Журнал основан в 1918 г.

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА имени В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия “Филология. Социальные коммуникации”

Том 26 (65). № 4, ч. 1

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

Симферополь, 2013

ISSN 1606-3715
Свидетельство о регистрации – серия КВ № 15711-4182Р
от 28 сентября 2009 года

Редакционный совет журнала
«Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского»:

Багров Н. В. – д. г. н, проф, академик НАН Украины, (главный редактор)
Шульгин В. Ф. – д. хим. н, проф. (зам. главного редактора)
Дзедолик И. В. – д. ф. – м. н, доц. (отв. секретарь)

Члены совета (редакторы серий):

Бержанский В. Н. – д. ф. – м. н, проф.
Богданович Г. Ю. – д. филол. н, проф.
Вахрушев Б. А. – д. г. н, проф.
Казарин В. П. – д. филол. н, проф.
Климчук С. В. – д. э. н, доц.
Копачевский Н. Д. – д. ф. – м. н, проф.
Подсолонко В. А. – д. э. н, проф.
Темурьянц Н. А. – д. б. н, проф.
Ротань В. Г. – д. ю. н, проф.
Шоркин А. Д. –д. филос. н, проф.
Юрченко С. В. – д. полит. н, проф.

Редакционный совет серии "Филология. Социальные коммуникации":

Александрова А.В, д-р. филол.н, проф.
Богданович Г.Ю, д-р. филол.н, проф. (редактор раздела "Социальные коммуникации"), (bogdanovich@crimea.edu)
Борисова Л.М, д-р. филол.н, проф.
Гуменюк В.И, д-р. филол.н, проф.
Егорова Л.Г, канд. филол.н, доц. (ответственный секретарь)
Ищенко Н.А, д-р. филол.н, проф.
Казарин В.П, д-р. филол.н, проф. (редактор раздела "Филология"), (crch@mail.ru)
Меметов А.М, д-р. филол.н, проф.
Новикова М.А, д-р филол. н, проф.
Орехова Л.А, д-р. филол.н, проф.
Петренко А.Д, д-р. филол.н, проф.
Прадид Ю.Ф, д-р. филол.н, проф.
Ризун В.В, д-р. филол.н, проф.
Сегал Н. А., канд. филол.н, доц.(ответственный секретарь выпуска) (natasha-segal@mail.ru)
Сидоренко Н.Н, д-р. филол.н, проф.
Ященко Т.А, д-р. филол.н, проф.

Печатается по решению Ученого совета факультета славянской филологии и журналистики, протокол №5 от 24.12.2013 г.

Подписано в печать 25.12. 2013. Формат 70х100 1/16. 48, 43 усл. п. л. Тираж 500. Заказ № 12/10-УЗ.
Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ. пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського»
Науковий журнал. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”. – Том 26 (65). № 4, ч. 1.
Сімферополь, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2013
Журнал заснований у 1918 р.
Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007
Надруковано в інформаційно-видавничому відділі Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського. Пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007
http: //science. crimea. edu/zapiski/zapis. html

© Таврический национальный университет, 2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 3–8.

РАЗДЕЛ 1.
ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

УДК 81'371:81'367.335

РОЛЬ КОНТЕКСТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ВІДНОШЕННЯМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Андрейко Я. В.

Харківська медична академія післядипломної освіти, м. Харків

У статті розглянуто складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації; здійснено аналіз контексту як одного із засобів реалізації відношення ідентифікації на рівні складного речення; доведено, що контекст є необхідною умовою виділення особи або предмета; особливу увагу приділено «контексту життя» і «контексту дискурсу»; описано три види мікроконтексту.

Ключові слова: відношення ідентифікації, контекст життя, контекст дискурсу, мікроконтекст, ситуація впізнання.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство відзначається пожвавленням прагматичних досліджень, основним об'єктом яких є акт мовлення, що становить ситуацію безпосереднього спілкування мовця зі слухачем.

Комунікативна прагматика вивчає використання мови учасниками мовленнєвого акту у контексті. На сучасному етапі її розвитку ця дисципліна характеризується тенденцією до вивчення мовних засобів в окремих мовленнєвих актах (Н. Д. Арутюнова, В. З. Дем'янков, І. М. Кобозєва, І. С. Шевченко), що відображають різні типи інформації (Ф. С. Бацевич, М. Д. Макаров, М. В. Нікітін).

Поняття комунікативної діяльності в лінгвістичній прагматиці базується на розумінні висловлювання як дії адресанта, спрямованої на адресата. Будь-яка діяльність, у тому числі й мовленнєва, не може бути безпредметною. Отже, така діяльність передбачає наявність певної мети. При цьому адресант повинен не тільки передати адресатові інформацію, але й водночас вплинути на нього для того, щоб інформація була сприйнята згідно з задумом мовця. Мовець, добираючи мовний матеріал, обов'язково повинен орієнтуватися на конкретного адресата. Таким чином, комунікативна діяльність передбачає наявність комунікативної мети, відповідних їй дій, способів і засобів їх передачі.

Поняття відношення ідентифікації включає, як істотний елемент, припущення мовця про наявність у слухача ідентифікуючого знання, а саме: існуючий об'єкт виділений серед інших за певними ознаками. Мовець апелює до відповідної частини ідентифікуючого знання слухача для того, щоб допомогти визначити, якому з об'єктів належить у цьому висловленні інформація [4]. Тому тут дуже багато залежить від контексту висловлення і актуального членування. У дослідженнях, присвячених займенникам, неодноразово підкреслювалась думка про тісний зв'язок займенників з контекстом і ситуацією: «… конкретне значення займенників становиться

зрозумілим за допомогою різноманітних допоміжних умов: контексту, ситуації, взаємовідношень між учасниками, різних відомостей, що стосуються повідомлень, де фігурує той або інший займенник» [2].

«Контекст» в свою чергу включає в себе час, місце, ситуацію, комунікативний намір мовця, фонд загальних знань співрозмовників, комунікативну організацію висловлення, прагматичні пресуппозиції. Для правильного вживання висловлення з відношенням ідентифікації необхідно, щоб предмет знаходився у певному відношенні до мовця і до ситуації висловлення. Ця потреба і є контекстною вимогою [4].

Речення на зразок *Затока тут не схожа на ту, що біля їхнього радгоспного степу, ця ще мілкіша, і її справді можна перейти вбрід* і *Космонавт був зарослий і ще ніби замучений польотом, не схожий на того, що сміється в газетах…* (з творів О. Т. Гончара) мають однакову формально-синтаксичну структуру і оформлюються за моделлю *Х не схожий на У*. Однак, відірвавши ці речення від контексту, втрачається можливість зрозуміти їхній реальний зміст: у першому реченні порівнюються різні предмети (затоки), а у другому – мова йде про зовнішні зміни однієї й тієї самої особи. Їхню сутність можна встановити за допомогою семантико-синтаксичного контексту [3].

Мета статті полягає в аналізі контексту як обов'язкової умови існування відношення ідентифікації.

Засоби вираження відношення ідентифікації можуть бути «мовними», тобто граматичними (займенники, позиція в реченні) і лексичними, а також «немовними» (ситуативними – наголос, тема-рематичне членування; жест – без звернення до значення, а прямою вказівкою на необхідний предмет). На рівні складного речення виділяють такі умови та засоби вираження відношення ідентифікації, як: вказівні займенники й ідентифікуючі дескрипції, контекст, слова з видільно-обмеженим значенням і контрастний наголос.

Ідентифікація об'єктів відбувається в «контексті життя» та в «контексті мовлення, дискурсу» [1, с. 14]. У «контексті життя» об'єкт, даний в безпосередньому спостереженні, ідентифікується з об'єктом, що існує в нашій пам'яті, тобто зіставляються враження від так би мовити «різних» об'єктів.

В основі цього контексту є впізнання. Ситуація впізнання утворюється при зіставленні ознак особи або предмета, які залишилися в пам'яті, з рисами у безпосередньому спостереженні, як-от: *Ничипір вдивлявся в обличчя жінки, силкуючись побачити молоду Дарину, ту, що сміялась найголосніше і співала найдзвінкіше, ту Дарину, за якою впадали не тільки сосонські парубки…* Чоловік (Ничипір) намагається впізнати «*ту, що сміялась найголосніше і співала найдзвінкіше, ту Дарину, за якою впадали не тільки сосонські парубки*», зіставивши риси обличчя молодої Дарини з жінкою, що бачить перед собою. Те, що це речення саме з відношенням ідентифікації, а не тотожності, свідчить різночасовість, виражена лексемами *молодиця* (*молода Дарина) – жінка*, а також дескрипція (*ту, що сміялась найголосніше і співала найдзвінкіше, ту Дарину, за якою впадали не тільки сосонські парубки*), яка вказує на «фонд знань» Ничипіра, на події, що відбувалися в далекому минулому.

Повідомлення про ситуацію впізнання також будується за допомогою дієслова *впізнати*, що керує двома кореферентними доповненнями, які відносяться до одного і того ж реального об'єкта: впізнати в комусь-то когось. У першому доповненні фік-

суються відомості теперішнього спостереження, а у другому – ознаки, що відносяться до минулого, напр.: *Станішевський пізнав у ньому того самого парубка, який кинув йому межи очі цукерки, і оскаженіло потяг його канчуком раз і вдруге…* (П. Й. Панч); *Коли вже був біля огорожі – пізнав того самого пана, якого зустріли в степу* (Н. Рибак). Значення дієслова *впізнати* передбачає знайомство з об'єктом у минулому. Функцію попереднього знайомства з предметом виконує також такі лексеми, як

1) колись, як-от: – *Пишва з міністерства, – обернувся Федір Власович і остовпів: так, це той, що колись вдерся до нього на квартиру…* (М. Я. Зарудний) пор.: у особі з міністерства Федір Власович впізнав Пишву; *Смішно. Можливо, навіть, що це та сама камера, в якій він [Андрій] колись сидів, в кожнім разі точнісінько така сама* (І. П. Багряний); *Навколо купи мертвих, а між ними, певно, і Василь. Той, який колись найбільше пестив Володьку, той, який колись, коли Володькові вдарив кінь у око, казав: «Ну, все було б добре, тільки кепсько, що так знівечило нашого Володика»* (У. О. Самчук);

2) пригадав: *Нарешті пригадав: це той посполитий, що торік утік з Полтавщини* (Ю. М. Мушкетик), тобто раніше вже бачив.

У «контексті мовлення (дискурсу)» об'єкт ідентифікується з тим, про який мова йшла в попередньому контексті. Засобами вираження є займенники *той, цей,* як-от:

Прочанин

- Та й з тим пророком два таких було,
Що звались Юдами. Один земляк мій,
а другий здалека… забув я місто,
з якого був він родом…
Тепер я бачу добре: ти той Юда,
що вчителя продав (Л. Українка).

Засобом вираження відношення ідентифікації є підкреслена тема. Вона актуальна за умови, коли мовець хоче відзначити, що в попередньому контексті йшлося про декілька різних об'єктів, а в наведеному реченні в центрі уваги опиняється один з них, наприклад:

– Там у нього [Мостового] … дівчина. Вона виїхала, а він за нею. Молодий, знаєте… любов.

– Це та, що втекла з технікуму? – спитав Шаблій. – Галина Гайворон, сестра Платона? (М. Я. Зарудний).

Контекст є також засобом забезпечення референтної співвіднесеності номінативних блоків, що виконують рестриктивну функцію і містяться у реченнях на зразок Це в той, що полуплений?... Для розуміння блоків у реченнях цього типу необхідний, як правило, попередній контекст, пор.:

Тарасовна

– Цить!.. У потайне віконечко, в горшечок…

Сусіди

– Це в той, що полуплений?..(М. Куліш).

Звертання до предикатів, які використовуються у творенні ідентифікуючих дескрипцій, ставить важливу для теорії референції проблему внутрішнього контексту, тобто контексту, що обмежений рамками висловлення.

Можна виділити три виду мікроконтексту:

I. Модальні контексти – це контексти, у які входить висловлення, що має референцію до пропозиції. Модальні контексти з відношенням ідентифікації утворюються за допомогою:

– модальних предикатів, як-от: А перед очима, наче в поганому сні, темно заколивалися клапті осіннього лісу і очеретом критий курінь, над яким лісова грушка тримала вузлатий вінець гілок, і отой заволохачений пройдисвіт, який мав стати її чоловіком, а став її безпросвітним горем ; Я [Дмитро] інколи для жарту щось не по її скажу – страх як починає сердитись і знову вголос засіває на тому наділі, що має отримати (М. Стельмах);

– вставних слів, напр.: Яке вікно, який балкон? Може, отой, де чиїсь вудки стирчать? (О. Т. Гончар).

II. Екстенсіональні контексти, тобто контексти події. Референція до події сполучається з евентивними (нефактивними) предикатами:

1) фізичного сприйняття і дії, напр.: Думками знов повертаємось до того хлоп'яти, що ми його бачили вранці (О. Гончар);

2) предикатами тривалості і протікання процесу, напр.: Де ж та, що вчора поливала? (О. Т. Гончар); Та ще у баглаївських садках цілоденно валяється в гамаку студент – металург, той, що вранці бігає довкола саги, зарядку робить (О. Т. Гончар); До Мар'яни, он тої, що перекопує, значить, свою четвертинку, – повів очима в бік молодиці (М. Стельмах);

3) фазисними предикатами на зразок починатися, продовжуватися, тривати, минати, закінчуватися, кінчатися, які характеризують різноманітні фази протікання дії: її початок, тривання та закінчення, напр.: Вуха, неначе музику, ловили одвічні шерехи поля, ті, що з колиски починаються для селянської дитини; іскристі, вибілені стебла, розтрушуючи тіні, до самого кореня обмивалися сонцем; золотисті дзвоники остистої пшениці дзвонили усіма своїми сердечками (М. Стельмах);

III. Інтенсіональні контексти, що відносяться до фактів і пропозицій. Для референції до фактів слугують фактивні предикати:

1) психічної реакції, напр.: А де ж та, ради якої ти [Баглай] збожеволів би, зустрівши її на своєму життєвому шляху, де та, яку оспівав би? (О. Т. Гончар);

2) логічних відношень (каузації, імплікації, уступки та ін.). Значення каузації психічного стану можуть формувати предикати на зразок: цікавити, мучити, турбувати, хвилювати, бентежити, страждати, боятися, побоюватися, страхатися, ображати, принижувати, каратися, дратувати, тішити, втішати, радувати, соромитися, допомагати, обіцяти (у виразах «обіцяти радість, забуття» тощо), як у реченнях: Хотіла б я [Маланка] бачити того волоцюгу, що від синів одцурався (М. Я. Зарудний); Другий благав Господа про помилування, і двері раю відкрилися – тому, хто кривдив інших (В. Барка); Вулицею, трохи нахиливши плечі, ішла та жінка, з якою б він [Бараболя] посоромився бути поміж людьми, але яку, здається, любив на самоті (М. Стельмах);

3) зі значенням знання та пам'яті: знати, учити, засвоювати, научати, забувати, згад(ув)ати та ін., наприклад: Якийсь випадковий супутник – незнайомий робітник – охоче розповідав йому [Андрієві] про всіх, кого знав у цьому місті, а знав він дуже багато (І.Багряний); Дашенька, найменша, справді була «батькова», хоч вродою, здається, більша схожа була на матір, принаймні ті, хто пам'ятав тітку Ялосовету ще просто Ялосоветою, так вважали, при цьому мрійливо закочували очі під лоба і зітхали: «Ох і було ж, та й було!» (П. Загребельний); Зістарілась, відцвіло життя, а чомусь і досі ні-ні та й випливе з-поміж давніх її [Єльчиних] поклонників саме він, отой вайлуватий селюк – поет, що манер не знав (О. Т. Гончар); На випускному вечорі познайомився з нею. З нею. З тією, котру вже знаю (й не знаю) кілька років (О. П. Бердник);

4) зі значенням комунікації (повідомлення, передачі та отримання інформації, вираження думок та чуттів): (с)казати/ розказати, говорити, висловити, (ви)мовити, твердити, тлумачити, переповідати, оповідати/ розповідати, повідомляти, посвячувати (у щось), передавати, віщувати, повторювати, диктувати, описати, тлумачити, шептати, балакати, (с)писати, відповідати, відмовитися, відцуратися, співати, свистіти, брехати тощо, наприклад: Виходячи з штабу, він [офіцер] не знав, що, випереджаючи його, по кабелях летять уже на передній край підступні накази тих, що тільки-но з ним розмовляли (О. Гончар); Андрій помовчав, подивився пильно на того, що питав, посміхнувся й раптом викарбував: – А тобі куди летіти так негайно приспічило, га?!; Вся камера пирснула, скинулась від несподіванки й обернулася до того, що ставив запитання; Слухав [Андрій] милу полтавську вимову, а потім дивився на того, що говорить (І. Багряний);

Висновки. Таким чином, семантичний контекст (контекст «життя», контекст «дискурсу» і мікроконтекст) є обов'язковою умовою існування відношення ідентифікації. Контекстна семантика обумовлена необхідністю скріплення фрагментів тексту, об'єднаних участю одних і тих же осіб або предметів. Мікроконтекст можна інтерпретувати як внутрішній контекст мовного та практичного досвіду індивіда. Він реалізований ситуацією, яка являє собою якийсь фрагмент об'єктивної дійсності, будь то статичний об'єкт або динамічний процес.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. Тождество и подобие (Заметки о взаимодействии концептов) / Н. Д. Арутюнова // Сравнение и идентификация. – М., 1990. – С. 7–32.
2. Гвоздев А. Н. Местоимение / А. Н. Гвоздев // Учёные записки Куйбышевского пединститута. – Вып. 13. – 1955.
3. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесённость с действительностью : [монография] / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
4. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 13. – М. : Прогресс, 1982. – С. 109–133.

Андрейко Я. В. Роль контекста в организации сложноподчиненных предложений с отношениями идентификации / Я. В. Андрейко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 3–8.

В статье рассмотрены сложноподчиненные предложения с отношением идентификации; осуществлён анализ контекста как одного из средств реализации отношения идентификации на уровне сложно-

го предложения; доказано, что контекст является необходимым условием выделения лица или предмета; особое внимание уделено «контексту жизни» и «контексту дискурса», описано три вида микроконтекста.

Ключевые слова: отношение идентификации, контекст жизни, контекст дискурса, микроконтекст, ситуация узнавания.

Andreiko Y. The role of context in the organization of complex sentences with attitude identification / Y. Andreiko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 3–8.

The article considers complex sentences with relation of identification; the analysis of context is carried out as one of facilities of realization of relation of identification at the level of a complex sentence; It is proved, that context is the necessary condition of selection of person or object; focusing on the «life context» and «context of discourse»; three types of mikrocontext are described.

The concept of relation of identification includes, as an essential element, the assumption of the speaker about the presence of listener's identifying knowledge, namely existing object selected among others for certain features. Speaking appeals to that part of the listener's identifying knowledge in order to help to determine which of the objects belongs to this information.

Means of expression relation of identification may be «verbal» – grammar (pronouns, position in the sentence) and lexical as well as «non-verbal» (situational – stress, theme-rema division; gesture – without reference to the value, and a direct indication of the desired object).

At the level of a complex sentence such conditions and means of expression of identification relation are standed out as demonstrative pronouns and identifying descriptions, context, words excretory-limited value and contrast stress.

In the «life context» an object given in the direct observation, is identified with the object that exists in our memory that is mapped impression of so-called «different» objects.

Key words: relation of identification, life context, the context of discourse, mikrocontext, situation of recognition.

Поступила в редакцию 27.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 9–14.

УДК 81'246.3'374+003.083

АББРЕВИАТУРА ИЛИ АКРОНИМ? (К ПРОБЛЕМЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ВАРИАТИВНОСТИ)

Баранова Л. А.

ГУ «Крымский государственный медицинский университет имени С.И. Георгиевского», г. Симферополь

В статье рассматриваются различные варианты употребления терминов *акроним* и *акронимия*, на примере которых представлены противоречия в трактовке одного и того же термина в разных работах, посвящённых аббревиации. На основе проведённого анализа автор приходит к выводу, что группа терминов, связанных с аббревиацией, нуждается в системном её упорядочении и освобождении от многозначности и вариативности в толковании некоторых терминов.

Ключевые слова: терминологическая вариативность, аббревиация, аббревиатура, акронимия, акроним.

«Русистам давно нужно как следует подумать об упорядочении своей терминологии и освобождении её по возможности от иностранного новомодного “мусора”».

Н. М. Шанский

Постановка проблемы. Объектом предлагаемого исследования является группа терминов, используемых в современной лингвистике при описании такого актуального ныне понятия, как аббревиация. Аббревиация – сравнительно «молодое» явление в русском языке, и, вероятно, в силу этого связанная с ним терминология носит в ряде случаев неустойчивый или даже противоречивый характер, что и обусловливает актуальность и новизну данного исследования, в котором на примере терминов акроним и акронимия представлены противоречия в трактовке одного и того же понятия в работах, посвящённых аббревиации.

Целью работы является анализ ряда вариантов употребления выделенных терминов в исследованиях различных авторов. *Задачи* работы – выявление определённых тенденций в толковании и использовании данных терминов в трудах отечественных и зарубежных лингвистов.

Прежде чем перейти к анализу употребления термина *акроним*, следует вспомнить, как соотносился он с общим термином *аббревиатура* и как явление, обозначаемое термином *акронимия*, вписывалось в систему *аббревиации* в целом. Как известно, в русской лингвистической терминологии существовала стройная система: *аббревиатуры* традиционно подразделялись на *инициальные* и *слоговые* (или сложносокращённые слова), а также на различные варианты сочетаний частей слов и целых слов: *слого-словные*, *слого-словоформные* и добавившиеся к ним позднее так называемые *телескопические сокращения* (сочетания начала одного слова и конца второго), отмеченные уже в АГ-80. *Инициальные аббревиатуры*, в свою очередь, подразделялись на *звуковые* (образованные из начальных звуков исходного словосочетания), *буквенные* (составленные из алфавитных названий начальных букв слов, образующих исходное словосочетание) и *буквенно-звуковые*, смешанного типа (образованные частично из названий начальных букв, частично из начальных звуков).

Встречается и более узкое понимание аббревиации и аббревиатур. Так, А. П. Шаповалова трактует *аббревиатуры* исключительно как *инициальные аббревиатуры*, ставя знак равенства между общим и частным [35]. В целом же общепринятой до недавнего времени можно было считать классификацию аббревиатур, изложенную выше. Она отражена в АГ-80 и ряде словарей лингвистических терминов [17, 26, 31, 33]. В данную классификацию термин *акроним* (образованный от греческих слов *akros* – *'высокий, крайний'* и *onyma* – *'имя'*) вообще не включался, но в рамках данной системы он употреблялся для обозначения определённой разновидности аббревиатур (преимущественно инициально-звуковых), совпадающих по форме с какими-либо узуальными словами, омонимичными этим словам (что могло быть результатом случайного совпадения или сознательной подгонки, обусловленной языковой игрой). Так, Н. С. Валгина пишет, что «наметилась новая тенденция в образовании звуковых и буквенных аббревиатур. Это слова с двойной мотивацией, слова-акронимы (первые буквы наименования, стянутые вместе, образуют знакомые слова). Они удобны, вызывают привычные ассоциации, благозвучны, запоминаемы. Это своеобразные, придуманные специально омонимы» [7, с. 115]. Это же значение закреплено за данным термином и в «Базовом словаре лингвистических терминов» Л. П. Столяровой, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко: «Акроним – звуковая аббревиатура, омонимичная общеупотребительному слову» [33, с. 13]. В этом же значении используется данный термин и в нашем «Словаре аббревиатур иноязычного происхождения» [4].

Однако в английском языке, из которого пришёл данный термин, он имеет другие толкования. Известно довольно точное время появления термина *акроним* – утверждают, что он был создан в 1943 г. в США из элементов греческих слов, и, как отмечает В. В. Борисов, в англо-американской лингвистической литературе этот термин сразу же получил несколько различных трактовок: это и «телескопические» слова, и сокращения, составленные из усечений, и инициальные аббревиатуры звукового типа, и слоговые сокращения [5, с. 169]. В последние десятилетия, вероятно, под влиянием зарубежной лингвистики, в которой данный термин получил весьма широкое толкование, он стал достаточно активно употребляться прежде всего в работах исследователей иностранных языков, а затем и в работах русистов для обозначения самых разнородных явлений. Мы сознательно снабдили данную статью столь обширным списком литературы, чтобы наглядно продемонстрировать разнообразие точек зрения и количественную представленность каждой из них в лингвистической литературе. Анализ работ, посвящённых аббревиации в русском и иностранных языках, и ряда терминологических и толковых словарей позволяет выделить несколько вариантов трактовки данного термина:

1. Часть авторов остаётся в русле традиционной для русской лингвистики трактовки термина *акроним* как сокращения с «двойной мотивацией», о чём уже говорилось выше [3, 4, 7, 33].

2. Ещё одна (наиболее многочисленная) группа учёных использует термин *акроним* вместо термина *инициально-звуковая аббревиатура* [1, 5, 8, 10, 12, 13, 24, 25, 28, 29, 35, 39]. Так же трактуется данный термин и в Википедии [9]. Наряду с заменой термина *инициально-звуковая аббревиатура* на термин *акроним*, в некоторых

работах предлагается также замена термина *инициально-буквенная аббревиатура* на термин *алфавитизм* [13] или *инициальная аббревиатура* [9].

3. Другие авторы трактуют термин *акроним* более широко, они употребляют его вместо термина *инициальная аббревиатура* [2, 6, 11, 15, 20, 21, 31, 32, 36, 38].

4. Некоторые исследователи пошли ещё дальше и приравняли *акронимию* к *аббревиации* вообще [24, 27, 32, 37]. Так, А. В. Стахеева, рассматривая *аббревиатуры*, *инициальные аббревиатуры* и *акронимы* как явления одного порядка, использует в своём исследовании все эти термины как синонимы [32].

5. Существуют и достаточно неожиданные толкования указанного термина. Так, А. В. Зеленин трактует акронимы как графические сокращения, замечая при этом, что данный термин не относится к аббревиации [14, с. 78].

Такие разноречивые, а порою и противоречивые толкования одного и того же термина создают ничем не обоснованную его многозначность и совершенно недопустимое в науке смешение понятий разного порядка.

В результате переноса терминологического наименования *акронимы* на другие группы сокращений своё традиционное в русской лингвистике название потеряла группа сокращений, совпадающих по форме с узуальными словами, она утратила своё чёткое определение, возникла потребность в новом именовании данного явления, и тогда стали возникать многочисленные новые термины: *коррелятивная аббревиация* [5] (при этом под описание явлений, определяемых данным термином, подпадают не только омонимия аббревиатур и узуальных слов, но и дезаббревиация), *узуально-аббревемная омонимия* [22], *омоакронимия* [22, 28], *двойная мотивация* [30, 32], а сами совпадающие в результате подобного явления формы получили названия: *аббревиатуры-омонимы* [19, 23], *акронимы-омонимы* [5, 21], *омонимы-акронимы* [39], *омоакронимы* [18, 22, 28]. Приведённые термины, на наш взгляд, не отражают всей сути описываемого явления и в силу своей нечёткости могут допускать смешение явлений *омонимии аббревиатур* и *узуальных слов* и *омонимии аббревиатур*. В качестве рабочей версии в рамках нашей статьи, посвящённой использованию акронимов и аббревиатурных омонимов в языковой игре [3], используется термин *аббревиатурно-узуальная омонимия* (в отличие от *аббревиатурной омонимии*), но оптимальным вариантом, на наш взгляд, был бы, конечно, возврат к однозначному использованию термина *акронимия* в его традиционном для русской лингвистики значении. Однако поскольку теперь этот термин весьма прочно отягощён расширительными его толкованиями, подобный возврат, к сожалению, уже вряд ли возможен, и вопрос о новом термине, ёмко выражающем сущность явления омонимии сокращения и узуального слова, остаётся пока открытым.

Проделанный анализ различной трактовки терминов, связанных с аббревиацией, приводит к **выводу**, что употребление в русской лингвистической литературе данной группы терминов остро нуждается в системном её упорядочении и освобождении от многозначности в толковании отдельных терминов.

Список литературы

1. Арнольд И. В. Образование акронимов в современном английском языке – пример самонастройки лексической системы / И. В. Арнольд // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. – Вып. 4. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – С. 197–202.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. Баранова Л. А. Аббревиатурно-узуальная омонимия и омонимия исконных и заимствованных аббревиатур как средства языковой игры на стыке языков / Л. А. Баранова // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Мовознавство. – Вип. 18. – № 11. – Т. 20. – 2012. – С. 3–8.
4. Баранова Л. А. Словарь аббревиатур иноязычного происхождения / Л. А. Баранова. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2009. – 320 с.
5. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках : [монография] / В. В. Борисов. – М. : Воениздат, 1972. – 320 с.
6. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов / А. Н. Булыко. – М. : Мартин, 2008. – 704 с.
7. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : [учеб. пособие для студентов вузов] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
8. Ватаманюк А. И. Инициальные аббревиатуры в системе экономической терминологии современного французского языка / А. И. Ватаманюк // Мова і культура : Науковий щорічний журнал : у 10 т. Серія : Филология. Том III. : Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – К. : Видавничий Дім Д. Бураго, 2002. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 61–62.
9. Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: http://www.ru.wikipedia.org
10. Данчишина Т. М. Проблема лексикографического описания акронимов / Т. М. Данчишина // Сборник научных трудов по лексикографии. – Вып. 12. – Харьков : Видавництво «Підручник НТУ “ХПИ”», 2011. – С. 92–96.
11. Дерибас В. М. Аббревиатуры русского языка / В. М. Дерибас // Русский язык за рубежом. – 1992. – № 4. – С. 48–57.
12. Дюжикова Е. А. Аббревиация сравнительно со словосложением (на материале современного английского языка) : автореф. дис. на соискание учёной степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – М., 1997. – 50 с.
13. Єнікєєва Санія. Особливості формування та функціонування ініціальних абревіатур у сучасній англійській мові / Санія Єнікєєва // Наукові записки. Серія : Філологічі науки (мовознавство) : у 5 ч. – Вип. 89 (4). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. В. Вінниченка, 2010. – С. 25–31.
14. Зеленин А. В. Дезаббревиация в русском языке / А. В. Зеленин // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 78–97.
15. Ісайкіна О. А. Ініціальні абревіатури в мові української преси кінця XX – початку XXI століття / О. А. Ісайкіна // Лекико-грамматические инновации в современных славянских языках : [материалы III Международной научной конференции (Днепропетровск, 19–20 апреля 2007 г.)] ; [сост. Т. С. Пристайко]. – Днепропетровск : Пороги, 2007. – С. 24–26.
16. К юбилею Евдокии Николаевны Сидоренко // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63), № 42. – Ч. 3. – 2011. – С. 487–495.
17. Касаткин Л. Л. Краткий справочник по современному русскому языку / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант ; [под ред. П. А. Леканта]. – М. : Высш. школа, 1991. – 383 с.
18. Косарева О. Г. Аббревиатуры как одно из средств экономии и экспрессии речи (на материале современной прессы) / О. Г. Косарева // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 2. – С. 85–89.
19. Костюков В. М. Об одной разновидности индивидуально-авторских слов / В. М. Костюков // Русский язык в школе. – 1986. – № 4. – С. 93–97.
20. Крысин Л. П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2008. – 864 с.
21. Лейчик В. М. Пиар и другие аббревиатуры / В. М. Лейчик // Русская речь. – 2002. – № 5. – С. 40–44.
22. Липатов А. Т. Омонимия и аббревиация / А. Т. Липатов // Филологические науки. – 1984. – № 3. – С. 50–56.
23. Минакова М. А. Омонимичные слова-аббревиатуры в литературном языке советской эпохи / М. А. Минакова // Русский язык в школе. – 1985. – № 6. – С. 99–101.
24. Нікішина В. Особливості перекладу абревіатур та інших скорочень / В. Нікішина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика. – Вип. X. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 134–137.

25. Розводовська О. В. Особливості абревіації в англійській термінології бізнесу / О. В. Розводовська // Сучасні дослідження з іноземної філології. – Вип. 8. – Ужгород : Timpani, 2010. – С. 446–451.
26. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : [пособие для учителей] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
27. Рычкова Л.В. Акронимы в электронном тексте / Л. В. Рычкова // Активные процессы в современной лексике и фразеологии : [материалы международной конференции 8–9 июня 2007 г.] ; [под ред. О.В. Фокиной]. – М.–Ярославль : Ремдер, 2007. – С. 179–182.
28. Сахибгареева Л. В. Проблемы аббревиации в разноструктурных языках: деривационно-номинативные аспекты : дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Л. В. Сахибгареева. – Уфа, 1998. – 134 с.
29. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
30. Светличная Н. О. Аббревиация и дезаббревиация в современном русском языке : лингвопрагматический аспект : дис. на соискание учёной степени канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. О. Светличная. – Ростов-на-Дону, 2009. – 155 с.
31. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 811 с.
32. Стахеева А. В. Аббревиация: словопроизводство и словотворчество (на материале русского языка конца XX – начала XXI века) : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Стахеева. – Ростов-на-Дону, 2008. – 24 с.
33. Столярова Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К., 2003. – 192 с.
34. Шанский Н. М. Русский язык и телевидение сегодня / Н. М. Шанский // Русский язык в школе. – 2004. – № 5. – С. 100–102.
35. Шаповалова А. П. Использование терминологии при процессе сокращения [Электронный ресурс] / А. П. Шаповалова. – Режим доступа к ресурсу: http://www.sworld.com.ua
36. Шумарин С. И. Рецензия на «Словарь аббревиатур иноязычного происхождения» Л. А. Барановой / С. И. Шумарин // Русский язык в школе. – 2010. – № 10. – С. 85–87.
37. Шадыко С. Аббревиатуры в современных технолектах (на примере русского языка делового общения) // Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет : [тезисы докладов IV Международной научной конференции, Варшава, 8–12 мая 2008 г.]. – Варшава, 2008. – С. 214–216.
38. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2 т. / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлёва и др. ; [под общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова]. – Т. 1. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 840 с.
39. Ярмашевич М. А. Образование и функционирование аббревиатур в газетно-публицистическом и научном стилях (к проблеме соотношения кода и текста) : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. А. Ярмашевич. – Саратов, 1990. – 16 с.

Баранова Л. А. Абревіатура чи акронім? (До проблеми термінологічної варіативності) / Л. А. Баранова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 9–14.

У статті розглядаються різноманітні варіанти вживання термінів акронім и акронімія, на прикладі яких показано протиріччя у трактуванні одного й того ж терміна у різних працях, присвячених абревіації. На основі проведеного аналізу автор доходить висновку, що група термінів, пов'язаних з абревіацією, потребує системного упорядкування та позбавлення багатозначності й варіативності у тлумаченні деяких термінів.

Ключові слова: термінологічна варіативність, абревіація, акронімія, акронім.

Baranova L. Abbreviation or acronym? (To problem of terminological variety) / L. Baranova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 9–14.

Different variants of usage of the terms acronymy and acronym are considered in this article, these variants represent some contradictions in interpretation of the same term in different works dedicated to abbreviation. Analysis of such works in Russian linguistics allows to mark out 5 variants of interpretation of mentioned term: 1) traditionally the term acronym is interpreted as an abbreviation homonymous to some current word as a result of accidental coincidence or conscious adjustment caused by play on words; 2) now in some works the term acronym is used instead of traditional term initial-sound abbreviation; 3) the term acronym is also used instead of term initial abbreviation; 4) some authors interpret the term acronym as a synonym of general term abbreviation; 5) there is also interpretation of acronym as a graphic shortening which is not abbreviation at all.

As a result of transfer of terminological name acronym from traditional usage to another groups the group of abbreviations, which are formally coincided with some current words, lost its accurate definition and because of necessity in new name for this phenomenon a numerous new terms appeared, but these terms don't reflect whole point of the described phenomenon and owing to their illegibility they can assume confusion of two phenomena: homonymy of abbreviations and currant words and homonymy of different abbreviations

On the basis of conducted analysis the author arrives at conclusion that group of terms associated with abbreviations requires a system regulating and deliverance from polysemantic and variety in interpretation of some terms.

Key words: terminological variety, abbreviation, acronymy, acronym.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 15–20.

УДК 811.161.1 + 81'373.611

О РАЗГРАНИЧЕНИИ КВАЗИКОМПОЗИТОВ ДЕРИВАЦИОННОГО И УНИВЕРБАЛИЗАЦИОННОГО ТИПА

Блюмина О. В.

Горловский институт иностранных языков Государственного высшего учебного заведения «Донбасский государственный педагогический университет», г. Горловка

В предлагаемой работе рассматриваются несинтаксические композиты, возникающие на базе не словосочетания, а слова. Такие сложные слова называются автором квазикомпозитами. Предполагается, что они создаются в результате структурной имитации деривационных или универбализационных композитов. В связи с этим выделяются квазикомпозиты деривационного и универбализационного типа.

Ключевые слова: деривация, квазикомпозиты, композиты, номинатема, универбализация.

Постановка проблемы. Квазикомпозитами являются сложные слова, номинативным источником которых является не словосочетание, а слово, что отличает их от так называемых синтаксических композитов [10]. Сюда относятся номинатемы, сущность процесса образования которых состоит в имитации конечной структуры сложного слова. Неслучайно в некоторых исследованиях их называют «мнимыми сложными словами» [2]. Как писал В. П. Григорьев, «новое сложное слово с тем же вторым компонентом может образовываться уже не на почве словосочетания (если последнее все-таки признается за базу для возникновения «первого» сложного существительного), а лишь на почве одного слова, превращающегося в первый компонент; вместо второго компонента сложного слова в подобных случаях мы, с этой точки зрения, имеем дело с новым развивающимся, рождающимся „суффиксом“ (*или префиксом. – О. Б.*)» [3, с. 43]. Например, номинатема ***авиастроение*** не имеет в качестве источника ни словосочетание ****строение авиации***, ни словосочетание ****строить авиацию***. По крайней мере, в корпусе текстов, находящихся в нашем распоряжении, нами не обнаружено ни первого словосочетания, ни второго. Наличие в русском языке большого числа производных с конструктом -***строение*** (словарь [7] даёт 28 единиц, содержащих данный конструкт) позволяет нам предположить, что он стал уже аффиксоидом, то есть относится к единицам, представляющим собою результат превращения полнозначного слова (или основы, корневой морфемы) в аффикс, поскольку «непременным условием реализации цепочки «словосложение – аффиксация (*точнее, аффиксоидация. – О. Б.*)» является обретение корневой морфемой сложного слова словообразовательной продуктивности» [1, с. 131]. Эталоном морфемной структуры при образовании квазикомпозитов будут единицы, для которых можно предположить наличие продуцирующего словосочетания. В нашем случае таковыми являются ***авиамоторостроение*** (<***строить авиамоторы***, например: *Он вырос из бывшей экипажной фабрики П. П. Ильина,* ***строил авиамоторы,*** *ремонтировал автомобили, в начале 20-х гг. изготовил пробную партию одноосных тракторов-автоплугов* [http://penza.fio.ru/personal/25/2/6/list6.htm-]), ***блюмингостроение*** (<***строение блюмингов***), например: *Через пяток лет рабочим уже не придётся тратить свои силы на* ***строение блюмингов*** *голыми руками и многие*

сотни их перейдут к работе по художественным итогам недалекого прошлого [http://home.sinn.ru/~gorky/TEXTS/OCHST/etctra.txt]) и под.

В ряде случаев статус аффиксоида получает заимствованный корень. Таков, например, корень / аффиксоид ***авто*** в значении «само» (<греч. ўхфщт «сам»), отмечаемый в композитах ***автобиография***, ***автопортрет***, ***автореферат*** и под. Такие заимствованные конструкты часто называют связанными корнями: «В системе сложных существительных, прежде всего, и сложных прилагательных очень продуктивны сложения с интернациональными связанными корневыми компонентами <…> типа: ***авто-***, ***био-***, ***мини-***, ***видео-***, ***квази-***, ***ретро-*** и пр.» [6, с. 168]. Сложения, содержащие данные единицы, абсолютно справедливо называют квазикомпозитами: «Существует достаточно обоснованное мнение <…>, что заимствованные сложные слова со связанными компонентами являются членимыми, но синхронно непроизводными словами (поэтому в отличие от безусловно производных сложных слов – композитов – их условно можно было бы назвать квазикомпозитами)» [4]. Однако согласиться с тем, что выделенные иноязычные компоненты являются корнями, довольно сложно: их связанность – для определения их корневого статуса – должна, в первую очередь, реализоваться в простых словах, что в действительности не наблюдается. Поэтому мы согласны с Е. А. Карпиловской [8, с. 22], которая считает их аффиксоидами, а образованные с их помощью слова – аффиксоидными квазикомпозитами. Здесь очень значимым становится мнение Н. Ф. Клименко о наличии в композитах всех типов и квазикомпозитах, в том числе, основ-классификаторов, которые обозначают профиль базового компонента, и основ-идентификаторов, которые исполняют роль базового компонента композита [9, с. 26]. Функцию идентификатора при образовании квазикомпозитов выполняет слово-источник, а классификатора – аффиксоид.

Кроме указанных типов квазикомпозитов, ряд исследователей относит к ним и заимствованные лексемы, которые либо выступают в русском языке в своем исходном (конечно же, обработанном по законам фонетико-грамматического строя языка-реципиента) облике, например, ***голкипер***, ***вокзал***, ***УЕФА***, либо калькируются, например ***законопроект*** (<нем. ***Gesetzesvorlage*** букв. «проект закона»), ***сверхчеловек*** (нем. ***Ьber Mensch***) и т. д.

Важно то, что в отличие от синтаксических композитов, для которых характерна «синтагматическая производность (на уровне словообразовательной пары)», для квазикомпозитов характерна «парадигматическая производность (на уровне словообразовательной модели)» [5, с. 11].

В. И. Теркулов различает два типа композиции – деривационного типа и универбализационного типа. Если говорить о деривационнх композитах, то «схема номинации в этом случае имеет следующий вид: /производящая основа (форма) + значение производящего слова (содержание) → референция к миру слов/ + /формант + значение форманта → уточнение референции к миру слов/ → /производная единица (форма) + значение производного слова (содержание) → референция к действительности/» [10, с. 161]. Таковым является, например, композит ***белобилетник***, образованный при помощи суффиксального форманта -***ник***, имеющего значение «лицо, имеющее нечто» от словосочетания ***белый билет***. Именно с последним связывается

референция к миру слов. Референция к миру действительности формируется ономасиологической моделью «лицо, имеющее то, что обозначено производящим словом» и созданием концептуального значения «признанный на призыве непригодным к военной службе и получивший в том свидетельство». Как видим, значение производного слова, хоть и обусловлено значением производящего, но не совпадает с ним. Это и есть основным условием формирования данного номинативного класса. Указанному параметру отвечают также композиты ***потусторонний***, образованный от словосочетания ***по ту сторону*** при помощи форманта [***ний***], ***мясорубка***, возникший в результате «химического» слияния семантик словосочетания ***рубить мясо*** и форманта [***ка***], ***зверолов***, произведённый безаффиксным способом от словосочетания ***ловить зверей***.

Универбализационное композитопостроение отмечается тогда, когда сложное слово имеет со словосочетанием, на базе которого оно образовано, абсолютно тождественные значение и условия употребления. Под последним мы понимаем возможность свободной взаимозамены в одном и том же окружении и употребление в одних и тех же текстах словосочетания и образованного на его базе слова как абсолютно эквивалентных наименований. Например, композит ***горообразование*** встречается как эквивалент словосочетания ***образование гор*** в одних и тех же текстах: *В пределах этих поясов и происходит* ***горообразование*** и *В пределах молодых платформ под воздействием все той же архимедовой силы могут произойти сдвиги отдельных блоков, что тоже приводит к* ***образованию гор***; *До тех пор пока не объяснён парадокс Холла, понять* ***горообразование*** *невозможно* и *Основной причиной, вызывающей* ***образование гор***, *является сжатие земной коры* [http://brigantina.ucoz.com/publ/18-1-0-548].

Наличие двух типов синтаксического композитопостроения мотивирует различие двух типов квазикомпозитостроения – с деривационной доминантой и универбализационной доминантой. В первом случае квазикомпозит имитирует конечную структуру деривационного композита. Отличие состоит в том, что исходной (производящей) номинативной единицей здесь является уже не словосочетание, а слово. Производная номинатема, как и деривационный композит, является самостоятельной номинативной единицей. Основной способ формирования новой номинатемы – аффиксоидация, выступающая в двух разновидностях – префиксоидация (***лжесвидетель***, образованное от номинатемы ***свидетель*** при помощи префиксоида ***лже-***) и суффиксоидация (***веерообразный***, образованное от номинатемы ***веер*** при помощи суффиксоида ***образный***).

Универбализационное квазикомпозитостроение основано на аналогической имитации конечной структуры универбализационных композитов. Например, квазикомпозиты ***органотерапия***, ***гидротерапия***, ***механотерапия***, не имеющие в качестве источника коллокативного словосочетания и реализующие ономасиологическую модель «мероприятие + средство» (при помощи игл, парафина, гипноза и т. д.), возникли вследствие формирования новых номинатем по модели универбализационного композитообразования слов ***музыкотерапия***, являющегося дублетом коллокации ***музыкальная терапия***: *После второй мировой войны в США* ***музыкотерапия*** *вылилась в отдельную дисциплину –* ***Музыкальная терапия*** *– это метод*

восстановительной медицины, использования музыки и музыкального искусства как средства влияния на здоровье человека [http://www.best-manual.com/alternative_medicine_23.html], ***химиотерапия*** – дублета ***химической терапии***: *В настоящее время имеется целый спектр средств лечения этой формы рака – от хирургической операции до облучения и* ***химиотерапии*** *– Необходимы и лучевая, и* ***химическая терапия*** [http://novosti.err.ee/index.php?26138019] и под.

Следует обратить особое внимание на процесс деквазикомпозиции, отмечаемый В. И. Теркуловым, при котором «в некоторых случаях на базе квазикомпозитов могут развертываться словосочетания» [10, с. 209]. Например, изначально слово ***трудотерапия*** возникло как искусственное образование с сочленением конструктов ***труд***, ***о***, ***терапия*** (это утверждение базируется на том, что, по свидетельству [http://www.medeffect.ru/abc/t/trudoterapiya.shtml], данная лексема является калькой нем. ***Beschaftigungtherapie***, придуманного Фридрихом Кристофом Иоганном Шиллером, и не имеет генетически никакого отношения к русскому языку). Однако широкая употребительность этой лексемы в XX веке привела к естественной аналогизации данной единицы с указанными выше универбализационными парами, что и мотивировало возникновение на базе квазикомпозита ***трудотерапия*** словосочетания ***трудовая терапия***: *В России этот термин нередко переводят как «****трудотерапия»****, что ошибочно, т. к.* ***трудовая терапия*** *– это направленное вовлечение клиента в трудовую деятельность с целью лечения и реабилитации* [http://www.sipkro.ru/magazine/index.php?id=1137].

Для отличения деривационных квазикомпозитов от универбализационных необходимо определение эталонных композитных пар (то есть пар, включающих исходное словосочетание и образованное на его базе сложное слово). Статус таких композитных пар и определяет статус квазикомпозитов. Например, ***аэроразведка***, образованное при помощи префиксоида ***аэро-*** от слова ***разведка***, является универбализационным квазикомпозитом, образованным по модели универбатов ***авиаразведка*** (от ***авиационная разведка***): *С конца 30х годов в состав экипажей самолётов ледовой* ***авиаразведки*** *все чаще включались специалисты, прошедшие курсы подготовки в Арктическом институте – Российский лётчик – поручик по адмиралтейству Ян Иосифович Нагурский – совершил первые полеты в Арктике и выполнил первую в мире ледовую* ***авиационную разведку*** *30 августа 1914 г.*), ***геологоразведка*** (от ***геологическая разведка***): «*Иран подписал с шестью латиноамериканскими странами соглашения о взаимном сотрудничестве», – сообщил директор департамента* ***геологоразведки*** *организации геологии и* ***геологической разведки*** *Ирана Бехруз Барна* [http://angi.ru/news.shtml?oid=2615470]) и под. В то же время квазикомпозит ***космоплавание***, образованный по модели композита ***мореплавание*** (от деривата от ***плавать в море***), имеет статус деривационного квазикомпозита.

В некоторых случаях квазикомпозит проходит следующий путь: деривационный композит > деривационный квазикомпозит > продуцирование псевдогенерирующего словосочетания > универбализационный композит. Например, деривационный композит ***домостроение***, образованный от словосочетания ***строить дома***, спровоцировал образование квазикомпозита ***блюмингостроение***, которое, спрово-

цировав возникновение псевдогенерирующего словосочетания ***строение блюмингов*** (см., например, *Через пяток лет рабочим уже не придётся тратить свои силы на* ***строение блюмингов*** *голыми руками* [http://home.sinn.ru/~gorky/TEXTS/ /OCHST/etctra.txt]), само перешло в разряд универбализационных композитов.

Выводы. Таким образом, ономасиологическая матрица В. И. Теркулова для квазикомпозитов заполняется следующим образом: исходная (производящая) единица – слово. Преобразование исходной единицы в композит осуществляется деривационным путём по моделям синтаксических композитов. Композит является базой самостоятельной словесной номинатемы, связанной с исходной единицей отношениями внешней мотивации. Существуют две формальные модели образования квазикомпозитов: по модели деривационных композитов и по модели универбализационных композитов.

Список литературы

1. Гармаш О. Л. Словоскладання як «бігенеративний» механізм у системі англійського словотвору / О. Л. Гармаш // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 130–132.
2. Голанова Е. И. О «мнимых сложных словах» / Е. И. Голанова // Лики языка : к 45-летию научной деятельности Е. А. Земской : [сб. научн. трудов]. – М., 1998. – № 6 – С. 31–39.
3. Григорьев В. П. О границах между словосложением и аффиксацией / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 4. – С. 38–52.
4. Гудилова С. В. Структура морфолексического поля сложных слов и продуктивные типы строения сложных слов-неологизмов со связанными компонентами / С. В. Гудилова // Русский язык : исторические судьбы и современность : II междунар. конгресс исследователей русского языка, 18–21 марта 2004 г. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/ /participants/psearch.php?pid=12514.
5. Гудилова С. В. Продуктивные типы образования сложных слов в современном русском языке : на материале неологизмов второй половины XX века : дис. на соискание учёной степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01. «Русский язык» / С. В. Гудилова. – М., 2005. – 306 с.
6. Дьяченко В. В. Новые слова-сложения со связанными корневыми компонентами интернационального характера в современном русском языке / В. В. Дьяченко // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2003. – № 11. – С. 168–170.
7. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка / А. А. Зализняк. – М. : Рус. яз., 1977. – 880 с.
8. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. А. Карпіловська. – К., 2000. – 36 с.
9. Клименко Н. Ф. Парадигмы сложных слов (на материале современного украинского языка) / Н. Ф. Клименко // Семантика и структура деривационных моделей. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1988. – С. 23–33.
10. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасиологическом аспекте : дис. на соискание учёной степени доктора филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / В. И. Теркулов. – Горловка, 2008. – 472 с.

Блюміна О. В. Про розмежування квазікомпозитів дериваційного і універбалізаційного типу / О. В. Блюміна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 15–20.

У пропонованій роботі розглядаються несінтаксічні композити, що виникають на основі не словосполучення, а слова. Такі складні слова називаються автором квазікомпозітамі. Передбачається, що вони створюються в результаті структурної імітації дериваційних або універбалізаціонних композитів. У зв'язку з цим виділяються квазікомпозіти дериваційного і універбалізаціонного типу.

Ключові слова: деривация, квазікомпозіти, композити, номінатема, універбалізація.

Blyumina O.V. Differentiation of kvazycomposits of derivational and univerbational type / O. V. Blyumina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 15–20.

As for the derivational kvazycomposits, the meaning of derivative here does not coincide with the basic word, though associated with it. These are the principal conditions for such nominative class formation.

The basic way of forming new nominatema is affixation of two different types – prefixion and suffixation.

Univerbational compounding is distinguished when the compound word is completely identical to the meaning and use environment of the word combination it is based upon, i.e. analogical imitation of univerbational composites' final structure.

To distinct derivational kvazycomposits from univerbational ones, the definition of the model composite matches (i.e. matches including basic word combination and the compound word formed on its basis) is required.

Key words: derivation, kvazycomposits, composites, nominatema, univerbation.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 21–25.

УДК 811.161.1

КАТЕГОРИЯ ОТНОШЕНИЯ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Гайсина Р.М.

Башкирский государственный университет, г. Уфа

Статья посвящена теоретическому осмыслению лингвофилософской проблемы «Категория отношения в языке». Постановка этой проблемы приемлема к любой ипостаси языка – к языку как знаковой системе и как функционирующей системе, к плану выражения и к плану содержания языка. Формы проявления в языке идеи отношения подвергаются обобщению, в результате выделяются четыре аспекта рассмотрения названной проблемы: а) онтологический аспект, в рамках которого разграничиваются два типа онтологии – онтология языковой действительности и онтология внеязыковой действительности; каждая из названных онтологий представляет собой совокупность единиц, связанных между собой определёнными отношениями; б) гносеологический аспект, в рамках которого понятие отношения функционирует как гносеологический инструмент познания системы языка; в) ономасиологический аспект, суть которого заключается в выявлении и обобщении типовых лингвистически релевантных признаков многоразличных ситуаций отношения; г) семасиологический аспект, в рамках этого аспекта вводится обобщающее родовое понятие «релятивная сема», выделяются подтипы релятивных сем с парадигматической и синтагматической ориентацией.

Ключевые слова: категория отношения в языке**:** онтологический аспект, гносеологический аспект, ономасиологический аспект, семасиологический аспект.

Постановка проблемы. Первые размышления о языке строились несколько тысячелетий тому назад и имели философскую ориентацию. Философские аспекты языкознания продолжают привлекать пристальное внимание отдельных отечественных и зарубежных лингвистов. Сквозь призму философских категорий интерпретируются многие языковые факты. Наиболее общей философской категорией является категория отношения, которая в приложении к языку получает формулировку «категория отношения в языке». Постановка такой проблемы приемлема по отношению к любой ипостаси языка – к языку как знаковой системе, к языку как функционирующей системе, к плану выражения и к плану содержания языка. На понятие отношения опираются многие лингвистические положения и концепции. Так, положение о системности языка, основанное на двух крупных вопросах – о языковых субстанциях (1) и отношениях между ними (2), – предполагает глубинное и разноаспектное исследование внутриязыковых межсубстанциональных отношений. Понятие отношения является исходным при описании содержательной стороны грамматических категорий; без этого понятия невозможно описать структуру предложения. На этом понятии основано противопоставление абсолютивных и релятивных языковых единиц, описание служебных слов (получивших обобщенное наименование релятивов), семантики относительных прилагательных и ряда других категорий слов. Это свидетельствует о том, что проблема «Категория отношения в языке» привлекает внимание учёных. По этой проблеме в лингвистической литературе накопился значительный материал, который поддается обобщению и дает основание для постановки проблемы «Категория отношения в языке» в ее глобальном осмыслении.

Категория отношения в языке осмысляется в лингвистической литературе как предельно абстрактная категория, под которую подводятся все факты проявления отношений в семантике языковых единиц. В такой глобальной постановке эта про-

блема вписывается в рамки общефилософской проблемы «Категория отношения» и таким образом получает лингвофилософский статус.

Постановка проблемы «Категория отношения в языке» существенна для описания языковой семантической категории релятивности (которая до настоящего времени недостаточно изучена в лингвистике), а также для уточнения и разработки соответствующей философской категории, которая, по признанию самих философов, является наименее разработанной по сравнению с другими философскими категориями.

Категория отношения в языке – многоаспектная проблема. Можно выделить, по крайней мере, четыре взаимоувязанных и взаимообусловленных аспекта ее рассмотрения: онтологический, гносеологический, ономасиологический, семасиологический. Следует подчеркнуть, что разграничение названных аспектов категории отношения в языке условно, на самом деле они тесно взаимосвязаны и переплетены. Далее попытаемся схематично и фрагментарно представить содержание каждого из названных аспектов при их автономном рассмотрении.

Онтологический аспект. Принцип онтологизма имеет важнейшее значение в истолковании категориальных смыслов. Суть этого принципа «заключается, с одной стороны, в признании детерминации рассматриваемых категорий восприятием окружающей действительности, а с другой – в стремлении лингвистической теории раскрыть способы существования семантических категорий в реальных процессах мыслительно-речевой деятельности (вторая сторона связана с первой)» [1, с. 31]. В связи с тем, что для языка существенно разграничение двух действительностей, двух онтологий – внеязыковой и внутриязыковой, онтологический аспект проблемы «Категория отношения в языке» охватывает два ряда вопросов.

Первый ряд вопросов касается онтологии внеязыковой действительности как реального объекта: Как отмечал Гегель, «все, что существует, находится в отношении, и это отношение есть истина всякого существования» [2, с. 226]. Отношения находят, как и всё сущее, отражение в содержательной стороне языка. Этот вопрос является общим для логики, философии и языкознания. Однако для языкознания важны не все онтологические характеристики объективных отношений, а только такие, которые являются лингвистически релевантными и находят свое преломление в содержании лингвистических единиц и в их дистрибутивных характеристиках и таким образом обусловливают существование соответствующей семантической категории – категории отношения. В частности, существенным для описания языковых единиц являются положения о типовых ситуациях отношения, о его качественных типах (равенство, сходство, различие, контраст, соответствие, аналогия, обусловленность и т.д.). В языке имеются совокупности средств различных уровней (лексических, словообразовательных, морфологических, синтаксических), предназначенных для выражения этих типов отношений. Выделение рассматриваемого ряда вопросов позволяет подчеркнуть онтологическую обусловленность релятивного семантического компонента в содержании языковых единиц различного уровня.

Второй ряд вопросов в пределах онтологического аспекта проблемы «Категория отношения в языке» касается собственно языковой онтологии. В связи с тем, что язык как знаковая система обладает собственными принципами организации, т.е. имеет собственную онтологию, которая может изучаться (и изучается) безотносительно к

языковой действительности, ставится иная онтологическая задача: описать отношения, существующие в самом языке между его единицами как элементами собственной онтологии [см., например: 5; 6]. Иными словами, объектом изучения становится онтологическая сущность внутриязыковых отношений, не обязательно предопределённых онтологией внеязыковой действительности, в частности – отношения изоморфизма, значимости, деривации, координации, ассимиляции, корреляции и т.д. Для наименования внутриязыковых отношений создается собственная лингвистическая терминология, которая может стать объектом самостоятельного исследования, что позволит познать онтологию языка как системы знаков. Объём релятивной терминологии в последнее время всё более расширяется, это связано с тем, что внутриязыковые отношения всё чаще квалифицируются в качестве самостоятельного объекта исследования. Релятивизации подвергаются многие изначально нерелятивные термины.

Гносеологический аспект. Поскольку отношения – онтологический признак самого языка, то вполне естественно, что понятие отношения существенно для познания системы языка, его системно-структурной организации. Понятие отношения используется в качестве гносеологического инструмента в процессе познания системы языка, ее отдельных фрагментов, в качестве важнейшей категории гносеологических операций, сопровождающих процесс познания системы языка. (см., например: 3). Как известно, категория отношения имеет эвристическую значимость в приложении к любой науке, что особенно проявилось в связи с распространением системно-структурных методов научного исследования. Гносеологический смысл категории отношения изучается особой наукой, получившей наименование «Логика отношений». Гносеологическая установка «в языке всё взаимосвязано» приводит к теоретическому обоснованию и практическому применению целого ряда методов, посредством которых выявляется содержательная сущность отношений в языке: сравнительно-исторический анализ, сопоставительный анализ, оппозитивный метод, контрастивный анализ и т.п. Возникли и утвердились новые направления в лингвистике, основанные на гносеологической установке «выявить отношения» в языках, между языками, «обнаружить относительные признаки» лингвистических единиц, – это лингвистическая компаративистика, реляционная грамматика, пропозициональная семантика и др. Как гносеологический инструмент понятие отношения используется и при описании функционирующей языковой системы (языка в динамике, в действии и функционировании). Возникло направление «функциональная лингвистика», основным понятием этого направления является понятие функции, которое представляет обобщение именно относительных признаков языковых единиц. Роль понятия отношения в процессе научного познания языка настолько велика, что довольно часто описание того или иного фрагмента языка начинается с постулирования отношений между элементами этого фрагмента. Даже в рамках таких научно-лингвистических направлений, объект которых трудно поддается объективации, понятие отношения вводится как инструмент, помогающий познанию такого объекта.

Ономасиологический аспект. Этот аспект категории отношения в языке обусловлен отражательной природой языка и связан, в частности, с решением вопросов типа: каково лингвистически релевантное строение объективной ситуации отношения, как и с помощью каких языковых средств обозначаются различные отношения объективной действительности, какой языковой семантической интерпретации они подвер-

гаются при «оязыковлении» и т.д. Иными словами, исследовательская мысль при изучении ономасиологического аспекта проблемы движется в направлении от отношений объективной действительности к логико-понятийному их отражению и далее к языковой семантической модификации логического понятия отношения. Этот аспект проблемы, как становится ясно, переводит ее в плоскость внутриязыковой семантики. Ономасиологический аспект учитывает воздействие на семантику языковых единиц со значением отношения четырёх факторов: объективной действительности – познающего субъекта – мышления – языковых категорий и субкатегорий. В ономасиологическом плане абстрактная категория отношения приобретает статус семантической категории.

Семасиологический аспект. Этот аспект обнаруживает тесную связь и переплетённость с ономасиологическим аспектом. Если при ономасиологическом рассмотрении лингвистических единиц избирается направление «от мира вещей к миру слов», то при семасиологическом изучении проблемы отдаётся предпочтение внутриязыковому (парадигматическому и синтагматическому) рассмотрению единиц со значением отношения. В этом вопросе большую помощь оказывает термин «релятивная (относительная) сема», которая выступает как родовое наименование множества видовых релятивных сем, таких, как «равенство», «соответствие», «отличие», «обусловленность», «контраст», «аналогия», «связь» и т. д. Семасиологический аспект позволяет рассматривать релятивные семы в их отношении к парадигматической и синтагматической структуре языка и выделить среди таких сем парадигматически и синтагматически значимые (ориентированные). К синтагматически значимым (или синтагматически ориентированным) относятся релятивные семантические компоненты «субъект», «объект», «аспект», «локатив» и под., которые обобщают функциональные (а значит, относительные) признаки элементов синтагматического окружения слов.

Отмеченные четыре аспекта проблемы «Категория отношения в языке» тесно взаимосвязаны и взаимно обусловливают друг друга. Так, онтология объективной действительности обусловливает ономасиологический аспект проблемы, ономасиологический аспект предопределяет аспект семасиологический. Онтология языка как системы предполагает гносеологический аспект проблемы. Поскольку релятивная терминология может стать объектом самостоятельного изучения, то можно отметить врастание гносеологического аспекта в ономасиологический и семасиологический. Подчеркнём, что условное разграничение названных аспектов позволяет показать категорию отношения в языке в разных ракурсах – как категорию онтологическую, как категорию гносеологическую, как категорию семасиологическую, как категорию ономасиологическую.

Выводы. Итак, понятие «категория отношения в языке» обобщает абсолютно все формы проявления отношения в языке. Категория релятивности свойственна всем языкам, она представляет собой результат осмысления и отражения в языке отношений различной онтологии Постановка проблемы «Категория отношения в языке» имеет важное методологическое значение и соответствует общим научным тенденциям: 1) тенденции к теоретизации научных знаний, в том числе и лингвистических; 2) тенденции к использованию данных языка, его теории для уточнения и разработки соответствующих философских категорий.

Список литературы

1. Бондарко А. В. Введение. Основания функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л. : Наука: Ленинградское отделение, 1987. – С. 3–16.
2. Гегель. Энциклопедия философских наук. Часть 1: Логика / Гегель Георг Вильгельм Фридрих. – М. : Мысль, 1930. – 471 с.
3. Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания: Гносеологические аспекты / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1977. – 287 с.
4. Реферовская Е. А. Философия лингвистики Гюстава Гийома : Курс лекций по языкознанию / Е. А. Реферовская. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 211 с.
5. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
6. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
7. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 142 с.

Гайсіна Р. М. Категорія відносин: лингвістичний аспект / Р. М. Гайсіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 21–25.

Стаття присвячена теоретичному осмисленню лингвофилософской проблеми «Категорія відношення в мові». Постановка цієї проблеми прийнятна до будь-якій іпостасі мови – до мови як знакової системи і як функціонуючої системи, до плану вираження і плану змісту мови. Форми прояву в мові ідеї відносини піддаються узагальненню, в результаті виділяються чотири аспекти розгляду названої проблеми: а) онтологічний аспект, у рамках якого розмежовуються два типи онтології – онтологія мовної дійсності і онтологія внемовної дійсності; кожна з названих онтологій являє собою сукупність одиниць, пов'язаних між собою певними відносинами; б) гносеологічний аспект, у рамках якого поняття відношення функціонує як гносеологічний інструмент пізнання системи мови; в) ономасіологічний аспект, суть якого полягає у виявленні і узагальненні типових лінгвістично релевантних ознак завдяки багатоманітним ситуацій відносини; г)семасиологический аспект, у рамках цього аспекту вводиться узагальнююче родове поняття «релятивна сема», виділяються підтипи релятивных сем з парадигматической і синтагматической орієнтацією.

Ключові слова: категорія відносини у мові: онтологічний аспект, гносеологічний аспект, ономасіологічний аспект, семасиологический аспект.

Gajsina R. M. The category of correlation: linguistic aspect / R. M. Gajsina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 21–25.

The article deals with the theoretical comprehension of the linguistic-and-philosophical problem «The category of correlation in the language». Positing of the above is acceptable to any language role – to the language as a symbol system, as a functioning system, to the plan of expression and to the plan of the language content. All the multiplicity of forms of the development in the language of the idea of correlation is subjected to the generalization, which results in the emergence of the four aspects of consideration of the problem above: a) ontological aspect – differentiated are two types of ontology with the partition of two ontologies – linguistic and out-of-linguistics one; each ontology type represents a total combination of units interconnected by definite relations; b) gnoseological aspect – the notion of correlation is characterized as a gnoseological tool for a language system comprehension); c) onomasiological aspect – the essence of this aspect consists in revealing and generalizing standard linguistically relevant features of many-sided situations of the correlation); d) semasiological aspect – in the frame this aspect introduced is a generalizing gender notion of «relative subject matter» with the outflow of the themes sub-types with paradigmatic and syntagmatic orientation.

Key words: The category of correlation, ontological aspect, gnoseological aspect, onomasiological aspect, semasiological aspect.

Поступила в редакцию 01.11.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 26–32.

УДК 811.161.1

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО КАК ФОРМА ФИКСАЦИИ ФРАГМЕНТА ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Ивасюк О. В.

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, м. Київ

Языковая картина мира рассматривается в настоящем исследовании с точки зрения механизмов её структурирования. В этом плане словообразовательное гнездо (СГ) осмысливается как одна из форм фиксации определённого фрагмента языковой картины мира. При этом мы опираемся на традиционное понимание словообразовательного гнезда как многомерной комплексной единицы, состоящей из «горизонтальных» и «вертикальных» рядов. В статье анализируется словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом *нюхать*, относящегося к глаголам физического восприятия объективной реальности, которые являются составной частью семантического поля восприятия. Особенность глагольных словообразовательных гнёзд определяется тем, что состав СГ детерминирован актантной рамкой глагола. В словообразовательном гнезде с вершиной-глаголом *нюхать* представлены производные, мотивированные всеми лексико-семантическими вариантами этой лексемы. Анализ лексического значения дериватов позволяет сделать вывод, что фрагмент языковой картины мира в её сегменте «семантическое поле перцепции» находит отражение в однокоренных словах, формально-семантически объединённых в СГ.

Ключевые слова: языковая картина мира, словообразовательное гнездо, глагол, глаголы физического восприятия, семантическое поле восприятия.

Постановка проблемы. В современном языкознании проблемы, связанные с изучением языковой картины мира (ЯКР), решаются в русле антропоцентрического подхода, что закономерно. Человек (если допустить схематичную модель) воспринимает объективный мир как совокупность предметов, имеющих определённые характеристики, и как процессы, так или иначе связанные с этими предметами. Данная позиция в понимании алгоритма восприятия объективного мира отражает предметно-центрическую концепцию построения языковой картины мира. Так, Е. С. Кубрякова считает исходным в порождении речи процесс номинации и полагает, что акты речи начинаются с обозначения определённых элементов будущего высказывания. В то же время существует и вербо-центрическая концепция, которая в зарубежной лингвистике связана, прежде всего, с именем Л. Теньера, а также Б. Рассела, Л. Витгенштейна, Дж. Остина, Г. Райла и других учёных, согласно мнению которых мир состоит не из «вещей», размещённых в пространстве, а из «событий», или «фактов». На тех же методологических позициях стоят многие русисты, начиная с А. А. Потебни (см. работы С. Д. Кацнельсона, Н. Д. Арутюновой и др.).

Как отмечает О. Н. Чарыкова, «философский подход к соотношению имени и глагола в диахронии выявляет смену лингвофилософских парадигм от философии имени к философии предиката, обусловленную изменениями в восприятии мира, сменой мировоззрений и социокультурных типов мышления» [10, с. 131]. Мы солидарны с её выводом о том, что «в плане *генетическом* бесспорным представляется примат имени. В *диахронии* идёт постепенный процесс усиления позиции глагола в языковой картине мира, что обусловлено постепенным расширением практического познания и теоретического осмысления свойств объектов окружающей действи-

тельности, процессов их взаимодействия между собой, а также (вероятно, в первую очередь) процессов взаимодействия между субъектом и объектами внешней среды. В результате эволюции глагол приобретает способность свёртывать информацию о времени, о пространстве, включать в обозначение процесса представление о субъекте действия, его объекте и / или инструменте, то есть имплицировать ситуацию, метонимически восстанавливая её в структурах памяти. Применительно к *синхронии*, вероятно, следует говорить, с одной стороны, о системе языка, с другой – о дискурсе. Если в системе глагол *отражает* отношения между субстанциями, то в дискурсе он их *формирует*, создавая каркас будущего высказывания» [там же].

В этой связи актуальность исследования глагола в качестве ключевой языковой единицы в ЯКР очевидна. Поскольку языковая картина мира как способ проявления личностного начала в языке предполагает аспектное рассмотрение, один из таких аспектов – перцепция в её лексическом представлении. В середине 30-х гг. XX в. Йоханн Лео Вайсгербер, первым использовавший термин *языковая картина мира*, важнейшим методом изучения картины мира признал полевое исследование, при этом он опирался на принцип взаимного ограничения элементов поля, сформулированный Й. Триром. Структура словесного поля, по мнению Вайсгербера, определяется семантической структурой конкретного языка, имеющего свой взгляд на объективно существующую неязыковую действительность, а в пределах поля значения отдельных слов, в него входящих, определяются структурой поля и местом каждого его компонента в этой структуре. В семантическом поле перцепции ядерную часть закономерно занимают глаголы, одним из которых является анализируемый в настоящем исследовании глагол *нюхать*. Данный глагол входит в семантическое поле глаголов восприятия, описанного С. А. Моисеевой на материале романо-германских языков [6], однако аналогичного описания славянских глаголов в настоящее время нет, что определяет актуальность выбранного для анализа языкового материала. Этот глагол рассматривается в качестве вершины словообразовательного гнезда, которое, в свою очередь, осмысливается как экспликант семантической структуры вершинного слова [8], дающей представление о его денотативном пространстве. По словам Л. Г. Бабенко, «цель описания денотативного пространства русского глагола – обнаружение в его лексической семантике наших знаний об организации процессуально-событийного мира» [2].

Настоящее исследование проведено с целью доказать, что словообразовательное гнездо является формой фиксации определённого фрагмента языковой картины мира, отражающей мир процессуально-событийный. При этом мы опираемся на традиционное понимание словообразовательного гнезда как многомерной единицы, состоящей из «горизонтальных» и «вертикальных» рядов. «Горизонтальные» ряды дериватов – словообразовательные цепочки, включающие и общее исходное мотивирующее, и последовательно производные слова, вплоть до последней ступени мотивированности. «Вертикальные» же ряды – это словообразовательные парадигмы – совокупности кодериватов, имеющих общее мотивирующее и систематизируемые с учетом их категориальной тождественности [9, с. 8].

Значимость понятия, обозначенного словом *нюхать*, в жизни человека подтверждается в языке высокой словообразовательной потенцией этой лексемы: явля-

ясь вершиной словообразовательного гнезда, этот глагол опосредованно мотивирует 92 деривата, из которых лишь 70 представлены в «Словообразовательном словаре русского языка» (СлСРЯ) А. Н. Тихонова, а остальные либо зафиксированы в различных лексикографических изданиях, либо установлены вследствие типологии производных.

Анализируемый глагол в «Большом толковом словаре русского языка» под ред. С. А. Кузнецова (далее БТС) фиксируется в двух значениях: «1. Вдыхать через нос с целью ощутить, распознать запах; обонять» [1, с. 660]: *После первых дней радости и ликования начали Гусевы гадать, что за порошок.* ***Нюхали****, и зубами жевали, и на огонь сыпали, но угадать не могли* (Зощенко); *аптечный запах вечен, как материя. Его* ***нюхали*** *наши деды,* ***будут нюхать*** *и внуки* (Чехов); *Казначей, жаба, говорит: – Вполне отличная атмосфера. И* ***нюхать*** *ее можно* (Зощенко); *Она молчала, сорвала ветку сирени и* ***нюхала*** *ее, закрыв лицо и нос* (Гончаров) и «2. Вдыхать через нос лекарственные, наркотические средства. || Разг. Употреблять наркотики (вдыхать через нос)» [там же]: *Граф, забыв стереть улыбку с лица, смотрел перед собой вдаль по перемычке и, не* ***нюхая****, держал в руке табакерку* (Л. Толстой); *Клей «Момент», клей «Момент – самый лучший* ***клей****, Ты его в пакет залей,* ***нюхай*** *и балдей»* (детский фольклор).

Т. Ф. Ефремова фиксирует ещё одно значение: «*Разг.* Разведывать, выискивать, выслеживать (обычно с оттенком неодобрительности)» [5, с. 1054]. Очевидно, что данный лексико-семантический вариант не входит в семантическое поле «запах», однако подлежит исследованию для выявления аппликативных зон семантического поля восприятия.

Полагаем, что анализируемый глагол относится к глаголам с включённой актантной рамкой, формирующим группу референтно ограниченных глаголов с денотативно закреплёнными, специализированными субъектно-объектными семами, например, *буксовать* (*о колесах*), *накрапывать* (*о дожде*).

А. М. Плотникова отмечает, что «в зависимости от референциальной соотнесённости глаголов с включённой актантной рамкой с тем или иным денотативным классом можно выделить две основные сферы динамики (то есть области референциальной приложимости признакового глагольного слова): *натурдинамика* и *антроподинамика*. Каждая из выделенных сфер членится на подсферы более частного характера. Так, в сферу натурдинамики, покрывающуюся преимущественно глаголами с включённым субъектом, входят три разновидности: собственно натурдинамика, биодинамика, предметная динамика. Каждая из них обладает характерным для неё денотативным комплексом. Денотативный комплекс – набор денотативных ролей (элементов ситуаций) и ситуаций, репрезентирующих определённый фрагмент действительности, представленный в сознании говорящих в качестве инварианта (обобщённой, типовой ситуации). Денотативный комплекс носит прототипический характер, так как отображает некую типовую, базовую ситуацию (ситуации). Например, биодинамика представлена следующим денотативным комплексом: биофакты (растения, животные, человек) – их функциональное действие или состояние. В сфере биодинамики выделяется три типа ситуаций, отображаемых глаголами с включённой актантной рамкой: 1) животные – их жизнедеятельность (*бодать, вор-*

ковать, гнездиться, парить, порхать и т. д.); 2) растения – их возникновение, развитие, рост (*акклиматизироваться, ветвиться, взойти, расти* и т. д.); 3) органы тела – их функционирование (*блестеть, щуриться* (о глазах), *болеть* (об органах и частях тела), *сокращаться* (о мышцах) и т. д.) [7, с. 121)].

В соответствии с приведённой классификацией глагол *нюхать* с точки зрения сферы референциальной приложимости относится к области антроподинамики и к области натурдинамики в её части биодинамика (однако охватывает лишь часть денотативного комплекса, поскольку не затрагивает ситуации, связанные с растительным миром). Являясь многозначной лексемой, глагол *нюхать* дифференцированно соотносится с указанными областями референциальной приложимости: ЛСВ$_1$ является антроподинамичным и биодинамичным (в указанных границах), ЛСВ$_2$ и ЛСВ$_3$ входят исключительно в сферу антроподинамики. Логично предположить, что более широкая денотативная отнесённость ЛСВ$_1$ обуславливает больший словообразовательный потенциал именно этого лексико-семантического варианта.

СГ с вершиной *нюхать* – многочленное гнездо веерно-цепочечного типа, в пределах которого на первой ступени словопроизводства выделяются три блока – субстантивный, адъективный и вербальный.

В субстантивном блоке представлены производные четырех категорий.

К первой категории относятся вариативные слова *нюхание* и *нюханье* – синтаксические дериваты глагола *нюхать* во всех его значениях, однако только производное от ЛСВ$_2$ развивает словообразовательную активность, эксплицируя семантику слова-вершины в деривате *табаконюхание.*

Ко второй категории относится слово *нюх.* Это лексический дериват, имеющий значения «1. Обоняние (обычно у животных). 2. Разг. Чутье, смекалка» [1, с. 660], то есть генеративами этого производного выступают ЛСВ$_1$ и ЛСВ$_3$.

Третья категория с общим значением «лицо, совершающее действие, названное производящей основой» представлена словами 5 типов: *нюхальщик* (*нюха*(*ть*) + -*льщик*), *нюхатель* (*нюха*(*ть*) + -*тель*), *нюхач* (*нюха*(*ть*) + -*ач*), *нюхалка* (*нюха*(*ть*)+ -*л/к*(*а*). Все они, кроме слова *нюхалка*, остаются в области антроподинамики и мотивируются ЛСВ$_2$, т. к. в современном русском литературном языке имеют только общее для них значение ‘тот, кто нюхает что-л. (табак, наркотическое средство и т. п.)’ [5, с. 1054]. Однако ранее в общеупотребительной речи, а сейчас в лексике ограниченного употребления *нюхачами* называют и людей с хорошо развитым обонянием [3; 4].

Слово *нюхалка* в значении ‘тот, кто вынюхивает, выслеживает кого-л, что-л.’ [5, с. 1054] отличается от слов данной категории фразеологичностью семантики, которая обусловлена тем, что слово *нюхалка* мотивируется глаголом *нюхать* в его ЛВС$_3$. Этот дериват также выпадает из поля перцепции.

К четвертой категории относится слово *нюхалка* (омоним к *нюхалке* из третьей категории) в значении: «то же, что нос» [5, с. 1054], то есть это слово относится к сфере биодинамики, а дериват имеет словообразовательное значение «предмет, посредством которого совершают действие, названное производящей основой». Полагаем, что данное производное возможно только от первых двух лексико-семантических вариантов глагола *нюхать*.

Адъективный блок формируют два прилагательных – *нюхальный* (*нюха*(*ть*) + -*ль*/*н*(*ый*) и *нюхательный* (*нюха*(*ть*) + -*тельн*(*ый*): «предназначенный для нюханья» [5, с. 1054]: *…тётушка Аделаида Перепенчук менялась в лице, вынимала из шкафика различные банки и баночки со всякими препаратами и* ***нюхательными*** *солями и ложилась в постель, глухо стоная* (Зощенко). Теоретически такое производное возможно и от ЛСВ$_2$, но не в объектном, а обстоятельственном значении, например, *нюхательный пакет*, в который токсикоманы выдавливают клей.

Вербальный блок глагола *нюхать* представляет собой мощную структуру, включающую производные 4-х ступеней.

На первой ступени словопроизводства находятся дериваты, образующие с мотиватором аспектные и акциональные пары: *понюхать, понюхивать, вынюхать, донюхать, донюхаться, занюхать, занюхаться, нанюхать, нанюхаться, обнюхать, обнюхаться, перенюхать, принюхаться, пронюхать, разнюхать, снюхаться, унюхать, нюхаться.* Большая часть из них образована префиксальным способом (*понюхать, вынюхать, донюхать, занюхать, нанюхать, обнюхать, перенюхать, пронюхать, разнюхать, унюхать*), есть префиксально-суффиксальное производное (*понюхивать*), префиксально-постфиксальные дериваты (*донюхаться, нанюхаться, принюхаться, снюхаться*) и постфиксальные (*занюхаться, обнюхаться, нюхаться*).

Девербатив *понюхать* возможен от ЛСВ$_1$ и ЛСВ$_2$ глагола *нюхать*: *Дядя быстро нагнулся и* ***понюхал*** *тюльпан* (Чехов); ***Понюхала*** *собака воздух, повела по толпе глазом* (Зощенко); *Графиня подумала и* ***понюхала*** *из золотой табакерки с портретом мужа* (Л. Толстой). Производный глагол имеет три значения: «1. Вдохнуть через нос для распознавания запаха. *П. воздух*. 2. Некоторое время вдыхать через нос запах чего-л. *П. табаку*. 3. Разг. Познакомиться с чем-л., впервые испытать что-л.» [1, с. 919]. Последняя семема является эпидигматом ЛСВ$_1$ глагола *понюхать*, в которой тем не менее актуализируется ядерный семантический признак глагола *нюхать* ‘средство познания’, на основе которого он относится к классу глаголов интеллектуальной деятельности.

Глагол *понюхивать* фиксируется в БТС только в связи с ЛСВ$_1$ глагола *нюхать*: «Время от времени нюхать (1 зн.)» [1, с. 919], что представляется спорным, т. к. значение производного *понюшка* «1. Один приём, одно вдыхание табаку. 2. Щепотка нюхательного табаку на один приём» [1, с. 919] прямо указывает на мотивацию второй семемой слова-вершины СГ, следовательно, дериват возможен от ЛСВ$_1$ и ЛСВ$_2$ глагола *нюхать*.

От ЛСВ$_1$ глагола *нюхать* образуются также производные *занюхать, занюхаться, нанюхаться, обнюхать, обнюхаться, перенюхать, принюхаться, снюхаться, унюхать, нюхаться.*

Дериват *нанюхаться* возможен и от ЛСВ$_2$ глагола *нюхать*, а *унюхать* – от ЛСВ$_3$.

Глаголы *снюхаться, нюхаться* относятся только к сфере биодинамики, т. к. первый имеет значение «1. разг. Узнать друг друга по нюху (о собаках)» [1, с. 1223], а второй является просторечным синонимом слова *обнюхиваться*: *Ей бы теперь на воле скакать да с красавцами* ***нюхаться****, а она тут на грязной соломе, где воняет псиной да конюшней* (Чехов).

Выводы. Таким образом, в словообразовательном гнезде с вершиной-глаголом *нюхать* представлены производные, мотивированные всеми лексико-семантическими вариантами этой лексемы. Анализ лексического значения дериватов позволяет сделать вывод, что фрагмент языковой картины мира в её сегменте «семантическое поле перцепции» находит отражение в однокоренных словах, формально-семантически объединённых в СГ. Они указывают на то, что восприятие посредством обоняния доступно только живым существам, что этот процесс у человека может приобретать узкую направленность, но в то же время именно в сфере антроподинамики реализуется интеллектуальная составляющая данного физиологического действия.

Перспектива исследования определяется необходимостью аналогичного анализа других глаголов физического восприятия.

Список литературы

1. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : «Норинт», 1998. – 1536 с.
2. Бабенко Л. Г. Денотативное пространство русского глагола: аспекты и перспективы изучения / Л. Г. Бабенко // Денотативное пространство русского глагола : [материалы IX Кузнецовских чтений, 5–7 февраля 1998 г.]. – Екатеринбург, 1998.
3. Ведина Т. Ф. Энциклопедия русских фамилий. Тайны происхождения и значения / Т. Ф. Ведина. – М. : АСТ, 2008. – 768 с.
4. Елистратов В. С. Словарь русского арго (материалы 1980–1990 гг.) / В. С. Елистратов. – М. : Азбуковник, Русские словари, 2000. – 694 с.
5. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М. : Рус. яз., 2001. – Т. 1. – 1088 с.
6. Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках : [монография] / С. А. Моисеева. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2005. – 248 с.
7. Плотникова А. М. Денотативно-референциальное пространство глаголов с включённой актантной рамкой / А. М. Плотникова // Русский язык и русистика в современном культурном пространстве : [тез. докл. и сообщ. международн. научн. конф., 13–16 окт. 1999 г., Екатеринбург, Россия] / под ред. Л. Г. Бабенко. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – С. 120–122.
8. Плужникова Т. И. Типология комплексных единиц словообразования: прогнозирующая функция : [монография] / Т. И. Плужникова. – К., 2002. – 256 с.
9. Тихонов А. Н. Формально-семантические отношения в словообразовательном гнезде : автореф. дис. на соискание учёной степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Н. Тихонов. – М., 1974. – 35 с.
10. Чарыкова О. Н. О некоторых аспектах когнитивного подхода к изучению глагола / О. Н. Чарыкова // Русский язык и русистика в современном культурном пространстве : [тез. докл. и сообщ. международн. научн. конф., 13–16 окт. 1999 г., Екатеринбург, Россия] / под ред. Л. Г. Бабенко. – Екатеринбург : Изд-во Урал. унта, 1999. – С. 129–131.

Івасюк О. В. Словотвірне гніздо як форма фіксації фрагменту мовної картини світу / О. В. Івасюк // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 26–32.

Мовна картина світу розглядається в даному дослідженні з погляду механізмів її структурування. В цьому плані словотвірне гніздо (СГ) осмислюється як одна з форм фіксації певного фрагменту мовної картини світу. При цьому ми спираємось на традиційне розуміння словотвірного гнізда як багатовимірної комплексної одиниці, що складається з «горизонтальних» і «вертикальних» рядів. У статті аналізується словотвірне гніздо з вершиною-дієсловом *нюхать*, що відноситься до дієслів фізичного сприйняття об'єктивної реальності, які є складовою частиною семантичного поля сприйняття. Особливість дієслівних словотвірних гнізд визначається тим, що склад СГ детермінується актантною рамкою дієс-

слова. В словотвірному гнізді з вершиною-дієсловом *нюхать* представлені похідні, мотивовані усіма лексико-семантичними варіантами цієї лексеми. Аналіз лексичного значення дериватів дозволяє зробити висновок, що фрагмент мовної картини світу в її сегменті «семантичне поле перцепції» знаходить відображення в однокореневих словах, формально-семантично об'єднаних в СГ.

Ключові слова: мовна картина світу, словотвірне гніздо, дієслово, дієслова фізичного сприйняття, семантичне поле сприйняття.

Ivasiuk O.V. Word family as a fixation form of the language world view / O.V. Ivasiuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 26–32.

The article deals with the language world view from the point of view of its structuring mechanisms. Word family is interpreted as one of the form of certain fragment of the language world view. Here, we rely on the traditional interpretation of the word family as a multidimensional complex unit consisting of "horizontal" and "vertical" chains. The article analyzes the word family with the source word *njuhat'* (to sniff). The Russian verb of perception *njuhat'* (to sniff) refers to the verbs of perception of objective reality which are the components of semantic field of perception. The peculiarities of verbal word families are defined due to the fact that the structure of a word family is determined by verbal actantial model. In the word family with the source word *njuhat'* (to sniff) the derivatives, motivated by all the lexical-semantic variants of this lexeme, are represented. The analysis of lexical meaning of the derivatives leads to the conclusion that the fragment of the language world view in its segment «semantic field of perception» is reflected in the cognate words, semantic-formally united in a word family.

Key words: language world view, word family, verb, verbs of perception, semantic field of perception.

Поступила в редакцию 25.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 33–42.

УДК 811. 161. 2'367. 625

І – 22

ПРО ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВНИХ ЛЕКСЕМ ІЗ СУФІКСОМ -А- З ДУРАТИВНОЮ СЕМАНТИКОЮ В ПОДІЛЬСЬКИХ ТА БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ У ПОРІВНЯННІ З ІНШИМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИМИ, ПІВДЕННО-СХІДНИМИ Й ВІДПОВІДНИМИ ГОВОРАМИ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Іваночко К.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

У статті обґрунтувано причину кореляції об'єкта дослідження (вербативів, що представляють різні діалектні групи південно-західного наріччя); проаналізовано акцентуаційні особливості префіксально-суфіксальних дієслів доконаного виду із суфіксальною морфемою -***а***-, що зберігають суфіксальний тип акцентуації мотивуючих безпрефіксних дуративних дієслів, у подільських і бойківських говірках південно-західного наріччя в порівнянні з наголошуванням їх в інших говорах української мови, обидвох варіантах української літературної мови, сучасній українській літературній мові та відповідними говорами російської мови.

Ключові слова: акцентуація, акцентний тип, співвіднесеність, говірки, варіанти української літературної мови.

Діалект, а ми його надишем
силов духа і вогнем любови
І. Франко

Актуальність проблеми. Основу будь-якої мови становлять її діалекти. Наука про українську мову, про її живу народну основу не може розвиватися і збагачуватися фактами без докладної характеристики говорів. Південно-західні говори української мови, зберігши архаїчну закоріненість, заслуговують на особливу увагу. Потреба глибшого розуміння наукових висновків І. Огієнка щодо близькості мови (і системи наголосу) українських пам'яток до живої народної мови, особливо до західних її говорів, і зумовило пріоритетність у виборі проблематики акцентологічних студій саме над означеними говорами.

Постановка проблеми. Наголосова система як явище лінгвальної й позалінгвальної дійсності становить інтегральну складову багаторівневої системи мови. Підвалини її закладаються комунікантам на підсвідомому рівні. Вона характеризується історичною закоріненістю й консервативністю, порівняно з іншими мовними системами виявляє стійкість до асиміляційних та нівеляційних упливів, перебуваючи в кореляції з іншими одиницями на всіх зрізах мови [10, с. 89]. Повнота й глибина лінгвістичного аналізу діалектних одиниць зумовлюється пізнанням їх сутності в структурі мовного варіанта зокрема й мовної системи в ці-

лому, розумінням історичних процесів, що відбувалися у ній, спричиненими екстрай інтралінґвальними факторами. Подільські говірки у своїй основі – це наддністрянський тип говірок, з деякими південноволинськими й частково південно-східними рисами, як пізнішими нашаруваннями. Західноподільські говірки виявляють близьку співвіднесеність із сусіднім наддністрянським говором. Оскільки останній «об'єднує багато говірок з вузько локальними особливостями на різних структурних рівнях, що створює його внутрішню діалектну розмаїтість; водночас усім цим говіркам притаманний ряд важливих спільних рис» [6, с. 356], то в сучасних дослідженнях усталюєтся думка, що «наддністрянські говірки становлять основу формування південно-західного (галицького) варіанта української літературної мови» [9, с. 108]. Та Я. Рудницький стверджує, що саме «Бойківський говір у Карпатах – найближчий до літературної мови з усіх західноукраїнських говорів» [18, с. 80]. С. Рабій-Карпинська поглиблює його думку щодо статусу означеного карпатського варіанта української мови в структурі південно-західного наріччя: «…один з найархаїчніших й також через своє центральне положення найчистіших українських говорів. Він побіч архаїзмів виказує спільні мовні явища з наддніпрянськими говорами, що стали основою української літературної мови» [17, с. 78]. Східноподільські ж корелюють із середньонаддніпрянськими та степовими. Отож, окреслені говіркові системи характеризуються особливим місцем у структурі південно-західного і південно-східного наріч української мови, які на зламі XIX і XX ст. лягли в основу двох варіантів української літературної мови – південно-східного й південно-західного, що стали визначальними в історії української літературної мови. Означені діалекти становлять ***науковий інтерес*** ще й тому, що локовані на тих географічних просторах, де в доісторичні часи схрещувалися різні культури (липицька, висотська, зарубинецька, поморська та пшеворська, як дуже однорідна цілісність, – із сарматськими, кельтськими та германськими домішками). Вони так чи інакше мали відношення до трайбіальних етнічних утворень, які лягли в основу трьох слов'янських угруповань (словенів, антів та венетів). До речі, культуру пшеворського типу в історико-археологічних розвідках локалізують на теренах Південної Польщі, однак це не дає жодних підстав стверджувати лише її прапольський характер. Не один слов'янський народ може вважати себе її спадкоємцем. емантико-граматична природа дієслова відбиває синтагматично-парадигматичні відношення в мові. В акцентуаційному ж плані становить поліаспектну складову наголосової системи української мови, заглиблюючись у праслов'янську спільноту. Їй властиві корелятивні зв'язки з лексико-семантичною, граматико-дериваційною, фонетичою та іншими підсистемами.

Дієслівні лексеми, що представляють південно-західні говірки української мови, частково уже ставали об'єктом акцентуаційних студій Л. Булаховського [1], Я. Закревської [7], Н. Марчук [16], В. Винницького [2; 3; 5] та Г. Кобиринки [15]. Усі вони, крім Л. Булаховського, наголошують ***на стабільності кореневої акцентуації***.

Особливості наголошування атематичних дієслів – у бойківських говірках [11], префіксально-суфіксальних – у гуцульських [10; 12] та говорах «західних (угорських) русинів» [8], суфіксальних – у наддністрянських говірках [9], у порівнянні з південно-східними та сучасною літературною мовою, ономатопоетичних (ентомо-

логічних) [13], фауноматопоетичних [14] – у південно-західних; вербальних дериватів з грамемою родів дії – у подільських, – були предметом наголосових студій автора. Вербативи із семантикою безперервності, дуративні, – уперше.

Мета наукової розвідки – пояснити особливості наголошування префіксально-суфіксальних вербальних дериватів доконаного виду з тематичною суфіксальною морфемою ***-а-*** в подільських і бойківських говірках південно-західного наріччя, що зберігають суфіксальний тип акцентуації мотивуючих безпрефіксних ***дуративних*** дієслів.

Реалізація поставленої мети зумовлює виконання таких ***завдань***: обґрунтувати причину кореляції об'єкту дослідження (вербативів, що представляють різні діалектні групи південно-західного наріччя); виявити співвіднесеність акцентуації означених дієслів з їх лексико-семантичними та дериваційно-граматичними процесами, порівнявши з аналогічними процесами в інших, зазначених вище, говорах української та російської; потвердити лінгвістичну співвіднесеність вербативів бойківських говірок, південно-східних говорів української мови, обидвох варіантів української літературної мови, сучасної української літературної мови й відповідних говорів російської мови; ствердити перехідний статус лексико-семантичних, дериваційно-граматичних та наголосових особливостей означених дієслів подільських говірок.

У текстах подільських говірок, як і в інших південно-західних, південно-східних та сучасній українській літературній мові, засвідчена група префіксально-суфіксальних вербальних дериватів доконаного виду із тематичною суфіксальною морфемою ***-а***, що зберігають суфіксальний тип акцентуації мотивуючих безпрефіксних ***дуративних*** дієслів: ***загадáў*** [Гов. Бирл. Бершад. Вінн.: 407]; ***згадáти*** «*згадати*»; ***нагадáти*** «*пригадати*», ***гадáти*** «*мислити, думати, ворожити*»: ***Нагадáли*** *козú смерть* «*настрашили*» [Б.-Нос.: 179]; ***загадáтися*** «*зажуритися*»: ***Загадався*** *старостойко, нема з чого вінки вити* [СБГ I: 265]; ***гадáти***, ***-áє*** «*говорити*»: *Шчо ти* ***гадáйіш***? [НРС: 89]; ***гадáти***[1], ***дáйу***, ***<u>гáдаш</u>*** (***-дáйеш***): 1. «*думати, гадати*». 2. (за ким) «*турбуватися*»: *Она н'іч* ***<u>не' гáдат</u>*** *за свóйым чулувíком* [Саб.: 43]; ***гадáти***[2], ***дáйу***, ***<u>гáдаш</u>*** (***дáйеш***): «*ворожити*»: *Йа не' вороóшка, абы м ти* ***гадáла*** [Саб.: 43]; ***зл' акáйітес'а*** [Гов. Верн. Козятин. Вінн.: 384]; ***нал'акáла*** [Гов. Куна Гайс. Вінн.: 399]; ***лякáти*** «*полохати; страхати, страшити*», по-польськи теж [Б.-Нос.: 216]; ***лякáтися***, «*страшитися; боятися*», ***злякався***, ***излякáвся*** [Б.-Нос.: 216]; ***поховáла*** [Гов. Бирл. Бершад. Вінн.: 406]; ***сховáйіц'а*** [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 398]; ***ховáт'и***: 1. «*ховати*». 2. «*хоронити*»; ***ховáти*** *в службі* «*хоронити з богослужінням*» [СБГ II: 342]; ***ховáти*** «*ховати, переховувати, хоронити*»: *Іогó* ***ховáли*** (***сховáли***, ***поховáли***) *на кладовúщи* [Б.-Нос.: 377]; ***поц'іпл'áли*** «*попричіпляли*» [Гов. Верн. Козятин. Вінн.: 384]; ***скараў***: *А госпóд' би тибé* ***скараў*** [Гов. Верн. Козятин. Вінн.: 383]; ***покарáти***, ***-<u>кáре</u>***, під сл. ***карáти*** «*покарати*» [СБГ II: 99]; ***karáti***, ***-ju***, ***<u>kárat</u>*** «*карати*» [СКУТГ: 98], ***карáти*** «*страчувати; карати*»: ***Карати*** *горломъ* «*карати смертю*» [Б.-Нос.: 179]. До речі, у карпатській групі говорів (бойківських та сучасній локальній марамароській), як і гуцульських, надсянських і західнокарпатських, засвідчені раритетні стягнені презенсні флексії третьої, рідше другої, особи однини поодиноких аналізованих мотивуючих вербативів, що характеризуються ще й «пересуненням наголосу на другий склад від кінця…» [16, с. 176].

У подільських говірках зафіксований похідний вербатив аналогічної морфемної структури, що характеризується похідністю семантики та суфіксальною акцентуацію мотивуючого суфіксального утворення третього дієслівного класу: ***закопа́йут*** «*похоронити*»: *по́минки ро́бл'ат / п'і́сл'а це́го / шо у́же його́* ***закопа́йут*** [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 395]. Серед південно-західних говорів він зкустрічається ще в гуцульських говірках: ***pozakopuwaty*** / ***zakopaty*** [SHJ: 101–102].

Укладачі лексикографічного джерела, що представляє південно-східний варіант української літературної мови, засвідчили в аналізованому дуративному вербативі неприолдні дериваційні процеси, у яких, за аналогією до мотивуючих основ дієслів родів дії, долучили реляційну суфіксальну морфему з результативною семантикою -***ну-***, що й зумовило переміщення в презенсних формах наголосу на закінчення: ***копа́ти***, -***па́ю***, -***єш*** / ***копну́ти***, -***ну́***, -***не́ш***: 1. «*копати, рити*». 2. «*викопувати*». 3. «*розкопувати, розрихлювати*» [Грінч. II: 280]. Проте такі деривати не набули продуктивності в українській літературній мові означеного і подальшого періодів.

Натомість суфіксальний вербатив недоконаного виду в обидвох варіантах української літературної мови зазнав поглиблення дериваційних процесів, ставши мотивуючим для ряду похідних дієслів, семантичні структури яких характеризуються грамемою доконаного виду. Останні ж зазнали поглиблення морфологічних дериваційних процесів, набувши корелятивних відповідників недоконаного виду, супроводжуючись відтягненням наголосу на кореневу морфему: ***закопа́ти*** / ***зако́пувати*** [Жел.: 250]; ***закопа́чити*** [Жел.: 250]; ***закопа́ти***, -***па́ю***, -***єш*** / ***зако́пувати*** «*закопати / закопувати, зарити / заривати*»: *Убили його та й* ***закопали*** *під яблунею* (Рудч. К. I: 157). 2. «*вкопати / вкопувати, врити / вривати*»: *Скажімося ся поховати, ще й хрест* ***закопати*** (Чуб. V: 209) [Грінч. II: 52]; ***покопа́ти*** [Жел.: 685]; ***покопа́ти***, -***па́ю***, -***єш***: 1. «*порити, покопати*». 2. «*перекопати* (*про багатьох*)»: *Не можна мені з нею бувати і з нею розмовляти, бо лихії воріженьки* ***покопали*** *доріженьки* (Чуб. V: 24). 3. «*накопати, викопати* (*про багатьох*)»: *Сусідки близькії – то он вороги самі –* ***покопали*** *ями попід ким, попід нами* (Чуб. V: 72) [Грінч. III: 274].

Сучасна українська літературна мова зберегла видову кореляцію аналізованого префіксально-суфіксального вербатива, граматичні форми якого характеризуються суфіксальною та кореневою акцентуацією: ***закопа́ти***, -***а́ю***, -***єш*** / ***зако́пувати***, -***ую***, -***єш***: 1. «*зробивши заглиблення і поклавши в нього що-небудь, закидати зверху чимось сипким* (*землею, піском*)». 2. «*закріплювати одним кінцем у викопаному в ґрунті заглибленні; вкопувати*» [СУМ III: 159].

Хоча укладачі «Етимологічного словника слов'янських мов» і не підтримують думки Вайяна щодо вторинності презентно-інфінітивної парадигми ****kopajǫ*** / ****kopati*** з ітеративно-дуративною темою -***ati***, заперечивши взагалі презенс на -***je*** для означеного інфінітива, при наявності його в литовській мові [ЭССЯ 11: 19], однак бойківські, гуцульські та локальна мараморська говірки фіксують раритетні праслов'янські утворення, у яких наявне фономорфологічне чергування приголосних основи (-***p***- / -***pl***- (-***pj***). Характер кореневого голосного, відсутність матеріального вираження тематичного суфікса в імовірних праслов'янських інфінітивних формах (****kopti***, лит. ***kàpti*** «*рубати*») та означене чергування у формах теперішнього часу зумовлювали відтягнення наголосу на кореневу морфему ще в давні часи: ***копа́ти***,

ко́пл'у і ***ко́пйу***, ***ко́пле***, ***ко́племе***, ***ко́пл'ут***, ***копли́***, ***копліт***: 1. «*копати*»: ***Ни копли́*** *під дру́гим йа́му, бо сам у˘н'у го́пнеш*. 2. «*сапати*» [СБГ I: 375]; ***kopáti***, ***kǫ́pl'u***, ***kóple***, ***koplí***; ***po=kópanǫj*** «*копати, рити інструментом*»: *Wz'ála m motǫ́ku, sŏ* ***kóple s'a*** *kartósǩu*; ***po=kopáti*** «*покопати, порити; викопати*»: ***Pokopála m*** *kartósǩu* [СКУТГ: 104]; ***копа́ти***, ***ко́пл'у***, ***ко́плеш***: 1. «*копати*». 2. «*обробляти мотикою просапні культури; вибирати картоплю*»: ***Ко́пл'ут*** *бураки́* [Саб.: 149]; ***kopaty***, ***kopać***: ***Kople*** *win*, ***kople*** *y* ***wikopaw*** *toty hroszi* [***kopać*** *kartofle*]. Por. *braty*, *derty*, ***pozakopuwaty*** / ***zakopaty*** [SHJ: 101–102]. Такі форми, на думку О. Царука, «часто є залишком іншої, хоча й близької, лінгвістичної системи» [19, с. 15]. Інші говори української мови означуваних презенсів не зберегли, не стали вони надбанням граматичних систем ні варіантів української літературної мови, ні сучасної української літературної мови.

Буковинські говірки, галицький варіант української літературної мови та сучасна літературна мова у своїх лексичних системах потверджують праслов'янський мотивуючий вербатив з вивідною семантикою та кореневою акцентуацією, що корелюється з аналогічною дієслівною лексемою в південнослов'янських і західнослов'янських мовах: ***ко́пати*** «*копати ногами*» [МСБГ 6: 77]; ***ко́пати*** «*ко́пнути*» [Жел.: 364], ***ко́пати***, ***-аю***, ***-аєш*** «*ударяти, бити, штовхати ногою*»: *Отаман не жалував нагайки, бив,* ***копав*** *ногами, аж кості у старого тріщали* (Фр. III, 1950: 203) // «*брикати, хвицати* (*про тварин*)»: *Купив* [*батько*] *коня такого, що* ***копає*** *й кусає, та й підкував на всі чотири ноги* (Март. Тв. 1954: 143) [СУМ IV: 279]; ***kópati***, словен. «*копати, рити*», «*довбати*», «*наносити удар, ранити*» (Piet. I: 433), ***kopati***, чес. «*копати, скопувати*», «*рити, виривати, викопувати*», «*бити ногою*», ***kopat'***, слц. «*копати, скопувати*», «*викопувати, виривати*», «*бити ногою, лягати*», (SSJ I: 743), ***copać***, ст.-пол. «*копати, рити*», «*скопувати, корчувати*», «*проколювати, пробивати*», «*штовхати ногою*», «*клювати* (*про журавля*)» (Sl. Polszcz. XVI w. X: 611), ***copać***, пол. «*копати*», «*бити ногою*» (Warsz. II: 463), ***copac***, словін. «*бити* (*ногою*)», «*копати, рити*», «*орати*» (Sychta II: 203) [ЭССЯ 11: 18]. Подальші морфологічні дериваційні процеси аналізованого вербатива не спричинилися до зміни його акцентуації: ***поко́пати***, *нога́ми* [Жел.: 685]. Оскільки лексикографічні джерела, що представляють південні говори української мови та південно-східний варіант української літературної мови, його не фіксують, то й не став він надбанням лексичної системи сучасної української літературної мови.

Подільські та бойківські говірки з-поміж усіх південно-західних говорів засвідчують групу префіксально-суфіксальних вербативів із суфіксально-кореневим акцентним типом мотивуючого безпрефіксного утворення з дуративною семантикою праслов'янського походження. Вербалізована складова семантики лексико-семантичних їх варіантів («*говорити*») у слов'янських мовах, усупереч своєї вивідності, не стала превалюючою (<****koz-*** «*показувати, робити знак*»): ***в'ітказа́лис'*** *«відмовились»* [Гов. Івча Літин. Вінн.: 387]; ***показа́тис'а*** [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 397]; ***росказа́ти би*** [Гов. Гол. Іллін. Вінн.: 388]; ***сказа́ти*** [Гов. Гол. Іллін. Вінн.: 389]; ***сказа́ў*** [Гов. Івча Літин. Вінн.: 386]; ***сказа́ли*** [Гов. Івча Літин. Вінн.: 387]. До речі, у презенсних граматичних формах 1-ої особи однини в подільських говірках, як і в інших південно-західних, переважає давня південно-західна парокситонеза, що науково обґрунтована

в дослідженнях В. Винницького та Г. Кобиринки: ***роска́жу*** [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 394]; ***ска́жу*** [Гов. Ком. Вінн –й Вінн.: 392].

Серед наведених похідних вербативів в акцентуаційному аспекті виокремлюються поодинокі презенсні граматичні форми першої особи однини, що засвідчені з наголошеною флексією, потверджуючи таким чином статус наголосової «*перехідності*» подільських говірок: ***скажу́*** [Гов. Кирн. Тульч. Вінн.: 404].

У бойківських та подільських говірках південно-західного наріччя та галицькому варіанті української літературної мови, як і в інших східнослов'янських мовах, праслов'янський вербатив ***kazati** (з подовженим голосним у кореневій морфемі ***a*** < ***ō***), а також і його похідні, на відміну від більшості слов'янських мов, засвідчені з похідною, суфіксально-кореневою, акцентуацією: ***каза́ти***, ***ка́у***, ***ка́е*** «*казати*» [СБГ І: 334]; ***kazáti***, ***kázŭ***, ***-e*** «*говорити; називати*»: [*Клали*] *xústku bílu, plát u nás* ***kazáli***; ***p'ït=s=kazáti***, «*підказати*»; ***u=kazáti*** «*показати*»: *Bíste ználi, sčǫ* ***u̯kázŭ*** *vam, sesé s kolópen'* [СКУТГ: 98]; ***каза́ти***, (***ка́жу***, ***ка́жеш***): 3. «*показати*»: ***кажи́*** *сюда́*, ***кажіть*** [Жел.: 330]; ***переказа́ти*** / ***переказу́вати*** [Жел.: 616]; ***розказа́ти*** / ***розка́зувати*** [Жел.: 820]; ***сказа́ти***, ***ска́жу***, ***ска́жеш*** [Жел.: 870].

Укладачі лексикографічного джерела, що репрезентує староукраїнську мову, потверджують високий ступінь продуктивності лексико-семантичної деривації означеного мотивуючого дієслівного деривата ***казати***. Семема вербалізованого процесу виступає складовою семантики п'яти із шести його лексичних значень: 1. «*казати* (*говорити*)». 2. «*казати* (*віддавати наказ, розпорядження*)». 3. «*веліти* (*вимагати, вважати правильним*)». 4. «*дозволяти* (*давати згоду, дозвіл*)». 5. «*наказувати* (*учити, наставляти*)». 6. «*показувати, викривати, виявляти*». Багатий ілюстративний матеріал містить широку палітру його граматичних форм, більшість з яких зафіксована без наголосового макроса, потверджуючи суфіксально-кореневе їх наголошування: ***казати***; ***кажоу***, ***казу***; ***кажєть***, ***каже***, ***<u>ка́жєть</u>***, ***<u>ка́же</u>***(***т***); ***кажємо***, ***кажете***, ***кажуть***, ***кажи***; ***казаль***, ***казалє***(***м***), ***казали єсмо***; ***казано***; ***<u>расказа́лъ</u>*** [СУМ XVI – І пол. XVII ст. 14: 11-12].

До речі, вербалізована семантика українських, як і російських, лексико-семантичних варіантів аналізованого мотивуючого вербатива корелюється з їх семантикою в південнослов'янських мовах. У західнослов'янських, як і південнослов'янських мовах, він характеризується переважно кореневою акцентуацією: ст.-сл. ***казати*** «*показувати*», «*повчати*», болг. ***ка́жа*** «*сказати*», «*назвати*», «*розпорядитися*», «*приказати*», діал. ***ка́жа***, ***ка́й***, макед. ***каже*** «*сказати, розказати, показати, указати*», діал. ***kazĭt***, с.-хв. ***ка́зати*** «*сказати, виговорити*», «*показати, указати*», «*назвати*», ***ка́зати се*** «*назватися*», «*показатися*», словен. ***kázati***, «*показувати*», «*указувати*», «*виражати*», ***kázati se*** «*показуватися*», ст.-чес. ***kázati*** «*наказувати*», чес. ***kázati*** «*проповідувати, повчати*», «*наказувати, розпоряджатися*», «*карати, судити*», діал. ***kázacˇ***, слц. ***kázat'*** «*наказувати*», «*приказувати*», «*повчати, читати проповідь*», н.-луж. ***kázaś*** «*приказувати, веліти; примушувати*», «*замовляти*», «*запрошувати, звати*», в.-луж. ***kázać*** «*приказувати, вимагати*», п. ***kazać*** «*розповідати, проголошувати, повчати*», «*проповідувати*», «*веліти*», «*вимагати*», діал. ***kωzać***, словін. ***kãzač*** «*проповідувати*», ***kazac*** «*веліти, приказувати*», «*читати, проповідувати*»; рос. «*показувати*», діал. ***каза́ть*** «*говорити*» (ворон., калуж., курськ.,

орл., смол.), «*примовляти*», «*давати пораду, навчати*» (пск., твер.), «*співати*» (курс.), «*доказувати, запевняти*» (арх.), ***казáть*** «*говорити*», «*співати* (*пісні*)» (орл.) [ЭССЯ 9: 169-170].

З аналогічною до українських говорів семантикою та акцентуацією (суфіксально-флексійною) аналізований мотивуючий вербатив виступає в південних, західних, орловських, курських, псковських, калузьких та донських говірках російської мови: ***казáть***, півд., млрс. «*говорити, розповідати*»: ***Кажу*** *табѣ нѣтути*! [Даль: II: 73]; ***казáть***, зах., півд. «*розповідати, говорити, баяти*»: *Ёнь яму* ***кáже****: ня пайду*! орл., кур.: ***Кажу*** *табѣ, иди*; кал. скор. ***кáе*** // *Я ему нáстрого* ***казаль***, пск. «*наказував, приказував*» [Даль: II: 74]; ***кажи*** «*скажи*»: ***каже*** «*він говорить*», а деколи ***ка*** «*тс.*» [ДС: 124]; ***казати*** «*говорити*»: *А кто слухал, тому падушку с пухом, а кто* ***казал****, тому меду казан* [-9а [У.] [ДС: 125].

Південні говори української мови мотивуючий дериват, як і його похідні, представлені фінітними формами з похідною семантикою та акцентуацією (суфіксальною): ***казáти*** «*говорити, розповідати*» [Пі: 98]; ***переказáти*** «*переказати, передати на словах*» [Пі: 182]; ***розказáти*** «*повеліти*»: *Цесарь Турецький ханові сурово* ***розказав*** (Величко) [Пі: 227]. Цікаво, що й південно-західні й південні говори української мови, як і російської, за аналогією до багатьох слов'янських мов, зберегли усічені особові презенсні форми з наголосом на корені. Мовленнєва практика XIX ст. в означених говірках засвідчує тенденцію до переміщення акценту на закінчення у формі першої особи однини: ***казáти*** «*говорити, розповідати*», ***кажý*** «*говорю, розповідаю*», ***кáжеш*** «*говориш, розповідаєш*», ***кáжемо*** «*говоримо, розповідаємо*», ***кáжете***, ***кáте*** (усічено) «*говорите, розповідаєте*», ***кажуть*** «*говорять, розповідають*» та ін. [Б.-Нос.: 176]; ***скажý*** «*початок*: ***казáти***»: ***Не скажу*** «*не знáю*»; *Що* ***скáже****, все принóсить* «*що накажете, все приносить*» [Б.-Нос.: 327].

Укладачі ж «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка не без упливу ілюстративного матеріалу згаданого вище лексикографічного джерела послідовно подають аналізовані словоформи з наголошеною флексією. Проте інтонаційний малюнок ілюстративного матеріалу, зрештою, як і відсутність відповідних макросів у словоформах, не потверджують такої акцентуації: ***казáти***, ***кажý***, ***-жеш***: 1. «*говорити*»: *Ой* ***казав єсь****, присягав єсь: не покину я тебе* (Чуб. V: 180). *Хоч будуть питати, не буду* ***казати*** (Нп.)»; ***кау***(***ку***), ***каеш***(***ка***), ***каемо***: *А я й йому* ***ку****: не бачиш, –* ***ку****, – роззявляко, куди їдеш*? 2. «*наказувати; веліти*»: *Скачи, враже, як пан* ***каже*** (Ном.) [Грінч. II: 207]; ***сказáти***, ***-жý***, ***-жеш***: 1. «*сказати*»: ***Сказаного*** *і сокирою не вирубаєш* (Ном. № 12870). 2. «*воліти*»: ***Сказав*** *нагріти два казани* (Грінч. II: 99). 3. ***Сказано*** «*відомо*»: *Сказано – дитина!* (Г. Барвінок: 363) [Грінч. IV: 130]; ***переказáти***, ***-жý***, ***-жеш*** / ***перекáзувати***, ***-зую***, -єш: 1. «*переказати* / *переказувати, розказати*»: *Усього й* ***переказати*** *не можна* (Кв.). 2. «*передати* / *передавати* на словах»: ***Перекажу*** *я свому роду хоч чорненькою вороною* (Чуб. V: 684). 3. «*говорити, сказати одне за одним, назвати / називати одне за одним*» [Грінч. III: 120].

У сучасній українській літературній мові мотивуючий дериват засвідчений з декількома лексичними значеннями та, за аналогією до південно-східного варіанта української літературної мови, із суфіксально-кореневим акцентним типом, крім презенсних форм першої особи однини, виявивши високий ступінь морфологічної

та лексико-семантичної деривації (***відказати***, ***доказати***, ***переказати***, ***сказати***, ***розказати*** та ін.): ***каза́ти***, ***кажу́***, ***ка́жеш***. 1. «*передавати словами* (*думки, почуття тощо*); *висловлювати, говорити* (у 2 знач.)»: – *Та ми се з шляху зблудилися, Галю! –* ***каже*** *козак, всміхаючись* (Вовч. І 1955: 323). 2. «*наказувати комусь робити що-небудь*» // «*розповідати що-небудь*»: *Не можу швидко заснути, так мені казки* ***кажуть*** (Кв.-Осн. ІІ 1956: 247) // «*ходять чутки, поголоски; розповідають*»: *Там* [*у Венеції*], ***кажуть***, *гарно* (Л. Укр. ІІІ 1952: 19). 3. перен. «*свідчити про що-небудь*»: *Її закриті очі і зблідле обличчя* ***казали*** *мені, що вона була нежива* (Досв. Вибр. 1959: 184) [СУМ IV: 70].

Отже, досліджувані діалектні мовні системи південно-західного наріччя в структурі української мови посідають особливе місце.

З усіх говорів української мови аналізовані вербативи, незважаючи на їх засвідченість у більшості слов'янських мов, представлені переважно в подільських, бойківських та південних. Порівняно з іншими слов'янськими мовами вони характеризуються продуктивністю морфологічних дериваційних процесів, похідністю семантики й акцентуації. Свого часу В. Винницький відзначав, що «для характеристики українського наголошування важливе значення має визначення первісного наголосу слів та їх граматичних форм» [4, с. 11]. У лінгвістичному аспекті аналізовані дуративні вербативи подільських говірок потверджують їх перехідний характер, оскільки одні з них репрезентують обидва наріччя української мови, другі представляють тільки південно-західне, а ще інші – південно-східне. Означені дієслівні утворення в бойківських говірках виявляють співвіднесеність із південними говорами української мови, південно-західним й південно-східним варіантами української літературної мови, сучасною українською літературною мовою та відповідними говорами (південними, західними, псковськими, орловськими, курськими, калузькими та донськими) російської мови.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати її можуть бути використані для продовження наголосових студій над акцентуацією дієслів видів дії у південно-західних та південно-східних говорах української мови; монографічного опису акцентної системи дієслів південно-західних говорів української мови; потвердження мовної й культурної єдності всіх етнічних сегментів української нації.

Список літератури

1. Булаховський Л. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – Київ – Львів : Рад. школа, 1947. – 54 с.

2. Винницький В. М. Парокситонічна акцентуація дієслів /В. М. Виницький // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 14–23.

3. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток : [монографія] / В. Винницький. – Львів : Бібльос, 2002. – 576 с.

4. Винницький В. Акцентуаційні етюди / В. Винницький. – Жовкла : Місіонер, 2004. – 282 с.

5. Винницький В. Про українську дієслівну парокситонезу / В. Винницький // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 40–54.

6. Гриценко П. Наддністрянський говір /П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 356–357.

7. Закревська Я. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Я. В. Закревська // Українська лінгвістична географія. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 132–139.

8. Іваночко К. Акцентуація префіксально-суфіксальних дієслів у говорах «західних (угорських) русинів» (на матеріалі етнографічних та діалектологічних студій В. Гнатюка) / К. Іваночко //Мовознавчі студії. Випуск ІІ (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя відзначення професора Мар'яна Демського). – Дрогобич : Посвіт, 2010. – С. 163–172.

9. Іваночко К. Акцентуація суфіксальних дієслів акцентного типу К у наддністрянських говірках / К. Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск ІІІ (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 107–123.

10. Іваночко К. Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою ***-а-*** в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / К. Іваночко // Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск 28. Філологія. – С. 88–108.

11. Іваночко К. Наголошування дієслова ***бути*** в бойківських говірках / К. М. Іваночко // Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – Випуск № 1 (25). – С. 87–99.

12. Іваночко К. Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою ***-и-*** в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / К. Іваночко // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Випуск XXXII–XXXIII. – С. 135–145.

13. Іваночко К. Акцентуація ономатоепічних ентомологічних суфіксальних дієслівних утворень у південно-західних говорах української мови / К. Іваночко // Вісник Львівського університету. Філологія. – Львів : Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – Випуск 57. – С. 260–274.

14. Іваночко К. Акцентуація фауноономатопоетичних дієслів дериватів у південно-західних говорах української мови // Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – Випуск № 2 (26). – С. 71–88.

15. Кобиринка Г. Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні / Г. Кобиринка // Мовознавчі студії. – Випуск 3. Діалект у лінгвокультурному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 129–137.

16. Марчук Н. Й. Форми 3-ої особи дієслів теперішнього часу в українських говорах / Н. Й. Марчук // Українська діалектна морфологія. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 168–177.

17. Рабій-Карпинська С. Діялект бойків (фонетика і морфологія) / С. Рабій-Карпинська // Бойківські говірки : [збірник статей]. – Перемишль, 2011. – С. 78.

18. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської межі / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – Ч. 6. – Самбір, 1935.

19. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : [монографія] / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Список умовних скорочень джерел

1. Б.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови /П. Білецький-Носенко /Підготував до видання В. В. Німчук; [відп. ред. К. К. Цілуйко]. – К. : Наук. думка, 1966. – 424 с.

2. Гов. – Говори української мови (збірник текстів). – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.

3. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х т. / [упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Надруковано з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – ТТ. ІІ. – 573 с.; ІІІ.– 506 с.; – IV. – 563 с.

4. Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецкий словар : у 2-х т. / [фотопередрук з післясловом Олекси Горбача]. – Мюнхен : Monachii, 1982. – Т. І–ІІ. – 1117 с.

5. Пі – Пискуновъ Ф. Словарь живого народного, письменнаго и актового языка русскихъ южанъ Російской и Австро-Венгерской имперіи. – Изд. второе. – К. : Типографія Е. Я. Федорова. – 1882. – 304 с.

6. Саб. – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабодаш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.

7. СБГ – Онишкевим М. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. І. – 495 с.

8. СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. III. – 744 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.

9. СУМ XVI – I пол. XVII ст. 14 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [гол. ред. Д. Гринчишин]. – Випуск 14. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 255 с.

10. Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского язика : в 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Русск. яз., 1979. – Т. II. – 779 с.

11. ДС – Миртов А. В. Донской словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков / А. В. Миртов. – Выпуск 6. – Ростов-на-Дону : Институт изучения местной экономики и культуры при Северо-Кавказском государственном университете, 1929. – 416 с.

12. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / [ред. О. Н. Трубачев, А. Ф. Журавлёв]. – М. : Наука, 1983. – Вып. 9. – 197 с.; 1984 – Вып. 11. – 220 с.

13. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / [ответственный ред. А. Ф. Журавлев]. – М. : ИС РАН, 2001. – 216 с.

14. SHJ – Jan Janów. Słownik huculski [text] /Opracowal I przygotowal do druku Janusz Rieger / Jan Janów. – Krakow : Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 s.

Иваночко К. Н. Об особенностях подчеркивания приставочно-суффиксальних глагольных лексем с суффиксом -а- с дуративной семантикой в подольских и бойковских говорах по сравнению с другими юго-западными, юго-восточными и соответствующими говорами русского языка / К. Н. Иваночко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 33–42.

В статье обоснована причина корреляции объекта исследования (вербативов, представляющих различные диалектные группы юго-западного наречия); проанализированы акцентуационные особенности префиксально-суффиксальных глаголов совершенного вида с суффиксальной морфемой -а-, сохраняющих суффиксальный тип акцентации мотивирующих суффиксальных (беспрефиксных) дуративных глаголов, в подольском и бойковском говорах юго-западного наречия в сравнении с акцентированием их в других говорах украинского языка, вариантах украинского литературного языка, современном украинском литературном языке и соответствующих говорах русского языка.

Ключевые слова: акцентуация, акцентный тип, соотнесённость, говоры, варианты украинского литературного языка.

Ivanochko K. M. About the features underscore prefix-suffix verbs perfective form of the suffix morpheme -a- with the durative semantics in Podolsk and Boykovsk dialects compared with other South-West, South-Eastern and relevant dialects of the Russian language / K. M. Ivanochko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 33–42.

The article substantiates the reason for the correlation of the object of research (verbat ives, representing different dialect of south-western dialect) analyzed accentuative features prefix-suffix verbs perfective form of the suffix morpheme-a-that store type suffix accentuation motivating without prefixes durative verbs in Pod il and Boyko dialects southwestern dialect over emphasizing them in other dialects of Ukrainian language, both versions of the Ukrainian language, the modern Ukrainian language and related dialects of Russian. On the basis of rich illustrative material substantiates the reason for the correlation of the research object (verbatives, representing different dialect of south-western dialect) analyzed accent features console – suffix verbs perfective form of the suffix morpheme – a - that store type suffix accentuation motivating derevatives verbs in Podolsk and Boyko dialects southwestern dialect over emphasizing them in other dialects of Ukrainian language, both versions of the Ukrainian language, the modern Ukrainian language and related dialects of Russian. It was found that the analyzed verbs are characterized by morphological productivity of derivational processes, semantics and accentuation. Despite their representivation only in the specified dialect systems, extending lexical found options Ukrainian literary language, and thus the modern Ukrainian.

Keywords: accentuation, Accent type correlation, dialects, variants Ukrainian language.

Поступила в редакцию 28.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 43–51.

УДК 81'373.611'42:316.77

ДЕРИВАЦИОННАЯ АДАПТАЦИЯ ЗАИМСТВОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В МАСС-МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ: МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ И ЧАСТОТНОСТЬ МОРФЕМ

Кадырова Л.Д.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь

У статті системно описані моделі утворення запозичених основ з одвічними афіксами в текстах мас-медійного дискурсу. Розглянута дериваційна адаптація запозиченої лексики по моделі утворення «запозичена основа + одвічний афікс». Проаналізовані дериваційні моделі «запозичена основа + одвічний префікс», «запозичена основа + одвічний суфікс», «запозичена основа + одвічний конфікс», описані найбільш активні афікси в кожній з представлених моделей. У роботі виділені афікси неолексем, що вступають у конкуруючі відносини в контекстних вживаннях.

Ключові слова: дериваційна граматика, лексичні інновації, запозичення, дериваційні моделі, синонімічні афікси.

Постановка проблемы и обзор работ. В последние десятилетия в области неологии наблюдается активизация научных исследований, которые касаются словообразовательных возможностей лексических инноваций в современном русском языке. Важными работами, позволяющими объяснить практические вопросы деривационных процессов в языковой системе, являются исследования А. А. Брагиной, В. В. Гака, Д. В. Гугунавы, Е. А. Земской, Е. А. Карпиловской, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Н. З. Котеловой, Л. П. Крысина, Л. А. Кудрявцевой, Г. С. Онуфриенко, А. В. Петрова, Е. В. Петрухиной, Л. И. Плотниковой, Т. В. Поповой, Т. С. Пристайко, Л. В. Рацибурской и др.

Активные процессы словопроизводства, связанные с интенсивным пополнением языка новыми заимствованиями, отражают не только глубокие социально-политические и экономические трансформации в жизни общества, но и изменения в лексической системе языка, ее деривационном потенциале, прагматических смыслах вербальных единиц. Выделение типов лексико-грамматических неономинаций на основе классификационных параметров связано с формальными, семантическими и функционально-стилистическими признаками заимствованных слов, а также степенью их адаптации в русском языке. Образование неолексем как от заимствованных основ, так и с помощью заимствованных аффиксов в словообразовательной системе современного русского языка происходит по следующим деривационным моделям: «заимствованная основа + исконный аффикс», «исконная основа + заимствованный аффикс», «заимствованная основа + исконная основа», «исконная основа + заимствованная основа». Каждая из словообразовательных моделей имеет варианты структурных компонентов, которые раскрывают полную картину адаптации интернациональных элементов в современном русском языке и демонстрируют процесс образования неодериватов.

Одним из активных словообразовательных явлений современного русского языка является процесс адаптации заимствованных единиц путем образования производных с исконными аффиксами. Л. В. Рацибурская пишет о том, что «демократические процессы в языке, явившиеся своеобразным откликом на либерализацию общественных отношений, в сфере окказионального словообразования привели к разного рода расширению синтагматических возможностей аффиксов, к преодолению ограничений в сочетаемости морфем, что нашло отражение в новообразованиях, представленных в текстах СМИ» [8, с. 258]. Е. В. Петрухина отмечает тот факт, что «удельный вес производных слов с незаимствованными корнями среди неологизмов постепенно уменьшается, а число лексических заимствований растет; при этом в мощном потоке заимствований русские словообразовательные категории и типы не разрушаются, не модифицируются и легко перерабатывают заимствованные лексемы, адаптируя их русской словообразовательной системе» [7].

Исследуя активные процессы в современном русском языке, Н. С. Валгина отмечает, что «в системе словообразования в разные периоды жизни языка словообразовательные типы, да и способы тоже, приобретают разную степень активности; образование слов по ранее продуктивным моделям может по ряду причин затухать, и, наоборот, в активный словообразовательный процесс могут вовлекаться непродуктивные в прошлом модели» [2].

Актуальность предлагаемой статьи определяется необходимостью описания деривационных моделей лексических инноваций с заимствованной основой, а также процесса адаптации заимствованных единиц путем образования рядов производных с иконными аффиксами. В работах лингвистов модель образования неолексем «заимствованная основа + исконный аффикс» были предметом комплексного описания, однако вопрос о сочетаемости структурных элементов не был раскрыт достаточно полно, не были представлены также конкретные модели образования лексических инноваций.

Цель исследования – системное описание моделей образования заимствованных основ с исконными аффиксами в текстах масс-медийного дискурса.

Данная цель предусматривает решение ряда **задач**:

1) описать модели неодериватов с заимствованными основами и исконными суффиксами;

2) рассмотреть деривационные модели с префиксами и конфиксами;

3) проанализировать синонимические суффиксы в новообразованных и транслитерированных лексемах.

Одной из способностей русского языка является быстрая адаптация заимствованных единиц, прохождение процесса обрусения путем образования производных с исконными аффиксами. Лингвисты подчеркивают, что «новые производные слова образуются и входят в речевое употребление не постепенно, а стремительно, одномоментно, «когда в соответствии с потребностями языкового коллектива, в связи с актуализацией того или иного понятия, в речевой обиход обрушивается сразу громоздкое словообразовательное гнездо» [7].

Анализируя появление в русском языке интернациональной лексики, Л. В. Рацибурская отмечает, что «деривационные процессы в славянских языках в аспекте

«амероглобализации» связаны с использованием при создании новообразований иноязычных производящих основ и словообразовательных аффиксов, которые присоединяются как к исконным, так и заимствованным основам; с изменением морфемного статуса ряда иноязычных морфем в языке-реципиенте; с активизацией нетипичных для языка-реципиента словообразовательных способов и моделей» [9, с. 377]. Одно из активных заимствованных аббревиатурных образований ***пиар*** (англ. public relations – ‘связи с общественностью’), прошедшее в русском языке путь адаптации PR – ПР – пиар, раскрывает высокую степень комбинаторики в производных: *пиаровец, пиаровый, пиарный, пиарить, пиариться, пиаровский, попиарить* и др. Анализируемая единица создает словообразовательное гнездо не только с простыми, но и со сложными производными: *пиар-компания, пиар-служба, пиар-структура, пиар-пространство, пиар-решение, пиар-технологии, пиар-ход, пиар-хитрости, пиар-мебель, пиар-менеджер* и др.

Деривационная модель «заимствованная основа + исконный аффикс» демонстрирует процесс адаптации заимствованных основ в русском языке путем добавления исконных аффиксов. Анализируемая модель имеет варианты сочетаемости структурных компонентов неолексем: «заимствованная основа + исконный префикс», «заимствованная основа + исконный суффикс», «заимствованная основа + исконный конфикс».

Интересным языковым фактом, отмеченным в текстах СМИ, является лексема *спамить*, деривационная модель которой представлена следующим образом: «заимствованная основа + исконный суффикс» - *спам**и**ть* ← *спам*. В качестве производящего для глагола *спамить* выступает исходное слово *спам*, при комбинации с которым выделяется остаток – суффикс *-и-*. При наложении основ наблюдается чередование м // м’. Таким образом, неодериват *заспамить* образован в результате сложения деривационной модели «заимствованная основа + исконный аффикс» (далее в тексте статьи результат функционирования данной модели обозначается **m1**) и добавления исконного аффикса, т.е. действует модель «m1 + исконный аффикс». В словообразовательной паре *заспамить* ← *спамить* в качестве производящего выступает глагол *спамить*, при наложении которого на исходное слово выделяется остаток – префикс *за-*.

Модель «заимствованная основа + исконный суффикс» реализовывается с помощью следующих наиболее активных суффиксов:

1. суффикс **-щик** со значением «лица»: спамщик, стартапщик, пиарщик, креативщик, компьютерщик и др. Приведем некоторые примеры контекстных употреблений: В последние годы в Украине появляется все больше руководителей-**стартапщиков** — прогрессивных управленцев с активной позицией… (Статус, № 23 (90), 15.06.2009); …*Лукашенко* «*имеет базовую подготовку замполита*», *а также он* «*отличный* ***пиарщик***» (Новый регион 2, 09.03.2011); Роман «**Креативщик**» обладает двумя редко сочетающимися качествами: он быстро прочитывается, но нескоро забывается (Либрусек, http://lib.rus.ec/b/201069); *Я по первому образованию* ***компьютерщик****, так вот, разные программы базируются на одних и тех же блоках* (Новый регион 2, 14.02.2011).

2. суффикс **-ец / -овец** со значением «лица, характеризующегося свойством, названным мотивирующим словом»: пиаровец, интернетовец и др. Пр.: Видимо ОВД провал с Ансолом ничему не научил. В 2007 трое из его **пиаровцев** в Израиле были арестованы, а на интернете была обнародована их корреспонденция (РУСПРЕС (http://www.rospres.com), 16.09.2009); **Интернетовцы** не без труда одолели юристов: два мяча были забиты во втором тайме и под занавес встречи (Воронежская неделя, № 12 (2101), 20.03.2013).

3. суффикс **-ник** со значением «лица, характеризующегося отношением к тому, что названо мотивирующим именем существительным»: креативник, оффшорник и др. Пр.: *Украинские* ***оффшорники*** *бегут в Гондурас* (http://www.rupor.info, 24.07.2013). Неолексема **креативник** в русском языке адаптировалось на уровне Интернет-пространства (форумы, чаты, социальные сети и др.), при этом новообразование более активно в украиноязычных СМИ: *Наши* ***креативники*** *наконец добились успехов*… (http://gazeta-p.ru, 16.10.2013); Адміністрація президента створює резерв **креативників…**(http://vkurse.ua, 30.05.2012); Джерела повідомляють, що цією «мобілізацією» керує Петро Гоч та Сергій Сторожук – головні **«креативники»** і мобілізатори влади (http://realno.te.ua, 11.12.2013).

4. суффикс **-ист** со значением «лица по сфере деятельности»: *википедист, мейкапист, твиттерист* и др. Пр.: **Википедисты** проводят ежегодный международный фотоконкурс "Wiki Loves Monuments" (Вики любит памятники) с целью собрать снимки исторических зданий и достопримечательностей… (http://www.061.ua, 27.09.2013); Глядя на убогую работу **мейкапистов** и парикмахеров в «Книге мастеров», хочется сделать что-то другое, более соответствующее потрясающей компьютерной графике и такой же потрясающей идее … (http://gazeta-p.ru, 16.12.2011); Харьковский губернатор-**твиттерист** Михаил Добкин вновь отличился… (http://kharkov-online.com, 30.12.2013). В Интернет-пространстве становятся активными неолексемы, созданные по словообразовательной модели «заимствованная основа + исконный суффикс»: яндексист, гуглист, фейсбукист и др.

5. суффикс **-ниј-(э)**, выделяющийся в именах существительных среднего рода, которые обозначают отвлеченный процессуальный признак: брендирование, демпингование, инсталлирование и др. Пр.: *Она проходила под девизом всеобщей модернизации, воплощением которой в нашей стране должно стать* ***брендирование*** *на европейском уровне*… (РБК Daily, 13.04.2011); Координационный совет Минагрополитики по биржевому рынку лишил Украинскую аграрную биржу права торговли за **демпингование** цен на сельскохозяйственную продукцию… (УНИАН, 26.07.2011); Заглавие статьи: **Инсталлирование** коммунизма (http://kinoart.ru, № 10, 20.10.2013).

6. суффикс **-ость**, образующий имена существительные со значением отвлеченного признака или состояния: кликабельность, коллажность, креативность, демпинговость и др. Лексемы коллажность, демпинговость активны в Интернет-пространстве, однако кликабельность, креативность характерны для текстов русскоязычных СМИ: «***Кликабельность***» *баннерной рекламы упала не только в США, это общая тенденция, характерная и для России, считает основатель мобильной рекламной сети WapStart Кирилл Рожковский* (РБК Daily, 13.10.2009); *В честь 50-*

летия полета Гагарина на набережной состоится «Фестиваль бумажных самолетиков», участники которого будут соревноваться на дальность и длительность полетов, оригинальность и ***креативность*** *моделей* (Новый регион 2, 12.04.2011).

7. суффикс **-ств-(о)** со значением «деятельность или действие, характеризующиеся признаком, названным мотивирующим словом»: спичрайтерство, мейкерство, рерайтерство, копирайтерство и др. Данные лексемы адаптировалась на уровне рекламных текстов, форумов, чатов, социальных сетей и др.

8. суффикс **-и-(ть)** со значением «совершать действие, свойственное тому, что названо мотивирующим именем существительным»: мейкапить, спамить, брендить, пиарить, коллажить, креативить, интернетить, оффшорить, френдить, апгрейдить, мониторить и др. Пр.: *Отправлять сообщения надо на короткий номер 1800 с текстом «МИСС ДВ номер участницы», и* ***спамить*** *тут тоже смысла не имеет, но один раз выразить свое мнение стоит* (Комсомольская правда, 04.02.2011); ***Пиарить*** *на выборах, судя по всему, «единороссы» намерены прежде всего свои партийные проекты, которые получат статус общественной кампании* (Известия, 12.01.2011); *Красивым и молодым быть необязательно, главное —* ***креативить***! (Комсомольская правда, 18.01.2011); *Это нормально, что городская администрация начинает* ***мониторить*** *блогосферу, – считает оптимистически настроенный участник ЖЖ-сообщества* (Комсомольская правда, 26.04.2011) и др.

9. суффикс **-н-(ый)**, выделяющийся в именах прилагательных со значением «имеющий отношение к тому, что названо корнем»: мейкапный, пиарный, креативный, коллажный, оффшорный, дайджестный, медийный и др. Пр.: *Но скрытая и открытая оппозиция, задействовав весь финансово-политический потенциал и* ***пиарный*** *опыт, добилась желаемого и в кресло мэра на следующих выборах посадила угодного им главу, который затем попал в тюрьму* (Комсомольская правда, 02.10.2009); *Эстетическую концепцию бренда разработал* ***креативный****, амбициозный и ужасно модный дизайнер Кристан Одижье* (РБК Daily, 22.04.2011); *Само движение он рассматривает как «****медийный*** *проект», однако не осуждает* (Новый регион 2, 11.01.2011) и др.

10. суффикс **-ск-(ий),** образующий относительные имена прилагательные со значением принадлежности тому, что названо мотивирующим словом: пиарский, спичрайтерский, интернетский, инсайдерский, рейверский, оффшорский и др. Пр.: А мера ЛДПР – чисто **пиарская**, чтобы привлечь внимание к своей, как я считаю, умирающей партии (http://last24.info, 09.01.2014); Лидер фракции «Батькивщина», как робот, оглашает с трибуны заученные речи, и не может даже на полслова отойти от **спичрайтерских** текстов (Багнет, 18.06.2013); А новые покуда соберут, то рак на горе свистнет, а на территории останется «**оффшорская** аристократия» с раком! (Коммунисты столицы, 26.03.2013) и др.

11. суффикс **-ов- / -ев- (ый)**, выделяющийся в именах прилагательных со значением «имеющий отношение к тому, что названо производящим словом»: брендовый, демпинговый, интернетовый, пиаровый, френдовый, инжиринговый, имиджевый, клиринговый, лифтинговый, прессинговый, вебовый и др. Рассмотрим примеры контекстных употреблений новообразованных лексем, которые демонстрируют процесс адаптации производных от иноязычных основ с исконными аффиксами в

текстах масс-медийного дискурса: *Керамика, пластмассовые сувениры, ножи, штампованные картины, бусы, люстры … Но главный* ***брендовый*** *товар - хрусталь*. (Комсомольская правда, 05.17.2011); Заглавие статьи: ***Демпинговый*** *ожог* (Газета.Ru, 06.03.2012); Житель Варшавы решил продать свой дом на улице **Интернетовой**, потому что интернет-провайдеры отказываются провести на нее интернет… (Сегодня.ua, 27.11.2009); Весь нынешний газовый спор уже, увы, превращается в удручающий и, к сожалению, очень знакомый политико-**пиаровый** абсурд… (РИА Новости, 17.01.2009); *Содержать* ***имиджевый*** *проект в кризис компания посчитала нецелесообразным* (РБК Daily, 26.04.2011); Французский **лифтинговый** массаж лица – это уникальная массажная техника повышения тонуса не только кожи, но и мышц лица (http://edit.ua) и др.

Как показал анализ практического материала, неономинации адъективного типа легко образуют словосочетания с семантическим компонентом «инновация», отражающие общую лингвокультурную ситуацию, и проявляют, таким образом, широкие валентностные возможности: ***брендовый*** (интернет, магазин, ремень, трикотаж, сток, костюм, смартфон, товар, вид; (-ая) вещь, одежда, сумка, обувь, косметика; (-ое) платье, белье, пальто и др.); ***инжиниринговый*** (центр, холдинг, инкубатор, департамент; (-ая) компания, фирма, группа и др.); ***клиринговый*** (центр, дом, код, банк; (-ая) операция, компания, услуга, система, деятельность, палата; (-ое) соглашение, агентство, обслуживание, оборудование, обеспечение и др.); ***лифтинговый*** (массаж, крем, гель, уход, макияж; (-ая) маска, система, сыворотка, компания, расческа; (-ое) масло, устройство, обертывание и др.); ***лизинговый*** (калькулятор, брокер, договор, метод, конфискат, дом, фонд, брокер, кредит, платеж; (-ая) компания, деятельность, операция; (-ое) имущество и др.); ***прессинговый*** (узел, центр, сегмент; (-ая) модель, политика, компания и др.); ***имиджевый*** (телефон, сайт, ноутбук, ролик, проект, текст, буклет; (-ая) реклама, продукция, фотосессия, статья, политика, программа, (-ое) видео, агентство, кино, интервью, мероприятие, фото, продвижение и др.). Так, Л. Е. Бессонова отмечает, что «словообразовательный аспект позволяет раскрыть признаки и свойства денотативно связанных единиц, их связи и отношения, аксиологическую нагрузку, а также измерить коммуникативную значимость лексической единицы для языкового сознания носителя языка» [1, с. 50].

Модель «m1 + исконный префикс», где m1 - слово-результат модели образования «заимствованная основа + исконный суффикс»:

1. префиксы, образующие глаголы совершенного вида со значением «довести до результативного завершения действие, названное мотивирующим словом»: префикс **за-**: *заспамить, забрендировать, заколлажить, закреативить, задемпиговать, заинтернетить, заоффшорить, зарегламентировать* и др.; префикс **про-**: *проспамить, пропиарить* и др.; префикс **на-**: *напиарить, наколлажить, накреативить, надемпинговать, наинтернетить* и др.; префикс **от-**: *отпиарить, отинтернетить* и др.;

2. префиксы, образующие глаголы совершенного вида со значением: в несколько приемов совершить действие, распространенное на все или многие объекты, а также действие, совершенное всеми или многими субъектами: префикс **по-**: *поспа-*

мить, попиарить, поинтернетить, пооффшорить и др.; префикс **пере**-: *перебрендить, переспамить, переинтернетить* и др.;

Наименее активная **модель «заимствованная основа + исконный конфикс»** демонстрирует процесс адаптации заимствованной лексики путем образования производных с исконными конфиксами. Конфикс за-…-j-(э): *забугорье;* конфикс меж-…-ск-(ий): *межфрендовский, межинтернетовский* и др. Лексема *забугорье* с синонимическими значениями ‘заграница’, ‘зарубежье’ актуализируется в рекламных текстах, в названиях турфирм, в рубриках газет («Новости Забугорья», «Забугорье»), в тематических форумах и др. Адъективные образования, адаптированные прежде всего в масс-медийных текстах, раскрывают не столь активные валентностные возможности в сочетаниях *межфрендовский* (заезд; (-ая) тема, разборка и др.); *межинтернетовский* (пиар; (-ая) группировка, партия; (-ое) пространство, общение и др.) и адаптировались на уровне Интернет-общения (форумы и социальные сети).

Описание внутривалентностных особенностей неодериватов позволяет выявить ряды производных, которые образованы по деривационным моделям «заимствованная основа + исконный суффикс» и «заимствованная основа + заимствованный суффикс». Анализируя конкурирование вариантных номинаций, лингвисты отмечают, что «сопоставленное изучение оппозиций вариантных однокоренных номинаций дает возможность выяснить конкурентоспособность разных способов языковой категоризации одного понятия, а также выявить регуляторы равновесия в лексиконе номинаций-последствий разных тенденций его развития: слов, 1) созданных за удельными vs. заимствованными словообразовательными моделями; 2) из общеупотребительной vs. специализированной, терминологической семантики; 3) нейтральным vs. книжным стилистическим потенциалом; 4) проявлений экономии языковых средств vs. детализации определения понятия, проявлений тенденции к прозрачности аналитической номинации» [4, с. 61]. Так, вступают в конкурирующие отношения в контекстных употреблениях единицы, созданные с помощью суффиксов: 1) **-щик / -ер**: *спамщик / спамер, стартапщик / стартапер, сетапщик / сетапер*; 2) **-щик (-чик) / -овец**: *пиарщик / пиаровец, интернетчик / интернетовец*; 3) **-щик / -ник**: *креативщик / креативник, оффшорщик / оффшорник*; 4) **-щик / -ер / -ист**: *стендапщик / стендапер / стендапист, мейкапщик / мейкапер / мейкапист* и др. При анализе статистических данных с числом словоупотреблений каждой из выше перечисленных единиц наблюдаем значительное преобладание контекстов с заимствованным суффиксом -ер.

Адъективные суффиксы **-н-(ый), -ов- / -ев-(ый), -ск-(ий)** со значением «имеющий отношение к тому, что названо корнем» выделяются в именах прилагательных с синонимическими значениями. Ср.: *пиарный* / *пиаровый* / *пиарский*; *интернетовый / интернетский; мейкапный / мейкаповый* и др.

Выводы. Таким образом, одним из активных словообразовательных явлений современного русского языка является процесс адаптации заимствованных единиц путем образования производных с исконными аффиксами. Данный процесс реализуется через деривационную модель «заимствованная основа + исконный аффикс», которая имеет несколько вариаций структурных компонентов неолексем: «заимствованная основа + исконный префикс», «заимствованная основа + исконный суф-

фикс», «заимствованная основа + исконный конфикс». Наиболее активной является деривационная модель «заимствованная основа + исконный суффикс», в результате которой образованы неолексемы суффиксальным способом различной частеречной принадлежности (*спамщик*, *пиаровец*, *оффшорник*, *википедист*, *брендирование*, *кликабельность*, *спичрайтерство*, *креативить*, *пиарный* и др.). Среди проанализированных суффиксов продуктивными являются суффиксы со значением «лица» (-щик, -ец / -овец, -ник, -ист), часть из которых являются конкурирующими в контекстных употреблениях.

Список литературы

1. Бессонова Л. Е. Деривационный потенциал политических слов / Л. Е. Бессонова // Мови та культури у новій Європі : контакти і самобутність : Зб. наук. допов. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 48–56.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : Учебное пособие для студентов вызов [Электронний ресурс] / Н. С. Валгина. – Режим доступа к ресурсу : http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/index.html?part-014.htm.
3. Захаренко Е. Н. Новый словарь иностранных слов : свыше 25 000 слов и словосочетаний / Е. Н. Захаренко, Л. Н Комарова, И. В. Нечаева. – М. : ООО ИФ «Азбуковник», 2008. – 1040 с.
4. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
5. Крысин Л. П. Новый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 480 с.
6. Петров А. В. Предикатно-актантные поля в русском языке : монография / А. В. Петров. – Симферополь, 2012. – 320 с.
7. Петрухина Е. В. Новые явления в русском словообразовании [Электронний ресурс] / Е. В. Петрухина. Режим доступа к ресурсу : http://www.portal-slovo.ru/philology/45939.php.
8. Рацибурская Л. В. Особенности синтагматики деривационных основ и аффиксов в новообразованиях современных российский СМИ / Л. В. Рацибурская // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VI Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 22-23 апреля 2013 г.) : материалы / составитель Т. С. Пристайко. – Д. : Нова ідеологія, 2013. – С. 256–258.
9. Рацибурская Л. В. Специфика современных деривационных процессов в аспекте «амероглобализации» / Л. В. Рацибурская // Русский язык: исторические судьбы и современность : IV Международный конгресс исследователей русского языка : Труды и материалы / Составитель М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – С. 377–378.

Кадирова Л. Д. Дериваційна адаптація запозиченої лексики в мас-медійному дискурсі: моделі утворення та частотність морфем / Л. Д. Кадирова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 43–51.

В статье системно описаны модели образования заимствованных основ с исконными аффиксами в текстах масс-медийного дискурса. Рассмотрена деривационная адаптация заимствованной лексики по модели образования «заимствованная основа + исконный аффикс». Проанализированы деривационные модели «заимствованная основа + исконный префикс», «заимствованная основа + исконный суффикс», «заимствованная основа + исконный конфикс», описаны наиболее активные аффиксы в каждой из представленных моделей. В работе выделены аффиксы неолексем, вступающие в конкурирующие отношения в контекстных употреблениях.

Ключевые слова: деривационная грамматика, лексические инновации, заимствование, деривационная модель, синонимические аффиксы.

Kadyrova L. The derivational adaptation of the borrowed vocabulary in the mass media discourse: models of the formation and frequency of morphemes / L. Kadyrova // Scientific Notes of Taurida V I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 43–51.

In modern linguistics the derivation is a modelling means of new derivative units. In the article the models of formation of the borrowed basis are consistently described with original affixes in the texts of mass-media discourse. The derivational adaptation of the borrowed vocabulary is considered according to the model of formation «the borrowed basis + the original affix». The derivational models «the borrowed basis + the original prefix», «the borrowed basis + the original suffix», «the borrowed basis + the original confix» are analysed, the most active affixes in each of the presented models are described. Each of the word-formation models has variants of structural components which a full picture of the adaptation of the international elements in modern Russian are opened and the process of formation of neoderivatives are demonstrated. The affixes of neolexemes (suffixes with the value of «person» and adjectival suffixes), entering into competitive relations in the context use, are distinguished.

Keywords: derivational grammar, the lexical innovations, borrowing, derivational models, synonymous affixes.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 52–58.

УДК 81'367.4

ПРОНОМИНАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЯЗЫКОВОГО СМЫСЛА «ПРИЧИНА»

Калугина Т. В.

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев

Местоимения рассматриваются как одно из ономасиологических средств выражения языкового смысла «причина». Языковой смысл может быть актуализирован в контексте при помощи выстраивания смыслового ряда на базе местоименного ряда с исходным местоимением *почему*.

Ключевые слова: ономасиология, теория номинации, языковой смысл, местоимение, местоименный ряд.

Постановка проблемы. Естественными языковыми категоризаторами смысла, по мнению большинства ученых (Н. Ю. Шведовой, Ю. Л. Воротникова, Е. В. Падучевой, З. Д. Поповой, А. С. Белоусовой, Е. Н. Сидоренко и других), являются местоимения, несущие исходный смысл языковых множеств. Поэтому мы считаем, что теория номинации при ономасиологическом подходе должна включать местоимения (прономинативы) в широком смысле слова.

В русле идей В. Гумбольдта, Г. П. Павского, К. С. Аксакова лежит развиваемая в последние годы Н. Ю. Шведовой идея о местоимении как языковом смысловом исходе: «В языке существует закрытая система слов, специально созданная для означения соответствующих понятий и их регулярных модификаций: именно таков класс местоимений…» [1, с. 6].

Местоимения являются словами, через которые анализируются глобальные понятия бытия: «Языковой смысл – это самое общее понятие, первично означенное местоименным исходом, средствами местоимений сегментированное по троичному признаку “определенность – неопределенность – непредставленность (отсутствие, несуществование)” и материализуемое при помощи таких разноуровневых языковых единиц, семантика (языковое значение) которых включает в себя соответствующее понятие и объединяет все эти единицы в некое семантическое множество» [1, с. 32].

Концепцию Н. Ю. Шведовой поддерживает Ю. Л. Воротников: «Трактовка местоимений как смысловых исходов или “языковых категоризаторов” и смысловых категорий как совокупности устремлённых к заданному местоимением исходному смыслу разноуровневых языковых единиц является базой для целостного описания смыслового строя русского языка, которое может быть названо “Русская грамматика смыслов”» [2, с. 72].

Однако Н. Ю. Шведова не отвечает на вопрос о том, вся ли прономинальная лексика обслуживает языковые смыслы или местоимения одного / нескольких разрядов и каких именно. К исходным местоимениям различных языковых смыслов Н. Ю. Шведова относит и слова, вышедшие из употребления: *доколе, докуда, отколе, посколь, сколь, отселе, оттоле, сей, оный, посему* и др. [1, с. 9–11].

В связи с тем, что существуют различные точки зрения по поводу объёма и классификации местоимений, мы будем использовать предложенную Е. Н. Сидоренко семантическую классификацию местоимений, построенную с учётом категориальной соотносительности местоимений с неместоименными знаменательными частями речи и с учётом иерархии взаимоотношений разрядовых значений. В этой классификации прономинативы распределяются следующим образом: 1) вопросительные, 2) указательные, 3) неопределённые, 4) отрицательные, 5) обобщающе-выделительные. По категориальной соотносительности с частями речи выделяются местоимения, категориально соотносительные с именами существительными, именами прилагательными, именами числительными, наречиями, безлично-предикативными словами. Местоимения с одинаковой категориальной соотносительностью объединяются в местоименные ряды (термин Е. Н. Сидоренко) [3].

Цель статьи – рассмотреть роль различных семантических разрядов местоимений в выражении языкового смысла «причина» в свете теории языковых смыслов, предложенной Е. Н. Сидоренко.

В нашем понимании смысловая категория, обозначаемая прономинальными средствами, формируется на базе существующих номинативных средств выражения, которые начали обозначать данный смысл. Таким образом, прономинация вторична по отношению к номинации, она категоризирует смысловую категорию.

Каждый языковой смысл имеет свои дифференциальные признаки, одним из которых является категориальное значение языкового смысла. В качестве такого категоризатора выступают местоимения. По мнению Е. Н. Сидоренко, «вопросительное местоимение, выступающее в роли категоризатора языкового смысла, появляется в языке после того, как соответствующий языковой смысл сформировался, по крайней мере, на уровне синтаксиса в соответствующих синтаксических единицах, а возможно – и в системе неместоименных знаменательных частей речи. Примером тому могут служить вопросительные местоимения *почему* и *отчего*, появившиеся в языке сравнительно поздно (примерно в XV–XIV в.), а сама категория причины уже была отражена на уровне синтаксиса в соответствующих конструкциях» [5, с. 275].

В связи с полисемией и омонимией в сфере местоимений необходимо ответить на вопрос, все ли вопросительные местоимения являются категоризаторами языковых смыслов. Согласимся с мнением Е. Н. Сидоренко, что категоризаторами языковых смыслов являются только стилистические нейтральные вопросительные прономинативы в основном значении (если слово полисемично или представляет собой омоним) [4, с. 32].

В начале местоименного ряда, обозначающего причину, находится вопросительное местоимение *почему*. Оно же является категориальным вопросом языкового смысла: – ***Почему*** *мы топчемся на месте, а не идём в Мариегамн? – спросил он Щедрина, не открывая глаз* (Г. К. Паустовский); *Мари вздохнула и задумалась. Утренняя встреча казалась сейчас далекой, как детство. Была ли она? Кто этот человек – худой, с седыми висками и молодым лицом?* ***Почему*** *она не спросила его, кто он?* (Г. К. Паустовский). Образованное на базе предложно-падежного сочета-

ния, оно настолько прочно вошло в сознание как вопрос о причине, что утратило изначальное значение вопроса о предмете и вместе с тем утратило омонимию.

Кроме него для выражения вопроса о причине могут использоваться и другие местоимения, например, чего, что, отчего: Мария Дмитриевна строго посмотрела на Шацкого и сказала: – Ты **чего** чудишь? (Г. К. Паустовский); – Эй, девчонки! – крикнул издали стариковский голос. – Вы **чего** малого обижаете? (Г. К. Паустовский); – **Что ж** вы сидели полчаса и молчали? (Г. К. Паустовский). В связи с этим необходимо ответить на вопрос о том, являются ли эти слова формами или омонимами местоимения что. Мы считаем, что в современном русском языке это омонимы, так как они не являются вопросами о предмете, как местоимение что. По сравнению со стилистически нейтральным почему эти местоимения отличаются широким употреблением в разговорной речи, поэтому не могут быть названы категоризаторами языкового смысла «причина». Видимо, именно из-за омонимичности с местоимением что в предметном значении они не стали специализированным средством выражения языкового смысла «причина».

В целом местоимение что и его предложно-падежные формы послужили базисом для выделения одного языкового смысла из другого – причины из предметности. При этом именно предлоги, синтагматически трансформировавшиеся в морфемы, сыграли роль ономасиологического признака. Развитие значения причинности в предложно-падежных конструкциях и широкое употребление предлогов с этим значением привело затем к появлению прономинальных средств выражения языкового смысла «причина».

Собственно-указательные местоимения со значением причины используются для указания на известные из контекста или ситуации причины, противопоставленные по близости – дальности: поэтому, потому, оттого. Эти местоимения также сформировались на базе предложно-падежной формы имени, под которой Е. Н. Сидоренко предлагает понимать «семантически единое сочетание имени и предлога, предназначенное для выражения определенных языковых смыслов» [4, с. 72]. В данном случае ономасиологическим базисом послужили падежные формы указательных местоимений то, это, а ономасиологическим признаком – предлоги от, по: Слетает он [снег] от ветра и **оттого**, что по соснам прыгают белки (Г. К. Паустовский); Оттого, что он [Иося] сдерживался, из горла у него вырывался слабый писк (Г. К. Паустовский); Надо думать, получилось оно [слово] **оттого**, что тут вода зарождается (Г. К. Паустовский); Как только его вносили в комнату, в ней сразу становилось уютно – может быть, **оттого**, что стекла запотевали и не было видно одинокой березовой ветки, день и ночь стучавшей в окно (Г. К. Паустовский); Однажды утром Варюша проснулась **оттого**, что Сидор прыгал по оконцу и стучал клювом в стекло (Г. К. Паустовский).

До сих пор разграничение омонимов оттого и от того представляет практическую трудность, так как существуют контексты, в которых значение местоимений может быть истолковано двояко – и как причинное, и как предметно-причинное, например: **От того**, что облака почти касались верхушек берез, на земле было тихо и тепло (Г. К. Паустовский). Можно только отметить, что раздельное написание отражает смысловое предпочтение автора. Исходное предметное значение сочетания,

послужившее отправной точкой для развития нового значения, также представлено в современном русском языке: Если бы деревья не сбрасывали на зиму листья, они бы погибали **от** многих **вещей – от тяжести** снега, который нарастал бы на листьях и ломал самые толстые ветки, и **от того**, что к осени в листве накапливалось бы много вредных для дерева солей, и, наконец, **от того**, что листья продолжали бы и среди зимы испарять влагу, а мёрзлая земля не давала бы её корням дерева, и дерево неизбежно погибло бы от зимней засухи, от жажды (Г. К. Паустовский). В данном примере как раз предметное значение осложнено актуализированным причинным значением, что подчёркивается структурой предложения. Причина сначала обозначена обобщенно от вещей, затем конкретизирована предложно-падежным сочетанием от тяжести и, наконец, обозначена двумя местоименно-соотносительными придаточными частями.

Указательное местоимение потому может прономинально обозначать причину как предшествующей, так и последующей ситуации. Например, предшествующая ситуация: Он [священник] не слышал самого себя и **потому** то едва слышно бормотал слова молитв, то выкрикивал их во весь голос (Г. К. Паустовский); Он [Тихонов] знал, что до сих пор его лучшая картина еще не написана, и **потому** искренне удивлялся шуму, который все чаще подымался вокруг его вещей (Г. К. Паустовский); Командир был вдовцом и **потому** вынужден был всюду возить девочку с собой (Г. К. Паустовский); До поступления в армию Шамет батрачил на ферме у сельского кюре и **потому** знал, как обращаться с зерном (Г. К. Паустовский); Толстой был внутренне подготовлен к этой теме, и только **потому** репейник дал ему нужную ассоциацию (Г. К. Паустовский). Прономинально обозначая последующую ситуацию, местоимение потому используется в местоименно-соотносительных придаточных частях: Может быть, не только **потому**, что Балтика выбрасывает много янтаря, но ещё и **потому**, что её вода чуть заметно отливает янтарной желтизной (Г. К. Паустовский); Сейчас он подумал о себе **потому**, что с особенной силой ощутил себя мальчиком (Г. К. Паустовский).

В отличие от указательного местоимения *потому,* указательное местоимение *поэтому* не может относиться к придаточной части. Оно всегда прономинально отражает предшествующий контекст, то есть указание на ближайшую причину действия, признака, состояния: *Я прожил жизнь, полную неожиданностей и предательств.* ***Поэтому*** *я решаюсь дать вам совет: бегите отсюда* (Г. К. Паустовский); *Маленькая шляпа бросала тень на её лоб, и* ***поэтому*** *глаза казались очень блестящими* (Г. К. Паустовский); *Вещь по-настоящему, со всей силой, начинает жить в сознании писателя только во время работы над ней.* ***Поэтому*** *в ломке и крушении планов нет ничего особенного и ничего трагического* (Г. К. Паустовский).

Неопределенные местоимения используются для прономинального отображения неизвестной причины. Чаще всего они находятся в подчинительных отношениях с глаголом, обозначая причину действия: *От портрета* ***почему-то*** *оставалось впечатление одиночества* (Г. К. Паустовский); ***Почему-то*** *разговор перешёл на архитектуру, и Никанор Ильич сказал громким и развязным голосом, что Воронихин перед Растрелли – мальчишка и щенок* (Г. К. Паустовский); *Но* ***почему-то*** *с особенным уважением разглядывали мы тех арестантов, у которых были подвязаны ре-*

мешком к поясу звенящие тонкие кандалы (Г. К. Паустовский); *Мы* ***почему-то*** *говорим шепотом – боимся спугнуть рассвет* (Г. К. Паустовский). Однако возможна зависимость и от имени прилагательного, то есть обозначение причины признака: *Сидели на лавках, за столом, либо полулежа около печки на чёрном, но* ***почему-то*** *уютном полу* (В. Белов).

Относительные местоимения, а точнее местоименно-союзные контаминанты, реализуют свой ономасиологический потенциал во фразовой номинации, при которой средством именования является придаточная часть сложноподчиненного предложения: ***Почему*** *печаль «блещет опалами» – этого ни тогда, ни сейчас я объяснить не могу. Просто меня увлекало само звучание слова. Я не думал о смысле* (Г. К. Паустовский); *Для детей каждый взрослый кажется существом немного таинственным – будь это плотник с набором фуганков, пахнущих стружкой, или учёный, знающий,* ***почему*** *трава окрашена в зеленый цвет* (Г. К. Паустовский); *Он пожал громадной рукой руку Никитину, измазанную политурой, провёл по голове Алеши от затылка ко лбу,* ***отчего*** *волосы сразу взъерошились, взглянул на полировку и сказал, покашливая: – Великолепно работаете! Великолепно!* (Г. К. Паустовский).

В большинстве случаев местоименно-союзные контаминанты присоединяют придаточную часть и участвуют во фразовой номинации, однако они могут употребляться как самостоятельное средство выражения языкового смысла без придаточной части, при этом сохраняя подчинительные отношения с главной частью: Не *могу объяснить,* ***почему****, но я знал, что сейчас случится несчастье* (Г. К. Паустовский).

Местоимения разных семантических разрядов одного местоименного ряда вступают в соотносительные отношения, которым способствует общий ономасиологический признак: *почему – потому – поэтому* (предложный префикс *по-*), *отчего – оттого – от этого* (предложный префикс *от-* и предлог *от*). Такая соотносительность часто реализуется в диалоге: *– А* ***отчего*** *он, дяденька, такой чудесный? – спросила, раскрасневшись, Варюша. – А* ***оттого****, – ответил боец, – что ежели будешь носить его на среднем пальце, принесёт он здоровье* (Г. К. Паустовский). Для актуализации языкового смысла «причина» автор может использовать несколько компонентов местоименного ряда, например неопределенное местоимение – вопросительное местоимении – указательное местоимение: *И* ***почему-то*** *мне стало грустно от этого. До сих пор не понимаю –* ***почему****? Может быть,* ***оттого****, что в доме было мертвенно тихо* (Г. К. Паустовский).

В тексте местоимения различных разрядов также служат средством актуализации языкового смысла, вокруг которого происходит развёртывание высказывания. Рассказ «Груды цветов и трав» начинается с поиска значения слова «*свей*». Великолепный знаток русского языка, К. Г. Паустовский задаёт себе вопросы: ***Почему*** *Есенин сказал «ветряной свей»? Очевидно, это понятие было как-то связано с ветром. Но как?* Далее всё содержание рассказа подчинено поиску ответа на заданный в начале вопрос. Автор задаёт вектор рассуждения при помощи вопросительного местоимения.

«Первый рассказ» посвящён объяснению трудностей литературной работы, и он также сконцентрирован вокруг языкового смысл «причина», который выражен

при помощи местоименно-союзного контаминанта. *Я долго мучился над ним и не понимал,* ***почему*** *он выходит у меня вялым и бледным, несмотря на трагическое содержание.* В дальнейшем автор дает ответ на поставленный вопрос и в языковой ткани появляются ответные указательные местоимения *потому* со значением причины, конкретизируемые придаточной изъяснительной частью: *Потом я догадался. Во-первых,* ***потому****, что рассказ был написан с чужих слов, и, во-вторых,* ***потому****, что я увлёкся любовью Христи и оставил в стороне изуверский быт местечка* (Г. К. Паустовский).

Рассмотренные примеры позволяют сделать следующие **выводы**. Прономинальными синтетическими средствами выражения языкового смысла «причина» являются местоимения вопросительного, указательного, неопределенного семантических разрядов. Местоименно-союзные контаминанты, совмещающие признаки местоимений и союзов, участвуют во фразовой номинации, которая является аналитическим средством выражения языкового смысла «причина». Местоимения разных семантических разрядов входят в местоименный ряд с исходным вопросительным местоимением *почему* и на уровне частей речи категориально соотносительны с наречиями причины. Прономинальным категоризатором языкового смысла «причина» также является местоимение *почему*, которое стилистически нейтрально и наиболее частотно в качестве вопроса о причине. В контексте местоимения также могут выполнять роль актуализатора языкового смысла «причина», подчёркивая его смысловую значимость для предложения или текста, однако этот вопрос требует отдельного рассмотрения.

Список литературы

1. Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства : [монография] / Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1998. – 176 с.
2. Воротников Ю. Л. Языковой смысл как лингвистическая категория / Ю. Л. Воротников // XI международная конференция по функциональной лингвистике. «Функциональное описание естественного языка и его единиц»: сборник научных докладов. Ялта 4–8 октября 2004 г. – Симферополь : Доля, 2004. – С. 70–72.
3. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка [монография] / Е. Н. Сидоренко. – К. : Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.
4. Сидоренко Е. Н. Языковые смыслы и ономасиологические средства их выражения : [монография] / Е. Н. Сидоренко. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2008. – 128 с.
5. Сидоренко Е. Н. От понятийных категорий – к языковым смыслам и средствам их выражения / Е. Н. Сидоренко // На терені юридичної і філологічної наук : Зб. наук. праць, присвячений 50-річчю від дня народження і 25-річчю науково-педагогічної діяльності професора Прадіда Ю. Ф. – Сімферополь : Ельіньо, 2006. – С. 273–277.

Калугіна Т. В. Прономинальні засоби вираження мовного сенсу «причина» / Т. В. Калугіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 52–58.

Займенники розглядаються як один з ономасіологічних засобів вираження мовного смислу «причина». Мовний смисл може бути актуалізований у контексті за допомогою побудови смислового ряду на підґрунті займенникового ряду з початковим займенником *чому*.

Ключові слова: ономасіологія, теорія номінації, мовний смисл, займенник, займенниковий ряд.

Kalugina T. V. The pronominal meanings of expression language meaning «cause» / T. V. Kalugina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 52–58.

Purpose of the article – to consider the role of different semantic categories of pronouns in terms of linguistic meaning of «cause» in the light of the theory of linguistic meanings, the proposed E. Sidorenko in the book «Language onomasiological meanings and their means of expression» (2008).

In our understanding, the semantic category, denoted pronominal means, formed on the basis of existing nominative means of expression, which began denote this point. Thus, pronomination is secondary to the nomination, it categorizes the semantic category.

Pronominal synthetic means of linguistic expression meaning «cause» are interrogative pronouns, demonstrative, indefinite semantic categories. Pronoun-allied contaminants that combine features of pronouns and conjunctions, participate in phrasal category, which is an analytical means of expression of language meaning «cause». Pronouns different semantic categories are included in the pronoun series with the original question *почему* the pronoun and at the level of parts of speech categorically correlative with adverbs cause. Pronominal categorizer linguistic meaning of "cause" is also a pronoun *почему* that is stylistically neutral and more frequency as a matter of reason. In the context of pronouns can also act as a actualizer language meaning «cause», emphasizing its semantic relevance to the proposal or the text, but the is sue requires separate consideration.

Key words: onomasiology, theory nomination, linguistic meaning, pronoun, pronominal series.

Поступила в редакцию 21.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 59–64.

УДК 811.112'2: 81'373.2.

СУБСТАНТИВНІ КОМПОЗИТИ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ СМС-ПОВІДОМЛЕННЯХ

Ковбасюк Л. А.

Херсонський державний університет, м. Херсон

Стаття присвячена дослідженню субстантивних композит в німецькомовних смс-повідомленнях. Проведено аналіз понять «смс-комунікація» та «смс-повідомлення» в сучасній лінгвістиці. Розглянуто характерні ознаки найбільш поширеного способу німецького словотвору – словоскладання. Визначено шляхи утворення субстантивних композит та встановлено моделі їхнього утворення. Вивчено номінативні, синтаксичні та прагматичні функції субстантивних композит у смс-повідомленнях.

Ключові слова: німецька мова, смс-комунікація, смс-повідомлення, субстантивні композити, функціональний аспект.

Постановка проблеми. Кінець XX-го та початок XXI-го століть визначаються спрямованістю дослідницької думки сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців у різних галузях науки на вивчення семантичних, прагматичних та синтаксичних аспектів мовних засобів у новітніх засобах комунікації [1–3; 6; 10; 11], оскільки життя сучасної людини різного віку та різного соціального статусу важко уявити собі без використання різноманітних послуг Інтернет, широкого спектру соціальних мереж, чатів та блогів, комунікації, опосередкованої мобільним телефоном тощо.

До важливих завдань сучасного мовознавства належать розв'язання загальних проблем організації засобів мови у різноманітних новітніх типах спілкування, виявлення специфіки семантизації мовних одиниць автором та адресатом під час використання новітніх комунікативних каналів (глобальної мережі Інтернет, мобільного телефону тощо), а також попередження й усунення різноманітних непорозумінь, що виникають під час процесів опосередкованої комунікації [10, с. 27].

Наше дослідження присвячено багатоаспектному вивченню номінативного аспекту субстантивних композитів та особливостям їхнього функціонування в німецькій смс-комунікації.

Актуальність дослідження визначається домінуючою роллю іменників у лексико-категоріальній системі німецької мови, їхньою високою інформативністю й великою прагматичною потенцією в мовленні. Виявлення закономірностей у розвитку й функціонуванні складних іменників є важливим для подальшої розробки актуальних проблем німецької лексикології, а також поглибленого розуміння словотворчих процесів сучасної німецької мови.

Метою статті є висвітлення структурно-семантичних властивостей, а також номінативних, прагматичних та синтаксичних функцій субстантивних композитів, що використовуються у німецькомовній смс-комунікації. **Об'єктом** вивчення є субстантивні композити сучасної німецької мови. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні ознаки та функціональний аспект субстантивних композит у німецьких смс-повідомленнях.

Матеріалом аналізу слугували субстантивні композити (далі СК), відібрані з смс-повідомлень, опрацьованих авторкою під час стажування у Регенсбурзькому університеті (Німеччина, 2013 р.), а також смс-повідомлень, зібраних дослідниками Гановерського університету [12] та засновниками Інтернет-сторінки «SMSvonGesternNAcht. Zitate und Sprüche von deinem Handy» [13].

Стрімкий розвиток мобільного зв'язку, швидке розповсюдження мобільного телефону на початку XXI-го століття, що беззаперечно належить до товарів народного споживання, та збільшення кількості користувачів цим зв'язком сприяли виникненню нового різновиду писемної опосередкованої комунікації – смс-комунікації, яка відсвяткувала в минулому році своє двадцятиріччя [8].

Зазначимо, що смс-комунікація є опосередкованою інтерактивною міжособистісною комунікацією, що відбувається шляхом обміну смс-повідомленнями. Як правило, одне смс-повідомлення містить максимально 160 знаків. Комунікація, опосередкована мобільним телефоном, визначається деякими лінгвістами сучасності як усним за концепцією та писемним за засобом реалізації водночас [6].

Смс-комунікація ґрунтується на певних правилах та законах. Під час смс-комунікації завдяки мовній економії виникають нові види скорочення інформації, специфічно вживаються або зовсім відсутні знаки пунктуації, широко використовуються невербальні засоби спілкування (смайли, емотикони) та ін. Смс-комунікації властивий свій етикет, що регламентує мовну поведінку учасників опосередкованої комунікації шляхом обміну смс-повідомленнями [1–3; 10].

Аналіз зібраних СК та німецькомовних смс-повідомлень показав, що учасники смс-спілкування часто використовують їх у своїх повідомленнях. Відомо, що сучасна німецька мова належить до таких індоєвропейських мов, в яких словотвір відіграє важливу роль у поповненні словникового складу мови. Найбільш поширеним способом словотвору німецької мови є словоскладання, яке ґрунтується на одному із головних законів розвитку мови – принципі мовної економії. Складні слова займають особливе місце у словотворчій системі німецької мови. Унаслідок словоскладання в сучасній німецькій мові утворюються композити, які за своєю сутністю є формально-семантичним та синтаксичним комплексом двох або більше слів, основ чи коренів. Проблемами утворення складних слів сучасної німецької мови займається певна низка мовознавців [2; 7; 9; 10].

Головний складовий компонент композит, які є об'єктом нашого дослідження, – іменник. Результати дослідження свідчать, що проаналізовані нами СК були утворені як на власній мовній основі, так і на запозиченних мовних одиницях. СК властиві семантична єдність складових компонентів, номінативна цілісність і смислова завершеність. Композити німецької мови утворюються за моделями детермінативного (означального), синтетичного та копулятивного типу словоскладання, а також універбації. Детермінативні композити висвітлюються в германістиці як одиниці, в яких значення другого компонента уточнюється, пояснюється значенням першого компонента. Детермінативним композитам властиві: 1) нерівність складових компонентів; 2) встановлення граматичної категорії всієї одиниці за останнім складовим компонентом; 3) розташування головного наголосу на першому складовому компоненті; 4) закріплену позицію складових компонентів, порушення

якої призводить до зміни лексичного значення одиниці [5, с. 56–57]. Копулятивним композитам властиві: 1) рівність компонентів у частиномовному відношенні, напр., *іменник + іменник, прикметник + прикметник*; 2) розташування головного наголосу на останньому складовому компоненті; 3) закріплена позиція складових компонентів, порушення якої не призводить до зміни лексичного значення одиниці [5, с. 55]. Сутність синтетичного типу словоскладання полягає в поєднанні словоскладання та суфіксації. Композитам цього типу властиві: 1) нерівність компонентів як у детермінативних композитів; 2) встановлення граматичної категорії одиниці за останнім складовим компонентом; 3) розташування головного наголосу як на останньому, так і на першому складовому компоненті; 4) закріплення позиції складових компонентів [5, с. 55]. Універбація розглядається в сучасній германістиці це перетворення складної синтаксичної одиниці в функції найменування в складне однослівне найменування. Механізм універбації полягає в редукції тих сегментів найменувань, які експліцитно виражають граматичний синтаксичний зв'язок, або в переході актуальної предикації в латентну [4, с. 17].

Аналіз 250 відібраних СК показав, що 96% утворені на власній мовній основі за чотирма моделями: 1) іменник + іменник*: Ohrwurm, Sonnenschein*; 2) дієслово + іменник: *Plaudertasche;* 3) іменник + іменник + іменник: *Altweibersommer* та 4) прикметник + іменник + суфікс *er: Blindgänger* тощо. 4% утворені на запозиченій мовній основі за моделлю іменник + іменник*: Sprachtraining.* Результати дослідження показали, що відібрані композити були утворені за моделями **детермінативного** та **синтетичного** типу словоскладання. Аналіз показав, що 90% СК використовуються в прямому значенні, 10% СК є результатами вторинних номінативних процесів.

Детермінативні СК становлять 95% проаналізованих одиниць. Г. Пауль [14] поділяє такий семантичний тип композитів на дві великі групи: 1) ті, які можуть бути замінені словосполученням із генітивом (*Wochenende* – «*Ende der Woche*»); 2) і такі, для еквівалентної заміни яких потрібна конструкція з прийменником чи якась інша конструкція (*Zwetschgenkuchen* – «*Kuchen aus Zwetschgen*»). У своїй класифікації Г. Пауль спирається на співвідношення семантики компонентів, приділяючи особливу увагу значенню першого компонента. Згідно з семантичним значенням першого компонента, в цілому виокремлюються 9 різновидів детермінативних СК [14, с. 33–37].

Аналіз фактичного матеріалу дозволив нам виокремити наступні види:

а) матеріал чи частину матеріалу з якого створений другий компонент: *Zwetschgenkuchen, Schokoladenkuchen, Sandmann*;

б) простір, в якому знаходиться чи для якого призначений другий компонент: *Muskelkater, Ohrenschmerzen, Gardasee*;

в) час, на який припадає чи для якого призначений другий компонент: *Oktoberfest, Geburstag, Wochenende*;

г) предмет, для якого призначений другий компонент: *Mahlzeit, Angelurlaub, Videoabend*;

д) предмет, проти якого застосовується другий компонент: *Regenschirm*;

е) предмет, з яким порівнюється другий компонент: *Erdbeerwoche*;

ж) предмет, засобом якого утворюється другий компонент: *Pfannkuchen*;

з) жива істота, яка виконує якусь дію: *Hexenschuss.*

Певна кількість проаналізованих детермінативних СК має переносне значення, що називає, описує та характеризує предмет завдяки його асоціативному зв'язку з іншим предметом. З урахуванням структурно-семантичного моделювання, що було запропоноване В. Фляйшером [7, с. 99–102], у проаналізованих СК нами виокремлено 8% метафоричних СК та 2% аугментативних СК. Зазначимо, що метафоричні СК представляють собою неоднорідний пласт, оскільки метафорично переосмислюється будь-який із компонентів композита або весь композит у цілому.

Згідно з результатами попередніх досліджень [2, с. 127], метафоричні СК поділяються на 4 різновиди: 1) повністю переосмислені композити; 2) композити, в яких джерелом метафоризації виступає другий компонент, а перший може вживатися замість усього компонента за умови втрати образності; 3) композити, в яких перший компонент є джерелом метафоричного образу, а другий може бути використаний замість усього слова; 4) експресивні назви осіб із використанням назв тварин чи предметів. Аналіз одиниць фактичного матеріалу свідчить про те, що в смс-повідомленнях вживаються метафоричні СК першого різновиду, тобто у СК переосмислення зазнають усі складові компоненти, напр., *Scherzkeks* – 'жартівник', *Plaudertasche* – 'базікало', *Hexenschuss* – 'захворювання люмбаго', *Schlafmünze* – 'сонько'.

Аугментативні (Augmentativa) СК розглядаються нами як гіперболічні композити, в яких в одному із компонентів реалізується значення перебільшення (Vergrößerung): *Riesenknutsch* чи зменшення (Verkleinerung): *Mauerblümchen, Lieblingsschätzchen.*

До синтетичного типу словоскладання належать одиниці *Altweibersommer, Blindgänger, Langschläfer* тощо. Загальна кількість таких одиниць становить 5%.

Проведений аналіз зібраних смс-повідомлень свідчить, що СК виконують у них **номінативну**, **синтаксичну** та **прагматичну** функції. Так, частіш за все, СК використовуються з метою позначення певних явищ, подій та ін. позамовної дійсності, виконуючи при цьому головну функцію мовної одиниці – **номінативну.** Йдеться, в першу чергу, про СК з прямим лексичним значенням:

(1). *Bei mir im Bad riecht voll nach* ***Pfannkuchen****. Ich glaube, ich bleibe hier* [13].

(2). *Nein, war nicht da.sind wohl ja allgemein nicht viele von uns deswegen.hab tina gestern beim* ***blutspenden*** *getroffen.sie konnte auch ne st* [13].

(3). *Ich brauche eine richtige* ***mahlzeit*** *späzle und* ***sauerbraten*** *oder so* [13].

(4). *Sag ich doch komm mit einem* ***schokoladenkuchen*** *zu mir*

(5) *hallo Ninchen wir sind am* ***Gardasee****. Fährst du auch weg?* [12]

Виконуючи номінативну функцію, СК вживаються у висловленнях у певній **синтаксичній** функції. Дослідження показало, що СК функціонують у ролі:

1) підмета: (6) und wie ist der **Angelurlaub**? [12];

2) різних типів присудка: (7) ich habe **muskelkater**… ist das ecklig; (8) MORGEN IST ALSO **STICHTAG;** (9) B. war auch im Club. Hat zwar an **Muskelmasse** zugelegt, sieht aber endgültig aus wie ein Neandertaler [13];

3) додатка: а) прямого: (10) NIMM LIEBER E **ZAHNBÜRSTE** MIT; (11) HI NADINE. KANN LEIDER NICHT ZUM TRAINING KOMMEN. HAB **ABSCHLUSSFEIER** та б) прийменникового (12) BIN GRAD **AM RATHAUS**. GEH ABER GLEICH LERNEN. (13) Unsere tochter muss drigend ins **Sprechtrainin**g [13].

Крім того, СК вживаються в смс-повідомленнях з певною **прагматичною** метою. Проаналізовані СК вживаються у смс-повідомленнях для вираження емоційно-експресивної оцінки. Йдеться, в першу чергу, про метафоричні СК. Як правило, в смс-повідомленнях превалюють лайливі та образливі СК, які позначають людську істоту жіночого або чоловічого роду: (14) *yep bin am sonntag free, wie der wind))). lass uns was machen. ich hab noch nen kumppel, er kommt gerne mit, auch so* ***eine plaudertasche*** [13]. СК **Plaudertasche** виражає іронічне, водночас негативне ставлення до чоловіка-базікала.

Інколи навіть в цілому нейтральні СК використовуються для підкреслення іронічного ставлення до адресата: (15) Guten Morgen, **Sonneschein**! Sind wir wieder bestens gelaunt? [13]. Завдяки контексту можна зрозуміти не тільки іронію, а й водночас і певну симпатію до адресата смс-повідомлення.

Зустрічаються також поодинокі випадки вживання метафоричних СК для вираження позитивної оцінки чи позитивного ставлення до адресата: (16) Guten Morgen, **Sonneschein**! Einen schönen Tag wünsche ich dir!

У деяких випадках СК виконують емотивну функцію, оскільки використовуються з метою підкреслення позитивно забарвленого емоційного стану адресанта, який повинен передати широту емоцій та почуттів, та щире каяття: (17) RosenFürEinenliebenMenschenDenIchNieMehrverlierenMag! **Riesenknutsch** vom Knuti=) [12].

Аналіз фактичного матеріалу показав, що СК властиве поєднання двох чи більше прагматичних функцій, оскільки прагматичні функції тісно пов'язані між собою, в результаті чого, чітке розмежування прагматичних функцій однієї СК стає просто неможливим.

(18) *Du bist so ein riesiges* ***Arschloch***! [12] СК *Arschloch*, що перекладається української багатьма лексемами, напр. 'негідник, сволота, підступна людина' тощо, виконує, по-перше, емотивну функцію, позначаючи емоційний стан відправника смс-повідомлення, якого переповнюють лють та обурення, та, по-друге, оцінну функцію, відображаючи різко негативне ставлення мовця до адресата.

Висновки. Отже, проведений аналіз СК показав, ці мовні одиниці є невід'ємною частиною смс-комунікації в німецькій мові і використовуються мовцями для позначення предметів та об'єктів навколишнього світу, для вираження певних емоцій, оцінок тощо. СК виконують як номінативні, так і синтаксичні та прагматичні функції, властиві мовним одиницям лексичного складу німецької мови. Перспектива майбутніх досліджень полягає у вивченні складних іменників, утворених шляхом контамінації, а також у контрастивному дослідженні СК в українських та німецьких смс-повідомленнях.

Список літератури

1. Ковбасюк Л. А. Особливості етикету в смс-комунікації (на матеріалі німецької мови) / Л. А. Ковбасюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 8. – С. 361–364.

2. Ковбасюк Л. А. Субстантивні композити сучасної німецької мови у міжкультурній комунікації: специфіка перекладу / Л. А. Ковбасюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 10. – С. 124–129.

3. Компанцева Л. Ф. Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 / Л. Ф. Компанцева. – К., 2007. – 503 с.

4. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

5. Altmann H. Prüfungswissen Wortbildung. 3., durchgesehen Auflage / H. Altmann. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2011. – 222 S.

6. Androutsopoulos J. SMS-Kommunikation: Ethnografische Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppem. [Електронний ресурс] / J. Androutsopoulos, G. Schmidt // Zeitschrift für Angewandte Linguistik (ZfAL). – 2001. – Режим доступу: http://www.mediensprache.net/archiv/pubs/1341.pdf

7. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Tubingen : Max Niemeyer, 1992. – 375 S.

8. Huber J. SMS wird 20 Jahre alt. [Електронний ресурс] // Tagesspiegel.de. – Режим доступу: http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/in-aller-kuerze-die-sms-wird-20-jahre-alt/7467998.html

9. Reischer J. Die Wortkreuzung und verwandte Verfahren der Wortbildung. Eine korpusbasierte Analyse des Phänomens ‚Blending' am Beispiel des Deutschen und Englischen / J. Reischer. – Hamburg : Verlag Dr. Kovac, 2008. – 248 S.

10. Schlobinski P. Duden: von HDL bis DUBIDODO. (K)ein Wörterbuch zur SMS / P. Schlobinski. – Dudenverlag : Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2009. – 128 S.

11. Schlobinski P. Sprachliche Aspekte der SMS-Kommunikation / P. Schlobinski // Literatur und Medien. – München : Wermke, 2003. – S. 187–198.

12. SMS-Korpus. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mediensprache.net/archiv/corpora/sms_os_h.pdf

13. SMSvonGesternNacht. Zitate und Sprüche von deinem Handy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.smsvongesternnacht.de

14. Paul H. Das Wesen der Wortzusammensetzung / H. Paul // Wortbildung /Hrsg. von L. Lipka, H. Günter. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981. – S. 3–43.

Ковбасюк Л. А. Субстантивные композиты в немецкоязычных смс-сообщениях / Л. А. Ковбасюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 59–64.

Статья посвящена исследованию субстантивных композит в немецкоязычных смс-сообщениях. Проанализированы понятия «смс-коммуникация» и «смс-сообщения» в современной лингвистике. Рассмотрены особенности самого распространённого способа немецкого словообразования – словосложения. Установлены пути возникновения субстантивных композит и определены модели их образования. Изучены номинативные, синтаксические и прагматические функции субстантивных композит в смс-сообщениях.

Ключевые слова: немецкий язык, смс-коммуникация, смс-сообщения, субстантивные композиты, функциональный аспект.

Kovbasyuk L.A. Complex compound nouns in german short message service / L. A. Kovbasyuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 59–64.

The article deals with complex compound nouns in German Mobile Communication which has become an integral part of the multilingual world. It also examines the problems of SMS (Short Message Service) in the modern linguistic. Information is given about Mobile Communication and their linguistic features. SMS is conceived of as a communication form, i.e. specific constellation of structural and semiotic features. From a microlinguistic point of view, the tendencies of SMS are: 1) reduction, 2) creative language use, 3) new orthographic rules ect.

The article deals with the creating of complex compound nouns. The analysis is based on the data taken from SMS and corpora of Mediensprache.net, «SMSvonGesternNAcht». Structural and semantic classifications of these units are presented in the paper. The analysis has established nominative, syntactic and pragmatic functions of complex compound nouns in German SMS. Various lexical units are examinated from their nominative perspective. Syntactic functions of complex compound nouns under study are analysed. Pragmatic functions of the units under analysis are established, their correlations are determined.

Key words: German, Mobile communication, SMS, complex compound nouns, functional aspect.

Поступила в редакцию 24.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 65–71.

УДК 811.161.1´ 373.7 + 006.72

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОНЯТИЯ «ВОЗДЕЙСТВИЕ НА СУБЪЕКТ» ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Колесникова О. В.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье рассмотрено семантическое поле фразеологизмов с семантикой ‘физическое воздействие на субъект’. Представлена структура поля с выявлением семантических групп и семантических рядов. Продемонстрирован анализ фразеологизмов в рамках системного и лингвокультурологического подхода к исследованию языка. Выявлены основные культурные коды, с которыми соотносятся компоненты фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологические единицы, физическое воздействие на субъект, идеография, лингвокультурология.

Постановка проблемы. В конце XX века на первый план выдвигаются проблемы человека, личности, свободы личности, менталитета и культуры. Поэтому ведущим принципом лингвистики становится принцип антропоцентризма. При антропологическом подходе к изучению языка, основоположниками которого являются В. Гумбольдт и А. А. Потебня, провозглашается принцип постижения языка в тесной связи с бытием человека.

Фразеология, как наука о наиболее культурно маркированных образных единицах языка, не могла не сориентироваться на принцип антропоцентризма. По словам Н. Ф. Алефиренко, во фразеологическом значении кодируется только часть мыслительной информации, в то время как другая её часть представляется в психике человека мыслительными образами экстралингвистического характера [1, с. 28]. Таким образом, одной из наиболее важных задач антропологической фразеологии является исследование взаимоотношения лингвистических и экстралингвистических смыслов в семантике фразеологических единиц (далее ФЕ).

В современных исследованиях (работы Ю. Ф. Прадида, Н. Ф. Грозян, Л. Ш. Кубединовой, И. Е. Колесниковой и др.) для выявления экстралингвистических компонентов в семантике ФЕ используется идеографический способ описания языка. В нашей работе, вслед за Ю. Ф. Прадидом, предлагаем следующую иерархическую структуру идеографической классификации ФЕ: синонимический ряд → семантическая группа → семантическое поле → тематическая группа → тематическое поле → идеографическая группа → идеографическое поле → архиполе [6, с. 40].

Цель статьи – вычленить из фразеологического фонда русского языка группу фразеологических единиц с семантикой ‘воздействие на субъект’ и описать её в рамках системного и лингвокультурологического подходов к изучению языка.

Как показал анализ фактического материала, объект, на который оказывается воздействие, в большинстве случаев является одушевлённым. В рамках данной ста-

тьи мы рассмотрим ФЕ с семантикой ‘физическое воздействие на субъект’, функционирующие в рамках одного семантического поля. Как правило, в структуре данных ФЕ используются каузативные глаголы, обозначающие физические действия (*бить, вышибать, вбивать, вырывать, сломать* и т. д.). В данном поле мы выделяем следующие семантические группы:

1) Семантическая группа «Бить кого-л.». Большинство ФЕ этой группы представляют собой ситуацию «субъект оказывает физическое воздействие на одушевлённый объект». При этом действие, представленное ФЕ, конкретизируется за счёт компонентов, называющих повреждённые части тела (*шея, бока, лицо, рёбра, уши, морда*). Названные компоненты (соматизмы) в структуре ФЕ соотносятся с телесным кодом культуры и приобретают роль эталона физического здоровья (*пересчитать рёбра (кости) кому; нагреть бока; надирать/ надрать уши (вихры) кому; набить морду; намять (наломать, намылить) шею кому; намять (помять, наломать, обломать, нагреть) бока кому: Аперитив, стартер, аппетайзер, десерт,– таких слов здесь не знают. И, пожалуйста, не пробуйте их употреблять – в лучшем случае засмеют, в худшем выставят из заведения, а могут еще и* ***бока намять****. Так что получится себе дороже* (М. Григорян. Не хлебом единым); *Очень могло быть, что, выслушав объяснения, народы проявили бы не меньшее единодушие, сговорившись* ***намылить шею*** *учёному* (М. Семёнова. Волкодав).

ФЕ данной группы могут содержать указание на высшую степень физического воздействия без конкретизации данного воздействия: давать / дать жизни кому; задавать / задать баню кому; давать (задавать) / дать (задать) жару кому; дать (задать) таску кому; устраивать тёмную кому; под шапку накласть (наложить) кому; дать выволочку кому: *В межсезонье запорожцы «вооружили» «Ильичевец» Глущенко и Кашевским, но в очной встрече* ***устроили*** *мариупольцам* ***тёмную****. Вот оно, металлургическое коварство!* **(**www.nv.zp.ua**)**; Такие уж это были скворцы. Сейчас они всполошились, зашуршали в скворечнике и заодно **дали выволочку** старшему скворчонку, чтобы не просил есть среди ночи (А. Мирер. Дом Скитальцев). При этом физическое воздействие пересекается с ситуацией наказания.

Некоторые ФЕ представляют способ физического воздействия. В данном случае в структуре ФЕ выделяются компоненты, соотносимые с телесным и вещно-артефактивным кодами культуры (руки, кулаки). Соотнесение с телесным кодом культуры обусловлено принадлежностью данных компонентов к частям тела и с вещно-артефактивным – созданием метафорического уподобления «рука, кулак – орудие физического воздействия» (принимать / принять в кулаки кого; обломать руки об кого; не жалеть кулаков; поднимать (подымать) / поднять руку на кого): Ведь надо же – всю жизнь из меня делают циника, стараются, тратят гигантские средства, тратят пули, цветы красноречия, бумагу, **не жалеют кулаков**, не жалеют людей, ничего не жалеют, только бы я стал циником, -- а я никак... (А. и Б. Стругацкие. Гадкие лебеди); Меня больше испугало не то, что Денис гулял в этом развлекательном заведении, хотя футболисты – публичные люди и должны понимать, что им порой нельзя появляться там, где они хотят, а то, что **поднял руку** на девушку. Если это правда, то это очень неприятно (sport.segodnya.ua).

Мы выделяем также ФЕ, описывающие ситуацию воздаяния за оказанное физическое воздействие лицом-каузатором на субъект, в структуре таких фразеологизмов используются компоненты (глаголы донативного действия), соотносимые с антропным кодом культуры (давать, получать): давать / дать сдачи (сдачу) кому; получать (получить) сдачи. В данном случае семантика воздаяния коррелирует с ситуацией восторжествовавшей справедливости. Как отмечает В. А. Маслова, справедливость отражает одну из самых важных этических ценностей в русской ментальности [5, с. 259]. Исследователь связывает справедливость прежде всего с обидой. Но, как показывает исследованный нами фразеологический материал, неотъемлемой частью справедливости в русской культуре является также и наказание (пусть даже суровое) за причинённую обиду. Ср.: Товарищи начали травить и бить Викентия… Сильный и крепкий Викентий **давал сдачу**, но и ему попадало (Н. Вирта, Вечерний звон); Суркис предупреждает: если Томенко пойдёт «по беспределу», **получит сдачи** (www.pravda.com.ua/ru/news/2005/2/18).

2) Семантическая группа «Убить кого-л.». ФЕ данной группы представляют две ситуации, в первой из них субъект-каузатор сам каузирует свою гибель (накладывать / наложить на себя руки; покончить с собой (с жизнью); покончить (жизнь) самоубийством; пускать / пустить (себе) пулю в лоб и т. д.) и во второй субъект-каузатор каузирует (убивает) объект (выпустить кишки из кого; вышибать / вышибить душу (дух) из кого; сажать на кол; решать (лишать) / решить жизни кого и т. д.).

ФЕ, описывающие первую ситуацию, как правило, не указывают конкретно на способ лишения себя жизни, исключением является лишь ФЕ пускать / пустить (себе) пулю в лоб. В основе образа этих ФЕ лежит древнейшее противопоставление «жизнь – смерть». Часто в структуре этих ФЕ присутствует компонент жизнь, соотносимый с антропным кодом культуры и выступающий символом жизненного бытия: В пятницу в Тбилиси сотрудник аппарата президента Грузии Михаила Саакашвили, член Комиссии по помилованию Георгий Хелашвили **покончил жизнь самоубийством** (www.kiev2000.com/news); Лидер пензенских сектантов Петр Кузнецов в среду вечером пытался **покончить с жизнью** (korrespondent.net/russia/423029).

ФЕ, представляющие вторую ситуацию, описывают умерщвление объекта путём указания на лишение или повреждение жизненно важных органов. Такие компоненты в структуре ФЕ, как *голова, шея, кишки, душа*, соотносятся с антропным кодом культуры и обозначают данные органы. Тем самым эти компоненты приобретают роль символа жизни (*вышибать / вышибить душу (дух) из кого; выпустить кишки из кого; свернуть шею (голову, башку) кому; сорвать голову с кого, кому; снять голову с кого, кому*): *В интервью на государственном телевидении Лукашенко сказал: «Не дай Бог, что они осмелятся сделать что-то в этой стране. Мы* ***свернём*** *им* ***шею*** *немедленно – как утятам»* (www.kasparov.ru); *Люди, которые причастны к несправедливому установлению тарифов, должны быть наказаны. Такое мнение высказал в эфире канала «Рада» председатель Верховной Рады Александр Мороз. «Если в Киеве необоснованно повысили тарифы, то надо* ***снимать голову*** *тем, кто это сделал и сказать спасибо тем, кто добивался того, чтобы тарифы были пересмотрены в сторону уменьшения», – сказал он* (www.pravda.com.ua/ru/news/2007/2/9).

ФЕ данной группы представляют ситуацию умерщвления объекта без указания (*вгонять / вогнать (загнать) в гроб кого; отправлять / отправить на тот свет кого; отправлять / отправить к праотцам кого; положить (уложить, оставить) на месте кого; сводить / свести (загнать, уложить) в могилу*) или с указанием на определённый способ умерщвления (*сажать на кол; поднимать, поднять на штыки; ставить / поставить к стенке (стене); изрубить в капусту; выводить (пускать, списывать) / вывести в расход кого*). Для указания на способ умерщвления объекта могут использоваться компоненты в структуре ФЕ, соотносимые с вещно-артефактивным кодом культуры и называющие орудие убийства (*кол, штык*) или обозначающие способ убийства и соотносимые с антропным кодом культуры (*изрубить*), а также способ убийства может быть отображён в образе, базирующемся на определённом историческом факте, в частности – ситуация расстрела: *Хотя* ***к стенке*** *можно было бы за взятки и* ***ставить*** *– правда стенку подходящего размера пришлось бы у китайев одалживать...* (censor.net.ua); *Блок Юлии Тимошенко советует спикеру Александру Морозу предложить депутатам парламента* ***сажать на кол*** *и пускать по Днепру виновников «создания хаоса в стране»* (www.kartina-ua/ 2007).

ФЕ, не представляющие указание на способ умерщвления, содержат в своей структуре компоненты *мир, свет, могила, гроб*. Компоненты *мир, свет* в структуре ФЕ *отправлять / отправить на тот свет кого; сживать (сгонять) / сжить (согнать) со света кого; спроваживать / спроводить на тот свет; отправлять / отправить в мир иной кого* соотносятся с пространственным и религиозно-духовным кодами культуры. Образ таких ФЕ базируется на архетипическом противопоставлении «свет – тьма», «жизнь – смерть», а также «известное – неизвестное». ФЕ отображают стереотипное представление о мире в целом, при этом компоненты *мир, свет* выступают в роли символа жизненного бытия: *Я, Машенька, смерти не боюсь, потому как знаю, что ждёт за чертой. Мне жутко делается, когда вспоминаю, кто меня* ***на тот свет отправит*** (Д. Донцова. Урожай ядовитых ягодок); *Сюжет балета взят из замечательной сказки братьев Гримм о прекрасной принцессе, которую задумала* ***сжить со свету*** *завистливая мачеха* (www.dasha-dance.com.ua).

Компоненты *могила, гроб* в структуре ФЕ *сводить / свести (загнать, уложить) в могилу; вгонять / вогнать (загнать) в гроб кого; уложить в могилу (в гроб); рыть (копать) могилу кому, чему* соотносятся с вещно-артефактивным кодом культуры и являются символами смерти. Образ данных ФЕ основан на древнейшем противопоставлении «жизнь – смерть»: *Нужно вызвать конкретного человека и спросить у него, почему Стрембицкий не снимает, имея Пальмовую ветвь и такие авансы. Украина в течение пятнадцати лет* ***вогнала*** *свой кинематограф* ***в гроб*** (www.kiev.afisha.ua).

ФЕ данной группы могут быть рассмотрены по степени «интенсивность / неинтенсивность умерщвления». Здесь мы выделяем ФЕ, представляющие собой ситуацию быстрого, мгновенного умерщвления (*положить (уложить, оставить) на месте кого; решать (лишать) / решить (лишить) жизни кого; покончить (жизнь) самоубийством*) и ситуацию, в которой описывается медленное, тягостное умерщвление объекта (*рыть (копать) могилу кому, чему; вгонять /вогнать (загнать) в гроб кого; сживать (сгонять) / сжить (согнать) со света кого*). Сема интенсивности

заложена в каузативном глаголе, который может обозначать быстрое (*положить, лишить, покончить*) и медленное действие (*рыть, вгонять, сживать*). ФЕ, представляющие медленное умерщвление, соотносятся с ситуацией истязания, жестокой эксплуатации, результатом которой может быть гибель объекта. Ср.: *Инженер её тоже любил, и всё бы сложилось хорошо, если бы не свирепый нрав свекрови, которая поклялась* ***сжить со свету*** *ни в чём не повинную невестку* (Д. Дашкова, Никто не заплачет); *На следующий день раздался звонок по мобильному телефону редактора программы Алласа. Уже другой мужчина грозился* ***вогнать*** *съемочную группу* ***в гроб****, застрелить и облить кислотой* (www.moles.ee).

3) Семантическая группа «Уничтожить кого-, что-л.». Здесь мы выделяем ФЕ, описывающие ситуацию «субъект-каузатор уничтожает одушевлённый объект» (*истереть в порошок кого; всыпать (задать) по первое число кому; перегрызть горло кому; прописать ижицу кому* и т. д.). ФЕ, представляющие ситуацию «субъект-каузатор уничтожает неодушевлённый объект» (*выжигать / выжечь калёным железом что; выметать / вымести железной метлой что; вырывать / вырвать с корнем; сровнять с землёй; разносить / разнести в щепки что* и т. д.) и ФЕ, представляющие ситуацию «субъект-каузатор уничтожает одушевлённый / неодушевлённый объект» (*стереть с лица земли кого, что; вбивать (забивать) / вбить (забить) осиновый кол в могилу кого, чего; превращать (обращать) / превратить (обратить) в прах кого, что* и т. д.).

Рассмотрим подробнее названные ситуации. Большинство ФЕ, описывающих первую ситуацию (*давать / дать чёсу кому; задавать (давать) / задать (дать) перцу кому; давать / дать духу кому; давать / дать жизни кому; давать / дать жару кому* и т. д.), употребляется преимущественно в «военном» значении ‘одержать полную победу над соперником’ (*Если первый тур чемпионата не подарил имен настоящих героев, то во втором нашелся человек, ярко проявивший себя. ЦСКА* ***задал перцу*** *ярославскому «Шиннику»* (www.rg.ru/2006/03/27); *Парни с востока Европы* ***дали жару****. Второй этап Чемпионата Италии по мотокроссу получился очень сложным. Гонка проходила на трассе в городке Чинголи* (motocross-gum.at.ua/news/2009-03-04). Компоненты ФЕ *дать / давать* соотносятся с антропным кодом культуры, с совокупностью представлений о человеке, его действий, поведения. Компоненты *перец, дух, чёс, жизнь, жар* употребляется для выражения интенсивности физического воздействия на объект.

ФЕ, представляющие вторую ситуацию, употребляются в значении ‘уничтожать, используя самые жестокие меры’ (*выметать / вымести железной (поганой) метлой что; выжигать / выжечь калёным железом что*) или в значении ‘уничтожить полностью’ (*вырывать / вырвать с корнем что; камня на камне не оставлять / не оставить от чего; где; сровнять с землёй*). В первом случае компоненты ФЕ *выметать, выжигать* связаны с антропным кодом культуры и обозначают интенсивные действия с целью удаления, уничтожения, компоненты *метла, железо* соотносятся с вещно-артефактивным и природно-вещным кодами и называют орудие физического воздействия. ФЕ в целом выступают в роли стереотипного поведения о полном уничтожении чего-л.: *Поверьте, что в новом вокзале будет приятно находиться и пассажирам, и тем, кто их обслуживает. Торговые точки приобретут*

европейский вид. Криминал с вокзала мы ***выметем железной метлой****. Пассажиры будут охраняться* (www.cn.com.ua/N152); *Я рублюсь не с Филиппами Киркоровыми, а с теми, кто за ними стоит. Это люди посуровей. И эту сволочь надо* ***выжигать****, конечно,* ***калёным железом****. Потому что она уродует страну. Россию, Украину, Белоруссию – все наши братские страны* (www.culture.pravda.ru).

ФЕ со значением ‘уничтожать полностью’ представляют результат физического воздействия – полное уничтожение. В данном случае в структуре ФЕ присутствуют компоненты, выступающие в роли символа основы (*камень, корень, земля*): *«В среду мы отменим все документы, которые связаны с проведением этого конкурса. Все решения – как говорится,* ***камня на камне не оставим****», – сказал Турчинов* (www.pravda.com.ua/ru/news/2008/5/19); *Президент Ирана Махмуд Ахмадинежад предупредил Израиль, что тот будет «****вырван с корнем****», если этим летом нападёт на Ливан* (www.kavkazcenter.com/russ/content/2007/05/25); *Мощный торнадо практически* ***сровнял с землёй*** *в четверг населённый пункт Маги в штате Миссисипи, разрушив около 60-ти домов* (www.dozor.in.ua).

В целом для ФЕ данной группы характерно описание ситуации уничтожения путём нарушения целостности, структуры объекта и тем самым (как результат) доведения его до исчезновения. Приведём синонимический ряд ФЕ с данной семантикой: *разносить / разнести в щепки что; превращать (обращать) / превратить (обратить) в прах кого, что; стереть (истереть) в (мелкий) порошок кого* и т. д. В структуре этих ФЕ используются компоненты, обозначающие мелкие части одного целого и выступающие в роли эталона чего-л. незначительного, непригодного для существования (*щепки, прах, порошок*): *Все закончилось, как в американских фильмах. В помещении кафе начали летать тарелки, стулья, столы… Откуда у 29-летнего иностранца, на вид явно не богатыря, взялось столько сил, чтобы* ***в щепки разнести*** *довольно-таки прочную мебель, до сих пор загадка* (www.segodnya.ua); *Северная Корея пригрозила* ***стереть*** *США* ***в порошок****, если «американские империалисты» развяжут новую войну* (www.news.gala.net). Компоненты *щепки, прах, порошок* маркируют то конечное состояние объекта, которое достигается в результате физического действия.

Выводы. Таким образом, семантическое поле с семантикой ‘физическое воздействие на субъект’ имеет чёткую структуру, состоит из трёх семантических групп «Бить кого-л.», «Убить кого-л.» и «Уничтожить кого-, что-л.», в рамках которых функционирует несколько семантических рядов. Компоненты (соматизмы) в структуре ФЕ данной семантики соотносятся с телесным кодом культуры и приобретают роль эталона физического здоровья.

Физическое воздействие может конкретизироваться за счёт компонентов, называющих повреждённые части тела, а также путём указания на орудие умерщвления или на степень интенсивности действия. Кроме того, данная семантика часто соотносится с семантикой наказания, воздаяния, что получает положительные коннотации в русской культуре.

Список литературы

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : [монография] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.

2. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – Астрахань : Изд-во Астраханск. гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
3. Бирих А. К. Словарь фразеологических синонимов русского языка / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1997. – 352 с.
4. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / [отв. ред. В. Н. Телия]. – 2-е изд., стер. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА. – 784 с.
5. Маслова В. А. Homo Lingualis в культуре / В.А. Маслова. – Витебск : Изд-во ВГУ им. П. М. Машерова, 2004. – 214 с.
6. Прадид Ю. Ф. Краткий русско-украинский и украинско-руский фразеологический тематический словарь: эмоции человека / Ю. Ф. Прадид. – Симферополь, 1994. – 242 с.
7. Прадид Ю. Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро- и макросистем / Ю. Ф. Прадид, Н. Ф. Грозян // Принципы и методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления, перспективы / [материалы конференции]. – Симферополь, 1997. – 356 с.
8. Фразеологический словарь современного русского языка : в 2 т. / [под ред. А. Н. Тихонова]. – М. : Флинта: Наука, 2004. – Т. 1–2. – Т. 1. – 2004. – 832 с.; – Т. 2. – 2004. – 832 с.

Колесникова О. В. Репрезентація екстралінгвістичного поняття «вплив на суб’єкт» фразеологічними засобами російської мови / О. В. Колесникова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 65–71.

У статті розглянуто семантичне поле фразеологізмів із семантикою ‘фізичний вплив на суб’єкт’. Представлено структуру поля з виокремленням семантичних груп та рядів. Продемонстровано аналіз фразеологізмів у рамках системного та лінгвокультурологічного підходу до вивчення мовних одиниць. Виявлено основні культурні коди, з якими співвідносяться компоненти фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фізичний вплив на суб’єкт, ідеографія, лінгвокультурологія.

Kolesnikova O.V. Representation of extra-linguistic notion «impacts on the subject» by phaseological means of Russian Language. Kolesnikova O.V. Representation of extra-linguistic notion «impacts on the subject» by phaseological means of Russian Language / O.V. Kolesnikova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 65–71.

The article considers the semantic field of the phraseological units with the semantics of ‘physical impacts on the subject’. The structure of the field with detection of semantic groups («to beat someone», «to kill someone», «to destroy someone or anything») and several semantic series. Demonstrated analysis of phraseological units in the framework of system and lingvocultural approach to the study of language, in which identified the main cultural codes which correspond to components of the phraseological units. Semantics of physical action is specified by components, calling damaged parts of the body, as well as by indicating instrument of killing or on the degree of intensity of action. In addition, the semantics often refers to the semantics of punishment, retribution, that receives positive connotations in Russian culture.

Keywords: phraseological units, physical impacts on the subject, ideography, lingvoculturology.

Поступила в редакцию 18.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 72–78.

УДК 811.111'367.4+811.111'367.625

ДИНАМІКА АСПЕКТУАЛЬНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРЕДИКАТІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Колпакова Г. Ю.

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

У статті розглянуто основні аспектуальні класифікації предикатів, які виникли у формі критичної відповіді на аспектуальну класифікацію З. Вендлера. Зокрема, проаналізовано класифікації М. Моенса та М. Стідмана, К. Сміт, Д. Дауті, Дж. Дьолінг, В. Крофта. Досліджено критерії для виокремлення аспектуальних класів дієслів та дієслівних конструкцій. Звернено увагу на питання граничності предикатів, як основного параметра, який визначає аспектуальну вартість досліджуваної одиниці. Проаналізовано семельфактиви як окремий аспектуальний клас дієслів.

Ключові слова: аспектуальність, граничність, досягнення, виконання, стани, дії, семельфактиви.

Постановка проблеми. У світлі сучасних когнітивних досліджень характеру відображення у мові концептуальної картини світу по-новому постає проблема вербалізації концепту «характер протікання дії у часі», що мотивує та актуалізує необхідність нових розвідок у галузі аспектуальності. Окрім цього, аспектуальна класифікація дієслів З. Вендлера, що є базовою в галузі лексичного виду, дала поштовх дискусії, щодо ймовірності й правомірності визначення аспектуальності на рівні дієслова, яка, слід зазначити, залишається актуальною і сьогодні.

Стаття має на меті проаналізувати основні аспектуальні класифікації предикатів у сучасній англійській мові та обґрунтувати правомірність визначення категорії виду на рівні дієслова.

Класифікація З. Вендлера ґрунтується на таких антонімічних парах, як динамічність / статичність [+/- dynamic], тривалість/миттєвість [+/- durative], граничність / неграничність [+/- telic]. Аспектуальну класифікацію З. Вендлера подано у таблиці 1.

Таблиця 1. Аспектуальна класифікація дієслів З. Вендлера [10, с. 143–160]

Аспектуальний клас	**[+/-telic]**	**[+/-dynamic]**	**[+/-durative]**	**Приклади**
Досягнення	+	+	-	to reach, to spot
Виконання	+	+	+	to run a mile
Діяльності	-	+	+	to run, to draw
Стани	-	-	+	to love, to believe

Як бачимо із запропонованих автором прикладів, ця класифікація виходить за межі одного дієслова і сягає предиката. Наприклад, дієслово *draw* як монолексемна одиниця належить до категорії діяльності, а як предикат *draw a circle* – до класу виконання. Проблема Вендлерівської класифікації полягає у виборі критеріїв: ознака [+/- telic] не може бути характеристикою дієслів, оскільки граничність в англійській мові визначається композиційно, на рівні словосполучення, а часом і речення загалом.

Ознака [+/- durative] розрізняє миттєві дії від тривалих, тоді як характеристика [+/- dynamic] визначає дієслово як динамічне або статичне.

Розглянемо детальніше кожен із зазначених аспектуальних класів. Категорія стану включає дієслова, які передають ознаку чи властивість предмета і не виражають зміни стану. Дієслова стану не виражають значення процесу семантично. Однак трапляються випадки, коли їх вживають у прогресиві. У таких ситуаціях актуалізується значення тимчасового характеру дії. Наприклад, З. Вендлер та К. Сміт вказують на те, що за умови вживання дієслів, які належать до семантичного класу стану, у прогресиві ці ситуації є не статичними, а такими, що змінюються у часі, тобто дієслова із класу станів переходять у клас діяльностей [8; 10].

Діяльності З. Вендлера не передбачають у своєму розвитку будь-якої межі. Теоретично дія може бути нескінченною, і тривалість її здійснення у жодному разі не може обумовлювати її припинення. Дієслово категорії діяльності може переходити у клас виконань, якщо зазначено його додаток. Предикати стану та діяльності є неграничними, тоді як виконання та досягнення – граничними. Ознака [+/- durative] є вирішальною у розмежуванні двох останніх аспектуальних класів. Виконання визначено як кульмінативні процеси, а досягнення – це миттєві дії.

Класифікація З. Вендлера стала основою досліджень у сфері аспектуальності таких лінгвістів – Д. Дауті, К. Сміт, А. Мурлато, М. Моенса, А. Мітвох, Г. Веркюля, С. Ротстайн, Дж. Дьолінг.

Неоднорідність підходу З. Вендлера (одне і те ж дієслово у його класифікації належить до різних аспектуальних класів) спровокувала чималу критику. Одним із перших, хто вказав на невідповідності у класифікації З. Вендлера, був Д. Дауті. Зокрема, він зазначив, що спроба поділити дієслова раз і назавжди в аспектуальні категорії є доволі штучною і первинно помилковою, оскільки дієслову властива значна варіативність у вираженні аспектуальних властивостей. Одне і те ж дієслово набуває різних категоріальних характеристик у різних контекстах, а відтак початковий аспектуальний клас дієслова (який, наприклад, було визначено на основі його денотативної семантики) не завжди збігається з аспектуальним класом його контекстуальних проекцій [3, с. 62]. Як одиницю аспектуальних класифікацій Д. Дауті розглядає дієслівну фразу (предикат). Цікавим у цьому плані є твердження Г. Веркюля. На думку автора аспектуальність слід визначати не на рівні дієслова чи предиката, а цілого речення [11, с. 32].

Продовжуючи традицію З. Вендлера, М. Моенс та М. Стідман [6] пропонують свою аспектуальну класифікацію дієслів, яка деталізує типи подій та станів. Основою цієї аспектуальної ієрархії слугує різниця між подіями (Events) та станами (States). Події характеризуються як атомарні [Atomic], тобто миттєві, без складної внутрішньої структури та тривалі [Extended], що передбачають наявність стадій. Другим критерієм характеристики подій є результативність / нерезультативність [+/- consequent]. М. Моенс та М. Стідман виокремлюють два типи миттєвих подій: кульмінації (*to die, to win*) та миттєві дії (*to knock, to blink*). Кульмінації, передбачають наявність результату, перехід у новий стан, тоді як миттєві дії є нерезультативними. Зважаючи на перелічені характеристики та приклади робимо висновок, що кульмінації М. Моенса та М. Стідмана відповідають досягненням З. Вендлера. Миттєві дії

є новою категорією, не зазначеною у З. Вендлера. Це аспектуальний клас, який К. Сміт визначила як семельфактиви. Дієслова цього типу позначають одноразові миттєві дії і набувають багатократного значення у тривалому виді, а також у сполученні із обставинами тривалої дії.

Тривалими подіями у класифікації М. Моенса та М. Стідмана є кульмінативні процеси (*to erect*) та процеси (*to work, to run*). Кульмінативні процеси, як випливає із самої назви, характеризуються ознакою [+culminated], тобто передбачають наявність результату при досягненні кульмінації. Процеси є нерезультативними [-culminated].

Цікавим у цій класифікації є поділ станів на звичайні (Habitual state), результативні (Consequent State), прогресивні (Progressive State) та лексичні (Lexical State). Власне станом, у традиційному розумінні статичності, є лексичний стан, репрезентований дієсловами стану, які визначаємо як станові, на основі їхньої денотативної семантики (*know, believe, understand*). Значну увагу привертає прогресивний стан. З одного боку, суперечність криється вже в самій назві, адже тривалість передбачає дію, а стан є тривалим за визначенням. З іншого боку, ця категорія є загальновизнаною у лінгвістиці, і, як зазначає Г. де Сворт, позначає стан, у якому перебуває дія у момент тривалості [9, с. 353]. Звичайний стан репрезентує постійну регулярну дію, тоді як результативний стан – це стан, у який переходить дія, досягнувши кульмінації.

Подібною є аспектуальна класифікація К. Сміт [8, с. 117–182]. Уникаючи суперечностей З. Вендлена, дослідниця обирає одиницею своєї категоризації предикат, що робить абсолютно допустимим критерій [+/- telic] (граничність / неграничність) для визначення аспектуального класу конструкції. Дві інші характеристики також запозичено у З. Вендлера – динамічність/статичність [+/- dynamic] та тривалість/миттєвість [+/- durative]. Як і у М. Моенса та М. Стідмана, знаходимо у цій класифікації п’ятий клас неграничних і нетривалих предикатів (а також дієслів), які, як вже зазначено вище, визначено як семельфактиви (*to tap, to knock*). Чотири інші категорії у класифікації К. Сміт збігаються із канонічними вендлерівськими класами.

Подібною за своєю ієрархічною структурою до класифікації М. Моенса та М. Стідмана є також класифікація Дж. Дьолінг [4]. Автор визначає 13 аспектуальних класів предикатів. В основу цієї деривативної структури покладено різницю між тривалістю (Happenings) та миттєвістю (Point). Миттєві дії поділяються на ліміти (Boundaries) та миттєвості (Moments). Ці дві категорії Дж. Дьолінг співвідносяться із відомими вже досягненнями та семельфактивами, відповідно, тоді як процеси (Process) та події (Events) відповідають діяльностям та виконанням. Проте Дж. Дьолінг розрізняє такі конструкції, як *to drink a glass of beer, to climb to the summit*, з одного боку, та *to play the sonata, climb a mile* – з іншого, зазначаючи: хоча обидва типи конструкцій позначають кульмінативні процеси, перший тип передбачає зміну, перехід у новий стан, а другий – ні. Отож, перший тип визначено як аспектуальний клас змін (Changes), а другий – епізодів (Episodes).

Стани у Дж. Дьолінг, як видно на рис. 1, теж неоднорідні. Їх поділено на звичайні (habitual states: *use to drink*) та епізодичні (episodic states: *be drunk*). Звичайні стани мають чимало спільного із діями (Occurences), які містять як граничні, так і неграничні дії, оскільки як ті, так і інші вимагають хоча б дві однорідні дії (які не є початком і кінцем) для своєї реалізації. Проте вони різняться у тому, що події

складаються із темпорально прилеглих дій (інтервалів), тоді як звичайні стани утворені із дій, що відбуваються у різні періоди часу. Події, що відбуваються постійно, регулярно утворюють звичайні стани. Для прикладу, звичайний стан *John uses to drink beer*, передбачає багаторазове здійснення процесу розпивання пива Джоном у різні періоди часу.

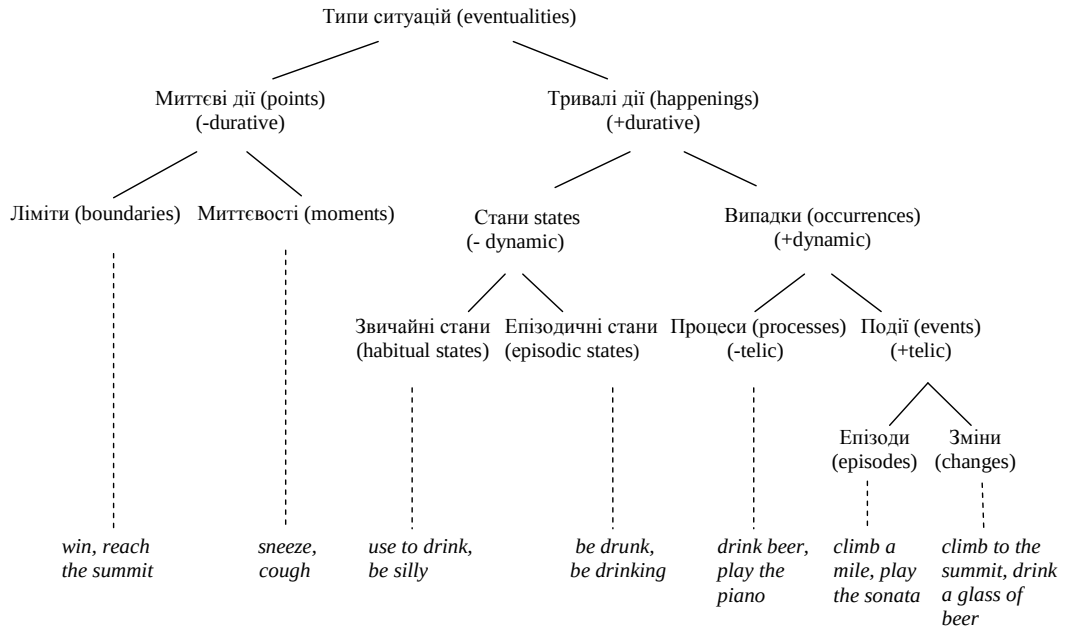

Рис. 1. Аспектуальна класифікація Дж. Дьолінг [4, с. 12]

Усі аспектуальні класифікації, що з'явилися у формі критичної відповіді на категоризацію дієслів З. Вендлера, здійснено на рівні предикатів. У зв'язку з цим виникає запитання: наскільки виправданою і здійсненною є аспектуальна класифікація дієслів? Відповідь на нього знаходимо у С. Ротстайн. Критеріями розрізнення аспектуальних класів С. Ротстайн обирає властивість деяких дієслів позначати зміну, перехід у новий стан [+/- change], а також наявність або відсутність внутрішньої структури [+/- stages]. На основі цих характеристик дослідниця поділяє дієслова на вже відомі чотири вендлерівські класи. Однак досі залишається незрозумілим питання щодо різниці між виконаннями та діяльностями, що завжди було наріжним каменем у всіх аспектуальних класифікаціях. Як перші, так і другі містять стадії у своїй структурі, тобто мають складну внутрішню будову [+ stages], проте, тоді як виконання передбачають зміну стану [+ change], діяльності – ні [- change]. Ознака [+/- change] є дуже близькою до різниці між граничними та неграничними предикатами [+/- telic], адже саме граничні предикати передбачають зміну стану при досягненні кульмінативної точки, а неграничні – ні (і не мають кульмінації). На рівні дієслів ознака [+/- change] реалізується так: спостережено, що деякі дієслова (у цьому випадку це дієслова виконання) мають властивість поєднуватися з іменниками у

позиції прямого додатка, які обмежують, роблять граничною дію, позначену дієсловом, тоді як інші дієслова (одиниці категорії діяльності) не мають такої характеристики. Прямий додаток дієслів виконання, що називають інкрементальним (тому часто і самі дієслова виконання називають інкрементальними), на рівні глибинного синтаксису виконує семантичну роль інкрементальної теми (тета роль). Термін «інкрементальна тета роль», запропонований Д. Дауті (Dowty 1979, 1991) як протороль паціенса, який вступає в омоморфний зв'язок із дією, позначеною дієсловом – елемент x^1, який є частиною паціенса *X*, відповідає елементу e^1, що є частиною дії позначеної дієсловом *E*, елемент x^2 відповідає елементу e^2, і т. д. На цьому омоморфному взаємозв'язку базується міреологічна теорія (частина від цілого) М. Кріфки, який вводить свій термін для позначення інкрементальної тета ролі – поступовий паціенс (gradual patient) [5, с. 198].

Виконання у сполученні з іменниками у формі множини без квантифікатора набувають неграничного значення, оскільки омоморфний зв'язок, який встановлюється між дієсловом та додатком не має жодного кількісного обмеження, є неграничним. Прямі додатки дієслів категорії діяльності не зазнають впливу з боку дієслів (не вичерпуються, не зменшуються), отож не є інкрементальними: *to push a cart, to tickle a girl* (ані візок, ані дівчинка не зазнають якісних змін).

Інші два аспектуальні класи С. Ротстайн, а саме досягнення та стани, трактують із традиційної точки зору: обидва не містять стадій у своїй структурі і різняться щодо позначення зміни. Досягнення передбачають зміну [+ change], стани – ні [- change]. Аспектуальні класи С. Ротстайн зведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Аспектуальна класифікація С. Ротстайн [7, с. 194]

Аспектуальні класи	**[+/- stages]**	**[+/-change]**	**Приклади**
Досягнення	-	+	to spot, to find
Виконання	+	+	to write, to read
Діяльність	+	-	to push, to run
Стан (State)	-	-	to love, to believe

Аспектуальна класифікація В. Крофта [2] є значно складнішою за класифікацію З. Вендлера, оскільки В. Крофт визначає свою категоризацію як двовимірну: включає часовий (t) та якісний (q) параметри. Під якісним параметром мають на увазі зміну, чергування стадій (не зміну стану). Лексичний тип аспектуальності, за визначенням автора, описує дію, яка будується та розгортається у часі.

Досягнення у класифікації В. Крофта є трьох типів:

1) реверсивно спрямовані: *The door opened*;

2) нереверсивно спрямовані: *The window shattred*;

3) циклічні (семельфактивні) досягнення: *The mouth squeaked* [2, с. 24].

Результативний стан реверсивних досягнень передбачає повернення у попередній, первинний стан, що закладено у самій назві цього типу. Нереверсивні досягнення виключають таку зміну. Так само як і С. Ротстайн, В. Крофт не виокремлює семельфактиви у певний аспектуальний клас, а визначає їх як досягнення окремого типу, хоча у В. Крофта це циклічний тип, у С. Ротстайн – це досягнення, що не передбачають зміни стану.

Діяльності у В. Крофта поділено на спрямовані (directed activities) та неспрямовані або циклічні (indirected or cyclic activities). Спрямовані діяльності включають тривалу зміну відповідно до якісного параметра, проте не передбачають перехід у результативний стан (напр.: The soup cooled [2, с. 25]). Циклічні діяльності репрезентують послідовність циклічних досягнень. Наприклад, дієслова *to chant, to talk, to sing* передають повторюваність звуків, тоді як *to run, to walk, to dance* – це послідовність певних кроків.

Стани В. Крофт розділяє на чотири типи:

1) набуті (acquired states): *The window is shattered*;

2) первинно закладені (inherent states): *She is French*;

3) транзитивні (transitory states): *The door is open*;

4) Миттєві стани (punctual states): *The sun is at its zenith* [2, с. 23].

Перші два типи можна об'єднати в одну категорію перманентних станів – за термінологією Б. Комрі «абсолютних станів» («absolute states») [1, с. 104]. Предикат може мати як перманентне, так і транзитивне значення: *be dry*, з одного боку, позначає транзитивний стан в описі одягу, а з іншого – перманентний стан, наприклад, описуючи пустелю.

Висновки. Сучасні аспектуальні класифікації, зокрема класифікація С. Ротстайн, відкрили нові перспективи для дослідження категоріальної семантики дієслова, залучаючи до аналізу не лише лексичну семантику, а й його комбінаторику, аргументну структуру на глибинному рівні синтаксису.

Список літератури

1. Comrie B. Aspect: An Introduction to Verbal Aspect and Related Problems / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University, 1976. – 142 p.
2. Croft W. Verbs: Aspect and Argument Structure [Електронний ресурс] / William Croft. – 2010. – Режим доступу: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid
3. Dowty D. R. Word Meaning and Montague Grammar / David R. Dowty. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1979. – 419 p.
4. Dölling J. Aspectual Coercion and Eventuality Structure [Електронний ресурс] / Johannes Dölling. – Режим доступу: http://www.uni-leipzig.de/~doelling/pdf/aspectual_coercion.pdf.
5. Krifka M. The Origins of Telicity / Manfred Krifka // Events and Grammar / ed. by S. Rothstein. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1998. – P. 197–236.
6. Moens M. Temporal Ontology and Temporal Reference / Marc Moens, Mark Steedman // Computational Linguistics. – 1988. – Vol. 14. – P. 15–28.
7. Rothstein S. Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect / Susan Rothstein. – Oxford : Blackwell, 2004. – 206 p.
8. Smith C. S. The Parameter of Aspect / Carlota S. Smith. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1997 – 349 p.
9. Swart de H. Aspect Shift and Coercion / Henriëtte de Swart // Natural Language and Linguistic Theory. – 1998. – Vol. 16 – P. 347–385.
10. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Zeno Vendler. – New York : Cornell University Press, 1967. – 300 p.
11. Verkuyl H. J. On the Compositional Nature of the Aspects / H. J. Verkuyl. – Oxford : OUP, 1972. – 132 p.

Колпакова Г. Ю. Динамика аспектуальной классификации предикатов в современном английском языке / Г. Ю. Колпакова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 72–78.

В статье рассмотрены основные аспектуальные классификации предикатов, которые возникли в форме критического ответа на аспектуальную классификацию З. Вендлера. В частности, проанализированы классификации М. Моэнса и М. Стидмана, К. Смит, Д. Даути, Дж. Дьолинг и В. Крофта. Исследованы критерии для выделения аспектуальных классов глаголов и глагольных конструкций. Обращено внимание на вопрос предельности предикатов как основного параметра, который определяет аспектуальную стоимость исследуемой единицы. Проанализированы семельфактивы как отдельный аспектуальный класс глаголов.

Ключевые слова: аспектуальность, предельность, достижения, выполнения, действия, семельфактивы.

Kolpakova H.Y. The Evolution of Aspectual Classifications of Predicates in Modern English / H.Y. Kolpakova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 72–78.

The article provides a brief survey of the aspectual classifications of predicates, starting from Z. Vendler's classification of verbs into achievements, accomplishments, activities, and states. Semelfactives, as the fifth aspectual class, are discussed in details by C. Smith. Semelfactives and achievements are instant actions. Accomplishments, known as culminated processes, are characterized by the incremental relation between a verb and its direct object which functions as an incremental theme. Activities are atelic processes. They are homogeneous on the level of intervals whereas states, which are also atelic, are homogeneous up to the moments. States are stageless and do not denote a change.

The paper explores the criteria for the aspectual classifications of verbs and verbal phrases. Attention is paid to the study of telicity as the main parameter which determines the aspectual value of a predicate. Telicity in English is a property of verbal phrases. Therefore, it is not applicable to the classifications of verbs. The latter differ as to the objects they are valent to. The verbs followed by incremental objects denote an event of change (telic events). The verbs which take non-incremental objects denote atelic processes.

Key words: aspectuality, telicity, achievements, accomplishments, states, activities, semelfactives.

Поступила в редакцию 14.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 79–86.

УДК 811.161.2'367

ДИНАМІЧНИЙ ЛОКАТИВ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ВІДМІНОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Костусяк Н. М.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Стаття продовжує низку публікацій автора про семантичні відмінки сучасної української літературної мови. У ній розглянуто динамічний локатив як семантичну відмінкову грамему, вирізнено його значеннєві варіанти й проаналізовано з огляду на ознаку контактність – дистантність, а також на тлі горизонтальної та вертикальної локалізації. У межах динамічної локалізації виділено компоненти на позначення напряму та шляху переміщення в просторі. Схарактеризовано первинні і вторинні формальні засоби вираження динамічного локатива.

Ключові слова: парадигма, відмінок, грамема, синтаксема, динамічний локатив.

Постановка проблеми. У сучасній українській лінгвістиці помітне місце посідають студії, у яких відбито інтегративне й комунікативно-прагматичне дослідження мовних одиниць, зреалізовано новітню функційно-категорійну граматичну концепцію, що ґрунтується на відмінних від традиційної граматичної науки засадах, закцентовано увагу на пошукові точніших класифікаційних принципів аналізу найрізноманітніших категорій, на детальному описі їхнього різнорівневого характеру, ієрархічно організованої структури, засобів маркування тощо. Серед категорійних величин, які розглядають саме в такому аспекті, привабливою є категорія відмінка іменника.

Морфолого-синтаксична інтерпретаційна модель вивчення української відмінкової системи, теоретичне підґрунтя якої закладене ще в працях Є. Тимченка, продовжили сучасні дослідження І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, А. П. Загнітка та ін. Засадничі теоретичні принципи цих лінгвістів пов'язані з описом передовсім первинних і вторинних семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних функцій і меншою мірою комунікативних ознак морфологічних відмінків. Такий підхід, без сумніву, важливий та актуальний, проте потребує доповнення й часткової видозміни наукової інтерпретації категорії відмінка, що ґрунтується на вирізненні не лише морфологічних грамем розгляданої категорії, а й семантичних. Разюча диспропорція між значною кількістю наукових студій, у яких викладено основні теоретичні засади функціонування морфологічних відмінків, та поодинокими працями, пов'язаними з розбудовою теорії семантичних відмінкових грамем [3, с. 59–61; 4; 5, с. 72–132], спонукає до подальшого освоєння царини саме семантичних відмінків, визначення їхній диференційних ознак, створення синтаксичної відмінкової парадигми тощо. Саме згадані вище фактори зумовлюють **актуальність** нашої студії.

З-поміж шістнадцяти семантичних грамем (суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якості, суб'єкт кількості, об'єкт дії, об'єкт процесу, об'єкт стану, об'єкт якості, об'єкт кількості, адресат дії, адресат якості, статичний локатив, динамічний локатив, інструменталь-знаряддя й інстументаль-засіб) детального розгляду потребує динамічний локатив. З огляду на це **мету** праці вбачаємо

в цілісному, системному вивченні розгляданої грамеми, теоретичному обґрунтуванні сукупності її кваліфікаційних ознак. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі **завдання**: 1) окреслити діапазон семантичних ознак відмінкової грамеми *динамічний локатив*; 2) схарактеризувати його формальні маркери; 3) подати дефініцію зазначеного семантичного відмінка.

У сучасній українській літературній мові динамічний локатив разом зі статичним локативом структурують семантичну відмінкову ієрархію грамем із просторовим значення. У межах динамічної локалізації функціонують компоненти на позначення напряму та шляху переміщення в просторі, маркування яких пов'язане переважно з прийменниково-відмінковими формами, рідше – із безприйменниковими, наприклад: *І тут* ***з горіха*** *впали краплі-сльози До наших ніг на татові слова* (Н. Царук); *То пісня іде* ***з України****, несе чорнобривці від мами…* (Н. Царук); *…поважно вийшов* ***із храму*** *й отець Григорій* (Брат Віктор); ***З-за*** *пурпурового* ***видноколa*** *викочувалося важенне, налите червінню, сонце* (М. Мартинюк); *Дівчата <…> попливли* ***до берега*** (Брат Віктор); *…****по*** *запорошеному* ***полю*** *брела розхристана жінка* (М. Мартинюк); *А кохання в полі* ***стежкою*** *ходило* (Н. Царук). Слушні міркування про функційне навантаження прийменника та відмінка висловив І. Р. Вихованець: "Локальні прийменники в поєднанні з динамічними відмінками утворюють прийменниково-відмінкові форми напрямку і шляху руху, у яких відбувся функціональний розподіл єдиної синтаксичної морфеми: прийменники виражають локалізацію руху, відмінки вказують на динамічні відношення [1, с. 200–201].

Значеннєву парадигму динамічного локатива варто розглядати крізь призму горизонтальної та вертикальної просторової семантики. Глибший аналіз семантичної грамеми *динамічний локатив* зі значенням горизонтальної локалізації дає змогу вирізнити такі її значеннєві варіанти:

1) вихідний пункт локалізації, зокрема предмет, його межа, кінцева точка, від яких розпочато рух, або чітко не окреслений простір, середина чи поверхня просторового орієнтира, що слугує вихідним пунктом руху. Формальними виразниками такого значення виступають прийменники *від (од), з (із), зсередини, з-за, з-поза, з-понад, з-під, з-попід, з-перед, з-поперед* та субстантиви в родовому відмінку: *…Гаврило одійшов* ***од гурту*** *на відстань* (Й. Струцюк); *…Зося вийняла* ***з редикюля*** *конверт…* (Брат Віктор); *Здоровенний, більш як у людський зріст, він* [*валун*. – Н. К.] *зсунувся* ***з гори****…* (Брат Віктор); *…неньці в подаруночок дівча* ***Із лісу*** *принесло усмішок білих* (Н. Царук); ***З-за монастиря*** *<…> визирнуло заспане світило* (М. Мартинюк); *…****з-за видноколa*** *з'явилася, наче чорна хмара, вража рать* (М. Мартинюк); *…Катька не розгубилася, витягла віника* ***з-під стола*** *й попрошкувала до хлопця…* (Й. Струцюк);

2) вихідний пункт, оточений низкою предметів. Засобом увиразнення вказаної семантики виступають прийменники *з-поміж, з-проміж, з-межи, з-між, з-посеред* разом із морфологічним родовим відмінком: *Катька Ступакова вийшла* ***з-поміж натовпу*** *і високим животом поперла на тих із райцентру* (Й. Струцюк); *Він намагався вибратися* ***з-межи юрмища*** *наперед…* (М. Мартинюк);

3) поверхня предмета, простір, територія, у межах яких відбувається рух. Маркування зазначеної семантики пов'язане з прийменниками *на* та знахідним

відмінком, *по, у* й грамемою місцевого. Із ними конкурує безприйменникова форма орудного відмінка: *Байдуже походжала* ***по майдану*** *галицька юнь…* (М. Мартинюк); *…вони ось уже дві доби возами їдуть* ***по степу****…* (Й. Струцюк); *З джерельно чистими очима* ***По світу*** *ходить Доброта. Іде* ***дорогами*** *крутими…* (Н. Царук); *Не раз і не два бродила вона* ***в*** *цьому* ***лісі****…* (Брат Віктор); *Я щаслива ітиму* ***нивами****…* (Н. Царук); *Красуня іде* ***ланами****…* (Н. Царук); *І гордо йде тим* ***садом*** *фронтовик…* (Н. Царук);

4) шлях, що перетинається наскрізним рухом; увиразнюють таку семантику прийменники *крізь, через*, які разом із субстантивом у знахідному відмінку можуть функціонувати навіть в еліптичних структурах: *Такої непевної пори пробивався юнота <…>* ***крізь*** *живі та ковзкі, присадкуваті, густо сплетені між собою химородні* ***хащі*** *ожинника…* (М. Мартинюк); *Холод першим проліз* ***крізь щілини*** *у зерносховище* (Й. Струцюк); *Мені до тебе* ***через літо****… Перейду* ***через спеки*** *й* ***зливи****…* (Н. Царук); *Зараз ми спустимось у долину,* ***через місток****, у хату…* (Брат Віктор); *Будь-що треба вистояти, поки взвод капітана Куренкова в іншому місці непомітно не переправиться* ***через річку*** *на ворожий берег…* (Й. Струцюк); ***Через луки*** *навпростець почимчикували до річки* (Й. Струцюк). Як слушно наголошує О. Г. Межов, «…на відміну від прийменника *через* прийменник *крізь* передає додатковий смисловий відтінок проникнення, переборення певного простору» [6, с. 241]. Цю підгрупу доповнюють лексеми з аналітичним компонентом *по*. За спостереженнями І. Р. Вихованця, “при дієсловах цілеспрямованого руху доконаного виду з префіксами *про-, пере-* значення простору (руху по поверхні предмета або в межах певного простору), що не перетинається рухом, нейтралізується і семантично прийменник *по* з місцевим відмінком наближається до прийменника *через* із знахідним відмінком у значенні простору, що перетинається рухом’ [1, с. 96]: *…пройшли* ***по*** *хитливому* ***містку*** *<…> до хатини* (Брат Віктор);

5) динамічна локалізація повз близький просторовий орієнтир, модельована прийменником *мимо* й морфологічною грамемою родового, *повз, попри* разом із знахідним відмінком та безприйменниковим знахідним: *Вона пройшла* ***мимо*** *поваленого* ***стовбура*** (Й. Струцюк); *А сани тим часом проїхали* ***повз*** *їхню* ***клуню****…* (Й. Струцюк); [*Хлопець*. – Н. К.] *…минув* ***хату*** *і попрямував до сіті* (Й. Струцюк);

6) спрямування за рухомим предметом, безпосередній рух за кимсь, чимось. Таке значення передають прийменники *за, услід (вслід) за, навздогін за, слідом за* з орудним відмінком; *услід (вслід), навздогін* із морфологічною грамемою давального: *А діти з жінкою йдуть* ***за возом****…* (Й. Струцюк); *Піші потроху чвалали* ***вслід за кінними****…* (М. Мартинюк); *Довго не барилися, одразу ж кинулися* ***навздогін за Ярославом*** (М. Мартинюк); *Знала, перечити даремно й покірно пішла* ***слідом за ним*** (Й. Струцюк); *…Ратибор <…> подався* ***вслід гурту*** (М. Мартинюк); *Він першим отямився після миттєвого заціпеніння й метнувся* ***навздогін возові*** (М. Мартинюк);

7) локалізація щодо довжини й ширини просторового орієнтира, маркована компонентами *вдовж, вздовж, вподовж, впродовж, повздовж, подовж, поздовж, поперек, впоперек (упоперек)* та субстантивом у родовому відмінку, прийменником *повз* разом з іменником у знахідному відмінку: *Поминають села такі ж обшарпані*

й бідні, як за Бугом, а може, ще й бідніші, їдуть ***уздовж вулиць*** *з осокорами…* (Й. Струцюк); *…Василько прямував їздом* ***подовж лісу****…* (М. Мартинюк); *Федон ішов* ***повз покоси****…* (Й. Струцюк);

8) просторова близькість до предмета, яку увиразнюють прийменники *біля, коло, близько, поблизу неподалік, поруч* із родовим відмінком, зрідка *при* з грамемою місцевого: *Безвусе ясночоле чоловіцтво гурбою вовтузилося* ***біля костра****…* (М. Мартинюк); ***Коло мосту****, крім Дмитрія, запопадливо возилися з журавлем ще кілька метких сусідів…* (М. Мартинюк); *…Антін <…> почав носити оберемками траву і кидати її* ***неподалік рушника*** (Й. Струцюк); *Оксана довго йшла* ***поруч нього*** *мовчки* (Й. Струцюк);

9) динамічна локалізація предмета, рух якого протилежний щодо просторового орієнтира. Роль формальних репрезентантів зазначеної семантики виконують прийменники *назустріч, навстріч* у поєднанні з іменниками в давальному відмінку та *назустріч до, навстріч до* разом із лексемами в родовому відмінку: *Душа твоя летить* ***навстріч вікам****…* (Н. Царук); *І я* ***назустріч тобі*** *пішла* (Н. Царук);

10) динамічна локалізація предмета, що рухається в напрямку перетину з просторовим орієнтиром. Виразниками такого значення є прийменники *навперейми, напереріз, навскіс* разом із субстантивами в давальному відмінку: *Данило кинувся, було,* ***напереріз*** *сполоханим* ***коням****, але його випередив Ратибор* (М. Мартинюк); *Біженцям навіть видалося, що так легше: дивися на небо і прямуй, не поглядаючи під ноги,* ***навскіс Чумацькому Шляху*** (Й. Струцюк);

11) локалізація по колу, маркована прийменниками *навколо, довкола, довкіл, довкруг (довкруги), навкруг (навкруги), круг, округ, кругом* та субстантивом у родовому відмінку: *Зверхньо, з неприхованою огидою, мозолив Данилко зором бояр, які із самісінького ранку ошивалися* ***навколо нього****…* (М. Мартинюк); *…всі вони <…> підуть хресним ходом тричі* ***довкола*** *своєї рідної* ***церкви****…* (Й. Струцюк); *Усі четверо топчаться* ***кругом дзвона*** (Й. Струцюк);

12) шлях руху чи кінцевий пункт руху, обмежений кількома предметами. Таку семантику реалізують аналітичні одиниці *між, межи, поміж, проміж* разом із родовим, знахідним або орудним відмінками: *…скаче він на Даниловому коні* ***між*** *знайомих* ***ялинок*** *і* ***терну*** (М. Мартинюк); *…крокували солдати,* ***поміж них*** *де-не-де пленталися цивільні* (Брат Віктор); *…юнота протиснувся* ***між стосами*** *та* ***стіною****…* (М. Мартинюк);

13) кінцевий пункт руху, зокрема просторово близьке наближення до предмета, формальний вияв якого пов'язаний із прийменниками *до, впритул до* (у деяких випадках разом із лексемою *самий*) та морфологічною грамемою родового: *…Данило пробрався* ***до іконостаса*** (М. Мартинюк); *Отто фон Нойман підвівся й підійшов* ***до*** *другого* ***столу*** (Брат Віктор); *Данило під'їхав* ***до самого замку*** (М. Мартинюк); *Бовтаючи ногами воду, підійшов майже* ***впритул до кловні*** (Й. Струцюк);

14) кінцева контактна локалізацію на поверхні предмета, межа, кінцева точка, у якій звершено рух, чітко не окреслений простір, територія. Моделювання такої семантики пов'язане з прийменниками *на*, рідше *в (у)* та знахідним відмінком: *Не вперше ж ізсовується ґрунт* ***на*** *гірську* ***дорогу****!* (Брат Віктор); ***На подвір'я*** *вибігла розпатлана юнка…* (Брат Віктор); *Лукаш <…> одразу ж вискочив* ***на берег****…*

(Й. Струцюк); *І Кузьма подався* ***у степ*** *за бур'яном* (Й. Струцюк); *…Червона армія увійшла* ***в Німеччину*** (Й. Струцюк);

15) загальний напрям руху в бік предмета, засобами експлікації якого виступають прийменники *в бік, в напрямі, в напрямку, в напрямі до, в напрямку до* та іменники у форму родового відмінка: *Петя <…> повільно поплив* ***у бік затоки*** *Бужно* (Й. Струцюк); *…поквапно виюркнули два вершники і цугом подалися* ***в напрямі Гаю*** (М. Мартинюк); [*Кузьма*. – Н. К.] *…закинув за спину в'язку і врозкарач подибав* ***в напрямку до села*** (Й. Струцюк);

16) кінцевий пункт руху перед просторовим орієнтиром, експлікований прийменниками *перед, поперед* і субстантивом у знахідному відмінку та аналітичним компонентом *наперед* разом з іменником у родовому відмінку: *…він покликав музик, вийшов* ***перед полки****…* (Ю. Мушкетик); *Злагоджено-швидко* ***наперед раті*** *вийшли оружники…* (М. Мартинюк);

17) кінцевий пункт локалізації позаду просторового орієнтира. Систему формальних засобів реалізації розгляданої семантики структурує знахідний відмінок із прийменниками *за, поза* та родовий із компонентами *позад, назад*: *…радісно вигукнув Ратибор, поклонився і стрілою вилетів* ***за двері*** (М. Мартинюк); *Так вона вийшла* ***за місто*** (Брат Віктор); *…уситель спинив запінених з біги коней і ніяково тицьнув перстом* ***позад себе*** (М. Мартинюк); *…риба <…> шубовснула* ***позад нього*** *у воду* (Й. Струцюк);

18) кінцевий пункт руху всередину предмета чи якогось простору, маркований сполуками «*у (в)* + знахідний відмінок», «*всередину, вглиб, до* + родовий відмінок»: *І як мені вдалося пронести її* ***в літак****?* (Брат Віктор); *…Сонця срібний промінь вбіг* ***у хату****…* (Н. Царук); ***В лікарню*** *тато йшов* (Н. Царук); *А Вільку повезли* ***в Сибір*** (Й. Струцюк); *Ніна всіх налякала: сама пішла* ***вглиб лісу*** *і до ранку просиділа на самоті…* (Й. Струцюк); *…****до церкви*** *внесли ікону святого Миколая Мирлікійського* (М. Мартинюк); *…А мати не йде* ***до хати*** (Н. Царук); *Та вона сама зайшла* ***до кабінету****…* (Брат Віктор); *Насилу підвелась, умила бліде лице і ватяними ногами зайшла* ***до майстерні*** (Брат Віктор). Зрідка прийменник *до* з родовим відмінком виконують роль синкретичного засобу репрезентації кінцевого пункту руху. Таке явище простежуємо за умови, якщо субстантив представлено назвою істоти: *Зайшла ще* ***до Зіни Голюкової****…* (Й. Струцюк) ← *Зайшла ще* ***до хати*** *Зіни Голюкової*. Іноді рух усередину предмета чи чітко не визначеного простору з додатковим нашаруванням відтінку роздільності репрезентує прийменник *по* з місцевим відмінком: *…Грицаюки розійшлися* ***по*** *чужих* ***хатах*** (Й. Струцюк);

19) кінцевий пункт руху в центр якогось простору, території, формально представлений прийменником *насеред* і родовим відмінком: *Вони заплили* ***насеред озера*** (Й. Струцюк);

20) кінцева локалізація в просторі на відносно віддаленій відстані від предмета-орієнтира, яку моделюють прийменники *оддалік, оддалік (віддалік) від, подалі від (од)* із морфологічною грамемою родового: [*Федон*. – Н. К.] *…узяв Трохима за лікоть і одвів* ***подалі од гурту*** (Й. Струцюк);

21) загальна дистантна динамічна локалізація поза межами певного предмета, виразниками якої є прийменники *поза, за* із знахідним відмінком: *Раптово вперіщив*

дощ і посунув стіною по вигону аж ген-ген ***поза ліс****…* (Й. Струцюк); *…уповноважені з райцентру повскакували в "газона' й рвонули* ***за Веселуху*** (Й. Струцюк).

Сферу семантичних різновидів грамеми *динамічний локатив* як репрезентанта вертикальної локалізації структурують мовні одиниці, що позначають:

1) вихідний пункт руху з місця над предметом, репрезентований прийменниками *з, з-над, з-понад* та морфологічною грамемою родового: *…до прихожан опускалася* ***з небес*** *божественна благодать* (М. Мартинюк); ***З-над*** *панського* ***лісу*** *якось несподівано вигулькнуло, як варений рак, сонце* (Й. Струцюк);

2) вихідну точку вертикальної локалізації під предметом, звідки розпочато рух, на позначення чого функціонують прийменники *з-під, з-попід* із родовим відмінком: *Оговтавшись, він вивільнився* ***з-під*** *стікаючого червленню* ***коня****…* (М. Мартинюк);

3) вертикальну локалізацію вище предмета-орієнтира, яку моделюють орудний і знахідний відмінки з прийменниками *над, понад* та родовий із вторинним прийменником *вище*: *…шугає <…>* ***над головою*** *вороння* (М. Мартинюк); *…Ратибор <…> яструбом злетів* ***над*** *засапаними од бігу та переляку* ***кіньми****…* (М. Мартинюк); *…деякі святі в молитві долали земне тяжіння й возносилися <…>* ***понад дерева****…* (Брат Віктор);

4) вертикальну локалізацію як кінцевий пункт руху чи шлях руху під предметом-орієнтиром, репрезентовану прийменниками *під, попід* та субстантивами в знахідному або орудному відмінках, а також похідним прийменником *нижче* з грамемою родового: *Вези її… на Стир. І бовтни* ***під лід*** (М. Мартинюк); *Дівчина на хвилину з головою сховалася* ***під воду****…* (Й. Струцюк); *…Вислава спробувала прошмигнути* ***попід*** *дужою* ***рукою****…* (М. Мартинюк);

5) вертикальну просторову межу, яку експлікує знахідний відмінок із прийменником *по*: *Так… надій нема… Уже вода* ***по кісточки*** *от-от* (Брат Віктор); *Недовго думали й інші – поспускалися з берега й позаходили аж* ***по шию*** *у воду* (Й. Струцюк).

Проаналізувавши семантичну палітру грамеми *динамічний локатив*, закцентуємо увагу на її формальних репрезентантах. Як засвідчують подані вище приклади, у сучасній українській літературній мові парадигму морфологічних варіантів динамічного локатива очолює прийменниковий місцевий відмінок, що репрезентує широкий спектр просторових значень, наприклад: *Ми* ***по світу*** *розлетілись птахами…* (Н. Царук); *Пробіг* ***по острівку*** *і стих крижаний вітерець* (М. Мартинюк); *…сліпучо-біла блискавиця, шугонувши перед немовлям, зникла глибоко* ***в землі*** (М. Мартинюк). Формальне маркування динамічної локативної семантики також пов'язане з грамемою прийменникового родового як єдиного виразника вихідного пункту руху. Крім вказаного значення, морфологічний родовий відмінок функціонує з іншою просторовою семантикою – кінцевого пункту руху. Наприклад: *Павло приніс* ***із Лучеська*** *вельми сумну вість* (М. Мартинюк); *…Федон <…> піднявся* ***з-за столу*** *і вийшов у кухню* (Й. Струцюк); *…залишилось сонце і біля хати клени,* ***До них*** *приходять люди і йдуть* ***від них*** *світи* (Н. Царук); *…спускався* ***до торжища*** *молодий княжич* (М. Мартинюк); *Дружина Данила романовича дісталася* ***до Лучеська****…* (М. Мартинюк). В ієрархічній організації динамічного

локативного значення периферійне місце посідають безприйменниковий та прийменниковий орудний, безприйменниковий і прийменниковий знахідний та прийменниковий давальний відмінки: *Ми їхали* ***Кубанню****. Спершу* ***степами****, рівними, як стіл, серед полів, серед пшениць і кукурудз… Потім –* ***горами*** (Брат Віктор); *І зібрався батько, мов на свято,* ***Поруч з нареченою*** *сіда…* (Н. Царук); *І пішли вони* ***над ставом*** (Брат Віктор); *Він і столів не носив* ***у садок*** *із хати* (Брат Віктор); *Він минув* ***Удаль-річку*** *і пішов в сусіднє село* (Й. Струцюк); [*Василько.* – Н. К.] *…видерся* ***на коня*** (М. Мартинюк); *…І Горобчук повільно-повільно-повільно піднявся* ***під*** *високу* ***стелю*** (Брат Віктор); *Кіннота летіла* ***напереріз*** *вражій* ***раті****…* (М. Мартинюк).

Порівнюючи вторинні засоби морфологічної експлікації компонентів на позначення статичної й динамічної локалізації, І. Р. Вихованець слушно постулює: «Місцевий і орудний закріпилися здебільшого для вираження просторових орієнтирів-предметів статичної локалізації, а знахідний і давальний – для вираження просторових орієнтирів-предметів динамічної локалізації» [2, с. 134].

Висновки. Отже, *динамічний локатив* – семантична грамема відмінкової системи, функційно-категорійний вияв якої пов'язаний з ознакою пасивності, значенням реальної предметності, зокрема вказівкою на динамічну локалізацію, на семантико-синтаксичному підрівні співвідносна з правобічною локативною синтаксемою, у морфологічному плані представлена місцевим відмінком як основним для цієї функції та відмінковими грамемами знахідного, орудного, родового й давального – її вторинними варіантами. У запропонованій статті схарактеризовано лише одну із шістнадцяти семантичних відмінкових грамем. З огляду на це перспективним уважаємо детальне вивчення інших семантичних відмінків сучасної української літературної мови.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.

3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.

4. Вихованець І. Р. Морфологічні і семантичні відмінки / І. Р. Вихованець // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур : [зб. наук. праць]. – К., 1998. – С. 13–17.

5. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.

6. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

Костусяк Н. Н. *Динамический локатив* как семантический падеж современного украинского литературного языка / Н. Н. Костусяк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 79–86.

Статья продолжает ряд публикаций автора о семантических падежах современного украинского литературного языка. В ней рассматривается динамический локатив как семантическая падежная граммема, анализируются его смысловые варианты на основе признака контактность – дистантность, а

также в аспекте горизонтальной и вертикальной локализации. В пределах динамической локализации выделены компоненты для обозначения направления и пути перемещения в пространстве. Охарактеризованы первичные и вторичные формальные средства выражения динамического локатива.

Ключевые слова: парадигма, падеж, граммема, динамичный локатив.

Kostusyak N. M. *Dynamic Locative* as a Semantic Case of the modern Ukrainian language / N. M. Kostusyak // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 79–86.

The article keeps on a line of author's published works about semantic cases of the modern Ukrainian literature language. Dynamic static locative in grammar system of the modern Ukrainian language has been studied. There have been distinguished its meanings; it has been analyzed taking into account contact – distant, horizontal and vertical location. Components for denoting direction and the way of relocation in space have been distinguished within dynamic location. Their marking is mainly associated with the prepositional-case forms and with non-prepositional forms at least. Locative with preposition that belongs to the scope of central, among the morphological variants of dynamic is pointed. The numbers of secondary formal expression of this semantic of case are determined. It include gramemme prepositional genitive, non-prepositional and prepositional instrumental, non-prepositional and prepositional accusative and prepositional dative. All theoretical concepts are illustrated in sentences that taking from fiction the late XX – early XXI century.

Key words: paradigm, case, grammar unit, syntax grammar, dynamic locative.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 87–92.

УДК 811.161.2'367

ДУПЛЕКСИВ ЯК КОМПОНЕНТ З ПОДВІЙНИМ СИНТАКСИЧНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Межов О.Г.

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

У статті запропоновано комплексний системний опис синтаксичних конструкцій української мови, до складу яких входить компонент з подвійною причленною залежністю, названий дуплексивом. Синтаксична природа дуплексива і семантико-синтаксична структура семантично неелементарного речення з цим компонентом тлумачиться з урахуванням найновіших досягнень українського і зарубіжного мовознавства. На основі ґрунтовного аналізу фактичного матеріалу зроблено лінгвістичні спостереження над функціонуванням речень з дуплексивними компонентами; узагальнено формальні засоби вираження дуплексива в присуб'єктній та приоб'єктній позиції; досліджено природу синтаксичних зв'язків дуплексива з іншими членами речення, описано семантичну структуру речень з дуплексивами.

Ключові слова: подвійний синтаксичний зв'язок, семантично неелементарне речення, дуплексив, вторинний присудок, відмінок, член речення, предикат.

Постановка проблеми. У сучасних граматичних студіях поряд із сурядним, підрядним і предикативним зв'язками виокремлюють подвійний синтаксичний зв'язок, що зумовлює потребу адекватної кваліфікації членів речення, поєднаних цим зв'язком. Полярними є їх витлумачення як іменної частини складеного присудка або предикативного означення, з одного боку, і як самостійного члена речення – з іншого.

Огляд наукової літератури. В. А. Бєлошапкова зараховує до іменного складеного присудка в російській мові сполуки з так званими повнозначними зв'язками, тобто дієсловами з конкретним значенням (переважно значенням руху або перебування в стані), які приєднують до себе або прикметник у називному чи орудному відмінку, або іменник з якісно-характеризуючим значенням в орудному відмінку [1, с. 89]. Протилежної думки дотримується Л. Д. Чеснокова, яка і запропонувала термін "дуплексив", вважаючи елементи з подвійним синтаксичним зв'язком самостійними членами речення [11; 12]. На думку дослідниці, компоненти з подвійним синтаксичним зв'язком можуть бути зведені до двох функціонально-семантичних класів – атрибутивно-обставинного члена і атрибутивно-об'єктного члена під загальною назвою «дуплексив» [11, с. 132 – 134]. Вважається, що саме характер подвійного зв'язку й інші, похідні від нього, граматичні і семантичні ознаки надають дуплексним особливого статусу в системі компонентів речення. Л. Д. Чеснокова зазначає, що зв'язок дуплексива з іменником реалізується переважно узгодженням частиномовних граматичних категорій, а залежність від дієслова не визначається лексико-граматичними особливостями останнього, оскільки зв'язок дуплексива з дієсловом є конструктивно-зумовленим зв'язком, результатом певної позиції слова [11, с. 52; 13, с. 67–68]. Н. Л. Іваницька наголошує, що компоненти з подвійним синтаксичним зв'язком, кваліфіковані «синтаксичними компонентами з подвійною причленною залежністю», разом із підпорядковуючим іменем і дієсловом становлять семантичні

єдності, які розчленовуються або не розчленовуються граматично і розчленування яких визначається лексико-граматичними особливостями підпорядковуючих слів, зокрема дієслів, їх абсолютивними чи релятивними властивостями [6, с. 104–105].

Не досить аргументованим, на нашу думку, є визначення компонентів з подвійною залежністю як предикативних означень або іменних частин складеного присудка тощо. Як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «традиційне “сукупне” визначення членів речення, тобто комплексне їх встановлення як за семантичними, так і за формально-граматичними ознаками, не сприяло дослідженню синтаксичної сутності компонентів з подвійними синтаксичними зв’язками. Більше того, у розглядуваних конструкціях подвійність синтаксичних зв'язків багатьма дослідниками трактується як суто предикатна властивість компонентів речення, тоді як вона стосується, на наш погляд, тільки компонентів із предметним значенням. У такому разі іншими постають природа речень з подвійними синтаксичними зв’язками, їх формально-синтаксична і семантико-синтаксична структура» [2, с. 88].

Розрізнення формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури речення, що будується відповідно на розмежуванні синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, уможливлює чіткіше визначення специфіки і статусу компонентів речення з подвійними синтаксичними зв’язками. У простих ускладнених реченнях із подвійними синтаксичними зв’язками не йдеться про предикативне означення або інші поєднані подвійним зв’язком предикатні компоненти. Тут функціонують іменникові компоненти, що позначають предмети і пов’язані з двома предикатами – дієслівним і прикметниковим (дієприкметниковим). Характер подвійного зв’язку та інші, похідні від нього, граматичні та семантичні ознаки надають дуплексивам особливого статусу в системі членів речення.

В українській граматиці своєрідні підходи до аналізу дуплексивів запропонували І. Р. Вихованець [2; 3], К. Г. Городенська [4], Н. Л. Іваницька [6], А. П. Загнітко [5], Л. М Томусяк [10] та ін. Проте питання про семантико-синтаксичну, формально-граматичну та комунікативну організацію речень з дуплексивами до цього часу залишається **актуальним** з огляду на розбіжності у трактуванні граматичної природи цих одиниць та різноманітність їхньої семантики й засобів вираження.

Метою статті є комплексне дослідження речень з дуплексивами, з’ясування особливостей їх формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного членування. Мета роботи передбачає розв’язання таких **завдань**: визначити граматичний статус дуплексива як компонента речення; з’ясувати семантико-синтаксичне й лексичне наповнення дуплексивів; виявити сукупність морфологічних варіантів дуплексивних компонентів; окреслити семантичні групи дієслів, з якими поєднується дуплексиви; вказати на типи синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень дуплексивів з іншими членами речення.

У формально-синтаксичній позиції дуплексива найчастіше перебуває суб’єктна синтаксема, ускладнена іншими субстанційними значеннями. У поданих нижче реченнях синтаксема, що виражає складну функцію суб’єкта локативної дії (процесу) – стану (якісної ознаки) і має форму називного відмінка, перебуває у позиції дуплексива, який вступає у синтаксичні зв’язки з обома компонентами подвійного присудка (дієслівним та прикметниковим). Напр.: *<u>Вчитель</u> <u>ходив</u> по класу поміж ряда-*

ми лавок високий, прямий, задивлений кудись (Р. Федорів); *Володя повернувся з Парижа веселий, змужнілий* (О. Іваненко); *Я лежав напівмертвий* (П. Загребельний); *Відійшла Ольга вбік зовсім уже розгублена* (А. Дімаров). Подвійний синтаксичний зв'язок являє собою різновид предикативного зв'язку. Центральним компонентом подвійного присудка є дієслово руху або локативного процесу, що виражає синтаксичні категорії часу і модальності. Другим компонентом присудкового комплексу є предикативний прикметник (дієприкметник) із значенням стану (якості). Подібні речення називають ще реченнями із предикативним означенням [8, с. 135], реченнями з ускладненим присудком [9, I–II, с. 136].

Із семантико-синтаксичного погляду речення з подвійним присудком є ускладненими. Вони утворюються внаслідок об'єднання двох семантично елементарних конструкцій. Пор.: *Вовк лежав мертвий* (М. Вінграновський) ← *Вовк лежав* + *Вовк був мертвий*; *Він приїхав до мене розгублений* (П. Загребельний) ← *Він приїхав до мене* + *Він був розгублений; Яринка поверталася щаслива* (А. Дімаров) ← *Яринка поверталася* + *Яринка була щаслива*. У трансформованих семантично елементарних конструкціях наявні тотожні суб'єктні синтаксеми – назви тієї ж особи, які морфологічно репрезентовані формою називного відмінка, а синтаксично – формально-граматичною позицією підмета, поєднаного однаковим предикативним зв'язком із присудком, його формою – взаємозалежна координація. Це найпростіша модель речень із дуплексивом.

У конструкціях з дієсловом *стояти і* предикативним прикметником, подвійний синтаксичний зв'язок можливий лише за наявності підмета – назви особи, напр.: *Отаман стояв спантеличений* (Ю. Мушкетик) ← *Отаман стояв* + *Отаман був спантеличений*. Якщо позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука «дієслово *стояти* + прикметник» з формально-синтаксичного боку не членується, тобто є іменним складеним присудком із трансформованим у зв'язку дієсловом *стояти*, пор.: *Ліс стояв мовчазний...* (М. Чабанівський) ← *Ліс був мовчазний.*

Складна синтаксема, що поєднує в собі суб'єктне та об'єктне значення і виражена формою знахідного або давального відмінка, може стояти у позиції дуплексива, який перебуває у подвійних синтаксичних зв'язках з іншими членами речення. Напр.: *Його випустили роздягненим і роззутим* (Б. Харчук) ← *Випустили його* + *Він був роздягненим і роззутим*. Такі дуплексиви являють собою специфічні утворення. Вони стоять у формально-синтаксичній позиції прислівного сильнокерованого другорядного члена речення щодо опорного дієслова-присудка і позиції взаємопов'язаного з вторинним присудком вторинного підмета [3, с. 242]. А. М. Мухін замість поняття вторинного підмета і вторинного присудка використовує поняття залежного підмета і присудка при залежному підметові, відрізняючи залежний підмет від незалежного. Учений називає їх «організуючими центрами другого ступеня, на противагу організуючим центрам першого ступеня – підметові і присудкові» [7, с. 50]. Не варто вторинний присудок, виражений прикметником або дієприкметником у формі знахідного або орудного відмінка, кваліфікувати як предикативне означення, оскільки він поєднується з опорним іменником у знахідному відмінку не формою узгодження, а формою координації. Прикметник або дієприкметник у предикативній позиції вимагає називного відмінка

у функції підмета, але у розгляданих реченнях називний за умови подвійного зв'язку нівелюється перехідним дієсловом, яке перетворює називний відмінок на знахідний. Вторинний підмет зумовлює підпорядкування вторинного присудка в роді й числі. Знахідний відмінок об'єктного суб'єкта утворюється внаслідок об'єднання двох вихідних семантично елементарних простих речень у похідне просте ускладнене, пор.: *Таня не бачила його* [Богдана] *таким* (О. Гончар) ← *Таня не бачила його [Богдана]* + *Він* [Богдан] *був таким*; *[Та ніколи] Митя не бачив Марію … роздратованою.* (О. Іваненко) ← *Митя не бачив Марію* + *Марія була роздратована; Василь* [ще] *не бачив її* [матір] *наляканою* (А. Дімаров) ← *Василь не бачив її* [матір] + *Вона [мати] була налякана*. Знахідний виконує одночасно дві формально-синтаксичні функції: придієслівного другорядного члена і вторинного підмета.

У подвійних синтаксичних зв'язках з дієсловом та інфінітивом перебуває знахідний, що виражає значення адресатного об'єкта дії – потенційного суб'єкта дії, напр.: *Ви краще попросіть Марію Олександрівну поспівати українські пісні* (О. Іваненко); *Потім дівчинка покликала Марка купатися* (М. Трублаїні); *Сирота вблагав мене піти до Черкеса разом* (П. Загребельний). Синтаксема у знахідному відмінку є наслідком згортання двох семантично елементарних речень в одне ускладнене, пор.: *Дівчинка покликала Марка купатися* (М. Трублаїні) ← *Дівчинка покликала Марка* + *Марко буде купатися.* Знахідний адресатного об'єкта дії – потенційного суб'єкта дії виконує насамперед функцію придієслівного сильнокерованого другорядного члена речення, а також функцію вторинного підмета, який перебуває із вторинним присудком (інфінітивом) у предикативному зв'язку. Такі ж формально-синтаксичні функції виконує давальний адресатного об'єкта дії — потенційного суб'єкта дії при дієсловах, що виражають наказ, заборону, дозвіл, можливість і под., напр.: *Стах наказав йому* [Левкові] *підтримувати вогонь* (М. Трублаїні) ← *Стах наказав йому* [Левкові] + *Він* [Левко] *підтримуватиме вогонь*; *Очерет наказав команді включити мотор* (М. Трублаїні) ← *Очерет наказав команді* + *Команда включить мотор*; *Управитель … радив Гнатові переселитися на хутір* (Б. Харчук) ← *Управитель радив Гнатові* + *Гнат переселиться на хутір*.

Як бачимо, в аналізованих структурах із знахідним або давальним відмінками, яким властивий подвійний синтаксичний зв'язок з іншими членами речення, спостерігаємо глибші перетворення вихідних простих речень, ніж у конструкціях з називним відмінком. Оформлюваний знахідним відмінком семантично складний компонент із функцією об'єкта дії або процесу – суб'єкта стану переважно вказує на особу, рідше на предмет, які зазнають дії і на які поширюється стан. Перехідне дієслово виконує в конструкціях із подвійним синтаксичним зв'язком дві ролі: зберігаючи повністю лексичне значення, воно виражає водночас синтаксичні категорії часу і способу в головному присудку та функціонує замість дієслівних зв'язок у вторинному присудкові, «позичаючи» йому вказані синтаксичні категорії речення [2, с. 89].

Дуплексив у непрямому відмінку переважно сполучається з дієсловами, які позначають: а) емоційно-психічний, розумовий стан, сприйняття (*бачити, згадати, знати, пам'ятати, вважати, уявити, любити* та ін.): *Султан волів бачити* ***її*** [Хуррем] *розвеселеною, розсміяною, безтурботною, безжурною* (П. Загребельний); *Я завжди знав* ***Ольгу*** *скромною і мовчазною* (І. Вільде); *Я ж пом'ятаю* ***його*** *молодим*

(О. Іваненко); *Люди* ***зло*** *вважають безкінечним* (П. Загребельний); *Дивлячись на зношене тіло старече, важко Єльці навіть уявити* ***його*** *молодим* (О. Гончар); *Султан полюбив* ***її*** *таку – уярмлену, понижену, пригнічену* (П. Загребельний); *Такою він міг любити* ***Сташку*** (І. Вільде); б) виявлення стану *(знайти, застати, виявити* та ін.): ***Маму*** *застав [Бронко] зігнуту над столом при вікні* (І. Вільде); *Я знайшов там* ***товариство*** *розвеселене і безтурботне* (П. Загребельний); в) переміщення і зміни положення в просторі (*вести, нести, тягнути, сунути* та ін.): *Я привіз* ***тебе*** *в царство своє не чужою* (М. Вінграновський); ***Професора*** *відвезли до лікарні непритомного* (М. Трублаїні); *Олеся понесли* ***останнім*** (В. Підмогильний); г) дію, спрямовану на особу або предмет із семами "створення", "знищення", "передачі", "споживання" тощо *(створювати, робити, вбивати, віддавати, їсти* та ін.*): Бог створив* ***людину*** *доброю* (Р. Іваничук); *Мова робить* ***людину*** *нездоланною в пошуках істини* (І. Вихованець); *І зарюють* ***її*** *живою, і спитають, за який гріх вона була вбита* (П. Загребельний); ***Івана****, мабуть, вбили сонного* (М. Стельмах); *Віддай мене у березні, Віддай* ***мене*** *неторканим, Віддай – цвіте мигдаль* (І. Драч); ***Паску*** *доводилось їсти несвячену* (О. Довженко).

Висновки. Отже, дуплексиви є своєрідними одиницями у структурі формально простого, але семантично ускладненого речення, тому що вони не вкладаються у визначення звичайних як головних, так і другорядних членів речення. У позиції дуплексива суб'єктна синтаксема в називному, знахідному чи давальному відмінках переважно є назвою істоти і ускладнена одним із субстанційних значень: носія стану (якісної ознаки), об'єкта дії або адресатного об'єкта дії (стану). Перспективним у цьому напрямі є дослідження актуального членування речень з дуплексивами.

Список літератури

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993.– 368 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
6. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167с.
7. Мухин А. М. Функциональный анализ синтаксических элементов (на материале древнеанглийского языка) : [монография] / А. М. Мухин. – М.; Л. : Наука, 1964. – 292 с.
8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.; М.: Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.; М. : Просвещение, 1977. – Т. 4. – Вып. 2. – 406 с.
10. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.

11. Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке : [монография] / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. гос. пед. ин-та, 1972. – 136 с.
12. Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями : [монография] / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. гос. пед. ин-та, 1973. – 104 с.
13. Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке : [монография] / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980. – 110 с.

Межов А. Г. Дуплексив как компонент с двойной синтаксической связью / А. Г. Межов // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 87–92.

В статье предложено комплексное системное описание синтаксических конструкций украинского языка, в состав которых входит компонент с двойной причленной зависимостью, названный дуплексивом. Синтаксическая природа дуплексива и семантико-синтаксическая структура неэлементарного предложения с этим компонентом истолковывается с учетом новейших достижений украинского и зарубежного языкознания. На основе основательного анализа фактического материала сделаны лингвистические наблюдения над функционированием предложений с дуплексивными компонентами; обобщены формальные средства выражения дуплексива в присубьєктной и приобьєктной позиции; исследована природа синтаксических связей дуплексива с другими членами предложения, описана семантическая структура предложений с дуплексивами.

Ключевые слова: двойная синтаксическая связь, семантически неэлементарное предложение, дуплексив, вторичное сказуемое, падеж, член предложения, предикат.

Mezhov A. G. Doublet the components with double syntactic relations / A. G. Mezhov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 87–92.

Profound system description of the syntactic constructions of the Ukrainian language, in which components with the double syntactic relation called in this work as a doublet occur, is suggested in the present paper. The syntactic nature of the doublet and the semantic syntactic structure of the semantically non-elementary sentence with the given element is rendered according to the latest Ukrainian and foreign investigations. On the basis of deep analysis of the vast material new linguistic experiments were made as to the functioning of the sentences with the doublets; formal ways of doublets expression in the pre-subject and pre-objective position are summarized; nature of the syntactic relation gravitation is observed; prepositional structure of the sentence with the doublets (three-component, four-component) is described; main types of primary and secondary propositions in one-subject and two-subject sentences with the doublets are examined. In the article system research of the doublet on material of artistic texts of the modern literary Ukrainian performed.

Key words: double syntactic relations, semantically non-elementary sentence, doublet, secondary predicat, case, part of sentence, predicat.

Поступила в редакцию 09.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 93–98.

УДК 811.161.2'366.54

ВНУТРІШНЯ ОБ'ЄКТНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ФОРМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Межова О. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Статтю присвячено актуальним проблемам теорії синтаксичної транспозиції та об'єктному функціонуванню прийменниково-відмінкових форм іменника. Виявлено специфіку внутрішньовідмінкової неморфологізованої транспозиції. Теоретичну проблематику розглянуто на тлі морфологічної і синтаксичної структури сучасної української літературної мови. Визначено об'єктний транспозиційний потенціал прийменниково-відмінкових форм, його поповнення за рахунок іменників і їхніх функціональних еквівалентів. Досліджено первинні й вторинні семантико-синтаксичні функції відмінків у простих реченнях.

Ключові слова: синтаксична транспозиція, внутрішньовідмінкова транспозиція, прийменниково-відмінкова форма, предикат, об'єкт, речення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української лінгвістики проблема транспозиції є однією з найбільш дискусійних, оскільки багато питань, пов'язаних з її системним вивченням ще не набули остаточного розв'язання, у трактуванні окремих положень простежуємо суттєві розбіжності.

Огляд наукової літератури. Значний внесок у теорію відмінків, прийменниково-відмінкових форм і з'ясування їхньої складної семантико-граматичної природи зробили Є. Курилович [7], Ч. Філлмор [11], Р. Якобсон [12], О. Потебня [9], Є. Тимченко [10], В. Виноградов [1] та інші лінгвісти. Їхні концепції розрізняються акцентуванням морфологічної, синтаксичної або семантичної сутності категорії відмінка. У сучасному українському мовознавстві функціональний підхід до вивчення категорії відмінка, його транспозиційного потенціалу активно застосовують І. Р. Вихованець [3], М. Я. Плющ [8], А. П. Загнітко [5], Н. М. Костусяк [6], А. С. Джура [4] та ін. У працях із відмінкової проблематики достатньою мірою не окреслено всієї сукупності внутрішніх транспозиційних зв'язків усередині відмінкової системи, які відбивають системну організацію морфологічного і синтаксичного рівнів мови. Це й зумовило вибір теми дослідження та її **актуальність**.

Об'єктом пропонованої статті є об'єктна внутрішньовідмінкова транспозиція в граматичній системі сучасної української літературної мови. **Мета** роботи – здійснити комплексний аналіз транспозиції прийменниково-відмінкових форм у семантичну сферу об'єкта. Для реалізації мети потрібно розв'язати такі **завдання**: окреслити сукупність прийменниково-відмінкових форм сучасної української мови з об'єктним транспозиційним потенціалом; установити ядро, напівпериферію та периферію прийменникових об'єктних відмінків; розмежувати морфологізовану та неморфологізовану об'єктну транспозицію прийменниково-відмінкових форм; розглянути на тлі явищ транспозиції первинні та вторинні семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні функції прийменникових відмінків у двоскладних і одно-

складних реченнях; виявити семантичні особливості, зокрема відтінкові нашарування, прийменникових відмінків в об'єктній позиції та їхню співвіднесеність із знахідним.

Внутрішньовідмінкова транспозиція передбачає переміщення відмінкової форми з однієї позиції в іншу в межах власне-іменникового функціонування [3, с. 178]. Залежно від того, в яку семантичну сферу переходить відмінок, вона може бути суб'єктною, об'єктною, адресатною, інструментальною і локативною. Найпоширенішою в граматичній системі мови є суб'єктна транспозиція, тоді як об'єктна посідає друге рангове місце. Основним виразником об'єктної семантики в українській мові є знахідний відмінок іменника. У зв'язку з визначальним для відмінкової структури української мови об'єктним транспозиційним спрямуванням відмінків у позицію знахідного здатні пересуватися усі відмінки та деякі прийменниково-відмінкові форми іменників, де набувають вторинної для них семантико-синтаксичної функції об'єкта.

Семантику об'єкта можуть виражати прийменниково-відмінкові форми іменників у своїх вторинних функціях як абсолютна периферія цієї сфери. Типовою внутрішньою семантико-граматичною позицією прийменника в сучасній українській мові є присубстантивна позиція. Дві внутрішні неприсубстантивні позиції – післядієслівна постфіксна і причислівникова – характеризує, на думку І. Р. Вихованця, вихід прийменника з прийменникової системи і набуття ним специфічних ознак інших систем [2, с. 82]. Отже, післядієслівна (постфіксна) позиція прийменника є вторинною, не типовою для нього. Прийменник втрачає семантичне навантаження, стає формальним елементом, що відривається від субстантива і зрощується з дієсловом чи його функційним еквівалентом. У зв'язку з цим відмінок набуває семантичного навантаження. Про формальні прийменники, відокремлені від субстантива і злиті з дієсловом, перетворившись на дієслівний постфікс, «об'єктну» морфему при дієслові, писав ще В. В. Виноградов [1, с. 644, 700 – 702]. Опорний дієслівний компонент чи його еквівалент із постфіксом за своєю семантичною природою вимагає певного відмінка (знахідного, орудного, родового чи місцевого) для розкриття свого змісту. Залежний компонент (субстантив у певному непрямому відмінку) позначає об'єкт і вживається як комбінаторний варіант знахідного безприйменникового відмінка – основного засобу вираження об'єктності [2, с. 83]. Повна нейтралізація прийменникового значення, відрив від субстантива і зрощення з дієсловом дозволяє застосовувати традиційний термін «прийменник» до розгляданих одиниць лише умовно з усвідомленням того, що вони функціонують як дієслівні постфікси.

Об'єктна транспозиція прийменниково-відмінкових порівняно із суб'єктною більш розгалужена. У центральну семантико-синтаксичну позицію об'єкта здатні пересуватися знахідний відмінок із прийменниками *на, за, про, в;* родовий відмінок з прийменниками *до, від, з(із), серед, для*; орудний відмінок з прийменниками *з(із), за, перед, над*; місцевий з прийменниками *в(у), на, по*. Детальніше розглянемо особливості функціонування прийменниково-відмінкових форм у сфері об'єктної семантики. Об'єктні мінімальні одиниці, виражені прийменниково-відмінковими фор-

мами іменників, можуть бути репрезентовані у двох варіантах: облігаторному (власне-об'єкт) і факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження).

Об'єктні облігаторні компоненти в знахідному відмінку з прийменником (постфіксом) на поєднується: а) з дієслівними предикатами мовлення: *відповідати, кричати, гримати, гаркати, натякати* та ін.: – *Ти знов за своє, –* ***гримає на Тоню*** *батько* (О. Гончар); б) з дієслівними предикатами сприйняття: *дивитися, поглядати, позирати, витріщатися* і под.: *А я тут* ***дивлюся на*** *ці розтоптані* ***метелики*** (Л. Костенко); в) з дієслівними предикатами емоційно-психічного процесу на зразок *гніватися, злитися, сердитися, супитися, ображатися*, а також відповідними прикметниковими (дієприкметниковими), прислівниковими предикатами стану: *злий, сердитий, нагніваний, ображений, насуплений; кривдно* та ін.: *Не гнівайтеся* ***на людей*** (Л. Костенко); *Старий Сірко...* ***насуплений на долю*** (І. Багряний); *Особливо їй* ***було кривдно*** на Тищенка (Ю. Мушкетик); г) з дієсловами на зразок *чекати, сподіватися, розраховувати*, що мають значення очікування чи сподівання; а також *наполягати, налягати, натискати, насідати* і под.: *Хто може* ***розраховувати на*** *більші матеріальні блага?* (Є. Гуцало); *Максим* ***наліг на підготовку*** *до екзаменів* (Н. Рибак). Знахідний відмінок із прийменником в(у) може виступати морфологічним варіантом облігаторних об'єктних синтаксем при дієслівних предикатах інтелектуальної та сприйняттєвої діяльності, емоційно-оцінного ставлення: *вдумуватися, заглиблюватися, поринати, вдивлятися, вглядатися, вслухатися, закохуватися*. Напр.: *З жальним подивом* ***вдивляється*** *мандрівник* ***у*** *найдорожчі* ***місця*** *серед рідних руїн* (О. Довженко); ***Закохався*** *я* ***в вас*** *до нестями...* (П. Грабовський).

Факультативні об'єкти у формі *за + знахідний відмінок* з відтінком причини простежуємо в конструкціях: а) з дієслівними, прикметниковими та прислівниковими предикатами психоемоційного процесу або стану: *хвилюватися, непокоїтися, уболівати, турбуватися, клопотатися, радіти; радий, спокійний, гордий; боляче, неспокійно, страшно, радісно, соромно*; б) з дієсловами чи прикметниками із семантикою подяки на зразок *дякувати, віддячити, відплатити, вдячний*. Напр.: – *Мамо! Ти тільки* ***не хвилюйся за мене*** (А. Головко); *Як* ***радію за*** *ту я* ***людину****, що загублену радість знайшла* (В. Сосюра); ***За них*** *Черниш* ***був спокійний*** (О. Гончар);*...а те, що Україна гола, – нам* ***соромно за*** *наші* ***вола*** (І. Драч).

Знахідний деліберативного об'єкта дії або стану з прийменником про можливий при дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності: *розмовляти, говорити, висловлюватися, питати, радитися, домовлятися, повідомляти, казати, розповідати, сповіщати, доповідати, сперечатися, співати, твердити* і под.; розумової діяльності або стану: *думати, дізнаватися, міркувати, мислити, згадувати, мріяти, марити, знати, пам'ятати*, а також з предикативним прислівником *відомо*. Напр.: *Дядя Коля* ***оповідав*** *йому багато* ***про війну****,* ***про*** *тяжкі* ***бої*** (В. Гжицький); *Цього дня Сергій* ***не думав про себе****, не жив собою,* ***думав*** *лише* ***про інших*** (О. Гончар); – *Мені* ***відомо про*** *твій ганебний* ***вчинок****...* (А. Дімаров). Як зауважує І. Р. Вихованець, «прийменник про фактично вийшов із прийменникової системи, оскільки він остаточно втрачає свої обставинні значення і вживається майже виключно в позиції постфікса об'єктних дієслів» [2, с. 167].

Невелика група дієслів та їхніх дериватів зразка *готуватися, дошукуватися, звикатися, приглядатися, придивлятися, прискіпуватися, прислухатися* та ін. обов'язково вимагає у правобічній валентній позиції об'єктної форми *до + родовий відмінок*, напр.: *Кінорежисер уважно* ***придивлявся до*** *Сашкового обличчя, наче вивчав кожну його рису, кожен рух* (А. Дімаров). Аналогічно об'єктна мінімальна одиниця у формі *від + родовий_відмінок* сполучається з обмеженим колом дієслівних утворень на зразок *відмовлятися, відрікатися, відступитися, відцуратися, відчепитися, захиститися, рятуватися, ухилятися* і под., напр.: *В парку він привселюдно* ***відмовився від*** *свого* ***батька*** [поліцая] (Є. Гуцало).

Форма *з + орудний відмінок* в облігаторній об'єктній позиції функціонує: а) при дієслівних предикатах розумової діяльності на зразок *ототожнювати, порівнювати*, напр.: *Тепер йому здавалося, що Тіна неодмінно мусить* ***ототожнювати*** *героїв фільму* ***з ним*** (Ю. Мушкетик); *Не один токар чи свердлувальник* ***порівнював*** *нишком її сяючий чистотою верстат* ***із своїм*** (О. Донченко). Дієслівні предикати на зразок *спостерігати, стежити, наглядати, помічати, чатувати* і под. вимагають у правобічній облігаторній об'єктній позиції орудного відмінка з прийменником *за*, напр.: *Софія оддалік* ***стежила за всім*** (А. Шиян). Ця прийменниково-відмінкова форма також передбачена валентністю дієслівних або прислівникових предикатів емоційно-психічного процесу (стану), що виражають значення переживання: *уболівати, горювати, журитися, плакати, побиватися, скучати, сумувати, тужити, скучно* та ін., напр.: *Я* ***стужився,*** *мила,* ***за тобою*** (Д. Павличко); *Я* ***скучила за*** *дивним* ***зойком*** *слова* (Л. Костенко); ***Скучно*** за тобою *страшно* (В. Винниченко).

Об'єктна мінімальна одиниця у формі *перед + орудний_відмінок* виступає в облігаторній позиції при дієслівних предикатах на зразок *вибачатися, пробачатися, виправдовуватися, вислужуватися, завинити*, напр.: *Почав* ***виправдовуватися перед громадою*** (Ю. Яновський); – *Я* ***завинив перед тобою*** (І. Цюпа).

Сполука *над + орудний відмінок* здатна транспонуватися в об'єктну облігаторну позицію при дієслівних предикатах розумової діяльності: *думати, міркувати, мізкувати, роздумувати, розмірковувати, працювати*, а також при дієсловах *панувати, царювати, насміхатися*, напр.: З *якогось часу Миколі починало подобатись* ***мізкувати над задачками*** (Ю. Мушкетик); *Народився Гордій з давнього панського роду, що* ***звик панувати над мужиком...*** (Б. Грінченко); *Нехай вибачить, я не хотіла його вразити, ні* ***насміятися над*** *його* ***вірою****, коли то вже віра* (Леся Українка).

У вторинній об'єктній семантико-синтаксичній функції уживаний також місцевий відмінок, що обов'язковий при дієсловах: 1) *упевнюватися, кохатися, сумніватися, переконуватися, помилятися, зневірятися* та ін. із прийменником *у (в)*, напр.: *Народ завжди* ***кохався у*** *своїй* ***природі,*** *любив її, оберігав, оспівував* (М. Чабанівський); *Тепер Андрій* ***переконався в*** *так званому* ***«правосудді»*** *радянської влади* (І. Багряний); 2) *розумітися, знатися* з постфіксом *на* або *в(у)*, напр.: *Ти...* ***розумієшся на чарах*** (М. Вороний); *Дядько Роман* ***знався на садках...*** (О. Гончар); 3) *наполягати, зосереджуватися, ґрунтуватися* з постфіксом *на*, напр.: *Тихон* ***зосередився на поведінці*** *суперника* (В. Слапчук); 4) *сумувати, тужити,*

плакати з постфіксом *по*, напр.: *А як* ***по ньому*** [дівчина] ***тужить!*** (Л. Костенко); *Чайкою надморською* ***тужила По співцеві*** *вся земля болгарська...* (М. Рильський). Значення прийменників *в (у), на, по* нейтралізуються, вони тяжіють до дієслова і стають своєрідними дієслівними постфіксами, унаслідок чого посилюється функційна роль флексій місцевого відмінка [2, с. 98]. В об'єктній позиції місцевий втрачає свою первинну локативну семантику і виступає лексико-комбінаторним варіантом знахідного відмінка як основного засобу вираження об'єктної мінімальної одиниці.

Висновки. Наведені вище приклади засвідчують, що об'єктні прийменниково-відмінкові форми, особливо при предикатах стану, лексично наповнені здебільшого назвами осіб і рідше – неживих предметів. При цьому предметний об'єкт у досліджуваних реченнях репрезентований меншою кількістю прийменниково-відмінкових засобів, ніж особовий об'єкт, оскільки окремі об'єктні форми (наприклад, *перед + орудний відмінок, на + знахідний відмінок*) утворені лише від особових номінацій. З іншого боку, деякі предикати стану вимагають, щоб ужиті в тій чи тій формі субстантиви, які виконують при них функцію об'єкта, належали саме до класу назв осіб. Різна спроможність назв осіб і назв предметів заповнювати позицію об'єкта зумовлена особистісною орієнтацією станів у реальній дійсності.

Список літератури

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для вузов] / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
4. Джура А. С. Частиномовні і внутрішньовідмінкові вияви транспозиції відмінкових форм / А. С. Джура // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2000. – № 2. – С. 57 – 61.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.
6. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Уч-педгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
10. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1926. – 118 с.
11. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – М. : Прогресс, 1981. – С. 369–495.
12. Якобсон Р. О. Избранные работы / Р. О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.

Межова О. В. Внутренняя объектная транспозиция предложно-падежных форм в современном украинском языке / О. В. Межова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 93–98.

Статья посвящена актуальным проблемам теории синтаксической транспозиции и объектному функционированию предложно-падежных форм существительного. Выявлена специфика внутрипадежной неморфологизованной транспозиции. Теоретическая проблематика рассмотрена на фоне морфологической и синтаксической структуры современного украинского литературного языка. Определен объектный транспозиционный потенциал предложно-падежных форм, его пополнение за счёт существительных и их функциональных эквивалентов. Исследованы первичные и вторичные семантико-синтаксические функции падежей в простых предложениях.

Ключевые слова: синтаксическая транспозиция, внутрипадежная транспозиция, предложно-падежная форма, предикат, объект, предложение.

Mezhova O. V. Domestic objective transposition preposition-case forms in modern ukrainian language / O. V. Mezhova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 93–98.

The article focuses on the urgent problems of syntactic transposition theory and functioning of preposition-case forms of noun. Phenomenon case of grammemic transposition in modern Ukrainian literary language studied. Theoretical problems have been examined against the background of the modern Ukrainian morphological and syntactic structure. The problem of transposition syntactic objective potential of preposition-case forms, principles of classification varieties of transposition have been ascertained. Primary and secondary semantically-syntactic functions of cases in the sentence. Possible means of expression peculiar to objective semantics are revealed and put in hierarchical order; specificity of objective meaning differentiation in connection with the case system is investigated, the latter comprising proper prepositional locative, prepositional genitive, prepositional accusative and prepositional instrumental cases; isofunctional variants of objective syntaxemes which form two- and multicomponent paradigmatic lines are established; meaning types of predicates and the objective arguments programmed by them are characterized.

Key words: syntactic transposition, domestic transposition of case, preposition-case form, predicate, object, sentence.

Поступила в редакцию 16.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 99–107.

УДК 81'373.611.161.1

МИКРОПОЛЕ С ЯДРОМ 'КАУЗИРОВАНИЕ СУБЪЕКТОМ ФИЗИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В ОБЪЕКТЕ, ПРИВОДЯЩИХ К СМЕРТИ, В РЕЗУЛЬТАТЕ ЕГО ПОЕДАНИЯ' В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Петров А. В.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье обосновывается необходимость выделения предикатно-актантных полей русского языка и предлагается их конфигурация. В исследовании смоделировано микрополе с ядром 'каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приводящих к смерти, в результате его поедания', которое входит в субполе с идентификатором *уничтожить*.

Ключевые слова: предикатно-актантное поле, конфигурация поля, суб- и микрополе, моделирование поля, идентификатор.

Постановка проблемы. Семантические отношения типа «субъект – действие», «действие – объект» исследователи относят к единицам «концептуальной картины мира». Как отмечает А. А. Уфимцева, «наименование любому действию, состоянию, процессу и т. п. даётся относительно двух семантических категорий – сферы субъекта и сферы объекта, обозначаемого именем действия» [13, с. 36]. Универсальность субъекта и объекта как обязательных валентностей глагола позволяет назвать их актантной рамкой глагола [10, с. 47]. Ф. С. Бацевич констатирует, что «объём связей глагола и имени значительно колеблется» [2, с. 35]: актантная рамка представлена в семантике глагола в самом обобщённом виде и содержит только указание на принадлежность актантов к какому-л. роду, классу предметов, лиц, в других случаях глагол специализирован относительно одного актанта и обладает связанным значением. Между этими двумя крайними случаями существует ряд промежуточных случаев, иллюстрирующих многообразие глагольно-актантных связей. Глагольно-актантные связи играют существенную роль в межчастеречной глагольно-именной группировке словаря, в межчастеречных полях (В. Порциг, Э. Косериу, Дж. Лайонз, Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, Р. М. Гайсина, И. А. Мельчук, Д. Н. Шмелёв).

Межчастеречное семантическое поле, объединяя слова с предикатным значением, распространяет свое структурирующее влияние и на конкретные субстантивы. Такие поля Р. М. Гайсина называет предикатно-актантными, включающими в свой состав: а) глагольные и субстантивные наименования ситуаций, б) наименования участников (актантов) ситуаций, в) наименования признаков отдельных элементов и участников данной ситуации [4, с. 34].

По мнению Р. М. Гайсиной, «предикатно-актантное поле представляет собой наиболее крупную структурную единицу лексико-семантической системы языка… а межчастеречные поля являются своего рода связующим звеном между лексико-семантическими и идеографическими системами» [3, с. 128–129]. Обосновывается это тем, что «межчастеречные поля включают в себя объединения различного типа

– и словообразовательные поля, и лексико-семантические группы, и так называемые “синтагматические поля” (то есть классы слов, связанные по совместному употреблению в синтагматической цепи, типа врач – лечить – пациент)» [3, с. 129].

Актантную структуру семантического поля с глагольным ядром анализирует В. П. Абрамов, который отмечает, что «каждое из полей, если его рассматривать в функциональном плане, имеет определённый набор актантов, соотношение которых и даёт представление об актантной структуре поля» [1, с. 126]. Семантическое поле трактуется автором как система семантических и согласовательных классов, которые выделяются на основании взаимодействия типов глаголов и классов объектов. Согласовательные классы, в понимании В. П. Абрамова, отражают собственно синтагматическое измерение поля как комплексной системно-функциональной единицы. Построение полей, таким образом, осуществляется в направлении «текст – система».

Предикатно-актантное поле в нашем понимании не является системой согласовательных классов. Предикатно-актантное поле наполняется только теми актантами, которые, как и глаголы, отражают в своей семантической структуре инвариант поля. Это, по терминологии В. П. Абрамова, маркированные актанты, актанты специфического типа. Универсальные же актанты не представляют интерес для семантического поля, поскольку являются тривиальными. Лишь в отдельных случаях в границах поля мы фиксируем необлигаторные актанты, которые несут релевантную для носителей языка информацию и косвенно связаны с той или иной ситуацией.

Предикатно-актантное поле состоит из двух фрагментов – предикатного и актантного – каждый со своей конфигурацией. Мы сохранили градацию ядра и периферии семантического поля, предложенную представителями Воронежской школы лингвистов [11], но уточнили конфигурацию поля и выработали свои критерии отнесения лексических единиц к той или иной части поля [8].

Так, предикатный фрагмент поля состоит из ядра (предиката и / или фраземы), околоядерной зоны, периферии – ближней, дальней и крайней и маргинальной зоны, которая включает лексические единицы, реализующие семантический инвариант поля только в условиях определённого контекста. Актантный фрагмент поля (зона субъекта, зона объекта, зона инструмента, зона средства, зона локатива) представлен ядром, периферией – ближней, дальней и крайней, вспомогательной зоной, в которую входят отдельные необлигаторные актанты, и маргинальной зоной.

При построении предикатной и актантной зон последовательно учитывается деривационный фактор: в поле вовлекаются производные не только от отдельных слов, лексико-семантических вариантов, но и от их синонимов, фразем и устойчивых словосочетаний. Деривационный подход к построению семантических полей и идеографических классификаций плодотворно используется в украинистике [5; 6; 12].

Опираясь на словарные дефиниции, мы выделили четыре идентификатора, которые группируют вокруг себя проспективные глаголы со значением уничтожения: *убить*, *умертвить*, *уничтожить* и *довести до смерти*. Каждый из идентификаторов представляет собой ядро субполя, объединяющего лексические единицы на основании тех или иных интегральных признаков в микрополя.

Так, внутри субполя с идентификатором *уничтожить* выделены следующие микрополя: ‘каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приво-

дящих к смерти, при помощи яда, ядовитого состава’; ‘каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приводящих к смерти, при помощи высокой / низкой температуры’; ‘каузирование субъектом физических изменений объекте(ах), приводящих к смерти, во множестве однородных объектов’; ‘каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приводящих к смерти, в результате его поедания’.

Цель статьи – смоделировать микрополе с ядром ‘каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приводящих к смерти, в результате его поедания’ в русском языке. Материалом для исследования послужила картотека, которая включает контексты употребления предикатной и именной лексики, устойчивых сочетаний, фразовых номинантов, синтаксических конструкций и фразеологических оборотов русского языка. Фактический материал извлекался из лексикографических источников разного типа, художественной и публицистической литературы, часть иллюстративного материала была выбрана из «Национального корпуса русского языка» (НКРЯ), а также Интернет-ресурсов.

Распределение (ранжирование) предикатов в микрополях проводилось с учётом деривационного фактора – количества производных, образованных на базе того или иного предиката. В соответствии с деривационным параметром условно были выделены четыре яруса. Первый ярус составляют глаголы, имеющие от 20 и более производных; на втором ярусе располагаются предикаты, у которых от 10 до 20 производных; третий ярус включает предикаты, насчитывающие от одного до 10 производных; четвёртый ярус занимают глаголы, не образующие производных слов.

Интересующее нас микрополе включает следующие предикаты:

1 ярус: *есть 1* ‘уничтожать, поедая кого-л.’* (40 производных);

3 ярус: *жрать* ‘есть с жадностью, уничтожать кого-л. (о животных)’* (4 производных), *кормиться 1* ‘есть, питаться, добывая пищу’ (1 производное): *Этот ночной* ***хищник*** [сом] ***кормится*** *рыбой, лягушками, раками, моллюсками: его привлекает всё живое, плавающее по поверхности* [http://fish-sovet.ru];

4 ярус: *питаться* ‘уничтожать, употребляя в пищу кого-л. (о животных)’*: ***Питается*** *куница главным образом мелкими грызунами* (С. Туров. Очерки охотника натуралиста. – НКРЯ).

Примечание. Знак * свидетельствует об изменении словарного толкования.

Предикатный фрагмент для *есть 1* //

БП включает производные *заесть 1* ‘загрызть до смерти’, *съесть 1, съедение, поедать 1, поедание*: *Шел тропой Батыевой три дня, по ночам лазил спать на деревья, чтоб сонного зверь не* ***заел****…* (П. Мельников-Печерский. В лесах); *Бакланы очень хорошо ныряют, ловко выхватывая из воды рыбу. Наткнувшись на скопление рыбы, они всей стаей начинают её* ***поедать****, двигаясь вслед за косяком* [http://zoosvit.ukrainianforum.net]. **ДП** состоит из производного *людоедство* и его синонима книжн. *каннибализм 1*.

Актантный фрагмент
Зона субъекта

Ядро представлено производным *хищник* ‘животное, поедающее других животных’. В **околоядерную зону** входят устойчивые сочетания *хищное животное, плотоядное животное, плотоядность животных* и субстантиват *плотоядные*.

БП составляют видовые названия хищников: *волк, лиса, коршун, ястреб* и др. В **ДП** входят лексические единицы *людоед 1* ‘первобытный человек, дикарь, употребляющий в пищу человеческое мясо’, его синоним книжн. *каннибал 1*, производное *людоедка*, а также наименования животных по объекту питания:

●простые производные: *гусятник 2* ‘крупный ястреб, охотящийся на гусей’, *перепелятник 1* ‘хищная птица сем. ястребиных, охотящаяся на перепелов’, *муравейник 2* и *муравьятник* ‘небольшой чёрный медведь, питающийся ягодами и муравьями’, *тетеревятник* ‘хищная птица сем. ястребиных, охотящаяся на тетеревов’;

●субстантивные композиты и их производные: *карпоеды, крабоед, куроед 1, муравьед, мухоловка 2* ‘небольшая птица отряда воробьиных, питающаяся насекомыми’, *пчелоед(ы)* и *пчелояд, осоед(ы), мурашеед, обезьяноед, ракоед, слизнеед, устрицеед, мухоед, мухоедка, мухояд*; *рыбы-людоеды, акула-людоед, волк-людоед, тигр-людоед*;

●юкстапозиты: *орел-мышеед, енот-ракоед, тюлень-крабоед, орёл-змееед, ястреб-тетеревятник, хищник-птицеед, паук-птицеед* и *паук-птицеяд, ястреб-перепелятник, ястреб-тетеревятник* ‘хищная птица сем. ястребиных, охотящаяся на тетеревов’;

●адъективные композиты: *жукоядный, змееядный, крабоядный, мухоядный, мышеядный, паукоядный, планктоноядный, птицеядный, рыбоядный, термитоядный, улиткоядный* и субстантиват *насекомоядные*;

●производное *охотник 2* ‘тот, кто имеет склонность, пристрастие к кому-л.; любитель (о животных)’ в составе конструкции с предлогом *до* и сущ. в родит. падеже: *В Африке обитает медоед – крупное животное, питающееся насекомыми. Он большой* ***охотник до пчёл*** *и пчелиного меда* [http://1interesnoe.info]; *Перемещаясь, скот вспугивает из травы насекомых, до которых козодои великие* ***охотники****. Больше того, эти птицы строгие* ***энтомофаги****, то есть едят только насекомых* [http://poluostrov-krym.com].

В **ДП** входят также лексические единицы из сферы «флора» – *хищный* (хищные растения), *насекомоядный* (насекомоядные растения), *плотоядный* (плотоядные растения), «*растения-хищники*», или «*плутонианцы*»: *Оказывается, есть довольно значительная категория растений, живущих чужой смертью. Это так называемые «****плутонианцы****» – по имени таинственного повелителя смерти и возрождения – Плутона. Более распространёнными названиями являются «****насекомоядные растения****» и «****растения-хищники****»* [http://excelion.ru›nauka-i…rastenija/kakie-rastenija].

На **КП** располагаются производные обл. *рыбалка 4* ‘птица, питающаяся рыбой (обычно о чайке)’, *рыболов* ‘народное название некоторых разновидностей чаек’, обл. *утятник* ‘большой ястреб, охотящийся на уток’, обл. *утятница 3* ‘большая щука, способная глотать утят’, обл. *цыплятник 2* ‘коршун или ястреб, охотящийся на цыплят’.

Маргинальная зона: предикатный фрагмент

В маргинальную зону входят ●глагол *есть* с изменённой актантной структурой: S (лицо) → V→ O (лицо). В контекстах представлено множество субъектов и множество объектов: *Прямая и короткая причинная цепочка: потому* ***поволжане ели*** *своих* ***детей****, что большевики захватили силой власть и вызвали гражданскую войну* (А. Солженицын. Архипелаг ГУЛАГ); – ***Французы*** *в 1812 году тоже* ***ели людей****, – сказал Осетров* (П. Краснов. От Двуглавого Орла к красному знамени. – НКРЯ);

●префиксальный глагол *переесть*, который употребляется в некоторых контекстах в дистрибутивном значении: – *Выбивают маток до петрова дня, цыплята остаются маленькими, ну, ястреба да лисы их и* ***переедят*** (Д. Мамин-Сибиряк. Зеленые горы. – НКРЯ); в переносном значении: *Да ведь вас до того тщеславие и гордость проели, что кончится тем, что вы друг друга* ***переедите****, это я вам предсказываю* (Ф. Достоевский. Идиот);

●глагол *половинить*: *Иные пернатые, думая о неурочном ледоставе, садились из любопытства на белые поля, проваливались, барахтались и бултыхались – их глотали сомы,* ***половинили*** *щуки* (А. Иличевский. Перс);

●глагол *кормить* с изменённой актантной структурой, включающей два субъекта: S (лицо) →V→S (животное) → O (лицо), ср.: *Прошёл слух в 1918–20 годах, будто петроградская ЧК и одесская своих осуждённых не всех расстреливали, а* ***некоторыми кормили*** *(живьём)* ***зверей*** *городских зверинцев* (А. Солженицын. Архипелаг ГУЛАГ);

●глагол *кормиться* с изменённой актантной структурой: S (лицо) →V→O (лицо), ср.: *Нравы туркменов всегда были нешуточными, но в отсталые голодные времена они отличались особенной хищностью: если человек в пустыне не способен кормиться землёй, то он* ***кормится другим человеком*** (А. Иличевский. Перс. – НКРЯ);

●предикат *справиться* (ср.: ‘суметь, оказаться в силах сделать, выполнить какую-л. работу’), соотносимый с субъектом-растением и объектом-животным: *Способен кувшиночник* ***справиться*** *и с мелкими птицами, и с летучими мышами, и с грызунами* [http://samlib.ru];

●предикат *лакомиться* (ср.: ‘есть что-л. лакомое, вкусное’) и его производные, употребляющиеся в контекстах с субъектом-животным / растением и объектом-животным: *Однако в рацион питания волка входит не только мясо. Известны, например, случаи, когда* ***хищники лакомились*** *ягодами, грибами, насекомыми, лягушками* [http://knigi2506.com]; *Плотоядные* ***растения-хищники*** *любят* ***лакомиться*** *насекомыми и крысами. Росянка –* ***растение-хищник*** [http://20khvylyn.com]; *В это время из морских глубин, вслед за планктоном, поднимаются к поверхностным слоям миллионные косяки сардин – излюбленные* ***лакомства*** *здешних* ***хищников*** [http://scharks.ru]; *Для уточнения, сом активно начинает ловиться во время нереста чехони, поскольку это его* ***лакомство*** [http://oster-vip.com.ua];

●предикаты *слопать* (ср. съесть что-л.) и *стрескать*, которые употребляются в контекстах с одушевлёнными объектными актантами: *Четвёртого* [сына] *свинье дозволил* ***слопать****, когда мать на жаркой работе замедлила* (Л. Сейфуллина. Вири-

нея. – НКРЯ); *Наверное, те, кто ездит в Китай, обратили внимание, что у них нет ни воробьёв, ни голубей.* ***Стрескали*** *они всех* [http://po-puti.2×2.su].

Маргинальная зона: актантый фрагмент

Зона субъекта

В зону субъекта входит ●словоупотребление субстантива людоед, характеризующего деревья-хищники и растения-хищники: **Деревья-хищники** и **растения-хищники** недаром обладают органами, выделяющими ядовитые вязкие и густые соки. К ним прилипают мелкие животные, а крупные впадают в дурман и таким образом становятся пленниками «**людоедов**» [http://specnaz.ru›article/?1716].

Зона объекта

Зона объекта включает следующие единицы: ●потенциальный субстантиват едомые: Ужас! извечный животный ужас! – тот самый, что хищников и **едомых** роднит в одной толпе, бегущей от лесного пожара, – ужас объял Иннокентия… (А. Солженицын. В круге первом); ●однокоренные производные питание и пища: В целом состав кормов птиц весьма разнообразен. Огромнейшее количество животных и растений, населяющих планету, служат их **объектами питания** [http://Birds-Altay.ru]; Основной **пищей для ежей** в природе служат корма *животного* происхождения: насекомые, моллюски, черви, *лягушки*, а также при случае они разоряют птичьи гнёзда, построенные на земле, находят и поедают мышат и детенышей других мелких млекопитающих [http://www.zoodrug.ru/ /topic2061.html]; ●существительные *рацион* (ср. *рацион* ‘порция и состав пищи на определенный срок’) и *меню* (ср. *меню 1* ‘подбор кушаний, блюд для обеда, завтрака и т. п.’), которые в определённых контекстах подразумевают насекомых и (или) животных, являющихся объектом питания для других животных: Разумеется, **рацион** амурского и индийского тигров сильно различается, но для всех основной добычей служат различные копытные [http://lol54.ru]; **Насекомые** – главный пищевой **рацион** этого зверя [барсука] [http://1interesnoe.info]; Медведь придерживается разнообразного **меню** и никогда не упустит случая **полакомиться насекомыми** [http://1interesnoe.info];

Предикатный фрагмент для жрать

БП представлена производными пожирать 1 ‘есть, поедать с жадностью, уничтожая’, *пожирание, сожрать*: *Охотятся за насекомыми и* ***пожирают*** *их даже такие хищники, как волки, лисы, хорьки, соболи, куницы* [http://1interesnoe.info]; *В надворные сараи котов на ночь не пускали после того, как одного из них в сарае ночью крысы* ***сожрали*** (В. Гиляровский. Москва и москвичи. – НКРЯ).

Актантый фрагмент

Зона субъекта

Ядро формирует производное *хищник* ‘животное, поедающее других животных’. В **околоядерную зону** входят устойчивые сочетания *хищное животное, плотоядное животное* и субстантиват *плотоядные*. **БП** включает видовые названия хищников: *волк, медведь, рысь, ястреб* и др., а также производное *пожиратель*: *Го-*

ворят, у фокстерьерши народились какие-то невероятные по бойцовским качествам ***пожиратели*** *лис* (А. Макаревич. Дом. – НКРЯ). **КП** образует производное обл. *людожор* ‘кто пожирает людей’.

Маргинальная зона: предикатный фрагмент

Маргинальную зону составляют

●глаголы *сожрать* и *зажрать* с изменённой актантной структурой: S (насекомое)→V→O (лицо), ср.: *Природа зловещих островов, казалось, была заодно с тюремщиками: акулы стерегли каторжан в океане; москиты терзали их по ночам, а днем их одолевали* ***муравьи****, крупные и ненасытные, способные* ***сожрать*** *человека живьём* (Л. К. Чуковская. Н. Н. Миклухо-Маклай. – НКРЯ); *То ли следы запутывала, то ли топи неведомые огибала. Одно хорошо –* ***комары*** *над болотом почему-то не вились. А то за час и* ***зажрать*** *могли, высосать досуха* [http://ModernLib.ru]; S (образ) →V→O (лица): *Невидимые весы качались в воздухе над разводом. На одной их чаще громоздились все знакомые призраки: следовательские кабинеты, кулаки, палки, бессонные стойки, стоячие боксы, холодные мокрые карцеры… Но всё это было – не мгновенно, это была* ***перемалывающая кости мельница****, не могущая* ***зажрать*** *сразу всех и пропустить в один день* (А. Солженицын. Архипелаг ГУЛАГ); *Странная, неустроенная, кошмарная* ***жизнь****, похожая на дикий сон,* ***пожрёт*** *их, как* ***сожрала*** *тысячи других, и тщетны будут их попытки устроить другую, лучшую жизнь* (Л. Н. Андреев. Иностранец. – НКРЯ);

●глагол *сожрать*, развивающий образное значение, употребляется с псевдосубъектами: *– Его* ***цынга сожрала****, в полгода, – ответил брат* (М. Горький. Жизнь Клима Самгина. – НКРЯ), ***Радиация*** *травит озон.* ***Радиация*** *– мёртвый сезон. Сколько* ***сожрала*** *она человек. Здравствуй! Двадцать первый век!* [http://musicforums.ru]; *Будешь у нас вместо Савки – погиб он недавно,* ***болота сожрали*** (А. Иванов. Сердце Пармы. – НКРЯ).

Маргинальная зона: актантый фрагмент

Актантый фрагмент представлен зоной субъекта, в которую входят

●композит *людожор* (в контекстах зачастую характеризует Сталина): *Оказывается, во всём виноват* ***людожор*** *Сталин, даже не Гитлер, и часть Польши прикарманил он своим преступным пактом*... [http://alternatio.org];

●адъектив *прожорливый* (о субъекте-растении, которое является хищником): ***Уртикулярия*** *весьма* ***прожорлива****, иногда её добычей становятся даже малыши рыб или головастики* [http://valleyflora.ru].

С исследуемым микрополем взаимодействует этимолого-семантическое поле с ядром *-фаг* [гр. *phagos* – пожирающий] [9]. Лексемы с общим этимоном гармонично сосуществуют в одном поле и перераспределяют свои функции.

Выводы. Микрополе с ядром ‘каузирование субъектом физических изменений в объекте(ах), приводящих к смерти, в результате его поедания’ является небольшим по объёму. Наиболее мощно в нём представлена субъектная зона, в которой преобладают композиты, образованные на базе лексико-семантического варианта *есть 1*. Микрополе имеет маргинальную зону с широким спектром предикатов и актантов, прежде всего объектных.

Список литературы

1. Абрамов В. П. Семантические поля русского языка : [монография] / В. П. Абрамов. – М., Краснодар, 2003. – 338 с.
2. Бацевич Ф. С. Функционально-отражательное изучение лексики (на материале русского глагола) / Ф. С. Бацевич. – Львов, 1992. – 70 с.
3. Гайсина Р. М. Семантические классы глаголов и имена / Р. М. Гайсина // Слово в системных отношениях на разных уровнях языка. – Свердловск, 1987. – С. 123–129.
4. Гайсина Р. М. Межчастеречные семантические поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа, 1988. – С. 31–38.
5. Клименко Н. Ф. Структура лексико-семантичного поля / Н.Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко // Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. – К. : Наук. думка, 1982.
6. Клименко Н. Ф. Роль антонімії у формуванні семантичних полів / Н. Ф. Клименко // Лексична семантика в системі «людина – машина». – К. : Наук. думка, 1986. – С. 25–51.
7. Новиков Л. А. Эскиз семантического поля / Л. А. Новиков // Избр. труды. Том II. Эстетические аспекты языка. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – С. 554–570.
8. Петров А. В. Предикатно-актантные поля в русском языке : [монография] / А. В. Петров. – Симферополь : ОАО «Симферопольская городская типография» (СГТ), 2012. – 320 с.
9. Петров А. В. Этимолого-семантические микрополя в русском языке / А. В. Петров // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – № 17. – Одеса : «Астропринт», 2012. – С. 79–84.
10. Плотникова А. М. Глаголы с включенной актантной рамкой / А. М. Плотникова // Русская глагольная лексика : пересекаемость парадигм : Памяти Э. В. Кузнецовой. – Екатеринбург, 1997. – С. 45–69.
11. Полевые структуры в системе языка : [монография] / З. Д. Попова, И. А. Стернин, Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1989. – 196 с.
12. Середницька А. Я. Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. Я. Середницька. – К., 2001. – 16 с.
13. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1987. – С. 108–140.

Петров О. В. Мікрополе з ядром ‘каузування суб’єктом фізичних змін в об’єкті, що призводять до смерті, в результаті його поїдання’ в російській мові / О. В. Петров // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 99–107.

У статті обґрунтовується необхідність виділення предикатно-актантних полів російської мови і пропонується їх конфігурація. У дослідженні змодельовано мікрополе з ядром ‘каузування суб’єктом фізичних змін в об’єкті(ах), що призводять до смерті, в результаті його поїдання’, яке входить до субполя з ідентифікатором *знищити*.

Ключові слова: предикатно-актантне поле, конфігурація поля, суб- і мікрополе, моделювання поля, ідентифікатор.

Petrov A. V. Microfields with the nucleus ‘kauzirovanie of physical changes by subject in object, brining to death in the result of being eaten’ in Russian language / A. V. Petrov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 99–107.

In the research the predicate-actantial fields of Russian language are emphasized, which are a kind of paradigmatic and syntagmatic fields. Predicate-actantial fields refer to the mezhchasterechnij semantic fields, that combining words with the predicate meaning, spread their structuring effect on the concrete substantives. The term predicate-actantual field belongs to R. M. Gisinoy. The concept of mezhchasterechnyh semantic fields in a certain extent resembles to the concepts of V. Portsiga, E. Coseriu, J. Lyons, D. N. Shmelev, with the lexical parameters A. K. Zholkovsky, I. A. Melchuk, U. D. Apresjan. Predicate-actantial fields include in their composition: a) verbal and substantive names of situations, b) the names of the participants (actants) situations, c) the attribute names of separate elements and participants in given situation.

The article shows the configuration of predicate-actantual field, which consists of two fragments – a predicate and actantial – each of them with its own configuration. We saved a gradation of the nucleus and periphery of the semantic field, proposed by representatives of the Voronezh school of linguists, but clarified the configuration of the field and have developed our own criteria for concerning lexical items to a particular part of the field.

Thus, the predicate fragment of the field consists of nucleus (the predicate and / or frazema), prenuclear zone, near periphery, further and utmost and marginal zone, that includes the lexical units that realize the semantic invariant of field only in a certain context. The actantial fragment of the field (the subject area, the area of the object, tool area, the means area, area of the locative) is presented with the nucleus, near periphery, further and utmost periphery, an assisted area, that includes separate non-obligatoral actants, and the marginal zone.

By the constructing of a predicate and actantial zones the derivational factor is taken into the consideration: not only the derivatives of the individual words and of lexico-semantical variants are involved into the field, but also, but also of their synonyms, phrasems and set phrases. In the article the micro field with the nucleus ‘kauzirovnie by subject of physical changes in the object(s) that lead to death, as a result of its eating’ is modeled, which refers to sub-field with the identifier *destroy*.

Allocation (ranking) of the predicates in the micro field was carried out taking into the consideration derivational factor – the amount of the derivatives formed on the basis of a predicate. In accordance with the derivational parameter four tiers were emphasized. The first tier consists of the verbs that have 20 or more derivatives; on the second tier are the predicates that have from 10 to 20 derivatives; the third tier includes predicates, numbering from 1 to 10 derivatives; the fourth tier occupy verbs that do not form derived word. The micro field, we are interested in, includes the following predicate: 1 tier: there is one ‘to demolish by eating smb.’* (40 derivatives), 3 tier: *fress* ‘devour and demolish smb. (about animals)’* (4derivatives), *feed 1* ‘eat, get food’ (1 derivative), 4 tier: *eat* ‘to demolish by eating smb. (about animals)’*.

Key words: predicate-actantial field, the configuration of the field, sub-micro field, the modeling of the field, identifier.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 108–114.

УДК 811.161.1'38

РАЗВИТИЕ РУССКИХ ГРАММАТИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ С СЕМАНТИКОЙ КОНКРЕТНОСТИ И АБСТРАКТНОСТИ

Попов С. Л.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Кармазина, г. Харьков

В статье рассматриваются не полностью освещённые в лингвистической литературе возможности выражения значений конкретности (определённости) и абстрактности (неопределённости) русскими морфологическими и синтаксическими вариантами. Обращается внимание на коммуникативную потребность в таких средствах, вызванную отсутствием в русском языке категории артикля, которая позволяет обобщённо и экономно характеризовать явления действительности как конкретные и абстрактные.

Ключевые слова: грамматическая вариантность, диспозитивность, артикль, конкретность-определённость, абстрактность-неопределённость.

Постановка проблемы. Известно, что понятия конкретного и абстрактного имеют важное гносеологическое значение. Восхождение от конкретного к абстрактному – естественный путь эволюции человека, его взросления и от состояния детского к взрослому, и от первобытного к цивилизованному. Причина склонности познающего мир человека к абстрагированию кроется в его биологическом недостатке: относительно небольшом объёме памяти. Стремление к абстрагированию не может не отражаться и в языке, в стихийном создании которого столь явно проявляются невозможные без абстрагирования грамматические обобщения, переносы значений и номинации одним словом целых классов сходных явлений. Как риторически заметил в свое время И. М. Сеченов, «где же найти десятки или сотни тысяч разных имён для суммы всех виденных берёз, человеческих лиц, стульев и как совладать мысли с таким громадным материалом?» [7, с. 317]. Аналогично понимание человека в теории информации: согласно выражению Б. М. Величковского – как «канала связи с ограниченной пропускной способностью» [1, с. 96].

Тем не менее у носителей языка постоянно имеется коммуникативная потребность различать конкретное и – представляемое как обобщение конкретных проявлений – абстрактное. В лингвистической традиции конкретное и абстрактное принято рассматривать в терминах определённости и неопределённости. Однако термин «неопределённый» представляется не вполне удачным в силу его семантических особенностей: в словарях *неопределённый* толкуется синонимически как точно не установленный, неотчётливый, неясный, ничего не выражающий. Такое понимание свидетельствует прежде всего о неизвестности чего-либо, но никак не о его отношении к классу сходных предметов, то есть о семантике, которая наблюдается у слова *абстрактный*. Поэтому мы предпочитаем термины «абстрактный» – «абстрактность» и «конкретный» – «конкретность».

Большинство исследований, посвящённых семантике и выражению определенности/неопределённости, опирается на материал артиклевых языков, в которых именно артикли обобщённо и экономно выражают конкретность (англ. ***the*** *house*, фр. ***la*** *maison*) или абстрактность (***a*** *house*, ***une*** *maison*) обозначаемых именами поня-

тий. В не имеющем артиклей русском языке, как и в других славянских языках, кроме болгарского и македонского, в которых из указательного местоимения выработался постпозитивный определённый артикль, конкретность/абстрактность (определенность/неопределённость) выражается другими языковыми средствами: лексическими и грамматическими. Эти средства изучались такими учёными, как А. М. Пешковский, А. А. Реформатский, К. Г. Крушельницкая, В. В. Гуревич, Н. С. Поспелов, Д. П. Фурсенко, М. П. Алехина, Ю. А. Рылов, Т. М. Николаева, С. А. Крылов, А. Д. Шмелёв, Ю. Б. Смирнов, Е. В. Падучева и другие.

Проанализировав проведённые в этом направлении исследования, В. Гладров представляет функционально-семантическое поле (ФСП) определенности/неопределенности (О/НО) в русском языке, которое «не обладает ядром в форме морфологической категории, как это можно установить относительно артиклевых языков, например немецкого, английского, французского» [2, с. 242], и включает следующие средства выражения: порядок слов и фразовую интонацию: *За столом сидел стар*ик (НО). *Старик* (О) *молчал*; оппозицию В. (О) и Р. (НО): *Пришли денег. Деньги отдам*; оппозицию В. (О) и Р. (НО) в отрицательных конструкциях: *Я не читал стихов. Письмо я не написал*; оппозицию И. (О) и Р. (НО): *Птиц больше не появлялось. Птицы больше не появились*; взаимодействие с полем аспектуальности: СВ – О, НСВ – НО; взаимодействие с полем количественности: НО – мн. ч. *Вскоре появились гости* (на самом деле – один гость); систему неопределенных и указательных местоимений: *Я не видел* ***никаких*** *карандашей* (НО), *Я не видел* ***этих*** *кара*ндашей (О) [там же, с. 242–249].

Между тем в русском языке имеются и другие возможности обозначения конкретности и абстрактности – на морфологическом и синтаксическом уровнях. Их в хорошем смысле тенденциозное, не претендующее на абсолютность представление и составляет **цель настоящей статьи**.

Указанные средства выражения представляют собой диспозитивные, то есть сосуществующие обоснованно – как коммуникативно востребованные, морфологические и синтаксические варианты.

1. Диспозитивные морфологические варианты, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

1.1. Диспозитивные варианты рода существительных, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

1.1.1. Варианты типа Иван – настоящий плакса и большой чудило – Иван – настоящая плакса и большое чудило. Существительные общего рода, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

Согласно известному правилу, существительные общего рода должны согласовываться по схеме «род = пол» [3, с. 98–101]. В то же время они имеют форму, прежде всего характерную для слов ж. р.: флексию -а – и реже характерную для слов ср. р.: флексию -о. Можно прийти к поверхностному выводу о том, что именно по этой причине они иногда демонстрируют согласование в ж. или ср. р., когда речь идет о лицах мужского пола. Однако изучение контекстов их употребления, взятых из Национального корпуса русского языка (НКРЯ), позволяет заметить, что такой «сбой» часто обусловлен пониманием явления не как конкретного, а как отнесённо-

го к классу подобных явлений, то есть абстрактного. Именно в этом случае может закономерно оказаться неважной гендерная характеристика. Ср.:

примеры конкретной семантики: *Все захохотали, а я,* ***балда несчастный****, тупо соображал, где меня моет Вероня…* [Юрий Нагибин. Тьма в конце туннеля (1994)]. То есть другого такого балды нет; *Павел Степанович грустно смотрит ему вслед. До свидания,* ***милый растяпа****! Дай бог тебе мужества и удачи* [Александр Курляндский. Неудачник // «Советский экран», 1976]. Речь идёт о конкретном милом человеке, растяпе особенном;

примеры абстрактной семантики: *Да я из* ***этой полоумной балды*** *такого форменного матроса сделаю, что волчком будет вертеться, молнией по кораблю летать…* [А. С. Новиков-Прибой. Шалый (1917)]. То есть матроса можно сделать из любого представителя абстрактной «полоумной балды»; *Викентий сдернул шапку, дурашливо поклонился солнцу*: «***Балда вылезла, обрадовала***» [Владимир Личутин. Любостай (1987)]. Невнимание к ср. р. слова *солнце* (он был бы невозможен: ср. ****балда вылезло***) подчёркивает обобщённость всего, что называется *балдой*, то есть абстрактность, обозначенную ж. р.; *…простонал что-то,* ***как жалобная сирота****…* [А. П. Платонов. Государственный житель (1929)]. Наблюдается сравнение с абстрактным понятием сироты, которое автоматически относится к ж. р.; *Ну что ты* ***такая растяпа****, Антон… будь ты сильным*! [Ирина Безладнова. Дина // «Звезда», 2003]. Антон причисляется к абстрактному классу растяп.

Для слов типа *чудило* Л. К. Граудина – вопреки общему правилу ориентации на пол лица – рекомендует ср. р., ничем эту рекомендацию не аргументируя [там же, с. 99]. Примеры ср. р. демонстрируют абстрактность: *Умный ты, а еще принц.* ***Чудило ты заморское****, сообразил… Коммунизм для всех, а не для одного* [Лев Кассиль. Будьте готовы, Ваше высочество! (1964)]. Принц отнесён автором к классу наивно представляемых «заморских чудил».

Однако есть и примеры с конкретной семантикой таких слов, подтверждённой соответствующими уточнителями – собственными именами м. р.: *…* ***этот чудило*** **(*Томи*)** *как вроде знает, что дом оккупирован…* [Приколы в Готике-2 (форум) (2004)]; *…сыщик из него липовый, если даже* ***такой чудило, как Курчев****, и то его обштопал* [Владимир Корнилов. Демобилизация (1969–1971)].

1.1.2. Варианты типа новая авеню – новое авеню. Несклоняемые существительные неопределенной родовой принадлежности, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

По общему правилу несклоняемые существительные в ед. ч. согласовываются либо по роду обобщающего слова, либо в форме ср. р. [там же, с. 101–110]. На наш взгляд, в первом случае можно говорить о конкретном употреблении, а во втором – об абстрактном. Ср.:

примеры конкретной семантики: ***Пятая авеню*** *делит город на две части – Восток и Запад* [Илья Ильф, Евгений Петров. Одноэтажная Америка (1936)]. Речь идет о широко известной, то есть конкретной, улице; *Он сел к моему компьютеру и стал пить* ***свой виски*** [Андрей Геласимов. Нежный возраст (2001)]. *Свой* подчёркивает конкретную исключительность вида и объёма виски в данной ситуации; *…я*

редко где *пил* ***такой мартини*** [Эдуард Лимонов. Книга воды (2002)]. Подчеркивается конкретная исключительность такого мартини;

примеры абстрактной семантики: *Открытая дорога талантов,* ***заслуженное авеню успеха****…* [А. Шварцбург. Неизвестный Гарвард // «Наука и жизнь», 2008]. *Авеню* в переносном значении обобщенного успешного пути: родовое понятие улицы отступает на второй план – остается общая форма ср. р. с абстрактным значением; *Там, сдвинув шляпу на затылок, опрокидывают* ***двойное виски*** [Сергей Довлатов. Хочу быть сильным (1985)]. Как называется виски – в данном случае неважно: это абстрактное понимание виски, равно как и мартини в следующем примере: ***Какое мартини****? Мы с коллегой на работе*. [Н. Леонов, А. Макеев. Гроссмейстер сыска (2003)].

Л. К. Граудина резонно полагает, что род животного, названного неизменяемым существительным, должен определяться его полом [там же, с. 102]. Однако имеются обобщённые, в том числе показанные в сравнении, употребления таких слов в ср. р., свидетельствующие о безразличии к полу при абстрактном понимании: *Что за манера скакать по квартире, словно* ***больное кенгуру****?* [Дарья Донцова. Микстура от косоглазия (2003)]; *У племени был тотемический предок,* ***какое-нибудь кенгуру*** *или ехидна* [Валерий Панюшкин. Разбор полетов (1997) // «Столица», 1997.11.11].

1.2. Диспозитивные варианты числа существительных, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

1.2.1. Варианты типа читатель ждет книг – читатели ждут книг. Конкретные существительные ед. ч. в значении мн. ч. и конкретные существительные мн. ч., различающиеся как показатели абстрактности и конкретности

Формы мн. ч. конкретизируют явления [там же, с. 150–152]. Ср. примеры абстрактной и конкретной семантики: ***Читатель ждет*** *восстановления пробелов не только в повествовательной литературе, но и в критике тоже.* [Наталья Иванова. Освобождение от страха // Библиотека «Огонек», 1989]; ***Читатели ждут*** *от журнала таких статей, которые были бы не средством скоротать время за оторванным от реальности проблем жизни чтением…* [Читатель сообщает, спрашивает, спорит // «Знание – сила», 1987].

1.2.2. Варианты пяти типов: озабоченность – озабоченности, продажа – продажи, мощность – мощности, нефть – нефти, мафия – мафии. Абстрактные с предметным, процессуальным, качественным значениями, вещественные и собирательные существительные ед. и мн. ч., различающиеся как показатели абстрактности и конкретности

Ранее невозможные, но в последние десятилетия развивающиеся у таких существительных формы мн. ч. конкретизируют разновидности явлений [там же, с. 154–160]:

примеры абстрактной семантики: ***Озабоченность*** *падением производства в лесной промышленности неоднократно выражали рабочие этой отрасли…* [Александр Кацва. Россия 1990-х: Протестное движение // «Отечественные записки», 2003]. Говорится об одной озабоченности на всех, то есть озабоченности абстрактной; *Кстати,* ***продажа*** *мелких пакетов акций касается не только гостиниц* [Светлана Бударцева. Красная площадь не продается (2002) // «Вечерняя Москва»,

2002.03.14]. Речь идёт об обобщённой продаже разных пакетов акций; *В случае НСМ* ***мощность*** *множества возможных вариантов существенно меньше и не превышает <formula>* [Задачи синтеза сетей синхронной иерархии // «Информационные технологии», 2003]. Пример говорит сам за себя: множество вариантов характеризуется одной, абстрактной, мощностью; *Основной причиной остаётся высокая цена на* ***нефть*** *и её производные* [Отражение валютных средств в платежном балансе России // «Вопросы статистики», 2004]. Имеется в виду нефть вообще, любого вида, абстрактная; *Спецслужбы в 1997 году подметили, что* ***международная мафия*** *отбилась от рук...* [Ольга Костенко-Попова. ТВ-лето: время повтора (2001) // «Аргументы и факты», 2001.07.04]. Речь идёт о любой, в любой стране, то есть абстрактно понимаемой, мафии;

примеры конкретной семантики: *…уважать законные* ***озабоченности*** *друг друга в вопросах безопасности, экономического развития, прав человека…* [С. В. Лавров. Статья в газетах «Коммерсант» и «Уолл-стрит джорнал» // «Дипломатический вестник», 2004]. У каждого своя озабоченность, не совпадающая с другими; *…стимулировать* ***продажи*** *серверного корпоративного программного обеспечения* [Объединяй и властвуй над документами // «Computerworld», 2004]. Речь идет о конкретных, имеющих свои особенности, продажах; *… у нас ограниченные* ***мощности*** [Петр Меньших, Владимир Каданников. В Тольятти придут инвесторы… (2003) // «За рулем», 2003.05.15]. Имеются в виду разные, то есть конкретные, мощности; *Геостатистический анализ распределения* ***нефтей*** *по их физико-химическим свойствам* [Геостатистический анализ распределения **нефтей** по их физико-химическим свойствам (2004) // «Геоинформатика», 2004.06.30]. Подчеркиваются различия между видами нефти; ***Мафии*** *борются с* ***мафиями****…* [Борис Ключников. Либеральная эпидемия и здоровый протекционизм (2004) // «Наш современник», 2004.10.15]. Имеются различия между мафиями.

1.3. Диспозитивные варианты падежа двух типов: Он был мастер – Он был мастером и Его привели пьяного – Его привели пьяным. Формы И. и Т. существительных и одуш. В. и Т. прилагательных, употребляемые в качестве именной части сказуемого, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности

Вопреки распространённому мнению о вытеснении И. предикативного существительных (далее – И. предикативного) и одуш. В. предикативного прилагательных (далее – В. предикативного) Т. предикативным Г. М. Зельдович убедительно доказывает, что в определённых случаях предикативные И. и В. в узусе сохраняются [4] (подробнее об этом – см. в [5, с. 117–119]). По нашему убеждению, И. и В. предикативные и Т. предикативный противопоставлены как выражающие семантику конкретности и абстрактности: *Конечно, мой дедушка Рахленко был не какой-нибудь холодный сапожник, он был* ***мастер****, имел свою сапожную мастерскую…* [Анатолий Рыбаков. Тяжелый песок (1975–1977)]. Подчёркивается конкретная исключительность дедушки-сапожника, его непохожесть на других сапожников; *Или этот конкретный автомобиль кое-чем отличался от своих собратьев. Или водитель был* ***мастером****. «Жигули» даже не забуксовали* [Марианна Баконина. Девять граммов пластита (2000)]. Водитель отнесён к классу мастеров вождения, то есть как мастер абстрактен; *Он трезвый-то ни разу и не приезжал, а я* ***его пьяного прямо видеть***

не могу… [Василий Шукшин. Калина красная (1973)]. Говорится так, словно он в пьяном виде стоит перед глазами, уникальный, конкретный; *Не первый раз Клим* ***видел его пьяным***… [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 2 (1928)]. Клим видел его в подобном виде не раз. Следовательно, это обобщённое, или абстрактное, представление о периодически пьяном знакомом Самгина.

2. Диспозитивные синтаксические варианты типа стакан чая – выпить чаю, полкило сахара – добавить сахару. Формы на -а и -у Р. ед. ч. вещественных существительных м. р. на согласный, различающиеся как показатели конкретности и абстрактности количества вещества

Не соответствуя кодифицированному пониманию таких вариантов, как генетива и партитива [3, с. 169–177], в современном языке происходит их постепенная дифференциация как показателей конкретности и абстрактности количества вещества [6]. Частотные и потому нередко фразеологически устойчивые сочетания естественным образом сопротивляются этой тенденции. Так, по данным НКРЯ *стакан ча**ю*** (стакан – конкретная мера количества) имеет 308 вхождений, а *стакан ча**я*** – 116. Однако обращает на себя внимание тот факт, что У-генитив здесь чаще встречается в речи представителей старшего поколения, например Е. Евтушенко, Ю. О. Домбровского, В. Гроссмана.

*Чашка ча**ю*** в НКРЯ имеет 20 вхождений; *чашку ча**ю*** – 180; *чашечку ча**ю*** – 10 (авторы – Н. В. Гоголь, М. Ф. Каменская, И. Ф. Анненский, М. С. Шагинян, В. В. Вересаев, М. А. Булгаков).

*Чашка ча**я*** – 31; *чашку ча**я*** – 204; *чашечку ча**я*** – 15 (авторы – Л. Зорин, Д. Донцова, А. Тарасов, Г. Щербакова и другие относительно современные).

Показательно, что у И. С. Тургенева в однотипных контекстах встречаются обе формы (свидетельство того, что в XIX веке они не различались): *приглашенье моё выпить со мною* ***чашечку чая*** [Приложение. Конец (1850-1860)]; *допил* ***стакан чаю*** [Уездный лекарь (1848)].

Выводы. Таким образом, помимо трех видов синтаксических вариантов, традиционно признаваемых участвующими в дифференциации конкретности и абстрактности (в терминах определённости и неопределённости, см. выше ФСП О/НО В. Гладрова), можно выделить еще 5 развившихся в направлении указанной дифференциации видов морфологических вариантов: 2 вида вариантов рода существительных, 2 вида вариантов числа существительных и 1 вид вариантов падежа существительных (с делением на типы в рамках некоторых из этих видов), – а также ещё один вид синтаксических вариантов управления. Показанное развитие вариантов свидетельствует о непреходящей, а возможно и возрастающей, коммуникативной потребности в средствах выражения конкретного и абстрактного как необходимой компенсации отсутствия в русском языке категории артикля.

Список литературы

1. Величковский Б. М. Когнитивная наука : Основы психологии познания : в 2 т. / Б. М. Величковский. – Т. 1. – М. : Смысл : Издательский центр «Академия», 2006. – 448 с.

2. Гладров В. Семантика и выражение определённости/неопределённости / В. Гладров // Теория функциональной грамматики : Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость/неопределённость. – СПб. : Наука, 1992. – С. 232–266.

3. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи. Стилистический словарь вариантов / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Наука, 2001. – 557 с.

4. Зельдович Г. М. Русское предикативное имя : согласованная форма, творительный падеж / Г. М. Зельдович // Вопросы языкознания. – 2005. – № 4. – С. 21–38.

5. Попов С. Л. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования : [монография] / С. Л. Попов. – Харьков : НТМТ, 2013. – 150 с.

6. Попов С. Л. Проблема партитивности в современном русском языке : семантико-морфологический аспект / С. Л. Попов // Русская филология. Украинский вестник : Республиканский научно-методический журнал. – № 2 (36). – Харьков, 2008. – С. 23–27.

7. Сеченов И. М. Элементы мысли / И. М. Сеченов // И. М. Сеченов. Избранные произведения. – Т. 1. Физиология и психология. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – С. 272–426.

Попов С. Л. Розвиток російських граматичних варіантів з семантикою конкретності та абстрактності / С. Л. Попов // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 108–114.

У статті розглядаються не повною мірою висвітлені в лінгвістичній літературі можливості вираження значень конкретності (означеності) та абстрактності (неозначеності) російськими морфологічними і синтаксичними варіантами. Звертається увага на комунікативну потребу в таких засобах, що викликана відсутністю в російській мові категорії артикля, яка дозволяє узагальнено та економно характеризувати явища дійсності як конкретні та абстрактні.

Ключові слова: граматична варіантність, диспозитивність, артикль, конкретність-означеність, абстрактність-неозначеність.

Popov S. L. Development of Russian grammar variants with semantics of concreteness and abstractness / S. L. Popov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 108–114.

The article examines the possibility of expressing the values of concreteness (definiteness) and abstractness (indefiniteness) by morphological and syntactic variants, which is not fully covered in linguistic literature. The following entities are being analyzed: discretionary variants of noun gender (common gender and uncertain gender); variants of noun number (concrete singular nouns in plural meaning and concrete plural nouns; abstract nouns with objective, procedural, quality meaning, real and collective plural and singular nouns); forms of nominative and instrumental case of nouns and animate accusative and instrumental adjectives that are used as the name of the predicate; forms with *-а* and *-у* in genitive singular masculine nouns which end in a consonant. The attention is paid to the communicative demand of such means due to the lack of the definite article category in the Russian language, which allows characterizing the phenomena as concrete or abstract generically and efficiently.

Key words: grammatical variance, discretionary, article, concreteness-definiteness, abstractness-indefiniteness.

Поступила в редакцию 04.11.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 115–124.

УДК 821.161.343.13

ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ ФОРМАЛЬНО НЕУСКЛАДНЕНИХ ПРОСТИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ РОЗДІЛІВ І СТАТЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Прадід О. Ю.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

Стаття присвячена вивченню типології формально неускладнених простих номінативних речень, використаних у назвах разділів і статей Кримінального кодексу України, яка ще не досліджувалася в українському мовознавстві. Зазначається, що, як правило, головний член формально неускладнених простих номінативних речень, які є назвами разділів і статей Кримінального кодексу України, в абсолютній більшості випадків поширений и лише незначна частина – непоширена.

Ключові слова: формально неускладнене просте номінативне речення, назви разділів і статей Кримінального кодексу України, поширений головний член формально неускладнених простих номінативних речень, непоширений головний член формально неускладнених простих номінативних речень.

В українському мовознавстві синтаксична структура назв розділів і статей Кримінального кодексу України (далі ККУ) спеціально не досліджувалася, хоча принагідно окремі аспекти цієї проблеми висвітлено в працях О. І. Білоусової [1], Р. Д. Іванського [2], О. Ю. Прадід [4], В. Г. Рогожі [3] та деяких інших учених.

Проведений аналіз свідчить, що більшість назв розділів і статей ККУ побудовані за моделлю простого номінативного речення (відповідно 77,1 % і 85,8 %), тобто такого «односкладного речення, у якому головний член виражений іменником у формі називного відмінка» [Українська мова: Енциклопедія 2007, 435].

Прості номінативні речення, що використовуються в назвах розділів і статей ККУ, можуть бути формально неускладненими та формально ускладненими.

Синтаксична структура формально неускладнених простих номінативних речень, що виступають назвами розділів і статей ККУ, різноманітна. Вони можуть бути поширеними і непоширеними. Щодо назв розділів і статей ККУ, то лише незначна їхня частина є непоширеною: *Судимість* (розділ ХШ ЗЧ); *Осудність* (ст. 19); *Помилування* (ст. 87); *Шпигунство* (ст. 114); *Бандитизм* (ст. 257); *Непокора* (ст. 402); *Геноцид* (ст. 442) та ін.

В усіх інших випадках головний член формально неускладнених простих номінативних речень, виражений іменником у називному відмінку однини або множини, є поширеним:

1) **непрямим безприйменниковим або прийменниковим додатком**, що виражений:

а) іменником: *Співучасть у злочині* (розділ VI ЗЧ); *Призначення покарання* (розділ XI ЗЧ); *Класифікація злочинів* (ст. 12); *Погроза вбивством* (ст. 129); *Доведення до банкрутства* (ст. 219) та ін.;

б) цілісним словосполученням:

– поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Примушування до вступу в статевий зв'язок* (ст. 154);

– поширеним узгодженими означеннями, вираженими відповідно дієприкметником і прикметником: *Зайняття забороненими видами господарської діяльності* (ст. 203).

Непрямий безприйменниковий або прийменниковий додаток, у свою чергу, може бути також поширений:

а) непрямим безприйменниковим додатком, що виражений іменником, і поширений:

– узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Перешкоджання здійсненню релігійного обряду* (ст. 180); *Втягнення у вчинення терористичного акту* (ст. 258 – 1); *Сприяння вчиненню терористичного акту* (ст. 258 – 4);

– узгодженим означенням, вираженим прикметником, та неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, яке поширене неоднорідними узгодженими означеннями, вираженими прикметниками: *Ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування* (ст. 212 – 1);

– неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником: *Звільнення від відбування покарання з випробуванням* (ст. 75, ст. 104);

– неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей* (ст. 164);

– неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків* (ст. 165);

– неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, яке поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті* (ст. 207);

б) узгодженим означенням:

– вираженим прикметником: Звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX ЗЧ); Зараження венеричною хворобою (ст. 133); Зловживання опікунськими правами (ст. 167); Забруднення атмосферного повітря (ст. 241); Наруга над державними символами (ст. 338) та ін.;

– вираженим прикметником, і неузгодженим означенням, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421);

в) неоднорідними узгодженими означеннями:

– вираженими прикметниками: Протидія законній господарській діяльності (ст. 206); Приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220); Примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228);

– вираженими прикметниками, та неузгодженим означенням, вираженим іменником: Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171);

г) неузгодженим означенням:

– вираженим іменником: Призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70); Обчислення строків покарання (ст. 73); Порушення прав пацієнта (ст. 141); Порушення недоторканності житла (ст. 162); Порушення права на захист (ст. 374) та ін.;

– вираженим іменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: Обчислення строків погашення судимості (ст. 90); Порушення права на отримання освіти (ст. 183); Порушення правил охорони вод (ст. 242);

– вираженим іменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: Порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419); Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420);

– вираженим іменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить неузгоджене означення, виражене іменником із прийменником: Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213);

– вираженим іменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить неузгоджене означення, виражене іменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежать неоднорідні узгоджені означення, виражені прикметниками: Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223–2);

– вираженим іменником, яке поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником: Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182); Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); Порушення правил повітряних польотів (ст. 281); Втручання в діяльність державного діяча (ст. 344); Порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395) та ін.;

– вираженим іменником, яке поширене неоднорідними узгодженими означеннями, вираженими прикметниками: Порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184);

– вираженим іменником, яке поширене неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, від якого залежить непрямий безприйменниковий додаток, виражений іменником: *Порушення вимог законодавства про охорону праці* (ст. 271);

– вираженим іменником, яке поширене неузгодженим означенням, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Порушення вимог режиму радіаційної безпеки* (ст. 267 – 1); *Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу* (ст. 343);

– вираженим іменником із прийменником, яке поширене узгодженим і неузгодженим означеннями, вираженими відповідно прикметником та іменником: *Порушення законодавства про бюджетну систему України* (ст. 210); *Порушення законодавства про континентальний шельф України* (ст. 244);

– вираженим іменником із прийменником, яке поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить неузгоджене означення, виражене іменником, яке, у свою чергу, поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення* (ст. 237);

– вираженим іменником із прийменником, яке поширене обставиною місця, вираженою іменником із прийменником, від якої залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Насильство над населенням у районі воєнних дій* (ст. 433);

2) **непрямими безприйменниковими та прийменниковими додатками**:

– вираженими іменниками, один із яких поширений непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу* (ст. 323);

– вираженими іменниками, один із яких поширений непрямим прийменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене дієприкметником: *Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів* (ст. 324);

– вираженими іменниками, один із яких поширений непрямим прийменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Ненадання допомоги хворому медичним працівником* (ст. 139);

– вираженими іменниками, один із яких поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність* (ст. 304);

– вираженими іменниками, один із яких поширений неузгодженим означенням, вираженим іменником, а інший – непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежать неоднорідні узгоджені означення, виражені відповідно займенником і прикметником: *Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків* (ст. 280);

3) **непрямим безприйменниковим додатком**, вираженим цілісним словосполученням, поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником, **та узгодженим означенням**, вираженим прикметником: *Заміна невідбутої* ***частини покарання*** *більш м'яким* (ст. 82);

4) **непрямим безприйменниковим або прийменниковим додатком**, вираженим іменником, **та обставиною:**

а) **часу**:

– вираженою іменником із прийменником. Окрім того, непрямий безприйменниковий додаток, виражений іменником, поширений неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі* (ст. 4);

– вираженою цілісним словосполученням: *Позбавлення волі* ***на певний строк*** (ст. 63, ст. 102);

– вираженою цілісним словосполученням, поширеною непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене цілісним словосполученням. Окрім того, непрямий безприйменниковий додаток ***правил***, поширений неузгодженим означенням, вираженим іменником: *Порушення правил безпеки під час виконання робіт* ***з підвищеною небезпекою*** (ст. 272);

б) **причини**, вираженою іменником із прийменником, поширеною:

– непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності***, поширений узгодженим

означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки* (ст. 48);

– непрямими безприйменниковим і прийменниковим додатками, вираженими іменниками. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності***, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим* (ст. 46);

– узгодженим означенням, вираженим прикметником. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності***, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям* (ст. 45);

– непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, поширеним неузгодженим означенням, вираженим іменником. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності***, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності* (ст. 49);

– цілісним словосполученням, поширеною непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності***, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності* ***у зв'язку з передачею*** *особи* ***на поруки*** (ст. 47);

в) **мети**, вираженою іменником із прийменником, що поширена непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником. Окрім того, непрямий безприйменниковий додаток ***дитини*** поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом* (ст. 139);

г) **способу дії**:

– вираженою іменником із прийменником, що поширена непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить неузгоджене означення, виражене іменником, поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, що, у свою чергу, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником. Окрім того, непрямий безприйменниковий додаток ***робіт***, поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів* (ст. 250);

– вираженою іменником із прийменником, поширеною непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, поширеним узгодженим і неузгодженим означеннями, вираженими відповідно прикметником та цілісним словосполученням: *Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів* ***виховного характеру*** (ст. 105);

– вираженою іменником із прийменником, поширеною непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежать узгоджене і неузгоджене означення, виражені відповідно прикметником та цілісним словосполученням. Окрім того, непрямий прийменниковий додаток ***від відповідальності*** поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів* ***медичного характеру*** (ст. 97).

Конструкції, у яких головний член речення поширений непрямим безприйменниковим або прийменниковим додатком, вираженим іменником, та обставиною, можуть мати ускладнену структуру: *Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням* (ст. 77); *Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку* (ст. 80);

5) **непрямим прийменниковим додатком**, вираженим іменником, **та обставиною причини**, вираженою іменником із прийменником: *Звільнення від покарання за хворобою* (ст. 84);

6) **непрямими прийменниковими додатками**, вираженими іменниками, один із яких поширений узгодженим означенням, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене займенником, **та обставиною умови**, вираженою іменником із прийменником, поширеною непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден* (ст. 285);

7) **непрямим безприйменниковим додатком**, вираженим іменником, **обставиною місця**, вираженою іменником із прийменником, **та обставиною міри і ступеня**, вираженою цілісним словосполученням: *Голосування виборцем на дільниці* ***більше ніж один раз*** (ст. 158 – 1);

8) **означеннями**:

а) узгодженим:

– вираженим прикметником: *Загальні положення* (розділ І ЗЧ); *Насильницьке донорство* (ст. 144); *Фіктивне банкрутство* (ст. 218); *Терористичний акт* (ст. 258); *Службова недбалість* (ст. 367) та ін.

– вираженим дієприкметником: *Обмежена осудність* (ст. 20), *Уявна оборона* (ст. 37);

– вираженим дієприкметниковим зворотом: *Діяння,* ***пов'язане з ризиком*** (ст. 6); *Дії,* ***спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади*** (ст. 109);

б) узгодженими:

– вираженими прикметниками: *Умисне тяжке тілесне ушкодження* (ст. 121); *Незаконна лікувальна діяльність* (ст. 121);

– вираженими прикметником (прикметниками) та дієприкметниковим зворотом: *Умисне вбивство,* ***вчинене в стані сильного душевного хвилювання*** (ст. 116); *Умисне тяжке тілесне ушкодження,* ***заподіяне у стані сильного душевного хвилювання*** (ст. 123);

– вираженими прикметниками, і непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, що поширений узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Незаконне публічне вживання наркотичних засобів* (ст. 316);

– вираженими прикметниками та цілісним словосполученням: *Умисне* ***середньої тяжкості*** *тілесне ушкодження* (ст. 122);

в) неузгодженим:

– вираженим іменником із прийменником: *Злочини проти власності* (розділ VI ОЧ); *Злочини проти довкілля* (розділ VIII ОЧ); *Злочини проти правосуддя* (розділ XVIII ОЧ);

– вираженим іменником із прийменником або без прийменника, поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Закон про кримінальну відповідальність* (розділ II ЗЧ); *Злочини проти громадської безпеки* (розділ IX ОЧ); *Злочини у сфері господарської діяльності* (розділ VII ОЧ); *Злочини у сфері службової діяльності* (розділ XVII ОЧ); *Підстава кримінальної відповідальності* (ст. 2);

– вираженим іменником із прийменником, поширеним узгодженим і неузгодженим означеннями, вираженими відповідно дієприкметником та іменником, де неузгоджене означення поширене непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби* (розділ XIX ОЧ);

– вираженим іменником із прийменником або без нього, поширеним непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Злочини проти безпеки виробництва* (розділ X ОЧ); *Строки погашення судимості* (ст. 89);

– вираженим цілісним словосполученням, поширеним узгодженим і неузгодженим означеннями, вираженими відповідно прикметником та іменником: *Злочини* ***проти основ*** *національної* ***безпеки*** *України* (розділ I ОЧ);

г) неузгодженими означеннями, одне з яких виражене іменником, а інше – іменником із прийменником, поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Законодавство України про кримінальну відповідальність* (ст. 3);

9) **узгодженим означенням**, вираженим прикметником, **і непрямим безприйменниковим або прийменниковим додатком**:

– вираженим іменником: *Службові обмеження для військовослужбовців* (ст. 58); *Правові наслідки судимості* (ст. 88); *Незаконне проведення аборту* (ст. 134); *Незаконна порубка лісу* (ст. 246); *Безгосподарське використання земель* (ст. 254) та ін.

– вираженим іменником, поширеним непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання* (ст. 81, ст. 107);

– вираженим іменником, поширеним непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником: *Незаконне переправлення осіб через державний кордон* (ст. 194 – 1); *Публічні заклики до вчинення терористичного акту* (ст. 258 – 2);

– вираженим іменником, поширеним непрямим прийменниковим додатком, вираженим іменником, що поширений непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, від якого залежить неузгоджене означення, виражене іменником із прийменником: *Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням* (ст. 78);

– вираженим іменником, поширеним непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, і обставиною місця, вираженою іменником із прийменником: *Правові наслідки засудження особи за межами України* (ст. 9);

– вираженим іменником, поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником або дієприкметником: *Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин* (ст. 16); *Незаконне використання інсайдерської інформації* (ст. 232 – 1); *Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами* (ст. 265); *Незаконне заволодіння транспортним засобом* (ст. 289) та ін.

– вираженим іменником, поширеним неоднорідними узгодженими означеннями, вираженими прикметниками, і неузгодженим означенням, вираженим іменником, поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником, і непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації* (ст. 359);

– вираженим іменником, поширеним неузгодженим означенням, вираженим іменником без прийменника або з прийменником: *Незаконне проведення дослідів над людиною* (ст. 142); *Грубе порушення законодавства про працю* (ст. 172); *Грубе порушення угоди про працю* (ст. 173); *Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики* (ст. 194 – 1); *Умисне пошкодження ліній зв'язку* (ст. 360);

10) **узгодженим означенням**, вираженим прикметником, **і непрямими безприйменниковими та прийменниковими додатками**, вираженими іменниками, один із яких поширений неоднорідними узгодженими означеннями, вираженими займенником і дієприкметником: *Умисне вбивство матір'ю своєї ненародженої дитини* (ст. 117);

11) **узгодженим означенням**, вираженим прикметником, **непрямим безприйменниковим додатком**, вираженим іменником, поширеним неузгодженим означенням, вираженим іменником, від якого залежить узгоджене означення, виражене прикметником, **і неузгодженим означенням**, вираженим цілісним словосполученням: *Незаконне заволодіння землями водного фонду* ***в особливо великих розмірах*** (ст. 239 – 2);

12) узгодженим означенням, вираженим прикметником, і неузгодженим означенням:

– вираженим іменником: *Кримінальна відповідальність співучасників* (ст. 29); *Добровільна відмова співучасників* (ст. 31); *Незаконні дії усиновлення (удочеріння)* (ст. 169);

– вираженим іменником, поширеним непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Загальні засади призначення покарання* (ст. 65);

– вираженим іменником із прийменником, поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Незаконні дії щодо приватизаційних паперів* (ст. 234);

13) узгодженим означенням, вираженим прикметником, непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, поширеним неузгодженими означеннями, вираженими іменниками без прийменника та з прийменником, одне з яких поширене узгодженим означенням, вираженим прикметником, та обставиною часу, вираженою іменником з прийменником: *Зворотна дія закону України про кримінальну відповідальність у часі* (ст. 5);

14) узгодженим означенням, вираженим прикметником, непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником, поширеним узгодженим означенням, вираженими прикметником, і обставиною способу дії, вираженою цілісним словоспо-

лученням: *Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом* (ст. 153);

15) узгодженим означенням, вираженим прикметником, неузгодженим означенням, вираженим іменником із прийменником, поширеним узгодженим означенням, вираженим прикметником, і непрямим безприйменниковим додатком, вираженим іменником: *Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда* (ст. 283);

16) узгодженим означенням, вираженим прикметником, і обставиною:

– умови, вираженою іменником із прийменником: *Незаконні дії у разі банкрутства* (ст. 9);

– місця, вираженою іменником із прийменником, поширеною узгодженим означенням, вираженим прикметником: *Незаконне поміщення в психіатричний заклад* (ст. 151);

17) обставиною місця, вираженою іменником із прийменником, поширеною:

– узгодженим і неузгодженим означеннями, вираженими відповідно прикметником та іменником: *Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців* (ст. 62);

– неоднорідними узгодженими означеннями, вираженими прикметниками: *Втеча із спеціалізованого лікувального закладу* (ст. 203).

Список літератури

1. Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Білоусова. – Дніпропетровськ, 2010. – 215 с.
2. Іванський Р. Д. Речення і текст: складнопідрядні речення умови в кримінальному кодексі України / Р. Д. Іванський // Український смисл: науково-популярний лінгвокультурний щоквартальник. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 97–102.
3. Рогожа В. Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Рогожа. – К., 2005. – 24 с.
4. Прадід О. Ю. Синтаксична структура назв розділів Кримінального кодексу України / О. Ю. Прадід // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – Вип. 6. – К., 2010.– С. 134–137.

Прадид О.Ю. Типологические проявления формально неусложненных простых номинативных предложений (на материале названий разделов и статей Уголовного кодекса Украины) / О.Ю. Прадид // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 115–124.

Статья посвящена исследованию типологии формально неусложнённых простых номинативных предложений, использованных в качестве названий разделов и статей Уголовного кодекса Украины. Отмечается, что, как правило, главный член формально неусложненных простых номинативных предложений, которые являются названиями разделов и статей Уголовного кодекса Украины, в абсолютном большинстве случаев распространённый и лишь незначительная часть – нераспространённая.

Ключевые слова: формально неусложнённое простое номинативное предложение, названиия разделов и статей Уголовного кодекса Украины, распространённый главный член формально неусложнённых простых номинативных предложений, нераспространённый главный член формально неусложнённых простых номинативных предложений.

Pradid O. Yu. Typological manifestations formally неусложненных ordinary nominative sentences (on the material of the names of sections and articles of the Criminal code of Ukraine) / O. Yu. Pradid // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 115–124.

The article considers the classification of simple nominative sentences which are used as the names of chapters and articles in the Criminal Code of Ukraine. They haven't been studied yet in Ukrainian linguistics. It is reported that in most cases the main part of the simple nominative sentences is an expanded one and only less of them is an unexpanded.

Key words: simple nominative sentence, the names of chapters and articles in the Criminal Code of Ukraine, the main expanded part of the simple nominative sentences, the main unexpanded part of the simple nominative sentences.

Поступила в редакцию 12.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 125–132.

УДК 811.161.2'373.611:43

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА: СЛОВНИК І МОВНА ПРАКТИКА

Романюк Ю. В.

Інститут української мови НАН України, м. Київ

Мовна практика, як загальна, так і індивідуальна, передусім словотворчість сучасних письменників, розкриває тенденції розвитку лексикону та граматичного ладу сучасної української мови, виявляє її когнітивний і комунікативний потенціал повніше, ніж нормативні словники. Нові дієслова, відібрані з творів Є. Пашковського, класифікуємо за академічним «Граматичним словником української літературної мови. Словозміна» (К., 2011) та виявляємо, які граматичні класи дієслів такі одиниці поповнюють, доводячи їхню продуктивність та активність. Поява таких динамічних ознакових імен слугує ще одним підтвердженням провідної ролі дієслова в побудові судження, а завдяки цьому – і у мовній діяльності української спільноти.

Ключові слова: оказіоналізм, дієслово, словозміна, граматичний клас.

Постановка проблеми. Загальноприйнято, що для дієслів не так характерно виражати експресивно-оцінне забарвлення, як для інших частин мови, передусім для іменників і прикметників. Проте, навіть нормативні словники фіксують чимало дієслів, які в прямому або переносному значенні окреслюють ставлення мовця до дії, вираженої дієсловом. Це, наприклад, дієслова, що характеризують мовлення: *торохтіти*, *цвірінькати*, наявні у СУМі, або так само засвідчені експресивні *свиснути* (вкрасти), *вбухати*, *вгатити* (вкласти багато грошей). Життєстійкість таких утворень і доводить їх кодифікація в нормативних словниках. Сучасна українська мовна практика засвідчує, що таких дієслів стає щораз більше, вони з'являються у мові ЗМІ та художньої літератури, в Інтернеті – на форумах, блогах, чатах. Не ставлячи за мету оцінити нормативність таких дієслів, вважаємо, що цей цікавий матеріал-продукт мовної творчості сучасного українського суспільства слід описати і покласифікувати, а час і дальший аналіз їхнього функціонування дадуть змогу судити про їхню життєстійкість у мові.

Оказіоналізми, що подибуємо останнім часом в українській мові, є цілком нормативними дієсловами щодо граматичної норми (за своєю словозміною), але не відповідають нормі лексичній – не завжди є потреба іменувати поняття, виражене оказіоналізмом, або іменувати його таким словом. Так само вони можуть цілком відповідати словотвірній нормі і суперечити нормі лексичній, адже дієслова-оказіоналізми можуть створюватись за активними словотвірними моделями.

Метою статті є аналіз нових дієслів-оказіоналізмів з романів Є. Пашковського «Щоденний жезл», відзначеного 2001 р. Національною премією України імені Тараса Шевченка, і «Вовчі зоря» та з матеріалів Комп'ютерного фонду інновацій (далі – КФІ), який з 2006 р. створюють співробітники відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, вивчення способів творення таких інновацій та їх класифікація за «Граматичним словником української літературної мови. Словозміна» (К., 2011) (далі – Словник) як моделлю внормованої словоз-

мінної та словотвірної систем сучасного українського дієслова. Новими вважаємо слова, не зафіксовані словниками радянського часу, тобто нормативними словниками, виданими до 1991 р.

Ми приймаємо за основу визначення оказіоналізму, яке дали в статті до енциклопедії «Українська мова» Л. О. Пустовіт та Н. Ф. Клименко: «**Оказіоналізм** – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. О. зіставляються зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну, незалежно від реального часу їх утворення» [9, с. 452]. Як правило, оказіоналізми становлять рідковживані слова, що доводить, наприклад, «Частотний словник сучасної української прози» у 2-х томах за редакцією В. С. Перебийніс (К., 1981). Ось тільки дещиця слів із цього словника з частотою вживання 1 у півмільйонній вибірці: *бузувірити, визоритися, зчерствити, з'яструбіти, краснословити, розгромадянити, розсваволитися*.

У другому з вибраних романів Є. Пашковського – «Вовча зоря» – оказіоналізмів не так багато, як у першому. Із фрагментів тексту другого роману ми вибрали тільки два оказіоналізми, які є, власне, рідковживаними вже відомими словами, а не новими, створеними автором, як у романі «Щоденний жезл». Взагалі, відмітна риса ідіолекту Є. Пашковського – новотвори, що належать до різних частин мови. У романі-есеї «Щоденний жезл» багато дієслів, а також є дієприкметники та дієприслівники, творення яких свідчить про певну стійкість у мовній практиці твірних дієслів.

Словотвір і словозміна дієслів-оказіоналізмів закономірно тісно пов'язані. В першу чергу, це творення префіксальних дієслів, часто зі значенням доконаного виду, наприклад, ***зрисачити*** від ***рисачити*** – *Ти був самотній, як сто вовків, що марно* ***зрисачили*** *ніч, зупинилися вдосвіта, з голодним підвивом, виростаючи над сірим снігом мордами, білими від інею…* [7]. Натрапляємо на це дієслово-новотвір у першій же фразі з роману-есея «Щоденний жезл». Цікаво, що дієслово *зрисачити* поповнило парадигматичний клас, якому в Словнику присвоєно код словозміни 10 ОО1 И, тобто 2-ї дієвідміни, у 3 ос. мн. закінчення **-ать**, у наказовому способі в 2 ос. одн. нульове закінчення, наголос незмінний, під час дієвідміни випадає тематичний суфікс (*суперечити – суперечу, суперечиш… суперечать… супереч*). Таких нових дієслів у КФІ немає. Або ***спрудкішати*** від ***прудкішати***: *…твоя постійно облавлена письменницька здобич, – мінливість часу, –* ***спрудкішала*** *невловимо…* [7]. Ми бачимо, що автор створює префіксальні дієслова, але в нормативних словниках немає і твірних одиниць – *рисачити, прудкішати*, хоча вони й відповідають українській словотвірній нормі, пор. зафіксовані в СУМі дієслова *чіткішати* або *бурлачити*. Таким чином, автор творить не окреме похідне дієслово, а словотвірну пару нових дієслів: твірне, яке можна легко сконструювати за аналогією зі спільноструктурними дієсловами, і похідне префіксальне.

Спостерігаємо також творення дієслів доконаного виду від уже відомих за допомогою цього ж префікса **з-/с-**, автор використовує й інші префікси з цією метою, але вони одночасно позначають і роди дії, наприклад: *…яку* ***перепірнали*** *налякані кроками жаби…* [7] та *…тобі* ***впам'ятався*** *тільки початок телевізійної ери, страх*

за рідних, за близьких, котрі приїздять ненадовго і тільки роз'ятрюють тугу, бо, може, прощаємося назавжди… [7]. Перше дієслово – ***перепірнати*** від ***пірнати*** – крім доконаного виду означає ще багатократність дії, а друге – ***впам'ятатися*** від ***пам'ятати*** (за аналогією до ***спам'ятатися***) – також має значення доконаного виду, але й виказує міру інтенсивності дії.

Названі дієслова ***спрудкішати***, ***перепірнати***, ***впам'ятатися*** з тематичним суфіксом **-а-** входять до найбільшого за кількістю дієслів класу 7 ОО1 (9421 слово), тобто, дієслів 1 відміни, без змін в основі та з постійним наголосом, наприклад, *прохати – прохаю, прохаєш… прохай*.

Є. Пашковський використовує різні префікси, утворюючи дієслова доконаного виду різних родів дії: ***перековбасити*** *– вказуючи шріт, – два нулі, три нулі, чотири нулі, такий вже* ***перековбасить*** *вовка!* [7] ***доохлянути*** *– …на який донорський орган знадобився б ти згодом? коли* ***доохлянеш****, щоб продатись* [7]. Доконаний вид і значення міри інтенсивності дії мають оказіоналізми ***підчуняти*** і ***вивтікати***: …«*діти* ***підчуняють*** *і* ***вивтікаєм*** *звідти*» [8]. *Вивтікати* і *підчуняти* – вже відомі дієслова. *Вивтікати* засвідчив у списку одиничних слів згаданий вище «Частотний словник сучасної української художньої прози». Отже, серед оказіоналізмів Є. Пашковського розрізняємо рідковживані, уже відомі слова, і нові, які він створив від уже наявних і нових дієслів.

Дієслово ***перековбасити***, згідно зі Словником, поповнює парадигматичний клас 12 ОО1 WЗИ, який відзначається формою 2 ос. одн. у наказовому способі на м'який приголосний та зміною в основі **с/ш** у 1 ос. одн. теперішнього (майбутнього для дієслів доконаного виду) часу. Випадіння тематичного суфікса **-и-** також присутнє під час словозміни. Наголос незмінний – на корені. Дієслів у цьому парадигматичному класі в Словнику 76, наприклад, *квасити – квашу, квасиш…, квась*. У КФІ з нових дієслів до цього парадигматичного класу належить ***есемесити***. Дієслово ж ***доохлянути*** увійшло до класу 3 ОО1 Ю, оскільки воно має тематичний суфікс **-ну-**, що випадає під час словозміни, незмінний наголос – на корені – і форму наказового способу 2 ос. одн. на м'який приголосний, як, наприклад, *сунути – суну, сунеш… сунь* (130 дієслів у Словнику). Прикладів подібних дієслів у КФІ немає, тим цікавіший новотвір Є. Пашковського. ***Підчуняти*** і ***вивтікати*** з тематичними суфіксами, відповідно, **-я-** і **-а-**, входять до вже описаного вище найпродуктивнішого класу 7 ОО1 (*підчуняю, підчуняєш… підчуняй; вивтікаю, вивтікаєш… вивтікай*).

Цікаві відіменникові дієслова ***вмозольніти*** і ***відфараонити***, утворені за допомогою конфіксів, відповідно **в- … -н-і-** від *мозоль* та **від-…-и-** від *фараон*: У першому випадку це префікс **в-** та суфікси: **-н-** і тематичний **-і-**, у другому – префікс **від-** та дієслівний тематичний суфікс **-и-**. Наприклад: *…сирітська тисячолітня тиша* ***вмозольніє*** *в руках і ти подумаєш про сумну долю краю — обмолочувати після всіх!* [7] *…і всупереч єгипетським снам* ***відфараонити*** *голод, відтягнути Ісход,* ***схаменути*** *історію*. [7]. У останньому реченні наявне ще одне цікаве дієслово – ***схаменути***, яке відображає вже інший спосіб словотворення – усічення постфікса **-ся**, тобто редеривацію, зворотне словотворення. ***Вмозольніти*** віднесемо до вже згаданого найпродуктивнішого класу 7 ОО1, дієслова з суфіксом -і- також потрапляють до цього класу (*вмозольнію, вмозольнієш… вмозольній*). Судячи з матеріалів

КФІ, цей клас поповнюється не так інтенсивно, як клас з кодом 7 ОО2 F. До нього за останні два десятиліття увійшли такі дієслова, як *бароковіти* (‘набувати рис, характерних для бароко’) (під час словозміни – *бароковію, бароковієш* і т. д., *бароковій*); оказіоналізм *забронзовіти* (‘перетворитися на пам’ятник, знерухоміти, стати закаменілим’) (*забронзовію, забронзовієш…, забронзовій*); *фанатіти* (‘бути фанатом кого-, чого-небудь’) (*фанатію, фанатієш…, фанатій*). ***Відфараонити*** поповнює парадигматичний клас 15 ОО1 И (у наказовому способі в 2 ос. одн. м’який приголосний в кінці, наприклад, *мозолити – мозолю, мозолиш…, мозоль*), який обіймає 396 дієслів, а поповнюється дієсловами з КФІ: *джерелити* – ‘литися, струмувати джерелом’ (під час словозміни – *джерелю, джерелиш…, джерель*); *затрибунити* – ‘поводитися як на трибуні’ (*затрибуню, затрибуниш…, затрибунь*); *інсталити* (‘встановлювати’) (*інсталю, інсталиш…, інсталь*); *майданити, домайданитися* – ‘проводити революцію, зміни, протестувати (від назви площі в Києві Майдан Незалежності)’ (*домайданюся, домайданишся…, домайданься*), *солов’їнити* – іронічно ‘восхваляти’, не зафіксоване у нормативних словниках (*солов’їню, солов’їниш…, солов’їнь*) та таке експресивно-оцінне дієслово, як: оказіоналізм Євгена Пашковського *защеневмерлити* – ‘заспівати гімн України «Ще не вмерла України»’ (*защеневмерлю, защеневмерлиш…, защеневмерль*). Останнє – дуже цікаве вторинне дієслово від форми *вмерла*.

Автор використовує не лише префікси для творення виду дієслова, а й суфікси. Це суфікс **-ну-** та суфікс імперфектива **-ува-/-юва-** та **-овува-**, часто у складі конфіксів. Оказіоналізми з суфіксом **-ну-** такі: ***бльовкнути*** (доконаний вид і однократність дії) (*…перехилившись, ти* ***бльовкнув*** *туди, залишивши на поверхні білого картузика, яким ловив водяних бліх…* [7]); ***калатьнути*** (*…як все довгоочікуване, прийшла в незвичній подобі,* ***калатьнула*** *тут…* [7]). До цих новотворів можна додати згадане вище ***схаменути*** – вони об’єднуються за своїми словозмінними ознаками і поповнюють клас 4 ОО1 Ю1-/Н. Від попередньо згаданого класу з дієсловами на **-ну-** він відрізняється, передусім, формою 2 ос. одн. наказового способу (як *худнути – худну, худнеш… худни: бльовкнути – бльовкну, бльовкнеш… бльовкни; схаменути – схамену, схаменеш… схамени*). У Словнику цей клас налічує 172 дієслова.

Оказіоналізми, утворені за допомогою конфіксів, у складі яких є **-ува-** це: ***доздихувати*** (недоконаний вид) (*Тим, хто в землі, довелося конати в лихоманці воєн, вмирати від серцевого нападу на порозі хати, відписаної під сільраду, забувати лік розпластаним дням, давитись попелом нового підпалу,* ***доздихувати*** *в шанцях, гнити в перекреслених стрілкою наступів болотах, забувати героїв, на відбудовах вітчизни надривати хребта, згорати в запоях перемоги, за ящик розтрачених цвяхів порохніти в тюрмі, давитися мерзлою картоплиною з помийниці, пощезати з вічнорабського передчуття, – завтра буде ще гірше – й заради чого?* [7]); ***пристоювати*** (недоконаний вид) (*…****пристоювали****, вслухалися в кожен підозрілий шелест поблизу поля…* [7]); ***згавкувати*** (*…прохололе за мить волосся мокрими гороховими стручками налипає на лоба, ближче й рідніше* ***згавкують*** *сільські собаки…* [7]); ***накаркувати*** (*…вороння на посадкових ялинах* ***накаркувало*** *дощ…* [7]).

Оказіоналізм, утворений за зразком одного з найпродуктивніших словотвірних класів дієслів – за назвою заняття – ***поводирювати*** також зустрівся у творах

Є. Пашковського: …*дозволило* ***поводирювати*** *один одного під живий колючий дріт, що від поліських сіл розпросторюється до альпійських пасовищ отавами для троянських динозаврів…* [7]

Усі ці дієслова поповнюють один з найпродуктивніших парадигматичних класів з кодом словозміни 7 ОО2 F, що об'єднує у Словнику 4702 дієслова з тематичним суфіксом **-ува-/-юва-** (у яких під час словозміни **-ва-** випадає в теперішньому (майбутньому для дієслів доконаного виду) часі та наказовому способі) і з пересуненням наголосу в тих самих категоріях на одну голосну вліво, наприклад, *малювати – малюю, малюєш…, малюй*. Це такі дієслова з КФІ, як *ветувати* ('накладати вето'); *сканувати*, *відсканувати* (від *сканер*: *сканер→сканувати→відсканувати*); *інтернетизуватися* ('забезпечуватися мережею інтернет'); *комп'ютеризувати*, *комп'ютеризуватися* ('забезпечувати(ся) комп'ютерами'); *іміджувати* ('створювати імідж'); *інавгуруватися* ('проводити інавгурацію'); *віагрувати* – 'заводити публіку, активізувати'; *клішуватися* ('створювати кліше'); *музеєфікувати* ('створювати музеї, перетворювати на експонати'); *титрувати* ('створювати титри до кінофільмів'); оказіоналізм *напринтувати* ('надрукувати на тканині'); *оцифровувати*, *оцифровуватися* ('робити телебачення цифровим'); *снікерсувати* ('їсти батончик 'Снікерс'); *байкерувати* – 'бути байкером'; *близнюкувати* – 'бути близнюками'; *губернаторствувати* і *губернаторювати* – 'бути губернатором'; *піратствувати* – 'займатися незаконним бізнесом' від неосемантизму *пірат* 'порушник закону'; *хамелеонувати* – 'бути пристосуванцем, хамелеоном'; *рекетирствувати* – 'бути рекетиром'; *спікерувати* – 'бути спікером у парламенті'; *прем'єрувати* – 'бути прем'єром уряду', *мініструвати* – 'бути міністром'; *атомізуватися* (від *атом* у значенні 'дрібнитися'); *епітетуватися* (оказіоналізм, 'перетворюватися на епітет'); *маргіналізуватися* ('перетворюватися на маргінала'); *маразмувати* ('виявляти маразм'); *дедоларизувати* ('проводити дедоларизацію економіки'); *євроінтегрувати* ('інтегрувати у Європейський союз'); *коаліціонуватися* ('збиратися в коаліцію, створювати коаліцію') і *коаліціонувати*; *блокувати*, *блокуватися* ('створювати блок'); *кучкуватися* ('збиратися в купу, кучу'); *продефілювати* (пройтися урочисто, пихато) (дієслово *дефілювати* зафіксував 1971 р. у своєму 2-му томі академічний «Словник української мови» в 11-ти томах). В усіх цих дієсловах словозміна не залежить від слово- або формотворчих формантів (префікси, постфікс **-ся**, суфікс імперфектива **-ов-**). Підкреслимо, що увагу приділяємо передусім словозміні, а не кодифікації цієї лексики (серед цих дієслів трапляються оказіоналізми, жаргонізми).

Цікавий оказіоналізм увійшов з КФІ до класу 13 ОО1 L1И, який обіймає 446 дієслів і має прикметну ознаку – вставку **-л-**, як у попередньому класі, та форму наказового способу 2 ос. одн. на твердий приголосний, наприклад, *ставити – ставлю, ставиш…, став*. З КФІ до цього класу увійшов оказіоналізм від абревіатури, причому зберігається її написання для того, щоб була прозора семантична структура дієслова – *ЄЕПитися* ('об'єднуватися в ЄЕП – Єдиний Економічний Простір') (*ЄЕПлюся*, *ЄЕПишся…*, *ЄЕПся*).

Дієслівний тематичний суфікс **-і-** використаний автором у дієсловах на позначення набуття якої-небудь ознаки, наприклад, вже згадане ***вмозольніти***, а

також ***ватніти*** (*…ноги* ***ватніють****, тіло зростається з непосильною вагою…* [7]), ***дикуніти*** (*…племена* ***дикуніють****, юрби вклякають…* [7]), ***забобонніти*** (*…як* ***забобонніє*** *в оселях глухе берложне безсоння…* [7]). Усі ці дієслова поповнюють вже згаданий найпродуктивніший парадигматичний клас 7 ОО1 (*дикуніти – дикунію, дикунієш… дикуній, забобонніти – забобоннію, забобоннієш… забобонній*). Ми свідомо утворюємо потенційні форми, на зразок *забобонній*, щоб унаочнити класифікацію, та довести, що новотвори-оказіоналізми входять до словозмінної системи української мови за її законами.

Прикметно, що утворюються також відіменникові дієслова, оформлені за законами словотвору та словозміни української мови. Це назви певного впливу на що-небудь, наприклад: ***пекельнити*** (*…владорозум* ***пекельнить*** *їх*! [7]), ***переможнити*** (*…і світло, потік доскіпливих квантів, десь порядкує і* ***переможнить*** *над антисвітлом* [7]). Або назви дії за професійною ознакою: ***депутатити***, ***чиновлити*** (*…підлезна, улесна і брехловенна, скрізь розсілася,* ***депутатить***, ***чиновлить****, блимає крізь окулярів скельця…* [7]), ***репортажити*** (*…ти й сам вже не відаєш, чи* ***репортажиш*** *ще, чи вже закладаєш когось?* [7]) Дієслова ***пекельнити***, ***переможнити*** і ***чиновлити*** поповнюють парадигматичний клас 14 ОО1 И (за Словником), наприклад: *дудлити – дудлю, дудлиш… дудлять… дудли*. Тут зміна в основі одна – випадіння тематичного **-и-**, а наголос постійний – на корені. Дієслів цього класу в Словнику 291. Дієслово ***депутатити***, натомість, входить до парадигматичного класу 12 ОО1 Т1И (наприклад, *каламутити – каламучу, каламутиш…, каламуть*). З КФІ цей клас поповнюється дієсловами: *обезмандатити* (‘позбавити депутатського мандата’) (*обезмандачу*, але *обезмандатиш…, обезмандать*); *чатитися* (‘спілкуватися в чаті інтернету’) (*чачуся*, але *чатишся…, чаться*); *інтернетити* (‘працювати, спілкуватись у мережі інтернет’) (*інтернечу*, але *інтернетиш…, інтернеть*); *одемократити* (‘перетворити на демократичний політичний устрій тощо’) (*одемокрачу*, проте *одемократиш…, одемократь*); *законектитися* (‘зв’язатися з інтернетом’) (*законекчуся*, але *законектишся…, законекться*). Цей клас в Словнику налічує 107 слів і може бути схарактеризований таким чином: наголос без змін під час дієвідмінювання, а в основі наявні зміна **т/ч** у 1 ос. одн. теперішнього (майбутнього для дієслів доконаного виду) часу та випадіння тематичного суфікса **-и-**. Цей не надто продуктивний за матеріалами Словника дієслівний клас досить активно поповнюється новотворами. Дієслово ж ***репортажити*** входить до вже згаданого вище класу 10 ОО1 И (*репортажити – репортажу, репортажиш… репортаж*), який у Словнику обіймає 672 дієслова і який не представлений у КФІ.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши новотвори з мовної практики загальної (мова ЗМІ та Інтернету) та індивідуальної (твори Є. Пашковського), їхній словотвір і словозміну, можемо зробити висновок, що словотвір і словозміна нових дієслів закономірно пов’язані між собою. Словотворчі форманти можуть впливати чи не впливати на словозміну дієслів. Так, суфікси, за допомогою яких це дієслово утворене, передусім, тематичні, істотно впливають на те, до якого словозмінного класу входить дієслово. Префікси ж можуть визначати вид дієслова та вказувати на роди дієслівної дії, але не змінювати належність похідного дієслова до того парадигматичного класу, до якого належить твірне для нього дієслово. За класифікацією,

яку ми розробили для дієслів у «Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна», ми й відносимо новотвори-дієслова до відповідних парадигматичних класів згідно з їхніми словозмінними характеристиками. Цікаво, що в Є. Пашковського багато оказіоналізмів, що поповнюють найпродуктивніший парадигматичний клас – 7 ОО1, тоді як у КФІ таких дієслів мало. Клас 10 ОО1 И взагалі не представлений у КФІ, натомість, у творах Є. Пашковського знайдено кілька прикладів подібних одиниць. Тобто, слово- і формотворення довели свій закономірний взаємозв'язок, а нові дієслова отримали свій граматичний статус (код словозміни) у системі «Граматичного словника української літературної мови». Поява таких динамічних ознакових імен слугує ще одним підтвердженням провідної ролі дієслова в побудові судження, а завдяки цьому – і у мовній діяльності української спільноти.

Список літератури

1. Алексієнко Л. А. Граматичний словник українських дієслів / Л. А. Алексієнко, І. В. Козленко. – Т. 1 (А–О). – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 1998. – 443 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : [монографія] / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний. – Львів : Вища школа,1981. – 187 с.
4. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение / А. А. Зализняк. – М. : Рус. яз., 1977. – 880 с.
5. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. Критська В. І. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк ; [відп. ред. Н. Ф. Клименко]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
7. Пашковський Є. В. Щоденний жезл / Роман-есей. – Електронний ресурс: http://library.kr.ua/elib/pashkovskiy/shodenniygezl.html, 1999.
8. Пашковський Є. В. Вовча зоря / Роман. – Електронний ресурс: http://library.kr.ua/elib/pashkovskiy/vovchazorya.html, 1991.
9. Пустовіт Л. О. Оказіоналізм / Л. О. Пустовіт, Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 451–452.

Романюк Ю. В. Тенденции развития украинского глагола: словарь и языковая практика / Ю. В. Романюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 125–132.

Языковая практика, как общая, так и индивидуальная, прежде всего, словотворчество современных писателей, раскрывает тенденции развития лексикона и грамматического строя современного украинского языка, представляет её когнитивный и коммуникативный потенциал полнее, чем нормативные словари. Новые глаголы, отобранные из произведений Е. Пашковского, классифицируем по материалам академического «Грамматического словаря украинского литературного языка. Словоизменение» (К., 2011) и устанавливаем, какие грамматические классы глаголов такие единицы пополняют, доказывая их продуктивность и активность. Появление таких динамических признаковых имён служит ещё одним подтверждением ведущей роли глагола в построении суждения, а благодаря этому – и в языковой деятельности украинского общества.

Ключевые слова: окказионализм, глагол, словоизменение, грамматический класс.

Romaniuk Iu. V. Trends in evolution of the Ukrainian verb: the dictionary and speech practice / Iu. V. Romaniuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 125–132.

Language practice, both general and individual, especially creation of words of modern writers reveal trends in vocabulary and grammatical structure of modern Ukrainian language finds its cognitive and communicative potential better than the normative dictionaries. Even the new Ukrainian dictionary lexicon submits far fewer verbs than nouns and adjectives. Analysis of modern Ukrainian texts shows that the verb neologisms, the vast majority remain outside the dictionary as a unit with a distinct expressive-evaluative charge.

New verbs, selected from the works of E. Pashkovskyi, classified by academic «Grammar dictionary of the Ukrainian language. Inflection» (Kyiv, 2011) and find that grammatical class of verbs such units fill up, bringing their performance and activity. Features derivation of occasionalism naturally influence on their inflection. Thus, derivation and inflection (shaping) showing the relationship of verbs and verb-new occasionalism get their grammatical status in the language. The emergence of such dynamic Feature name serves as another proof of the leading role of the verb in the construction of judgment, and thus – in the language of the Ukrainian community.

Generally accepted that the verb does not express the typical expressive- evaluative overtones, as for other parts of speech, especially for nouns and adjectives. However, even normative dictionaries fix many verbs that live or figuratively outline the attitude of the speaker to the action expressed by the verb. This, for example, verbs that characterize speech: rattle, chirp, present in an amount or as certified expressive whew (steal), heap (invest a lot of money). Viability of such entities and bring them codification of legal dictionaries. Modern Ukrainian language practice shows that such verbs becomes more and more they appear in the language of media and literature, the internet – in forums, blogs and chat rooms. Without calling out to assess the normativity of these verbs, we believe that the interesting material – product of linguistic creativity of contemporary Ukrainian society should describe and classify and time and further analysis of their operation will make it possible to judge their viability in the language. Occasionalism that we can find recently in the Ukrainian language, is quite normative grammar rules about verbs (in their inflection), but do not meet the lexical norm – not always necessary to call the concept expressed occasionalism, or call it that word. So they can fully meet the health and derivational lexical norm conflict, because the verb – occasionalism may be set for active derivational model.

The aim of the article is to analyze the new verb – occasionalism of the novels E. Pashkovskyi «Daily Rod» award in 2001 by the National Prize of Ukraine Taras Shevchenko and «Dawn Wolf» and the materials Computer Innovation Fund, which 2006 created the department of structural and mathematical linguistics Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, learn how creating such innovations and their classification by «Grammar dictionary Ukrainian language. Inflection» (Kyiv, 2011) as a model of normative inflectional and word creative of modern Ukrainian verbs. The new think words are not fixed dictionary Soviet era, ie normative dictionaries published before 1991.

We take as a basis the definition okazionalizmu that given in the article to the encyclopedia «Ukrainian language» L. O. Pustovit and N. F. Klimenko, «occasionalism – unusual, most expressively painted word formed from the existing language in the word or phrase, sometimes in violation of the laws or rules of word formation language that exists only in a context in which it arose. Occasionalisms usual matched with words, neologisms differ from those that retain their novelty, regardless of the actual time of their formation». Typically, occasionalism is rarely used word that shows such as «Frequency Dictionary of Modern Ukrainian prose» in 2 volumes, edited by V. S. Perebyjnis (Kyiv, 1981).

Key words: occasionalism, verb, inflection, grammatical class, standard grammatical, lexical norm, wordforming norm, language norm, grammatical classification, kinds of action (of the verb).

Поступила в редакцию 16.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 133–138.

УДК 81.2 УКР- 2

УКРАЇНСЬКІ ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО РОДУ ЯК ПРЕДМЕТНО-ОЗНАКОВІ ІМЕНА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Рудницька Л. І.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті розглядаються українські іменники спільного роду як один із засобів реалізації категорії оцінки на морфологічному рівні. Авторка на прикладах доводить, що іменники спільного роду – це предметно-ознакові слова, що поповнюють клас оцінних найменувань осіб, план змісту яких включає в себе не тільки денотативні, але й конотативні значення. Це зумовлено природою їх семантики: позначати не саму особу, а характеризувати її. Тому іменники спільного роду належать до шару лексики, що має експресивно-емоційне забарвлення, тобто особливу оціночність.

Ключові слова: іменники спільного роду, категорія оцінки, емотивність, конотація, експресивне забарвлення, експресивно-емоційне забарвлення.

Постановка проблеми. Одним із *актуальних питань* сучасної лінгвістики є дослідження природи категорії оцінки, її мовної презентації одиницями різних мовних рівнів. На морфологічному рівні іменники спільного роду можна розглядати як один із засобів реалізації категорії оцінки в номінації осіб.

Мета нашої розвідки – проаналізувати українські іменники спільного роду, як продуктивну групу слів, що поповнює клас оцінних найменувань осіб.

Клас іменників спільного роду був виділений в окрему групу ще на початку XIX ст. Їх досліджували К. Аксаков, О. Востоков, О. Потебня, Г. Павський та ін. Ці іменники були і є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних граматистів.

В енциклопедії української мови зазначається, що іменники спільного роду «означають осіб як чоловічої, так і жіночої статі», для них характерна «двоїста граматична природа узгоджувальних можливостей. Здебільшого це клас назв, які дають експресивну характеристику означуваної особи» [16, с. 514]. Більш повне визначення, на наш погляд, цим іменникам дає І. Г. Матвіяс. Він пише, що «певна кількість іменників 1-ої відміни в українській мові, зокрема в текстах художньої літератури, може вживатися із значенням чоловічого або жіночого роду; це емоційно забарвлені суфіксальні лексеми, що, називаючи істоту (найчастіше особу або зрідка персоніфікований предмет), вказують на певну ознаку її; належать вони переважно до сфери розмовної мови. … Такі іменники здебільшого мають рід відповідно до статі істоти (особи), яка ними означається, через те іменниками спільного роду їх можна вважати лише тоді, коли вони вжиті поза контекстом, у словнику»; вчений зазначає, що «на рід таких іменників указує контекст, зокрема граматичний зв’язок із залежними від них словами (означеннями, присудковими словами та присудками – дієсловами минулого часу)» [11, с. 26]. А. П. Грищенко підкреслює, що «з морфологічного погляду наведені іменники належать до чоловічого або жіночого роду залежно від статі особи, яку вони називають. У зв’язку з цим родова диференціація здійснюється за

допомогою аналітичних засобів і форм узгоджуваних прикметників, займенників, дієслів або відповідного контекстуального оточення» [5, с. 61]. Такої думки дотримуються О. К. Безпояско, А. П. Загнітко, називаючи ці іменники «фемінізмами», бо вони в структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їх назву, наприклад:, *замазура, ненажера, невмивака, хапуга, нероба, невдаха, плакса, нечема, нахаба, непосида, нездара, хитрюга, ябеда, варивода, забіяка, всезнайка* тощо. [1, с. 61; 7, с. 152–155]. Отже, рід у них визначає контекст, наприклад: *Сирота Ярема,* ***сирота убогий****: ні сестри, ні брата — нікого нема. У наймах* ***виріс сирота****… Я* ***сирота****: без матері, Без батька* ***осталась*** (Т. Шевченко). *Я й сама бачу,* ***який*** *ти є* ***волоцюга*** *й зальотник*! (О. Ільченко). *Замість того, щоб тобі у горницях сидіти, так ти,* ***волоцюго, повіялася*** *до хлопців на кухню* (Панас Мирний).

І. Р. Вихованець, О. К. Безпояско, А. П. Загнітко вважають, що у словах аналізованого типу спостерігається явище граматичної омонімії [3, с. 70; 1, с. 62; 8, с. 147]. У таких випадках «у структурі родової парадигми в парних протиставленнях (***(цей) розумака – (ця) розумака***) існує приватна опозиція. Оскільки морфологічно виражений один член – грамема жіночого роду. Подібно до маскулізмів, тут наявна асиметрія змісту й форми, яка супроводжується граматичною омонімією» [1, с. 62]. На думку В. В. Мерінова, вони граматично полісемічні, бо «мають одну граматичну форму, яка не асоціюється з певною родовою характеристикою й виражає два граматичних значення: чоловічого й жіночого родів, тобто не можна зробити однозначний висновок про належність такого іменника до певного роду лише з його граматичної форми» [12, с. 59].

Іменники спільного роду традиційно виділяються і в російській граматиці. Наприклад, М. Греч зазначав, що «деякі з імен, які закінчуються на -а(-я) і називають істот, з відображенням якої-небудь якості, вживаються і в чоловічому, і в жіночому роді, і тому є роду спільного» [4, с. 10]. В. Васченко вважає, що ці слова мають яскраве експресивне забарвлення і «являють собою якісне означення осіб за негативними чи позитивними властивостями» [2, с. 63]. У російській граматиці-80 записано, що до іменників спільного роду належать слова «з флексією -а в називному відмінку однини, які називають осіб за характерною дією чи властивістю й мають таку ж систему відмінкових флексій, що й іменники чоловічого та жіночого родів із флексією **-а** у формі називного відмінка однини: ***гуляка, зубрила, плакса, злюка, сластьона***» [14, Т. 1, с. 446]. Зауважимо, що ці твердження є справедливими й для української мови.

Слушним, на нашу думку, є зауваження М. В. Леонової, яка пише, що слова типу *професор зайшов (зайшла) на кафедру* не входять до класу іменників спільного роду. Іменники спільного роду є класом слів з яскраво вираженим оцінним компонентом у семантиці, що є їх диференціальною властивістю в плані змісту [10, с. 76]. На це звертає увагу й М. А. Жовтобрюх, який пише: «Назви осіб за професією чи характером їх діяльності, такі, як *староста, суддя, голова (зборів), воєвода*, хоч мають морфологічні ознаки (спільні закінчення) з іменниками жіночого роду, проте належать до іменників чоловічого роду: ***Суддя*** *зачита****в*** *вирок*; ***суддя*** *розглянул****а*** справу. В сучасній українській літературній мові іноді можна помітити такі словосполучення, в яких порушується узгодження дієслова в формі минулого часу або

прикметника з іменником чоловічого роду, який означає назву особи за її професією чи характером діяльності» [6, с. 225–226]. У російській граматиці-80 також зазначається, слова типу *суддя*, *староста*, які можуть позначати осіб як чоловічої, так і жіночої статі, належать іменників чоловічого роду [14, Т. 1, с. 446]. На нашу думку, у них немає в значенні емоційного забарвлення, тобто емотивності, що є характерним для іменників спільного роду, які характеризують («оцінюють») особу, а назви осіб за професією, родом занять, соціальним станом типу *слуга, рибалка, колега, листоноша* тощо просто номінують, конотативні значення в них відсутні. Тому й не можна відносити їх до іменників спільного роду. Дехто ж з українських мовознавців між такими найменуваннями ставить знак рівності [9, с. 31; 12, с. 59; 17, с. 412].

В українській мові до іменників спільного роду відносяться ще й слова з флексією -о, які називають осіб за характерними ознаками, за схильністю до певних вчинків: *базікало, мазило, мурло, тринькало* та ін. На думку О. К. Безпояско, ці омонімічні форми середнього роду на позначення осіб чоловічою й жіночої статі є специфікою саме української мови, від фемінативів вони відрізняються рівнем експресивно-емоційної насиченості компонентів парного протиставлення [1, с. 62]. А. П. Загнітко підкреслює, що вживання таких іменників у формі середнього роду – це «перенесення змістових елементів однієї граматичної форми на іншу з метою вираження певних стилістичних відтінків, тобто функція цих слів мотивована їх семантичною значущістю» [7, с. 155]. В. В. Мерінов вважає, що ці іменники є «розширенням форм спільного роду, наприклад: цей *базікало – ця базікало – це базікало*. Тобто іменники типу *базікало, ледащо* є варіантами форм іменників спільного роду типу *базіка, ледацюга*. … Ці варіанти, марковані граматичним середнім родом, характеризуються негативним емоційно-експресивним забарвленням, отже, в цьому випадку негативна конотація керує граматичною формою таких іменників» [12, с. 68–69]. Як бачимо, ці форми в українській мові дають можливість підсилити негативну оцінку. Пор.: *І чого цей* ***базіка*** *все язиком меле*? (Словник Грінченка); *У рудого – постійна потреба вести теревені…* ***базікало*** *нещасне* (Л. Денисенко); *Через твою жінку, через оте* ***ледащо*** *та я буду на старість таке лихо терпіти!* (І. Нечуй-Левицький); *То що, до церкви так і не ходиш,* ***ледацюго****?* [13, с. 11; с. 59–60].

Отже, особливістю семантики цих слів є те, що вони як первинні однозначні лексеми, наповнені оцінними смислами. Тобто це власне оцінні номінативні одиниці, що позначають не саму особу (жіночої чи чоловічої статі), а її ознаку. Тому вони «більш самі «конотують», ніж піддаються конотації» [8, с. 145]. План змісту їх передбачає позитивну або негативну оцінку суб'єкта відносно оцінюваної особистості, що й формує їх конотативні значення, які мають різноманітні емоційно-експресивні відтінки: зневаги, презирства, осуду, співчуття тощо. Пор.: *гуляка, стиляга, недотепа, базіка, нероба, гультіпака, нікчема, рева, підлиза, обжера, лежебока, агакало, нехлюя, сіромаха, бідолаха, трудяга, сердяга, сирота, молодчина, відчаяка, розумака, скромняга* та ін. *Горпина ж з молодих літ* ***була не гуляка*** (Г. Григоренко); *Князь виявився п'яницею,* ***гулякою****, вкрай розбещеною людиною* [12, с. 62]; *Чисто на сміх та на глум зробила доля його наймитом,* ***бідолахою*** *без поля і ріллі, без хати і роду* (Іван Франко). --- ***Бідолаха***! *– прошепотіла Люба. – Бачите, яка* ***вона***

вразлива (з розм. мовл.); *От ще мені агакало*! (Б. Грінченко); *Він не каже, що* ***вона нехлюя****, не хазяйка, що вона негодна страви зварити, хліба спекти!* (М. Коцюбинський). *Гони звідси* ***цього нехлюя***! (з розм. мовл.); *А там і бранця привезли,* ***бідаху****, що* ***тріпотівся*** *од дурного страху* (М. Рильський). *Так її жаль, все їй не щастить, така* ***вона нещасна****,* ***бідаха***! *Ну й* ***Льоня***! *Ну й* **молодчина**! (Д. Ткач); ***Молодчина старенька****, – умліває від страху, а не пускає, як сказано* (В. Винниченко) [12, с. 7, с. 65, с. 68, с. 77].

У деяких українських іменниках спільного роду можна спостерігати гендерний розподіл. Наприклад, *гуляка, гольтіпака (гультіпака), гульвіса* (ч. і ж. р.) – *той (та), любить гуляти; гультяй* (ч. р.) – *гультяйка* (ж. р.); *розумаха (розумака)* (ч. і ж. р.) – *той (та) розумна людина; розумник* (ч. р.) – *розумниця* (ж. р.); *чистьоха* (ч. і ж. р.) – *той (та) винятково охайна людина; чистуха* (ж. р.) – *(чистюк)* (ч. р.); *підлабуза* (ч. і ж. р.) – *той (та), хто підлабузнюється до кого-небудь; підлабузник* (ч. р.) – *підлабузниця* (ж. р.); *ледарюга (ледацюга)* (ч. і ж. р.), *ледащо* (ч. і с. р.) – *той (та), що не любить працювати; ледар* (ч. р.) – *ледарка* (ж. р.) та ін. [15, Т. 1, с. 268; Т. 3, с. 544; 14, с. 59–60, с. 90, с. 135].

За своєю словотворчою структурою іменники спільного роду – це похідні слова, що творяться від дієслівних або прикметникових чи іменникових основ. Переважна більшість із них утворилася способом суфіксації, за допомогою експресивно забарвлених суфіксів. Пор.: *жаднюга, добряга, сиротинка, пройдоха, сонюга, бідаха* та ін. Деякі із них утворилися способом нульової суфіксації: *бездара, пронира, незграба, базіка, нероба, роззява, рева* тощо. Складні іменники спільного роду творяться наступними способами: складанням (*лежебока, тонкослізка, білоручка, пустомеля* та ін.) або зрощенням (*варивода, урвиголова, зірвиголова, скоробреха* та ім. под.) [12, с. 61–66].

На наш погляд, до іменників спільного роду можна віднести ще й емотивно-оцінні номінативні лексеми, які в прямому значенні не містять конотативних значень, а в переносному наділяються яскравим оцінним забарвленням. Це так звані метафоризовані номінації, які позначають осіб чоловічої чи жіночої статі за певними ознаками. Наприклад, ***мавпа*** *– про людину, яка сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо; про дуже негарну людину. Невже вас не ображає, коли заслинена мавпа з одеського привозу пародіює говір вашої матері?* (Є. Дудар). *Ти що,* ***чорна мавпо****, крайнього знайшов* (Л. Денисенко). ***Шафа*** *– кремезна, мускулиста людина. Товста, як шафа завширшки* (В. Холошвій). ***Ворона*** *– про неуважну людину; ґава, роззява. Ну якщо, ворона, їх тут нема, будеш мені тиждень сигарети купляти* (Л. Дереш). ***Каланча*** *– довга і худа людина. Чого ви стовбичити, як каланча?* (Є. Дудар). ***Амеба*** *– людина з вузьким кругозором, малорозвинена, обмежена; безвольна, безхарактерна. Ти вже не живий чоловік, а безвиразна протоплазма, колоїдний розчин, амеба* (П. Загребельний). ***Дзиґа*** *– швидка в рухах, вертлява людина. Почув я божественний голос Софії Ротару, засоромився та втратив пильність, чим скористалася ця навіжена дзиґа* (Л. Денисенко). ***Свиня*** *– неохайна, непорядна, нечемна, невдячна людина. Та ще, свиня, заявляє, що він би їв її чайною ложечкою* (О. Чорногуз) та ін. [13, с. 8, с. 23, с. 32, с. 50, с. 64, с. 108, с. 138]. Усі ці емотивно-оцінні назви творяться лексико-семантичним способом.

А. П. Загнітко зауважує, що омонімія граматичного роду стосовно іменників спільного роду – «це наслідок створення емоційної оцінки, пов'язаної з виявленням семантичних особливостей в українській мові, тобто з метафоричним переносом. К. С. Аксаков, розглядаючи іменники цього типу, звернув увагу на те, що «більшість слів … на *-а* являють собою результат метафоричного вжитку або взагалі перенесення абстрагованих або конкретних слів жіночого роду на особи. Первісно це слова жіночого роду» [8, с. 146].

Висновки. Таким чином, простудійовані нами іменники спільного роду належать до шару оцінювальної лексики і являють собою предметно-ознакові слова, що дають експресивну характеристику особі за її відповідними якостями. Це зумовлено природою їх семантики: позначати не саму особу, а ознаку осіб різної статі, тобто характеризувати особу. За конотативним значенням іменники спільного роду поділяються на власне оцінні та емотивно-оцінні. Власне оцінні лексеми є однозначними й містять елемент оцінки у своєму первинному значенні (*рева, підлиза, базіка*). Емотивно-оцінні номінативні одиниці представлені багатозначними словами, які в прямому значенні не мають оцінюваного компонента, а в переносному значенні набувають яскравого експресивного забарвлення (*мавпа, шафа, зміюка*). За словотворчою структурою вони являють собою похідні іменники, які творяться різними способами, а саме: суфіксацією, нульовою суфіксацією, складанням (чистим основоскладанням, складанням з суфіксацією), лексико-синтаксичним і лексико-семантичним. Але переважна більшість таких іменників утворюються за допомогою експресивно забарвлених суфіксів, тобто способом суфіксації.

Отже, іменники спільного роду – це один із засобів реалізації категорії оцінки на морфологічному рівні.

Список літератури

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. Г. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. –336 с.

2. Васченко В. Грамматическая категорія общего рода в русском языке / В. Васченко // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 60–68.

3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

4. Греч Н. Краткая русская граматика / Н. Греч. – СПб., 1858. – 146 с.

5. Вихованець І. Р. Граматика української мови / Іван Романович Вихованець, Катерина Григорії-вна Городенська, Арнольд Панасович Грищенко. – К. : Радянська школа, 1982. – 209 с.

6. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : [підручник] / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 422 с.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.

8. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія – Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : БАО, 2011. – 991 с.

9. Кислиця Д. Граматика української мови. Фонетика і морфология : [підручник] / Д. Кислиця. – Нью-Йорк : Видавництво шкільної ради, 1995.

10. Леонова М. В. Іменники так званого спільного роду / М. В. Леонова // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 76–84.

11. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.

12. Мерінов В. В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові : [монографія] / В. В. Мерінов. – Харків, 2005. – 211 с.

13. Попова І. С. Словник оцінних найменувань осіб української мови / І. С. Попова, В. В. Корольова. – Дніпропетровськ : «Пороги», 2009. – 175 с.

14. Русская граматика. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 788 с.

15. Русско-украинский словарь. – К. : Наукова думка, 1968. – Т. 1. – 700 с.; Т. 3. – 727 с.

16. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

17. Халіман О. В. Оцінні значення іменників спільного роду як проблема лексикографування / О. В. Халіман // Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах ; [V Міжнародна наукова конференція]. – Дніпропетровськ : «Нова ідеологія», 2011.

Рудницкая Л. И. Украинские существительные общего рода как предметно-определительные имена: функциональный и семантико-деривационный аспекты / Л. И. Рудницкая // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 133–138.

В статье расматриваються имена существительные общего рода как один из способов реализации категории оценки на морфологическом уровне. Автор на примерах доказывает, что существительные общего рода – это предметно-определительные слова, которые пополняют класс оценочных наименований лиц, план содержания которых вкючает в себя не только денотативные значения, но и коннотативные. Поэтому имена существительные общего рода относятся к пласту лексики, имеющей экспрессивно-эмоциональную окраску, особую оценочность.

Ключевые слова: существительные общего рода, категория оценки, эмотивность, экспрессивная окраска, коннотация, экспресино-эмоциональная окраска.

Rudnitskaya L. Ukrainian nouns of common gender as a subject- attributive names: functional, semantic and derivation aspects / L. Rudnitskaya // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 133–138.

An article deals to the nouns of common gender as one of the ways to implement the assessment category at the morphological level. By using examples author proves that the common gender nouns - it is a domain-attributive words that fill up the class names of those estimates, the plan content which includes not only the denotative charge, but connotative too. It is due to the nature of their semantics: not call itself a person, and to do characteristic to it. That is why nouns of the common gender belong to the formation lexicology, which has expressive, emotional and a special evaluative.

The nouns of common gender unambiguous lexemes. They are contain an evaluation component in its primary meaning (roar, suck-up, crybaby). For the author's mind, emotive and assessment nominative units belong to them too. Ambiguous words in the literal sense are beyond judgmental. In a figurative sense, they become expressive and emotional, that is, evaluative, emotiveness (monkey, pig, tower).

Keywords: nouns of common gender, category assessment, an emotiveness, a connotation, an expressive color, expressive and emotive.

Поступила в редакцию 16.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 139–144.

УДК 81'367.7 «16/19»

РАЗВИТИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА ГЛАГОЛА *РАБОТАТЬ* В ПРОЦЕССЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Савченко Е. В.

Донбасский государственный педагогический университет, г. Донецк

В статье рассматривается синхронный и диахронный подходы к изучению словообразовательных гнезд и анализируется изменение словообразовательного гнезда глагола *работать* на различных временных срезах, прослеживаются изменения в структуре гнезда по мощности, глубине гнезда, его ширине, по количеству словообразовательных цепей и парадигм, фиксируются статистические данные количественного состава словообразовательных гнёзд на протяжении XI–XX веков.

Ключевые слова: словообразование, словообразовательное гнездо, глаголы деятельности, дериват, синхрония, диахрония.

Постановка проблемы. Системный подход к изучению явлений, связанных с созданием слов в языке, является важнейшей чертой современного словообразования. Особенно интенсивно изучаются словообразовательные гнёзда (СГ), которые выполняют систематизирующую функцию словообразовательного уровня языка. В последние годы проблематика исследований словообразовательного гнезда расширилась и усложнилась. На необходимость исторического исследования гнёзд обращал внимание основоположник «гнездового изучения словообразования» А. Н. Тихонов в 1972 году: «К актуальным проблемам современной дериватологии относится … исследование словообразовательных гнёзд в диахроническом аспекте, выявление особенностей формирования их, анализ и характеристика изменений и структурных преобразований, вызванных различными лингвистическими и экстралингвистическими причинами, изучение процессов распада и возникновения новых гнёзд, описание путей совершенствования словообразовательной системы языка как системы гнёзд» [8, с. 12]. Это высказывание не потеряло своей актуальности до сих пор, так как сочетание синхронного и диахронного подходов к изучению СГ признаётся необходимым в связи с тем, что языковая система всегда является продуктом длительного исторического развития. В процессе этого развития состав словообразовательного гнезда меняется: одни слова появляются, другие исчезают, третьи вследствие семантических сдвигов, ведущих к ослаблению смысловых связей, из центра гнезда перемещаются на его периферию или выходят из гнезда, утратив родственные отношения. Диахронный подход необходим для понимания закономерностей, которые действуют в современной словообразовательной системе языка.

На важный вопрос о соотношении синхронии и диахронии уже обращали внимание такие учёные, как И. А. Бодуэн де Куртенэ [2], Ф. де Соссюр [3], продолжили исследования современные лингвисты. В учении И. А. Бодуэна де Куртенэ указывается на «важность различения изменений, совершающихся каждовременно в данном состоянии языка, и изменений, совершающихся в истории на протяжении многих веков» [2, с. 19]. По мнению учёного, язык – это сложная многоступенчатая, но целостная система, при изучении которой необходимо соблюдать хронологический

принцип – «принцип объективности по отношению к совершающемуся во времени генетическому развитию языка» [2, с. 67].

Фердинанд де Соссюр отмечает три основных различия между синхроническим и диахроническим: 1. По своему значению для языка синхронический аспект превалирует над диахроническим, так как для говорящих только он подлинная и единственная реальность. 2. Различие в методах заключается в том, что синхрония знает только одну перспективу, перспективу говорящего, и весь её метод сводится к собиранию от них языковых фактов. Диахроническая лингвистика должна различать две перспективы: одну перспективную, следующую за течением времени, и другую ретроспективную, направленную вспять. 3. Различен и объём той области, на который распространяется та и другая дисциплина. Объёмом синхронического изучения являются не все совпадающие по времени факты, а только совокупность фактов, относящихся к тому или иному языку. Диахроническая лингвистика отвергает подобную специализацию: рассматриваемые ею элементы не принадлежат обязательно одному языку: «Различие же между отдельными языками создаётся целым рядом событий, развертывающихся в языке на временной оси и умножаемых действием пространственного фактора. Для сопоставления двух форм достаточно, если между ними есть историческая связь, какой бы косвенной она ни была» [3, с. 123]. Четвертое различие между диахронией и синхронией намечено Ф. де Соссюром в отношении применения к этим областям понятия закона. Синхронический закон – общий закон, но не императивный: отображая существующий порядок вещей, он только констатирует некое состояние. (Вероятно, поэтому в 80-е годы XX века Е. С. Кубрякова будет говорить о большей употребительности понятия *словообразовательное правило* [5], а не закон.) Такой закон непрочен, так как нет силы, гарантирующей сохранение регулярности, установившейся в каком-либо пункте. Это, скорее, принцип регулярности. Учитывая все наблюдения Ф. де Соссюра, мы не можем согласиться с требованием учёного категорично разделить синхронию и диахронию в лингвистике: «Противоположность двух точек зрения – синхронической и диахронической – совершенно абсолютна и не терпит компромисса» [3, с. 116]. Исследователю действительно нужно отдавать себе отчёт в том, с чем он имеет дело: с «событием» или «состоянием». Но каждый язык представляет собой практически одну единицу изучения, так что силою вещей приходится рассматривать его попеременно и статически, и исторически. Большинство исследователей пришло к убеждению, что разделение синхронии и диахронии невозможно: «В словообразовании больше, чем в какой-либо другой дисциплине, описание того, что есть, должно быть описанием того, как это стало, и нельзя разграничить абсолютно синхронию и диахронию» [11, с. 25]. Обязательный учёт и диахронического, и синхронического аспектов является принципом описания СГ *работать* в данной статье.

Вопрос о синхронии и диахронии в словообразовании рассматривался многими учёными: Н. Ю. Авиной [1], А. Н. Тихоновым [8], И. А. Ширшовым [10] и его учениками, а также представителями Донецкой лингвистической школы. Вопрос о том, как делаются новые слова и как сделаны производные слова, целая группа исследователей относит к области диахронии, к области синхронии – рассмотрение структуры производных слов с точки зрения языкового сознания говорящих, с точки зре-

ния взаимоотношения производных с однокоренными производящими в данный момент языкового развития. Е. А. Земская утверждает, что «синхронное словообразование изучает отношения сосуществующих единиц, диахроническое – процессы превращения одних единиц в другие» [4, с. 6]. А. Н. Тихонов рассматривает в качестве объекта синхронного словообразования «действующие в современном языке модели порождения слов» и «современные словообразовательные отношения однокоренных слов» [8, с. 4]. Необычна точка зрения Н. М. Шанского, который не отрицает синхронного словообразования, но считает его лишь «кажущимся» (оно показывает, как слово «осознаётся образованным»), действительное же образование слов относится к прошлому состоянию языка: «Производящая (или образующая) основа не всегда будет... действительно производящей... Производящая может быть основой, от которой та или иная производная действительно образована, так и основой, от которой данная лишь осознаётся образованной» [9, с. 40]. По мнению Н. М. Шанского, действительное образование слов изучается этимологией, синхронно осознаваемое –словообразованием.

В. Н. Немченко, не отрицая необходимости разграничения диахронического и синхронического словообразования, полезного, по его мнению, прежде всего для грамотной квалификации способов и средств словообразования, близок в своих взглядах к точке зрения Н. М. Шанского, относя диахроническое словообразование к области реальной действительности, а синхроническое – к сфере сознания носителя языка, его представлений [6].

И. А. Ширшов в монографии «Теоретические проблемы гнездования» отмечает, что «жёсткие правила разграничения синхронии и диахронии удовлетворяли исследователей лишь до тех пор, пока объектом их анализа были отдельные слова» [10, с. 25]. Но в процессе описания гнезда как структурно-семантического целого в рамках толково-словообразовательного словаря выявилась необходимость в синтезе этих двух подходов изучения языка, так как они тесно связаны между собой. Любое синхронное состояние языка обусловлено его историей, структура и семантические характеристики современного СГ определены особенностями его становления, функционирования в разные языковые периоды. Изменение хотя бы одного элемента диахронии ведет к изменению всей системы, обнаружению структурно-семантических изменений в гнезде.

Н. Ю. Авина заметила, что «диахронический подход к гнёздам даёт возможность проследить их становление, развитие и функционирование в разные периоды языка, предвидеть перспективы движения, выявить структурно-семантические изменения СГ: набор деривационных значений и средств их выражения, конкуренцию и закрепление в гнезде продуктивных словообразовательных типов. Историческое изучение СГ обнаруживает лексико-семантические изменения внутри гнёзд и соотношение состава производных в СГ. В эволюции словообразовательных гнёзд выявляются причины, ведущие к распаду словообразовательных гнёзд» [1, с. 168]. Поэтому при описании движения СГ *работать* на временной оси используются два подхода: синхронный и диахронный.

СГ глагола *работать* исследовалось на трёх временных срезах: в период с XI по XVII вв. (СГ1), в период XVIII – середины XIX вв. (СГ2), на современном этапе

(СГ3). Были определены состав и границы гнезда для каждого периода, выявлены формально-семантические изменения в структуре гнезда в процессе исторического развития.

На всех этапах своего развития СГ *работать* выступает как многословное гнездо-дерево. Статистические формулы гнёзд, в которых выражаются количественные характеристики, в кратком виде отображают структуру гнёзд и соотношение характеризующих их параметров: СГ1 – 31-3-13-24-8; СГ2 – 161-5-29-102-58; СГ3 – 530-6-31-296-140. Первое число соответствует лексическому объёму гнезда, т. е. мощности, второе – глубине гнезда, т. е. количеству словообразовательных ступеней, третье – ширине, т. е. количеству непосредственных производных исходного слова, четвертое – количеству словообразовательных цепей (СЦ), пятое – количеству словообразовательных парадигм (СП) в гнезде.

Эволюционное развитие СГ *работать* характеризуется существенным ростом всех количественных показателей: в 17 раз увеличивается лексический объём (при количественном сопоставлении учитываются параметры СГ1 и СГ3); в 2 раза увеличивается глубина гнезда; в 2,4 раз возрастает словообразовательная активность базового слова гнезда, на что указывает рост ширины гнезда с 13 дериватов в СГ1 до 31 деривата в СГ3; более сложными и разнообразными становятся синтагматические отношения в гнезде – количество СЦ увеличивается в 12,3 раза; производящая база гнезда увеличивается в 17,5 раз (количество СП в СГ1 – 8, в СГ3 – 140). Гнездо в современном языке стало более мощным, глубоким и разветвлённым.

Сопоставление количественных показателей частеречной принадлежности дериватов показывает, что с этой точки зрения произошли такие изменения: увеличение доли существительных в СГ3, сравн.: в СГ1 – 32,3% (на первом месте были глаголы – 41,9%), в СГ2 – 46,6%, в СГ3 – 63,9%. Возрастание удельного веса существительных объясняется активизацией процессов образования отглагольных существительных, отвлечённых и особенно сложных существительных.

Гнездо *работать* в своем развитии демонстрирует регулярное использование богатых словообразовательных ресурсов русского языка, отражает сложный процесс становления и упорядочивания словообразовательных норм русского языка, состоящий в утверждении и специализации продуктивных моделей и утрате непродуктивных. Деривация осуществляется главным образом суффиксальным способом: 54,8% в СГ1, 64,6% в СГ2, 29,4% в СГ3. В современном СГ преобладают дериваты, образованные путем сложения (38,1%). В СГ имеют место и префиксальные, и постфиксальные производные, и дериваты, образованные комбинированными способами.

Выводы. Изменения в лексическом составе гнезда вызывают существенные изменения в синтагматических отношениях производных. Усложняется частеречная структура СЦ: СГ1 – 24 частеречных моделей, СГ2 – 102, СГ3 – 390. Преобладающими видами СЦ на всех этапах развития гнезда являются двухзвеньевые и трёхзвеньевые цепочки.

Более сложными становятся парадигматические отношения в гнезде. Проявляется тенденция роста производящей базы СГ (СГ1 – 8 производящих, СГ2 – 58, СГ3 – 140), а также тенденция увеличения объёма самих СП. В парадигмах происходит усложнение субстантивных и глагольных блоков.

Развитие СГ *работать* осуществляется главным образом за счёт увеличения его ширины, а также за счёт регулярного пополнения сложными образованиями на всех шагах деривации. Отмечается также глубинный рост гнезда, который проявляется в увеличении многозвеньевых СЦ, а также в увеличении словообразовательной активности производных второй – четвертой ступеней словообразования.

Список литературы

1. Авина Н. Ю. Развитие словообразовательных гнёзд / Н. Ю. Авина // Филологические науки. – № 3. – 1986. – С. 78–81.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Проблемы языкового родства / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / [под ред. С. Г. Бархударова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 342–352.
3. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / [русский перевод А. М. Сухотина]. / Фердинанд де Соссюр. – М., 1933. – 286 с.
4. Земская Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык : [учеб. пособие] / [под ред. В. А. Белошапковой]. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Кубрякова Е. С. О понятиях синхронии и диахронии / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – № 3. – 1968.– С. 112–123.
6. Немченко В. Н. О диахронии и синхронии в словообразовании / В. Н. Немченко // Филологические науки. – № 5. – 1985.– С. 49–55.
7. Тимофеев К. А. Заметки о словообразовании / К. А. Тимофеев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1960.
8. Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования : [сб. науч. ст.] / [отв. ред. А. Н. Тихонов]. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 3–13.
9. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М. : Изд-во МГУ, 1968. – 310 с.
10. Ширшов И. А. Теоретические проблемы гнездования / И. А. Ширшов. – М. : Прометей, 1999. – 236 с.
11. Ярцева В. Н. Проблемы исторической грамматики : соотношение синхронии и диахронии / В. Н. Ярцева // Филологические науки. – № 3. – 1990. – С. 10–28.

Савченко О. В. Розвиток словотворчого гнізда дієслова работать в процесі історичного розвитку / О. В. Савченко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 139–144.

У статті розглядається синхронічний і діахронічний підхід у вивченні словотвірних гнізд та аналізується рух словотвірного гнізда дієслова работать на різних часових зрізах, простежуються зміни в структурі гнізда за потужністю, глибиною гнізда, його шириною, за кількістю словотвірних ланцюжків і парадигм, фіксуються статистичні відомості кількісного складу словотвірних гнізд протягом XI – XX століть.

Ключові слова: словотвір, словотвірне гніздо, дієслова діяльності, дериват, синхронія, діахронія.

Savchenko O. The development of word-formation of the verb работать in the process of historical development / O. Savchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 139–144.

The question of different descriptions of word-forming family (WFF) as an integrated unit of word formation is dedicated more and more articles. The aim of this article is to observe changes in the word-forming family of the verb to work in three time periods: between the XI and the XVII century (WFF1), during the XVIII - the middle of the XIX century (WFF2), at present (WFF3).

At all stages of its development the word-forming family of the verb to work acts as a verbose family-tree. The statistical formulas of the families in summary form show the structure of the families and the ratio of their characterizing parameters: WFF1 - 31-3-13-24-8; WFF2 - 161-5-29-102-58, WFF3 - 530-6-31-296-140. The first number corresponds to the lexical amount of the word-forming family, i.e., the power, 2 - the

family's depth, i.e. total word-forming stages, 3 -, the width, i.e. total direct derivatives of the original word, 4 - the number of word- forming chains, 5 - the number of word-building paradigms in the family.

The evolutionary development of the word-forming family to work is characterized by a significant increase in all quantitative indicators.

Key words: word-formation, word-forming family, verbs of activity, derivative, synchronism, diachrony.

Поступила в редакцию 06.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 145–152.

УДК 81'367.633

СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ПРИЙМЕННИКОВИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Салєхова С. В.

Донецький національний університет, м. Донецьк

У статті висвітлено питання про виокремлення парадигматичних категорій у прийменника. Проаналізовано семантичну парадигму прийменникових одиниць української мови, виділено у її межах синонімічні, антонімічні, омонімічні та конверсивні відношення.

Ключові слова: антоніми, конверсиви, омоніми, парадигма, прийменник, семантична парадигма прийменника, синоніми.

Постановка проблеми. Мовна система не є розрізненим набором мовних одиниць, вона охоплює мовні елементи, які об'єднані різноманітними відношеннями та зв'язками. Функціонування кожної мовної одиниці передбачає її залучення до різних типів зв'язків у системі мови. Зокрема, різні вияви парадигматичних відношень досліджувалися передусім для повнозначних частин мови, а їх наявність і у службових слів, у тому числі прийменників, тривалий час залишалася поза увагою лінгвістів.

У дослідженнях, виконаних у межах Міжнародного проекту «Слов'янські прийменники в синхронії та діахронії: морфологія і синтаксис» (Росія, Україна, Білорусь, Польща, Болгарія, Сербія), було обґрунтовано поняття «парадигма прийменникової одиниці» та розпочато аналіз парадигматичного потенціалу прийменникових одиниць на матеріалі слов'янських мов [3–8; 10; 16]. Під прийменниковими одиницями учасники проекту розуміють власне-прийменники (*без, задля, край, на, про* та ін.) та еквіваленти прийменників (*міцністю, під керівництвом, радіусом понад, у функції* і под.) [5, с. 173].

Метою пропонованої статті постає аналіз семантичної парадигми прийменникових одиниць української мови, що зумовлює необхідність розв'язання наступних завдань: 1) з'ясувати обсяг поняття «парадигма»; 2) проаналізувати погляди на виокремлення парадигматичних категорій у межах прийменникових одиниць; 3) виділити семантичну парадигму прийменникових одиниць української мови та розглянути її основні складники.

Мова постає складним, структурованим, багатоаспектним механізмом зі своєю внутрішньою організацією. Відношення між елементами мови можуть бути парадигматичними, синтагматичними та ієрархічними. Парадигматичні відношення можна назвати вертикальними (це вибір, асоціація, яка відбувається на основі подібності чи відмінності мовних одиниць), синтагматичні – горизонтальними (здатність мовних одиниць поєднуватися між собою), а ієрархічні відношення – це відношення одиниць різнорівневих (фонема – морфема, морфема – лексема тощо) [11].

Характеризуючи парадигматичні відношення у системі мови, М. Я. Блох зазначає, що «різноманітні внутрішньосистемні зв'язки та залежності одиниць знаходять втілення у тому, що кожна мовна одиниця залучається одночасно до безлічі рядів

співвіднесеності за різними формальними та функціональними якостями» [1, с. 31]. Парадигматичні відношення виражаються у сукупності мовних елементів, які об'єднуються за «варіативно-інваріантним принципом» (за М. Я. Блохом), тобто інваріантність складників парадигми поєднує їх у парадигматичну єдність, варіативний складник розподіляє всі елементи парадигми на різні рівні, які виражають конкретну реалізацію.

В «Українська мова: Енциклопедія» розглянуто парадигму у широкому (як ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших, розподіл системи на класи на основі опозицій) та вузькому (функціонування певних класів одиниць, де кожна мовна одиниця може замінюватися одиницею свого ж класу) розуміннях. Зазначено також, що це поняття було застосоване спочатку в морфології, а вже потім – у фонології, лексиці, синтаксисі і словотворі (автор статті – М. П. Кочерган) [15, с. 457].

У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» термін «парадигма» розглянуто у трьох площинах: 1) як будь-який клас лінгвістичних одиниць, які протиставляються одна одній і водночас об'єднані за наявністю спільної ознаки або асоціації; 2) як модель і схема організації певного класу або сукупності; 3) як синонім морфологічної парадигми у найвужчому розумінні (тобто система форм одного слова) [13, с. 366].

Кожен рівень мовної системи має індивідуальні парадигматичні характеристики та відрізняється від іншого рівня певними особливостями. Розуміючи парадигму як відношення, що пов'язують у системі мови одиниці, які перебувають у відношеннях варіативності, протиставлення, взаємозамінюваності, поєднуються у пари і ряди, можна зазначити, що кожна одиниця виявиться задіяною у великій кількості парадигматичних структур. Усередині кожного класу мовних одиниць можна говорити про парадигматику різних рівнів. Ця чітка структурованість свідчить про системний характер мовних категорій.

Донедавна вважалося, що всі службові частини мови, зокрема і прийменник, позбавлені парадигматичних категорій. Хоча у прийменника визнавалися синонімія та антонімія, дослідники у XX ст. не розглядали парадигматичні рівні прийменникових одиниць. Їхня парадигма збігалася із словоформою. Так, В. В. Виноградов зазначав щодо просторових прийменників, що «вже із самого переліку прийменників, що виражають просторові відношення, видно, які різноманітні значення і відтінки спостерігаються всередині цієї семантичної сфери. У межах вживання прийменників, що виражають просторові відношення, широко розвинена синтаксична синоніміка...» [2, с. 66].

А. С. Колодяжний наголошує, що серед прийменників існують абсолютні синоніми (наприклад, *коло – біля),* але більшість синонімів має відтінки у граматичному значенні або стилістичні відмінності. Цей синонімічний загал дослідник поділив на три групи: а) ідеографічні синоніми, що зберігають основні риси, але відрізняються додатковим значенням і особливостями вживання (*пройти <u>повз</u> будинок – пройти <u>перед</u> будинком*); б) стилістичні синоніми, що мають різне стилістичне навантаження (*згідно з наказом* (нормативне вживання) – *згідно наказу* (ненормативне вживан-

ня)); в) діалектні синоніми, які функціонують не на загальномовному рівні (*в Україні* (норма) – *на Україні* (діалектне, за аналогією)) [9, с. 123–124].

На початку XXI ст. у межах Міжнародного проекту «Слов'янські прийменники у синхронії та діахронії: морфологія й синтаксис» М. В. Всеволодовою було запропоновано поняття прийменникової парадигми та виокремлено її основні складники: граматичну (семантичну та морфосинтаксичну) і текстову парадигми прийменникових конструкцій. Семантична парадигма формується за допомогою різних прийменникових одиниць однієї лексеми з різними конкретними значеннями; морфосинтаксична – складається з еквівалентів прийменників та їх дериватів, що мають відмінності в окремих граматичних категоріях; текстова ж парадигма поєднує у собі варіанти реалізації прийменникової одиниці в контексті [6].

На думку Ф. І. Панкова, незмінні частини мови (дослідник простежує їхні особливості на матеріалі прислівників) утворюють принципово нові парадигматичні відношення: 1) позиційні (сукупність усіх синтаксичних позицій окремої одиниці), 2) контекстуальні (проміжний рівень між словом і реченням, до складу цієї парадигми входить вихідне ізосемічне слово та його контекстуальні кореляти), 3) актуалізаційні (сукупність комунікативних ролей, виконуваних певної одиницею) [14, с. 77].

Білоруська дослідниця М. Й. Конюшкевич виділяє дериваційну (утворюється словоформами іменника, однокореневими прислівниками, а також однокореневими лексемами у поєднанні з первинними прийменниками), морфологічну (використання у функції прийменника однієї або кількох відмінково-числових словоформ іменника), морфосинтагматичну (врахування сполучуваності словоформи з різними первинними прийменниками) та семантичну (можливість утворення синонімічних рядів) прийменникові парадигми [10].

А. П. Загнітко також визначає у сфері прийменника кілька парадигм: морфологічну, що охоплює відмінності прийменникових одиниць у певних морфологічних категоріях; морфосинтагматичну, яку утворюють особливості сполучуваності первинних прийменників з відмінковими формами або вторинних із первинними прийменниками; семантичну (функційно-семантичну), що об'єднує всі функційно-семантичні ємності прийменника; дериваційну, до якої входять усі можливі прийменникові похідні; текстову (контекстну) парадигму, яка складається з ядра (вихідне слово) та контекстуальних корелятів [7, с. 23].

Спираючись на концепцію М. В. Всеволодової та її учнів, під парадигмою прийменника розуміємо «системне використання однієї лексеми у різних виявах, зумовлених тими чи іншими відношеннями» [3, с. 7]. Визнаючи наявність всередині прийменникової системи кількох парадигм, спробуємо з'ясувати особливості семантичної парадигми прийменників в українській мові.

Як зазначалося раніше, у мові, крім первинних прийменників, які мають сталий склад, наявна значна кількість прийменникових еквівалентів – словоформ, що залишаються в межах своєї частини мови і функціонують як прийменник лише за певних синтаксичних умов. Еквіваленти прийменників спроможні утворювати певні семантично пов'язані ряди і пари: *у межах – у межі – за межами*; *із використанням – без використання*. Отже, «семантична парадигма – ряд прийменникових одиниць,

що утворені від однієї лексеми та об'єднані системними семантичними зв'язками» [4, с. 18]. До семантичної парадигми К. М. Виноградова, М. В. Всеволодова, Г. В. Ситар, В. Л. Чекаліна, Г. А. Шиганова та інші зараховують синонімічні, антонімічні, омонімічні та конверсивні відношення [4–6; 16; 17].

У межах семантичної парадигми виділяють лексико-семантичні типи. Так, наприклад, у часовому семантичному полі виокремлюють лексико-семантичні типи, що конкретизують темпоральність кожної одиниці: початкова межа відліку часу (*з сьомої години вечора*), фіксований часовий проміжок (*протягом місяця*), кінцевий вияв часу (*до завтрашнього вечора*), точне часове призначення (*на першу годину, о третій рівно*) тощо. Найбільш вживаними типом просторової парадигми є так званий «трикутник»: старт – локатив – фініш (*з полону – у полоні – у полон*) [4, с. 26]. У межах лексико-семантичних типів виокремлюють семантичні категорії – синоніми, антоніми, омоніми, конверсиви.

К. М. Виноградова та В. Л. Чекаліна аналізують функціонування розгалуженої системи синонімічних та антонімічних відношень прийменникових одиниць у російській мові [4]. Розглянемо наявність відповідних відношень для української мови.

Антоніми поділяються на лексичні та морфологічні. Лексичні антоніми можуть бути лише різнокореневі: *без застосування – із використанням*: *Доступ до даних відбувається <u>без застосування</u> додаткових значень* (1, с. 43); *Проаналізовано переваги та недоліки застосування фізичних моделей процесу струменевого формування <u>з використанням</u> сучасних методів досліджень та комп'ютерної техніки* (8; с.6); морфологічні антоніми виділяють з урахуванням двох ознак: наявність/відсутність первинного прийменника (*у бік – у бік від: Автомобіль рухався повільно <u>у бік</u> залізничного вокзалу. Моряки відійшли <u>у бік від</u> зазначеного простору*) і наявність різних первинних прийменників у складі вторинного прийменника: *із врахуванням – без врахування*: *Сумарна похибка вимірювання температури не буде перевищувати 1,2°С (<u>без врахування</u> похибки від набутої термоелектричної неоднорідності електродів термопар)* (2, с. 7); *Після проведення алгебраїчних перетворень, <u>із врахуванням</u> формули (4), отримаємо інтегральне рівняння з ядром Коші для визначення рівноважного розподілу густини дислокації ρ (x)* (7, с. 45).

Треба зазначити, що певні семантичні типи прийменників вимагають побудови антонімічних пар за різними критеріями: співпросторовість/неспівпросторовість (*у межах – за межами, у рамках – поза рамками*), вектор руху (*у глибину – з глибини*), наявність/відсутність певного елемента (*без підтримки* когось – *за підтримки* когось) [5, с. 34].

Ще однією ознакою семантичної парадигми прийменника, на думку М. Й. Конюшкевич, є те, що прийменникові одиниці здатні утворювати синонімічні ряди із «спільною семантичною валентністю до лексичного компонента синтаксеми» [10, с. 122], однак у межах своїх частин мови одиниці синонімічних прийменникових рядів можуть не функціонувати як синоніми: пор. іменники *функція, роль, статус* та синонімічний ряд прийменників *у функції, у ролі, у статусі*.

Що ж стосується синонімічних відношень, науковці виділяють лексичні та морфологічні синоніми, які у свою чергу поділяються на групи [4, с. 19].

Лексична синонімія визначається М. В. Всеволодовою як «сукупність різних лексем, як однокореневих, так і різнокореневих, які передають однакове денотативне значення» [5, с. 175]. Лексичні синоніми поділяються на два типи: 1) однокореневі наприклад, *для – задля*: *Для поліпшення якості та ефективності використання листових хромистих корозійностійких сталей необхідно підвищувати їх технологічну пластичність; Мінімум два енергоблоки АЕС працюють задля компенсації втрат питної води в ЖКГ*. Інтернет; 2) різнокореневі, наприклад, *в області – в зоні – в сфері: Зварювання треба вести в області температур…* (5, с. 110); *Якщо ж вони виготовлені методом порошкової металургії, то в зоні зварювання можливе утворення ділянок підвищеної пористості* (5, с. 105).

За визначенням К. М. Виноградової та В. Л. Чекаліної, «морфологічні синоніми – це та сама лексична одиниця, що відрізняється певними морфологічними характеристиками» [5, с. 22]. Для російської мови виокремлено 6 таких диференційних ознак: категорія числа; відмінок керованого іменника; відмінкові форми іменника, що утворює прийменникову конструкцію; наявність/відсутність первинного прийменника у складі прийменникової одиниці; відмінність первинних прийменників у прийменниковій конструкції; використання різних форми порівняння для прийменникових еквівалентів [4].

Г. В. Ситар виокремлює п’ять характерних для української мови складників морфосинтаксичної парадигми [16, с. 142], які ми розглядаємо як морфологічні синоніми та ілюструємо прикладами з наукового стилю мови:

1) морфологічні синоніми, що мають відмінності у категорії числа, наприклад, за умови – за умов: Таким чином, за умови лінійного зміцнення, густина дислокацій має типовий нормальний розподіл (7, с. 47); Термодинаміка утворення сполук елементів, дані про їх розчинність дали можливість спрогнозувати поведінку вуглецю, титану, азоту за умов електродугового переплавлення (4, с. 18);

2) морфологічні синоніми, що відрізняються відмінком керованого іменника, наприклад, *на висоті + Н.в. – на висоті + Р.в.*: *Найвищий басейн у світі знаходиться на висоті 191 метр* (*http://xn--80aqf6ah.com.ua/index.php?newsid =2020*); *Еуофріс омнісуперстес (Euophrys omnisuperstes), крихітний чорний вид павуків-скакунів, було знайдено 1924 року Р. В. Ґінґстоном (R. W. G. Hingston) на висоті 6700 метрів* (*http://uk.wikipedia.org/wiki/*).

3) морфологічні синоніми, відмінність яких полягає у наявності/відсутності первинного прийменника, наприклад, відносно – відносно до: Термодинаміка в системі V-O-C відносно до вуглетермії металооксидної сировини (3, с. 245); Величина зазору не більше 0,1 мм, поперечне биття стика відносно пучка складає ± 0,15 мм (5, с. 107);

4) морфологічні синоніми, що мають різні первинні прийменники у складі вторинного: при наявності – за наявності: Припустимо, що при наявності перешкод існує і зовнішнє поле напружень (x) P (7, с. 46); За наявності перешкод на обох кінцях відрізка [–L, L] вибираємо початок відліку x в точці x =0 і отримуємо функцію… (7, с. 46).

5) морфологічні синоніми, відмінності яких стосуються відмінкових формах іменника, що утворює прийменникову конструкцію: в основі – в основу: В основу

дисертації покладено ідею спрощення та здешевлення технології отримання економнолегованих швидкорізальних сталей… (8, с. 17); В основі процесу мартенівської плавки лежать окисні процеси, в результаті яких з металічної шихти одержують рідку сталь заданого складу (9, с. 112).

Подальші пошуки у сфері прийменникової системності призвели до виокремлення морфологічних синонімів (або«морфосинтаксичних варіантів») в самостійний парадигматичний рівень – морфосинтаксичний. На думку М. В. Всеволодової, семантичний і морфосинтаксичний рівні утворюють граматичну парадигму прийменника [6, с. 59].

Також до семантичної парадигми прийменникових одиниць слід віднести явища конверсії та омонімії [5, с. 35].

Як правило, явище конверсивності розглядалося дослідниками в межах самостійних частин мови. Вперше питання конверсивності прийменникових одиниць в українському мовознавстві було розглянуто Г. В. Ситар, враховуючи такі критерії: частиномовна належність, валентний потенціал, симетричність/несиметричність, належність до певного семантичного класу, контекстуальна вільність, наявність/відсутність семантичних зсувів, тотожність/нетотожність формально-граматичної структури речення з конверсивами [16, с. 138]. Прийменникові конверсиви можуть репрезентувати одну подію з різних боків, тобто виражати різні векторні відношення: Математичне моделювання процесу пластичного деформування проведене паралельно з методом кінцевих елементів (6, с. 67) ↔ Метод кінцевих елементів був проведений паралельно з математичним моделюванням процесу пластичного деформування.

Ще одним складником семантичної парадигми прийменників є явище омонімії, яке часто нечітко відмежовують від прийменникової полісемії. Уперше у лінгвістиці розв’язанням цього питання щодо прийменників, зокрема первинних, займався В. В. Виноградов, наголошуючи, що «враховуючи живі граматичні відношення та функції важко розглядати значення, притаманні прийменнику «з» у поєднанні з іменниками у родовому відмінку, в орудному, у знахідному, як значення семантично близькі або співвідносні, внутрішньо зв’язані, тобто як значення одного і того ж слова» [2, с. 259].

Як зазначає Г. О. Шиганова, на сучасному етапі актуальним є виявлення закономірностей існування омонімії у сфері службових частин мови, зокрема функціонування омонімічних відношень лексичних прийменників як між собою, так і з іншими частинами мови; дослідження омонімії фразеологічних прийменників з вільними конструкціями інших лексико-граматичних класів [17, с. 145].

К. М. Виноградова, В. Л. Чекаліна пропонують розглядати прийменникову омонімію як випадки, коли значення цілісної одиниці втрачають зв’язок між собою і виражають різні відношення [4, с. 36].

Вдається доречним розмежування омонімічних явищ у службових класах слів, зокрема у прийменників, запропоноване О. П. Кушлик. Дослідниця виокремлює кілька типів омонімів: а) лексико-граматичні омоніми (перехід повнозначної частини мови у службову: *проходити вузьким шляхом – шляхом плазмового напилення*); б) граматичні омоніми (службові слова різних морфологічних класів: *адже* може

функціонувати і як частка, і як сполучник); цей тип омонімів не характерний для класу прийменників; в) функціональні омоніми (відбувається ускладнення самостійного компонента «прислівник – прислівник-службове слово»: *працювати разом – деталі разом із швом*); г) «гібридні», або проміжні омоніми (типу *довше, гірше: «...тиша їх* [вепрів] *гнітить, лякає гірше ловчих окриків...»* (Р. Федорів)). Наявність омонімічних відношень прийменникових конструкції також свідчить про семантичну організованість та системні зв'язки цього класу слів [12, с. 5–6].

Висновки. Отже, функціонування прийменникових одиниць у мовленні дає змогу проаналізувати багатогранність семантичних зв'язків (семантичні поля, синонімія, антонімія, конверсивність, омонімія), і на ґрунті цих зв'язків виокремити семантичну парадигму прийменникових конструкцій. Найближчою перспективою дослідження є аналіз морфосинтаксичної та текстової парадигм прийменникових одиниць в українській мові.

Список літератури

1. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики : [учебник для студентов] / М. Я. Блох. – М. : Высш. шк., 2002. – 160 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: (грамматическое учение о слове). – М. : Высш. шк., 1972. – 614 с.
3. Виноградова Е. Н. К вопросу о грамматике русского предлога. Статья 1. Первые результаты. Понятие парадигмы предлога / Е. Н. Виноградова, В. Л. Чекалина // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2004. – № 5. – С. 7–35.
4. Виноградова Е. Н. К вопросу о грамматике русского предлога. Статья 2. Синонимия и антонимия предложных единиц / Е. Н. Виноградова, В. Л. Чекалина // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2006. – № 2. – С. 18–37.
5. Всеволодова М. В. Предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис». Первые результаты межнационального проекта / М. В. Всеволодова // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту / [зб. наук. праць, присвячений ювілею А. П. Загнітка]. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 173–180.
6. Всеволодова М. В. Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления: Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц. Кн. 1. / М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов. – М. : «Либроком», 2013. – 304 с.
7. Загнітко А. Словник часток: матеріали і статті : [науково-навчальне видання] / А. Загнітко, А. Каратаєва. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 382 с.
8. Канюшкевіч М. Й. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання : [матэрыялы да слоўніка : у 3 ч.] / М. Й. Канюшкевіч. – Гродна : ГрДУ, 2008–2010; Ч. 1. Дыяпазон А – Л. 2008; Ч. 2. Дыяпазон М – П. 2010; Ч. 3. Дыяпазон Р – Я. 2010.
9. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний. – Х., 1960. – 165 с.
10. Конюшкевич М. И. Новации в области белорусского предлога (системное, окказиональное, авторское) / М. И. Конюшкевич // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць] / [наук. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 121–126.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган ; [видання 2-ге, виправлене і доповнене]. – К. : «Академія», 2006. – 464 с.
12. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Кушлик. – Л., 2000. – 20 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Научное изд-во «Большая российская энциклопедия», 2002. – 687 с.
14. Панков Ф. Проблема парадигматики наречия // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць] / [наук. ред. А. П. Загнітко]. – Вип. 16. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 76–83.

15. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголов.), О. О. Тараненко (співголов.), М. П. Зяблюк та ін. ; [2-е вид. випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
16. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : [монографія] / [А. П. Загнітко, К. М. Виноградова, І. Г. Данилюк та ін.]. – Донецьк : Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 209 с.
17. Шиганова Г. А. Система лексических и фразеологических предлогов в современном русском языке : [монография] / Г. А. Шиганова. – Челябинск : ЧГПУ, 2001. – 454 с.

Список використаних джерел

1. Берко А. Ю. Теоретичні основи баз даних : [конспект лекцій] / А. Ю. Берко. – Л., 2007. – С. 43.
2. Кочан О. В. Термоелектричний перетворювач з керованим профілем температурного поля : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. техн. наук / О. В. Кочан. – Л., 2011. – 19 с.
3. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: металургія. – Вип. 11(159). – Донецьк : ДонНТУ. – 2009.
4. Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні, 2009. – № 1.
5. Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні, 2010. – № 2.
6. Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні, 2010. – № 3.
7. Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні, 2011. – № 1.
8. Сидорчук О. М. Особливості структуроутворення швидкорізальних сталей з підвищеними властивостями, одержаних з використанням технології струменевого формування порошків та матеріалів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. техн. наук / О. М. Сидорчук. – К., 2008. – 24 с.
9. Смирнов В. О. Фізичні та хімічні основи виробництва : [навчальний посібник] / В. О. Смирнов, В. С. Білецький. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 148 с.

Салехова С.В. Семантическая парадигма предложных единиц украинского языка / С.В. Салехова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 145–152.

В статье рассмотрен вопрос о выделении парадигматических категорий у предлога. Проанализирована семантическая парадигма предложных конструкций украинского языка, выделены в её составе синонимические, антонимические, омонимические и конверсивные отношения.

Ключевые слова: антонимы, конверсивы, омонимы, парадигма, предлог, семантическая парадигма предлога, синонимы.

Salekhova S.V. Semantic paradigm of prepositional units of the Ukrainian language / S.V. Salekhova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 145–152.

The article defines the scope of the term «paradigm». The question on allocation of paradigmatic categories of preposition is considered in the article. The paradigm is defined for the class of prepositions as «the system usage of one lexeme in different forms, which are caused by various relations». A grate attention is paid to the semantic paradigm of prepositional constructions of Ukrainian language. It is noted that lexical-semantic types function in the framework of the semantic paradigm. Some semantic categories (synonyms, antonyms, homonyms, conversives) are manifested in these types. The system of synonymous and antonymous relations of prepositional units in the Ukrainian language is analyzed, the phenomena of prepositional homonymy and prepositional conversive as components of paradigm is considered in the article. The position is reasoned for each component of the semantic paradigm in Ukrainian language. All theoretical position is illustrated by examples from the texts of the scientific and technical style.

Key words: antonyms, conversives, homonyms, synonyms, the paradigm, preposition, the semantic paradigm of preposition.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 153–159.

УДК 811.161.1'373.611

МОТИВАЦИОННЫЕ ПОЛЯ В ЛИНГВИСТИКЕ

Сембирцева В. П.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье рассматриваются различные подходы к выделению мотивационных полей в лингвистике; определяются объём, границы и структура мотивационного поля; предлагается конфигурация мотивационного поля, которая включает суб- и микрополя; устанавливается место семантических и морфологических дериватов, а также устойчивых и свободных сравнений в структуре мотивационного поля.

Ключевые слова: семантическое поле, мотивация, мотивационное поле, конфигурация поля, суб- и микрополя, ядро и периферия поля, семантическая и морфологическая деривация.

Постановка проблемы. Системный подход к языку обусловил выделение разнообразных типов полей в лингвистике (Й. Трир, Ш. Балли, Л. Вайсгербер, В. Г. Гак, Л. А. Новиков, В. Порциг, О. Г. Ревзина и др.). Одной из разновидностей поля, как отмечают исследователи, являются мотивационные поля (дальше МП). Изучению МП, их структуры и конституентов посвящены работы З. В. Беркетовой, М. В. Жуйковой, А. В. Евпака, Н. С. Соколовой, С. М. Толстой, Е. А. Штейнгарт и др. Причина обращения к мотивационному полю обусловлена неоднозначностью трактовок этого типа поля, а также сложным переплетением в нём лексикологического и деривационного аспектов. Как отмечал В. Г. Наумов, на современном этапе развития лингвистики актуальной остается «задача описания мотивационных полей, установления статуса самого мотивационного поля, совмещающего в себе внешние признаки словообразовательного гнезда, но естественно, с ним не совпадающего, хотя элементы сходства присутствовать могут» [4, с. 172].

Цель исследования – определить понятие мотивационного поля, его объём, границы и структуру.

З. В. Беркетова в работе «Мотивационное поле как один из типов семасиологических полей», исследуя сложные по структуре лексемы немецкого языка, использовала понятие «мотивационное поле», под которым понимается «иерархически организованное системное образование, включающее лексему-мотиватор и все образованные от нее вторичные слова» [1, с. 548].

По словам З. В. Беркетовой, МП имеет чёткую структуру, в которой выделяются: центр поля (имя поля, напр., blut – кровь); элементы поля – вторичные слова, находящиеся с центром поля в мотивационных отношениях, ограниченные одним деривационном шагом; компоненты элементов (корни, продуктивные суффиксы); прямой мотиватор – денотативное значение центральной лексемы; переносный мотиватор – переносное значение центра поля; к периферии автор относит лексемы, отражающие высшую степень качества («мотиватор-интенсификатор»), имеющие значение 'очень', 'особенно', 'сильно' и др. Они не имеют семантической общности с центром МП, тяготеют к другим полям.

Как считает З. В. Беркетова, элементы МП представлены словами различных частей речи, внутри каждого МП они располагаются в соответствии с центром – пе-

риферией на основании семантической связи производных с прямым значением центра поля. Центр МП представлен элементами, систематизируемыми прямым значением (Blutader – вена); дальше от центра расположены производные, мотивированные переносным мотиватором (передают одно из свойств крови, например, красный цвет); еще дальше от центра находятся лексемы, систематизируемые мотиватором-актуализатором при помощи потенциальных сем, которые не отражаются в смысловой структуре центра, но реализуется в производных (ср. blutbad – кровавая расправа, резня). Периферию составляют элементы, систематизируемые мотиваторами-интенсификаторами (blutwenig – очень мало). В состав МП входят лишь те сложные по структуре лексемы, в которых лексема центра поля занимает препозицию.

Таким образом, МП, по мнению З. В. Беркетовой, включает только сложные по структуре производные различных частей речи с прямыми и переносными значениями, находящиеся с центром поля в мотивационных отношениях.

Близкое понимание МП представлено в исследовании Н. С. Соколовой, которая рассматривает структуру МП на примере английского корня «fire» [3]. Однако в отличие от З. В. Беркетовой, Н. С. Соколова включает в состав МП фразеологизмы.

Отмечает важность выделения МП в лингвистике и С. М. Толстая, которая утверждает, что необходима «… группировка слов на основе общности их мотивационной модели (мотивационного признака)» [10, с. 116]. Такие мотивационные поля, по мнению исследователя, «…должны объединять разнородные в семантическом и денотативном отношении слова, например, все слова, мотивированные названиями растений (животных, частей тела, цветообозначениями и т. д.)» [10, с. 116]. В частности, в поле объединяются названия растений, которые мотивируются наименованиями животных (воронец, жабовник, львиный зев, петушки, ястребинка и др.).

М. В. Жуйкова и А. В. Евпак, исследуя МП на материале украинской лексики, предлагают группировать лексемы на основании их мотивационных связей с базовой лексемой и на основании денотативной отдалённости производных от сферы, к которой принадлежит базовая лексема.

Как считают исследователи, в МП входят, во-первых, семантические дериваты, однако за границами поля остаётся прямое значение базовой лексемы, поскольку элементы МП представлены производными, образованными в результате морфологической и семантической деривации (*колено* ‘*часть стебля злаков*’). Во-вторых, МП включает морфологические дериваты от базового корня (*коленчатый*). Главным критерием вхождения производного в определенное МП является несоответствие лексемы с исходной денотативной сферой (т. е. производное не должно быть тематически связано с группой *соматизмы*). В-третьих, в МП входят сложные номинации терминологического типа (*коленчатый вал*). С нашей точки зрения, невключение в МП прямого значения лексемы является некорректным, так как в прямом значении лексической единицы закреплены базовые семы, которые актуализируются в дериватах и в устойчивых сочетаниях.

М. В. Жуйкова и А. В. Евпак вводят следующие понятия: а) комплексное мотивационное поле (КМП), которое понимается как «совокупность мотивационных полей отдельных слов-центров, которые входят в состав базового семантического по-

ля» [3, с. 237], например КМП *соматизмы*; б) мотивационная группа (МГ) – «узкая группировка лексем, основанная на денотативной (тематической) близости» [3, с. 238], например, в КМП *соматизмы* входят мотивационные группы «наименование животных» (*гологлаз* ‘мелкие ящерицы с удлинённым туловищем…’, *павлиноглазка* ‘крупные или очень крупные бабочки…’, *носарь* ‘пресноводная рыба семейства окуневых…’), «наименование растений» (*горлянка* ‘тыква…’, *тысячеголов* ‘однолетнее травянистое растение…’, *птиценожка* ‘однолетнее кормовое и медоносное растение…’), «наименование частей механизмов» (*зубец, колено, ножка*) и др.

КМП в понимании авторов имеет ядерные и периферийные зоны, которые могут выделяться на основании двух параметров: 1) деривационной активности исходного корня определённого МП; 2) на основании мощности мотивационной группы, т. е. с учётом наиболее численных МГ, составляющих ядро поля (напр., *насекомые*).

Итак, по мнению М. В. Жуйковой и А. В. Евпак, МП представляет собой объединение субстантивов и сложных номинаций, основанных на мотивационной связи с исходным корнем (или словом) и тематически отдаленных от исходной сферы базового слова.

Е. А. Штейнгарт определяет МП как «совокупность языковых средств, которые находятся в отношениях мотивации и объединяются как на основе экстралингвистических связей денотатов, так и на основе внутриязыковых связей слов» [11, с. 12]. Автор описывает МП на примере специальной лексики (лексики алюминиевой промышленности). Ядро поля составляет мотивирующее слово, а периферию – мотивированные слова. Составляющие различных МП могут объединяться в тематические группы (напр., «наименования лиц по роду деятельности, профессии», «наименования производственных процессов, явлений, технологических действий и операций» и др.). МП, с точки зрения Е. А. Штейнгарт, представляет собой объединение лексем разных частей речи, состоящих с ядром в отношениях лексической или структурной мотивации.

Н. Д. Голев предлагает понимать МП как «набор мотивирующих баз с определенным лексическим значением, определяемым мотивировочным признаком» [2, с. 32]. Распределение единиц с точки зрения ядра / периферии автор предлагает осуществлять на основании либо семантического критерия (т. е. в ядре находятся те лексемы, которые наиболее адекватно отражают «характер мотивировочного признака»), либо функционального (ядро представляют наиболее распространённые лексемы).

Е. А. Юрина использует термин «мотивационно-образная лексическая парадигма» (МОП) по отношению к объединению «образных слов и выражений и мотивационно связанных с ними образных единиц, имеющих структурно-семантическую общность» [12, с. 178]. В качестве примера автор приводит МОП метафоризации прилагательного *мягкий*. Главным отличием МОП от словообразовательного гнезда является включение только образных лексем в состав парадигмы. Вершину МОП составляет непроизводное и немотивированное наименование.

Таким образом, МОП, по утверждению Е. А. Юриной, представляет собой объединение образных однокоренных слов различных частей речи, а также образных выражений, без учёта позиции ядра и периферии.

Мы понимаем МП как объединение субполей, связанное с МП родо-видовыми отношениями. Такую группировку полей М. В. Жуйкова называет комплексным мотивационным полем.

Распределение субполей внутри МП основывается на количественном признаке: ближе к ядру МП располагаются субполя с наибольшей деривационной активностью. Так, МП *ткани* включает 10 субполей: *бархат* (28 производных), *шелк* (28), *войлок* (15), *атлас* (13), *муар* (13), *кармазин* (7), *плюш* (6), *маренго* (5), *кисея* (4), *кумач* (4), *флер* (4).

Субполе мы понимаем как объединение однокоренных образных единиц различных частей речи, простых и сложных по структуре, а также устойчивых сочетаний. Главными критериями включения лексемы в определённое субполе являются следующие: 1) лексема является производной от исходного слова; 2) представляет с ним словообразовательную пару; 3) передает образное значение.

В отличие от М. В. Жуйковой и А. В. Евпака, мы вводим в состав субполя прямое значение ядерной лексемы, которое и является основой построения поля, поскольку в словарной дефиниции прямого значения закреплены семы, которые могут реализоваться в производных различных частей речи и в сравнительных конструкциях. Так, прямое значение субстантива *кисея* содержит семы ‘тонкий’, ‘прозрачный’, актуализирующиеся в производном *кисейный* (*кисейный туман*).

Ядерная основа может занимать в слове как пре-, так и постпозицию (*войлочно-волосистые листья кустарника – волосисто-войлочный стебель растения*).

Субполе имеет чёткую структуру (ядро – периферия). Распределение производных единиц на ядерную и периферийную зоны обусловлено, во-первых, деривационной активностью мотивированных единиц, во-вторых, частеречной принадлежностью производных. Внутри субполя выделяются микрополя, объединённые частеречным признаком (микрополе адъективов, микрополе субстантивов, микрополе наречий и микрополе глаголов). В каждом микрополе выделяются ядро, околоядерная зона (ОЯЗ), ближняя периферия (БП), дальняя периферия (ДП) и крайняя периферия (КП). Ядро представлено общеупотребительной, нейтральной, высокочастотной субстантивной единицей, лексическое значение которой отображает инвариант поля и не содержит других семантических компонентов. Околоядерная зона включает образные ЛСВ, образованные в результате семантической деривации. Ближнюю периферию составляют производные от ядерного конституента, а также лексические единицы, сужающие семантический инвариант поля. Дальнюю периферию занимают единицы, имеющие изменения в сигнификативном компоненте значения. В крайнюю периферию входят не общеупотребительные единицы, относящиеся к пассивному запасу языка, социально и территориально ограниченные, а также развившие коннотативные значения [8, с. 7].

Так, структура микрополя **прилагательных** представлена следующим образом: 1) в ядро входят лексические единицы *похожий*, *подобный*; 2) зона БП включает лексемы с неинвариантными (И. С. Улуханов) формантами: композиты с основами -

видный, *-образный*, *-подобный* и адъективы с суффиксами *-оват-/-еват-*, *-чат-/-ат-*, *-ист-*; 3) на ДП расположены имена прилагательные с инвариантными суффиксами, имеющими общекатегориальное значение признаковости: *-ск-*, *-ов-/-ев-*, *-н-*, *-ан-/-ян-*, *-ин-*, *-ий-*; 4) КП состоит из сложных двух-, трех- и четырехкомпонентных адъективов со значением цвета (*атласно-белый*, *насыщенно-горчично-лимонный*, *ярко-розово-малиново-красный*) и другими значениями (*атласно-блестящий*, *атласно-гладкий*, *войлочно-опушённый*, *шелковисто-мягкий*).

Ядром микрополя **субстантивов** является ЛСВ *подобие*$_1$ ‘что-либо похожее на кого-, что-либо’. БП включает производные имена существительные с деминутивными суффиксами *-к-*, *-ок-/-ик-*, *-очк-*, *-ушк-*, ДП представлена простыми субстантивами с инвариантными суффиксами, КП формируют сложные лексемы (*утконос*, *звездонос*, *пилохвост*), а также имена существительные, образованные при помощи субстантивации (*трубконосые*).

Микрополе **наречий** и микрополе **глаголов** представлены не во всех субполях. Наречия с образным значением формально мотивируются именами прилагательными, а семантически – именами существительными. Наречия образуются при помощи следующих формантов: *-и-* (*ангельски*), *по- + -и- (по-свински)*, *по- + -ьи- (по-волчьи)*, *по- + -ому- (по-козлиному)*.

Структура микрополя **глаголов** зависит от стилистической принадлежности лексемы. БП составляют глаголы, не имеющие стилистической окраски (*корениться*, *змеиться*), в ДП входят те глаголы, которые имеют определённую коннотацию, передают эмоциональность и оценочность, стилистически ограничены в употреблении. Чаще в таких глагольных лексемах отражается пейоративный компонент (*базарить*, *барствовать*, *обезьянничать*).

Кроме цельнооформленных производных в периферию входят устойчивые и свободные сравнения (дальше УС и СС). УС и СС располагаются в соответствии с частеречной принадлежностью образа сравнения (компонента *B*). Например, УС *как (словно, точно) янтарь* входит в состав микрополя субстантивов, а УС *как (словно, точно) шелковый* располагается в микрополе адъективов.

УС представляют собой «…особую систему языковых единиц, характеризующихся многообразными и сложными взаимосвязями, определяющими их структурные и семантические особенности» [5, с. 5]. УС – это широкий класс явлений, которые предоставляют в распоряжение носителя языка стандартные средства вербализации знаний о мире с помощью ситуационных образов.

Свободные (индивидуальные) сравнения порождаются в художественной и повседневной устной речи, но фиксируются лишь в словарях поэтов и писателей. Авторское сравнение – это выражение субъективной концептуальной писательской системы. Индивидуально-авторские сравнения самостоятельны и нетипичны. СС имеют способность переходить в УС, приобретая устойчивость, увеличивая частоту употребления, закрепляясь в языке.

Детально понятия УС и СС рассмотрены в работе В. М. Огольцева «Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии». УС и СС являются «элементами разных уровней (синтаксического и фразеологического)» [6, с. 52]; а также элементами «разных проявлений речевой деятельности: свободные компаративные струк-

туры оказываются принадлежностью речи, а устойчивые – принадлежностью языка как системы. Это подтверждает правильность подразделения сравнений на индивидуальные и общенародные, то есть устойчивые» [6, с. 52].

УС и СС чаще всего повторяют семы, реализуемые при семантической и морфологической деривации. Наблюдаются случаи дифференциации сем по референциальной направленности. Например, УС *как (словно, точно) лимон* имеет референцию «о человеке, лице человека», которая не представлена в производных, образованных в результате семантической и морфологической деривации; УС *как шелковый* соотносится с референцией «о животном». Часть УС передаёт новые семы, которые не актуализировались в производных. Ср.: УС *как (словно, точно) солома* имеет значение ‘вспыхивать – легко, гореть сильным пламенем. Полыхать. *О дровах; о доме, строении при пожаре*’, производные же адъективы передают семы ‘цвет’, ‘форма’, ‘вид’.

Выводы. Таким образом, МП имеет чёткую конфигурацию, конституенты поля распределяются по иерархическому принципу – выделяются ядро и периферия поля. МП состоит из субполей, объединённых родо-видовыми отношениями. Распределение субполей внутри МП основывается на количественном признаке: ближе к ядру МП располагаются субполя с наибольшим числом производных. Околоядерную зону субполей образует семантические дериваты, периферийная зона формируется морфологическими дериватами, устойчивыми сочетаниями образного характера и сравнениями.

Список литературы

1. Беркетова З. В. Мотивационное поле как один из типов семасиологических полей / З. В. Беркетова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1990. – Т. 48. – № 6. – С. 548–552.
2. Голев Н. Д. Мотивация и словообразование / Н. Д. Голев // Проблемы лексической и словообразовательной мотивации в русском языке. – Барнаул : Алтайск. ун-т, 1986. – С. 30–47.
3. Жуйкова М. В. Мотиваційні поля в лексичній підсистемі мови / М. В. Жуйкова, А. В. Євпак // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 38. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 232–238.
4. Наумов В. Г. Мотивологическая теория и практика: пути, направления, перспективы / В. Г. Наумов // Проблемы лексикографии, мотивологии, дериватологии. – Томск, 1998. – С. 167–173.
5. Огольцев В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимо-антонимический) / В. М. Огольцев. – М. : ООО «Русские словари», ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
6. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии : [монография] / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – 160 с.
7. Петров А. В. Предикатно-актантные поля в русском языке : [монография] / А. В. Петров. – Симферополь, 2012. – 320 с.
8. Петров О. В. Семантичні поля в ідеографічному моделюванні російського лексикону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. В. Петров. – К., 2013. – 40 с.
9. Соколова Н. С. Мотивационные связи в лексике современного английского языка (На примере мотивационного поля «fire») : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. С. Соколова. – Иркутск, 2005. – 17 с.
10. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 1 (3). – С. 112–127.

11. Штейнгарт Е. А. Лексика алюминиевой промышленности в свете теории мотивации : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Штейнгарт. – Томск, 2005. – 26 с.
12. Юрина Е. А. Комплексное исследование образной лексики русского языка : автореф. дис. на соискание учёной степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Юрина. – Томск, 2005. – 48 с.

Сембірцева В. П. Мотиваційні поля у лінгвістиці / В. П. Сембірцева // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 153–159.

У статті розглядаються різні підходи до виділення мотиваційних полів в лінгвістиці; визначаються обсяг, межі та структура мотиваційного поля; пропонується конфігурація мотиваційного поля, яка включає суб- і мікрополя; встановлюється місце семантичних та морфологічних дериватів, а також стійких і вільних порівнянь у структурі мотиваційного поля.

Ключові слова: семантичне поле, мотивація, мотиваційне поле, конфігурація поля, суб- і мікрополя, ядро та периферія поля, семантична і морфологічна деривація.

Sembirceva V. P. Motivational field in linguistics / V. P. Sembirceva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 153–159.

The article considers the different approaches to allocation of motivational fields in linguistics. This issue devoted to the scientific works of Z. V. Berketova, M. V. Guikova, A. V. Evpak, N. S. Sokolova, S. M. Tolstaya, E. A. Shteyngart and other researchers. The range, scope and structure of motivational field are defined. The configuration of the motivational field, the main principles of its structuring are propose and describes the elements. In the structure of motivational field includes subfields having a clear structure: the core and the periphery. The distribution of derivative units on core and peripheral zone due to derivative activity motivated units. Inside subfield allocated microfields, united by part of speech sign (the microfield of adjectives, the microfield of substantives, the microfield of adverbs and the microfield of verbs). In each microfield allocated core, near-the-core zone, near periphery, a distant periphery and the extreme periphery. In the article the place of semantic and morphological derivatives, and also of set and free comparisons in the structure of motivational field are determined.

Key words: semantic field, motivation, motivational field, configuration of fields, sub- and microfields, the core and the periphery of the field, semantic and morphological derivation.

Поступила в редакцию 08.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 160–166.

УДК 801.558

ЛАНДШАФТ И ГРАНИЦЫ ВИДОВЫХ КОРРЕЛЯЦИЙ РУССКОГО ГЛАГОЛА

Семиколенова Е. И.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

Статья посвящена проблеме коррелятивных отношений в кругу внутриглагольного словообразования. При широком понимании коррелятивными являются любые пары, в которых глаголы противопоставлены по виду. При узком – коррелятивные отношения формируют глаголы, противопоставленные по виду и тождественные лексически. Введение фазового критерия позволяет не только объединить видовых корреляции в несколько фазовых типов, но и расширить их объем. Это расширение является важным шагом в процессе грамматикализации категории вида.

Ключевые слова: глагол, категория вида, видовая корреляция, фазовость, фазовая видовая корреляция, грамматикализация.

Постановка проблемы. В типологических исследованиях категории вида / аспекта сохраняется интрига, которая связана с тем, что до сих пор продолжаются поиски ответов на вопросы, поставленные десятки лет назад. Это касается и проблемы видовой парности русских глаголов. Но если вопрос о формальных отношениях между глаголами в паре постепенно утрачивает свою актуальность [14, с. 164; 18, с. 163], то проблемы лексического значения глаголов в видовой паре (их тождество или допустимые различия), по-прежнему находятся в центре внимания аспектологов [3; 4; 6; 7; 10; 13; 25; 26; 27; 29 и другие]. Ибо «проблема вида – это, в первую очередь, семантическая проблема» [9, с. 167].

Однако, по мнению Н. В. Перцова, «русистика еще не выработала по-настоящему строгих и операционных критериев для установления видовой парности» [14, с. 127]. Об этом свидетельствуют и результаты анкетирования, проведённого среди участников аспектологического семинара филологического факультета МГУ [12]. Опрос показал значительное расхождение мнений по поводу (чисто) видовой парности таких глаголов, как *видеть – увидеть, гулять – погулять, есть – поесть, идти – пойти, кричать – закричать, петь – пропеть, прыгать – прыгнуть* [там же, с. 140]. Это объясняется тем, что в процессе анализа аспектологи использовали разные критерии, и ответы были сформулированы в русле разных теорий видовой парности.

При строгом подходе к определению видовой пары за основу чаще всего берется критерий тождества лексического значения глаголов. Как известно, это позиция «Русской грамматики», в соответствии с которой видовой парой называется «пара лексически тождественных глаголов совершенного и несовершенного вида, различающихся между собой только грамматической семантикой вида: *делать – сделать, переписать – переписывать*» [20, с. 583]. Такое понимание характерно для многих академических исследований. В «Теоретической морфологии украинского языка» отмечается: «… глаголы имеют соответствующие видовые корреляты, с которыми они объединяются в видовую пару. Соотносительными по видовому признаку являются только

члены видовых пар. Основным условием создания видовой пары есть тождество лексических значений глаголов и отличия их видового значения» [2, с. 225].

Однако в классической литературе можно встретить и утверждение о «сплошной видовой парности» русского глагола: «Все русские глаголы, за ничтожными исключениями, распределяются по парам» [17, с. 106]. По мнению Р. О. Якобсона, всю систему русского глагола можно «полностью свести к системе немногих корреляций» [28, с. 212–213], при определении которых необходимо учитывать только грамматический критерий. Другими словами, любые пары глаголов, противопоставленные по виду, рассматриваются как коррелятивные. И, хотя такая точка зрения достаточно радикальна [18, с. 167], её разделяют многие аспектологи. Например, Л. Ясаи признает, что «…в принципе корреляцию можно было бы понимать шире: как оппозицию противоположных видов с разным лексическим значением (напр., *писать* и *записать*)» [29].

Новые данные о видовой парности глаголов представлены в работах М. Ю. Чертковой и её школы. Анализ различных семантических типов глагольных пар проводился на основе функционального критерия, предложенного Ю. С. Масловым [11, с. 71–90]. Это дало возможность существенно расширить круг видовых пар глаголов и определить их как «пары *близких по значению* глаголов (или их лексико-семантических вариантов), характеризующихся определённым семантико-структурным типом и отвечающих функциональному критерию истинности видовой пары» [5, с. 45–46; 25, с. 111–113; 26, с. 250]. Аналогичную точку зрения высказывал и известный украинский лингвист В. М. Русановский: «В 20 веке вид стали понимать как глагольную пару, компоненты которой *идентичны* или *очень близки* по семантике» [19, с. 64]. На наш взгляд, этот подход является наиболее перспективным, так как учитывает разную природу отношений глаголов в видовой паре.

Как известно, перфективация и имперфективация – это одновременно процессы и грамматические и словообразовательные, поэтому могут порождать не только отношения корреляции, но и деривации. О. М. Соколов писал: «… каким бы сложным ни представлялся вопрос о разграничении видовых корреляций и дериваций, само это противопоставление не должно вызвать сомнений» [22, с. 47–48].

Цель исследования – показать, что для разграничения видовых корреляций и дериваций целесообразно использовать дополнительные критерии, одним из которых может стать анализ фазовых значений видовых корреляций.

В работах разных авторов и разных школ при характеристике общего содержания категории глагольного вида два ряда глаголов – совершенного и несовершенного вида (далее – СВ и НСВ) – обычно рассматриваются разобщённо. При такой трактовке проблема фазовой членимости глагольного действия не возникает: «Вопрос о фазе действия автоматически актуализируется, как только анализ переносится в плоскость сопоставления семантики мотивата и мотиватора, в плоскость разграничения глагольных корреляций и дериваций» [там же, с. 47].

Фактически речь идёт о содержании отношений между глаголами НСВ и СВ, где, в зависимости от семантики, НСВ выражает процесс или его повторение: *петь, шептать, кричать, идти, гулять, возглавлять, посещать, прыгать*, а СВ – завершение: *спеть, прошептать*, начало: *зашептать, закричать, пойти, возглавить*,

однократность: *шепнуть, посетить, прыгнуть,* ограничительность: *попеть, пошептать, погулять,* то есть одну из фаз процесса, если понимать его как «последовательную смену состояний» во времени [15, с. 13].

Фазовые значения, выявляемые через отношения, присущи любой глагольной оппозиции, поэтому фазовость рассматривается как её обязательный семантический признак: «… любые глаголы, мотивационно связанные между собой, находятся в таких семантических отношениях, которые достаточны для определения фазового предела» [23, с. 57]. Например, процессно-завершительного (*петь – спеть*), начинательно-процессного (*шептать – зашептать*), многократно-однократного (*посетить – посещать*) и т. п. В этом плане можно говорить о фазовой константе глагольной пары: ибо «не существует таких видовых оппозиций, в которых не была бы детерминирована фазовость» [там же, с. 52–58].

Своеобразие концепции фазовости, предложенной О. М. Соколовым, заключается в следующем:

● значение фазовости рассматривается как тип отношений между глаголами, связанными отношениями мотивации и противопоставленными по виду;

● фазовость признается обязательным семантическим компонентом любой глагольной оппозиции;

● фазовое значение присуще всем видовым корреляциям, его можно использовать в качестве одного из критериев их толкования;

● значение видовой пары не ограничивается отношением «процесс – завершение процесса», а рассматривается более широко, включая и другие типы фазовых отношений [24, с. 128–146].

Таким образом, вид глагола целесообразно рассматривать как категорию, которая обозначает отношение процесса к разным фазам его протекания. Способом выражения видового значения является фазовая видовая пара глаголов. «Наиболее тесно с категорией вида связаны СГД, выражающие временные границы действия, т. е. фазисно-временные – ограничительные, начинательный, финитивный (без добавочных оценочно-количественных или обстоятельственных смыслов)», – подчёркивает Е. В. Петрухина [16, с. 113–114]. Фазовое значение становится одним из объективных критериев установления видовой парности.

Фазовую видовую корреляцию мы определяем как оппозицию глаголов НСВ – СВ, связанных отношениями мотивации и обладающих одним из фазовых значений, при этом мотивированный глагол не «нагружен» никакими дополнительными оттенками, кроме фазовых. Различия между глаголами в фазовых видовых корреляциях связаны не только с грамматическим видом (НСВ и СВ), но и с передачей фазовых значений, которые представлены несколькими типами: процессно-завершительным: *шептать – прошептать, петь – спеть*; начинательно-процессным: *шептать – зашептать, кричать – закричать, идти – пойти, возглавить – возглавлять*; многократно-однократным: *шептать – шепнуть, прыгать – прыгнуть, посетить – посещать;* процессно-ограничительным: *шептать – пошептать, гулять – погулять.*

Понятие фазовой видовой корреляции шире понятия видовой корреляции в строгом прототипическом значении, так как включает в себя, кроме процессно-завершительных, оппозиции и других фазовых типов.

Таким образом, в границах коррелятивных отношений мы рассматриваем глагольные пары четырёх фазовых типов. Их видовая парность определяется на основе критериев, ставших уже классическими [11; 16; 19; 25; 26; 29], но с учётом и дополнительного фазового критерия, то есть содержания фазовых отношений, которые возникают между глаголами. Для нас «лексическая близость» глаголов в видовой паре означает отношение процесса (глагол НСВ) к одной из фаз его протекания (глагол СВ), а «определённый структурно-семантический тип» видовой пары есть формально выраженный тип фазовых отношений между глаголами. Поэтому видовая пара трактуется как пара лексически тождественных или близких по значению глаголов, которые передают отношение процесса к одному из четырёх типов фазового предела и характеру его протекания во времени.

В таких видовых парах глаголы НСВ могут быть и предельными и непредельными, а глаголы СВ как с неинформативными, так и с сильноинформативными аффиксами. В парах имперфективного типа фазовое значение зависит от предельности-непредельности глагола несовершенного вида: его предельность предполагает формирование пары процессно-завершительного типа, непредельность – начинательно-процессного. В парах перфективного типа фазовое значение в большей степени регулируется собственной лексической семантикой глагольных аффиксов (префиксов и суффикса *-ну-*). Поэтому корреляцию целесообразно определять не только как крайнюю точку, противоположную деривации, но и как семантическую область, включающую в себя ряд зон, чёткие границы между которыми отсутствуют.

Зона 1 – представляет собой центр (ядро) полевой структуры и включает в себя видовые пары суффиксального и префиксального типа, соответствующие строгим критериям видовой соотносительности: *переписать – переписывать, наполнить – наполнять, строить – построить, варить – сварить*. Это фазовые видовые пары процессно-завершительного типа. Глаголы НСВ в таких парах всегда предельны.

В более широкое поле коррелятивных отношений (**зона 2**) входят фазовые видовые пары начинательно-процессного, многократно-однократного и процессно-ограничительного типов. Обычно глаголы СВ в таких парах рассматривают в границах того или иного СГД (начинательного, многоактного, одноактного, делимитативного). Однако, как уже было установлено, между строгими видовыми парами и парами этих фазовых типов чёткой границы нет. Процессно-завершительные отношения могут трансформироваться в начинательно-процессные: *возглавить – возглавлять, видеть – увидеть, понять – понимать, удивить – удивлять* или в многократно-однократные: *поздравить – поздравлять, пробовать – попробовать, решить – решать* [1, с. 157]. Зона коррелятивности перфективных фазовых пар более широка и неоднородна, чем коррелятивная зона имперфективных пар [21]. Чем ярче проявляется лексическое значение префикса в мотивированном глаголе СВ, тем далее, на периферии коррелятивности, располагается фазовая видовая пара. В первую очередь это касается фазовых видовых пар процессно-ограничительного типа *волноваться – поволноваться, гулять – погулять, стоять – постоять* и т. п., в которых глаголы СВ осложнены добавочными значениями, однако они имеют непосредственное отношение к семантике вида. Пары этого типа, с одной стороны, – словообразовательные дериваты, находящиеся как бы за рамками ядра грамматической

категории вида, а с другой стороны, – основа видообразования [5, с. 47]. В таких видовых парах «переплелась взаимозависимость словообразования и морфологии, что свидетельствует о незавершённости процесса грамматикализации категории вида» [19, с. 65]. В фазовых видовых парах, расположенных в зоне 2 и на её периферии, глаголы НСВ могут быть как предельными, так и непредельными.

Зона 3 включает в себя деривационные пары глаголов, значения которых различаются не только фазовыми, но и другими оттенками значений. Глаголы в таких парах связаны отношениями словообразовательной деривации и относятся к различным семантическим группировкам СГД: смягчительному (*врать – приврать*), интенсивному (*кричать – накричаться*), финитивному (*болеть – отболеть*), кумулятивному (*вешать – навешать*), дистрибутивному (*женить – переженить*) и т. п. Пожалуй, ближе всего к внешней границе корреляции (в промежуточной её зоне) могут быть расположены пердуративные пары глаголов типа *болеть – проболеть, плакать – проплакать* и т. п.[1] Процессно-ограничительные отношения, характерные для этих пар, сближают их с фазовыми видовыми парами типа *гулять – погулять*. Довольно часто однозначно определить природу глагольных оппозиций (коррелятивную или деривационную) затруднительно, так как они объединяют в себе и то и другое. В этом отношении весьма ценным остаётся мнение А. В. Исаченко о том, что «... в силу своего обобщающего, абстрагирующего характера грамматика обладает способностью вовлекать в круг грамматических отношений явления лексические» [8, с. 46].

В **зоне 4** помещены глагольные пары, фазовые отношения в которых проявляются на фоне значительных лексических различий. Глаголы СВ существенно отличаются от своих мотиваторов – глаголов НСВ. Они представляют различные типы словообразовательной деривации и стоят за границами видовой коррелятивности: *кричать – перекричать, лететь – разлететься, рыть – зарыть* и т. п.

Завершают грамматическую модель видовой парности одновидовые глаголы СВ и НСВ (**зона 5**), которые в современном русском языке не входят ни в одну глагольную пару. Глаголы СВ фиксируют ту или иную фазу процесса: *грянуть, очутиться, рухнуть, улизнуть, хлынуть* и т. п. У глаголов НСВ фазовость не фиксирована, так как вне оппозиции установить её невозможно: *опасаться, ожидать, отсутствовать, полагать, сожалеть* и т. п. Такая особенность объясняется тем, что «лексическое значение данного глагола, отражая определённые объективные свойства соответствующего действия, оказывается несовместимым с грамматическим значением того или иного вида» [11, с. 77–83]. Однако возможны и другие причины.

Выводы. Введение фазового критерия не только увеличивает число видовых пар, но и помогает более точно определить их место в зоне корреляции. Наиболее грамматикализованы процессно-результативные отношения, наименее – процессно-ограничительные. Всё это свидетельствует о продолжающемся процессе постепенной грамматикализации категории вида, что, в свою очередь, ведёт к расширению границ грамматики русского глагола.

---

[1] Ср. с мнением Л. Ясаи: «Если пропеть обозначает пердуративность (пропеть целый час), то здесь нельзя говорить даже о «приблизительной» парности» [29, с. 233].

Список литературы

1. Булыгина Т. В. Ментальные предикаты в аспекте аспектологии / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв // Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 151–166.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 398 с.
3. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола : [монография] / М. Я. Гловинская. – М. : Наука, 1982. – 154 с.
4. Гловинская М.Я. Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола : [монография] / М. Я. Гловинская. – М. : «Русские словари», «Азбуковник», 2001. – 320 с.
5. Дубовикова Л. Д. К вопросу о делимитативных и пердуративных видовых парах в современном русском языке / Л. Д. Дубовикова, М. Ю. Черткова // Типология вида / аспекта: проблемы, поиски, решения : [тезисы II Международной научной конференции (22–26 сентября 2009 г., Симферополь – Гаспра)]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2009. – С. 45–50.
6. Зализняк Анна А. Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелёв. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 226 с.
7. Зализняк Анна А. Видовая коррелятивность в русском языке: в защиту видовой пары / Анна А. Зализняк, И. Л. Микаэлян, А. Д. Шмелёв // Вопросы языкознания. – 2010. – № 1. – С. 3–23.
8. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким / А. В. Исаченко. – Ч. 1. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1954. – 385 с.
9. Кароляк С. К вопросу о типологии вида в славянских и романских языках / С. Кароляк // Типология вида: проблемы, поиски, решения : [материалы Международной научной конференции, 16–19 сентября 1997 г., МГУ им. М. В. Ломоносова)] / [отв. ред. М. Ю. Черткова]. – М. : Языки русской культуры, 1998. – С. 167–182.
10. Леман Ф. Грамматическая деривация у вида и типы глагольных лексем / Ф. Леман // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – Том 2. / [отв. ред. М. Ю. Черткова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 54–68.
11. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке // Маслов Ю. С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. – М. : Языки русской культуры, 2004. – С. 71–90.
12. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова // Труды аспектологического семинара филологического факультета им. М. В. Ломоносова. – Т. 2. / [отв. ред. М. Ю. Черткова]. – Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 140–233.
13. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) : [монография] / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
14. Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении : [монография] / Н. В. Перцов. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 280 с.
15. Петрухина Е. В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками : [монография] / Е. В. Петрухина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 256 с.
16. Петрухина Е. В. Русский глагол: категории вида и времени: в контексте современных лингвистических исследований : [монография] / Е. В. Петрухина. – М. : Изд-во МАКС Пресс, 2009. – 208 с.
17. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
18. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики : [монография] / Е. Н. Ремчукова. – М. : Изд-во РУДН, 2005. –
19. Русанівський В. М. Вид // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 64–65.
20. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.
21. Семиколєнова О. І. Видови кореляції російського дієслова та їхні типи / О. І. Семиколєнова // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 32–40.

22. Соколов О. М. Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов / О. М. Соколов // Филологические науки. – 1985. – № 4. – С. 46–52.
23. Соколов О.М. Фазовость как лексико-грамматическая категория русского глагола / О. М. Соколов // Русское языкознание. – Вып. 10. – К. : Вища школа, 1985. – С. 51–58.
24. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка / О. М. Соколов. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 203 с.
25. Черткова М. Ю. Грамматическая категория вида в русском языке / М. Ю. Черткова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 172 с.
26. Черткова М. Ю. Видовая пара в современном русском языке: к определению понятия. – Т. II. Семантика и структура славянского вида / [ред. С. Кароляк]. – Краков : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1997. – С. 240–252.
27. Черткова М. Ю. Модели видовых пар с приставкой *про-* в современном русском языке / М. Ю. Черткова // Семантика и структура славянского вида. – Т. III. / [ред. Л. Спасов, С. Кароляк]. – Скопје : Университет «Св. Кирил и Мефодиј», 1998. – С. 209–219.
28. Якобсон Р. О. О структуре русского глагола / Р. О. Якобсон // Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 210–222.
29. Ясаи Л. Заметки по некоторым проблемам видовой соотносительности русского глагола / Л. Ясаи // Die Grammatischen Korrelationen. – GraLiS, 1999.

Семіколенова О.І. Ландшафт і межі видових кореляцій російського дієслова / О. І. Семіколенова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 160–166.

Стаття присвячена проблемі корелятивних відношень у колі внутрішньодієлівного словотвору. При широкому розумінні корелятивними є всі пари, в яких дієслова протиставлені за видом. При вузькому – корелятивні відношення формують дієслова, протиставлені за видом і лексично тотожні. Введення фазового критерію дозволяє не тільки об’єднати видові кореляції в декілька фазових типів, але і поширити їхній обсяг. Це поширення є важливим кроком в процесі граматикалізації категорії виду.

Ключові слова: дієслово, категорія виду, видова кореляція, фазовість, фазова видова кореляція, граматикалізація

Semikolenova E. Landscape and Boundaries of Aspect’s Correlations of Russian verbs / E. Semikolenova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 160–166.

The article is devoted to the problem of correlative relations in inner-verb word formation. A wide definition of a correlative pair is a pair where verbs are opposed by aspect. A more narrow definition if a correlative pair is a pair that is formed by verbs that are opposed by aspect, but are similar linguistically.

Inclusion of a phase criterion into definition of aspect correlation allows widening it. Now, the definition will include not only verbal pairs of completion of the process (traditional aspect pairs), but also start of the process, multiple-single process and limitation of the process pairs. The last three types of pairs should be called “phase aspect correlations”.

It is necessary to analyze correlation not only as a final point that is polar to derivation, but also as a semantic concept that includes several types of verbal oppositions with different degrees of grammaticalization. All that supports the argument that the process of aspect grammaticalization is going on, and that leads to widening of the Russian verb grammar.

Key words: verb, aspect, aspect correlation, phase, phase aspect correlation, grammatization.

Поступила в редакцию 08.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 167–171.

УДК 81'373.611

ДЕРИВАЦИОННОЕ КОМПОЗИТОПОСТРОЕНИЕ КАК СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Соснина Л. В.

Донецкий национальный технический университет, г. Донецк

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с деривационным композитостроением сложных прилагательных. Особенностью данного процесса является наличие мотивационных отношений между исходным словосочетанием и возникшим на его основе деривационным композитом. Отмечаются две основных модели композитной деривации – суффиксация и безаффиксное словопроизводство.

Ключевые слова: композит, деривация, словосочетание, универбализация, мотивация, суффиксация.

Целью предлагаемой статьи является описание процессов деривационного композитостроения сложных прилагательных. В нашем исследовании мы опираемся на точку зрения В. И. Теркулова, который предлагает отнести к деривационному композитопостроению процессы, в результате которых «между исходной (производящим словосочетанием) и конечной (производным словом) единицами возникают деривационные мотивационные отношения. Другими словами, отличительной чертой композита деривационного типа является то, что в его семантику входит как часть семантика базового словосочетания, химически соединенная с семантикой форманта, а в форму как часть – особым образом сочленённые планы выражения всех его компонентов» [8, с. 186]. Мотивационные отношения между исходным словосочетанием и образованным на его базе композитом учёный определяет как внешние. Подобное мнение в отношении мотивации композитообразований высказывают многие современные лингвисты, такие, как О. И. Блинова, Н. Д. Голев, К. Балхия, который, в частности, считает, что «для словообразования – науки о законах и способах образования слов – свойственно определение мотивированности через соотношение производящего и производного слова, мотивированность – это обусловленность его значения значением другого слова, от которого оно образовано» [1, с. 55]. Так, слово железнодорожный образовано на базе словосочетания железная дорога: Самый быстрый способ добраться до Польши **– железной дорогой** (События недели, 2 июля 2013); Якунин считает, что важнейшем этапом для устранения имеющихся ограничений является модернизация Восточного полигона **железнодорожного** пути (http://ria.ru/economy/20130718/950445187.html)

Отмечаем сочленение основы железн- с основой второго слова дорож- при участии форманта -ный, конструкты соединяются при помощи интерфикса о, при этом «в плане содержания значение словосочетания распространяется значением “относящийся к…” указанного форманта, являющимся модификатором значения производящей единицы» [7, с. 289]. Деривационные композиты следует отличать от универбализационных композитов. В противовес слову железнодорожный рассмотрим прилагательное автогужевой, образованное от словосочетания автомобильный и гужевой. Мы не наблюдаем мотивационных отношений между исходным словосо-

четанием и сложносокращенным словом – речь идет о полной (семантической и функциональной) тождественности этих двух конструкций, что позволяет говорить о процессе универбализации. Одной из наиболее важных особенностей композитов данного типа является их способность развертываться в словосочетания, что зачастую происходит в пределах одного текста, например: В Пятигорске существовала сеть муниципализированных гостиниц, работал городской водопровод, функционировал **автогужевой** транспорт. Коммунальное хозяйство стремительно развивается. Теперь оно объединяет электростанции, трамвайный парк, водопроводы и канализации, бани, прачечные, **автомобильный и гужевой** транспорт (http://www.pandia.ru/text/77/195/40309.php).

Актуальность статьи определяется необходимостью выявления основных моделей построения адъективных композитов, а также сложностью разграничения деривационных композитов и образований квазикомпозитного типа.

В современной лингвистике успешно функционирует такой подход к разграничению сложных слов, когда все словообразовательные процессы выстраиваются в цепочку «деривация – универбализация – квазикомпозиция». Кроме того, «для предложенной парадигмы, имеющей явно ономасиологическую основу, наиболее важным является не структурное описание получившихся в результате композитопостроения слов, а то, что вытекает из нашего подхода к трактовке данного процесса, а именно – установление моделей формирования перехода от расчлененного полилексемного или эталонного монолексемного состояния к композитному или квазикомпозитному» [2, с. 61]. По мнению О. В. Блюминой, использование трехкомпонентной методики успешно применяется не только при описании универбализационых композитов (для которых, собственно, она и была разработана), но и позволяет избежать унифицированного подхода к разграничению деривационных композитов и квазикомпозитных образований. Описание различных типов сложных слов закономерно включает:

1) определение процесса преобразования продуцирующей единицы в композит;
2) описание модели продуцирующей единицы (конструкции);
3) описание модели образованного композита.

Этой схемой следует руководствоваться и при описании деривационных композитов, с тем только уточнением, что объектом сопоставления здесь должна быть не пара «словосочетание – композит», а пара «словосочетание – основа композита», поскольку обязательным компонентом здесь будет явно увеличивающий число конструктов словообразовательный формант [2, с. 67].

Отметим, что весьма значительная часть сложных прилагательных представлена сложнопроизводными словами, образованными на базе первичных композитов: *братоубийственный* от *братоубийство*, *грузооборотный* от *грузооборот*, *железобетонный* от *железобетон*. Образование прилагательных происходит методом суффиксации и оформляется парадигматическим формантом *-ный*: *Человеческая история началась с грехопадения, человеческая империя с* ***братоубийства*** (http://www.peoples-rights.info/mif-o-bratoubijstve/); *И тем не менее,* ***братоубийственный*** *конфликт неожиданным образом сыграл в истории страны роль цемента, окончательно сплотившего нацию (*http://www.inliberty.ru/blog/transatlantic/3113/*)*.

Не вызывает сомнений существование определённых деривационных цепочек – *трудолюбивый – трудолюбие – любить труд*. Проанализировав данные нашей картотеки, предполагаем, например, что прилагательное *сногсшибательный* только формально образовано от существительного *сногсшибательность* (с низкой частотой употребления). Вернее считать, что исходным словосочетанием является *сшибать с ног* (буквально – свалить с ног одним ударом, первоначально – потрясти, удивить): ***Сшибать с ног*** *будут не только сами музыканты со знаком качества, но и их маститые коллеги в лице Батыра и Отпетых Мошенников* (http://www.zvuki.ru/R/P/4002/); *Такой* ***сногсшибательный*** *наряд наверняка могли показать на экране и поподробнее* (http://fashionblog.com.ua/krasotka/). По мнению современных лингвистов, большинство словообразовательных парадигм является отглагольными. Легкость образования отглагольных дериватов говорит о высокой потенциальной возможности их участия в словопроизводстве, которое обусловлено потребностями носителей языка в образовании лексических единиц [6, с. 282].

Мы выделяем следующие модели деривационных композитов:

1. **Глагол + Сущ4ед**. Отмечаем две разновидности:

а) **оснСущ4ед+оснГлаг+суф+парПрил**: *снегоуборочный – убирать снег, водовозный – возить воду, чугунолитейный – лить чугун*: *Сукремльский* ***чугунолитейный*** *завод (ЗАО «Кронтиф-Центр») принадлежит к числу старейших металлургических предприятий России* (http://www.crontif.ru/) – *Кроме того,* ***лить чугун*** *куда как дешевле, чем обтёсывать камень.* (http://bogdanovich.biz/konstruktsii/chugunnie-mosti.html);

б) оснСущ4ед+ЧоснГлаг+суф+парПрил: вредоносный – наносить вред: Но как показывает практика, ***найти*** *вредоносный* ***код на сайте*** не так уж и просто (http://vdblog.ru/vebmasteru/kak-najti-vredonosnyj-kod-na-sajte.htmд); Чистое постельное белье может наносить вред здоровью (http://www.speleomed.ru/php/content.php ?id=2596&pr=print).

2. Глагол+Сущ4мн, реализуется в следующих моделях:

а) оснСущ4мн+инт+оснГлаг+суф+парПрил, например, грибоварочный – варить грибы, зуборезный – резать зубцы: *Червячные фрезы* являются наиболее распространенным зуборезным инструментом (http://delta-grup.ru/bibliot/3/132.htm) – А требования к китайцу должны быть такие: широкое лезвие – чтобы было из чего резать зубцы (http://forum.guns.ru/forummessage/5/453526-0.html);

б) **оснСущ4мн+инт+ЧоснГлаг+Суф+парПрил**, например, глистогонный – изгонять глистов: Если у вас дома несколько животных, **глистогонный** препарат для собак следует давать всем им одновременно (http://www.qdog.ru/objects/3109/cat/87) – Всем щенкам, независимо от породы, в возрасте пяти-шести недель нужно **изгонять глистов** (http://isramedinfo.ru/manual/9/119/).

3. Прил1ед+Сущ1ед**. Отмечаем следующую схему:** оснПрил1ед+инт+ оснСущ1ед+суф+парПрил**, например, мелкособственнический – мелкий собственник, железнодорожный – железная дорога, цельномолочный – цельное молоко, краснозвездный – красная звезда, красноармейский – Красная Армия (красноармеец), легкоатлетический – легкая атлетика: Третий день** легкоатлетического **чемпионата прошел с новыми рекордами Как ранее сообщало «УРА-**

Информ.Донбасс», чемпионат мира по легкой атлетике **среди юношей продлится до 14 июля (http://ura.dn.ua/13.07.2013/142235.html).**

Отметим, что прилагательное частновладельческий является деривационным композитом от словосочетания частное владение, в то время как землевладельческий образовано от первичного композита землевладелец, рабовладельческий от рабовладелец. Разновидностью модели **Прил1ед+Сущ1ед** являются конструкции, образованные от географических названий (топонимов): восточноевропейский – Восточная Европа, северозападный – Северо-Запад, тихоокеанский – Тихий Океан, североатлантический – Северная Атлантика, нижнеуральский – Нижний Урал: **Восточная Европа** оказалась на первой линии удара глобального кризиса по целому ряду причин. Во-первых, экономики **восточноевропейских** стран объективно являются абсолютно беспомощными (http://www.avanturist.org/blog/post/16).

4. **Прил1мн+Сущ1мн:** мясоконсервный – мясные консервы: В январе заработал в полную мощность **мясоконсервный** цех (http://kuedamyaso.ru/) **–** ***Мясные консервы*** отличаются высокой пищевой ценностью, длительным сроком хранения, удобством транспортирования (http://www.znaytovar.ru/new1030.html).

Представляет интерес процесс образования прилагательного потусторонний на базе конструкции по ту сторону. По мнению В. П. Григорьева, «факты современного русского языка не дают никаких оснований для того, чтобы выделять специальный тип префиксально-сложных существительных» [3, с. 77]. В. И. Теркулов утверждает, что «случаи же, трактуемые как префиксально-суффиксальное словопроизводство, базируются не на присоединении к исходному словосочетанию приставки и суффикса, а на сопровождающей суффиксацию интерпретации предлога, входящего в исходное словосочетание, как префикса. Этот «псевдопрефикс» изначально присутствует в эталонном словосочетании и не участвует в процессе деривации в качестве словообразовательного форманта, например, Причерноморье (<при Чёрном море), потусторонний (по ту сторону), что и позволяет считать данные слова суффиксальными производными от соответствующих словосочетаний [7, с. 290]: В наши дни изучением этих сфер **потустороннего** мира начали интересоваться ученые (http://www.ex.ua/view/10797611) – Почему российские «миротворцы» не препятствовали обстрелу грузинских селений, находясь **по ту сторону** баррикады? (http://aillarionov.livejournal.com/)

Выводы. В современном русском языке существует два типа композитной деривации – суффиксация и безаффиксное словопроизводство, причем второй способ наименее распространен и используется при образовании имён существительных. Отличительной чертой всех композитных дериватов, в том числе и сложных прилагательных, являются мотивационные отношения, которые связывают сложные слова с исходным словосочетанием. Универбализационные композиты сохраняют тождественное значение с базовым словосочетанием. Значение же слов, являющихся предметом нашей статьи, вытекает из семантики исходного словосочетания и словообразовательного форманта. Структура самого композита формируется путем соединения конструктов словосочетания и форманта. Полагаем, что темой следующего исследования станет описание ономасиологических классов деривационных композитов.

Список литературы

1. Балхия К. Способы номинации и мотивации композитообразований / К. Балхия, А. Таттибаева // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика: Междунар. науч. конф. (Казань, 11–13 дек. 2001 г.): Труды и материалы : в 2 т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 52–55.
2. Блюмина О. В. Субстантивные композиты со значением процессуальности в русском языке : дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / О. В. Блюмина. – Горловка, 2010. – 341 с.
3. Григорьев В. П. О взаимодействии словосложения и аффиксации / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1961. – № 5. – С. 71–78.
4. Земская Е. А. Современный русский язык : словообразование : [учеб. пособие] / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Доронина Н. И. Условия реализации деривационного потенциала слов русского языка: на материале деривационно-ассоциативного эксперимента : дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Н. И. Доронина. – Барнаул, 1999.
6. Ситникова Е. В. Границы словообразовательного гнезда / Е. В. Ситникова // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып.10. – Донецк, 2006. – С. 272–283.
7. Теркулов В. И. Композитопостроение деривационного типа / В. И. Теркулов // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып. 10. – Донецк, 2006. – С. 284–291.
8. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасиологическом аспекте : дис. на соискание учёной степени докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / В. И. Теркулов. – Горловка, 2008. – 472 с.

Сосніна Л. В. Дериваційне композитобудування як засіб утворення складних прикметників / Л. В. Сосніна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 167–171.

В даній статті розглядаються питання, пов'язані з дериваційним композитоутворенням складних прикметників. Особливістю даного процесу є наявність мотиваційних відносин між вихідним словосполученням і дериваційним композитом, який виник на його основі. Відзначено дві основних моделі композитної деривації – суфіксація та безафіксне словотворення.

Ключові слова: композит, деривація, словосполучення, універбалізація, мотивація, суфіксація.

Sosnina L. V. Derivative composite-building as a way of complex adjectives creation / L. V. Sosnina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 167–171.

This problem is quite actual and should be clarified from the point of modern word-building theory. Complex adjectives and ways of derivative composite-building are analyzed in this article. The peculiarity of the process is motivational relations between basic word-combination and composite having derived. There are two main models of derivative composite-building – affixation and non-affixation. Modern linguistics deals with three different ways of word-building – derivation, univerbalization and quasicomposition. We define derivation composite as an item which meaning is based on producing word-combination meaning, but its shape is supported with means of all word-constructs. It is necessary to distinguish derivation composites from univerbalization ones. The most part of complex adjectives is connected with verbs and verbs constructions. We consider this way of word-building as one of the most perspective in modern Russian Language. This type productivity is proved with numerous models and models variations. It is necessary to underline that our research is carried out on the ideas of onomasiology.

Key-words: composite, derivation, word-combination, univerbalization, motivation, suffixation.

Поступила в редакцию 11.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 172–177.

УДК 811.112.2'367

МОДАЛЬНІ СЛОВА І МОДАЛЬНІ ДІЄСЛОВА ЯК ВИРАЗНИКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У НІМЕЦЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сухомлин В. В.

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

У статті розглядаються модальні слова і модальні дієслова, які використовуються як засоби вираження суб'єктивної модальності у німецькому публіцистичному дискурсі. Приводяться традиційні класифікації модальних дієслів, авторами яких є вітчизняні і зарубіжні мовознавці. Ці класифікації утворюють підґрунтя для дослідження феномену особистісної оцінки мовця щодо проблемного явища, яке обговорюється у певному соціумі. Описуються різні варіанти вживання цих мовних одиниць. Пропонується комплексний аналіз наведених прикладів.

Ключові слова: Модальні слова, модальні дієслова, модальні синтаксичні конструкції, суб'єктивна модальність.

Актуальність. Категорія суб'єктивної модальності (далі СМ), не дивлячись на наявність великої кількості ґрунтовних робіт знаних вітчизняних (В. В. Виноградов, В. Г. Адмоні, О. С. Ахманова, В. Г. Гак, Г. О. Золотова, К. О. Крашенінніков, О. І. Москальська, І. В. Смущинська, В. М. Шинкарук) і зарубіжних (Ш. Баллі, Ф. Брюно, К. Дік, А. Мартіне, П. Сгалл, Ґ. Бек) науковців-лінгвістів донині залишається цікавим і актуальним питанням. Це обумовлено в першу чергу складною природою категорії й різними підходами до її пояснення. Досі немає єдиної думки, які ж саме види модальності існують насправді, які ми повинні розрізняти і вивчати, а від яких краще відмовитися, оскільки останні є складовими вже відомих видів. Запропонована стаття присвячується модальним словам і модальним дієсловам, які можуть бути виразниками СМ у німецькому публіцистичному дискурсі.

Постановка проблеми. Модальні слова й модальні дієслова «наділені здатністю» виражати у певних контекстах ставлення автора повідомлення до повідомлюваного ним, отже, вони можуть бути операторами СМ. Саме ці лексичні одиниці розглядаються у статті через актуальну дискусію мовознавців щодо свого існування в мові як окремих класів.

Мета і завдання дослідження. Стаття має на меті відповісти на питання, а чи існує різниця між модальними словами і модальними дієсловами взагалі і чи присутня вона при вживанні цих мовних одиниць при вираженні ними суб'єктивного ставлення автора до теми повідомлення зокрема. Завданнями статті є висвітлити спільні й відмінні ознаки модальних слів і модальних дієслівяк лексичних класів, проаналізувати відтінки значень, яких надають висловленням модальні слова й модальні дієслова у контексті, а також продемонструвати взаємодію названих модальних операторів з іншими мовними одиницями на рівні контексту.

Огляд робіт з теми дослідження і виклад основного матеріалу. Модальні дієслова за визначенням О. І. Москальської, поряд із способом дії, є провідними засо-

бами вираження модальності у німецькій мові. Вона зауважує, що модальні дієслова – «це система відомою мірою службових (хоч і не допоміжних) дієслів, які позначають різні відтінки модальних значень. У своєму основному лексичному значенні модальні дієслова ще не слугують способом передачі модальних відношень. Щоб передати модальність, дієслова повинні втратити своє лексичне значення і піддатися переосмисленню. Але вже у їхньому лексичному значенні закладені можливості переходу у службові слова модальності» [5, с. 6–7].

Ми користуємося цією тезою О. І. Москальської, а також іншою її тезою, яка стверджує, що у німецькій мові існує своя система засобів вираження модальності, вона характерна лише для цієї мови, «її будови і внутрішніх законів її розвитку», вона характеризується «добре розвиненою категорією способу дії, а також специфічною системою модальних дієслів, які вживаються здебільшого з інфінітивами повнозначних дієслів» [5, с. 6–7].

Модальні дієслова, виступаючи як засіб вираження модальності, на думку вченої, повністю не втрачають своєї специфіки, незалежно від того, з якими іншими засобами вони вживаються: будучи елементами словникового складу мови, вони завжди передають можливість, припущення, наказ, сумнів значно конкретніше, ніж способи дії, що через свою абстрактну сутність не зможуть так само конкретно виражати різні відтінки модальності: «Звороти з модальними дієсловами, які вживаються як в індикативі, так і в кон'юнктиві, дозволяють значно точніше передавати різні відтінки модальності, ніж кон'юнктив» [5, с. 8].

Таку саму думку щодо модальних дієслів і їхніх можливостей у вираженні модальності висловлює К. О. Крашеннікова і говорить, що вони виражають припущення більш точно й диференційовано, ніж кон'юнктив. За допомогою модальних дієслів у німецькій мові виражаються найрізноманітніші відтінки вірогідності й сумніву. Авторка систематизувала усі модальні дієслова таким чином: *Er* ***muss*** *hier gewesen sein. –* ***Я думаю****, що він був тут.* Або: ***Важко собі уявити****, що його тут не було.* ***Мабуть****, він був тут (****у мене є докази, низка об'єктивних ознак****).*

– Er ***mag*** *hier gewesen sein. –* ***Можливо (припустимо)****, що він був тут.*

– Er ***durfte*** *hier gewesen sein. –* ***Я вважаю****, що він був тут (****я у цьому впевнений, але вам своєї думки не нав'язую****).*

– Er ***kann (konnte)*** *hier gewesen sein. – Вірогідно, що він був тут. (****Можна припустити****, що він був тут, але* ***можливо,*** *що його й не було).*

– Er ***will*** *hier gewesen sein. –* ***Він говорить****, що він був тут (****але я не вірю йому****).*

– Er ***soll*** *hier gewesen sein. –* ***Говорять****, що він був тут.* [3, с. 131–132].

Використовуючи вище приведену систематизацію, наведемо приклад: *(1) Von den Gefangenen, die den Folterkeller des Offizierscasinos kennen lernen* ***mussten****, haben* ***nicht einmal*** *zehn Prozent überlebt.*

У прикладі важливу роль для правильного розуміння змісту відіграє у першу чергу модальне дієслово ***mussten***, яке, виходячи із позицій К. О. Крашенінніковоі, у поєднанні із Infinitiv I основного дієслова, означає найвищий ступінь вірогідності. Однак, у нашому прикладі ми віднесли це модальне дієслово до виразника СМ, яке передає ставлення автора до повідомлюваного ним, оскільки семантика дієслова *kennen lernen* у сполученні з модальним ***mussten*** виражає на нашу думку негативне

СМ ставлення оповідача. Також уживання частки *einmal*, яка у цьому прикладі поєднана із запереченням, покликана підсилити СМ- цієї події в Аргентині.

Інші приклади: *(2) Auch **muss** Obama darauf achten, die Hillary-Fans einzusammeln. (3) Also **sollte** er einen Partner finden, der bei den Arbeitern und Frauen punkten kann.*

У прикладі продемонстровано відмінності між модальними дієсловами *müssen* і *sollen*: у той час, як дієслово *müssen* передає позицію автора статті, дієслово *sollen* передає загальну думку учасників публіцистичного дискурсу. Цікавим видається також порядок слів у цих двох реченнях. Ми відносимо ці приклади до СМ+.

Німецький мовознавець Й. Буша виділяє модальні дієслова зі значенням припущення, отримавши такі відповідності:

– ***dürfen*** – ***Wahrscheinlichkeit*** *(wahrscheinlich): Sie dürfen schon schlafen. – Sie schlafen wahrscheinlich schon.*

– ***mögen*** – ***einräumende Vermutung*** *(wohl, schon, vermutlich): Sie mögen sich von früher kennen. – Sie kennen sich wohl (schon, vermutlich) von früher.*

– ***können*** – ***Ungewissheit*** *(vielleicht): Er kann noch auf dem Sportplatz sein. – Er ist vielleicht auf dem Sportplatz.* [1, с.21].

У текстах, які слугують матеріалом дослідження, ми аналізуємо приклади, керуючись саме цими положеннями відомих мовознавців.

Приклад *(4): Sie **will**. Hillary Clinton **will** als erste Frau die US-Vizepräsidentschaft **erringen**, mit dem ersten schwarzen Präsidenten der Geschichte ins Weiße Haus **einziehen**. (5) Das **scheint** klar.*

У прикладі з модальним дієсловом автор статті спочатку вживає його як повнозначне, щоб показати *тверді наміри політика*. В подальшому він пояснює її наміри, вживаючи це ж саме дієслово у більш звичній для нього функції – модального дієслова. Основні дієслова у формі інфінітивів відповідають на запитання, чого ж так твердо вирішила домогтися політик. Останнє речення вміщує дієслово *scheinen*, яке (разом із дієсловом *glauben*) відносять до маркерів загального припущення, що є проявом епістемічної модальності [4, с. 20]. Потрібно зауважити, що дієслово *scheinen* передає припущення відсутнього при розмові спостерігача (у той час, як *glauben* фіксує особисте припущення). Користуючись контекстом, ми відносимо ці приклади до СМ+.

Модальні слова ми також розглядаємо як можливі виразники СМ, оскільки, як і прислівники, вони характеризують дієслово. Цей розряд слів є за нашими спостереженнями не часто вживаним у публіцистичному дискурсі. Однак, варто підкреслити, що, завдяки своєму яскраво вираженому лексичному значенню, модальні слова ще точніше, ніж модальні дієслова, передають усі можливі відтінки припущення, що, як відомо, є категорією епістемічної модальності.

Модальні слова для вираження СМ можуть вживатися самостійно, у складі модальних синтаксичних груп, а також вставних модальних речень, доповнюючи загальну модальну характеристику речення. Хоча вони вводяться, як правило, предикативним дієсловом, проте відносяться до всього речення, а безпосередньо вони зв'язані з дієсловом настільки, наскільки предикативність у німецькому реченні є

головною умовою його побудови, а відтак, дієслово – його головним структурним засобом.

Модальне вставне речення може виступати навіть як основне речення у складі складнопідрядного, граматично такі речення займають панівне положення відносно семантично основного підрядного речення.

Модальні слова вирізняються динамічністю, можуть заміняти цілі речення, особливо якщо із контексту відомо, про що йдеться, оскільки основною функцією такого модального слова (синтаксичної групи чи речення) є вираження певної оцінки реальності смислу висловлення.

Модальні слова, модальні синтаксичні групи і вставні модальні речення за семантичною ознакою можна розділити на декілька груп. Згідно з класифікацією В. О. Гуревича [2], модальні слова розділяють так:

– модальні слова-виразники впевненості шляхом підтвердження: модальні слова, які виражають власне підтвердження (*bestimmt, durchaus*);

– модальні слова-виразники підтвердження з одночасним вираженням поступки (*allerdings, freilich*);

– модальні слова-виразники підтвердження зі значним відтінком пропозиції, яка ґрунтується на зовнішніх, видимих даних (*offenbar, offenkundig*).

Звернемося до прикладу: (6) Bei genauerem Hinsehen stellt sich heraus, dass sauber gekleidete Herren mit Apparatschik-Äußerem diskret mit den Obdachlosen sprechen: **Offenbar** geben sie Anweisungen, wie sie **zu protestieren haben**.

Модальне слово offenbar разом з інфінітивною конструкцією zu protestieren haben відіграють роль негативних маркерів СМ. Інфінітивна конструкція підсилює цю негативність.

Розглянемо дещо інший приклад: (7) Noch heute setzt die Regierung neben Gewalt **offensichtlich** auch auf bezahlte Demonstranten, Provokateure und Obdachlose, **um ihre Gegner der Lächerlichkeit preiszugeben, ihre Glaubwürdigkeit zu untergraben und sie als gewalttätig hinzustellen**.

Цей приклад є також проявом СМ-, яка досягається за допомогою вжитих у першій половині речення іменників, а також підкреслених інфінітивів, а модальне слово offensichtlich додає переконливості цій СМ-. Отже, у оформленні СМ- у прикладі беруть участь як лексичні, так і синтаксичні засоби вираження.

– модальні слова-виразники припущення, невпевненості, сумніву (scheinbar, angeblich, vorgeblich, hoffentlich, vermutlich, wahrscheinlich, mutmasslich, etwa, möglich, womöglich, möglicherweise, möglichenfalls, vielleicht, wohl, kaum, schwerlich).

Приклад (8) розглянутий з метою проілюструвати наше розуміння вираження СМ (епістемічної) модальними словами:

(8) Verdi hatte 3000 Menschen für die Protestaktion zum CDU-Parteitag mobilisiert. Die Einladungen dafür waren, wie die Pressestelle stern.de bestätigte, am Mittwoch vergangener Woche per Fax und Email verschickt worden. Der angekündigte Titel der Demo: «Stoppt die soziale Kälte. Post-Mindestlohn jetzt» <…> Nach dem Versand der Einladungen einigte sich die große Koalition – völlig überraschend – genau darauf. Unions-Fraktionschef Volker Kauder gab die Entscheidung am Donnerstag in Berlin bekannt. Damit war die Verdi-Demo **eigentlich** überflüssig geworden. **Eigentlich**. «Die Einladung

ist von den Ereignissen überholt worden», räumt Verdi-Sprecher Jan Jurczyk im Gespräch mit stern.de ein.

У прикладі автор підкреслює СМ- повтором модального слова eigentlich, яке вжите як самостійне речення, що виражає закінчену думку, таким чином, суть цього речення – «пуста» демонстрація, яка з самого початку не могла ні до чого привести. На нашу думку, такий повтор, що є стилістичним засобом вираження СМ, вдало вжитий і підсилює СМ-.

– модальні слова-виразники впевненості шляхом заперечення (keinesfalls, keineswegs, mitnichten).

Лексичні одиниці не завжди здатні виразити СМ. Співвіднесеність факту, про який говориться у реченні, з дійсністю, пояснює предикативність, що є невід'ємною складовою будь-якого речення.

Висновки. Проаналізовані приклади фактично доводять тлумачення про складну природу походження суб'єктивної модальності. Саме цей факт є причиною того, що сітка мовних засобів вираження названої лінгвістичної категорії є дуже розгалуженою й різноманітною, її можна порівняти хіба що з Інтернет-мережею. Вдале функціонування будь-якої складної програми передбачає виконання безлічі команд, які безперебійно слідують одна за іншою. Лексичні одиниці є частиною таких необхідних команд у будь-якому мовному дискурсі. Кожна з таких одиниць покликана виконувати суто свою команду. Вміле виконання кожної команди приводить у кінцевому результаті до бажаного наслідку. Отже, у лише у взаємодії з мовними засобами інших рівнів модальні слова й модальні дієслова здатні майстерно виражати СМ.

Список літератури

1. Buscha J. Modalverben / J. Buscha, *G.* Heinrich, I. Zoch; [7. Aufl., unveränd]. – Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1989. – 55 S.
2. Гуревич В. А. Употребление модальных слов в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учёной степени док. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Гуревич. – Л., 1959. – 37 с.
3. Крашенинникова Е. А. Модальные глаголы и частицы в немецком языке / Е. А. Крашенинникова. – М. : Учпедгиз, 1958. – 186 с.
4. Кураков В. И. Модальность : [учебно-методическое пособие по практической грамматике немецкого языка] / В. И. Кураков. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 48 с.
5. Москальская О. И. Системный подход к синтаксису предложения / О. И. Москальская // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 6. – С. 77–84.

Сухомлин В. В. Модальные слова и модальные глаголы как выразители субъективной модальности в немецком публицистическом дискурсе / В. В. Сухомлин // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 172–177.

В статье рассматриваются модальные слова и модальные глаголы, которые употребляются как средства выражения субъективной модальности в немецком публицистическом дискурсе. Приводятся традиционные классификации модальных глаголов, авторами которых являются отечественные и зарубежные языковеды. Эти классификации создают почву для исследования феномена личностной оценки говорящего относительно проблемного явления, которое обсуждается в определенном социуме. Описываются разные варианты употребления этих языковых единиц. Предлагается комплексный анализ приведённых примеров.

Ключевые слова: модальные слова, модальные глаголы, модальные синтаксические конструкции, субъективная модальность.

Sukhomlyn V. Modal words and modal verbs as markers of subjective modality in german journalistic discourse / V. Sukhomlyn // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 172–177.

The author examined the major means of expression of subjective modality (SM) as the part of the general theory of linguistics and also in the light of the theory of functional linguistics. Modality is one of the many general linguistics categories; therefore it has all the general qualities of such kind of categories. At that time modality has it special qualities, they are influenced of the nature and the functions of this category.

Modal words and modal verbs which are used as facilities of expressionof subjective modality in German publicdiscourse are examined in the article.Traditional classifications of modal verbs of domestic and foreign linguists are brought in this article.These classifications create soil for research of the phenomenon of personality estimation talking concerning the problem phenomenon which comes into question in certain society.The different variants of the use of these linguistic units are described. The complex analysis of the resulted examples is offered.

Keywords: modal words, modal verbs, modal syntactic constructions, subjective modality.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 178–183.

УДК 811.161.1'366.58

ИМПЛИЦИТНАЯ АСПЕКТОЛОГИЯ РУССКОГО ГЛАГОЛА

Титаренко Е. Я.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

Имплицитная грамматика является сравнительно новым направлением языкознания. Идею «скрытой» грамматики высказал А. А. Потебня. Становление и развитие этой идеи содержится в трудах таких лингвистов, как Л. В. Щерба, Б. Л. Уорф, Э. Кошмидер, С. Д. Кацнельсон и др. Позднее О. М. Соколов разработал теорию имплицитной морфологии русского имени и глагола, на базе которой основаны исследования автора. В статье излагаются теоретические положения имплицитной аспектологии русского глагола.

Ключевые слова: имплицитная грамматика, морфология, аспектология, глагол, русский глагол.

Постановка проблемы. Разработка теории «скрытой» грамматики является актуальным направлением в современной лингвистике. Выявление и описание имплицитных морфологических категорий, таких, как лексико-грамматическая категория фазовости, лексико-семантические категории предельности, временной локализованности, единичности, повторяемости и др., представляет собой важную научную и методическую проблему, изучение которой, в частности, является целью настоящей статьи.

«Имплицитная морфология представляет собой область скрытой грамматики, в которой грамматические по своей природе значения не передаются однозначно какой-либо словоформой или системой словоформ, а обнаруживают себя как определённый тип семантической оппозиции – полисемии или даже омонимии», – писал О. М. Соколов [4, с. 15]. Идея скрытой грамматики была заложена в трудах А. А. Потебни, его «внутренняя формальность», по словам С. Д. Кацнельсона, была предчувствием «скрытой грамматики» [2, с. 93]. В дальнейшем работа в этом направлении была продолжена Л. В. Щербой, Б. Л. Уорфом, Э. Кошмидером, С. Д. Кацнельсоном и др. К сожалению, в последние годы интерес к имплицитности в морфологии стал, на наш взгляд, ослабевать, новые работы в этом направлении не публикуются, достижения предшественников забываются. В задачи статьи входит обзор научной литературы по теме, изложение основ теории имплицитной аспектологии, описание перспектив исследований в заданном направлении.

С. Д. Кацнельсон считал формальную грамматику лишь надводной частью грамматического айсберга, тогда как скрытая грамматика, основная, доминирующая, – это подводная его часть [2, с. 83]. «Скрытая грамматика» – это грамматические сигналы, имплицитно содержащиеся в синтаксических сочетаниях и семантике слов, писал С. Д. Кацнельсон [2, с.78].

В знаменитой книге С. Д. Кацнельсона «Типология языка и речевое мышление» содержится обзор литературы вопроса: от А. А. Потебни, А. А. Шахматова, Л. В. Щербы, А. М. Пешковского до Э. Кошмидера [2, с. 78–83]. Так, Б. Уорф различал в грамматическом строе языка явления «явные» и «неявные», т. е. «скрытые». Категории первого типа (явные) выражаются формальными показателями, катего-

рии второго типа (неявные) формального выражения не имеют. Э. Кошмидер назвал скрытые категории «категориями подразумеваемого содержания», образующими внутренний логический каркас языка.

С. Д. Кацнельсон говорил о том, что многие грамматические категории оказываются запрятанными в значениях слов и синтаксических связях слов в предложении, и пришёл к важному выводу: «Каким бы исчерпывающим и полным ни казалось нам грамматическое описание какого-либо языка, оно по самому существу дела не может быть полным, пока в нём не находят отражения неявные категории языка и прочие элементы скрытой грамматики» [2, с. 82].

С. Д. Кацнельсон рассмотрел предложения с глаголом *заставить* (*Огонь* ***заставил*** *противника залечь*, *Дождь* ***заставил*** *её вернуться*, *Шорох* ***заставил*** *его вздрогнуть*) и доказал, что в самом глаголе нет ничего, что позволило бы отграничить одно значение от другого, но в предложениях имеются скрытые категории, которые позволяют ухватить общий смысл. Существенную роль в этом отношении играют существительные в позиции субъекта [2, с. 86].

Это очень важное, на наш взгляд, положение существительного нередко игнорируют учёные-аспектологи, увлекаясь анализом видовых функций (частных видовых значений) русских глаголов в таких, например, предложениях, как 1) *Дом* ***стоит*** *на углу*; 2) *Человек* ***стоит*** *на углу*. Традиционно считается, что в примере 1) глагол НСВ выступает в постоянно-непрерывном значении вида, а в предложении 2) глагол в конкретно-процессном значении, однако с точки зрения грамматического значения вида, по нашему глубокому убеждению, здесь нет никакого различия. С помощью контекста – в первую очередь существительного в роли субъекта (неодушевлённый предмет или одушевлённый активный субъект) – происходит разграничение полисемии данного глагола: в предложении 1) употреблён ЛСВ ‘быть, находиться, располагаться где-л.’, а в предложении 2) – ‘быть на ногах в вертикальном положении, не двигаясь с места (о людях, животных); занимать место где-л., находясь в таком положении’. Таким образом, различие заключается не в видовом, грамматическом, а в лексическом значении глагола.

Проблема соотношения лексических и грамматических значений встает перед нами по-новому, писал С. Д. Кацнельсон, как только от слов и грамматических форм мы переходим к явлениям скрытой грамматики [2, с. 92]. Скрытые категории глагола определяют его валентность. Скрытые категории имён определяют их способность замещать «места» при глаголе [2, с. 88]. Скрытые категории С. Д. Кацнельсон обнаруживает с помощью компонентного анализа лексических значений. Выявленные таким способом скрытые категории «даны постоянно в сплаве с вещественными семантическими компонентами, отличить которые от категориальных признаков не всегда легко» [2, с. 94]. Последнее утверждение как нельзя более касается категории вида и связанных с ней аспектуальных категорий глагола, изучению которых посвящены работы автора [6].

Дальнейшей разработке теории имплицитной грамматики и созданию имплицитной морфологии русского имени и глагола посвятил свои труды О. М. Соколов [3; 4]. Он описал принципы построения имплицитной морфологии, в числе которых принцип нерасторжимой связи и единства лексического и грамма-

тического; признание полисемии и омонимии аффиксов; концепция лексических транспозиций (транспозиции сем) и семно-компонентного анализа – типологии сем; принцип «грамматики зависимостей» как наиболее важный принцип имплицитной морфологии [4, с. 16–18].

О. М. Соколов представил структуру имплицитной морфологии [3; 4, с. 19–20] со следующими разделами:

- лексическая и грамматическая структура слова в языке и речи;
- особенности имплицитной морфемики;
- части речи в системе имплицитной морфологии.

Имплицитная морфемика уделяет особое внимание семантике и валентности морфем, связанных с лексико-семантическими вариантами. Имплицитные значения, скрытые в слове, частично порождены семантикой морфем, и если морфемы многозначны или омонимичны, это обязательно отражается на семантическом варьировании слова. Морфемы характеризуются семной многокомпонентностью и обладают свойством полифункциональности, причём одна и та же морфема может выполнять разные функции и в этом плане оказывается синкретичной [4, с. 72]. Так, наряду со своими основными значениями и функциями глагольные префиксы обычно выполняют и фазовые функции (например, результативность + завершительная фаза действия). Семантика аффиксов способна к варьированию, при этом каждый тип аффиксов (префиксы, суффиксы, постфиксы) обнаруживает своеобразие (см. [4, с. 73–93; 6]).

Имплицитная морфология строится на частеречном принципе, каждая часть речи должна быть рассмотрена в отдельности, однако, учитывая приоритетное положение глагола как предикативного члена предложения в общей системе частей речи, в первую очередь следует разрабатывать имплицитную морфологию глагола.

Имплицитная морфология глагольных лексем включает а) характеристику семантической структуры глагола как части речи; б) типы лексико-грамматической полисемии и омонимии; в) описание основных грамматико-деривационных типов, определяющих семантическую структуру данной части речи; г) характеристику основных транспозитивных процессов; д) моделирование фреймов на глагольно-предикативной основе [3, с. 13–14].

Оппозиционный анализ позволяет выявить систему импликативных отношений между глаголами СВ – НСВ, формирующих различные семантико-грамматические парадигмы. Это связано с особой областью скрытой морфологии, изучающей семантическую парадигматику не только в границах единой лексемы, но и в области формально разграниченных языковых элементов: «В этот круг отношений включаются образования, организованные по гнездовому принципу, т. е. объединенные единством мотивирующей основы (словообразовательным мотиватором)» [3, с. 18]. Именно на этом основании строится **фазовая парадигма** русского глагола (см. [6]).

При таком подходе О. М. Соколов выявил новые категории и наполнил новым содержанием старые. Так была выделена в отдельную категорию **фазовость**. Таким образом, имплицитная морфология представляет собой область скрытой грамматики, в которой грамматические значения не связываются непосредственно с их аффиксальной выраженностью, а реализуются через отношения, через внешнюю и внутреннюю валентность слова. Имплицитная морфология является областью

функциональной морфологии, поскольку за основную единицу описания берётся лексико-семантический вариант (ЛСВ) в его актуальном употреблении (с учётом изменений в семной комбинаторике): «Имплицитную морфологию не следует сводить только к семантизации внутрилексемных парадигм грамматического типа. Определенные семантические типы складываются и между различными словоформами, объединёнными общностью мотиватора» [3, с. 25].

Особенностью имплицитной морфологии, считал О. М. Соколов, является то, что изучение её категорий не может ограничиваться только формальной стороной; не меньший интерес представляют содержательные характеристики слов, определяющих сочетаемость и другие аспекты взаимодействия глагола со своими партнёрами [4, с. 100]. Определение глагола как части речи и его места в системе имплицитной морфологии базируется на общих принципах характеристики слова как элемента языковой системы: «Глагол – класс слов со значением действия или состояния, обладающий системой словоформ со значением лица, залога, вида, фазовости, наклонения, рода, числа, инфинитива, обладающий способностью к грамматическому варьированию имплицитного типа и определяющий функцию своих субстантивных актантов (их аккумулятивные и генеративные признаки» [4, с. 100].

На этой теоретической базе и в соответствии с изложенными принципами строится **имплицитная аспектология** как раздел имплицитной морфологии и наша теория **фазовой парадигматики** русского глагола.

Принцип семного описания значения в современной лингвистике можно считать общепризнанным. Семантика глагола, как и семантика других знаменательных слов в русском языке, представляет собой определённую интегральную полевую структуру, образуемую компонентами разного объёма, в которой вычленяется ядро и периферия. Самых крупных компонентов два: один несёт информацию о внешней по отношению к слову действительности (лексическое значение слова), второй – о собственно языковых признаках слова (структурно-языковое значение). Это **мегакомпоненты**. И. А. Стернин выделяет в лексическом значении два **макрокомпонента:** денотативный и коннотативный. Макрокомпоненты значения вычленяют в своем составе микрокомпоненты – **семы.** Семы отражают отличительные признаки обозначаемого словом предмета, явления, процесса и т. п. и способны различать значения слов [5, с. 48].

Структурно-языковой мегакомпонент значения также состоит из макрокомпонентов, важнейшие из которых – функциональный и грамматический. Грамматический макрокомпонент структурно-языкового значения слова несет информацию о его грамматических признаках, он тоже может быть разложен на микрокомпоненты, в которых содержится информация об отдельных грамматических признаках слова (его роде, числе, падеже, лице и т. п.) [5]. Таким образом, грамматический макрокомпонент входит в структуру значения слова как языковой единицы. Микрокомпонентом грамматического макрокомпонента мы считаем грамматическую сему («**грамму**»).

По определению Б. Уорфа, «скрытая категория – не обозначаемая вообще в предложении, но вызывающая особые явления в некоторых типах предложений» (цит. по [1, с. 25]). Т. В. Булыгина выделяла переменные («флективные») и постоян-

ные («классифицирующие») скрытые грамматические категории. Категория временной локализованности, например, относится к имплицитной аспектологии, поскольку не имеет формальных средств выражения, её следует отнести к первому типу – «нелексические значения, возникающие в предложении» [1, с. 25]. Важно отметить, что термин «флективные» Т. В. Булыгина считала не слишком удачным по отношению к скрытым категориям, поскольку он ассоциируется с формально выраженными, притом вполне определённым способом, категориями [там же].

Скрытые, формально не выраженные аспектуальные категории составляют основу и являются предметом изучения имплицитной аспектологии. Сюда относятся, в первую очередь, категории фазовости, предельности, временной локализованности, единичности, повторяемости и др. Морфологическая категория вида глагола тесно связана и взаимодействует с этими категориями. Одни из них представлены в видовых граммемах соответствующими семами – это категории предельности / непредельности, временной локализованности / нелокализованности, единичности / повторяемости, другие же проявляются в самом противопоставлении совершенного-несовершенного вида в качестве инварианта – это категория фазовости. Фазовый инвариант видового противопоставления был описан О. М. Соколовым [4], парадигматика фазовости русского глагола представлена в работе автора [6].

Выводы. Имплицитная аспектология является разделом имплицитной морфологии, в её задачи входит изучение и описание имплицитных аспектуальных категорий в русском и других славянских языках, выявление скрытых механизмов речевого функционирования категории вида глагола, выявление «скрытой» категориальной семантики вида, объяснение механизмов взаимодействия всех категорий аспектуальности.

Список литературы

1. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
2. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 216 с.
3. Соколов О. М. Имплицитная морфология русского глагола : Морфемика : [учеб. пособие] / О. М. Соколов. – М. : Изд-во УДН, 1991. – 78 с.
4. Соколов О. М. Имплицитная морфология русского языка : [монография] / [отв. ред. С. О. Соколова]. – 2-е изд., испр. и доп. – Нежин : ООО «Гідромакс», 2010. – 184 с.
5. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика : Проблемы теории и методики исследования / И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2004. – 189 с.
6. Титаренко Е. Я. Категория фазовости и вид русского глагола : [монография] / Е. Я. Титаренко. – Симферополь : Доля, 2011. – 368 с.

Титаренко О.Я. Імпліцитна аспектологія російського дієслова / О.Я. Титаренко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 178–183.

Імпліцитна граматика є порівняно новим напрямом мовознавства. Ідею «прихованої» граматики висловив О. А. Потебня. Становлення й розвиток цієї ідеї міститься в працях таких лінгвістів, як Л. В. Щерба, Б. Л. Уорф, Е. Кошмідер, С. Д. Кацнельсон та ін. Пізніше О. М. Соколов розробив теорію імпліцитної морфології російського імені та дієслова, на базі якої ґрунтуються дослідження автора. У статті викладено теоретичні положення імпліцитної аспектології російського дієслова.

Ключові слова: імпліцитна граматика, морфологія, аспектологія, дієслово, російське дієслово.

Tytarenko O. Implicit aspectology of russian verbs / O. Tytarenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 178–183.

Implicit grammar is a relatively new area of linguistics. The idea of 'hidden' grammar was expressed by A. A. Potebnya. The formation and development of this idea contains in the scientific works of such linguists as L. Szczerba, B. L. Whorf, E. Koschmieder, S. D. Katznelson, etc. Later, O. M. Sokolov developed the theory of implicit morphology of Russian noun and verb, on the ground of which the author's research is based. In this article the theoretical position of implicit aspectology of Russian verb is stated.

This article deals with a study of morphological categories of verb aspect, lexical and grammatical categories of phase, and other implicit aspectual categories of the Russian language. It is found that the categories of limitation, time localization, singularity and multiplicity in the grammatical semantics of verb aspect are represented by corresponding semes.The paradigmatic of phase is universal for the Slavic languages: Russian, Ukrainian, Polish, Slovenian and other verbs have theirs phase paradigms, what opens the new possibilities for aspectological research and methodical perspectives in teaching of foreigners of using aspect.

Keywords: implicit grammar, morphology, aspectology, verb, Russian verb.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 184–192.

УДК 81-114.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ РАЗРЯД НАРЕЧИЙ МЕРЫ И СТЕПЕНИ В СВЕТЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКОВЫХ СМЫСЛОВ

Ховалкина А. А.

Государственное учреждение «Крымский государственный медицинский университет имени С. И. Георгиевского», г. Симферополь

В статье проводится анализ подходов к изучению лексико-семантического разряда наречий меры и степени с позиций ономасиологического и семасиологического описания; предлагается понятийный и терминологический аппарат для исследования категории количества с использованием метода моносемного анализа в рамках функциональной грамматики; делается вывод относительно эвристической ценности метода использования местоименных категоризаторов в рамках теории языковых смыслов.

Ключевые слова: теория языковых смыслов, местоименный категоризатор, мера и степень, количественность, указательность, моносемный анализ, функционально-семантическое поле.

Постановка проблемы. Интерес к теории языковых смыслов, проявившийся в серии научных публикаций конца прошлого – начала нынешнего века (Н. Ю. Шведова, Ю. Л. Воротников, Е. Н. Сидоренко), языковеды объясняют тем, что лингвистика, на десятки лет ушедшая от вопросов морфологии, синтаксиса, истории языка и его философского осмысления, стала обнаруживать кризисные явления [5, с. 41]. Одним из перспективных направлений, по мнению учёных, является теория языковых смыслов, берущая начало от «Категорий» Аристотеля, позже разрабатывавшаяся в русле «логической грамматики» и получившая дальнейшее развитие в работах В. Гумбольдта, О. Есперсена, И. И. Мещанинова, С. Д. Кацнельсона, Н. Ю. Шведовой [5, с. 41; 6, с. 6–9]. Именно Н. Ю. Шведова предложила новый подход к интерпретации понятийных категорий в терминах языковых смыслов, давший импульс к дальнейшей разработке темы в ономасиологическом аспекте, чему посвящена монография Е. Н. Сидоренко «Языковые смыслы и ономасиологические средства их выражения» [6].

Заслуга Н. Ю. Шведовой видится в том, что единицы ментального уровня – понятийные категории – ею были осмыслены через лексико-семантический разряд вопросительных местоимений. Заслугой Е. Н. Сидоренко, на наш взгляд, является разработка системного анализа языковых единиц, реализующих языковой смысл; уточнение терминологической лексики, употребляемой при описании языковых единиц разной структуры; определение перспективных направлений дальнейших исследований. При этом собственные разработки автора монографии в области морфологии в свете теории языковых смыслов приобретают дополнительную значимость и ценность. Новые контуры обретают также и те исследования, которые проводились с ономасиологических позиций в предшествующие годы.

Цель работы – соотнести принципы и методы выдвигаемой теории языковых смыслов с принципами и методами одного из ранее проведённых исследований лексических и лексико-синтаксических единиц, отражающих категорию степени величины признака в русском языке.

Издавна существующая проблема преломления понятийных категорий в языке получила новое осмысление благодаря введению в исследовательский аппарат разряда вопросительных местоимений в качестве исходного смысла строения языка.

В понимании Н. Ю. Шведовой, языковой смысл – «это самое общее понятие, первично обозначенное местоименным исходом… и материализуемое при помощи таких разноуровневых языковых единиц, семантика (языковое значение) которых включает в себя соответствующее понятие и объединяет все эти единицы в некое семантическое множество» (цит. по [6, с. 11]).

В понимании Е. Н. Сидоренко, языковой смысл – «это самое общее, универсальное понятие, выраженное системой разноуровневых ономасиологических единиц, объединённых в семантическое целое и категоризируемое одним или несколькими вопросительными местоимениями (в случае их отсутствия – соответствующими функциональными заменителями – лексиями). В плане выражения его можно представить как вершину пирамиды, в концентрированном виде фокусирующую наивысшее обобщение, или как своеобразный гипероним, не способный выступать гипонимом» [там же].

В предлагаемой Е. Н. Сидоренко рабочей классификации в числе выделяемых ею языковых смыслов указывается «мера и степень», языковым категоризатором которого является вопрос «насколько?»: «Языковой смысл мера и степень выражается на словесном уровне только небольшой группой наречий и прономинативами местоименного ряда -насколько- (очень, настолько и под.)» [5, с. 45]. Впрочем, в другой работе того же автора местоименным категоризатором языкового смысла «мера и степень» называется вопросительное местоимение «как?», а в качестве «ответной» прономинативной лексики указываются слова «так», «как-нибудь» [6, с. 96]. При этом и языковой смысл «качественная характеристика процесса, образ и способ действия» имеет тот же категоризатор «как?» и те же «ответные» прономинативы: «так, как-нибудь…» [там же, с. 95], что вступает в противоречие с требованием одного из шести выделенных Е. Н. Сидоренко дифференциальных признаков языковых смыслов – наличия у каждого из них собственного, индивидуального категориального (обобщённого семантико-функционального) значения [5, с. 43].

Такое совпадение местоименных категоризаторов («как?») и их «ответных» прономинативов («так»), относящихся к разным языковым смыслам, вызвано, по-видимому, тем, что основным средством их выражения является один и тот же лексико-грамматический класс слов – наречие. Вопросительное местоимение «насколько?», в свою очередь, имеет сходство с местоимением «сколько?» – категоризатором языкового смысла «количество и число», что свидетельствует об их семантическом родстве, но в данной работе это сходство никак не оговаривается.

Таким образом, приведённые здесь факты и рассуждения подводят нас к постановке следующих вопросов: какая функционально-семантическая реальность стоит за выделяемым языковым смыслом «мера и степень», а также что есть «мера» и что есть «степень»; какие языковые единицы соотносятся с каждым из названных понятий; существует ли научно обоснованное выделение тех и других и существует ли общее основание для выделения этого языкового смысла; каким местоименным категоризатором этот языковой смысл может быть представлен: местоимениями

«насколько?», «сколь?» (по Н. Ю. Шведовой); «насколько?» и «как?» (по Е. Н. Сидоренко) или каким-то иным способом; правомерно ли выделение такого языкового смысла в предлагаемом ряду других смыслов до или помимо их фундаментального исследования в семасиологическом (функционально-семантическом) аспекте?

Следует заметить, что попытка такого исследования была предпринята нами в начале 90-х годов, а результаты были представлены в монографии «Лексическое выражение степени величины признака» [7] и в диссертационном исследовании на соискание степени доктора наук «Лексическое выражение категории величины признака в современном русском языке» (Москва, 1996). Другое из известных нам исследований на близкую тему и на том же материале было проведено в конце 90-х годов и представлено в работах Ю. Л. Воротникова «Степени качества в современном русском языке» (М.: Азбуковник, 1999) и «Категория меры признака в смысловом строе русского языка» (М.: Азбуковник, 2011).

Исследование, проведённое в начале 90-х годов, хронологически предшествует публикациям по проблеме теории языковых смыслов Н. Ю. Шведовой (1995, 1998) и последовавшим за ними исследованиям Ю. Л. Воротникова (1999, 2011).

Не имея возможности и не ставя перед собой цели проанализировать и критически осмыслить исследование Ю. Л. Воротникова, проведённое с позиции теории языковых смыслов, позволим себе высказать некоторые соображения на основании доступных для обозрения работ Е. Н. Сидоренко – продолжателя и активного разработчика рассматриваемой концепции.

Уже тот факт, что выделенный языковой смысл, обозначенный терминологизированным сочетанием «мера и степень», не имеет твёрдо установленного местоименного категоризатора (всё-таки «насколько?» или «как?»), ставит под сомнение правомерность выделения самого смысла в предлагаемой формулировке.

Впрочем, вопрос о рядоположенности языкового смысла «мера и степень» в системе других языковых смыслов нигде не рассматривается, между тем как все они в смысловом отношении принадлежат к категориям разного ранга, **поскольку обнаруживают,** согласно О. Есперсену, **свойства трёх степеней: первичных, вторичных и третичных. Слова первичные автономны: они не определяют никакого другого слова; вторичные стоят при каком-либо первичном слове и определяют его, третичные определяют вторичные, а все последующие, по мысли исследователя, ничем не отличаются от третичных и поэтому их специальное выделение несущественно. Таким образом, первичными словами оказываются, прежде всего, существительные, вторичными – прилагательные, а третичными – наречия.** Очевидно, что категория предметности (кто? что?), признаковости (кто какой? кто чей?) и степени величины признака (насколько кто какой?) имеют право выделяться и рассматриваться по разным основаниям.

Необходимо отметить также, что в работах по теории языковых смыслов вопрос об обоснованности выделения категории «меры и степени» не ставился и не разрешался, в то время как строгое научное обоснование используемых в работе

понятий является обязательным условием всякого научного исследования, претендующего на серьёзность предлагаемых выводов.

В своей работе мы исходим из того, что л***ексико-семантическая группа наречий меры и степени, представленная, в частности, в «Русской грамматике», состоит из семантически разнородных единиц:*** *очень, страшно, удивительно, исключительно, слишком, много, гораздо, прямо, абсолютно, совершенно, чересчур, крайне, необычно, весьма, совсем, настолько, вдвое, впятеро, едва, едва-едва, еле, еле-еле, чуть-чуть, немного, несколько, капельку (разг.), крошечку (разг.)* [4, с.704]. Не вызывает сомнения, что формирование корпуса этих единиц производилось на дотеоретическом уровне.

В поисках решения этого вопроса мы обратились к строгим логическим понятиям, в частности, к количеству при*знака как компоненту* триединства: качество – количество – мера. В понимании Гегеля, *мера есть качественно* определённое количество, *а* «количественные определения наличного *бытия могут изменяться без* изменения качества» *[1,* с. *259]. Это означает* существование *некоторого* диапазона, в *пределах* которо*го* количественные изменения признака не *нарушают его* качест*венной* определённости, то есть тождества с *самим собой, и не выходят за пределы собственной меры.*

Применительно к лексической семантике *это* положение *может* иметь следующее истолкование: л*ексические единицы,* соотнесённые с понятийным полем качества, имеют не условно-точечное, а условно-протяжённое соответствие на *линии* возрастания – убывания признака, то есть *они* соотнесены с *неким* семантическим пространством, где «безразличное возрастание и уменьшение имеет... свою границу, пере*ход* которой изменяет и качество» [1, с. 259].

При этом универсальная понятийная категория количества по отношению к объективной действительности обнаруживает двойственность. С одной стороны, это дискретное прерывное количество, определяемое посредством счёта (в рабочей классификации представлено языковым смыслом «количество и число»), *а с другой – недискретное, непрерывное количество, определяемое посредством измерения.* В соответствии с этим в мыслительной категории количества выделяются число и величина, где число – результат определения мощности множества как дискретной совокупности объектов, а величина – результат измерения интенсивности непрерывного количества [3, с. 158].

*Это обстоятельство обязывает к уточнению, какой из двух видов мыслительного количества является необходимым признаком категориального значения рассматриваемой группы. Как можно видеть из приведённых построений, речь идёт о непрерывном количестве, то есть о величине, что позволяет сразу же исключить из анализируемого множества всю группу нумеративов (*вдвое, впятеро *и под.).*

О величине признака можно говорить только в связи с его качеством. Представляется, что специфической функции рассматриваемой группы – эксплицировать величину признака – более соответствует понятие степени, поскольку слово «степень», имеющее значение ‘количество… положенное в своей определённости’, обладает необходимой конкретностью.

В поисках категориальных признаков рассматриваемого лексико-семантического множества мы выделяем два основных феномена: количественность, являющуюся онтологическим свойством, и указательность, вытекающую из наличия позиции субъекта речи.

Количественность, являясь универсальной логической категорией, обнаруживает себя, как уже говорилось, в понятийных категориях числа и величины. С понятием величины связано представление о непрерывном, недискретном количестве. Однако, в отличие от логических построений, дискретность в языке имеет и нечисловые формы проявления. На оси восходящего / нисходящего признака дискретное количество выражается лексически – посредством замены одного слова другим. Выход некоторого качественного признака за свои пределы можно наблюдать на синонимических рядах, выстроенных по принципу возрастания количественного признака. Например: *большой – огромный – громадный; известный – знаменитый – прославленный; смутиться – смешаться – сконфузиться* (в нашей работе представлено 157 таких рядов, выверенных по лексикографическим источникам). А недискретное количество, допускающее безразличные для называемого признака колебания, выражается аналитически, то есть посредством лексических единиц, указывающих на его величину: *весьма, очень, крайне, чрезвычайно, бесконечно, до последней степени, самый что ни на есть* (в работе их представлено около 200). В первом случае количество признака объективизируется в слове, называющем сам признак, во втором выражается путём использования специальных лексических и лексико-фразеологических средств, выполняющих роль указателей степени величины называемого признака.

Все единицы рассматриваемого класса слов обнаруживают свойство модальности, то есть способность «определять точку зрения говорящего субъекта на отношение речи к действительности» (В. В. Виноградов), поскольку любая из них имеет оценочное (в широком понимании) значение. Оценка, являясь одним из видов модальности, предполагает наличие как объекта, так и субъекта речи. Учёт позиции субъекта, таким образом, становится обязательным условием анализа каждой единицы, поскольку судить о степени проявления признака или о факте превышения меры принадлежит субъекту речи, в той или иной степени индивидуализированному. Свойство модальности, таким образом, является одним из проявлений категории субъективности. Косвенным свидетельством категориальной значимости субъекта речи для данного класса единиц является факультативность их позиции в словосочетании, где стержневое слово, обозначающее признак, может употребляться абсолютивно как семантически достаточное, а отсутствие слова или выражения с указательно-градационной семантикой не создаёт семантической неполноты. При этом позиция факультативного элемента может замещаться словом или фразеологическим сочетанием, которое семантически и функционально равно слову (лексиями, по Е. Н. Сидоренко), и таким образом терминологическое выражение «наречие степени» (то есть весь разноуровневый набор ономасиологических единиц) получает широкое истолкование. Введение в исследовательский аппарат категории оценивающего субъекта позволяет определить функцию наречий степени (в широком их понимании) как указательную, поскольку лексические единицы, фиксирующие *разные* ступени вели-

чины признака, сами лишены каких бы то ни было качественных признаков и носят выраженный релятивный *характер*. Это позволяет вывести понятия количества и качества из области категориального значения рассматриваемых единиц, сохраняя, тем не менее, в качестве семантического условия их употребления наличие у стержневого слова качественного признака, способного к градуированию.

Указательность, понимаемая как относительная характеризация предметов, лиц, явлений, может быть различной: непосредственной или опосредованной. В первом случае это характеризация объекта относительно субъекта речи. Во втором – характеризация одного объекта относительно другого, например: слишком … для; слишком … чтобы или указание на часть относительно целого, как например, в одном из значений слов совсем и вовсе. Поскольку в рассматриваемом нами случае указание неразрывно связано с оценкой, мы можем говорить о субъективной и объективной оценочности, равно как и о субъективной и объективной указательности, обнаруживая все три реализации в корпусе рассматриваемых единиц. Таким образом, указательность – это фундаментальное свойство целого пласта лексики и одновременно основание, позволяющее относить к нему ту или иную лексическую единицу. (В приложении к монографии «Лексическое выражение степени и величины признака в современном русском языке» предлагается «Опыт словарного описания функционально-семантического поля степени величины признака», где каждая из единиц словника описана через фигуру ’указание на …’). И в этом смысле не местоименный исход, а выявляемая в речи функция является категориальным основанием для выделения всего пласта ономасиологических единиц.

Все перечисленные категории – субъективность, указательность, оценочность – формируют сферу категориального значения указательно-градационной лексики, постоянным условием реализации которой являются наличие качественно градуируемого признака и факультативность употребления в речи. В точке пересечения названных параметров формируется искомая величина – категориальное значение класса единиц, получивших условное наименование указательно-градационных. Определив, таким образом, понятия, которые формируют функционально-семантическую категорию степени величины признака, выяснив условия реализации её в языке, можно судить о количестве и составе представляющих её единиц. На этом основании мы вправе отказать в принадлежности к рассматриваемой лексике всех слов со значением числа (класс нумеративов) и других единиц, не отвечающих названным условиям, таких, как точно, прямо, просто, замечательно, отчасти, исключительно и др.

Одной из наиболее сложных задач и одновременно одним из наиболее значительных, на наш взгляд, результатов проведённого исследования является ответ на вопрос о принципах организации изучаемого функционально-семантического пространства. Для решения поставленной задачи в качестве предельной единицы лексико-семантического уровня была избрана моносема, выделяемая из многозначного слова через словосочетание или синтаксическую конфигурацию. Выбор такой единицы, введённой в научный оборот В. А. Звегинцевым [2, с. 41–42], являющейся одновременно фактом языка и речи, позволяет решить вопрос об организации лексико-семантических множеств в рамках описываемой функционально-

семантической категории. Получив возможность анализа не только значения исследуемой единицы, но и особенностей её реализации, можно говорить о её текстовых и внетекстовых функциях, а также о структуре её семантики. В структуре семантики слова вовсе, например, выделяется значение ’указание на последнюю степень убывающего признака в конструкциях с нисходящим типом градации’. (Например: У крестьянина три сына: старший умный был детина, средний сын и так и сяк, младший вовсе был дурак. Градуируется признак ума).

Описание семантики лексической единицы с включением не только текстовых, но и внетекстовых пресуппозиций, текстовых и внетекстовых антецедентов, позволило выстроить три функционально-семантических поля. Это поля указателей степени величины признака с модально-оценочным значением (микрополя со значением «*совсем*», «*абсолютно*», «*нисколько не*»), *с количественно-оценочным значением (микрополя малой, средней, высокой (элативной) и сверхвысокой (суперлативной) степени величины признака), а также соотносительно-оценочных степеней признака. В последнее поле входят микрополя со значением степени отстояния двух величин признака (*гораздо, намного, несопоставимо *и другие) и степени нарушения меры признака (*слишком, чересчур, чрезмерно, излишне, не в меру*).*

Метод моносемного анализа, таким образом, даёт в руки исследователя инструмент, позволяющий с высокой степенью точности описать структуру всего функционально-семантического пространства и отдельных его частей (микрополей), включая минимальную структурную единицу – слово, отразить в едином семантическом комплексе функции лексической единицы со всеми её модификациями, расширив таким образом область совпадающих функций близлежащих единиц.

Согласно определению А. В. Бондарко, функционально-семантическое микрополе представляет собой «минимальный элемент поля функционально-семантической категории, обладающий самостоятельностью в плане содержания и в плане выражения». Таких микрополей нами выделено десять. Подробный анализ каждого из них подтверждает выдвинутую ранее гипотезу о существовании понятийной категории величины признака, представленной в языке некоторым множеством определённым образом упорядоченных единиц. Таким образом, степень величины признака, будучи одновременно понятийной и функционально-семантической категорией, реализует себя в лексических и фразеологических единицах, имеющих определённый набор значений и функций. Содержательной стороной этих единиц является универсальная категория градуируемого количества, а функциональной – указание на степень его величины, языковая категория степени величины признака представляет собой набор языковых единиц, занимающих позицию «функционального наречия» и выполняющих указательно-градационную и оценочную функцию.

Обобщая всё сказанное, можно сделать следующие выводы.

В начале 90-х годов было проведено ономасиологическое описание универсальной мыслительной категории количества, разделены понятия числа и величины, обосновано употребление понятия степени величины признака, оговорены условия применения понятия меры, а весь разноуровневый массив языковых единиц, рассмотрен и описан в терминах функциональной грамматики. Таким образом, исполь-

зуя результаты проведённого исследования можно: внести поправку в предложенную рабочую классификацию относительно языкового смысла «степень и мера», выдвинув методологически обоснованное понятие степени величины признака; сделать специальную оговорку относительно местоименного категоризатора этого смысла, учитывая теорию О. Есперсена о семантической ранжированности слов: местоимение «насколько?» можно рассматривать как категоризатор лишь в языковой модели «насколько кто какой (каков)?» или «насколько кто как (что делает)?».

В заключение необходимо отметить, что декларируемая в качестве теории языковых смыслов научная концепция, построенная на использовании местоименных категоризаторов и ономасиологического описания языкового материала, не имеет, на наш взгляд, эвристической ценности как метод исследования без опоры на семасиологическое описание с использованием метода функционально-семантических полей. Это находит своё подтверждение в проведённом исследовании автора, представленном в монографии «Лексическое выражение признака в современном русском языке».

Список литературы

1. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М. : Мысль, 1975. – 452 с.

2. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика : [монография] / Владимир Андреевич Звегинцев. – М. : «Просвещение», 1967. – 338 с.

3. Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты : [монография] / Владимир Зиновьевич Панфилов. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – 287 с.

4. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1982. – Т. 1.

5. Сидоренко Е. Н. Языковые смыслы в современном русском языке: типология, средства выражения / Е. Н. Сидоренко // Русистика. – Выпуск 11. – К. : Изд-во «Киевский университет», 2011. – С. 41–47.

6. Сидоренко Е. Н. Языковые смыслы и ономасиологические средства их выражения : [монография] / Евдокия Николаевна Сидоренко. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2008. – 126 с.

7. Ховалкина А. А. Лексическое выражение признака в современном русском языке : [монография] / Александра Александровна Ховалкина. – Симферополь : Изд-во «Таврия», 1995. – 131 с.

Ховалкіна О.О. Лексико-семантичний розряд прислівників міри та ступеня в світлі теорії мовних смислів / О.О. Ховалкіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 184–192.

У статті аналізуються підходи до вивчення лексико-семантичного розряду прислівників міри і ступеня з позицій ономасіологічного й семасіологічного описання; запропоновано понятійний і термінологічний апарат для дослідження категорії кількості з використанням методу моносемного аналізу в межах функціональної граматики; зроблено висновок щодо евристичної цінності методу використання займенникових категоризаторів у межах теорії мовних смислів.

Ключові слова: теорія мовних смислів, займенниковий категоризатор, міра і ступінь, кількісність, вказівність, моносемний аналіз, функціонально-семантичне поле.

Hovalkina A. A. The adverbs of measure and degree of lexico-semantic category in the theory of linguistic meanings / A. A. Hovalkina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 184–192.

The research deals with the principles of onomasiological description of lexical and lexical-syntactical units, realizing the category of the amount size degree in compliance with the linguistic sense «степень и мера». Diversion at determination of pronoun issue for the linguistic notion «мера и степень»: «насколько, сколь» made by one researcher and «насколько», «как» by another researcher has been elicited.

So, it compels to doubt if the name of the linguistic sense is accurate. In compliance with the above-said, it is suggested to consider onomasiological units as a part of the definite rank. Linguistic units, presenting linguistic sense «мера и степень» under the O. Espersen theory, must be related to the 3 rank units; насколь-

ко кто какой и насколько кто как (что делает?) unlike the 2 rank units (какой, как) and 1 rank (кто, что). As methodological basis of the research, the philosophic principle of the quantity of the notion as a component of the triunity has been accepted: quality – quantity – measure (Hegel).

Hence, the meaning of degree of the sign amount as a basic mental research unit is concluded and the use conditions of the measure sigh notion is specified. As category signs of all lexical-semantic variety of linguistic units, realizing logic category of amount degree sign, quantitativity, as ontological characteristic, demonstrativity, based on speech subject position have been defined. Linguistic units structure of the lexical-semantic multitude with the features given is defined by monosemy analysis (V. A. Zvegintzev) and functional-semantic fields (A. V. Bondarko).

General conclusion of the research is the scientific concept of the theory of linguistic notions, based on application of pronoun categorizes and onomasiological description of the linguistic material which does not have heuristic value as a research method without semasiological description background and use of the functional-semantic field method.

Key words: language meaning theory, pronoun categorizer, measure and degree, quantivity, demonstrativeness, monosem analysis, functional-semantic field.

Поступила в редакцию 13.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 193–200.

УДК 81'366.423: 81'23: 81'373.612

РОЛЬ КОМПОНЕНТОВ ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЯЗЫКОВОГО ЗНАКА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОМОНИМОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ОМОГРУППЫ ПРЕДЛОГА-ПРИСТАВКИ *НА-* В ТЕКСТАХ XVII ВЕКА)

Цымбалюк Е. В.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье рассматриваются принципы формирования омонимов у языковой единицы на основании взаимодействия компонентов её ономасиологической структуры. Представлена методика ономасиологического анализа межуровневых языковых единиц. Описаны модели формирования внутриуровневых и межуровневых омонимов непроизводного предлога и префикса *на-* в текстах XVII века.

Ключевые слова: деривационная ономасиология, ономасиологическая структура, дивергентная омонимия, межуровневые функциональные омонимы; предлог, приставка.

Постановка проблемы. Межуровневая функциональная омонимия отображает факты параллельного употребления одного звукового комплекса на разных уровнях языка [8]. Данный тип омонимии представляет собой результат дивергентного расщепления полисемичной языковой единицы, осуществляющей двоякое грамматическое функционирование в языке. Особенность методики изучения омонимии, возникшей на основе дивергенции полисемантичного знака, заключена в возможности осуществлять анализ её фактов по направлению как от первообразного знака к омонимичной единице, так и от лексических значений омонимов к семантике исходного знака, что соответсвует семасиологическому и ономасиологическому подходу изучения языковых единиц. Несмотря на наличие многочисленной научной литературы по исследованию функциональной омонимии в семасиологическом аспекте, проблема функциональной омонимии в ономасиологии на сегодняшний день остается малоизученной.

Актуальность. Изучение явлений функциональной омонимии в русле ономасиологии обусловлено возросшим интересом современной лингвистики к проблеме языкового выражения нового понятия ограниченным составом языковых единиц и отвечает таким задачам ономасиологии, как определение связи процессов концептуализации и категоризации действительности, выявление особенностей мотивированности элементов языка, установление их системной и функциональной природы. В лингвистике последних десятилетий ономасиологическому обоснованию явлений переходности посвящены работы В. Г. Гака, Е. С. Кубряковой, Е. А. Селивановой, Ю. С. Степанова.

Целью работы является установление ономасиологических принципов формирования омонимичных отношений у межуровневых функциональных омонимов предлога и приставки *на* на материале памятника XVII века «Летописная книга» С. И. Шаховского. В ходе исследования были поставлены следующие **задачи**: 1) выявить роль ономасиологической структуры языковой единицы в формировании

омонимичных отношений; 2) определить принципы формирования межуровневой и внутриуровневой омонимии у предлога и префикса *на* в зависимости от взаимодействия компонентов их ономасиологических структур.

Главное отличие ономасиологического от семасиологического подхода к изучению языка состоит в анализе языковых единиц не от звукового облика к значению, а от понятийного содержания – к средствам выражения [10, с. 289]. В качестве единицы анализа языка ономасиология использует номинатему – «абстрактную (структурную) языковую единицу, представляющую собой модель номинации, независимо от того, в каких субстантных единицах эта модель реализуется» [13, с. 14]. На основании этого особенностью ономасиологического подхода является изучение соотношения общего понятия для класса явлений с языковой категорией с учётом формирования разноуровневого семантического поля [10, с. 290]. Так, по словам В. Г. Гака, «глубинная идентичность значимых элементов разного уровня проявляется, в частности, в том, что один и тот же экстралингвистический элемент может обозначаться разными средствами – знаменательными ислужебными словами или грамматическими формантами – как внутри отдельного языка, так и при переходе от одного языка к другому» [1, с. 237]. Таким образом, теория ономасиологии и трансформациология обладают общей методологией анализа языка, которая заключается в представлении языка в качестве ментальной структуры, состоящей из набора семантических универсалий, реализуемых в единицах различных категорий, уровней и конструкций.

Вопросы механизма развития в языковом знаке новых значений и функционального перехода языкового знака в иной лексико-грамматический класс единиц изучаются в русле «деривационной ономасиологии», занимающейся «исследованием законов, средств, способов образования номинативных знаков и отношений между этими знаками, составляющими в языке единую номинативно-деривационную систему» [3]. Деривационная ономасиология определяет процесс создания производного языкового знака как подведение обозначаемого под одну из базовых категорий человеческого опыта, отражённых в словообразовании семантикой частеречных формантов. Производящая основа языкового знака классифицируется как конкретизирующее данную категорию узкое видовое понятие [7, с. 196–198; 15]. В качестве инструмента анализа понятийной структуры производного знака ономасиология предлагает ономасиологическую структуру, состоящую из трёх компонентов: ономасиологического базиса, ономасиологического признака и ономасиологического предиката. Ономасиологический базис указывает на определённый понятийный класс, родовое понятие производной языковой единицы и отображается частеречным формантом. Ономасиологический признак осуществляет её дальнейшую конкретизацию, выделяя её внутри класса подобных, сужая, таким образом, исходное значение базиса и находит отражение в производящей основе языкового знака. Ономасиологический предикат служит связующим звеном базиса и признака как выразитель семантики их отношений [5, с. 24; 7, с. 196–199; 15].

Тринарная модель ономасиологической структуры – базис, признак и предикат – имеет общие принципы описания языковой картины мира с теорией пропозиций, выбирающей в качестве компонентов логической схемы описания диктум, модус и

предикат [4, с. 137–140; 7, с. 412]. Ю. С. Степанов, изучая пропозициональную структуру суждения, предлагает рассматривать диктум как языковой заместитель предмета действительности, выражающий денотативную семантику, а означающее предиката как лишённый референции субститут отвлечённого понятия, выражающий сигнификативное значение. В связи с чем функциональная трансформация определяется как процесс преобразования языковых единиц при сохранении тождества их сигнификата и изменении денотата либо замещения денотата сигнификатом [12, с. 182]. Основываясь на определении, данном Ю. С. Степановым, под межуровневым переходом языкового знака мы будем понимать результат взаимодействия компонентов его ономасиологической структуры путем смещения семантики ономасиологического базиса в сторону ономасиологического признака или предиката вследствие контаминации или замещения.

Ономасиологическое направление определяет предлоги как древнейшие корни-основы с материально не выраженными флексиями начальной формы [2, с. 234, 238–239; 6, с. 11; 9, с. 73, 110–113], в связи с чем отсутствие у предлогов словообразовательной членимости трактуется как способность в чистом виде выражать базисную прототипическую семантику, содержащую свернутую ономасиологическую структуру.

Исследование семантики ономасиологической структуры предлога *на* в тексте XVII века «Летописная книга» С. И. Шаховского [14] показало, что непроизводные локативные предлоги в своём исходном значении выражают ментальную категорию пространства, что отображается в первичной категоризации данных единиц в языковой картине мира и фиксируется в семантике ономасиологического базиса. Прототипический предлог *на* обладает семантикой указания на верхнюю точку предмета. Ономасиологический признак омонимичных предлога и префикса *на* отображает расширение значения базиса данных единиц под воздействием синтаксического окружения, определяющего предикат ономасиологической структуры предлога, и заключает в себе уникальную контекстную семантику.

Было установлено, что под влиянием ономасиологического признака в значении базиса прототипического предлога *на* формируются два центра, ставших основой для закрепления в языке двух лексических омонимов. В сочетании с глаголом статического типа был образован предлог *на*$_1$, базис которого содержит значение указания на поверхность объекта для расположения другого объекта (например: *быти на, сидети на* (ком-, чём-либо) и т. п.). В сочетании с глаголом динамики базис предлога *на*$_2$ определяет объект как ориентир, в сторону которого направлено движение (например: *поиде на* (кого-, что-либо); *уклонись на* (кого-, что-либо) и т. п.). Таким образом, в языке существуют два семантических омонима *на*, характеризующиеся разными валентностными свойствами и формирующими самостоятельные омопары с префиксом *на-*.

В процессе исследования памятника «Летописная книга» С. И. Шаховского были выявлены следующие типы взаимодействия компонентов ономасиологической структуры предлога *на*.

I. Модель контаминации семантики базиса и признака ономасиологической структуры предлога: …Борисъ…отроча… **от-**

ведоша якобы **на утѣшение**… [14, с. 362], …Обатуръ… **у**клони мысль свою **на** крестьянъское **убиение**… [14, с. 360], …Гришка Отрепьевъ… идет **на разорение** вѣры християнъския [14, с. 370] и под.

В примере …Борисъ…отроча… **от**ведоша якобы **на** утѣшение… [14, с. 362] предлог на выражает семантику направления к ориентиру (на$_2$), а префикс от-, омонимичный предлогу от, – удаления от ориентира (ср.: отвести от (кого-, чего-либо)). Прототипические предлоги осмысливаются как геометрическая траектория заданных геометрических координат начала (от-) и конца (на$_2$) производимого движения. В синтагме **от**ведоша **на** (кого-, что-либо) смысл формируется под воздействием семантики предлога как задающей направление «**на** кого-, что-либо». В сочетании **от**ведоша… **на** утѣшение предлог на нейтрализует отношения антонимии с префиксом от- под воздействием ономасиологического признака. В словосочетании с отвлечённым существительным утѣшение базисная семантика направления движения к ориентиру формирует метафорическое значение вектора движения чувств, в связи с чем закрепляется контекстное значение цели производимого действия. Таким образом, базис предлога на приобретает непространственное значение цели вследствие метафоризации семантики предложно-падежной формы существительного и осмысления абстрактного понятия как пространственного ориентира. Наблюдается совмещение семантики базиса предлога на (локативные отношения) и признака (цель действия) в ономасиологической структуре предлога. Более того, новая модель ономасиологической структуры предлога позволяет оценивать эмоциональное состояние участников характеризуемого действия. В сочетании отведоша на утѣшение формируется метафорическое значение удаления от негативного эмоционального состояния (сравни: отведоша от горя) вследствие его изменения на положительное (от горя на утешение). Семантика префикса глагола выступает дополнительным контекстуальным конкретизатором совмещённой семантики предлога на$_2$.

Подобная семантическая модель наблюдается в конструкции **у**клони мысль свою **на** крестьянъское убиение [14, с. 360], в которой под воздействием метафоризации локативного ориентира, представленного абстрактным именем (на убиение), в ономасиологической структуре предлога на$_2$ наблюдается наложение базисного (локативного) и признакового (контекстного) компонентов. Глагольный префикс у- обладает семантикой направления действия от ориентира (ср.: **у**клони кого-, что-либо **от** кого-, чего-либо), предлог на$_2$ – значением направления к ориентиру. Конструкция **у**клони кого-, что-либо **на** кого-, что-либо осмысливается как геометрическая траектория заданных координат начала (у-) и конца (на$_2$) производимого движения. Контекстное метафорическое осмысление данной траектории с учётом управления падежной формой абстрактного имени **у**клони мысль свою **на** крестьянъское убиение формирует значение отклонения от положительно оцениваемых действий (ср.: уклони от созидания) и направления к осуждаемой обществом деятельности (от созидания на убиение).

II. Модель переразложения семантики базиса и предиката ономасиологической структуры предлога: …Рострига… **на** царский престол **вскочи**…[14, с. 380], …народа очи **зряху на** сия бывшая позорища…

[14, с. 382], …людие… вины своя **возложиша на** ся во всемъ... [14, с. 374], …множество народа со оружиемъ и дреколми… **нападоша на** дом его [Росстриги]… [14, с. 380] и под.

В сочетании с глаголами вскочить, зреть, возложить, напасть, обладающими сильной валентностью и требующими указания объекта, предлог на$_2$ актуализирует связочную функцию, в связи с чем в его ономасиологической структуре наблюдается ослабление пространственной семантики базиса и усиление релятивной − обусловленной грамматическими отношениями – семантики предиката. Таким образом, в ономасиологической структуре предлога на происходит наложение базисного и предикатного компонентов.

III. Модель изменения семантики предиката и её наложения на семантику базиса предлога: …король… гордыми словесы **на**скакаху **на** пословъ...[14, с. 404], …воевода, всего московского воинства властель,.. **на**правляше воинство… **на** враговъ… [14, с. 410], …вся воиньство купно… **на** воевод царевых напрасно **на**падоша... [14, с. 374] и под.

В примере …*король… гордыми словесы* ***на****скакаху* ***на*** *пословъ*...[14, с. 404] лексема *наскакати* сформировалась на базе сочетания «*скакать на (кого-, что-либо)*», в которой ономасиологический базис предлога *на* выражен значением направления движения к объекту (*на*$_2$). В слове *наскакать* предикат префикса *на-*, представленный в производящем предлоге *на*$_2$ релятивной семантикой связочной единицы, приобретает функцию структурной единицы слова и свойственную глагольным префиксам семантику результативности. Так, префикс *на-* обладает значением достижения ориентира. Выражение результативности является конститутивной функцией глагольных префиксов. В ономасиологическй структуре префикса *на-* под влиянием семантики результативности (предикат) фиксируется изменение локативной семантики (базис). Так, глаголы движения несовершенного вида, присоединяя к своей морфемной структуре префикс, приобретают значение достижения ориентира, что приводит к завершению движения и расположению на поверхности объекта-ориентира (ср. *идти / бежать на Москву − найти / набежать на Москву*). При сопоставлении производящей структуры *скакати на (кого-, что-либо)* с производной лексемой *наскакати* обнаруживаем, что базис предлога *на*$_2$, сочетающегося с глаголами динамики, переходя в префикс и приобретая значение достижения цели, меняет своё значение на семантику базиса предлога *на*$_1$, сочетающегося с глаголами статики. Таким образом, в ономасиологической структуре префикса *на-* фиксируется наложение результативной семантики предиката на локативное значение базиса. На основании этого формируется новое значение ономасиологического базиса префикса *на-*, нейтрализующее семантику производящего предлога *на*$_2$ и приближающееся к семантике базиса предлога *на*$_1$.

В сочетании *гордыми словесы* ***на****скакаху* ***на*** *пословъ* локативная семантика направления к ориентиру предлога *на*$_2$ приобретает метафорическое значение адресата речи. Контекстная семантика также способствует ослаблению локативного значения базиса префикса *на-* и выступает актуализатором семантики результативности предиката.

Таким образом, изменение семантики предиката и её наложение на семантику базиса в ономасологической структуре предлога формирует межуровневую функциональную омонимию предлог-префикс *на*.

IV. Модель замещения базиса предикатом в ономасиологической структуре префикса вследствие ослабления базисной семантики предлога или его элиминации из синтаксической структуры: …*помышляше людие… о домашних своих* ***на****ходящих на ны* ***скорбѣхъ***[14, с. 362]; …***на****паде* ***страх****… на вся люди…* [14, с. 364], …***на****ставаху* ***месяцъ*** *он мартъ* [14, с. 392] и под.

В конструкциях с отвлечёнными существительными ***на****ходящих на ны* ***скорбѣхъ***, ***на****паде* ***страх, на****ставаху* ***месяцъ*** наблюдается нейтрализация локативной семантики базиса префикса *на-* и её замещение семантикой предиката. В сочетаниях *нападе страх*, *наставаху месяцъ* отсутствие дублирующего префикс предлога также способствует ослаблению в ономасиологическом базисе префикса *на-* значения локативного перемещения в пространстве. В модели замещения базиса предикатом в ономасиологической структуре языковой единицы отмечаем формирование внутриуровневой омонимии.

V. Модель контекстной гибридности ономасиологических базисов омонимичных предлогов *на*$_1$ (с глаголом статики) и *на*$_2$ (с глаголом динамики): …*Борис Федоровичь…* ***сѣдъ на*** *царствующем граде Москвѣ…* [14, с. 364], …*Борис… похотъ...****на*** *царьский престол безстудно* ***вскочити****…* [14, с. 362], …*се же панъ Зборовский повелѣ войску своему* ***вступить на*** *брань* [поле боя]… [14, с. 396] и под.

В конструкциях *сѣдъ на (кого-, что-либо), вскочити на (кого-, что-либо)* предлог *на* обладает значением расположения на поверхности указанного объекта. Однако *сесть, вскочить* – глаголы динамики с семантикой результативности. Поэтому в сочетаниях *сѣдъ на, вскочити на* базис предлога *на* представлен значением направления к указанному ориентиру. Достижение ориентира приводит к завершению движения, и динамичный объект занимает своё положение на поверхности объекта-ориентира. Таким образом, в сочетании с динамичными глаголами совершенного вида ономасиологический базис предлога *на* соединяет в себе значения и направления к объекту, и пребывания на его поверхности, является примером гибридности ономасиологических структур двух омонимичных предлогов *на* (для статики и динамики) и случаем актуализации их общего прототипического значения.

Выводы. В ходе исследования было установлено, что в теории ономасиологии функциональный переход языкового знака и развитие у него внутриуровневых и межуровневых омонимов зависит от изменения принципов взаимодействия компонентов ономасиологической структуры языковой единицы. В зависимости от контекстной актуализации наблюдаются случаи взаимоисключения компонентов ономасиологических структур этимологически родственных единиц, что приводит к формированию межуровневой омонимии; либо контаминации или замещения компонентов внутри ономасиологической структуры одной единицы, на основании чего происходит формирование новых значений и внутриуровневых омонимов.

Список литературы

1. Гак В. Г. Языковая номинация: Общие вопросы: [монография] / В. Г. Гак. – М. : Наука, 1977. — 232 с.
2. Добиаш А. В. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка / А. В. Добиаш. – Прага : Изд-во Др. Эд. Грегра, 1897. – 544 с.
3. Косова В. А. Область последовательной эксплицитной деривации в номинативной системе русского языка (к постановке проблемы) [Электронный ресурс] / В. А. Косова/ / Концептуально-семантический и системно-функциональный аспекты : [материалы итоговой научной конференции] / [Н. А. Андрамонова (отв. редактор) и др. – Казань : Унипресс, 2002. – С. 34−36. – Режим доступа к ресурсу: http://old.kpfu.ru/fil/kn3/index.php?sod=0
4. Краткий словарь когнитивных терминов / [В. З. Демьянков, Е. С. Кубрякова, Л. Г. Лузина, Ю. Г. Панкрац; под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филологический фак-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
5. Кубрякова Е. С. Ономасиологические характеристики комплексных единиц словообразовательной системы / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы русского словообразования : [сборник научных статей] / [отв. ред. А. Н. Тихонов]. – Ташкент :Укитувчи, 1982. – С. 21–25.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Мигирин В. Н. Очерки по теории процессов переходности в русском языке / В. Н. Мигирин. – Бельцы, 1971. – 227 с.
9. Погодин А. Л. Следы корней-основ в славянских языках / А. Л. Погодин. – Варшава : Типография Варшавскаго учебнаго округа, 1903. – 310 с.
10. Русский язык : энциклопедия / [РАН, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, гл. ред. Ю. Н. Караулов]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия»; «Дрофа», 1997. – 703 с.
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
12. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов. – Изд. 3-е, стереот. – М. : «Наука», 1981. – 361 с.
13. Теркулов В. И. Номинатема : опыт определения и описания / В. И. Теркулов ; [научн. редактор М. В. Пименова]. – Вып. 1. – Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – 228 с.
14. Шаховской С. И. Летописная книга / С. И. Шаховской // Памятники литературы Древней Руси: Конец XVI – начало XVII вв. ; [вступит. статья Д. Лихачёва; сост. и общ. ред. Л. Дмитриев и Д. Лихачёв]. – М. : Худож. лит., 1987. – 616 с. – С. 358–366.
15. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. Část 1: Teorie odvosování slov / M. Dokulil. −Vyd. 1. – Praha : Nakladatelství ČSAV, 1962. – 264 s.

Цимбалюк Є. В. Роль компонентів ономасіологичної структури мовного знака у процесі формування омонімів (на матеріалі омогрупи прийменника-префікса на- у текстах XVII століття) / Є. В. Цимбалюк // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 193–200.

У статті розглядаються принципи формування омонімів у мовної одиниці на підставі взаємодії компонентів її ономасіологічної структури. Представлено методику ономасіологічного аналізу міжрівневих мовних одиниць. Описані моделі формування внутрірівневих і міжрівневих омонімів непохідного прийменника та префікса на в текстах XVII століття.

Ключові слова: дериваційна ономасіологія, ономасіологічна структура, дивергентна омонімія, міжрівневі функціональні омоніми; прийменник, префікс.

Tsymbalyuk E. V. The role of the components of onomasiological structure of the linguistic sign in the process of formation of homonyms homogroup (on the material of омогруппы pretext-the attachment на- in the texts of the XVII century) / E. V. Tsymbalyuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 193–200.

The interlevel functional homonymy is the result of divergent composition of one polysemous linguistic unit. This divergent decomposition displays the facts of parallel using of one sound complex at different levels of language. Nowadays there is a numerous scientific literature on the study of functional homonymy in semasiological aspect, which is to analyze the lexical meanings of homonyms. The problem of functional homonymy in onomasiology as a phenomenon of secondary nomination is poorly studied. In this article, the author set a goal to establish principles of formation of onomasiological homonymous of relations at the interlevel functional homonyms at the example of the homonymy «preposition and prefix».

In the study, the author arrives to the conclusion that the theory of onomasiology and the theory of transformation have a common methodology of analysis of language. The language is presented as a mental structure that consisting of a set of semantic universals which are realized in units of different categories, levels and structures. As a tool for the analysis of the conceptual structure of the derived sign the onomasiology proposes the onomasiological structure which consists of the three components: the onomasiological basis, the onomasiological attribute and the onomasiological predicate. These components are actualized in the derivational structure of derivative sign. The author interprets the situation in which the preposition has no derivational division as the ability to express the basic prototypical semantics in pure form. Thisprototypicalsemanticscontainsthefoldedonomasiologicalstructure.

Author proves this provision by the analysis of interlevel functional homonyms «preposition and prefixes ON» in Russian language of the period of the formation of the national norm. The material oh analysis is «The annalistic book» by S. I. Shakhovskoy. The author concludes that the functional transposition of the linguistic sign and the development of its derivative intra and interlevel homonyms depends on the change of the principles of interaction of the onomasiological structure's components. The contamination or mutual substitution of components of onomasiological structure creates the new meanings and the internallevel homonyms of the language sign. The mutual exclusion of components gives rise to its interlevel homonyms.

Keywords: the derivation onomasiology, the onomasiological structure, the divergent homonymy; theinterlevel functional homonyms; the preposition, the prefix.

Поступила в редакцию 26.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 201–205.

УДК 811.161.1'367.625

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ

Чабаненко Т. С.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье на основании данных толковых словарей русского языка определены основные подходы к фиксации форм, которые у глаголов отсутствуют или не употребляются. Отмечено, что состав и количество глаголов с неполными парадигмами в толковых словарях существенно различаются. Кроме того, часто не разграничиваются такие факты, как невозможность образовать ту или иную глагольную форму, затруднения в её образовании, неупотребительность словоформы и чрезвычайно редкое её употребление. Эти случаи объясняются составителями словарей разными причинами, что отражается в разных по содержанию пометах.

Ключевые слова: глагол, парадигма, толковые словари, грамматические лакуны, пометы.

Постановка проблемы. Разветвлённую грамматическую структуру русского глагола рассматривают как одну из его характерных черт: «ни одна часть речи не имеет такого набора грамматических категорий, каким обладает глагол» [6, с. 6], поскольку одно глагольное слово способно иметь около 400 словоформ. Однако часто не все формы присутствуют в парадигме или функционируют в речи. По мнению А. Н. Тихонова, «отсутствие тех или иных грамматических форм глагола – форм лица, видов, наклонений, причастий, деепричастий и т. п. – в любом толковом, а также в двуязычном, особенно в учебном словаре русского языка должно быть непременно отмечено» [6, с. 7].

Цель работы – проанализировать, как в толковых словарях фиксируется отсутствие форм глагола или их неупотребительность. Исследование проводилось на материале толковых словарей русского языка.

Полученные данные свидетельствуют о том, что грамматические лакуны отмечаются далеко не всегда. Так, во введении к «Словарю современного русского литературного языка» этот вопрос не рассматривается, а в других словарях обращение к нему носит фрагментарный характер. Чаще всего это сведения о том, какие именно глагольные формы отсутствуют или не употребляются и как часто наблюдаются подобные лакуны. Эти случаи объясняются авторами словарей разными причинами, что отражается в разных по содержанию пометах.

1. Грамматические лакуны, зафиксированные в толковых словарях.

Информация о грамматических формах, отсутствие или неупотребительность которых отмечается в том или ином толковом словаре, содержится, в первую очередь, во вводной, или вступительной, статье, где обычно разъясняется концепция словаря, его объём, «принципы отбора описываемых единиц и различных их аспектов, требующих лексикографической интерпретации» [8, с. 20]. Вводная статья одновременно является и руководством для пользователей. Целесообразно выделить ряд грамматических лакун, которые фиксируется во всех толковых словарях. Это:

1) Отсутствие или неупотребительность форм 1-го лица единственного числа: *бузить, дерзить, победить, убедить, шелестеть* и др. Количество и состав таких глаголов во всех словарях почти полностью совпадают.

2) Отсутствие или неупотребительность форм 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа: *близиться, длиться, настать, ожидаться, редеть* и др. Состав и количество таких форм в толковых словарях различается. Так, в «Толковом словаре русского языка» под ред. Д. Н. Ушакова помета «1 и 2 л. не употр.» встречается довольно редко: БОЛЕ́ТЬ[2] (1 и 2 л. не употр.), ли́т, ля́т; БРЕ́ЗЖИТЬ, ит и БРЕ́ЗЖИТЬСЯ, ится, (1 и 2 л. не употр.); ВОСПРЕЩА́ТЬСЯ (1 и 2 л. не употр.), а́ется и др.

В «Словаре русского литературного языка» не указываются формы 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа у некоторых глаголов на *-ся* (например, Беле́ться, еется; Обсту́киваться, ается; Осви́стываться, ается и др.), у глаголов типа Попа́дать, ает; Перепа́дать, ает. Лишь единичные глаголы имеют помету «употр. обычно в 3-м лице»: Доли́ть, долю́, доли́шь (употр. обычно в 3-м лице).

Значительно большее количество глаголов, для которых приводится только форма 3-го лица единственного числа, отмечено в «Словаре русского языка»: БЛЕ́ЯТЬ, бле́ет; БРОДИ́ТЬ[2], бро́дит; *несов.* (*сов.* выбродить[2]). Находиться в состоянии брожения (в 1 знач.); ВЗБУ́ХНУТЬ, -нет; ЖЕЛТЕ́ТЬСЯ, -е́ется; ТЕМНЕ́ТЬ, -е́ет.

В «Большом толковом словаре русского языка» неупотребительность форм 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа фиксируется не только на уровне всей лексемы, но и на уровне отдельных значений многозначных глаголов: БЛИ́ЗИТЬСЯ, -зится; ДЫМИ́ТЬСЯ, -ми́тся; ИЗВЛЕ́ЧЬСЯ, -влечётся, -влеку́тся; *только 3 л.*; ЗЕЛЕНЕТЬ, -е́ю, -е́ешь, *только 3 л.* в значениях «становиться зелёным», «выделяться своим зелёным цветом; виднеться (о чем-л. зелёном)»; НАПА́СТЬ, -паду́, -падёшь, *только 3 л.* в значении «внезапно охватить кого-л., овладеть кем-л. (о чувстве, состоянии, настроении)» и др.

Наибольшее число глаголов этой группы выделено в «Толковом словаре русского языка» С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой: ВЗБУ́ХНУТЬ (-ну, -нешь, 1 и 2 л. не употр.), нет; ДОВЛЕ́ТЬ (-е́ю, -е́ешь, 1 и 2 л. не употр.); ЛЕДЕНИ́ТЬ (-ню́, -ни́шь, 1 и 2 л. не употр.); КОПТИТЬ, -пчу́, -пти́шь, (1 и 2 л. не употр.) в значении «испускать копоть»; ОТРАЗИ́ТЬ, -ажу́, -ази́шь, (1 и 2 л. не употр.) в значении «о какой-н. физической среде» и др.

3) Отсутствие или неупотребительность форм настоящего времени у многократных глаголов: *говаривать, сиживать, слыхивать, хаживать, читывать* и др. Количество и состав таких глаголов в словарях почти одинаковы.

4) Отсутствие или неупотребительность форм прошедшего времени у некоторых глаголов: *гнести, грясти, мястись* и др. Глаголов с такой лакуной в словарях очень мало, в основном это слова устаревшие и малоупотребительные.

Отсутствие или неупотребительность других глагольных словоформ отмечается не во всех словарях. Чаще всего фиксируются лакуны в формах деепричастий, но количество и состав подобных глаголов в разных словарях не совпадает. Так, в «Словаре современного русского литературного языка» отмечен только один глагол с пометой «*деепр. наст.* не употр.» – **БЕЖА́ТЬ** (*деепр. наст.* не употр.); в «Словаре

русского языка» – три глагола: **ГНУТЬ**, деепр. не употр.; **ГНУ́ТЬСЯ**, деепр. не употр.; **ТЕЧЬ**[1], деепр. не употр.; в «Большом толковом словаре русского языка» – три глагола, но иные: **ВЯЗА́ТЬ**, *деепр. нет*; **КИШЕ́ТЬ**, *деепр. нет*; **СТРИЧЬ**, *деепр. нет*. В «Толковом словаре» под ред. Д. Н. Ушакова таких глаголов достаточно много: **ГНУТЬ**, гну, гнёшь, *д. н.* не употр.; **ЖДАТЬ**, жду, ждёшь, *д. н.* не употр.; **ЛЕЗТЬ**, зу, зешь; *д. н.* нет; **МЁРЗНУТЬ**, ну, нешь; *д. н.* нет; **МЯТЬ**, мну, мнёшь, *д. н.* нет; **СЛЕ́ПНУТЬ**, ну, нешь, *д. н.* нет; **СО́ХНУТЬ**, ну, нешь, *д. н.* нет; **ТОНУ́ТЬ**, тону́, то́нешь, *д. н.* нет; **ШИТЬ**, шью, шьёшь, *д. н.* не употр. и др.

Отсутствие или неупотребительность форм повелительного наклонения фиксируется в трёх словарях. В «Толковом словаре русского языка» С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой и в «Большом толковом словаре русского языка» такой лакуной характеризуется глагол *гнить*. В «Толковом словаре русского языка» Д. Н. Ушакова подобных глаголов больше: **ВИ́ДЕТЬ**, пов. не употр.; **ВИ́ДЕТЬСЯ**, пов. не употр.; **ГНИТЬ**, пов. не употр.; **МИНУ́ТЬ**, пов. нет и др.

2. Способы фиксации грамматических лакун.

Парадигмы с «пустыми клетками» целесообразно разделить на две группы:

1) парадигмы, в которых отдельные формы отсутствуют, т. е. их образование невозможно;

2) парадигмы, в которых отдельные формы неупотребительны (ненормативны, невостребованны и т. п.), но при необходимости могут быть образованы [3, с. 142–144].

Однако во многих словарях подобные факты часто не разграничиваются. Иногда понятия «не образуется» и «не употребляется» используются как синонимы. Например, в «Толковом словаре русского языка» С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой читаем: «Если форма 1-го лица не образуется, то указывается, что 1 лицо ед. ч. не употребляется, и тогда дается только форма 2 лица» [2, с. 11] (подчеркнуто нами – *Т. Ч.*). Помета «не употр.» применяется наиболее широко и сопровождает разные случаи:

● если формы 1-го и 2-го лица отдельных глаголов «реально неупотребительны» [2, с. 11];

● «если образование форм 1 и 2 лица затруднено» [2, с. 11];

● «если форма 1-го лица не образуется» [2, с. 11].

Не наблюдается единого подхода и при использовании других помет. Так, помета «нет» характеризует:

● глаголы, те или иные формы которых не употребляются. Например, в «Словаре русского языка», «если формы повелительного наклонения не употребляются, дается указание: *повел.* нет; например: **ГНИТЬ**, гнию́, гниёшь;... *повел.* нет; *несов.*» [4]; в «Большом толковом словаре русского языка»: «Почти все деепричастия от глаголов непродуктивных классов и групп образуются с затруднением или неупотребительны. Эти случаи обозначены пометой *деепр. нет*» [1, с. 12].

●глаголы, образование отдельных форм которых затруднено. Так, в «Большом толковом словаре русского языка» «в тех случаях, когда образование формы 1 лица затруднено, проставлена помета *1 л. нет* и указана форма 2 лица» [1, с. 12]: **БДЕТЬ**, *1 л. нет*, бди́шь и др.

С другой стороны, в «Толковом словаре русского языка» под ред. Д. Н. Ушакова выделено, что от многих глаголов НСВ деепричастие «совсем не образуется или неупотребительно» [7, с. LXV]. Если деепричастие не образуется, его сопровождает помета «*д. н.* нет», например: **ГЛО́ХНУТЬ**, *д. н.* нет; **КИ́СНУТЬ**, *д. н.* нет; **ЛЕЗТЬ**, *д. н.* нет; **МОЧЬ**[1], *д. н.* нет; **РВАТЬ**[1], *д. н.* нет, **ТЕЧЬ**[1], *д. н.* нет и др. Если деепричастие не употребляется, следует помета «*д. н.* не употр.»: **ВРАТЬ**, *д. н.* не употр., **ГНУТЬ**, *д. н.* не употр., **ЖЕЧЬ**, *д. н.* не употр.; **КАЗА́ТЬСЯ**, *д. н.* не употр.; **ЛГАТЬ**, *д. н.* не употр.; **ПИСА́ТЬ**, *д. н.* не употр и др. Кроме того, Д. Н. Ушаков разграничивает:

● случаи неупотребительности форм 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа некоторых глаголов: **БОЛЕ́ТЬ**[2] (1 и 2 л. не употр.), ли́т, ля́т; **БРЕ́ЗЖИТЬ**, ит, и **БРЕ́ЗЖИТЬСЯ**, ится, (1 и 2 л. не употр.); **ВОСПРЕЩА́ТЬСЯ** (1 и 2 л. не употр.), а́ется и др.;

● случаи чрезвычайно редкого употребления таких форм: «Окончания 1-го и 2-го лица приводятся также в тех случаях, когда по смыслу глагола употребление от него этих лиц чрезвычайно редко, напр.: гре́зиться, гре́жусь, гре́зишься» [7, с. LVII].

В результате проведенного исследования можно сделать следующие **выводы.** Неполные парадигмы отмечаются в словарях непоследовательно. Проблема отражения форм, отсутствующих или не употребляющихся у глаголов, решается «избирательно в зависимости от опыта составителей, их научной компетентности» [6, с. 7]. На наш взгляд, в словарной статье целесообразно различать следующие факты: невозможность образовать ту или иную форму; затруднённость её образования; неупотребительность словоформы; чрезвычайно редкое её употребление.

Каждый случай должен сопровождаться специальной пометой: не образуется; образование затруднено; не употребляется; употребляется чрезвычайно редко.

Считаем актуальным у глаголов в толковых словарях разграничить прежде всего пометы «не образуется», когда образование тех или иных форм невозможно, и «не употребляется», когда образование грамматических форм технически возможно, но они не востребованы в современной коммуникации. Основы такого подхода были заложены Д. Н. Ушаковым, однако эта традиция не закрепилась в дальнейшей лексикографической практике.

Список литературы

1. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – [4-е изд.]. – М. : А ТЕМП, 2004. – 944 с.
3. Семиколенова Е. И. Парадигмы с «пустыми клетками»: состав, разновидности, способы номинации / Е. И. Семиколенова, Т. С. Чабаненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : [збірник наукових праць]. – Вип. 18. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 140–146.
4. Словарь русского языка : в 4-х т. [Электронный ресурс] / [ред. А. П. Евгеньева]. – [4-е изд.]. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. – Режим доступа к словарю : http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp. – Т. 1: А – Й. – 1999. – 702 с.
5. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / [ред. В. И. Чернышёв, С. П. Обнорский, В. В. Виноградов и др.]. – М.–Л. : Изд-во Академии Наук СССР, 1948–1965.

6. Тихонов А. Н. Русский глагол : проблемы теории и лексикографирования / А. Н. Тихонов. – М. : Academia, 1998. – 280 с.
7. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [ред. Д. Н. Ушаков]. – М. : Сов. энцикл. : ОГИЗ, 1935–1940. – Т. 1: А – Кюрины. – 1935. – 1562 с.
8. Шимчук Э. Г. Русская лексикография : [учеб. пособие] / Э. Г. Шимчук. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 320 с.

Чабаненко Т. С. Граматична презентація дієслівних форм у тлумачних словниках / Т. С. Чабаненко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 201–205.

У статті на підставі даних тлумачних словників російської мови визначені основні підходи до фіксації форм, які у дієслів відсутні або не вживаються. Відзначено, що склад і кількість дієслів з неповними парадигмами в тлумачних словниках суттєво відрізняються. Окрім того, часто не розрізнюються такі факти, як неможливість утворити ту чи іншу дієслівну форму, труднощі в її утворенні, невживаність словоформи або надзвичайно рідкісне її вживання. Ці випадки пояснюються укладачами словників різними причинами, що відображається в різних за змістом граматичних позначках.

Ключові слова: дієслово, парадигма, тлумачні словники, граматичні лакуни, граматичні позначки.

Chabanenko T. Grammatical Presentation of Verb Forms in Explanatory Dictionaries / T. Chabanenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 201–205.

This paper presents basic approaches to commit forms which are unavailable or not used in speech, based on explanatory dictionaries of Russian language. Pointed out, that grammatical lacunas commit in the dictionaries inconsistently. It depends on experience and scientific competence of their authors. Consequently the structure and quantity of verbs with incomplete paradigms differ essentially. Lacunas in the form of 1 and 2 persons singular and plural marked on lexeme level and only in two dictionaries – on the level of particular meaning. Unavailability of imperative and adverbial participle characterized not in all dictionaries. Frequently are not distinguished forms which are impossible or difficult to produce and forms which are not used in speech or rarely used. Such facts authors of the dictionaries interpreted in different ways that is reflected in the diverse content of the grammatical notes. It's advisable to separate note "can't be formed" for the forms that can't be produced, and note "not useful" for the forms that can be formed in accordance with the grammatical model, but typically are not used. D. Ushakov laid the foundation of such approach but this tradition was not consolidated in further lexicographic practice.

Key words: verb, paradigm, explanatory dictionaries, grammatical lacuna, grammatical notes.

Поступила в редакцию 16.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 206–218.

УДК 811.161.2'366.54

ВІДСТУПИ ВІД НОРМАТИВНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СИСТЕМІ ВІДМІНКОВОЇ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНИХ ГАЗЕТАХ

Чепурко К. О.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті розглядаються відхилення від нормативних засад сучасної української літературної мови у відмінковій системі іменників в українських газетах кінця XX – початку XXI ст., зумовлені як загальним зниженням мовної культури суспільства, так і ваганнями у виборі нормативно-правописних зразків для наслідування.

Ключові слова: норми сучасної української літературної мови, мова українських друкованих ЗМІ, відмінювання іменників.

Постановка проблеми. Нормативно-правописні особливості мови сучасної української преси не можуть не відбивати сьогоднішнього стану української літературної мови в цілому з його загальним погіршенням мовної культури (пор., наприклад, із інтерв'ю з О. Пономаревим: «Культура мови наших засобів інформації дуже упала». – Сл. Пр., 20.10.2005, с. 12) та хитанням у виборі певних мовних стандартів для орієнтування, наслідування. Різні друковані органи можуть обирати навіть свою «власну» мовно-нормативну базу. Тому дослідження мови сучасних ЗМІ становить неабиякий науковий інтерес, є актуальним для розуміння особливостей мови сучасної української преси та для глибшого усвідомлення складних явищ, проблемних моментів усередині самої української літературної мови на сучасному етапі її розвитку. Об'єктом нашого дослідження є різноманітні відхилення від нормативної словозміни у сфері відмінювання іменників у мові низки українськомовних газет – як загальноукраїнських, так і регіональних кінця XX – початку XXI ст. (їх перелік подано наприкінці статті), а метою – виявлення найчастотніших, найхарактерніших випадків таких відступів.

У загальній масі відхилень від нормативної відмінкової словозміни в мові сучасних друкованих ЗМІ можна зафіксувати як окремі поодинокі ті чи інші випадки, наприклад: *Фінляндія змушена була приєднатися до агресивної «вісі» Рим – Берлін – Токіо* (УМ, 29.11.2012) – замість *осі*; – *У мене вода в погрібі* (Газ. по-укр., 2.04.2013) – замість *у погребі*; *продавати брелки* (ВЗ, 11.08.2000) – замість *брелоки*; *Бо з того думання «вальти» порозбігались…* (Слово, 1993, ч. 4) – замість *валети*, так і цілі масиви більш-менш однотипних явищ.

1. Найбільша кількість відступів від чинних норм відмінкової словозміни іменників фіксується в межах категорії род. в. одн. іменників чол. р. на приголосний (другої відміни).

З них у більшості випадків виявляється тенденція до вживання закінчення -у (-ю) там, де за нормами має бути -а (-я). Це можна пояснити, з одного боку, тим, що в нині чинному правописі істотно розширено порівняно з УП-60 сферу вживань цієї флексії [див.: УП-93, с. 69–71] і в сучасній мовній практиці ця тенденція розширюється, охоплюючи й ті випадки, які не передбачені правописом. З другого ж боку,

оскільки наявність цієї флексії в системі словозміни іменників сприймається як одна з визначальних ознак своєрідності української мови, розширення її вживання в сучасних умовах демократизації норм літературної мови відбувалося б, можливо, й без названих змін у правописі. Пор. наприклад: «Вплив колективної мовної свідомості позначений на тенденції поширення закінчень -у(-ю) в родовому відмінку іменників чоловічого роду другої відміни: дедалі більший масив іменників «охоплено» цим закінченням як формою дистанціювання від закінчень -а(-я), що характерні для відповідних іменників російської мови. …форми *об'єкту*, *предмету*, *документу*, *паспорту* можуть активізуватися під впливом явища гіперизму» [8, с. 389]. Про потребу розширити сферу вживання закінчення -у(-ю) в род. в. іменників чол. р. пишуть і в друкованому органі Міністерства освіти і науки України [16, с. 30]. Але більшість пропозицій, які висловлюються в неспеціальній пресі (зокрема, і в досліджуваних нами виданнях), закликають творців майбутнього правопису просто до уважнішого підходу при впорядкуванні цієї ділянки української орфографії [див., наприклад: 11].

Так, на флексію род. в. -у(-ю) в обстежуваних текстах нерідко можна натрапити у словах «іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини», у «назвах архітектурних деталей», де слід, за правописом, уживати флексію -а(-я) [УП-93, с. 69–70]. Наприклад, у позначеннях цілком конкретних предметів, понять: *проїзд автозаку* (Газ. по-укр., 22.02.2013), тобто автомобіля для перевезення ув'язнених (з російської мови), *апарату штучного дихання* (День, 1.03.2013), *до бар'єру* (День, 15.02.2013), *оплата бланку* (Газ. по-укр., 22.03.2013), *з-під знаку* (ЛУ, 12.10.1995), *бракує гормону для піку збудження* (Газ. по-укр., 22.02.2013), *підставка для мікрофону* (День, 5.04.2013), *викрадення телефону* (ВЗ, 14.03.2013), *номер телефону* (УМ, 2.04.2013): нормативні довідники подають форму род. в. цього слова таким чином: *телефон*, *-у* (зв'язок) і *-а* (апарат) [УОС-09, с. 871], *біля монітору* (Газ. по-укр., 2.04.2013), *на моніторі терміналу* (Експрес, 31.01.2013), *об'єкту* (День, 26.10.2012), *снаряду* (УМ, 10.04.2013), *унітазу* (УС, 13.01.2000), *Знак м'якшення, на відміну від інших літер абетки, не означає звуку* (ЛУ, 21.01.1993): нормативні джерела подають форму род. в. цього слова таким чином: *звук*, *-а* (у музиці, лінгвістиці) і *-у* (в інших значеннях) [УОС-09, с. 308]; у назвах частин та органів тіла: *збільшення органу* (Газ. по-укр., 22.03.2013), *біцепсу* (Газ. по-укр., 22.02.2013), *міокарду* (Газ. по-укр., 22.02.2013), *м'язи тазу* (Газ. по-укр., 22.02.2013); у суфіксальних назвах конкретних предметів: *дарунку* (ВЗ, 28.02.2013), *з надгробку* (Газ. по-укр., 10.01.2013); у назвах документів: *підписання акту* (УМ, 30.06.2011), *мандату* (Газ. по-укр., 12.02.2013; УМ, 20.03.2013), *диплому* (УМ, 21.03.2013), *без рецепту* (Газ. по-укр., 22.02.2013); у назвах «елементів будови чого-небудь»: *ера «мирного атому»* (УМ, 22.04.2011), *компоненту* (УК, 9.04.1996), *сегменту* (УМ, 1.11.2012); у низці іншомовних слів, які важко підвести під певну тематичну категорію, але які традиційно вживаються із закінченням -а(-я): *варіанту* (КВ, 13.06.1997; День, 14.12.2012; Експрес, 27.12.2012), *графіку* (Експрес, 5.08.2004), *спектру* (Газ. по-укр., 12.04.2013), *фактору* (День, 26.10.2011) (в [УП-93, с. 71] іменник *фактор* у значенні «чинник» у формі род. в. подано з флексією -у: *фактору*, але всі видання академічного орфографічного слов-

ника на основі цього правопису — від ОСУМ-94 до УОС-09 – подають *фактора), бестселеру* (День, 30.11.2012); в інших окремих випадках, де нормативна флексія -а(-я) у род. в. зумовлена не семантичними, а, напевне, певними формальними чинниками, передусім місцем наголосу на закінченні, наприклад: *переспів 105-го псалму* (ЛУ, 11.05.2000; пор. *псалом*, род. в. *псалма* [УОС-09, с. 723]); навіть у деяких випадках у назвах осіб, які є похідними значеннями від назв абстрактних понять: *звертаються до якогось місцевого авторитету* (День, 25.01.2013), тобто до ватажка, керівника злочинного угруповання (з кримінального жаргону).

Порушення чинних норм у вживанні закінчень **-а(-я)** / **-у(-ю)** відбувається також у формах род. в. назв населених пунктів: *Брюсселю* (Експрес, 28.02.2013), *Вашингтону* (Експрес, 26.02.2013), *Кіровограду* (Газ. по-укр., 10.01.2013), *Риму* (ВЗ, 14.03.2013), *Шанхаю* (ВК, 21.02.2013).

Нерідко можна побачити випадки паралельного вживання обох цих флексій у тому самому слові в межах одного випуску газети й навіть однієї публікації: *спорудження бізнес-**термінала**; біля **терміналу*** (ВК, 24.01.2013); *з допомогою **термінала**; за допомогою **терміналу*** (УМ, 28.02.2013); *«День» запустив нову версію **сайта** видання; запуск нової версії **сайту*** (День, 14.12.2012); *Шоу «Без **мандата**»* (заголовок); *позбавлення депутатського **мандату*** (УМ, 13.03.2013). Уживання закінчення **-у(-ю)** може бути зумовлене й тим, що конкретний іменник набуває переносного абстрактного значення: *грип не досяг епідемічного **порогу**; норма щодо «єдиного **пакету**» документів; наповнення «єдиного **пакета**»* (УМ, 17.01.2013).

Простежуються випадки коливань у визначенні форми род. в. звукових абревіатур. Наявність форми **-а(-я)** або **-у(-ю)** для таких іменників поки що чітко не регламентовано у відповідних довідниках. Але якщо брати до уваги, що їхня належність до того чи іншого граматичного роду може визначатися не тільки формально-граматичним, а й семантичним чинником, особливо за родом семантично опорного слова [2, с. 68–70; 9, с. 175], визначення однієї або іншої з цих флексій род. в. також варто робити за семантичним принципом (конкретністю – абстрактністю, збірністю і т. ін.) і, зокрема, за формою род. в. відповідного опорного іменника. Однак у самій мовній практиці у формі род. в. таких абревіатур частіше вживається флексія **-у(-ю)** незалежно від їхньої семантики. Наприклад: *водій **ВАЗу*** (Експрес, 28.02.2013), тобто автомобіля марки ВАЗ (Волзький автомобільний завод); *…134 тисяч слів з одинадцятитомного «Словника української мови» (далі – СУМ)… Як бачите, із **СУМу**, а не із «Словника» Б. Грінченка…* (ЛУ, 2.12.1999); *Звинувачення в плагіяті, яке висловила група укладачів **СУМу** авторам «Нового тлумачного словника української мови» (далі НТСУМ)… Колектив **СУМу** обурений, що його працю «викрадено» авторами **НТСУМу*** (ЛУ, 10.02.2000). Хоча сам колектив укладачів «Словника української мови» в 11 томах відмінює в род. в. абревіатуру *СУМ* за семантичним принципом і, напевне, бере до уваги форму род. в. опорного іменника в повній назві – *словника*: *перевидання **СУМа**, реєстр **СУМа**, із **СУМа*** і т. ін. (див.: ЛУ, 18.11.1999).

Уживання іменників чол. р. – назв населених пунктів з формою род. в. **-у(-ю)** може зумовлюватися також орієнтуванням деяких ЗМІ в цьому плані на норми УП-28. До запровадження цієї флексії для іменників названого семантичного розряду

схиляється й частина сучасних українських мовознавців, наприклад: «У розмовному мовленні деякі назви населених пунктів можуть мати також паралельні закінчення *-а, -я, -у, -ю*: *Берліна* і *Берліну*, … *Брюселя* і *Брюселю* тощо» [УП-99, с. 108]; у род. в. «назви деяких міст … із флексією **-у** не сприймаємо як ненормативні» [5, с. 109]. Подібна думка висловлювалася і в радянський час, причому не тільки в 20-і – на початку 30-х років, а й у 60-і роки [див.: 21, с. 97].

У формах род. в. іменників чол. р. на приголосний в описуваних ЗМІ простежуються й відступи протилежної спрямованості – з наявністю закінчення **-а**(**-я**) замість нормативного **-у(-ю)**, хоча й значно рідше. Їх можна пояснити, з одного боку, впливами російської мови; з другого ж боку, мовці можуть не орієнтуватися у змінах правопису щодо цього й продовжують дотримуватися попередніх норм. Наприклад, у деяких збірних та речовинних іменниках, де за нормами має бути **-у(-ю)** [див.: УП-93, с. 69]: ***молодняка*** *нема* (ВЗ, 31.01.2013), *картина «Збирачки* ***вапняка***» (ЛУ, 17.04.1997), *позбутися зайвого* ***жира*** (Газ. по-укр., 22.02.2013). У назвах «загальних і абстрактних понять», у «назвах установ, закладів, організацій», у «назвах ігор і танців», де також має бути **-у(-ю)** [УП-93, с. 70]: *не існує точного математичного* ***апарата*** *для врахування всіх думок* (КВ, 7.07.1994; у род. в. цього іменника можливі обидві ці флексії, але в різних його значеннях: **-а** – пристрій і **-у** – установа; сукупність органів [УОС-09, с. 29]), *від того* ***фейлетона*** (ГУ, 24.06.2000), *після того* ***анекдота*** (ЛУ, 13.01.2000), *без* ***суржика*** (ЛУ, 13.04.2000), із ***мультика*** (Газ по-укр., 26.02.2013), *начальник* ***сектора*** (Експрес, 28.02.2013; у род. в. цього іменника можливі обидві ці флексії, але в різних його значеннях: **-а** – у математиці і **-у** – підрозділ [УОС-09, с. 797]), *елітний клуб вітчизняного* ***футбола*** (Час, 27.03.1997). У географічних назвах – найменуваннях водойм (крім тих, що при відмінюванні мають наголошувані флексії) [див. про це: УП-93, с. 70-71]: *на берегах* ***Світязя*** (День, 15.02.2013), *фестиваль «Від* ***Черемоша*** *до Прута*» (УМ, 28.02.2013), гір: *На сьогодні Китаїв – один з наймальовничіших куточків столиці: …незабутній краєвид «Київського* ***Афона****» з вершини Китай-гори* (ВК, 21.02.2013).

2. У деяких із досліджуваних газет існує практика вживання в позиції род. в. певної групи іменників жін. р. на приголосний (третя відміна) флексії **-и** замість нормативної тепер **-і**. За нормами УП-28, це такі іменники, як *кров, любов, осінь, сіль, Русь* і слова, що закінчуються на **-ть** з попереднім приголосним: *вість, радість, смерть, чверть* і под. [УП-28, с. 35]; цю норму відновлено (з додаванням слова *Білорусь*) і в одному з останніх проектів українського правопису [УП-99, с. 120]. У певних колах існує думка, що саме така форма род. в. для цих іменників є справді українською [див. огляд думок з цього приводу, зокрема: 23, с. 92–95]. Але, з іншого боку, висловлюються й категоричні заперечення проти її запровадження (див., наприклад: Пінчук С. Слушно, але не все // ВК, 10.08.1999).

Намагання послідовно запровадити цю форму род. в. для названої групи іменників жін. р. характеризує передусім мову ЗМІ, які орієнтуються на норми УП-28 та сучасної української діаспори. Наприклад, у газеті «Слово» (1995, ч. 1): род. в. *державности, діяльности, незалежности, спроможности*; у газеті «Час»: *соборности, єдности, незалежности, від матері-****Руси*** та ін. (19.01.1996); у газеті «Українське

слово»: *вірности, відданости й любови* (19.06.1997), *незалежности, професійности, участи* (18.12.1997), *День* ***Соборности*** *України* (30.01.2013).

Однак запровадження цієї флексії у двох останніх газетах, по-перше, не завжди витримане послідовно і, з одного боку, може охоплювати й ті іменники, що не включені до названої групи, а з другого боку, не завжди охоплює саме «потрібні» іменники. Наприклад: род. в. *смерті* (Час, 26.01.1996), *зверхності* (Час, 6.10.1995), *державності, діяльності* (УС, 13.03.1997), *державності, незалежності* (УС, 20.01.2000), *духовності, національності* (УС, 16.08.2001). По-друге, ця флексія нерідко вживається в позиції не тільки род. в., як це належить за УП-28, а й дав. і місц. в., наприклад: *було покладено край* ***невизначености*** *і* ***безвідповідальности*** (Час, 19.01.1996: у позиції дав. в.); *запевнення у* ***вірности*** *Україні,* ***відданости*** *її інтересам* (УС, 13.03.1997: у позиції місц. в.). Ось приклад уживання флексії **-и** і не в тому слові, і не в тому відмінку (у давальному): ***Пам'яти*** *патріярха Мстислава* (УС, 15.06.1995, с. 1), хоча на с. 11 цього ж номера уже так: ***Пам'яті*** *Петра Остапчука*.

3. У межах категорії знах. в. в іменниках чол. р. на приголосний – назвах неживих предметів і понять набуло подальшого поширення явище вживання флексії **-а**(**-я**), співвідносної з формами род. в. Чинний правопис узаконює в цьому випадку лише вживання назв конкретних предметів (хоча, як можна зробити висновок з означення «деякі», далеко не всіх), які мають у род. в. саме таке закінчення: «Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати паралельні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (*зрізав*) *дуба* й *дуб*, (*дав*) *карбованця* й *карбованець*, (*написав*) *листа* й *лист*, (*узяв*) *ножа* й *ніж*, (*поклав*) *олівця* й *олівець*, (*поставив*) *плуга* й *плуг*» [УП-93, с. 72]. Однак правопис не санкціонує подібного вживання в позиції знах. в. форм тих іменників, що мають у род. в. закінчення **-у**(***-ю***), хоча це явище також простежується в художньому стилі та мові ЗМІ [див. огляд таких уживань, зокрема: 26, с. 56–70; 23, с. 96–97; 6]. Сучасні мовознавці також в основному не схвалюють такого розширення форм знах. в. [див., наприклад: 4, с. 95; 27, с. 50–51]. Проте є й голоси на його підтримку, наприклад: «Іменники, що в родовому відмінку закінчуються на **-у**(**-ю**), якщо їх вживають у чітко окреслених значеннях, можуть у знахідному відмінку за аналогією мати паралельні форми, спільну з формою називного відмінка, та форму на **-а**(**-я**): (*ухвалити*) *декрет* й *декрета*, *закон* й *закона*, (*прочитати*) *протокол* й *протокола*, (*подати*) *рапорт* й *рапорта*, (*закінчити*) *інститут* й *інститута*, *університет* й *університета* тощо» [6, с. 39]. Але, як було сказано вище, це явище простежується в сучасних ЗМІ, особливо помітно у виданнях, зорієнтованих на наслідування мовних норм і стилю 1920-х років, оскільки тоді діапазон його функціонування був значно ширшим [див., зокрема: УП-28, с. 36]; пізніше ця практика вже зазнавала обмеження, у діаспорі ж вона продовжувала функціонувати [див., наприклад: 13, с. 166]. Наприклад, у мові обстежуваних газет: *вибудувати* ***алгоритма*** (Слово, 1992, ч. 4), *випиває курячого* ***бульйона*** (Слово, 1992, ч. 4), *розробити* ***правописа*** (Слово, 1992, ч. 11), *вихопити з купи паперів* ***рукописа*** (Слово, 1993, ч. 3); *Натерпівся я від преси: то* ***стиля*** *маю кривого, то судитися зі мною будуть* (ВК, 12.11.1999).

4. У межах форм ор. в. привертають увагу позанормативні випадки наявності у відмінюванні іменників чол. р. на приголосний:

а) закінчення **-им**, тобто флективної форми слів ад'єктивного типу відмінювання (такої, як у присвійних прикметниках), замість власне субстантивних закінчень **-ом** або **-ем** у прізвищах іншомовного походження на **-ін**, **-ов** або **-ев**, наприклад: *хто саме, за **Дарвіним**, має родичем мавпу* (ВК, 12.11.1999); *схеми таких укріпрайонів, розроблені ще **фон Бюловим*** (ВК, 19.06.1991);

б) закінчення **-ем** (так, як у російській мові) замість **-ом** в іменниках чол. р. твердої групи відмінювання на **-ц**: *під кожним **абзацем*** (ЛУ, 24.05.2001); *міськвиконком, очолюваний Едуардом **Гурвіцем*** (Сл. Пр., 1996, ч. 4); *видання журналу, редагованого Єжи **Ґедройцем**; систему вартостей, створену **Ґедройцем*** (День, 6.12.2001);

в) закінчення **-ем** (за зразком відмінювання іменників мішаної групи) в іменниках твердої групи на **-р**, наприклад: *мартіні з перцем та **імбирем*** (Газ. по-укр., 22.03.2013); *разом із Любомиром **Гузарем**, вони з **Гузарем*** (Газ. по-укр., 12.03.2013).

5. На рівні категорії місц. в. відступи від нормативної словозміни, по-перше, спостерігаються в іменниках чол. р. на приголосний (друга відміна) у таких явищах:

а) у порушенні норм чергування приголосних в іменниках з основою на **г**, **к**, **х**. З одного боку, простежується відсутність такого чергування для відповідних іменників: *у моргу* замість *у морзі* [див.: УОС-09, с. 444] – від *морг* «покійницька» (Газ. по-укр., 7.12.2012). З другого боку, є випадки його позанормативної наявності: *у страсі* (Експрес, 7.06.2012) – від *страх* [див.: УОС-09, с. 850], *у соці* (Експрес, 14.03.2013) – від *сік* (пор.: *сік*, місц. в. *у соку* [УОС-09, с. 807; Погр., с. 524]), *у пошуці* (ВЗ, 14.03.2013) – від *пошук* [див.: УОС-09, с. 678], *у слензі* (Експрес, 7.06.2012) – від *сленг* [див.: УОС-09, с. 820]. Форму місц. в. іменника *шок* словники подають без чергування приголосних: *у шоку* [Погр., с. 620; УОС-09, с. 996; СУМ-2012, с. 2094], але досить часто трапляється й форма *у шоці* (наприклад: Газ. по-укр., 27.03.2013); так само в місц. в. іменника *блог* (у сфері інформатики): *у блозі* (Газ. по-укр., 2.04.2013), хоча [УОС-09, с. 64] не зазначає при цьому слові можливості чергування приголосних. Деякі дослідники взагалі вважають, що в реальній мові явище такого чергування приголосних представлене значно ширше, ніж це фіксують відповідні словники, так що можливо сказати навіть, наприклад, не тільки *в кемпінгу*, але і *в кемпінзі* [19; 20, с. 382–383];

б) у різноманітних менш однотипних випадках наявності діалектних впливів (переважно з боку південно-західних говорів) у формах місц. в. [див. докладніше про такі впливи, зокрема: 10, с. 97–100; 24], наприклад: *при болю в суглобах* (Газ. по-укр., 22.02.2013) – замість *при болі*; *двері **на засуву*** (День, 15.03.2013) – замість *на засуві*; *американський фільм «Той, хто біжить **по льоді**»* (ВЗ, 3.08.2012) – замість *по льоду*.

По-друге, у формі місц. в. з прийменником *по* вживаються (під впливом відповідних конструкцій російської мови з іменниками у формі дав. в.) ті сполучення, які в нормативній українській мові мають передаватися формами інших відмінків і з іншими прийменниками – *з, за, для, у, про, щодо* та ін. [див., наприклад: РУС, т. 2, с. 471–473; РУСЖ, с. 788–789; 3; 1, с. 79–80; 14, с. 194–196], наприклад: *слюсарі **по експлуатації** та **ремонту** газового обладнання* (ВК, 19.06.1991) – замість *з експлу-*

атації та ремонту; *нема жодного фахівця* ***по сланцевому газу*** (Газ. по-укр., 26.02.2013) – замість *з газу*; *інвалід* ***по зору*** (Експрес, 28.02.2013) – замість *із зору*; *рішення* ***по очищенню*** *Одеси від комуністичної символіки* (Сл. Пр., 1996, ч. 4) – замість *з* (*щодо*) *очищення*; *торги* ***по реалізації*** *майна* (Газ. по-укр., 12.02.2013) – замість *з* (*щодо*) *реалізації*; *засідання* ***по справі*** (Газ. по-укр., 26.02.2013) – замість *у справі*.

6. На рівні категорії кл. в. основними різновидами відступів від рекомендацій нормативних настанов в обстежуваних ЗМІ є такі, як:

а) уживання замість форм кл. в. форм наз. в. іменників (це спостерігається переважно у відтворенні живого мовлення): – ***Ігор***, *ну давай вже поговоримо по-людськи; – Ну, дивися,* ***Ігорко*** (Експрес, 28.02.2013); – ***Володя***, *я ж без рукавиць*; – *Напишіть так: «****Микола Янович****, підніміть ціни за здану продукцію», – говорить Іван Мельник* (Газ. по-укр., 2.04.2013) (щодо останнього випадку, то в чинному правописі сказано: «У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка» [УП-93, с. 66, 74]);

б) уживання флексії **-о** в іменниках першої відміни з основою на шиплячий (за нормами, ці іменники мають у кл. в. закінчення **-е**: *душе, круче* [УП-93, с. 66]), що простежується в обстежуваних газетах у вміщуваних текстах художніх творів, у цитуванні живого мовлення: — ***Сашо***, *ну де ти живеш?* (ВЗ, 25.07.2002); – *Ти у вирі життєвім,* ***Аркашо*** (ЛУ, 3.01.2002); – ***Павлушо***, *мене так сильно били* (ЛУ, 24.01.2002) [див. докладніше про це явище в українській мові XX ст.: 23, с. 102]. Така флексія кл. в. уже подається в деяких сучасних словниках: *груша – грушо, діжа – діжо, миша – Мишо, Мокуша – Мокушо* та ін. [25], посібниках з української мови для вищої школи: *Марино, листоношо* [14, с. 177];

в) уживання стягнених форм кл. в. за зразком відповідних форм розмовної російської мови (у відтворенні живого мовлення): – ***Тьоть-Іра***, *ви вже знайшли собі кімнату на ніч*? (ВК, 15.08.2000); – У класі: – *Вовочко, чому в тебе у диктанті суцільні пропуски? – Це,* ***Марь Іванно***, *місця для реклами*! (УМ, 17.07.2002: у рубриці анекдотів).

7. У межах род. в. мн. масив обстежуваних періодичних видань дозволяє говорити про такі випадки відхилень від нормативної словозміни української мови:

а) в іменниках чол. р. на м'який приголосний – закінчення **-ей** (так, як у російській мові), а не **-ів**, наприклад: *публікатор недолугих* ***пасквілей*** (ЛУ, 24.05.2001) [див. про наявність такого роду відхилень у мові українських ЗМІ також: 15, с. 25];

б) в іменниках чол. р. на приголосний, які є назвами одиниць виміру, – нульове закінчення, а не закінчення **-ів**, наприклад: *6* ***кілограм*** (Газ. по-укр., 22.02.2013), *8 млн.* ***кіловат*** (Час, 6.03.1997), *50* ***герц***, *100* ***герц*** (УМ, 6.03.2010). Утім, говорячи про нормативність / ненормативність подібних випадків, слід мати на увазі, що чинний правопис [див.: УП-93, с. 75] допускає в таких випадках для форм род. в. мн. варіантність *ватів* / *ват*, *кіловатів* / *кіловат* і под., тоді як різні видання створеного на основі цієї редакції правопису академічного орфографічного словника від ОСУМ-94 до УОС-09 пропонують тільки першу з цих форм;

в) інші окремі випадки порушення відмінювання іменників у межах варіантності форм род. в. мн. **-ів** / нульова флексія, наприклад: *вбивців* (Газ. по-укр., 12.03.2013) – замість форми *вбивць* [див.: УОС-09, с. 84], *яничар* (УМ, 29.11.2012) – замість *яничарів, їсти більше* ***круп*** (Газ. по-укр., 22.02.2013) (форма род. в. *круп* – від *крупи* – у деяких словниках подається на другому місці після *крупів* [УОС-09, с. 392], на другому місці з позначкою «рідко» [СУМ, т. 4, с. 372], однак частіше її вже не пропонують як один з варіантів [див.: Погр., с. 297; Орфоеп. сл., т. 1, с. 712; СУМ-2012, с. 476]);

г) наявність форми род. в. мн. від іменника *зморшка – зморшок* замість *зморщок* (наприклад: ВК, 21.02.2013; Газ. по-укр., 22.02.2013).

8. У межах категорії місц. в. у формах мн. під впливом російської мови помітним відхиленням від норм літературної мови є вживання в конструкціях з прийменником *по* замість форм цього відмінка (на **-ах**, **-ях**) форм дав. в. (на **-ам**, **-ям**), наприклад: *по квартирам, по вагонам, по куткам* і т. ін. Такі вживання простежуються в описуваних ЗМІ зазвичай у межах прямої мови – у цитуванні живого мовлення осіб, недостатньо знайомих з нормами літературної мови, а також у точному відтворенні написів, уривків із певних текстів тощо, наприклад: – *…Може, в Америці люди культурніші, не йдуть так* ***по трупам****, як у нас* (Газ. по укр., 9.04.2013). Але більшою мірою ця російська форма дав. в. з прийменником *по* та її «українізований» відповідник у формі місц. в. виступають у тих конструкціях, які в нормативній українській мові мають передаватися формами інших відмінків і з іншими прийменниками (див. про це вище). Наприклад: ***по цих розмовах*** *зрозумів, що вони нервують* (УМ, 8.02.2013) – замість *з розмов*; *заборгованість* ***по зарплатам*** (КВ, 18.10.1996) – замість *із зарплат*; *комісія* ***по виборам****, суд* ***по правам*** *людини* (Газ. по-укр., 26.02.2013) – замість *з виборів, з прав*; «*На Черкащині працівники міліції забезпечили безперешкодне вивезення виборчих протоколів за результатами голосування* ***по партійним спискам*** *до ЦВК», – зазначається в повідомленні правоохоронців. У міліції запевняють, що співробітники «Беркута» лише створили «живий коридор», щоб дати змогу … забрати протоколи за результатами голосування* ***по партійних списках*** (УМ, 8.11.2012) – замість *за списками*; ***по кільком кандидатурам*** *згоди не було досягнуто* (Газ. по-укр., 26.02.2013) – замість *щодо кандидатур*.

9. У мові обстежуваних ЗМІ спостерігаються також відхилення в межах відмінюваності / невідмінюваності іменників. Такі відступи досить різноманітні. Ось, наприклад, один з випадків невідмінюваності відмінюваного за сучасними нормами іменника *їдиш/ідиш*: *Журнал «Бульвар» виходить не на* ***ідиш*** *чи івриті, а російською мовою* (ВК, 15.08.2000) (щодо невідмінюваності названого слова, то це, можливо, ще відгомін попереднього його трактування [див., зокрема, ОСУМ-75, с. 275]; так кваліфікують його і в деяких новіших довідниках з культури мови [18], проте академічні орфографічні та орфоепічні словники української мови подають його від початку 90-х років як відмінюваний іменник чол. р. [ОСУМ-94, с. 292; УОС-09, с. 343; Орфоеп. сл., т. 1, с. 621]); часткова відмінюваність невідмінюваного за нормами іменника *статус-кво*: *збереження* ***статусу-кво*** (Газ. по-укр., 18.12.2012); повна відмінюваність частково відмінюваного за нормами іменника *оригінал-макет* (пор.:

оригінал-макет, -а [УОС-09, с. 544]): *підготовка* ***оригіналу-макета*** *двох книг* (ЛУ, 2.12.1999). Проте основна маса таких відхилень стосується іменників на **-о.**

З одного боку, відбувається включення до категорії відмінюваних слів іншомовних іменників на **-о** (за аналогією до власне українських іменників на **-о**). Як відзначається в чинному правописі, такі іменники іншомовного походження, як *бюро, депо, кіно, метро* і под. (крім *пальто*), у власних назвах: *Буало, Дідро, Тассо, Бордо, Глазго* і под. [УП-93, с. 104, 121], не відмінюються. Однак відмінюваність значної частини слів відзначеного розряду іншомовних іменників було санкціоновано нормами УП-28, яким користувалася в довоєнний час Західна Україна і продовжує користуватися західна українська діаспора [УП-28, с. 70; див. також: Голоск.]. І. Огієнко займав щодо цього певну компромісну позицію [12, с. 13, 185]. Наприкінці XX – на початку XXI ст. в Україні знову стали поширюватися погляди про те, що такі іменники мають відмінюватися так само, як і українські слова, крім тих іменників, у яких перед **о** стоїть інший голосний (наприклад, *радіо*) [УП-99, с. 163]. Нормативні видання досліджуваного періоду зазвичай спираються в цьому питанні на відповідні положення чинного правопису й не санкціонують відмінюваності таких іменників [див., наприклад: 22, с. 273; ЕУМ, с. 423: стаття «Невідмінювані іменники»; 9, с. 177], хоча в деяких із них така відмінюваність санкціонується [див., зокрема: 5, с. 110].

Основна маса таких випадків засвідчена в газетах «Слово», «Українське слово», «Час». Серед загальних назв найчастіше можна побачити відмінюваність іменника *авто* (навіть у тих газетах, що не входять до трійки перерахованих вище), наприклад: *з авта* (УС, 23.12.1999; Експрес, 3.08.2000), *покататись* ***на авті***, хоча *керувати* ***авто*** (а не *автом*) (Експрес, 16.08.2001), *номер* ***авта*** (УМ, 2.04.2013); у власних назвах: *з Торонта* (ЛУ, 1.12.1994), *в Торонті* (ЛУ, 14.09.1995), *довкола Брна, у Брні* (ВЗ, 24.01.2013). З іншого боку, можна натрапити, хоча й рідше, на випадки позанормативної невідмінюваності іншомовних іменників на **-о** (*пальто, півпальто, ситро*), наприклад: *у поношених* ***пальто*** (УС, 12.10.2000), *у шкіряному напівпальто* (УС, 28.12.2000), *у чорному пальто, чоловік у пальто* (Газ. по-укр., 27.03.2013.12), хоча пор. у цьому ж номері, але в іншого автора: *у кашеміровому пальті*.

Спостерігаються також інші випадки позанормативної невідмінюваності, які теж поширюються на певні розряди іменників на **-о**, але це вже власне українські або слов'янські власні назви (можливо, це відбувається під впливом російської мови, де, як відомо, подібні іменники не відмінюються, як, наприклад, *Шевченко*, або виявляють помітну тенденцію до обмеження у відмінюваності: див. нижче *из Внуково* і под.). Зокрема, в обстежуваних газетах є випадки невідмінювання українських прізвищ на **-о**, носіями яких є особи чоловічої статі, якщо такі прізвища не дуже частотні і звичні, наприклад: *Юрія* ***Бадзьо*** (УС, 19.06.1997); *Олександр Сугоняко – у Сугоняко* (День, 1.03.2013) – замість *у Сугоняка*.

Щодо словозміни слов'янських особових імен та прізвищ на **-о** в чинному правописі сказано: «Слов'янські чоловічі імена та прізвища на **-о** відмінюються: *Брайко – Брайка, Давичо – Давича, Костюшко – Костюшка, Тіто – Тіта, Цветко – Цветка*» [УП-93, с. 104]. Однак у мовній практиці, в тому числі й у друкованих ЗМІ, це правило постійно порушується, і такі слов'янські імена та прізвища стають невідмінюваними, як нібито неслов'янські. Наприклад: *з Послом Хорватії* ***Дуро*** *Відмаро-*

вичем (Сл. Пр., 1996, ч.11); *Хорватська нація дала імперській Югославії Йосипа Броз* ***Тіто***; *Хорвати попрощалися зі своїм президентом* ***Франьо*** *Туджманом* (ВЗ, 31.12.1999); *Прем'єр-міністр Болгарії Бойко Борисов оголосив про відставку уряду… Їх* (учасників акцій протесту проти уряду) *об'єднало гасло: «Геть* ***Бойко***!» (Газ. по-укр., 22.02.2013).

За чинними нормами, назви населених пунктів на зразок *Дубно* є відмінюваними: *Дубно – Дубна, Дубном, у Дубні* [УП-93, с. 119]. Однак у мові ЗМІ трапляються й випадки їх невідмінюваності, наприклад: *від Вільно* (ВЗ, 23.07.1997), *у Вільно* (УС, 5.11.1998).

Значно частіше в текстах обстежуваних ЗМІ можна натрапити на відступи від нормативного оформлення топонімів із суфіксами присвійних прикметників. Ці відхилення полягають, по-перше, у виборі для українських топонімів не українського прикметникового закінчення **-е**, а закінчення **-о**, спільного з флексіями присвійних прикметників російської та інших слов'янських мов. Топоніми на **-ов-о**, **-ев-о**(**-єв-о**), **-ин-о**, **-ін-о**(**-їн-о**), як відомо, зберігають у сучасній українській літературній мові флексію **-о** лише в запозичених інослов'янських географічних назвах (наприклад, з російської мови: *Внуково, Орєхово-Зуєво, Рощино, Бородіно, Мар'їно*, з болгарської – *Габрово*, з польської – *Пороніно*, із сербської – *Косово* і под. [УП-93, с. 118]), тоді як у відповідних топонімах на українських землях виступає закінчення **-е** [див., наприклад: 7]. По-друге, у виборі не ад'єктивного типу відмінювання, наприклад: *Дебальцеве*, род. в. *Дебальцевого*, дав. в. *Дебальцевому*, ор. в. *Дебальцевим*, місц. в. *у Дебальцевому* [див.: УОС-09, с. 208], а субстантивного: *під Дебальцевом* і т. д. (за зразком відмінювання інослов'янських топонімів на **-о**: *Орєхово-Зуєво*, род. в. *Орєхово-Зуєва*, дав. в. *Орєхово-Зуєву* і т. д. [УОС-09, с. 544]. По-третє, у невідмінюваності таких топонімів (як українських, так і неукраїнських), що характерно, зокрема, для сучасного російського розмовного, професійного, газетного мовлення, наприклад: *до Тушино, из Внуково, около Шереметьево* [17, т. 1, с. 505–507]. Наприклад: *у Чернокозово* (УС, 26.10.2000), *у Голосієво* (День, 14.12.2012), *в Дебальцево* (Сл. Пр., 30.01.2013), *з Єнакієво* (Газ. по-укр., 26.02.2013) – замість *з Єнакієвого*. Різного граматичного оформлення зазнає географічна назва *Косово*, пор., наприклад: *Визвольна армія* ***Косова***, *домовленості* ***по Косово***, *нарівні* ***з Косово*** (УС, 16.08.2001), де нормативним є вживання цього слова лише в першому випадку [див.: УОС-09, с. 384]. Значний різнобій спостерігається також у граматичному оформленні назви міста *Мукачеве* та інших назв населених пунктів Закарпатської області, які мають форму субстантивованих присвійних прикметників. За чинними нормами, вони повинні мати таке оформлення: *Мукачеве* – род. в. *Мукачевого* і т. д. [УОС-09, с. 447; 7, с. 265]. У текстах обстежуваних друкованих видань така парадигма цих топонімів може витримуватися, наприклад: *в Мукачевому* (ВЗ, 25.03.2004), але може й порушуватися: *місто* ***Мукачево*** (ВК, 15.08.2000); ***в*** *селищі* ***Чинадієво*** *на Закарпатті, жити* ***у Чинадієві*** (Газ. по-укр., 26.02.2013); пор. на одній сторінці тієї самої газети: *в Мукачевому*, але: *селище* ***Королево*** *Виноградівського району* (ГУ, 22.02.2013). Проти оформлення таких топонімів за зразком субстантивованих прикметників, а не іменників виступає й частина мовознавців, письменників, журналістів (особливо із Закарпаття), наприклад: «А під час роботи у видавництві я без успіху

боровся з коректорами, які мали затверджений владою адміністративно-територальний довідник. На сміх читаючим закарпатцям вони вперто правили *з Мукачева* на *з Мукачевого*…» (ЛУ, 24.12.1998: П.Скунць, м. Ужгород).

Отже, загальна картина відступів від нормативної відмінкової словозміни іменників у мові сучасних українських газет засвідчує наявність більш чи менш частотних відхилень такого роду в межах парадигм майже всіх відмінків в однині, крім давального, і родового та місцевого відмінків у множині. Для повнішого уявлення про характер відступів від граматичних норм у функціонуванні іменників у мові сучасної преси слід проаналізувати також їхні особливості в межах категорій числа та роду.

Список літератури

1. Антисуржик / [за заг. ред. О. Сербенської]. – Л. : Світ, 1994. – 152 с.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови : Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. Г. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Бурячок А. Про прийменник «по» / А. Бурячок // Урок української. – 2005. – № 5–6. – С. 79–80.
4. Вихованець І. Р. Родовий чи знахідний / І. Р. Вихованець // Культура слова. – 1989. – Вип. 37. – С. 93–95.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська / [за ред. І. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
6. Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах / М. Гінзбург // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 29–40.
7. Горпинич В. О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники) / В. О. Горпинич. – К. : Довіра, 2001. – 525 с.
8. Єрмоленко С. Я. Літературна норма в аспекті мовної свідомості / С. Я. Єрмоленко // Життя у слові ; [збірник наукових праць на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського]. – К., 2011. – С. 379–389.
9. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови : Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
10. Історія української мови : Морфологія / [відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
11. Негребецький О. Картаген нового правопису: Про декларoване подолання російщення / О. Негребецький // Українське слово, 13.07.2000. – С. 14.
12. Огієнко І. Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Л., 1924. – 496 с.
13. Огієнко І. [Митрополит Іларіон]. Наша літературна мова : Як писати й говорити по-літературному / І. Огієнко. – Вінніпег : Наша культура, 1959 (1958). – 425 с.
14. Погиба Л. Г. Складання ділових паперів: Практикум / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибініченко, М. П. Баган. – К. : Вища школа, 2002. – 421 с.
15. Пономарёв А. Д. Проблемы нормативности украинского языка в средствах массовой информации : дис. на соискание учёной степени д-ра филол. наук в форме научного доклада / А. Д. Пономарёв. – К., 1991. – 56 с.
16. Рибалко К. Коло має бути розірвано… / К. Рибалко, О. Рибалко // Дивослово. – 2001. – № 4. – С. 27–33.
17. Русская грамматика : в 2 томах / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980.
18. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Калюжний, О. Сербенська, З. Терлак. – Л. : Фенікс, 1996. — 368 с.
19. Сологуб Н. М. *У кемпінгу* чи *в кемпінзі*? / Н. М. Сологуб // Культура слова. – 1993. – Вип. 44. – С. 95–97.
20. Сологуб Н. М. Варіантність відмінкових закінчень іменників у контексті сучасного українського мовного розвитку / Н. М. Сологуб // Українська мова серед інших слов'янських: етнологічний та граматичний параметри. – Кривий Ріг, 2009. – С. 379–385.

21. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.
22. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1993. – 368 с.
23. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 85–104.
24. Тимошенко П. Д. Флексії місцевого відмінка однини іменників другої відміни / П. Д. Тимошенко // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 3. – С. 28–38.
25. Україна в словах : Мовокраїнознавчий словник-довідник / [кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
26. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.
27. Ющук І. П. Український правопис: проект / І. П. Ющук. – К. : Видання Пугач О. В., 2008. – 120 с.

Умовні скорочення

1. Газети:
ВЗ – Високий Замок (м. Львів)
ВК – Вечірній Київ
Газ. по-укр. – Газета по-українськи
ГУ – Голос України
День
Експрес
КВ – Київські відомості
КС – Кримська світлиця
ЛУ – Літературна Україна
Слово
Сл. Пр. – Слово Просвіти
УК – Урядовий кур’єр
УМ – Україна молода
УС – Українське слово
Час

2. Словники, довідники, правописи

Голоск. – Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1994. – Вид. 12. – 461 с.

ЕУМ – Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк (заст. голови) та ін.]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – Вид. 3, змін. і доп. – 856 с.

Орфоеп. сл. – Орфоепічний словник української мови : в двох томах / [за ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівського]. – К. : Довіра, 2001, 2003.

ОСУМ-75 – Орфографічний словник української мови / [за ред. С. І. Головащука, В. М. Русанівського]. – К. : Наук. думка, 1975. – 856 с.

ОСУМ-94 – Орфографічний словник української мови / [уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.

Погр. – Погрібний М. І. Орфоепічний словник / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1983. – 629 с.

РУС – Російсько-український словник : в 3 т. – К. : Наук. думка, 1968.

РУСЖ – Російсько-український словник / [за ред. В. В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

СУМ-2012 – Словник української мови / [відп. ред. В. В. Жайворонок]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

УОС-09 – Український орфографічний словник / [за ред. В. Г. Скляренка]. – К. : Довіра, 2009. – 1011 с.

УП-28 – Український правопис. – Х. : Держ. вид-во України, 1928. – 97 с.

УП-93 – Український правопис. – К. : Наук. думка, 1993. – Вид. 4, випр. і доп. – 240 с.
УП-99 – Український правопис : Проєкт найновішої редакції. – К. : Наук. думка, 1999. – 340 с.

Чепурко Е. Отступления от нормативных основ украинского языка в системе падежной парадигмы имён существительных в современных газетах / Е. Чепурко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 206–218.

В статье рассматриваются отклонения от нормативных основ современного украинского литературного языка в падежной системе имён существительных в украинских газетах конца XX – начала XXI вв., обусловленные как общим понижением языковой культуры общества, так и колебаниями в выборе нормативно-правописных образцов для подражания.

Ключевые слова: нормы современного украинского литературного языка, язык украинских печатных СМИ, склонение имён существительных.

Chepurko K. The regulatory framework digressions of the Ukrainian language for case nouns paradigms system in contemporary newspapers / K. Chepurko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 206–218.

The article deals with digressions from the normative foundations of modern Ukrainian literary language in the case nouns system in Ukrainian newspapers late XX – early XXI century. Caused a general lowering of linguistic culture of the society, and variations in regulatory orthographic models for choice.

Keywords: norms of modern Ukrainian literary language, Ukrainian print media's language, decline nouns.

Поступила в редакцию 11.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 219–223.

УДК 811.161.1:81'367.332

КОНТЕКСТ КАК КАТАЛИЗАТОР СИНТАКСИЧЕСКОЙ НЕОДНОЗНАЧНОСТИ

Чернобривец С. Г.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

Многообразие синтаксических связей и выражаемых ими смысловых отношений между компонентами предложения нередко приводит к совмещению признаков разных членов предложения в одном. В слабой позиции член предложения утрачивает типичные для него признаки, которые замещаются другими, нетипичными для данного члена предложения. В таких случаях при синтаксическом анализе важно различать синтаксический синкретизм и синтаксическую омонимию.

Ключевые слова: синтаксическая связь, смысловые отношения, синкретизм, омонимия, дуплексив, член предложения.

Постановка проблемы. Вопрос о второстепенных членах предложения, как известно, был и остаётся одним из сложных и актуальных вопросов синтаксической теории. В учении о второстепенных членах в настоящее время наметилось два основных направления. Согласно одному из них следует отказаться от выделения второстепенных членов и изучать функционирование словосочетаний и отдельных словоформ или в составе предложения, или в качестве распространителей структурной схемы предикативной единицы, т. е. детерминантов [4, с. 90, 136]. Другие лингвисты настойчиво предлагают пересмотреть учение о второстепенных членах как не удовлетворяющее требованиям собственно грамматического подхода к их выделению [3, с. 96]. В результате в литературе вопроса существует множество классификаций, в которых предприняты попытки адекватно отразить систему второстепенных членов в русском языке, при этом обнаруживается стремление квалифицировать их однозначно. Однако многообразие синтаксических связей и выражаемых ими смысловых отношений между компонентами синтаксической единицы далеко не всегда укладываются в традиционную схему выделяемых второстепенных членов предложения, что и становится одной из причин отрицательного к ним отношения. В. В. Бабайцева справедливо замечает, что «члены предложения выделяются из предложения и существуют только в составе предложения, а строятся (образуются) предложения из словоформ, не только хранящихся в арсенале памяти на всякий случай, но и постоянно образуемых говорящим для нужд конкретного предложения. В предложении словоформы выступают как члены предложения или входят в состав членов предложения» [2, с. 13].

Как показывает практика, нередки случаи совмещения признаков разных членов предложения в языке одном. Так, в предложении *Дверь в комнату качалась и скрипела* (В. Конецкий) словоформа *в комнату* выражает атрибутивно-обстоятельственные отношения. Это обусловлено морфологическими, лексико-семантическими и синтаксическими факторами. Данный член предложения относится к конкретному существительному *дверь*, при котором позиция определения естественна. Но поскольку распространитель *в комнату* выражен существительным с предлогом, имеет локальное значение, характеризует предмет по его местополо-

жению и даёт ему атрибутивную характеристику (*дверь какая? в комнату, а не на веранду*), то и репрезентирует два синтаксических отношения – определительное и обстоятельственное (локальное).

Каждый из второстепенных членов, как известно, характеризуется своим синтаксическим значением и собственным набором формальных признаков, которые в типичных случаях представлены полностью. Например: *Белый туман тесно окружил судно* (А. Куприн). Все компоненты этого предложения занимают свои собственные позиции: определение *белый*, выраженное морфологизованным способом – прилагательным, согласуется с определяемым словом, обозначает вневременной и внемодальный признак подлежащего *туман* как носителя предикативного признака, обозначенного сказуемым *окружил*; обстоятельство *тесно* также выражено морфологизованным для него способом – наречием, характеризует действие сказуемого *окружил* и связано с ним по способу примыкания; член предложения *судно* выражает значение грамматически зависимого от глагола *окружил* предмета, связан управлением и поэтому квалифицируется как дополнение. Если же второстепенный член лишается некоторых типичных для него признаков, то они заменяются другими, нетипичными для данного члена предложения, в связи с чем появляется новое, добавочное синтаксическое значение. Например: *Дивный давно привык к моим уходам на рассвете* (К. Паустовский). Здесь предложно-падежная конструкция *на рассвете* репрезентирует атрибутивно-обстоятельственные отношения потому, что выражена нетипичным для определения способом, синтаксическая связь – не согласование, относится к имени существительному *уходам*, причём это существительное отглагольное, чьи валентностные свойства обусловливают распространение его обстоятельством с локальным значением, что и обнаруживается при синтаксическом анализе.

В. И. Фурашов предлагает разграничивать сильные и слабые синтаксические позиции членов предложения. Под синтаксической позицией он понимает «место, занимаемое словоформой в структуре предложения, определяемое формой мысли, воплощённой в высказывании, и характером связей и отношений данной словоформы с другими членами предложения» [5, с. 97]. В сильной позиции член предложения обладает (характеризуется) всеми дифференциальными признаками для данного типа члена предложения. Слабая позиция обусловлена утратой некоторых типичных признаков, место которых заполняется признаками, типичными для другого члена предложения. Таким способом возникает синкретичный член предложения: «Синкретизм в системе членов предложения – это совмещение (синтез) в одном члене предложения дифференциальных признаков разных членов предложения, разных их функций» [1, с. 419].

Проблемой синкретизма в области членов предложения занимались многие лингвисты (например, В. В. Бабайцева, Л. Д. Чеснокова, В. И. Фурашов), которые отмечают широкую распространённость этого явления, позволяющего выразить сложный комплекс синтаксических значений минимальным количеством языковых средств. В. В. Бабайцева выделила и ряд факторов, способствующих возникновению синкретизма [1, с. 422–471].

Важно отметить тот факт, что синкретичный член предложения связан односторонней однонаправленной зависимостью со своим противочленом и входит с

ним в одну интонационную группу (в один речевой такт). Например: *Песня о старом капитане оказывается иногда важнее оперной арии* (В. Конецкий). В этой предикативной конструкции компонент *о капитане* связан с подлежащим *песня* одной зависимостью, выражающей отношения атрибутивно-объектные, и является принадлежностью одного речевого такта: *песня (какая? о чём?) о старом капитане.*

Член предложения, характеризующийся двунаправленной зависимостью, – дуплексив, обнаруживаемый в предложениях типа *Мать пришла* ***усталая***; *Ешьте фрукты* ***свежими***, также рассматривается некоторыми исследователями как синкретичный на том основании, что он совмещает в себе свойства обстоятельства / дополнения и определения [6, с. 120–121]. Такая трактовка связана с учётом двойственных связей, каждая из которых выражает свои отношения. Например, контексте *Он … заснул наконец* ***убитый, разочарованный****…* (И. Гончаров) связь между именем *он* и дуплексивами *убитый*, *разочарованный* выражает атрибутивное значение, а между глаголом *уснул* и *убитый*, *разочарованный* – значение состояния лица в момент протекания процесса. В этом предложении значение состояния репрезентируется без дополнительных оттенков.

Л. Д. Чеснокова отметила факты совмещения значения состояния со значением времени, образа действия, причины, объекта действия. При этом семантика состояния квалифицируется как дополнительная к значению времени, причины, образа действия и объекта [7, с. 22, 35, 72, 73]. Нас факты убеждают в обратном: семантика состояния в таких случаях не добавочная, а основная, так как дополнительные значения времени, образа действия, причины, объекта действия появляются в конструкциях с дуплексивом только в определённых условиях. Проиллюстрируем данное утверждение примерами: *При лечении земляникою просто едят её сырою, но не варёной или сушёной. Едят одну или с молоком, сливками, молодой сметаной, с сахаром* (В. Солоухин). Здесь дуплексивы *с молоком, сливками, сметаной, с сахаром* совмещают значения «состояние + объект» и обозначают такой признак, который обнаруживается в результате действия и одновременно является объектом этого действия: *едят* – какой? в каком виде? и – *едят* с чем?

В предложении *Все мои братья и сёстры умерли* ***во младенчестве*** (А. Пушкин) дуплексив *во младенчестве* выражает комплексное значение «состояние + время». Однако если предикативная конструкция будет включать в себя член предложения с темпоральным значением, то семантика времени из дуплексива исключается, как, например, в предложении *Увидев её* [кошку] *впервые маленьким* ***котёнком****, молодой человек трёх лет вытаращил глаза…* (А. Куприн), в котором присутствует обстоятельство времени *впервые*.

В нашем материале встретились конструкции с дуплексивом, совмещающим значение состояния и причины. Например: *Я … заснул на голом полу, утомлённый душевно и физически* (А. Пушкин). Здесь признак лица обнаруживается вместе с действием и одновременно является причиной этого действия: уснул на голом полу, потому что был утомлён. Созначению причины способствует контекст: сон на голом полу необычен, и дуплексив раскрывает причину этого действия. С элиминацией актуализатора причинного значения – *на голом полу* – исчезнет и добавочное значение: *Я уснул утомлённый*.

Дуплексив с комплексным значением «состояние + условие» обозначает признак, который проявляется только в определённом контексте. Ситуация, заключённая в глагольном компоненте, должна находиться в прямой зависимости от ситуации, заключённой в дуплексиве, и обусловливаться ею. Например, в предложении *Было обнаружено, что вода засоляется,* ***будучи оставлена в сосуде****, плохо прикрытом, а то и вовсе не прикрытом* (К. Паустовский) дуплексив характеризует состояние, наличие которого возможно лишь в том случае, если вода находится в плохо прикрытом сосуде. При отсутствии таких условий изменится и характер состояния, выражаемого дуплексивом: в хорошо закрытом сосуде вода засоляться не будет.

В следующем предложении значение «состояние + уступка» характеризует лицо с точки зрения состояния вопреки действию глагола: *Вот этого чувства … он не мог вызвать даже усталый, даже во власти мучительного сердечного недуга* (Ю. Нагибин). В данном предложении стимулятором уступительного значения служит усилительная частица *даже*. С её элиминацией уступительное значение исчезнет: *Этого чувства он не мог вызвать усталый*.

Иногда при синтаксическом разборе в зависимости от синтагматического членения один и тот же второстепенный член можно рассмотреть как распространитель разных членов предложения. Такое происходит, когда анализируемый компонент попадает в разные интонационные группы. Например: *Огни над водой горели по-разному* (К. Паустовский). В этом предложении словоформа *над водой*, находясь в позиции между существительным *огни* и глаголом *горели*, в зависимости от синтагматического членения может выражать либо определительное значение (*огни какие? над водой*), либо обстоятельственно-объектные (*горели где? над чем?*). Таким образом, здесь возможны две разнонаправленные связи, каждая из которых реализует свои отношения. Ещё пример: *Ветер с залива налетел неожиданно и нежно* (В. Конецкий), где компонент *с залива* в зависимости от синтагматического членения может быть квалифицирован либо как несогласованное определение, либо как обстоятельство места. Такие случаи необходимо отграничивать от синтаксического синкретизма и относить к синтаксической омонимии. В приведённых примерах омонимия может быть снята изменением порядка слов: *Над водой огни горели по-разному; Огни горели над водой по-разному; Ветер налетел с залива неожиданно; С залива ветер налетел неожиданно; Ветер налетел неожиданно с залива*.

Выводы. Итак, при синтаксическом разборе следует разграничивать синтаксический синкретизм и синтаксическую омонимию. При синкретизме словоформа связывается с подчиняющим её компонентом одной однонаправленной связью, реализующей однозначные или синкретичные значения. При синтаксической омонимии связи разнонаправленные, обусловленные синтагматическим членением, каждая из которых реализует свои отношения.

Список литературы

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 610 с.

2. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М., 1989. – 159 с.

3. Грамматика современного русского языка : в 2-х т. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1960. – Т. 2. – Ч. 2. – 390 с.

4. Русская грамматика : в 2-х т. – Т. 2. – М. : Наука, 1980. – 709 с.

5. Фурашов В. И. Современный русский синтаксис / В. И. Фурашов // Избр. работы. – Владимир : ВГГУ, 2010. – 368 с.

6. Хасанова Р. Н. Тяготение как тип синтаксической связи в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. Н. Хасанова. – М., 1981. – 16 с.

7. Чеснокова Л. Д. Семантические типы предложения с двойными отношениями : [материалы для спецкурса] / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону, 1973. – 104 с.

Чернобрівець С. Г. Контекст як каталізатор синтаксичної неоднозначності / С. Г. Чернобрівець // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 219–223.

Різноманітність синтаксичних зв’язків та синтаксичних значень, які ними виражаються, між компонентами речення нерідко приводять до поєднання ознак різних членів речення в одному. У слабкої синтаксичної позиції член речення втрачає типові для нього ознаки, які заміщуються іншими, нетиповими для даного члена речення. У таких випадках у синтаксичному аналізі важливо розрізняти синтаксичний синкретизм та синтаксичну омонімію.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, смислові відношення, синкретизм, омонімія, дуплексив, член речення.

Chernobrivez S.G. The context as a catalyst of the syntax ambiguity / S. G. Chernobrivez // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 219–223.

The question of seconded members was and remains the one of the most complicated and challenging issues of syntactic theory. In scientific literature there are many classifications, in which attempts are made to reflect the system of the seconded members in the contemporary Russian language, it is the desire to qualify them clearly. However, the variety of syntactic relations and expressed their semantic relations between the components of the proposal often leads to combine the characteristics of different members of the sentence in one.

Each of the seconded members characterized by its syntactic value and its own set of formal signs, which in typical cases. If seconded member is deprived of some typical for him signs, they are replaced by others, unusual for him. As a result, in such member suggestions appears new, incremental syntax value. So there is syncretism in the system of sentences.

Syntagmatic articulation of the proposals could create a situation in which one and the same sentence member may distribute the different components of the predicative patterns, being therefore by the омонимом. In this case, the communication in different directions.

While parsing should distinguish cases of syntactic syncretism and syntactic ambiguity.

Keywords: link syntax, semantic relationships, syncretism, homonymy, duplexive, member of the sentence.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 224–228.

УДК 81'44=161.1=161.2=162.1

ТИПЫ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КОМПОНЕНТАМИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД (СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

Ярошенко Н. А.

Донецкий национальный университет, г. Донецк

В статье на материале русского, украинского и польского языков осуществлён сопоставительный анализ лексико-семантических структур глагольных словообразовательный гнёзд. Выявлены и охарактеризованы основные типы межъязыковых лексико-семантических коррелятов между компонентами словообразовательных гнёзд.

Ключевые слова: сопоставительная дериватология, словообразовательное гнездо, межъязыковые лексико-семантические корреляты.

Постановка проблемы. Одной из актуальных проблем современной дериватологии является сопоставительно-типологическое изучение словообразовательных систем нескольких языков как систем словообразовательных гнёзд (далее – СГ). Несмотря на то, что теоретические предпосылки развития этого направления были заложены еще в 80-е – 90-е годы прошлого века (работы О. Н. Беляевской, М. П. Билоус, Т. И. Величко, В. И. Верещаки, В. В. Лопатина, А. А. Лукашанца, В. Ф. Нечаевой, Г. П. Нещименко, Е. С. Отина, Н. А. Павленко, И. С. Улуханова, Я. Чернецкой и др.), в настоящее время эта область словообразования находится ещё на стадии формирования и поисков.

Среди многочисленных аспектов изучения СГ (в том числе и в сопоставительном плане) особого внимания заслуживает рассмотрение лексико-семантической структуры гнезда. Анализ лексико-семантической структуры СГ тесно связан с такой его особенностью, как сходство по некоторым признакам с семантическим полем (ср. [5, с. 3]). Как представляется, данная особенность СГ, как и многие другие, прежде всего обусловлена промежуточным характером словообразовательного уровня в целом. Компоненты СГ являются площадью проявления таких лексико-семантических категорий и явлений, как моно- и полисемия, синонимия, антонимия, омонимия, множественность словообразовательной структуры (полимотивированность), поликоррелятивность производных.

Сопоставление СГ глаголов сажать, садити и sadziж в аспекте реализации моно- и полисемии производных, а также относительно типов семантической соотносительности в паре «производящее → производное» (см. [6]) свидетельствует о том, что при сопоставлении лексико-семантических структур СГ нескольких языков такой анализ целесообразно продолжить в русле контрастивной лексикологии.

Цель статьи – определить основные типы межъязыковых лексико-семантических отношений между компонентами (производными) современных СГ с вершинами сажать, садити и sadziж в русском, украинском и польском языках.

В работе опираемся на классификацию межъязыковых лексико-семантических коррелятов, предложенную В. Н. Манакиным [3, с. 122–149], уточняя данную классификацию с учётом особенностей изучаемого объекта, поскольку сопоставляемые лексемы рассматриваются прежде всего как компоненты словообразовательных гнёзд.

Мощность сопоставляемых СГ, определяемая количеством производных лексем в их составе, составляет 1381 дериват, в том числе русское СГ – 736, украинское СГ – 380 и польское СГ – 265 производных лексем.

Как известно, «то, что в одном языке является безэквивалентным по отношению к другому языку, может существовать в каком-нибудь третьем языке» [3, с. 139]. Учитывая этот факт, при сопоставлении исследуемых СГ в данном аспекте подавляющее большинство лексем включаем в двойные сопоставительные ряды. В результате этого число, принятое за 100 %, возрастает до 2614 единиц.

Анализ фактического материала позволил выделить такие типы межъязыковых лексико-семантических коррелятов между компонентами (производными словами) СГ глаголов *сажать*, *садити* и *sadziж*:

1. Полное совпадение объёмов значений сопоставляемых лексем (явление эквивалентности) – 13,8 %, в том числе для трёх СГ – 3,9 %, для компонентов русск. и укр. СГ – 7 %, русск. и пол. СГ – 1,5 %, укр. и пол. – 1,5 %. Например: а) *высадок – висадок – wysadek*, *wysadka*, *садоводство – садівництво – sadownictwo*; б) *садово-парковый – садово-парковий*, *рассадосажалка – розсадосаджалка*, *насаживать* III – *насаджувати* II; в) *всаживать – wsadzaж*, *высадковый – wysadkowy*; г) *відсаджувати – odsadzaж*, *осадничий – osadczy* II, *посада – posada* и др.

2. Отношение включения, т. е. наличие определённых общих значений при условии более широкого семантического объёма одного из межъязыковых соответствий, реализовалось у 18,5 % лексем (7,4 % – русск. и укр. СГ, 5,3 % – русск. и пол. СГ, 5,8 % – укр. и пол. СГ). Например: а) *садиться – садитися*, *саженый – саджений*, *засада – засада* I; б) *садиться – sadziж siк*, *садовый – sadowy* I, *осадить* II – *osadziж* II; в) *всадити* I – *wsadziж*, *засадничий – zasadniczy*, *засадка – zasadzka*.

3. Пересечение (наложение) лексических значений, которое, по наблюдениям В. Н. Манакина, «не принадлежит к широко распространенным явлениям при межъязыковых сопоставлениях» [3, с. 134], в исследуемом материале составляет 1,1 % от общего количества единиц. Наиболее ярким примером отношения пересечения значений между лексико-семантическими соответствиями, которые «обозначают немного разные, но очень похожие по своей природе и функциям денотаты» [3, с. 133], является соотношение русск. *сад* I и укр. *сад* I, с одной стороны, и пол. *sad* I, с другой (частичные межъязыковые синонимы, по В. Н. Лейчику [2, с. 247]). В отношении пересечения значений с соответствующими компонентами русск. и укр. СГ находятся также такие лексемы пол. СГ, как *odsadziж siк*, *odsadzaж siк*, *odsadzaж*, *przesadziж*, *przesada*. Пересечением значений характеризуется соотношение русск. *пересада* I и укр. *пересада*, русск. *пересадчик*, *пересадчица* и укр. *пересадчик*, *пересадчиця* и др.

4. Собственно безэквивалентная лексика среди компонентов сопоставляемых СГ составляет 3,3 % единиц. В эту группу входят такие лексемы, как а) русск. СГ – по отношению к укр. и пол. СГ: *посадничать*, *посадчина*, *банка-самосадка*, *сада*,

окказионализмы *дровонасаждение* и *лысонасаджение* и др.; б) русск. СГ – по отношению к пол. СГ: *посадница*, *посадницын*, *посадничий*, *посадский* I, *посадский* II и др; в) укр. СГ – по отношению к русск. и пол. СГ: *сад-виноград*, *засадець*, *засадич*, *засадьок*, *насад* I, *насада*, *насадик*, *насадиць*, *міщанин-осадник* и др.; г) укр. СГ – по отношению к пол. СГ: *посадниця*, *посадництво*, *посадників*, *посадницький*, *посадський* I, *посадський* II и др.; д) пол. СГ – по отношению к русск. и укр. СГ: *osadnictwo*, *osadnikowaж*.

5. Следующую группу, которая в исследуемом материале составляет 18,6 % от общего числа межъязыковых коррелятов, образуют слова, относительно безэквивалентные на уровне СГ. Это те случаи, когда одно и то же значение в другом СГ или в двух из сопоставляемых СГ передаётся производными с другой словообразовательной структурой и/или морфемным составом относительно материального выражения служебных морфем (формантов), которые, однако, функционально эквивалентны. Например: русск. *садка* I, укр. *садка* III ‘материалы, заложенные в металлургическую печь для обработки’ – пол. *wsad* ‘порция стального, чугунного лома, руды, чугуна, известняка и др., приготовленная для одноразовой загрузки в печь; садочный материал’; русск. *садчик* I, укр. *садчик* ‘рабочий, который загружает печь (доменную и др.)’ – пол. *wsadowy* II ‘рабочий, который загружает печь’; укр. *посадчик* ‘название одной из специальностей работников угольной промышленности, работающих в шахте’ – пол. *podsadzkarz* ‘шахтёр, работающий при выполнении закладки (пол. *podsadzki*)’; русск. *садовщик* (наряду с *садовник*) – укр. *садівник*, пол. *sadownik*; пол. *wysadka* (наряду с *wysadek*) – русск. *высадок*, укр. *висадок*; русск. *засада*, укр. *засада* I ‘укрытое место’ – пол. *zasadzka* и др.

6. Относительно безэквивалентными на уровне языка являются те производные в составе сопоставляемых СГ, которые в другом языке или в двух из сравниваемых СГ соотносятся со словами с другим корнем. Случаи вербализации определённого понятия словами с разными корнями в анализируемом материале составляют 20 %, в том числе для русск. и укр. СГ – 4,2 %, для русск. и пол. СГ – 10,1 % и для укр. и пол. СГ – 5,7 %. Например: укр. *засада* II, пол. *zasada* – русск. *принцип*, *правило*, *основа*, *начало*; укр. *засадний*, пол. *zasadniczy*, *zasadny* – русск. *принципиальный*, *основной*; русск. *древонасаждение*, *древосажание*, укр. *деревосадіння*, *деревонасаджування* – пол. *zadrzewienie*; пол. *obsadzka* – русск. *бордюр*, укр. *бордюр*; пол. *odsadnia* – русск. *крепление*, укр. *кріплення*; укр. *посадник* II – русск. *поселенец*, пол. *osidleniec*; русск. *подсад* – укр. *памолодь*, *памолодок*, пол. *zagajnik*, *miododrzew* и др.

7. Относительно безэквивалентные производные в аспекте разного способа передачи той же самой информации по признаку противопоставления явлений синтетизма и аналитизма между компонентами сопоставляемых СГ составляют 5,6 % (в том числе для русск. и укр. СГ – 0,7 %, для русск. и пол. СГ – 3,1 % и для укр. и пол. СГ – 1,8 %): русск. *саживать* – укр. *часто, не раз садити*, *саджати*, пол. *czksto sadziж*, *sadzaж*; русск. *садовладелец* – укр. *власник саду*, пол. *wiaњciciel sadu*; русск. *лесонасаждение*, укр. *лісонасадження* – пол. *dziaika leњna*; пол. *posadzina* – укр. *погана посада* и др.

8. Следом за В. Н. Манакиным как отдельную группу рассматриваем «существование в языках таких слов, значения которых, т. е. понятия, связанные с ними, в

других языковых социумах хранятся на невербальном уровне, не имеют словесного обозначения и только при необходимости могут быть объяснены с помощью языка» [3, с. 148]. Вербальный / невербальный уровень представления об определённом понятии реализован в сопоставляемых СГ 4,2 % единиц. Например: русск. *рассадничать* ‘промышлять, торгуя рассадой’, *садовитый* ‘такой, где много садов’, *посадно*, *посадом* ‘друг к другу, рядом по кругу, колосьями в середину (во время укладки снопов)’; укр. *садібня* ‘садовая грядка’, *садовище* ‘место, где был сад’, *присада* ‘ветка плодового дерева, которая была привита’, русск. *рассадина* ‘одно растение рассады’ и укр. *розсадина* ‘стебель рассады’; пол. *sadzonkowaж* ‘отделять часть саженца от материнского растения и сажать в землю, чтобы выросло новое растение’ и его дериват *sadzonkowanie*, *odsadek* ‘жеребёнок, которого отделили от матери до того, как ему исполнился год’ и др.

9. Специфическую группу межъязыковых коррелятов, которая выделяется во время сопоставления СГ как единиц словообразовательного уровня, образуют так называемые пустые клетки (14,8 % от общего количества анализируемых лексем). Рассматривая пустые клетки как особый тип межъязыковых коррелятов, опираемся, во-первых, на классификацию типовых и конкретных словообразовательных парадигм, полных и неполных конкретных словообразовательных парадигм Е. А. Земской [1, с. 17–25], а во-вторых, на то разграничение терминов *лакуна* и *пустая клетка*, которое предложено Т. И. Плужниковой на основании оппозиции по признаку «значимое отсутствие слова – незначимое отсутствие слова» [4, с. 11]. Итак, пустые клетки представляют собой незаполненные позиции конкретных словообразовательных парадигм в составе СГ такими словами, которые потенциально могли бы существовать и возможность существования которых подтверждается во время взаимного наложения сопоставляемых СГ по всем параметрам их структурно-семантической организации. Например: русск. *перенасаживать*, *пообсаживаться*, *поотсадиться* – по отношению к укр. и пол. СГ, русск. *садовницын*, *насадовничаться*, *садоводекоративный*, *досадка*, *безусадочный* – по отношению к укр. СГ, русск. *всаживаться*, *досаживаться*, *ссаживаться* – по отношению к пол. СГ; укр. *повсаджуватися*, *подосаджувати*, *попідсаджувати* – по отношению к русск. и пол. СГ, укр. *дитсадок-комбінат*, *новосаджений*, *повсаджувати* I, *позасаджувати*, *позсаджувати*, *осадкуватість*, *безрозсадний* – по отношению к русск. СГ, укр. *розсадницький*, *усаджуватися* II, *посадовець*, *посадитися* – по отношению к пол. СГ; пол. *podsadziж siк*, *przysadziж siкк*, *przysadkowatoњж*, *pozsadziж siк*, *zasadziж siк* – по отношению к русск. и укр. СГ, *poprzesadzaж*, *powsadzaж*, *pozsadzaж* – по отношению к русск. СГ, *dosadzanie*, *dosadzenie*, *nasadziж siк*, *osadka* I, *przesadnoњж*, *zasadniczo*, *wysadkowy* – по отношению к укр. СГ.

Выводы. Таким образом, сопоставление анализируемых СГ на уровне рассмотрения типов межъязыковых коррелятов между компонентами в их составе выявило диалектическое соотношение общих и специфических признаков между ними на уровне плана содержания. Целесообразным представляется рассмотреть в этом же аспекте анализируемые СГ относительно реализации синонимии, антонимии, омонимии и др. категорий как на внутригнездовом, так и на межъязыковом уровнях, но это предмет отдельного исследования.

Список литературы

1. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 221 с.

2. Лейчик В. М. Типы лексико-семантических соответствий между словами двух родственных языков (на материале польской и русской лексики) / В. М. Лейчик // Язык: теория, история, типология. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 243–252.

3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.

4. Плужникова Т. И. Типология комплексных единиц словообразования: прогнозирующая функция / Т. И. Плужникова. – К., 2002. – 256 с.

5. Соболева П. А. Синонимия в словообразовательном гнезде / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1984. – М. : Наука, 1988. – С. 3–13.

6. Ярошенко Н. О. Зіставний аналіз лексико-семантичних структур словотвірних гнізд з вершинами сажать, садити и sadziж / Н. О. Ярошенко // Культура народов Причерноморья. – Т. 3, № 60. – Симферополь, 2005. – С. 54–64.

Ярошенко Н. О. Типи лексико-семантичних відношень між компонентами словотвірних гнізд (зіставний аспект) / Н. О. Ярошенко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 224-228.

У статті на матеріалі російської, української та польської мов здійснено зіставний аналіз лексико-семантичних структур дієслівних словотвірних гнізд. Виявлено та охарактеризовано основні типи міжмовних лексико-семантичних корелятів між компонентами словотвірних гнізд.

Ключові слова: зіставна дериватологія, словотвірне гніздо, міжмовні лексико-семантичні кореляти.

Yaroshenko N. A. The types of lexical and semantic relationships between the components of word-forming families of words (comparative aspect) / N. A. Yaroshenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 224-228.

The article deals with contemporary analysis of lexical and semantic structures of verb word-forming families of words on the material of Russian, Ukrainian and Poland languages. The main types of interlingual lexical and semantic correlates between the components of word-forming families of words under analysis have been established and described: (1) The absolute coincidence of meanings scope of compared lexemes (phenomenon of equivalence). (2) The relationships of inclusion (presence of some common meanings on condition that one of the interlingual correlates has more wide semantic scope). (3) The crossing (superposition) of lexical meanings. (4) The without equivalence vocabulary proper. (5) The relative nonequivalence words on the level of derivational family (such case when the same meaning in another word-forming families of words is expressed by means of derivative words that have another derivational structure or/and morpheme structure). (6) The relative nonequivalence words on the level of language (derivative words in the structure of mentioned word-forming families of words which in another language correspond to the words with different roots). (7) The relative nonequivalence derivative words in the aspect of different means of expression of the same information on the basis the analytical and synthetic phenomena contraposition. (8) Verbal or nonverbal level the expression of the certain notion. (9) The specific group of interlingual lexical and semantic correlates as the components of word-forming families of words is formed by so-called empty squares. These empty squares (lacunas) are the vacant positions of concrete derivational paradigms in the structure of word-forming families of words.

Key words: comparative word-formation, word-forming family of words, interlingual lexical and semantic correlates.

Поступила в редакцию 14.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 229–234.

РАЗДЕЛ 2.
СЕМАНТИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ АВТОРОМ И АДРЕСАТОМ

УДК 811.161.2'366.58

ЛЕКСИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ БАГАТОКРАТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ УЖИВАННЯ

Ачилова О. Л.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

Граматична категорія виду неодноразово ставала об'єктом досліджень науковців. Вид та пов'язані з ним категорійні значення викликають інтерес лінгвістів і сьогодні. Вітчизняні й закордонні мовознавці відзначають, що кратність є одним з важливих складників видового протиставлення. Семантика кратності знаходить своє вираження як на рівні дієслова (недоконаного або доконаного виду), так і на рівні лексичних засобів. Стаття присвячена лексичним показникам багатократності та особливостям їх уживання в українській мові.

Ключові слова: вид, багатократність, лексичний показник, циклічність, інтервал, узуальність.

Постановка проблеми. Розвиток граматичного вчення зумовив інтерес лінгвістів до суміжних з граматикою явищ. У другій половині XX ст. увага науковців сфокусувалася на граматичній категорії виду та пов'язаних з ним категорійних значеннях, що спричинило виокремлення такої галузі мовознавства, як аспектологія. Під пильну увагу мовознавців потрапили, зокрема, питання родів дієслівної дії, інваріантного значення виду, окремих видових значень, зв'язку категорії виду з іншими граматичними категоріями тощо. Пошук відповідей на питання призвів до активних досліджень, пов'язаних з категорійними значеннями, функційно-семантичними категоріями і функційно-семаничними полями, з'явилися роботи, присвячені фазовості, часовій локалізованості, тривалості, кратності тощо (Н. С. Авілова, А. Барентсен, Т. В. Бєлошапкова, О. В. Бондарко, С. А. Бронікова, Б. Вімер, В. Г. Гайдуков, М. Я. Гловінська, Т. К. Денисюк, І. Б. Долиніна, М. І. Калько, В. Д. Клімонов, Ю. П. Князєв, Ю. С. Маслов, Н. М. Мединська, А. Мустайокі, О. В. Петрухіна, О. М. Ремчукова, Л. М. Рощина, О. І. Семіколєнова, О. М. Соколов, С. О. Соколова, О. Я. Титаренко, В. С. Храковський та інші).

Семантика кратності, якої торкаються практично всі дослідники аспектуальних категорій, оскільки її вважають вагомим компонентом видової опозиції, належить до таких, що їх активно вивчають у різних аспектах. **Актуальність** цієї розвідки зумовлена необхідністю аналізу й опису лексичних засобів вираження багатократності в українській мові.

Метою статті є аналіз лексичних засобів вираження кратності та особливостей їх уживання. Відповідно до мети визначено такі завдання: проаналізувати лексичні засоби кратності, дослідити особливості їх функціонування в контексті.

Категорійне значення кратності пов'язують з інтерпретацією поняття кількості, що виражається насамперед в усвідомленні значень, «які приєднуються до дієслівних лексем і характеризуються за кількістю „крат" або семантикою безперервності / переривчатості та є загалом семантично і формально однорідними» [5, с. 125].

Серед засобів вираження кратної семантики виділяють лексико-граматичні засоби, які належать до категорій аспектуальності й виду (тут протиставляються однократні та багатократні дієслова), а також морфологічні засоби, пов'язані з категорією числа (протиставлення форм однини й множини), синтаксичні засоби, що полягають у сполученні дієслів зі словами з кількісним значенням – лексичними детермінантами кратності.

У контексті значення багатократності може бути зумовлене або посилене наявністю лексичних детермінантів. Класифікації лексичних показників кратності подано в роботах А. М. Ломова, А. А. Спагіса, О. Я. Титаренко, О. К. Грекової, В. С. Храковського та ін.

На думку А. М. Ломова, «якщо НДВ є індеферентним до того, який саме показник кратності буде вжитий у тому чи тому випадку (вибір тут регулюється винятково комунікативними потребами), то ДВ обирає з множини показників кратності лише ті, які не вступають у протиріччя з принципом «екземпліфікації» [3, с. 62–63]. Ю. П. Князєв зауважує, що вживання дієслів ДВ у сполученні з показниками обмеженої кратності в слов'янських мовах зумовлюється низкою чинників [2, с. 380]. Це означає, що інвентар лексичних експлікаторів для вираження кратної семантики дієслівними формами НДВ і ДВ не є тотожним.

Таку думку доводить і А. А. Спагіс, яка зауважує, що «обставини, які означають протяжність або повтореність, зазвичай вживаються з дієсловами НДВ» [4, с. 337]. О. К. Грекова і О. Я. Титаренко також пропонують класифікації лексичних детермінантів повтореності з урахуванням видової характеристики дієслова [1; 7].

Системно досліджене питання про лексичні детермінанти багатократності В. С. Храковським, який розподілив лексичні показники кратності на обставини інтервалу, циклічності, узуальності, кратності (або лічильного комплексу), а також комплексні обставини [6, с. 20–21].

Для нашого дослідження обрано класифікацію В. С. Храковського. Зазначимо, що лексичні детермінанти багатократності можуть підсилювати семантику кратності дієслів, а також можуть надавати повторюваного значенням як діям (вираженим дієсловами НДВ або ДВ), так і цілим ситуаціям (поширюючи свою семантику на ціле речення або надфразну єдність). Встановлено, що лексичні детермінанти багатократності, виражені прислівниками або прислівниковими еквівалентами, можуть надавати мультиплікативним дієсловам НДВ різноманітної повторюваної семантики:

– інтервалу: *Колісника наче злі комарі* ***кусали*** *у потилиці, так він її* *раз по раз* ***скромадив****, ходячи похнюпившись по садку* (Панас Мирний); *Крамариха завела «Христос воскресе!»; другі підхопили. Жіночі голоси тонко-тонко* ***виводили****; чоло-*

вічі, мов жуки, гули; один Колісник ***гукав*** *товстого баса, аж вікна* ***бряжчали****, за що його кума раз по раз* ***садила*** *кулаком у спину* (Панас Мирний); *Дивився на той дім, так густо заселений дітьми, були в ньому відчинені вікна, і в них* ***мигали*** *дитячі голівки і* ***вилітали*** *раз по раз високі, дзвінкі голоси* (Вал. Шевчук); *Був в одному полку дуже лютий офіцер. Він часто* ***бив*** *солдат,* ***діставалось*** *і його денщикові Івану* (Народні усмішки 1986); *Хоч і пізній час, гуляють гості, веселяться. Та запримітили вони, що господар часто* ***відхиляє*** *штору й у вікно* ***визирає*** (Народні усмішки 1986); *Він все частіше й частіше* ***хапався*** *руками за бур'ян, з червоного обличчя йому густо котився піт* (Вал. Шевчук);

– циклічності: *– Допоможіть, бабусенько! Така мені біда, така біда!.. Чоловік мене щодня* ***лає*** *– рот йому* ***не затуляється*** (Народні усмішки 1986). Прислівники та прислівникові еквіваленти із семантикою циклічності й інтервалу надають повтореності ситуаціям, вираженим дієсловами НДВ теперішнього й формами ДВ майбутнього часу в контексті минулого (часова транспозиція): *Цвіркун* ***поселиться*** [пор.: селився] *в нього на веранді,* ***підспівуватиме*** [підспівував] *йому вдень і вночі, ночами на його скрегіт* ***відгукуватимуться*** [відгукувалися] *із саду жаби-ропухи і* ***турлюкатимуть*** [тюрлюкали] *вони цвіркуну в унісон* (Вал. Шевчук); *Було,* ***крутишся*** [пор.: крутився] *в ліжку, мати* ***нагримає*** [пор.: гримала] *й* ***скаже***: [пор.: казала] *«Ось покличу Сопуху...»* (В. Близнець); *– Ой ненько ж моя, та не рідная, а жінчина мати! Та ти ж, було, вдвох з дочкою, а з моєю жінкою, варенички в маслі* ***їсте*** [пор.: їли], *а мені сироватку* ***дасте*** [пор.: давали] *! То я ж, було,* ***їм, їм*** [пор.: їв] *та й* ***нап'юся*** [пор.: напивався]! (Народні усмішки 1986);

– узуальності: [Скорик] (тихо відводить його руку). Пожалуйте, пане свату, ви вперьод викушайте. Может намішали французскої бурди, што і на стєну падерьомся. Да і у Туреччині завсигда **приговорюют**: у каво у руках, у таво і в устах (Г. Квітка-Основ'яненко);

– лічильного комплексу: – Кланяйся, Христе, від мене матері, хоч я її й не знаю… Скажи, що гроші за службу не пропадуть… Чуєш? Так і скажи. Не він віддасть, сама верну… Чуєш же? – утретє **допитується** Загнибідиха (Панас Мирний); Кілька разів ліс **було обстрілювано** навмання навальним сліпим вогнем з трьох сторін (І. Багряний). Крім того, показники лічильного комплексу можуть бути виражені числівником з іменником: – Четвертий день ти, ледащо, **приносиш** по одиниці! Коли ти вже порадуєш мене п'ятіркою? (Народні усмішки 1986).

Серед лексичних детермінантів виділяємо показник все, що посилює повторюване значення дієслів НДВ на рівні реченя: Кайдашиха **лаялась** та все **подивлялась** набік, чи часом не вглядить де знайомих людей (І. Нечуй-Левицький); Молоді молодиці все чисто **переказували** Мотрі, як її **судить** у корчмі свекруха (І. Нечуй-Левицький); Прийшов під Новий рік чоловік до кума в гості. А кум **частує** його та все **припрошує**… (Народні усмішки 1986). Треба зазначити, що показник все може посилювати семантику кратності лише в сполученні з дієсловом, яке виражає повторювану дію. Пор.: Він усе **спить** і не встає. У прикладі дієслово спить позначає стан, тому детермінант усе актуалізує семантику тривалості дії.

Дослідження показало, що багатократність дій, виражених дієсловами НДВ, у контексті посилюють прислівник зі значенням повтореності знову (варіант знов):

Одні ракети **погасали**, другі **звивалися** знову й знову (І. Багряний); [Олексій] (підійшовши до неї, каже тихо). Мовчи та диш. Давай певно рушники, а з хусткою підожди, поки дядько-салдат навчить. (Йде до свого місця і сідає. Знов так само **стукають** за дверима) (Г. Квітка-Основ'яненко); Щоправда, той [Ситник] тепер був заклопотаний їдвом, смачно **плямкав**, **сопів**, **зригував**, мов жирний гусак, знов **відхоплював** величезні шматки, жадібно **ковтав**… (П. Загребельний).

Проте лексичні детермінанти не завжди виражені прислівниками, це можуть бути іменні словосполучення, які надають багатократного значення дії: А собака **гримкотів** своїм голосовим страхіттям, і кожен гавкіт його **виривався** із горла, як снаряд (М. Вінграновський) (займенник кожен у сполученні з віддієслівним іменником виражають множинність одноразових дій); або цілій ситуації: І Мем, і чарівне дитя у вільний од пляжу час, **їли** юшку, **їли** рибу, **їли** яєчню і інші подібні пудинги, та так **їли**, що **викликали** у рибалок неабияке здивовання (Остап Вишня); – А чи добра ваша корова? – Добра, добра. Тільки під час доїння **б'ється** (Народні усмішки 1986); При подуві вітру гілочки **цокотіли** одна об одну, **лущали**, а при сильних ударах маси таких гілочок об масу, скляної коси об скляну косу скло дрібно **билося** й з дзвоном **осипалося** на пішоходи, на скляну ж, вірніше, оправлену в скляне поливо, землю. При недалеких артилерійських вибухах гілочки також **подзвонювали** і шелестом **роняли** дрібні блискучі шматочки (І. Багряний).

Подеколи функцію показників багатократних дій виконують дієприслівникові звороти: Німецькі «частини» й мародерські «з'єднання» **миготіли** жваво, миттю з'являючись і так само миттю зникаючи (І. Багряний); або сполучення різних засобів: Ні, той неспокій походив не від сержанта. Він походив від шиб у вікні над сержантом, що, позолочені сонцем, **деренчали** й **сопли** (так, сопли!) від безугавної десь канонади та бомбових вибухів, від наглих відпливів та припливів повітря, породжених тими тяжкими вибухами. Ті бомби **рвались** довгими серіями десь там, на південній стороні (І. Багряний). Досліджений матеріал виявив, що в українських текстах вживання дієприслівникових зворотів для утворення багатократних ситуацій спостерігається рідко.

Подеколи лексичні детермінанти повтореності маніфестують знижену інтенсивність багатократних дій. На зразок, прислівники інтервалу: *Йшли безладною купою,* ***чвакотіли*** *по калюжах, зрідка й тихо* ***перекидаючись*** *словами й* ***лаючись*** (І. Багряний); *Йшла вона* [дівчинка] *легким безшумним кроком, наче пливла над стежкою, і тільки іноді під її черевиками, взутими на босу ногу, стиха* ***хрускали*** *суха гілочка або жолудь* (О. Донченко); *Вичерпавши свої сили до краплі, ішачок часом* ***падав*** *і безпомічно* ***простягав*** *ноги в грязюці* (І. Багряний); *Ганна Петрівна, дружина Івана Федоровича, поралася біля печі, прибирала в хаті... І все мовчки, мовчки. Іноді тільки глибоко* ***зітхала*** (Остап Вишня); *Просто перед ним упоперек, перетинаючи йому шлях,* ***рухалась*** *обережно ціла череда тіней. І щось зрідка* ***клацало*** (І. Багряний); чи іменні сполучення: *Веселому, жартівливому меншому братові хотілось говорити; старший знехотя* ***кидав*** *йому по кілька слів* (І. Нечуй-Левицький); або сполучення різних засобів, які в наведеному прикладі формують багатократну ситуацію: *Іноді до хати* ***заскакували*** *квартир'єри з місцевим поліцаєм, що ще не встиг утекти, й домагались мешкання для солдатів. Кума Тетяна* ***на-***

ливала *їм горілки й* ***подавала*** *закуску, мило запрошуючи до столу, а то й силою* ***садовила*** *на ослін, відбираючи зброю. Випивши горілки та з ентузіазмом прокричавши перестудженими голосами: «ЕВІВА УКРАЇНА!» – квартир'єри* ***хапали*** *свою зброю й* ***зникали****. По якомусь часі* ***з'являлись*** *інші й так само* ***зникали*** (І. Багряний).

Серед лексичних детермінантів зі значенням зниженої інтенсивності подекуди трапляються прислівники не з часовою або кількісною семантикою, а з семантикою способу дії та місця: *Йти було зручно, бо згори й по добре вкоченій дорозі. Лише трохи* ***кололо*** *в ноги – дрібні крижинки й мерзлі грудочки землі та камінці (Іван Багряний); На подвір'ї, в глупій темряві – метушня. Замлоєні зорі, ніби заплакані, ледь-ледь* ***миготіли*** (І. Багряний); *І от наш кораблик стоїть на воді. Злегка* ***погойдується****. Два соснових весла* ***виблискують*** *на сонці. Од червоних бортів – густа багряниста тінь, що* ***коливається*** *на хвилях. І Ніну злегка* ***погойдує*** (В. Близнець); *Було тихо. Лиш де-не-де те хаотичне звалище людських тіл* ***хлипало*** *спросоння й* ***маячило*** (І. Багряний). Аналіз матеріалу показав, що прислівники із значенням способу дії та місця можуть функціонувати як детермінанти повтореності лише з багатократними дієсловами НДВ.

У деяких контекстах семантику повторюваності актуалізують детермінанти тривалості в сполученні з багатократними дієсловами НДВ: *Скорив остаточно Галю дощ.* ***Дріботів*** *монотонне усю ніч, не даючи їй заснути,* ***дріботів*** *монотонне й цілий день* (Вал. Шевчук); *Жінка сидить у хаті і весь час* ***підкидає*** *в руці монету* (Народні усмішки 1986); *– Та побий мене боже, коли я хоч краплю бачив! –* ***виправлявся*** *Кирило. – Вони вже з тиждень, як* ***топцюються*** *біля двору. Все* ***питають****, чи пана немає?* (Панас Мирний); *Батько й дядько щось довго з цього приводу* ***говорили****,* ***сперечались****,* ***хитали*** *головами,* ***махали*** *руками,* ***гмукали****...* (Остап Вишня); *– Дядю, чуєте? Ви, мабуть, далеко поїдете? – То ж чому? – витер з лоба піт водій. – А так довго* ***накручуєте*** *свою машину* (Веселий оповідач).

Висновки. Отже, семантика багатократності може бути виражена не тільки дієсловами НДВ і ДВ, але й за допомогою лексичних детермінантів. Описано лексичні показники циклічності, інтервалу, узуальності і кратності, а також виділено показник *все*, що посилює повторюване значення дієслів НДВ, і прислівник зі значенням повтореності *знову*. У функції лексичних детермінантів багатократності можуть виступати іменні словосполучення, а зрідка й дієприслівникові звороти, які надають багатократного значення дії. Доведено, що в деяких контекстах семантику багатократності актуалізують детермінанти тривалості в сполученні з багатократними дієсловами НДВ. Результати дослідження переконливо доводять, що сполучуваність лексичних детермінантів багатократності з дієсловами зумовлена насамперед видовою характеристикою дієслова.

Список літератури

1. Грекова О. К. Виды значений повторяемости и средства их выражения / О. К. Грекова // Вестн. Моск. ун-та : Сер. Филология, 1979. – № 2. – С. 37–48.

2. Князев Ю. П. Грамматическая семантика : Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 704 с.

3. Ломов А. М. Аспектуальная характеристика действия и её типы / А. М. Ломов // Вопросы русской аспектологии / [отв. ред. М. А. Шелякин]. – Тарту : Изд-во Тартуского ун-та, 1977. – С. 64–89.

4. Спагис А. А. Образование и употребление видов глагола в русском языке / А. А. Спагис. – М., 1961. – 383 с.

5. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко]. – Л., 1987. – 348 с.

6. Типология итеративных конструкций / [под ред. В. С. Храковского]. – Л. : Наука, 1989. – 311 с.

7. Титаренко Е. Я. Повторяемость действия в системе аспектуальных категорий русского глагола : дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Я. Титаренко. – Симферополь, 1985. – 205 с.

Ачилова Е. Л. Лексические детерминанты многократности и особенности их употребления / Е. Л. Ачилова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 229–234.

Грамматическая категория вида неоднократно становилась объектом исследования учёных. Вид и связанные с ним категориальные значения вызывают интерес лингвистов и сегодня. Отечественные и зарубежные языковеды отмечают, что кратность является важной составляющей видового противопоставления. Семантика кратности находит своё выражение как на уровне глагола (несовершенного или совершенного вида), так и на уровне лексических средств. Статья посвящается лексическим показателям многократности и особенностям их употребления в украинском языке.

Ключевые слова: вид, многократность, лексический показатель, цикличность, интервал, узуальность.

Achylova O. Lexical determinants of the multiply and peculiarities of their use / O. Achylova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 229–234.

Grammatical category of aspect has been studied by researchers numerous times. Aspect and the categorical values associated with it are of linguistic interest to date. Domestic and foreign linguists note that frequency is one of the components of the aspectual opposition. It is established that the semantics of multiplicity can be expressed not only by the verbs of perfective and imperfective aspects, but also by lexical determinants. This article studies lexical indicators of multiplicity and characteristics of their usage in the Ukrainian language. It describes lexical indicators of cyclicity, interval, usuality and frequency, and identifies frequency indicator все with the meaning repetitiveness and the adverb of repetitiveness знову. Noun phrases and sometimes even verbal adverb phrases, which give multiple value to the action, can function as lexical determinants of multiplicity. It is proven that in some contexts the semantics of multiplicity is emphasized by the determinants of duration combined with repetitive verbs of imperfective aspect. The findings of the study conclusively suggest that cooccurrence of the lexical determinants of multiplicity with verbs is first of all conditioned upon aspectual features of the verb.

Key words: aspect, multiplicity, lexical indicator, cyclicity, interval, usuality.

Поступила в редакцию 14.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 235–240.

УДК 81'373.232.1 – 161.2

АПЕЛЯТИВНІ НАЗВИ В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩ ЖИТЕЛІВ смт. КОЗОВИ КОЗІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бачинська Г. В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

Стаття продовжує цикл публікацій з питань української антропонімії. У ній розглядаються прізвища жителів смт. Козови Тернопільської області, в основі яких відображені апелятивні означення особи. Серед досліджуваного матеріалу широко відображені утворення, які вказують на професію, етнічну приналежність носія.

Ключові слова: онім, антропонім, апелятив, прізвище, модель.

Постановка проблеми. У системі власних іменувань людей, що складалася протягом тривалого періоду, прізвища є наймолодшим класом власних особових назв. Вони є скарбницею духовності, мовного багатства, культури кожного народу. На думку І. М. Железняк, у прізвищах закодована пам'ять століть [2, с.76].

Вивченню прізвищ апелятивного походження в українському мовознавстві приділялося чимало уваги. Ґрунтовно дослідженні і продовжують вивчатися прізвища апелятивного походження Закарпаття (П. П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Лемківщини (С. Панцьо), Закерзоння (Г. Бачинська), Лубенщини (Л. Кравченко).

Метою запропонованої статті є аналіз прізвищ апелятивного походження жителів смт. Козови Козівського району Тернопільської області.

Антропонімія відображає особливості соціального, історичного і культурного розвитку народу. Будучи особливою системою, антропоніми тісно пов'язані з апелятивною лексикою, яка відображає не просто стан мови, а особливості матеріальної і духовної культури предків [8, с. 254].

Серед досліджуваних прізвищ широко відображені утворення, які вказують на професію, заняття, етнічну, соціальну приналежність першоносія. Залежно від цього можна виділити кілька класифікаційних підгруп.

Прізвища, що походять від назв людей за професією чи родом заняття

У кожній мові існують слова, які відображають ту чи іншу сторону життя людини, мають багату й цікаву історію. До таких слів належать і лексеми на позначення осіб за професією чи родом діяльності. Ю. Редько у свій час відзначив, що «існуючі сьогодні прізвища, які утворилися у зв'язку з становістю та трудовою діяльністю, відображають картину українського суспільства у другій половині XVIII ст.» [6, с. 34]. Ці прізвища свідчать про різноманітність і глибоку спеціалізацію ремесел в Україні періоду формування української прізвищевої системи. З розвитком машинного виробництва зникла значна частина ремесел, для яких була характерна ручна праця, а разом з ними втратились і їх назви. Деякі ремесла, що збереглися, зараз називаються по-новому. Прізвища законсервували в собі ряд утрачених сьогодні лексем. Досліджуючи пам'ятки староукраїнської мови, Р. Керста відзначає, що власні назви в

багатьох випадках є єдиними свідками існування ряду ремісничих промислів в Україні в XVI ст. [3, с. 141]. Аналогічну гіпотезу висловив і Ю. Редько: «якби в нас не було інших документів і пам'яток минулого, то вже на основі існуючих прізвищ можна було б досить повно і точно реконструювати стан розвитку ремесла на Україні в ту пору, коли відповідними документами фіксувалися родові назви людей» [6, с. 46]. На думку М. Бірили, прізвища, утворені від назв професій, є «... своєрідним дзеркалом, що відображає історію розвитку лексичної системи української мови» [1, с. 3]. Такої ж думки дотримується і О. Суперанська, яка зауважує, що «це свого роду енциклопедія суспільства» [7, с. 84].

Прізвища, що походять від назв людей за професією чи родом заняття, відображають такі види діяльності наших предків:

Виробництво з дерева, лісові промисли: Боднар, Бондарчук, Бондарік, Гаєвий, Дудар (дудар «майстер, що виготовляє дудки» [Гр. I, 453]), Колесник, Колодій, Колодійчик, Лісничик, Ситник (ситник «майстер, що виготовляє сита» [Гр. II, 124]), Сідельник (сідельник «майстер, що виготовляє сідла» [СУМ IX, 214]), Столярчук, Стельмах, Тесля, Теслюк, Тесляк.

Виробництво із шкіри та хутра: Кушнір, Скрибало (пор. шкрібло «той, хто вискрібав шкури при їх вичинці»).

Металовиробництво: Бляхар (бляхар «майстер, який працює із бляхою» [Гр. I, 77]), Гарнак (гарнак «той, хто виготовляє зброю» [Бір., 104]), Золотник, Коваль, Ковалюк, Ковальчук, Котляр (котляр «мідник» [Гр. I, 247]), Слюсар.

Солеваріння: Зварич, Соляр (соляр «солевар» [Гр. II, 167]), Черпаняк (пор. черпало «той, хто вичерпував ропу»).

Ткацтво, кравецтво: Кравець, Кравчук, Ткач, Ткачик, Ткачук, Швець.

Скотарство, сільське господарство, рибальство: Бача (бача «старший вівчар» [ЕСУМ I, 154]), Вівчарик, Водиляк (пор. водильник «погонич волів» [Он. I, 139]), Воляр (воляр «пастух волів» [Гр. I, 253]), Вакиряк (вакар «пастух корів» [Гр. I, 123]), Конюх, Косар, Женчак, Сівак, Стадник, Рибак, Рибалка, Чабан, Чабанчик. У період формування антропонімійної системи основна маса населення України займалась сільським господарством. Проте прізвищ, що утворились від назв сільськогосподарських ремесел, у досліджуваному матеріалі небагато. Це можна пояснити тим, що ці ремесла не завжди могли бути надійним засобом індивідуалізації людини в колективі, оскільки ними займалося багато людей.

Торгівля: Базаренко (базаренко «син базарного продавця» [ЕСУМ I, 114]), Железняк, Залізняк (залізняк «продавець заліза» [Гр. II, 59]), Крамар (крамар «купець» [Гр. II, 299]), Кочмар, Мазник (мазник «продавець дьогтю» [ЕСУМ III, 359]), Мінялко, Олійник, Оліярник (олійник «продавець олії» [Гр.II, 523]).

Транспорт: Возняк, Машталір (машталір «конюх, кучер» [Гр. II, 414]), Фірман, Фурман (фурман «візник» [СУМ X, 655]).

Приготування їжі, напоїв: Винар, Кобасяр, Кухар, Пекар.

Мистецтво та освіта: Бренькач (бренькач «поганий музикант» [Гр. I, 96]), Кобзар, Музика, Музичка, Танечник (танечник «танцюрист» [СУМ X, 33]), Трембач, Співак, Сурмак (сурмак «сурмач» [СУМ IX, 854]), Учень.

Військові чини, посади, заняття: Гусар, Гетьман, Джура (джура «козацький слуга – товариш» [Гр. І, 377]), Денека (дейнека «народний повстанець» [ЕСУМ І, 25]), Капряль (капраль «військовий чин» [Гр. ІІ, 218]), Козак, Майор, Маршалак, Пігур, Пушкар (пушкар «артилерист» [Гр. ІІ, 503]).

Не всі з названих прізвищ виникли від назви посади або чину першоносія. Деякі з них, очевидно, вказують на соціальне становище власника кріпосного селянина, заняття господаря, у якого служив перший носій прізвиська [6, с. 234].

Адміністративні посади: Війтик, Вийтик, Войтюк (війт «сільський староста» [Гр. І, 236]), Возний, Возняк, Присяжний, Поштар, Суддя, Солтис.

Назви церковнослужителів та їх помічників: Владика, Дяк, Дячок, Клебан (клебан «плебан» [ЕСУМ ІІ, 456]), Ксьондз, Ксендзик, Попадик, Попик, Попко.

Інші види професій і занять: Вайда (вайда «ватажок колядників» [ЕСУМ І, 320]), Ворожбит (ворожбит «людина, яка займається ворожінням, пророкує» [Гр., 255]), Водонос, Гончар, Грабар (грабарь «людина, яка копає гроби» [Гр. І, 320]), Кочегар, Ключник, Кухта (кухта «маленький повар» [Гр. І, 334]).

Як бачимо, в досліджуваних матеріалах іноді виступають різні варіанти тої самої назви професії: Колесник і Колодій; Мельник і Млинар; Рибак і Рибалка. Основною причиною такої варіантності, була діалектна розчленованість і приналежність носіїв до різного етносу, взаємний вплив і проникнення двох культур: польської і української. Особові іменування, до складу яких входили апелятиви на означення професії, роду заняття, дають цінний матеріал для етнографів. Історичні пам’ятки скупі на відомості про різного роду промисли і ремесла на Україні. Тому особові іменування у багатьох випадках будуть чи не єдиним свідченням існування цілого ряду ремісничих промислів на Україні.

Прізвища, що походять від назв осіб за їх етнічною приналежністю

У мові існує чимала кількість слів на означення народностей, народів та інших етнічних одиниць. Традиційно до них застосовується термін «етнонім». Назви осіб за їх етнічними ознаками завжди були активними у збагаченні національного антропонімікону.

Основною причиною виникнення відетнонімних антропонімів є переселення людей із однієї етнічної території на іншу. Звичай найменовувати людину за її етнічним походженням мешканці найчастіше застосовують до пришельця – представника іншого народу або етнографічної групи [9, с. 127]. Хоча, як слушно зауважують Р. Керста та Л. Масенко, носіями таких особових іменувань не обов’язково були представники інших національностей [4, с. 33; 5, с. 33]. Ю. Редько пише, що йому відомий факт називання Прусом селянина, який ще до першої світової війни щороку виїжджав на сезонні роботи до Німеччини [6, с. 26]. Я.Свобода теж відзначає, що у старочеській мові купці і мандрівники одержували назви від тих країн, з якими торгували або які вони відвідували [12, с. 186]. Крім цього, слід мати на увазі й те, що в деяких народів Європи як своєрідний вияв поваги чи симпатії до інших народів раніше побутував звичай надавати новонародженим хресні імена у вигляді відповідних етнонімів [11, с. 469].

Як і інші апелятивні характеристики особи, етноніми достатньо виділяли її (особу) у певному середовищі, а згодом закріплювались як спадкові родові назви.

У досліджуваному матеріалі виділяємо такі відетнонімні прізвища: Венгер, Венгринович; Волох, Волошин, Волошинович, Волошиновський, Вугриняк; Лемик, Лемків, Лемчак, Лемчик; Литвин, Литвинчук; Лях, Ляхович; Мовдовець (молдован); Москаль; Німець; Подоляк, Подолець; Поляк, Полякевич; Прус, Прусак, Прусевич, Прусюк; Руснак, Сербин, Угрин, Угриняк, Хорват, Шведа. Неоднозначними у плані мотивації є прізвища Бойко і Чех, які можна кваліфікувати і як слов'янські відкомпозитні імена. Близькими за семантикою основи до поданих вище є прізвища Парижак, Москва.

Прізвища, що походять від відтопонімних назв

Виникнення прізвищ за місцем походження чи проживання – явище природне і зрозуміле. Я. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним [10, с. 23–24].

У нашому матеріалі виділяємо прізвиша:

а) які загально вказують на місце, де хтось проживав;

б) які утворені від відойконімних прикметників.

Прізвища, які загально вказують на місце, де хтось проживав: Долиняк, Горняк, Загородній, Задорожній, Закоршмений, Запоточний, Зарічний, Крайняк, Крайник, Набережний, Нагірний, Надозірний, Підбережник, Підгірний.

У структурі багатьох антропонімів наявні префікси **за-**, **на-**, **під-**, **по-**, які в апелятивних означеннях особи можуть характеризувати її за місцем проживання, причому префікс **за-** означає, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета [7, с. 86]: Заболоцький, Загробенський, Задвірний, Засадзинський. Префікси **під-**, **под-**, **по-** в антропонімах вказують на місце проживання поблизу названого об'єкта: Підгурський, Підляскевич, Підлипський.

Серед відтопонімних прізвищ найпоширенішими є прикметникові утворення з формантом **-ськ-ий**, **-цьк-ий**. Вони мотивуються найчастіше ойконімами західного регіону України – Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини.

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Тернопільської області: Капустинський (с. Капустинці), Качурівський (с. Качорівка), Ковальський (с. Ковалівка), Комаровський (с. Комарівка), Мишковський (с. Мишків), Скальський (с. Скала), Серединський (с. Серединці), Тучковський (с. Тучне).

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Львівської області: Доброгорський (с. Доброгорія), Добрянський (с. Добряни), Дудинський (с. Дудин), Зубрицький (с. Зубриця), Кульчицький (с. Кульчиці), Лозинський (с. Лозина), Лопушанський (с. Лопушани), Роздольський (с. Роздол), Самборський (м. Самбір), Скольський (м. Сколе).

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Івано-Франківщини: Долинський (м. Долина), Зубрецький (с. Зубрець), Королівський (с. Королівка), Косівський (м. Косів), Лисецький (с. Лисець), Лючинський (с. Люча), Манявський (с. Манява). В українській ойконімійній системі є багато назв населених пунктів однакових у різних регіонах, тому важко визначити, звідки походить носій конкретного відойконімного прізвища. Так, наприклад, для антропонімів Козловський, Котовський твірними виступають прикметники козлівський, котівський, які вказують

на вихідців із сіл Козлів, Котів, проте села з такими назвами є на території сучасної Польщі і на території Тернопільської області.

Висновки. Таким чином, прізвища, мотивовані географічними назвами, несуть певну інформацію про міграційні рухи населення в різні історичні періоди. Серед прізвищ апелятивного походження найчисленнішими є так звані відойконімні прізвища, усього 1170. Інші прізвища (533) показують, які промисли та заняття існували на території смт. Козови.

Список літератури

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятывнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мн. : Навука і тэхніка, 1969. – 505 с.

2. Железняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / І. М. Железняк // Актуальні питання антропоніміки : [зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / НАН України: Інститут укр. мови] ; [відп. ред. І. В. Єфименко]. – К. : НАНУ, 2005. – С. 76–88.

3. Керста Р. Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять / Р. Й. Керста // Питання історії української мови. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 141–158.

4. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.

5. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 46 с.

6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 214 с.

7. Суперанская А. В. Современные русские фамилии / А. В. Суперанская, А. В. Суслова. – М. : Наука, 1981. – 174 с.

8. Чучка П. П. Апелятивна лексика у прізвищах українців Закарпаття / П. П. Чучка // Культура і побут населення українських Карпат. – Ужгород, 1973. – С. 254–261.

9. Чучка П. П. Закарпатські відетнонімні прізвища / П. П. Чучка // Питання сучасної ономастики. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 127–132.

10. Bystroń J. Nazwiska polskie / J. Bystroń. – Warszawa, 1933. – 160 s.

11. Constantinescu N. A. Dictionar onomastic romînesc / N. A. Constantinescu. – Bucureşti, 1963. – 469 s.

12. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.

Список умовних скорочень

Бір. – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура уласных мужчынскіх імен. – Мн., 1982. – 319 с.

Гр. – Словарь української мови [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907–1999. – Т. 1–4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1989. – Т. 1–3.

СУМ – Словник української мови. – К., 1970-1980. – Т. I–XI.

Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.

Бачинская Г.В. Аппеллятивные названия в основах прозвищ смт. Козова Козовского района Тернопольской области / Г.В. Бачинская // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 235–240.

Статья продолжает цикл публикаций по вопросам украинской антропонимии. В ней рассматриваются фамилии людей смт. Козова Тернопольской области, в основаниях которых отображены аппеллятивные имена или прозвища. В материале представлены образования, которые называют профессию, этническое происхождение.

Ключевые слова: оним, антропоним, аппеллятив, фамилии, модель.

Bachynska G. Appellative names as a base of nicknames of the inhabitants of Kozova village, Ternopil region / G. Bachynska // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 235–240.

The article continues a cycle of the author publications concerning Ukrainian anthroponomy. It deals with the surnames of the inhabitants of Kozova village, Ternopil region, which are formed from an appellative names and nicknames. Formations which denote professions and jobs, ethnic and social status of the owner are widely used among the studied surnames. The surnames which came from the names of professions or types of work represent such kinds of activity of our ancestry as production of wood, leather, metal and salt, weaving, agriculture, trade, art, administrative positions, etc. In the system of the proper names of people which was developing for a long period the class of surnames is the newest one of the proper names. Surnames which denote the names of people on ethnicity represent the migration processes of people from one area to another.

It is the treasury of the spirituality, the linguistic richness and the culture of every nation.

Key words: onym, anthroponomy, appellative, surname.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 241–247.

УДК 4(09)

Б 42

ДИАПАЗОН ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В ЗАПИСКАХ XVIII в.

Бекасова Е. Н.

ФГБОУ ВПО «Оренбургский государственный педагогический университет», г. Оренбург

В статье рассматриваются особенности реализации языковой личности в записках П. И. Рычкова и И. И. Неплюева, которые достаточно чётко представляют смену парадигм сознания во второй половине XVIII в., позволившую отойти от религиозных подпорок в «домашних» и «семейственных» историях и выстроить их в летописно-протокольном диапазоне на многовековом фундаменте народной мудрости.

Ключевые слова: литературный язык XVIII в., языковая ситуация XVIII в., жанр записок, поучений и семейных хроник, языковая личность, П. И. Рычков, И. И. Неплюев.

Постановка проблемы. Мощное и стремительное, во многом революционное становление в XVIII в. русского национального литературного языка заслуживает особого внимания, потому что качественный и количественный «взрыв» системы языка до настоящего времени не только не объяснён, но и описан недостаточно. Современная научная парадигма требует пересмотра основных положений интенсивного формирования языковой системы и роли языковой личности в устранении двуязычия, синтезе элементов функциональных типов языка, в установлении единой литературной нормы. Как правило, ответы на вопрос *как строился новый литературный язык?* искали в исследованиях произведений известных писателей и филологов-теоретиков того времени. Однако творчество А. Кантемира, В. К. Тредиаковского, А. П. Сумарокова, Д. И. Фонвизина, теория «трёх штилей» М. В. Ломоносова и «новый слог» Н. М. Карамзина, показывая магистральные пути развития литературного языка, не исчерпывают всё богатство формирующегося языка национальной эпохи.

Определённая тенденциозность в своём представлении языка литературы становится причиной не только серьёзных разногласий между писателями и дискуссий о языке (достаточно вспомнить «великие битвы» В. К. Тредиаковского и А. П. Сумарокова, «карамзинистов» и «шишковистов»), но и заблуждений исследователей в установлении объективной картины развития литературного языка в пёстрой путанице направлений, мод, «элегантных» и «мещанских» языков, салонных причуд и канцелярской формальности, круговерти просторечной, церковнославянской и западноевропейской стихий.

С одной стороны, метания некоторых исследователей вслед за писателями XVIII в. между европеизацией и «церковнославянизацией» упрощают сложнейшие процессы языкового синтеза и даже симбиоза, необходимых для формирования литературного языка, способного полноценно выполнять расширяющийся объём коммуникативных задач. С другой стороны, в построении истории литературного языка, по справедливому утверждению Н. И. Толстого, нельзя добиться полного изоморфизма: модель может быть «удачной или неудачной, более изоморфной по отношению к моделируемому материалу или менее изоморфной» [11, с. 52].

Однако надо помнить, что за выдающимися, изысканными, пышными, вычурными, модными и эклектичными фасадами всегда была реальная жизнь русского языка, из которой и выкладывалось будущее здание его литературной страты. Исходя из истины, провозглашённой ещё летописцем Нестором, утверждавшим значение книг как «*исходищ мудрости*» и «*рек, напояющих вселенную всю*» [7, с. 66], возникает насущная потребность изучения всего книжного богатства XVIII в., позволяющего через разнообразие языкового воплощения в каждом из письменных источников осветить «вселенную» литературного языка. При этом своеобразие авторских подходов – старых и новых, творческих и ординарных, лапидарных и изощрённых – позволяет выявить особенность языка, согласно взглядам В. Гумбольдта, как «органа внутреннего бытия человека» и выразителя «национального духа народа», когда практическая деятельность людей подчиняется языку как творцу существующего мира [3, с. 86–87].

В свою очередь, изучение общих языковых процессов приводит к изучению проблемы коммуникации, а значит и к ее создателю – языковой личности, которая тесно связана с этнокультурными и национальными чертами индивидуальности. В этом плане весьма показательно сопоставление Записок И. И. Неплюева и П. И. Рычкова, волею судьбы в течение 16 лет общавшихся во время службы в Оренбургском крае.

Иван Иванович Неплюев прошёл славный путь от гардемарина петровской эпохи до тайного действительного советника и сенатора и имел весомый послужной список: 3-й резидент Российской империи в Константинополе (1721–1734 гг.), Киевский губернатор (1740–1741 гг.), наместник Оренбургского края, глава Оренбургской комиссии, основатель г. Оренбурга (1743 г.), 1-й Оренбургский губернатор (1744–1758 гг.), 12-й Санкт-Петербургский губернатор (1762–1764 гг.).

Пётр Иванович Рычков был отобран известным географом Иваном Кирилловичем Кириловым для участия в оренбургской экспедиции (куда не смог попасть М. В. Ломоносов из-за своего происхождения), общался с другими основателями Оренбургского края – Василием Никитичем Татищевым, с которым вёл переписку до его смерти, и Иваном Ивановичем Неплюевым, считавшим его главным своим помощником. Начав карьеру бухгалтером, П. И. Рычков стал бессменным членом Оренбургской Губернской Канцелярии и неотлучно находился при губернаторах, участвуя «в решении всех важных вопросов внутренней и внешней политики» [6, с. 277], за что и получил чин статского советника. Однако вне службы П. И. Рычков занимался научными разысканиями – от изучения соль-илецкой соли и оренбургских глин до наблюдений над пчёлами и открытия пещер. Более четверти века П. И. Рычков работал над «Топографией Оренбургской губернии», собирая в одно целое документы, устные свидетельства и письменные источники. В 1755 г. П. И. Рычков посылает М. В. Ломоносову 1 часть своей «Топографии», которая была обсуждена в Академии наук и рекомендована к печати. М. В. Ломоносов высоко оценил труд «доморощенного» (в лучшем смысле этого слова) учёного, и был инициатором введения в Петербургской Академии наук звания члена-корреспондента именно «под Рычкова», который в 1759 г. и стал первым и единственным в течение двадцати лет в классе академических корреспондентов.

Созданная по классической модели древнерусской летописи с учётом собственных научных изысканий и многочисленных фактических данных «Топография Оренбургской губернии» П. И. Рычкова является вводной частью истории Оренбуржья, встроенной в Российскую историю, с указанием на его прошлое, настоящее и будущий славный потенциал. Поэтому как «Повестью временных лет» Нестора открываются все русские летописи, так и «Топографией» Рычкова начинается история Оренбургского края, Башкирии и Казахстана. Однако уроженец Вологодчины, проведший отрочество в Москве, с 22 лет прошедший Оренбургский край с «отцами-основателями», так полюбил свою новую родину, открыл в ней такое величие и очарование, которое сумел передать не только своим детям, но и всей Великорусской империи. А. С. Пушкин был пленён сочинениями П. И. Рычкова, уважительно называл его академиком, часто цитировал «подлинные слова Рычкова» [9, с. 501] и даже филологически анализировал его тексты, например, при описании встречи «отца убитого симбирского коменданта» с Пугачёвым [1]. «Оренбургскую летопись» П. И. Рычкова великий поэт-историк счёл необходимым включить в приложение к «Истории пугачёвского бунта», предварительно ознакомившись с различными списками Рычковской летописи.

Записки этих двух разных по статусу личностей имеют неоспоримые общие черты, отличные от традиционных поучений и родословий. Это особенно показательно при сопоставлении «Записок» П. И. Рычкова и И. И. Неплюева с «Духовной» тайного советника и астраханского губернатора В. Н. Татищева, который своё духовное завещание строит на многочисленных цитатах из Священного писания с точным указанием источника Каждое положение или вытекает из божественного писания, или им же подтверждается. Сложно поверить, что это духовное завещание «птенца Петрова», чиновника высокого ранга, а не религиозное слово духовного иерарха, который, как и предписывает религиозное поучение, начинает со слов «Любезный мой сыне “*Егда юн бе, поясаше и хождаше…*”», утверждает, что «главнейшее есть вера», и заканчивает опасениями ереси «папистов» [10, с. 160, 165, 177]. Несомненно, В. Н. Татищев, отдавая дань традициям построения духовной, расцвечивал её и конкретными советами своему сыну и ссылками на реальных авторитетных вельмож и свой жизненный опыт.

Однако Записки П. И. Рычкова и И. И. Неплюева выстраиваются в рамках нового сознания, вне торжественных речей и религиозного антуража. В них чувствуется главный нерв «домашних», «семейственных» историй, где отец семейства, исполнив долг перед Богом, отечеством и семьёй, летописно просто и канцелярски-протокольно перечисляет события своей жизни, предваряя их (как у Рычкова) или заключая (как у Неплюева) выстроенным на собственном опыте житейским поучением.

Полное достоинства повествование, без претензий и не для всех, и у Неплюева и у Рычкова подкрепляется копиями документов, аттестатов, постановлений, писем, экстрактов – с одной стороны, сказывается привычка чиновников, с другой – подтверждает достоверность записок. Такая фактографическая направленность обусловлена необходимостью составить своё родословие в условиях, когда из предков достоверно известны только одно (Неплюев) или два (Рычков) поколения, а возводить своё родословие к «Рюрикам» не позволяет честность. П. И. Рычков пишет об

этом, эвфемистически используя иностранное слово *концепт*, ибо добропорядочность не позволяет использовать русский эквивалент: «Ежели бы я такой концепт в себе имел, что честность и знатность предков, а не от достоинства и добродетели происходят, то бы весьма мне не трудно предков наших вывести из той древней Богемской фамилии» [5, с. 293]. Однако «из такой дальности и неизвестности выводить» род нет необходимости: есть отец семейства, с которого теперь можно начинать своё славное родословие, потому что «честность не в природе, но в заслугах отечеству и добродетелях» [5, с. 294], а «предками своими тщеславиться нельзя и не должно, однако ж и причины стыдиться нет, хотя бы кто и подлостью, хотя бы кто из незнания и подлости вас попрекнул. Меня и самого тем безрассудные люди попрекали … Подлинно в предках наших (сколько я сведом) не только бояр и генералов, но и полководцев не было, однако ж не все генералы от генералов родятся» [5, с. 292–293]. Но при этом П. И. Рычков добавляет: «но и лично мною самим тщеславиться не велю и весьма запрещаю» [5, с. 294]. И хотя И. И. Неплюеву и П. И. Рычкову пришлось пережить смерть детей и жён, о чём они сообщают также с протокольной точностью, каждый из них испытал и радость за детей – достойных продолжателей дела отцов: «известия наполняли меня радостию, что судил мне Господь Бог дождать сего в старости моей» [4 с. 184]. Однако радость, как правило, также утопает в необходимых протокольных обстоятельствах: «В 1753-м году Генваря 24-го числа немало обрадован я полученным из Государственной Военной коллегии указом, по которому старший мой сын Андрей с 25-го Апреля прошлого года в офицеры прапорщиком пожалован, на 14 году от рождения его. Он, уповаю, не забудет, сколько у меня было радостных слёз» [5, с. 308]; «1773 года, в исходе апреля месяца, получил я с нарочным от сына моего известие, что ее величество всемилостивейше изволила пожаловать его 21 того же апреля в действительные статские советники» [4, с. 184].

Сдержанность отнюдь не свидетельство скаредности души, опустошённой канцелярской и чиновничьей работой, а скрупулёзное повествование, где не столь описание радости и особенно горя, личных эмоций и раздумий. Горе-«злополучие» уже само по себе красноречиво. Поэтому даже самые трагические моменты своей жизни И. И. Неплюев и П. И. Рычков излагают отработанными в летописи и житийной литературе языковыми средствами: «Она была исполнена доброй веры в Бога, добросердечия и весьма человеколюбива, беспомощным и бедным в нуждах их по возможности своей помогать всегда старалась, в доме всегда имела попечение» [5, с. 305]; «Лицо имел самое нежное и белое, глаза большие, серые, волосы бледные. Терпение … скромность, ко всем с ласкою, послушание и мысли много нас удивляли» [5, с. 311]; «По неудачном под Нарву приступе отец мой, Иван Никитич, был при одном случае на службе и, возвратясь в дом, занемог, от которой болезни в 1709 июля 10-го умер, в среду поутру, на 38 году от рождения своего, оставя по себе одного меня, сына 16 лет, и недвижимого имения 80 душ» [4, с. 2]; «Я увидел себя вдруг лишённого знатного поста, ордена и деревень» [4, с. 144]; «Скорбь, сею утратою сыну моему причинённая, … меня сокрушила» [4, с. 144].

Такой подход определяется свойственной средневековью минимизации: «мелкие» индивидуальные подробности, которые и составляют лик и личность, оказы-

ваются ненужными. Аналогичная сложившаяся в средневековых текстах манера обряда и этикета, но уже идущая из традиций летописи и деловой письменности, наблюдается при описании других жизненных потрясений автора, где фактологическая составляющая всегда превалирует над эмоциями.

Без славенской напыщенности и церковной нравоучительности пишет П. И. Рычков своё назидательное послесловие, а И. И. Неплюев – послесловие.

Свою «собственную и домашнюю историю» [5, с. 289] П. И. Рычков выстраивает в подражание письму Сократа, которое он перевёл и опубликовал, и хотя оно «за 2000 лет писано», «но вы усмотрите в нем с самого начала образ такого отца, которого дети должны следовать, ежели хотят быть честны и добродетельны … и во всех своих поступках подражать» [5, с. 290]. *Следовать* и *подражать* – вот главное наставление Рычкова-отца своим детям, отсюда и главный завет – «тщательно и трудолюбно во всех случаях с несомненною надеждою Божеской и монаршеской милости наблюдать и исполнять простую пословицу: *За Богом молитва, а за царем служба никогда не пропадет*» [5, с. 304]. Дети, ободряемые примером отца, должны «в должностях прилежность умножать и труды к трудам прилагать и надеяться о событии оной пословицы, которая над отцом вашим самым делом исполнилось» [5, с. 305].

И. И. Неплюев также наставляет своего любимого сына идти тем путём, по которому прошёл отец: «Сохраняй святую веру, вразумляй о той детей своих; исполняй же по возможности заповеди Господни. … Сохраняй в совершенстве верность твою к ее величеству и к учреждаемым от нее и чрез нее наследникам; наблюдай правду во всех твоих делах и поступках, хотя бы иногда и неприятное, что тебе за то понесть случилось … Люби свое отечество, от коего весь род твой облагодетельствован был и потомки будут, и в защищении того пользы не щади не токмо благосостояния, но и жизни. Я по всей возможности сим шел путем, мой любезный сын, и ты всех лучше знаешь бывшие мне огорчения, сколь я их сносил терпеливо … Наконец скажу: умеряй свою вспыльчивость; она не токмо здоровью твоему вредна, но и познанию каждого дела в точном его виде препятствует; я знаю твое доброе сердце, знаю твои свойства, знаю ж и расположение души твоея и потому спокойнее умираю и скажу тебе еще в последнее: прости, Николай Иванович!» [4, с. 187–189].

П. И. Рычков и И. И. Неплюев составляют сугубо светское, во многом протокольно-точное духовное завещание своим детям – записки, имеющие простую и ясную цель – не оставить их беспамятными. Сдержанное, спокойное, исполненное достоинства изложение своей службы – государевой и отеческой – даёт право считать, что их записки «особливо для потомства весьма небеспотребны, только бы были неложны и беспристрастны» [5, с. 298]. В этих записях на первый план выдвигается событие – *со-бытие* главной установки авторов – Бог, семья, отечество, правда и честь, – которое после исчерпывающего его описания и повествования не требует каких-либо комментариев, а если в них и появляется необходимость, то это укладывается в простоту «погодных записей» и протокольную точность документа. Эти люди и помнили завет Петра I, который «отечество наше привёл в сравнение с прочими, научил узнавать, что и мы люди и что бы впредь ни двигалось, от сего источника черпать будут» [4, с. 122].

Выводы. Именно это понимание достойности и значимости своей жизни – «и мы люди» – определяет язык и стиль Записок, которые должны стать истоком родословия и показать, как жить достойно детям, следуя примеру «трудолюбного» отца.

Список литературы

1. Бекасова Е. Н. Регистры языковой личности П. И. Рычкова: летописно-канцелярский настрой / Е. Н. Бекасова // Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. – Вып. 10. – Екатеринбург, 2012. – С. 159–167.
2. Бекасова Е. Н. Язык П. И. Рычкова в координатах эпох (Язык П. И. Рычкова как свидетельство цивилизационной динамики регионального сообщества) / Е. Н. Бекасова // Цивилизационное развитие Оренбургского края ; [сб. ст. научной конференции, посвящённой 300-летию со дня рождения устроителя Оренбургского края, первого члена-корреспондента РАН П. И. Рычкова, Оренбург, 26 октября 2012 г.]. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2012. – С. 26–41.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
4. Записки Ивана Ивановича Неплюева. СПб. : Типография А. С. Суворина, 1892. – 193+I+VIII.
5. Записки Петра Ивановича Рычкова // Русский архив. – № 11. – 1905. – С. 289–340.
6. Матвиевская Г. П. Ломоносов оренбургского края. К 300-летию со дня рождения П. И. Рычкова / Г. П. Матвиевская // Гостиный двор. – № 40, сентябрь 2012. – С. 274–283.
7. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку 1377 г. / [подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачёва]. – СПб. : Наука, 1996. – 700 с.
8. Посошков И. Т. Книга о скудости и богатстве. Завещание отеческое / И. Т. Посошков ; [сост., авторы вступ. ст. и коммен. Н. В. Козлова, Л. Н. Вдовина]. – М. : РОСПЭН, 2010. – 592 с.
9. Пушкин А. С. История Пугачёва / А. С. Пушкин. Собрание сочинений в пяти томах. – Т. V. – С. 427–539. – Санкт-Петербург : Библиополис, 1994. – 800 с.
10. Татищев В. Н. Духовная // В.Н. Татищев. Избранные труды. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2010. – С. 160–177.
11. Толстой Н. И. К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян / Н. И. Толстой // История и структура славянских литературных языков. – М. : Наука, 1986.

Бекасова О. М. Діапазон мовної особистості в записках XVIII ст. / О. М. Бекасова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 241–247.

У статті розглядаються особливості реалізації мовної особи в записках П. І. Ричкова і І. І. Неплюєва, які досить чітко представляють зміну парадигм свідомості в другій половині XVIII с., що дозволила відійти від релігійних підпор в «домашніх» і «сімейних» історіях і збудувати їх в літописно-протокольному діапазоні на багатовіковому фундаменті народної мудрості.

Ключові слова: літературна мова XVIII с., мовна ситуація XVIII ст, жанр записок, повчань і родинних хронік, мовна особа, П. І. Ричков, І. І. Неплюєв.

Bekasova E. N. Range of the language personality in notes of the XVIII century / E. N. Bekasova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 241–247.

In this article are considered features of realization of the language personality during formation of the Russian national literary language. The analysis of Notes of two outstanding figures of the XVIII century together serving within 16 years in the Orenburg edge, – the first corresponding member of the Russian Academy of Sciences, the head of the Orenburg provincial office Rychkov and the first Orenburg governor I.I. Neplyuev – shows features of realization of the «provincial» language personality remote from searches by writers and philologists-theorists of that time of the directions of development of the literary language and on a debt of the service of grow on office papers of the state level. On the one hand, in Rychkov's and I.I. Neplyuev's «house» and «semeystvenny» stories change of paradigms of consciousness in the second half of the XVIII century is rather accurately presented. Thus Notes of two persons different in the status have

indisputable common features, other than traditional lectures and the family tree, allowed them to depart from Church Slavonic religious props and to build a narration in the annalistic and legal range on the centuries-old base of popular wisdom. On the other hand, the chosen register in many respects developed in medieval annalistic and business texts of minimization of «small» individual details which at first sight make a face and the personality, reflects prospects of development of the Russian literary language, embodied in «nude simplicity» A.S. Pushkin's prose.

Keywords: literary language of the XVIII century, language situation of the XVIII century, genre of notes, lectures and family chronicles, language personality, P.I. Rychkov, I.I. Neplyuev.

Поступила в редакцию 18.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 248–254.

УДК 811.161.1'373.6

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ОДНОГО «ТЕМНОГО» ГЛАГОЛА ИЗ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ОБМАНА: *ОБЛАПОШИТЬ*

Жуйкова М. В.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк

В статье рассмотрено происхождение русского экспрессивного глагола *облапошить*, который входит в тематическую группу обмана. Его внутренняя форма в современном русском языке оказалась затемнённой, что привело к неправильным версиям его этимологизации. Привлечение диалектного материала позволило установить исходную форму этого глагола и его мотивирующую основу. В статье описаны также культурные коннотации, на основе которых сформировалась семантика глагола *облапошить*.

Ключевые слова: этимологизация, внутренняя форма, мотивирующая основа, образное значение, культурная мотивация, глаголы обмана.

Постановка проблемы. Известно, что различные фрагменты национальной картины мира отличаются разной мерой разработанности в языке, в частности, наиболее релевантные для языкового коллектива концепты и их группы представлены значительным количеством языковых единиц разных уровней. Для русского культурного пространства оказывается весьма важным концепт «обман» (трактуемый двояко: и как сознательное искажение истины, и как мошенничество), что выражается, в частности, в наличии весьма обширной группы слов и фразем, формирующих лексико-фразеологическое поле обмана (по некоторым подсчётам, более пятисот единиц, включая диалектные). Среди этого массива доминируют лексемы и фраземы, имеющие коннотации оценочности и экспрессивности; другая характерная особенность многих единиц данного поля – отсутствие или «затемнённость» внутренней формы, демотивация. Поскольку в современных лингвистических исследованиях большое значение придается анализу проявлений национально-языковой специфики, детальное изучение единиц поля «обман» относится к числу актуальных задач русистики.

Цель статьи – установление внутренней формы и мотивационных связей глагола *облапошить*, который входит в тематическую группу «обман, мошенничество». На первый взгляд, этот глагол кажется изолированным от других единиц русского языка (кроме своих же производных *облапошивать*, *облапошиться*, *облапошивание*, *облапошник* и пр.). Как его внутренняя форма, так и связи с другими словами для современного носителя языка оказываются неясными, что стимулирует поиски его исходной мотивации. Наиболее ценна параллельная реконструкция плана выражения и плана содержания, что позволяет как минимизировать возможные ошибки, так и верифицировать полученные выводы.

Происхождение этого глагола в своё время привлекло внимание В. В. Виноградова. Учёный связал перфектив *облапошить* и бесприставочный имперфектив *лапошить* с диалектным *лапить*, то есть 'красть'. Основанием для такого вывода послужила информация из материалов к словарю Я. Грота и А. Шахматова, где для *лапошить* указаны два значения: первое 'красть', а второе 'обманывать, на-

дувать’. Далее В. В. Виноградов сделал такое заключение: «В основе его лежит тот же корень, что и в слове *лапа*» [1, с. 387]. Таким образом, *лапошить* оказалось компонентом гнезда с корнем *лап-*. Появление странного суффикса *-ош-* В. В. Виноградов объяснил аналогией со словом *укокошить*.

Очевидно, что предложенная версия для своего подтверждения или опровержения требует привлечения более широкого круга языкового материала (в первую очередь диалектного), а также культурной информации.

Изложим наши соображения, касающиеся внутренней формы, происхождения и мотивационных связей этого глагола.

Прежде всего следует отметить широкую и неконкретную референцию слова *облапошить*, позволяющую носителям языка использовать его для обозначения очень разных ситуаций обмана и мошенничества. Подавляющее большинство контекстов указывает на обман, проявляющийся в денежных и торговых отношениях (надувательство в торговле, нечестная игра в карты, подделка векселей, выманивание денег под разными предлогами и т. д.). Ср.: – *Проигрался под Волочком на станции. Попался мне там пехоташка какой-то с перстнями, должно быть, шулер, – и* ***облапошил*** *дочиста*. Л. Толстой. Два гусара; – *Не будь вы таким простофилей, вы скоро сделались бы настоящим янки и нажили бы деньги... Но на берегу вас непременно* ***облапошат****... Берегите свои карманы, Чайк, и не верьте всякому...* К. Станюкович. Похождения одного матроса [НКРЯ]; – *Я вижу, ты Змея хочешь* ***облапошить****! Напоить, деньги забрать, а ему сказать потом, что – спьяну пригрезилось!* А. Слаповский. День денег [НКРЯ].

Реже этим глаголом обозначается обман, связанный с умышленным искажением фактов, нарушением обещаний и т. п. Ср.: *И Дарья на всех перекрестках звонит, что вот хотят его* ***облапошить*** *– всучить ему поповну с тремя детьми.* С. Сергеев-Ценский. Воинский начальник [НКРЯ]; – *Впрочем, за деньги она не сердится, хоть ты её и доил, как козу. Её только злоба берёт, что она тебе двадцать лет верила, что ты её так* ***облапошил*** *на благородстве и заставил так долго лгать.* Ф. Достоевский. Бесы.

Аналогичная широкая референция характерна для многих глаголов обмана, таких, как *обдурить*, *одурачить*, *провести*, *надуть*, *оболванить*, жарг. совр. *наколоть*, а также фразем *обвести вокруг пальца*, *оставить в дураках*. Эти единицы являются близкими к лексеме *облапошить* и по значению, и по отрицательным оценочным коннотациям. Одно из первых письменных фиксаций лексемы *облапошить* (*облапошивать*) относится к 1788 г., когда был напечатан текст анонимной пьесы «Купецкая компания, комедия в одном действии». См.: Сенька. *Животики надорвіошь смѣючись, как он их* ***облапошивает****; а на утро посмотришь и пусты карманы*. Куп. комп. 168 [11, с. 250].

В 1790 г. этот глагол был использован в комедии российского драматурга Петра Плавильщикова: Аксен. *Да что ты без бачки-та* ***облапошить*** *меня хошь, батраку-та я не верю, ведь денег-та десять рублей шестьдесят алтын.*

Хватов. *Дурак, коли ты не смыслишь, так у людей спроси.* П. Плавильщиков. Бобыль [НКРЯ].

Тот факт, что глагол *облапошить* звучал в 1790 г. со сцены Петербургского придворного театра, может свидетельствовать в пользу его вхождения в узус русского языка уже в конце XVIII в.: очевидно, что оно было известно тогда не только одним авторам комедий. Однако в словари эта лексема (как и её производные) попала только в середине XIX в.

В «Дополнении к Опыту областного великорусского словаря» 1858 г. зафиксировано слово *облапошить* ‘обмануть’, помеченное как нижегородское, а также вторичное существительное *облапоха* ‘обманщик или обманщица’ [5, с. 149]. В словаре В. Даля обнаруживаем не только пару *облапошить / облапошивать* (‘надуть, обмануть, обобрать’) [4, т. 2, с. 393], но и имперфективный беспрефиксный глагол *лапошить*, значение которого В. Даль определяет следующим образом: «мошенничать, плутовать, обманывать, особ. заговорив, забросав словами и уверив в чем» [4, т. 2, с. 237]. Мотивационные связи лексемы *лапошить* несомненно интересовали Даля, поэтому он выдвинул две версии её происхождения (от *лапа*, *лапить* или от *лопотать*, т. е. болтать).

Отметим ещё два интересных в семантическом аспекте факта. В 1851 г. в Тамбовской губ. глагол *облапошить* был зафиксирован в значении ‘обыграть в карты’ [12, в. 22, с. 86]. Несколько ранее, в 1847 г., в Ярославской и Вологодской губерниях был отмечен тот же глагол *облапошить*, истолкованный собирателем таким образом: «обуть; обуть в лапти; переобуться в лапти вместо сапог» [12, в. 22, с. 86]. Эти два значения легко сводятся к тому же значению обмана. Хорошо известно, что выигрыш в карточной игре часто обеспечивался именно обманом, подтасовкой карт, ср. образный глагол *обремизить* с первым значением ‘обыграть в карты’ и со вторичным ‘обмануть’. Что касается второго из приведённых значений глагола *облапошить* (‘обуть’), то очевидно, что для его объяснения собиратель (или, возможно, его респонденты) использовал не прямое значение лексемы *обуть*, а метафорическое, затемнённое, известное не всем носителям русского языка[1]. Оно появилось в результате компрессии идиомы *обуть в лапти*. Эта идиома зафиксирована, в частности, в материалах В. Даля: «*В лапти обуть* кого (обмануть)» [3, т. 2, с. 131]. Там же собиратель подаёт и её вариант: *Переобуть из сапог в лапти*. Вопрос о том, как именно обувание и переобувание коррелирует с обманом, мы здесь специально не обсуждаем[2]. Однако с уверенностью можно утверждать, что оба приведённых выше значения глагола *облапошить*, кажущиеся на первый взгляд далекими от семантики обмана, на самом деле тесно с ним связаны.

Таким образом, в середине XIX в. на большой территории европейской части Российской империи (как минимум в Тамбовской, Ярославской, Вологодской, Нижегородской, Тверской, Псковской губ.) был распространён как глагол *облапошить* со значением обмана, так и его производные (*облапоха*, *облапошка*, *облапошник*, *облапошенье*). Этот глагол мог обозначать большую группу различных по денотативным признакам внеязыковых ситуаций, объединённых общей идеей мошенничества.

---

[1] Отметим, что в СРНГ слово с этим значением рассматривается как омоним к глаголу обмана [12, в. 22, с. 86], что, очевидно, требует исправления.

[2] Подробно о комплексе архаических представлений, на основе которых обман концептуализировался как переобувание, см. в содержательной работе Т. В. Володиной [2].

Решение вопроса о мотивационных связях и внутренней форме слова *облапошить* логично начать с изучения его формальной стороны. Отметим, что параллельно с формой *облапошить* в некоторых местностях использовалась и форма *облопошить*, см., например, записи П. Дилакторского из Вологодской губ.: *облапошить* ‘обмануть, надуть’, *облопошить* «то же самое, что *облапошить*» [9, с. 303]. Глагол *облопошить* подаёт в словаре и В. Даль, правда, не указывая на территорию распространения: «*Облопошить* кого, надуть, мошеннически обмануть при купле или мене» [4, т. 2, с. 597]. См. также фиксацию этого слова в псковских говорах [6, с. 183-184]. При очевидной семантической тождественности эти единицы следует рассматривать как фонетические варианты, обусловленные особенностями местного произношения. Другие отмеченные в диалектах варианты (более поздней фиксации), такие как печорское, вятское *облабошить* ‘обмануть’ [13, т. 1, с. 491], [12, в. 22, с. 79], орловское *облапушить* ‘обмануть с корыстной целью, надуть’ [10, в. 8, с. 22], очевидно, также возникли на основе исходной формы.

Именно в той форме, которая является наиболее архаической, должна выявляться формальная и семантическая связь с мотивирующей основой. В нашем случае на эту роль вполне может претендовать глагол *облопоушить*, помещенный В. Далем в одну статью со словом *облопошить*, непосредственно после него [4, т. 2, с. 597]. В «Дополнении к Опыту областного великорусского словаря» отмечен псковский и тверской глагол *облопаушить* «обмануть простофилю» [5, с. 149]. Примерно к тому же времени (1855 г.) относится фиксация псковского и тверского слова *лопоушить* в значениях «зевать»[1] и «давать другому возможность украсть что-либо» [12, в. 17, с. 143]. Разница между двумя лексемами определяется их семантико-грамматическими особенностями: имперфективный глагол (*лопоушить*) употреблялся как непереходный и обозначал состояние субъекта (пациенса), тогда как образованный от него перфектив *облопоушить* стал переходным (*облопоушить кого*) и результативным.

Глаголы *лопоушить* и *облопоушить* формально легко связываются с мотивирующей основой *лопоух- / лопоуш-*. Это основа сложного прилагательного *лопоухий*, имеющего в русском языке несколько значений. В основном значении оно обозначает форму ушей некоторых животных и человека: *лопоухий* ‘имеющий большие оттопыренные уши’. Таким образом, первый корень компаратива *лопоухий* этимологически связан с лексемами *лопасть* и *лопата*. В переносном значении он указывает на поведение и умственные способности человека: ‘нерасторопный, недалекий по уму’ [14, стлб. 362]. См.: *Григорью было лет двадцать. Несуразный он был парень <…> В деревне все считали его дурачком и звали Гришкой-**лопоухим**.* Н. Лесков. Житие одной бабы.

В словаре В. Даля слово *лопоухий*, помещённое в статью ЛОПАСТЬ, маркировано как новгородское, вологодское и толкуется через оценочные существительные: «олух, дуралей, вялый зевака» [4, т. 2, 266]. Территориально это прилагательное было распространено гораздо шире. В словарях указываются близкие значения, в которых доминирует негативная оценка, а сигнификативный компонент ослаблен, см.,

[1] Тут зевать употреблено в переносном значении. Ср. у В. Даля без указания территории: «лопоушить, зевать, ротозеить» [4, т. 2, с. 267].

например, воронеж. ‘неуклюжий, неловкий’, костром. ‘недогадливый, невнимательный’ [12, в. 17, с. 143]. Кроме того, в диалектах известны существительные *лопоух*, *лопоуха* с такими значениями: ‘рохля, ротозей, розиня, зевака’ [4, т. 2, с. 267], ‘нерасторопный человек’ (калуж.), ‘невнимательный человек’ (псков.), ‘бестолковый человек’ (олонец., вологод.), ‘олух, дуралей’ (новгор., вологод.) [12, в. 17, с. 143].

Глаголы *лопоушить* и *облопоушить* возникли как семантическое продолжение метафорического значения прилагательного *лопоухий*, получив от него целый комплекс содержательных составляющих. Как видно из описательных способов толкования, *лопоух* (*лопоухий*) – человек вялый, неуклюжий, нерасторопный, недогадливый, который больше стоит, чем действует (зевака, ротозей), а если и берётся что-то делать, то у него всё выходит не так, как нужно, без толку, без результата (ср. олонец. *лапаух* ‘делающий без толку’ [8, с. 48]). Отсюда отмеченные В. Далем для глагола *лопоушить* значения ‘зевать, ротозеить’: *лопоушить* значит вести себя как лопоух, лопоухий; в частности, такого человека легко обокрасть или обмануть. У этого глагола, как и у других глаголов состояния, только одна валентность.

Что касается результативного глагола *облопоушить* (*облапошить*), то его значение не выводится непосредственно из семантики мотивирующей основы, однако может быть связано с ней через образ, присутствующий во внутренней форме. *Облопоушить* (*облапошить*) *кого* можно истолковать так: ‘своими активными целенаправленными действиями поставить кого в положение лопоуха’, ср. аналогичные по семантике глаголы *одурачить*, *оболванить* (‘активными действиями поставить кого в положение дурака, болвана’). Двое необходимых участников такой ситуации отражены в актантной структуре этих предикатов через субъектную и объектную валентности. Указанная семантическая нечёткость объясняет, почему глагол *облапошить* имеет широкую и неконкретную референцию: он изначально относился к большому классу внеязыковых ситуаций, которые говорящий не описывал, а квалифицировал, оценивал.

Интересен также вопрос о предметной соотнесённости внутренней формы, т. е. об образе того лопоухого существа, которому приписываются названные выше отрицательные качества. Исходя из прецедентных текстов и массива культурной информации, можно предполагать, что таким образом в русской традиции является образ осла. Именно с ним связаны представления о бестолковости, медлительности, глупости и проч. Отметим типичное для языковой характеристики осла прилагательное *вислоухий*, содержательно близкое к слову *лопоухий* (и в прямом и переносном значениях). В «Словаре Академии Российской» слово *вислоухий* описано таким образом: 1) «имеющий висячие, повислые уши», 2) «относительно к человеку уподобительно значит оплошливого, неосмотрительного» [7, ч. 6, стлб. 462]. См. его употребление в качестве бранного выражения: *Только что успела она это выговорить, а ямщик закричал: «Бери вправо, олух, дурак ты этакой,* ***осел вислоухий****, утопишь ни за что барина!»* И. Лажечников. Беленькие, черненькие и серенькие [НКРЯ].

Больше того, в русском языке отмечено существительное *вислоух* с теми же коннотациями, что и *лопоух*, ср.: *Барахольщик с двух слов должен был понять, что*

перед ним не ***вислоух*** *какой-нибудь, а свой же, бывалый, базарный человек и что долго разговаривать нечего.* А. Малышкин. Люди из захолустья [НКРЯ].

Таким образом, в русской картине мира уши представлены как важный орган, который служит для получения внешней информации, необходимой для ориентации в мире. Образу животного с опущенными ушами (ср. фраземы *развесить уши*, *хлопать ушами* и образованный на его основе глагол *прохлопать*) содержательно противостоит иной образ, в котором отмечены высоко поднятые уши как признак настороженности, концентрации внимания (ср. выражения *ушки на макушке*, *держать ухо востро*, *навострить уши*). Этот параметр ушей получает таким образом статус культурного признака, трактующегося в контексте целостной картины мира, для которой в огромной степени характерна оценочность и антропоцентризм. Как отмечает С. М. Толстая, «культурная трактовка признаков, вовлекающая в их семантическое поле … широкий круг ассоциаций, коннотаций, текстовых мотивов, подчас оказывается богаче языковой семантики» [15, с. 15]. Именно эти свойства чётко проявляются у парного признака «положение ушей», получившего в русской культуре символические значения, на основе которых и стало возможным перенесение соответствующих наименований со сферы животных на сферу человека.

Выводы. Зафиксированное в русском языке еще в конце XVIII в. экспрессивное слово *облапошить*, входящее в обширную тематическую группу со значением обмана, мошенничества, рано утратило свою внутреннюю форму и мотивационные связи. Оно стало одной из многих «темных» единиц языка, требующих специальной лингвистической и культурно-языковой реконструкции. Обращение к диалектному материалу показало, что кроме закреплённой в узусе формы *облапошить* в XIX в. существовали также варианты *облопошить* и *облопоушить*. Именно последний глагол можно легко связать со сложным именем *лопоух* (*лопоухий*), учитывая как его план выражения, так и план содержания. Поскольку единица *лопоух* во вторичном, образном значении использовалась для отрицательной характеристики человека, эти же семантические свойства перешли к образованному от него глаголу *лопоушить*. Что касается глагола *облопоушить*, изменившегося в *облапошить*, в плане содержания оно сблизилось с глаголами *обмануть*, *одурачить*, *оболванить*, утратив, таким образом, связи со своей мотивирующей основой.

Список литературы

1. Виноградов В. В. История слов / В. В. Виноградов. – М. : Российская академия наук / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Толк, 1994. – 1138 с.

2. Володина Т. В. Кто кого и зачем обувает в лапти / Т. В. Володина // Славянские языки в свете культуры : [сб. научных статей]. – М. : ООО «А Темп», 2006. – С. 228–243.

3. Даль В. И. Пословицы, поговорки и прибаутки русского народа. Сборник в 2 томах. – СПб. : Литера – «ВИАН», 1997.

4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – М., 1955.

5. Дополнение к Опыту областного великорусского словаря : Издание Второго отдел. Импер. Академии Наук. – СПб., 1858. – 328 с.

6. Псковский областной словарь с историческими данными. – Вып. 22. – СПб. : изд-во С.-Петерб. ун-та, 2011. – 541 с.

7. Словарь Академии Российской : в 6 частях. – СПб., 1789–1794.

8. Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении / Изд. Отделения рус. яз. и словесности Императ. Акад. Наук; собрал на месте и составил Г. Куликовский. – СПб., 1898. – VII, 151 с.

9. Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П. А. Дилакторского 1902 г. – СПб. : Наука, 2006. – 678 с.

10. Словарь орловских говоров. – Вып. 8. – Орел, 1996. – 240 с.

11. Словарь русского языка XVIII века. – Вып. 15. – СПб. : Наука, 2005.

12. Словарь русских народных говоров / [гл. ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов]. – Л. (СПб.) : Наука, 1965. –. Вып. 1.

13. Словарь русских говоров Низовой Печоры : в 2 т. / [под ред. Л. А. Ивашко]. – Т. 1. – СПб. : Филол. ф-т С.-Петерб. ун-та, 2003. – 553 с.

14. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – Том 6. – М.–Л. : Издательство АН СССР, 1957. – 830 с.

15. Толстая С. М. Категория признака в символическом языке культуры / С. М. Толстая // Признаковое пространство культуры / [отв. ред. С. М. Толстая]. – М. : Индрик, 2002. – С. 7–20.

Жуйкова М. В. Про походження одного «темного» дієслова з тематичної групи обману: облапошить / М. В. Жуйкова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 248–254.

У статті розглянуто походження російського експресивного дієслова облапошить, яке входить до тематичної групи обману. Його внутрішня форма в сучасній російській мові виявилася затемненою, що призвело до неправильних версій етимологізації. Залучення діалектного матеріалу дозволило встановити вихідну форму цього дієслова та його мотивуючу основу. У статті описано також культурні конотації, на основі яких утворилась семантика дієслова облапошить.

Ключові слова: етимологізація, внутрішня форма, мотивуюча основа, образне значення, культурна мотивація, дієслова обману.

Zhuykova M. The origin of a «dark» verb from the thematic group of deception: oblaposhyt' / M. Zhuykova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 248–254.

This article focuses on the origin of the Russian expressive verb oblaposhyt', which is a part of the thematic group related to the lie. This verb is regarded as being vernacular and expressive in nature. Its existence in the Russian language has been known since the end of the 18th century. This verb is widely used in literary language and in dialects. Since its internal form is not comprehensible for speakers of the modern language, the problem of determining its etymological origins arises. In scientific literature there has been only one attempt to explain the origin of the verb oblaposhyt' made by academician Viktor Vynogradov. It is demonstrated in this article that his hypothesis cannot be regarded as accurate. An analysis of the origin of this verb has been conducted in the article using a broad range of dialectal material. That enabled the author to establish the original form of this verb, which in its turn was derived from the compound adjective lopoukhij. The verb oblapoushyt' was classed as a dialectal word by the middle of the 19th century and later it fell into disuse because of the emergence of a more easily pronounceable form of it (oblaposhyt'). This article also describes the cultural connotations upon which the secondary semantics of the adjective lopoukhij was formed. In this manner it is shown that the expressive verb oblaposhyt' is closely connected with the unique nature of the Russian nation and its culture.

Key words: etymologization, internal word form, motivating basis, figurative meaning, cultural motivation, verbs related to the lie.

Поступила в редакцию 14.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 255–261.

УДК 811.161.1'373.611

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКИХ АНТРОПОНИМОВ

Ибрагимова В. Ф.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

В статье рассматриваются научные работы по изучению русских фамилий. На основе сравнительного анализа наиболее значительных антропонимических исследований XX – начала XXI века даётся обобщающая характеристика развития русской антропонимики. Рассматриваются наиболее важные вопросы, необходимые для раскрытия поставленной цели: антропонимика на современном этапе развития; основные функции имён собственных; значение имён собственных как одна из проблем современной антропонимики; теории именования, существующие в ономастике.

Ключевые слова: антропоним, семантика фамилий, диахрония, ономастический словарь, гнездовой словарь, коннотативное значение.

Постановка проблемы. Внимание к системе имён собственных, в частности, антропонимов, определяется их особым положением как слов, развивающихся по законам языка, включающих помимо лексического компонента также этнографический, исторический, социальный и культурологический. Весь процесс развития именований человека – непрерывный поиск удобной формы, отвечающей потребностям людей в чёткой идентификации личности, юридически закреплённой и соответствующей традициям, обычаям, своеобразной моде и, естественно, времени. Личные имена, отчества, фамилии людей, безусловно, являются частью лексико-семантической системы, функционируют в ее рамках и одновременно весьма чутко реагируют на любые изменения, происходящие в обществе.

Актуальность проведенного исследования обусловлена необходимостью изучения семантики и истории развития антропонимов.

Цель исследования – проанализировать научные направления, связанные с исследованием русской антропонимики, и очертить круг вопросов, связанных с изучением русских антропонимов.

Проблематика современных антропонимических исследований отличается большим разнообразием: а) описание имён собственных в их системе, б) выявление специфики антропонимов; в) установление славянских ономастических ареалов; г) изучение истории восточнославянских антропосистем и отдельных их компонентов; д) создание специальных ономастических словарей; е) словообразование антропонимов; ж) решение таких практических вопросов антропонимики, как орфография, орфоэпия, перевод, транслитерация и др. В работе представлен краткий обзор изучения русской антропонимики.

Большой вклад в изучение русских антропонимов внесли учёные В. Д. Бондалетов, С. И. Зинин, В. А. Никонов, А. М. Селищев, А. В. Суперанская, А. В. Суслова, Б. О. Унбегаун, В. К. Чичагов, Ю. А. Федосюк и др.

Традиционно российские учёные XIX – начала XX вв. всю более чем тысячелетнюю историю русской антропонимии подразделяли на два больших периода: «1) дохристианский – когда в ходу были собственно славянские по происхождению

имена; 2) христианский – когда право наречения имени стало принадлежать церкви и подавляющую массу имён составили канонические имена» [3, с. 95].

В. Д. Бондалетов предложил христианский период разделить, по сути, на три этапа, поскольку личные имена в этот временной отрезок функционировали по-разному: с XI по XIII вв. наблюдалось использование христианских имен при явном господстве неканонических; с XIV по XVII вв. отмечалось преобладание уже канонических имён и начало формирования трёхчленной формулы именования; с начала XVIII в. до 1917 г. длился период монопольного господства канонических имён, широкого распространения на все слои общества именования с помощью имени, отчества и фамилии.

Предметом исследования В. К. Чичагова была русская историческая ономастика: прозвища, отчества, родовые прозвания и фамилии XV–XVII вв. Документально проследив отношение фамилий к отчествам, образование фамилий из отчеств, роль личных имен, отчеств и прозваний в разные исторические эпохи, учёный впервые поставил вопрос о необходимости сбора и анализа современного ономастического материала: «Для истории древнерусских собственных имён и их судьбы в истории русского языка и русского народа большое значение имеет изучение современных прозвищ, имеющих широкое применение в различных кругах современного советского общества, а особенно, в речи диалектной» [17, с. 34].

Периодизация русских имён учитывает как наиболее существенные черты антропонимической системы в диахронии, так и доминирующие тенденции на современном этапе.

А. В. Суперанская рассматривает имена, отчества и фамилии, объясняет их географическое происхождение. Автор указывает, из какого языка пришло к нам то или иное имя, и дает толкование, к какому имени нарицательному языка-источника восходит личное имя. Исследователь пишет, что «основные отличительные признаки собственного имени заключаются в том, что 1) оно дается индивидуальному объекту, а не классу объектов, имеющих черту, характерную для всех индивидов, входящих в этот класс; 2) именуемый с помощью имени собственного объект всегда чётко определён, отграничен, очерчен; 3) имя не связано непосредственно с понятием и не имеет на уровне языка чёткой и однозначной коннотации» [15, с. 324].

А. В. Суперанская отмечает, что «сравнительное изучение имён разных типов позволяет выявить специфические черты, свойственные всем или многим именам разных языков, и общие закономерности, в соответствии с которыми развиваются ономастические системы» [15, с. 327].

Учёный выделяет три типа информации имени: языковую, речевую и энциклопедическую: «Языковая информация имени обычно не зависит от речевой ситуации, она не полностью раскрывается перед рядовым человеком, говорящим на данном языке, и во всем своем объёме доступна лишь исследователю. В речевой ситуации центральное значение приобретает речевая информация: адресная (связь с предметом) и эмоциональная (отношение говорящего к предмету)... Энциклопедическая информация (комплекс сведений об объекте), необходимая для введения имени в речь, основанная на экстралингвистических связях объектов» [15, с. 328].

Таким образом, исследования А. В. Суперанской являются крупнейшими в ономастике не только России, но и всего славянского мира.

Правильность склонения имён, отчеств и фамилий регламентируется справочником Л. П. Калакуцкой. Приведённые в справочнике правила орфографии и типы склонения имён собственных основаны на надёжном и обширном материале двух последних веков [5]. «Поскольку имена собственные способны накапливать и хранить обширную информацию культурно-исторического плана, то их изучение может стать продуктивным способом приобретения знаний, если эта информация будет представлена в соответствующих лексикографических описаниях» [9, с. 166].

А. Н. Тихонов изучает деривационную структуру русских личных имён. Результатом исследования является первый гнездовой словарь имён, в котором представлены мужские и женские имена со всеми производными, приводятся уменьшительно-ласкательные варианты с учётом их словообразовательных связей и отношений, этимологические справки, сведения о первоначальном значении личного имени.

Б. О. Унбегаун исследует современную систему русских фамилий в морфологическом и семантическом аспектах, анализирует исторические данные, которые способствуют лучшему её пониманию. Учёный классифицирует русские фамилии и распределяет их по группам: открестильные имена, название профессий, географические названия, прозвища [16]. Б. О. Унбегаун рассматривает так называемые «искусственные» фамилии, которые возникли как готовые формы без той предшествующей исторической эволюции, которая характерна для исконных фамилий: «фонд искусственных фамилий состоит из фамилий русского духовенства, созданных в XVIII–XIX вв., фамилий, данных внебрачным детям, псевдонимов, фамилий, придуманных писателями для своих литературных героев, и фамилии, сознательно изменённые» [16, с. 9].

Б. О. Унбегаун изучает русские фамилии славянского и неславянского происхождения с точки зрения их русификации. Исследователь выделяет и распределяет фамилии тюркского происхождения на две группы. Первая группа «восходит к эпохе Московского княжества и связана с татарским игом в России (1240–1480 гг.)» [229, с. 292] и «вторая большая группа фамилий тюркского происхождения связана с покорением в XIX в. огромных территорий в Средней Азии и на Кавказе с различным тюркским населением» [16, с. 294].

По мнению Б. Унбегауна, в силу консервативности тюркских языков «тюркские фамилии повсюду очень сходны, если не совершенно идентичны, особенно в своих русифицированных формах» [16, с. 294]. Ученый отмечает, что «более молодые фамилии тюркского происхождения возникли под влиянием русской администрации. Обычно они образуются от имени отца простым добавлением окончания *-ов/-ев* (даже к именам на *-а*, *-и*, *-ы*), редко на *-ин*» [16, с. 294].

Б. Унбегаун исследовал русифицированные фамилии тюркского происхождения и рассмотрел происхождение фамилий славянского происхождения, которые образовались от прозвищ, собственных имен, от профессии, например: *Бугаев = бугай*, *Изюмов = изюм*. Большая часть представленных в книге русских фамилий тюркского происхождения образована «в основном от собственных имен, т. к. на Руси в XVI в. было модным давать детям шуточные имена, включая и мусульманские (Мансур, Мурат), от них образовались затем фамилии. География славянских фамилий позволяет проследить исторические передвижения населения, очаги рас-

селения и его пути. Он отмечает, что «контакты между русским и тюркскими народами начались, по крайней мере, в X в. и с тех пор не прерывались» [16, с. 202].

Исследователь Т. Н. Романова занималась русскими фамилиями украинского происхождения, которые, как она отмечает, «широко распространены за пределами Украины. На территории Российской Федерации украинцы являются третьим по численности народом. Количество их достигает 4,363 миллиона человек из общего числа 142,022 миллиона, что составляет 2,97 %. Основной причиной взаимодействия русской и украинской антропонимических систем считаем исторически обусловленные тесные социально-экономические и культурные связи русского и украинского народов…» [14, с. 242].

Кроме того, по замечанию И. А. Королёвой, «...миграция населения, особенно активизирующаяся в сложных исторических ситуациях, неизбежно ведёт за собой и миграцию имён и фамилий» [8, с. 12].

На Руси княжеские фамилии возникали с XIV в. как родовые имена по названиям уделов. Фамилии дворян в России сложились с первой половины XVI в. по вторую половину XVII в. К началу XVIII в. у всех помещиков уже была фамилия. Духовенство еще в середине XVIII в. почти не имело фамилий, церковнослужителей обычно обозначали по названию церкви. В. А. Никонов утверждает, что «у крестьян фамилии появились поздно, после падения крепостного права в 1861 году. В противоположность дворянским генеалогиям, по которым произведены тысячи исследований, крестьянских родословных не изучали. Теперь лишь немногие из них можно восстановить, так как использовали три различных источника: 1) записывали уличную фамилию, если она была; 2) превращали в фамилию отчество или дедичество в ведомости рекрутов; 3) всем раскрепощённым писали фамилию помещика – так целыми сёлами получали одну фамилию» [13, с. 179–184].

Помимо этого различают личные имена по мотивам вкладывавшегося в них суеверно-мистического содержания, несшие в себе определенное родительское пожелание на счастливое будущее ребёнка. В. А. Никонов выделяет «пожелательные, профилактические, охранительно-отпугивающие, нейтральные и характеризующие» [13, с. 179–184]. Из этой проблемы вытекает вторая – какие антропонимы следует расценивать как индивидуальные уличные прозвища и как их можно различать от прозвищ – генетически автохтонных личных имён, в своё время исполняющих функции прозвищ. В качестве критериев при решении данного вопроса В. А. Никонов предложил исходить из мотивов уличной номинации в детской и взрослой среде – передразнивание, обзывание в основном по отрицательным поступкам, внешним и внутренним чертам, по уподоблению, по употребляемым в семье усечённым, уменьшительным и ласкательным формам личного имени (Пунь – от Карпунь и т. д.); в зрелом возрасте по тем же мотивам, но, кроме того, по месту жительства в населённом пункте (Нагорный), по особенностям членов семьи (Лихобаба, Сиводид), по уничижительным профессиональным прозваниям (Мелимука, Давибаран), к таким прозвищам зачислять именования по этнической принадлежности (Чехлях), по месту происхождения (Донец, Степовик), по факту появления в этой местности (Приходеть, Заблуда), а также своеобразные цеховые и запорожские прозвания.

Третья проблема, на которой остановился автор – какие критерии следует положить в основу классификации генетически автохтонных личных имен, даже уже трансформировавшихся в индивидуальные и родовые прозвища, и прозвищ уличных, приобретённых их носителями в окружающей среде [13].

Фамилий в Древней Руси не было, но начало им уже было положено. Это ощущается в документальной письменности, особенно тогда, когда дело касалось передачи имущества. Уточнять имя человека можно было по-разному: в одних случаях употребляли рядом с календарным древнерусское или дохристианское имя (*Василий Путята*), в других использовали индивидуальные прозвища (*Ивашко Широкий*), в третьих – именования по отцу (*Федька Онофриев сын*), в четвертых – по матери (*Алешка Катин*). Также было удобно назвать человека как относящегося к определённой семье. Именования семей, отчасти похожие на современные фамилии встречаются уже в древности.

Уже от конца XIV–XV вв. дошли до нас документы, свидетельствующие о передачи наименования от поколения к поколению. Это относилось лишь к знатным княжеским боярским семьям (князья: *Оболенские, Сабуровы, Морозовы* и др.). Семейные прозвания не только существуют и передаются по наследству, но начинают играть роль фамилий.

А. П. Неподкупный рассматривает антропонимы как один из компонентов истории духовной культуры народа [12]. Являясь одним из компонентов исторической и культурной жизни народа, ономастикон даёт представление об истоках современного состояния антропонимической системы имён. Учёный выделяет следующие пути пополнения онимической лексики: 1) путём онимизации нарицательных имен; 2) путём заимствования готовых имён или именных основ из других языков; 3) путём искусственного создания имён из лексики своего языка; 4) путём деривации на базе собственного имени своего языка [12].

Исследование собственных имён является многоаспектным. В связи с этим в 50–60-е гг. XX в. сформировалась особая отрасль в русской антропонимике – литературная ономастика, изучающая функционирование онимов в текстах художественной литературы: «Литературную ономастику можно определить как субъективное отражение объективного, как осуществляемую писателем “игру” общеязыковыми ономастическими нормами» [7, с. 34–40].

По мнению Т. В. Немировской, «литературная ономастика – это часть понятия “художественное целое”, способ отражения мира посредством именования, одна из составляющих проблему художественности, её магии и секретов» [11, с. 112].

Каждый из писателей употребляет собственные имена в соответствии со своим творческим методом и конкретными идейно-художественными задачами, стоящими в том или ином произведении. Как отмечает В. Н. Михайлов, «на употреблении имён лежит печать определённой эпохи, литературного направления, классовой позиции автора. Одно и то же имя может служить разным целям» [10, с. 54].

Имена собственные в художественном тексте отличаются от общеязыковых и функционально, и семантически. Так, в реальной жизни нет внутренней связи между именем и его носителем. Подчёркивается отсутствие у имён собственных лексического значения, их семантическая опустошённость. В противоположность именам нари-

цательным, они ограничиваются одной функцией – обозначения, что позволяет им только различать, опознавать обозначаемые объекты. Но в художественном произведении связь между именем и носителем вполне может быть установлена волею автора: «Имена собственные, не имеющие в языке своего предметно-логического или коннотативного значения, в художественном тексте приобретают семантический и эмоциональный потенциал, который накапливается в процессе разворота текста через авторские и персонажные характеристики обозначаемого объекта – носителя имени» [1, с. 163]. Взаимовлияние художественного текста и имени собственного имеет двунаправленный характер: «С одной стороны, обозначая единый денотат, имена собственные выполняют роль текстовой скрепы... С другой стороны, имя собственное, по мере продвижения в тексте, реализует собственно-семантическую структуру» [12, с. 23]. Для литературных онимов «коннотативное значение становится обязательным и часто выходит на первый план, обуславливая особый аспект функционирования имён собственных в художественной литературе» [4, с. 118].

Особенно актуальным сегодня представляется анализ специфики употребления имён собственных в поэтических текстах. Стремление писателя максимально использовать возможности имён собственных в поэтическом тексте приводит к тому, что они становятся одним из важнейших средств для создания ярких, неожиданных образов.

В. М. Калинкин отмечает, что «в тексте любого литературного жанра перечни, состоящие из собственных имён, не могут быть случайностью или неоправданным украшательством» [6, с. 70]. Учёный определяет роль поэтонимов как «феноменов особого рода» [6, с. 70].

Выводы. Итак, на основе сравнительного анализа наиболее значительных антропонимических исследований XX – начала XXI века мы рассмотрели наиболее важные вопросы, необходимые для раскрытия поставленной цели: антропонимика на современном этапе развития; основные функции имён собственных; значение имён собственных как одна из проблем современной антропонимики; теории именования, существующие в ономастике. Лингвисты проводят типологию имён собственных с опорой на морфологию и этимологию. Так, из рассмотренных нами классификаций фамилий треть построена на морфологическом принципе. Однако большинство авторов склонно классифицировать фамилии по их происхождению.

Список литературы

1. Автеньева Л. А. Корреляция предметно-логического и назывного значения антономасии в оригинале и переводе / Л. А. Автеньева, Т. В. Бакастова // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1988. – С. 162–167.
2. Бакастова Г. В. Имя собственное в художественном тексте / Г. В. Бакастова // Русская ономастика. – М. : Наука, 1984. – С. 23–27.
3. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : [учеб. пособие] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Буштян Л. М. К проблеме фонетической коннотации собственных имён в поэзии / Л. М. Буштян // Русская ономастика. – Одесса, 1984. – С. 118–124.
5. Калакуцкая Л. П. Фамилии. Имена. Отчества: Написание и склонение / Л. П. Калакуцкая. – М. : ТОЛК, 1994. – 95, [1] с.
6. Калинкин В. М. Семантика имён и поэтика их перечислений / В. М. Калинкин // Логос ономастики. – Донецк, 2009. – № 1 (3). – С. 70–83.
7. Карпенко Ю. А. Русская антропонимика / Ю. А. Карпенко. – Одесса : Одес. гос. ун-т, 1970. – 42 с.

8. Королева И. А. Из истории фамилий смоленского края : материалы для словаря / И. А. Королева. – Смоленск : Смоленский гос. пед. ун-т, 1996. – 156 с.
9. Максимчук Н. А. О новом типе учебного ономастического словаря / Н. А. Максимчук // Сборник научных трудов по лексикографии. – Вып. 5. – Гродно, 1998.
10. Михайлов В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имён в русской литературе / В. Н. Михайлов // Филологические науки. – № 2. – 1966. – С. 54–66.
11. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики / Т. В. Немировская // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1988. – С. 112–122.
12. Неподкупный А. П. Теория и методика ономастических исследований / А. П. Неподкупный. – М. : Наука, 1986.– 254 с.
13. Никонов В. А. Имя и общество / Владимир Андреевич Никонов. – М. : Наука, 1974 – 278 с.
14. Романова Т. Н. Российские фамилии украинского происхождения : дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т. Н. Романова. – Чебоксары, 2001 – 242 с.
15. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного : [монография] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 368 с.
16. Унбегаун Б. Русские фамилии : [пер. с англ.] / Б. Унбегаун. – М. : Прогресс, 1989. – 443 с.
17. Чичагов В. К. История русских имён, отчеств и фамилий / В. К. Чичагов. – М. : Учпедгиз, 1959. – 128 с.

Ібрагімова В. Ф. Основні проблеми вивчення російських антропонімів / В. Ф. Ібрагімова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 255–261.

У статті розглядаються наукові роботи з вивчення російських прізвищ. На основі порівняльного аналізу найбільш значних антропонімічних досліджень XX – початку XXI століття дається узагальнююча характеристика розвитку російської антропоніміки. Розглядаються найбільш важливі питання, необхідні для розкриття поставленої мети: антропоніміка на сучасному етапі розвитку; основні функції власних назв; значення імен власних як одна з проблем сучасної антропоніміки; теорії іменування, існуючі в ономастики.

Ключові слова: антропонім, семантика прізвищ, диахронія, ономастичний словник, гніздовий словник, конотативне значення.

Ibragimova V. F. The main problems in study of Russian anthroponims / V. F. Ibragimova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 255–261.

The article based on a comparative analysis of the most significant research anthroponimical XX – beginning of XXI century is given general characteristic of Russian anthroponimics. Discusses the most important issues needed to disclose goal: anthroponimics at the present stage of development, the main function of proper names, and the value of proper names, naming theory, exist in onomastics. Traditionally, Russian scientists XIX – early XX centuries. More than thousand-year history of Russian anthroponimy subdivided into two periods: «1) the pre-Christian – when the run was actually the names of Slavic origin; 2) Christian – when the right of naming the name was owned by the church and the overwhelming majority of names consists of canonical names» [3, p. 95].

V. Bondaletov proposed to divide the Christian period, in fact, in three phases, because personal names in this time period functioned in different ways. The subject of research of V. Chichagov was Russian historical onomastics: a nickname, middle name, last name and generic nicknames of XV-XVII centuries. Common place of almost all surveys about the semantics of proper names, the multitude of different and not pooled points of view are works of A. Superanskaya. The scientist observes the status of his own name in the language [15, p. 79]. A. Superanskaya considers names and surnames, explains their geographical origin, represents which language from came to us this or that name, and gives the interpretation. Tikhonov studies derivative structure of Russian personal names. B. Unbegaun explores the modern system of Russian names in the morphological and semantic aspects, analyzes the historical data that contribute to a better understanding of it.

Key words: anthroponomy, the semantics of names, diachronic, onomastic dictionary, female dictionary, connotative meaning.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 262–269.

УДК 81'2

ЗАПОЗИЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ЧЕСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПОЗНАЧЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Катачина О. О.

Львівський інститут «Міжрегіональна академія управління персоналом», м. Львів

У наведеній статті, порушено питання, що торкаються процесу запозичення нових одиниць іншомовного походження у сучасній чеській термінології позначення правопорушень. Власне ця термінологія досі не була об'єктом окремого дослідження лінгвістів. Тому і є цікавим, якими є характерні риси та особливості функціонування чеської юридичної термінології взагалі, і термінології позначення правопорушень зокрема. Крім того, цікаво яким шляхом поповнювався та продовжує поповнюватись новими іншомовними одиницями лексичний фонд сучасної чеської термінології позначення правопорушень.

Як показав аналіз наведеного матеріалу, більшість наявних одиниць є питомими. Запозичень є менше. Серед них присутні латинізми, а також одиниці з німецької, французької, італійської та англійської мов.

Ключові слова: термін, юридична термінологія, термінологічна підсистема, чеська термінологія позначення правопорушень, запозичення.

Постановка проблеми. Юридична термінологія – це специфічний пласт лексики, який обслуговує правничу галузь. Вона є вузько спеціалізованою, тобто включає в себе терміни, якими користуються спеціалісти-правники, а також державні службовці. У ній можна виділити окремі підсистеми, що притаманні лише їй: термінологія адміністративного, цивільного, кримінального права; судова термінологія та ін. Зокрема, нашу увагу, привернула термінологія позначення правопорушень, яка є однією з найдавніших складових юридичної термінології чеської мови (як, зрештою, і будь-якої іншої національної мови). Ключовим поняттям аналізованої термінологічної групи є поняття правопорушення (porušení práva). На думку правознавців, «правопорушення – це антисуспільна дія, спрямована на завдання шкоди суспільству, суспільним відносинам або особі» [3, с. 134]. Правопорушення завжди призводить до негативних наслідків як для його виконавця, так і для особи, яка зазнала шкоди (фізичної, моральної чи матеріальної). Це поняття «за своїм походженням і правовою природою є категорією історичною. Кожна історична формація ставить питання визначення поняття «правопорушення», причини та умови його виникнення і шляхів його ліквідації» [9, с. 49]. Саме терміни порушення і право (porušení і právo) є яскравим відображенням універсальної юридичної формули, правовий зміст якої полягає в тому, «…що здійснено певну дію, яка порушує порядок, цей порядок має бути відновлений шляхом виконання певної правової процедури, яка визначає відшкодування» [1,3 с. 10]. Центральне місце в цій формулі, на думку дослідників, належить концепту «порядок», якому семантично підпорядковуються концептуальне поле порушення порядку-«злочину». Адже причиною будь-якого правового прецеденту є порушення порядку. У кількісному відношенні назви порушень порядку становлять найчисленнішу групу правової лексики. Як зазначила О. Чмир, «у культурно-історичному плані

суттєве переважання назв порушень порядку серед правових лексем пов'язане з «прецедентністю» давнього права, норми якого намагалися описати кожний факт порушення порядку. Типологічно це відповідає загальній тенденції більш детально відображати в мові негативні явища» [13, с. 12].

Виходячи з визначення юридичного терміна, прийнятним для нашого дослідження вважаємо таке визначення: термін позначення правопорушення – слово або словосполучення, що позначає порушення (переступи) права. Якщо термін має визначення у нормативно-правових актах, то його вважають кодифікованим. Він є нормою для використання у всіх подальших законодавчих і підзаконних актах, діловій документації та сфері усної правової комунікації.

У чеській мові, яка сьогодні розвивається на однаковому рівні з іншими європейськими мовами, активно проходить процес запозичення та адаптації іншомовних одиниць не лише у загальновживаній лексиці, але й у термінології.

Запозичення збагачують лексичний фонд мови, допомагаючи у подальшому процесі її розвитку.

Питання дослідження запозичень в термінології розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими протягом багатьох десятиліть, цьому питанню присвятили наукові праці В. Акуленко, У. Вайнрах, Ю. Жлуктенко, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижановська, Д. Лотте, О. Муромцева, О. Олексенко, Т. Панько, О. Реформатський, В. Розенцвейг, Л. Симоненко, Е. Хауген.

У чеському мовознавстві системному дослідженню процесу запозичень присвячені праці О. Мартінцової, М. Садлікової, М. Савицького, Р. Шишкової, З. Сохової, Б. Поштолкової [22–25]. Питанню інтернаціоналізації у слов'янських мовах присвячена стаття Й. Газди [2].

Метою нашого дослідження є розгляд процесу запозичення іншомовних одиниць власне у сучасній чеській термінології позначення правопорушень. Більшість дослідників вважають, що процес запозичення заслуговує на серйозну увагу саме у сфері термінології, що є межевою ділянкою між природним і штучним у мові. Так В. Будовічова зауважує, що «одним з шляхів розвитку мови є конвергентний розвиток шляхом вирівнювання диференційованих лексичних структур при існуванні прямих чи непрямих мовних контактів, що здійснюються або між двома спорідненими мовами, чи шляхом контактування з іншими мовами…» [14]. Термінологічне запозичення, на відміну від власномовного терміна, що утворився шляхом розвитку нового значення в слові, не має «домашнього присмаку» і виразніше передає означуване поняття. Окрім того, іншомовні терміни «полегшують міжнародні контакти на науковому, технічному рівнях» [6]. На думку О. Олексенко, іншомовні елементи інколи навіть допомагають досягти однозначності терміна, замкненості термінологічної системи, тоді як національна мова тяжіє до багатозначності… [7]. І. Кочан робить висновки, що поширення в терміносистемах запозичених слів пояснюється як традицією, так і прагненням до конденсації – передавання одним словом досить складного наукового поняття [8].

Т. Панько розглядає запозичення в термінології як об'єктивний чинник еволюції терміносистем, однак вказує на доцільність такого чужомовного засвоєння

лише тоді, якщо воно відповідає життєвим потребам і не порушує національної специфіки [10].

О. Реформатський також прихильно ставився до використання запозичень у терміносистемах. За умови спільного лексичного значення мовознавець відносить інтернаціональні терміноодиниці до важливих чинників, що забезпечують взаємопорозуміння людей різних національностей, але кожній мові треба, як слушно зауважує він, граматично і фонетично засвоювати цей термін по-своєму, тобто з автохтонних позицій. Науковець наголошує на «між народності» античного спадку, що функціонує в різних терміносистемах у вигляді слів та їхніх словотворчих елементів і давно нікому вже не служить [11].

У сучасний період учені відзначають потужну хвилю запозичень (зокрема англоамериканізмів) в усіх слов'янських мовах, що для постсоціалістичних країн є ознакою зміни політичних та соціально-економічних відносин, відкритістю до світу у різних сферах життя.

Варто зазначити, що більшість сучасних дослідників-мовознавців, у тому числі й чеських, у питанні доцільності використання іншомовних слів у термінології дотримуються принципу поміркованого поєднання національних та інтернаціональних елементів. Вони заперечують як невмотивоване запозичення іншомовних номенів, так і діаметрально протилежне явище вузько національного пуризму, вважаючи, що для всіх термінів (як власне чеських, так і запозичених) необхідним є відповідність їх фонетичним, дериватологічним, морфологічним, синтаксичним, орфографічним і стилістичним нормам чеської мови. Пуристичний підхід, представлений у статтях перших видань журналу «Naše řeč» (зокрема, статті з питань використання в чеських текстах слів іншомовного походження), залишився в минулому. «Сучасна богемістична наука схильна вважати запозичення слів не результатом підкорення іншомовним впливам, а свідченням життєздатності мови і її активного ставлення до нових реалій та їх номінації» [1].

Здійсненй аналіз показав, що іншомовна термінологія функціонує, в основному, у таких стильових різновидах чеської мови права (за М. Томашеком), як науковий, педагогічний та популяризаційний, у стильовому ж різновиді правової норми перевага надається питомій термінології. Наприклад, одну з нових назв деліктів, зафіксовану у Карному кодексі як *nebezpečné pronásledování*, в текстах інших стильових різновидів передають запозиченим терміном-англіцизмом – *stalking*.

У законодавчій практиці запозичення використовують мінімально, що відповідає вимогам Законодавчих правил чеської влади [20]. Зокрема, у п. 3 статті 40 «Terminologie v právním předpisu» зазначено, що іншомовні слова в нормативно-правових актах можна вживати тільки винятково у тих випадках, коли вони є частиною загальноприйнятої юридичної термінології або є загальновживаними у тій сфері суспільної діяльності, яка зазнає правового регулювання, і їх не можна замінити чеським відповідником. Цими правилами керуються сучасні чеські законотворці під час рекодифікації певних галузей права. Так, у Пояснювальній записці до проекту Цивільного кодексу зазначено, що в тексті проекту перевага надається питомим термінам, якщо ними можна без труднощів замінити запозичений термін, наприклад, *zapsaný* замість *registrovaný*, *nakladat* замість *disponovat*,

umístění замість *instalace*, *sdělení* чи *údaj* замість *informace*). У випадках, коли запозичення «вжилося» в мові, добре освоїлось у практиці (автори наводять такі приклади, як *orgán, forma, elektronický*) або запозичений термін точніше передає певне поняття (*prekluze, detence*), перевагу надають останньому [18].

Активізація процесу запозичення є відображенням загального процесу інтернаціоналізації в сучасному лексичному складі чеської мови. Інтернаціоналізацію ж чеські лексикологи Й. Філіпец та Ф. Чермак трактують як активний «…процес запозичення слів іншомовного походження, використання іншомовних елементів у творенні нових слів, утворення нових слів під впливом іншомовної мови (кальки, у тому числі семантичні) та перенесення певних іншомовних формальних і семантичних кліше у фразеології, передусім, у сфері… наукової фразеології» [15].

За лінгвістично-хронологічним критерієм у досліджуваній термінології виокремлюємо такі групи термінів правопорушень за походженням:

1) спільнослов'янські терміни;

2) запозичення з латинської мови;

3) запозичення з інших мов.

Найдавніша частина термінів-назв правопорушень в чеській мові (*vražda, zločin, zabití, zloděj, krádež, vrah, zrádce, palič* та ін.) виникла ще в праслов'янську епоху. У мові права сучасних слов'янських мов (у їх активному і пасивному запасі) зберігається великий пласт юридичних термінів досліджуваної семантики, які демонструють спільність походження. Наприклад:

чес. *krádež*, слов. *krádež*, пол. *kradzież*, словен. *kradja*, серб. *крађа*, хорват. *krađa*, болг. *кражба*, укр. *крадіжка*, рос. *кража*, білор. *кража*;

чес. krást, слов. *kradnúť*, пол. kraść, верхньолуж. kradnyć, болг. крадна, серб. хорв. укр. красти, рос. красть, білор. красть;

чес. zabití слов. zabitie, пол. *zabójstwo, серб.* убиство, хорв. ubojstvo, слов. uboj; болг. убийство, укр. вбивство, рос. убийство, білор. забойства;

чес. zločin,слов. zločin, словен. zločin, хорв. zločin, макед. злосторство, укр. злочин, білор. злачынства.

Давність побутування названих номінацій підтверджують пам'ятки слов'янського права, наприклад, «Руська Правда»: «О оубоиство. Аще оубьєть княжа мужа в розбои» [13]; Законник Стефана Душана: Где се нађе убиство, онај који буда изазвао, да је крив, ако се и убите [4]; «Книга Рожемберзька»: «Kdy měl byt vyvolan někdo taký, o kom bylo známo, že bíje posla... Když výšší podle původu nebo stávu byl vyvolán do soudu nižším za vraždu... on má záplatit za vraždu» [19].

Питома лексика в її історичному розвитку від спільнослов'янських витоків – основа досліджуваної терміносистеми. Водночас чеська національна субмова права зазнала безпосередніх і опосередкованих впливів, що виявилося в активізації запозичень лексики та словотвірних елементів із латинської і грецької мов.

Значною кількістю одиниць серед чужомовних термінів у чеській термінології позначення правопорушень репрезентовані латинізми, як однослови, так і в складі термінологічних сполук: *adulter, delikt, delikvent, diverze/diverse, diverzant/diversant, dezerce/deserce, dezerter, diktatura, diktator, extremista, homosexualismus, ilegální,*

ilegalita, korupce, konkubinat, neofašizmus, provokace, represe, separatismus, separatista, vandalizmus, sexuální, prostituce, pornografie, legalizace, investice, technologie, databáze, radioaktivný, jaderný (material), toxikomanie, terorismus, terorista, lotr.

Це пояснюється екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками. По-перше, латинська мова довгий час була мовою науки, культури та освіти в Західній Європі, у тому числі і в Чехії. По-друге, багато латинських юридичних термінів стали інтернаціоналізмами, а передавати інтернаціоналізми засобами національної мови є надзвичайно складно. По-третє, латинізми позбавлені тих прямих і первинних значень, що їх мають слова рідної мови, а відсутність додаткових значень є досить важливою функціональною характеристикою терміна. Поширенню латини на чеських теренах сприяло також відкриття у 1348 році Карлового університету в Празі. Серед його перших чотирьох факультетів був і юридичний. А латинізми складають великий лексичний пласт мови права. Крім того, як показують дослідження з історії чеського права, воно запозичило певні норми римського права і відповідний поняттєвий апарат для їх реалізації.

Латинізми запозичені з інтернаціонального фонду європейської термінології безпосередньо або опосередковано (часто за посередництвом іншої мови).

У чеську мову також увійшли юридичні терміни безпосередньо з німецької мови. Це було спричинене історичними обставинами, за яких Чехія у ХУІІ столітті потрапила під владу корони Габсбургів. Відповідно, німецькою мовою як офіційною послуговувалися в адміністративних установах, у юриспруденції. Пуристичними зусиллями діячів чеського відродження чеська літературна мова була значною мірою очищена від німецьких слів, втім і мова права. Серед досліджуваних у цій роботі терміноодиниць німецькими запозиченнями є поодинокі терміни з пасивного запасу: *kacíř* (з нім. *Ketzer*), *mord* (нім. *Mord*), *mordovat* (нім. *Morden)* [20, с. 226, с. 321], *mordéř* (нім. Mörder),pytlák (нім. Pittel) від яких утворені похідні на чеському ґрунті (*kacířství, kacířský; mordéřství, mordéřský,pytláctví).*

Окрім запозичень з латинської та німецької мов, виокремлюємо такі запозичення з інших мов у складі досліджуваної терміносистеми:

– англійські запозичення: hackeř, hacking, warez (výroba a rozšiřování pirátského software), justice, killer, drogy, terór, gangster, pornobiznys, stalking;

– італійські запозичення: bandita, kontrabanda, mafie, mafioso.

В окремих випадках визначити джерело запозичення певного юридичного терміна буває складно (маємо на увазі не первісне джерело, а найближче – ту мову, у якій склалося певне значення слова і з якої воно потрапило до мови чеської). Порівняймо: spekulativní (нім. spekulativ, фр. spekulatif).

Використовуючи класифікацію Д. Лотте [6], запозичення у чеській терміносистемі позначення правопорушень можна поділити на такі групи:

– терміни – оригінальні запозичення (прямі запозичення, запозичення в чистому вигляді, матеріальні запозичення): mord, dezerter, delikt, bandita, genocidium, terorismus, stalking, killer;

– терміни, утворені із запозичуваних або вже запозичених елементів: banditství, sabotážník, garanční; juridický, gangsterství.

Серед запозичених термінів окрему групу становлять міжнародні терміни, так звана інтернаціональна лексика, що виражає поняття міжнародного значення. Інтернаціоналізмами традиційно називають особливий тип запозичення, що існує паралельно в щонайменше трьох неспоріднених мовах. Прикладом юридичних термінів-інтернаціоналізмів, що позначають правопорушення, можуть служити номінації: kontrabanda – фр. contrebanda, англ. contrabanda, укр. контрабанда; dezerter – фр. déserteur, нім. Deserteur), укр. дезертир, hackeř – нім. Hacker, фр. hacker, укр. хакер та багато інших. Іншомовні елементи часто беруть участь у творенні багатокомпонентних термінологічних словосполук: protizákonná adopce, pokus o deflorace, dětská prostituce.

Каталізатором змін, що відбуваються в сучасній чеській мові, є суспільні процеси, пов'язані зі вступом країни до Європейського союзу. Інтерес до приєднання до ЄС активізував процес запозичення (та витворення на власному ґрунті) багатого корпусу мовних засобів європейської інтеграції. Відповідно до §217 Римських договорів, мови усіх країн-членів ЄС визнаються офіційними й функціональними. Європа вважає мовне розмаїття своїм цінним спадком і запроваджує «антиглобалізаційні» заходи для забезпечення рівноправного функціювання всіх європейських мов. Це спонукає країни здійснювати стандартизацію мовних засобів європейської інтеграції. Ян Корженський називає стандартизацію свідомою кодифікацією, проведення якої є серйозним завданням не тільки для професійних установ, що займаються мовою (академій наук та мовних кафедр університетів), вона вимагає запровадження також цілого комплексу заходів з боку держави [20, с. 36].

Утворення мовних засобів для обслуговування потреб європейської інтеграції як явище неологічне посилює тенденцію не тільки до інтернаціоналізації мови, а й протилежну до неї тенденцію до націоналізації. На такий вплив глобалізаційних процесів на мову вказує М. Грдлічка: «З одного боку, відбувається взаємовплив різних мов, викликаний зовнішньою дією глобалізації, намаганням віднайти універсальний спосіб порозуміння, а з іншого, відбувається свідоме використання регіональних мов як вияв внутрішньої потреби ідентифікації» [16, с. 42]. «З тенденцією до націоналізації пов'язана формальна та змістовна адаптація інновацій, яка полягає в «поширенні так званих «вирівнювальних» процесів» [13]. В офіційній комунікації «вирівнювальні» процеси проявляються передусім у номінативній сфері, в утворенні власних відповідників запозиченим лексемам.

Висновки. Отже, сучасна чеська термінологія правопорушень генетично неоднорідна. Порівняно з питомим лексичним фондом аналізованої терміносистеми кількість запозиченої лексики у ній невелика. Процес запозичення нових лексичних одиниць взагалі є дуже необхідним і актуальним в усі часи, і він буде продовжуватися і далі, але він обов'язково мусить дати можливість функціонування в рівних умовах і власне слов'янським одиницям, бо без подібної синхронності не можна говорити про розвиток мови.

Список літератури

1. Безулик О. Тенденції розвитку офіційного чеського діловодства / О. Безулик // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54 – С. 122–127.

2. Газда Й. Интернационализация как интегрирующий элемент языков среднеевропейского пространства / Й. Газда // Litteraria humanities XI. Перекрестки культуры: Средняя Европа. – Brno, 2002. – С. 131–142.
3. Головченко В. В. Юридична термінологія : [довідник] / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
4. Душанов законик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dusanov-zakonik.com.
5. Кочан І. Слова з міжнародними терміноелементами на позначення кількості, розміру, сукупності у сучасних терміносистемах / І. Кочан // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 82–89.
6. Лотте Д. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов / Д. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 149 с.
7. Образование и правописание трёхэлементных научно-технических терминов / [ред. Д. С. Лотте]. – М. : Наука, 1969. – 119 с.
8. Олексенко О. Місце конструктивно зумовлених значень у формуванні української терміносистеми / О. Олексенко, Я. Сазонова // Филолог. анализ: теория, методика, практика. – Киев; Харьков; Херсон : АПН Украины; ХГПУ; ХГПИ.– 1996. – Вып. 8. – С. 84–88.
9. Остапенко О. І. До визначення поняття «адміністративне правопорушення» / О. І. Остапенко // Мова і культура нації. – Львів, 2001. – С. 49–52.
10. Панько Т. Концептосфера термінологічної розбудови української мови / Т. Панько // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14–21.
11. Реформатский А. Введение в языковедение / А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 269 с.
12. Руська Правда та Литовський Статут. ЕУ–ІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/rizne/pravdstat.htm
13. Чмир О. Р. Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / О. Р. Чмир. – К., 2005. – 20 с.
14. Budovičová V. Spisovné jázyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný stav v slovenčine a češtine / V. Budovičová // Slovo a slovesnost. – 1974. – Č. 3. – S. 173–184.
15. Holub J. Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím / J. Holub, S. Lyer. – Praha : SPN, 1973. – 327 s.
16. Hrdlička M. Globalizace světa a jej důsledky pro jazykovou a odbornou kompetenci při převodu / M. Hrdlička // Odborná komunikácia v zjednotenej Európe : zborník referátov z medzinárodného seminára (Banská Bystria, 2–3 októbra 2002) / edit. Alena Ďuricová, Vlasta Křečková, Banská Bystrica. – Praha, 2002. – 121 s.
17. Filipec J. Česká lexikologie / J. Filipec, F. Čermak. – Praha, 1985. – 281 s.
18. Francek J. Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách / J. Francek. – 1. vyd. – Praha : Rybka, 2002. – 370 s.
19. Kniha starého pána z Rosenberka // Archiv český čili stare písemné památky české I morawské z archivůw domácích i cizích sebral a wydal František Palacký. Djl prwý W Praze. – Praha: W kommissí u Kronbergra i Řiwnáče, 1840. – S. 447–484.
20. Kořenský J. Právní jazyk, právní komunikace a interpretace / J. Kořenský // Stát a právo. – 1989. – № 27. – S. 33–40.
21. Legislativní pravidla vlády [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vlada.cz/ssets/ppov/lrv/legislativn__pravidla_vl_dy.pdf
22. Martincova O. Problematika neologismů v současné spisovné češtině / O. Martincova. – Praha, 1983. – 160 s.
23. Poštolková B. O české terminologii / B. Poštolková, M. Roudný, A. Tejnor. – Praha : Academia, 1983. – 132 s.
24. Sádliková M. Ke konfrontačnímu studiu dynamiky slovní zásoby / M. Sádliková, N. Savický, R. Šišková // ČsR 33. – 1988. – № 2. – S. 56–60.
25. Sochová Z. Co v slovnícícch nenajdete (Novinky v současné slovní zásobě) / Z. Sochová, B. Poštolková // NR 75. – 1992. – № 2. – S. 225–246.

Катачина Е. В. Заимствования в современной чешской терминологии для обозначения правонарушений / Е. В. Катачина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 262–269.

В статье затронуты вопросы, касающиеся процесса заимствования новых единиц иностранного происхождения в современной чешской терминологии обозначения правонарушений. Именно эта терминология до сих пор не была объектом отдельного исследования лингвистов. Потому интересно, каковы характерные черты и особенности функционирования современной чешской юридической терминологии вообще, и терминологии обозначения правонарушений в отдельности. Кроме того, интересно, каким путём пополнялся и продолжает пополняться новыми иностранными единицами лексический фонд современной чешской терминологии обозначения правонарушений.

Как показал анализ материала, большинство единиц являются именно славянского происхождения. Заимствований меньше. Среди них присутствуют латинизмы, а также единицы из немецкого, французского, итальянского и английского языков.

Ключевые слова: термин, юридическая терминология, терминологическая подсистема, чешская терминология обозначения правонарушений, заимствования.

Katachina E. Borrowings in modern Czech terminology to designate offences / E. Katachina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 262–269.

In the article touches upon the issues related to the borrowing of new units of foreign origin in modern Czech terminology, designations offences. This terminology has not yet been the subject of a separate study of linguists. It is interesting, what are the characteristic features and peculiarities of functioning of modern Czech legal terminology in General, the designations and terminology offences separately. In addition, wondering which way replenished and continues to grow with new foreign units lexical Fund of modern Czech terminology, designations offences.

As analyse of material show, that main of terms that mean delict's are slavic origin. international terms of this semantic is a little bit here. There are from latin, german, french, italian and english languages.

Key words: the term, juridical terminology, terminology system, Czech terminology that mean delict's, the borrowd's.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 270–276.

УДК 811.161.2

МОВНИЙ КОД УКРАЇНЦЯ

Котелевець К. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків

У статті розглядається проблема мовного коду українця, визначаються його демографічно-лінгвістичні та духовно-психологічні параметри. Описується поняття «мовний код», «субкод», «соціокод», «перемикання кодів». Аналізується мовна ситуація в Україні й основні нормативні акти, що регулюють мовні питання в нашій державі та встановлюють її мовну політику. Пропонується авторське визначення поняття «український мовний код», яке ще не було озвучене в теорії вітчизняної лінгвістики.

Ключові слова: мовний код українця, український мовний код, мовна ситуація, мовна політика, перемикання кодів, соціокод, субкод, суржик.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми мовного коду вже давно набула світового рівня. Концепції цього комунікаційного феномену висували видатні вчені: філософи, логіки, математики (Н. Бор, М. Мак-Люен, У. Матурану, Ч. С. Пірс, Ч. У. Морріс, У. Еко); літературознавці (Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Лотман); антропологи й етнологи (Б. Маліновський, К. Леві-Строс); історики релігій, культури, мистецтв (О. Лосєв, П. Флоренський); психологи (Л. Виготський, М. Жинкін, Ж. Піаже); лінгвісти (Ф. де Соссюр, Р. Якобсон, В. Іванов, Н. Мечковська, Б. Успенський).

Однак залишається ще величезна кількість глобальних питань у багатогранній сутності мовного коду (кодів), на які ще немає відповіді. До таких питань можна віднести проблеми національних мов, особливо в білінгвістичних співтовариствах, до яких відноситься й Україна.

На даний момент можливо констатувати, що визначення поняття «мовний код українця» у мовознавстві (світовому й українському) не існує. І це викликано не тільки нескінченною низкою трагедій, перипетій та інших перетворень, які протягом всієї історії супроводжували шлях становлення української нації, але й складністю, неоднозначністю і суперечливістю та, так би мовити, делікатністю питань щодо мовного коду українця. Це підкреслила в одному з інтерв'ю авторка фундаментальних наукових праць щодо психоісторії коду української літератури професор Н. Зборовська: «Знаєте, код втілює в собі мету метафізичних спроб. Мені дуже хотілося знати, чи у нашій програмі стоїть самознищення у майбутньому чи розквіт і відродження. Якщо розквіт, то потрібно шукати його потенційні можливості. Але для цього треба активізувати пам’ять, провести глибинні дослідження, починаючи з фольклору. Це дуже велика праця» [5].

Тобто, проблема не тільки існує – вона дуже актуальна і потребує величезних зусиль з боку науковців для її, якщо не повного, то хоча б часткового, поступового, а найголовніше – об’єктивного вирішення.

Не можна сказати, що вчені різних поколінь оминали питання українського мовного коду – вони, не вживаючи цього терміна, висвітлювали окремі його сторони, рухаючись і до цілісних концепцій.

І. Нечуй-Левицький, з хистом професійного філолога, доводив, що в основі літературної української мови повинна бути мова народна, фактично припускаючи, що український мовний код закладений саме в останній. І. Франко, бачив в українській мові (в її коді) «репрезентантку національної єдності». О. Потебня наблизився до розв'язання основних питань мовного коду, конкретизуючи й обґрунтовуючи поняття «характер мови», «внутрішня форма слова», вимальовуючи параметри мовної картини світу.

Тематика, яку зараз можливо означити як дослідження мовного коду українця, турбувала також відомих українських та російських дослідників, митців й громадських діячів другої половини XIX століття – початку XX століття: В. Боржковського, В. Веца, В. Гнатюка, П. Єфименка, В. Іванова, П. Куліша, А. Курка, О. Малинку, Ф. Николайчика, В. Петрова, В. Попова, Е. Романова, К. Студинського, М. Сумцова, П. Тиханова, О. Шахматова, В. Щепотьєва, В. Ягіча та інших мислителів.

Вагомий внесок у розкриття цієї ж тематики зробили українські дослідники XX – початку XXI ст.: Ф. Бацевич, О. Білецький, С. Бевзенко, Й. Дзендзелівський, В. Жайворонок, Д.Затонський, Н. Зборовська, Я. Ісаєвич, П. Кононенко, І. Матвіяс, Л. Масенко, О. Тараненко, З. Терлак, К. Трофимович, В. Труб, В. Савицький, Л. Ставицька, О. Сербенська, В. Радчук та багато інших вітчизняних учених, а також представники української діаспори – О. Горбач, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький, Д. Чижевський, Ю. Шевельов (Шерех).

І, не зважаючи на обсяг і різноманіття наукової думки, ще раз необхідно підкреслити, що навіть приблизного визначення понять «мовний код українця» або «український мовний код» не існує.

Мета роботи полягає у спробі визначити деякі характерні риси мовного коду українця за трьома критеріями – політичному, демографічно-лінгвістичному та духовно-психологічному, а також запропонувати авторське визначення поняття «український мовний код».

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: схарактеризувати мовну політику та ситуацію в Україні; проаналізувати думки мислителів щодо духовного складника української мови; визначити деякі особливості мовного коду українця та перспективи його розвитку; запропонувати авторське визначення поняття «український мовний код».

Об'єкт дослідження – деякі характерні риси мовного коду українця та поняття «український мовний код», а за предмет править підґрунтя мовного коду українця та українського мовного коду.

Новизна дослідження визначається спробою виокремити деякі риси мовного коду українця, а також ввести поняття «український мовний код», чого раніше в українському мовознавстві не робилося.

У наукових колах зараз популярне визначення мовного коду, запропоноване відомим російським мовознавцем Л. Крисіним: «Будь-який засіб комунікації − природна мова, штучна мова типу есперанто, система жестів (наприклад, та, що складає мову глухонімих) і т. ін. – можна назвати кодом. Іноді поряд із цим терміном уживається термін субкод. Ним називають які-небудь різновиди коду. Якщо, скажімо,

національна мова членується на такі різновиди, як територіальні діалекти, міське просторіччя, соціальні й професійні жаргони, літературна мова, то ці різновиди є субкодами стосовно коду − національній мові. Як комунікативний засіб субкод звичайно має менший набір функцій і більш вузьку сферу застосування, ніж код» [7, с. 61−62].

Тобто, мовний код – це ієрархічна система мови, вищою ланкою якої є національна мова. Але у деяких державах офіційно визнаються як державні дві або декілька національних мов. У таких випадках логічно стверджувати про існування двох або декількох національних мовних кодів, відслідковуючи їх горизонтальні взаємозв'язки та інтерференцію.

В устояних державах з проблемами щодо понять «нація» та «національна мова» вже давно існує відносна ясність. В Україні ці питання перебувають на дискусійних стадіях, іноді дуже жорстких і заплутаних. Справа у тому, що навіть в Конституції України терміни «нація» та «національна мова» відсутні. Наш «Основний Закон» оперує поняттям «народ» та «державна мова» (ст. 5 й інші та ст. 10 Конституції України). Згідно зі статтею 10-й Конституції державною мовою України визнається українська мова. Таке ж твердження міститься й у ст. 2-й Закону «Про мови в Українській РСР» від 28.11.89 року (введений в дію з 1.01.91 року) та ст. 7-й Закону «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012.

Однак, також у Законі 1989 року було чітко сказано, що держава повинна створити усі необхідні умови для нормального розвитку та функціонування мов інших національностей, тих, які проживають в Україні. Законом також було закріплене вагоме значення російської мови [4].

Закон «Про засади державної мовної політики» істотно розширює використання регіональних мов, якщо кількість носіїв цих мов не менше 10% від населення певного регіону, а в окремих випадках й менше 10%. Дія закону розповсюджується на 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську (циганську), румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську і кримчацьку. Частина 7-ма ст. 7-ї Закону зобов’язує навіть громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати та використовувати таку мову.

Закон містить неоднозначне визначення терміну «рідна мова», трактуючи його таким чином: «рідна мова – перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві» [4].

Виходячи з постулатів Л. Крисіна, для визначення мовного коду тієї або іншої нації необхідно, у першу чергу, проаналізувати мовну ситуацію, якою називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях. Мовна ситуація завжди прив'язана до певної території. Під час опису мовних ситуацій використовують три ряди ознак: кількісні ознаки включають кількість ідіомів (мов, діалектів, говорів, варіантів) на даній території, кількість мовців на кожному з них, кількість комунікативних областей, що обслуговуються кожним ідіомом; якісні ознаки характеризують співвідношення ідіомів (родинні або неспоріднені різновиди однієї мови або різних мов й т. ін.), функціональну рівнозначність або нерівнозначність ідіомів, характер ідіома, який домі-

нує; оцінні ознаки – це зовнішні й внутрішні оцінки ідіомів за різними параметрами: комунікативна придатність, престижність, естетична цінність тощо.

За даними Держкомстату України загальна кількість населення України за січень – червень 2009 року складала 46086498 осіб, із них – 31559128 міських жителів та 14527370 – мешканців сільської місцевості.

Згідно з Переписом населення 2001 року, більшість громадян України є етнічними українцями (77,8%), тоді як росіяни становлять найчисленнішу меншину (17,3%). Решта населення (5%) – це білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї та інші групи національних меншин (усього в Україні понад 130 національностей). Із загальної кількості населення України 67,5% заявили, що їхньою рідною мовою є українська, а 29,6% – російська.

Якісні ознаки мовної ситуації в нашій державі характеризуються активною взаємодією споріднених мов – української та російської, чому сприяє, насамперед, їхня системна близькість, наявність загальних граматичних категорій і засобів їхнього вираження, а також значний лексичний шар, що сходить до загального кореня. Така подібність двох мов, у свою чергу, сприяє тому, що проникнення елементів однієї мови в іншу (інтерференція) практично не впливає на ефективність комунікації. У зв'язку з цим мовець не замислюється над тим, одиниці якої мови він використовує у своєму мовленні. У випадку взаємодії української й російської мов процес інтерференції може досягати високого ступеня інтенсивності, під час опису подібних випадків у лінгвістиці нерідко використовується термін «*суржик*», який на Україні вживають, за різними даними, від 5-ти до 8-ми мільйонів осіб.

За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведеного у 2003 році, українська, російська мови, а також суржик використовуються громадянами різних регіонів держави таким чином:

схід − українська – 3,7 %, російська – 86,8 %, суржик – 9,6 %;

східно-центральний регіон – українська – 31,9 %, російська – 46,4 %, суржик – 21, 7 %;

південь – українська – 5,2 %, російська – 82,3 %, суржик – 12, 4 %;

центр – українська – 61,2 %, російська – 24,2 %, суржик – 14, 6 %;

захід – українська – 94,4 %, російська – 3,1 %.

Слід зазначити, що інтерференція мов обумовлює не тільки взаємодію української та російської. На заході України сильно відчувається вплив польської, румунської, угорської мов на українську зі зворотним зв'язком.

Комунікативна придатність української мови менше ніж тих, які отримали статус мов міжнародного спілкування, – англійської, російської, але, якщо говорити про жителів України – її носіїв, – то їх комунікативна здатність значно більша ніж, наприклад, у корінних росіян. Таку перевагу дає білінгвізм, властивий українцям, незалежно від території їхнього мешкання в нашій країні (очевидно й у діаспорах), адже майже все населення держави володіє, як мінімум, двома мовами і здатне до досить вільного перемикання мовних кодів. Звичайно, мовний дисбаланс різних регіонів України впливає на ступінь знання і використання українцями державної та рідних мов, але переважна їх більшість відзначається двомовністю. Націоналістичні мовні тенденції завжди знижують рівень комунікативної придатності населення тієї

або іншої країни, у тому числі й України. Тому необхідна чітко виважена мовна політика держави, спрямована на опанування всіма громадянами (незалежно від національності, віросповідання) правильною літературною українською мовою як мовою державною, а також на розвиток мов національних меншин, на більшу увагу до іноземних мов. Останнє обумовлене не тільки негативною практичною стороною сучасних реалій, коли мільйони українських громадян вимушені шукати роботу в Росії й інших іноземних державах, але й явним позитивом все більшого визнання України рівноправним членом міжнародного співтовариства, асоціювання її в Європейський Союз. Яскравим показником необхідності вдосконалення полімовної здатності українців став останній Чемпіонат Європи з футболу, перед і під час якого сотні тисяч наших громадян прискорено оволоділи основами найбільш поширених європейських мов – англійської, німецької, французької.

Естетична привабливість української мови не підлягає сумніву і це не треба доводити. Її звучання завжди порівнювали з піснею солов'я. Але раніше це звучання не було таким частим і виразним як зараз. Тому люди, постійно слухаючи українську мову в літературній вимові, в хороших піснях, почали відчувати смак до неї. Вона стала для них значно привабливішою.

У недавньому минулому українська мова була недостатньо (якщо не сказати більше) престижна. Ще М. Гоголь з іронією показав у «Ночі перед Різдвом» як один з козаків, бажаючи блиснути своєю ерудицією, спробував вимовити Вакулі фразу російською мовою, яка була і залишалася довгі роки елітною. Українська мова вважалася сільською, мовою нижчих прошарків населення – її просто соромилися.

Зараз ситуація змінюється просто на очах. Українська мова стає звичною на вулицях міст, у побутовому спілкуванні, в салонах аристократичного та культурного бомонду. Показовим тут може служити і приклад Президента України В. Януковича, який, на відміну від попередніх Президентів, українською володів не дуже добре. За короткий термін йому вдалося значно вдосконалити свої україномовні знання, пройнятися духом української мови. Він з явним задоволенням спілкується державною мовою на всіх рівнях, включаючи міжнародний.

Все це значно краще піднімає авторитет української мови серед населення й у світі, ніж якісь заборони або націоналістичні заклики і політичні «роздування» мовного питання До речі, мовне питання за своєю гостротою займає лише 26-те місце серед інших злободенних українських проблем.

Мовний код українця – це своєрідний код визначеної особистості, за яким її можна ідентифікувати, виокремити від інших національностей.

Узагальнений мовний код українця можна характеризувати: визначеною системністю; яскраво вираженим українсько-російським білінгвізмом, який в процесі інтерференції мов дає таке ненормативне утворення як «суржик», що займає зараз значне місце в системі цього мовного коду; спрямуванням у бік полілінгвізму; значною різницею обсягу вживання української та російської мов у східному, південному, центральному, західному регіонах; проникненням у нормативну мову ненормативних лінгвістичних утворень.

Слід зазначити, що ненормативна лексика саме українського походження сходить до бурсацького жаргону та арго лірників XVIII–XIX століть [за яким джерелом? Хто це сказав?].

Великі мислителі порівнювали мову з душею народу. Наприклад, К. Ушинський був чи не першим з тих, хто вважав, що мову необхідно досліджувати і вивчати як універсальний засіб самопізнання й самотворення народу. «Мова народу, – писав він, – кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається за межами історії. У мові одухотворяється весь народ, вся його батьківщина, – в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, вустах народних поетів… Мова найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі й живущі покоління народу в одне велике, історичне живе ціле.

В поняття коду української мови Н. Зборовська вкладала щось більше, ніж просто вміння розмовляти і писати українською: «Гоголь писав російською, але у своєму мовленні був носієм національного, українського коду. А Марко Вовчок імітувала українське мовлення, але несла в ньому імперський російський код» [5].

Висновки. Отже, «український мовний код» − це природньо, духовно, культурно, естетично збагачена українськими національними ідеалами лінгвістична система, що відбиває зовнішню взаємодію та внутрішню інтерференцію двох великих (український і російський) і значної кількості малих мовних масивів, у якій домінує український мовний пласт, а також досить значними ненормативними включеннями у вигляді суржику і вкрапленнями арготизмів, жаргонізмів, сленгізмів.

Безперечно, що український мовний код буде розвиватися не на базі відособлення української мови, а активної її взаємодії з іншими мовами.

Список літератури

1. Андрейчук Н. І. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці / Н. І. Андрейчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 113–117.

2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2008. – 240 с.

3. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» // [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=8312-11

4. Закон України «Про засади державної мовної політики» / Відомості Верховної Ради (ВВР). – № 23. – К., 2013. – С. 213.

5. Знищене «Пришестя вічності» // Україна молода. – № 194 за 20.10.2006. Режим доступу до журналу: http://www.umoloda.kiev.ua/number/780/164/28373/

6. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : [монографія] / Г. Касьянов. − К. : Либідь, 1999. − 352 с.

7. Крысин Л. П. Кодовые переключения как компонент речевого поведения человека / Л. П. Крысин // Речевое общение: специализированный вестник. − Вып. 3 (11). – Красноярск, 2000. − С. 61–64.

8. Курохтина Т. Н. Межязыковая интерференция в условиях близкородственного украинско-русского двуязычия : автореф. дис. на соискание учёной степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / Т. Н.Курохина. – М., 2010. – 23 с.

9. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 163 с.

10. Ушинський К. Д. Рідна мова / К. Д. Ушинський // Розумне, добре, вічне. – К., 1989.

11. Шумлянський С. В. Мовна політика у двомовному суспільстві (на прикладі України) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / С. В. Шумлянський. − К., 2009. − 20 с.

12. Яременко С. А. Реалізація мовного коду в білінгвальному середовищі / С. А. Яременко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : [зб. наук. праць]. – Вип. 21. – К. : Університет «Україна», 2010. – С. 102–114.

Котелевец Е. В. Языковый код украинца / Е. В. Котелевец // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 270–276.

В статье рассматривается проблема языкового кода украинца, определяются его демографо-лингвистические и духовно-психологические параметры. Описывается понятие «языковой код», «субкод», социокод». Анализируется языковая ситуация в Украине и её основные нормативные акты, которые регулируют языковые вопросы в нашем государстве и создают её языковую политику. Предлагается авторское определение понятия «украинский языковой код», которое ещё не озвучивалось в теории отечественной лингвистики.

Ключевые слова: языковой код украинца, украинский языковый код, языковая ситуация, языковая политика, переключение кодов, социокод, субкод, суржик.

Kotelevec K. V. The Language Code of the Ukrainian / K. V. Kotelevec // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 270–276.

It is considered the problem of the language code of the Ukranian in the article, also it is defined its demographic-lingvistics and physic-phycological directions. It is described the actualty of the topic. The author described the works of linguvis who studiedt the language code. The author is described the notion of «language code», «sub-code», «sociocode». It is described use of the mixture of the languages in different regions of the state. The author is described language situations using three rows of characters: quantitative characteristics include the number of idioms (language, dialect, dialects, options) in the area, number of speakers at each of them, the number of communication areas served by each idiom. It is analysed the language situation in the Ukranian and its mained of standart acts, that regulated question of language in our state and crated its of language policy. It is suggested the author definition of the notion «the Ukranian language code».

Key words: the language code of Ukranian, the Ukranian language code, the language situation, the language policy, the code-switching, sociocode, language code, sub-code, the mixture of the languages.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 277–281.

УДК 811.161.1

ЭКСПРЕССИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНИЗМА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ УКРАИНЫ)

Кошман И. Н.

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, г. Луганск

В статті йдеться про деякі актуальні питання, що характеризують використання українських елементів у російськомовних текстах України. На матеріалі публіцистичних текстів, текстів інтернет-видань й інтернет-форумів розглядаються різні способи використання українізмів для створення експресивно забарвлених контекстів. Описуються тропеістичне використання українізмів і введення в текст експресивно забарвлених лексем. На прикладі одиниці «*попередник*» розглядаються експресивні можливості ключових слів.

Ключові слова: українізм, текст, експресивний, троп, стилістичне значення.

Постановка проблемы. Самой яркой чертой современных русскоязычных текстов Украины является высокая частотность апелляций к украинским конструкциям различных типов.

Способность иноязычных элементов выполнять то или иное стилистическое задание замечена уже давно. Они обычно упоминаются в списках единиц, обладающих экспрессивным потенциалом [4, с. 48; 7; 2, с. 211; 5, с. 172; 9, с. 471; 3, с. 259; 6; 8]. Таким образом, само включение украинских конструкций в русский текст, рассчитанное на достижение определенного стилистического эффекта, не является чем-то совершенно новым и не отмечаемым ранее. Новизна в современной языковой ситуации Украины в ином – в частотности украинизмов как стилистических единиц, в многоликости их как стилистического ресурса и в их использовании для выражения широкого спектра экспрессивных значений.

Цель данного сообщения состоит в описании особенностей украинизмов как носителей экспрессивных значений в современных русскоязычных текстах Украины. Материалом для анализа послужили тексты русскоязычных газет и журналов, создающихся и издающихся в Украине («Бизнес», «Днепр вечерний», «Зеркало недели. Украина», «Корреспондент», «Молодогвардеец», «Новая», «Украина–Центр»), а также материалы украинских русскоязычных интернет-изданий и интернет-форумов.

В данном случае принимается широкая, восходящая к работам Ш. Балли, трактовка экспрессивности. Вслед за В. Н. Телия, которая подчеркивает, что экспрессивность представляет собой «совокупный продукт», экспрессивностью считается «не-нейтральность, остранение, деавтоматизация, придающие речи необычность, а тем самым и выразительность» [12, с. 7].

Анализ современных текстов позволяет выделить несколько способов использования украинизмов для создания определенного экспрессивного ореола текста.

Во-первых, достаточно частотно тропеическое функционирование украинизмов. Тропы на языковом стыке контрастны и оригинальны.

Отличаются разнообразием украинские единицы в метафорическом употреблении: *Но для мотолюбителей, которые приобрели своих стальных* ***«коників»*** *до 1 января 2010 г., предусмотрена регистрация по упрощенной схеме…* (Б 2010, № 45); *И многие из них давно уж* ***«наймитами»*** *стали в чужих сериалах* (ЗНУ 2012, № 49); *Кстати, чтобы не было обидно, стоит национализировать и* ***«маєток»*** *Ющенко в Новых Безрадичах. Со ставком и ветряками* (К 2013, № 6); *Обсудить свои дальнейшие действия областные* ***«ватажки»*** *собрались еще в воскресенье вечером, сразу после демарша «УДАРа»* (obkom.net.ua).

Создают синекдоху украинские лексемы в следующих контекстах: *Кто будет объединять отдельные украинские земли под одной государственнической* ***булавой****?* (ЗНУ 2011, № 7); *Но как только гетманская* ***булава*** *очутилась у Януковича, Бобов вступает в Партию регионов, в сжатые сроки став сердечным поверенным уже губернатора Тулуба* (obkom.net.ua).

Используются украинизмы в метонимических переносах: *По словам Шмаюна, недавно от властей Киевщины поступил негласный приказ –* ***«майдан»*** *вдоль дороги на Борисполь убрать* (ГК 2010, 26.04); *И я помню, что когда после работы люди иногда шли выпить* ***чарку****…* (УЦ 2012, № 35)

Украинские элементы включаются в перифрастические обороты: Не надо быть крупным аналитиком, чтобы понять: ее активное участие в кампании «противсіх», на самом деле было **кампанией «відомозакого»** (ЗНУ 2012, № 17); Но сейчас Кличко – это «слон», которого водят по необъятным весям **нашей жовто-блакитної родины** и на него опять начинают, как в 2004 году стекаться толпы зевак (hvylya.org); Причем для его приближения Ивану-дураку вроде как с печи даже слазить не надо – все, мол, сделают кудесники из **партии «покращення»** (pravda.com.ua).

Совершенно особое место в перечне тропеических средств принадлежит иронии. Отчасти потому, что эти иронические смыслы вполне отвечают духу времени (О. П. Ермакова, Е. А. Земская, Э. Лассан, О. А. Лаптева, Г. Я. Солганик), отчасти, потому, что языковой стык создает новые возможности именно для иронии: троп заостряется, выталкивается на поверхность контекста: Минувшее воскресенье в Бобринецком районе стало двойным праздником: к пасхальным торжествам добавилось и **«свято»** демократии – выборы депутата областного совета взамен ушедшего на повышение Станислава Березкина (УЦ 2011, № 17); …со всей ответственностью заявляю: практически НИКТО из украинских **«митців»**, ставших в последнее время почетными «народними», не соответствует ни единому слову в положении о государственном звании (ЗНУ 2013, № 25); Однако, лидерские позиции во всех восьми округах столичного региона, все равно занимают провластные выдвиженцы: Татьяна Засуха, Михаил Поплавский, Александр Онищенко, прочие **«достойники»** (lb.ua); Одним из наибольших своих **«надбань»** за годы руководства Радой он считает... только не смейтесь, крымскую дачу товарища Молотова (lb.ua); …это и сигнал будущим силовикам и судьям: не трогайте систему круговой поруки в верхах, ограничивайтесь чемоданом **«внесків»** и борьбой с неорганизованной преступностью (lb.ua).

Во-вторых, в русские тексты включаются экспрессивно маркированные украинские единицы разных типов – лексемы, стилистическая значимость которых сформировалась в системе украинского языка: Раз сняли, значит, наверное, страшный **падлюка** был (Н 2009, 29.03); По всем трем перечисленным видам деятельности учет должен вестись отдельно – а в «Теплокоммунэнерго» считают все **гамузом** (М 2011, № 33); Село живет размеренной жизнью, здесь нет ни магазина, ни «клюба», ни даже **генделыка** (lb.ua); Гордая Птичка: Типичный **местечковый рагуль**, которому плевать на страну, лишь бы пузо было сыто и никто не мешал петь бездарные песни (korrespondent.net); Игорь Ковальский: *На Украине, сельский житель Новороссии, никогда не понял бы Галицкую* ***Гвару*** (lb.ua)[1]; a1947norov: *Правда, сегодня есть много лидеров* ***местечкового*** *масштаба, из которых может проявиться О Д И Н* (lb.ua); Себя спасти: Уголовники и бандиты не хотят ни на **гилляку**, ни в тюрму (censor.net.ua).

«Не-нейтральность» выделенных украинизмов фиксируют словари украинского языка: *гамузом – розм.* [1, с. 172]; *генделик – мол.* [11, с. 103]; *гілляка – розм.* [10, 2, с. 69]; *містечковий – зневажл.* [1, с. 679]; *рагуль – крим., мол.* [11, с. 283]; *падлюка – лайл.* [1, с. 875].

Очевидно, что в этом случае экспрессивный ореол контекста создается, главным образом, украинизмами со сниженными стилистическими значениями. Это вполне согласуется с общей тенденцией к насыщению публицистической речи разговорными элементами, которая отмечается лингвистами (Е. А. Земская, В. Г. Костомаров, М. В. Панов, Г. Н. Скляревская, Г. Я. Солганик) уже на протяжении значительного времени.

В-третьих, в формирование экспрессивного ореола текста вносят свой вклад ключевые слова, в частности, авторская группа украинизмов – лексем, «вытолкнутым» в «ключевые слова текущего момента» (Т. В. Шмелева) определенными политиками или политическими группами: *вона*; *любі друзі*; *маємо те, що маємо*; *покращення; тому що; хатинка* и т. д.

К этой группе следует отнести и украинизм *попередник*, включение которого в ключевые слова связывается с именем премьер-министра Украины Н. Я. Азарова.

Слово *попередник* в толковом словаре украинского языка описывается как нейтральная лексема, одним из лексико-семантических вариантов которой является вариант '*той, хто своєю діяльністю передував діяльності когось іншого в тій самій галузі*' [10, 7, с. 189].

Чрезвычайно частое повторение Н. Я. Азаровым лексемы *попередник*, а также не соответствующее нормам литературного языка произношение этой единицы становятся причиной появления значений легкой насмешки над говорящим, его вышучивания, передразнивания. Эти экспрессивные элементы подчеркиваются и не соответствующей нормам украинской орфографии графической формой лексемы: *Никогда не забывай нас, твоих* ***папередникав****. Всегда о нас помни* (Б 2012, № 50); *Имея опыт невыполнения украинскими партнерами своих обязательств (прежде всего правительством – как при действующей власти, так и при* ***«папередниках»****), фонд*

[1] Особенности написаний посетителей интернет-форумов здесь и далее сохраняются.

вряд ли купится на подход «деньги – вечером, утром – стулья» (ЗНУ 2013, № 3); *Списывать все проблемы на* ***«папаредникив»*** *тоже уже поздно* (hvylya.org).

Однако экспрессивное осложнение этого лексико-грамматического варианта этим не ограничилось. Возникают и иные эмоционально-оценочные смыслы – сарказм, язвительность и издевка: *И послушные его воле министры промолчали. Ибо уже ни у кого не оставалось сомнений в том, кто печется о наполнении Госрезерва вторым слоем перчаток, шприцев и катетеров. «Тамифлю», говорите?* ***«Попередники»****, говорите?* (ЗНУ 2012, № 30); *И как станет объяснять невозможность выполнить свое обещание? Какие* ***«попередники»*** *ей помешают отвалить каждому пенсионеру по 500 евро?* (ДВ 2012, 26.12); *Последнее время нас опять принялись пугать страшными «****папиредниками****», которые и через два года достают нас своими костлявыми лапами и впиваются в горло честного украинского гражданина* (korrespondent.net); *И вот сейчас в новостях по ТВ услышал объяснение. Азаров разъяснил. Доходчиво, как всегда, нашел виноватых. И вы не поверите – это не* ***«попередники»*** *– это погода необычная виновата* (pravda.com.ua); Замбія rules: *Люди запомните виновата во всем Юлька, западенци, и голосавать надо за ПАЦАНОВ а не за* ***попередников*** *кто нагнал тучи!* (korrespondent.net); bazeful: *ну вот, я так и знал! то были* ***попередники****, а теперь оппозиция и мовные протесты виноваты* (korrespondent.net).

Таким образом, в русскоязычных текстах Украины новейшего времени экспрессивный ореол создается путем акцентированного насыщения украинизмами разного типа. Это позволяет говорить о возникновении специфического стилистического приема, что в свою очередь приводит к трансформации стилистических норм.

Список литературы

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Земская Е. А. Языковая игра / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова // Русская разговорная речь: фонетика, морфология, лексика, жест / [отв. ред. Е. А. Земская]. – М.: Наука, 1983. – С. 172–214.
3. Какорина Е. В. Сфера массовой коммуникации: отражение социальной дифференцированности языка в текстах СМИ / Е. В. Какорина // Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация / [отв. ред. Л. П. Крысин]. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 241–276.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
5. Крысин Л. П. Об украинизмах в современном русском языке / Л. П. Крысин // Взаимовлияние и взаимообогащение языков народов СССР / [отв. ред. Ю. Д. Дешериев]. – М.: Наука, 1987. – С. 167–174.
6. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике / Л. П. Крысин. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 883 с.
7. Мамалыга А. И. Язык русских публицистических изданий / А. И. Мамалыга // Культура русской речи на Украине. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 309–317.
8. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – XXI в.: проблемы освоения и функционирования / Е. В. Маринова. – М.: ЭЛПИС, 2008. – 493, с.
9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 541 с.
10. Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

11. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
12. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М.: Наука, 1991. – С. 5–35.

Кошман І. М. Експресивний потенціал українізму (на матеріалі російськомовних текстів України) / І. М. Кошман // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 277–281.

В статье рассматриваются некоторые актуальные тенденции, характеризующие употребление украинских элементов в русскоязычных текстах Украины. На материале публицистических текстов, текстов интернет-изданий и интернет-форумов рассматриваются различные способы использования украинизмов для создания экспрессивно маркированных контекстов. Описываются тропеистическое употребление украинизмов и введение в текст экспрессивно окрашенных лексем. На примере единицы «попередник» рассматриваются экспрессивные возможности ключевых слов.

Ключевые слова: украинизм, текст, экспрессивный, троп, стилистическое значение.

Koshman I. The expressive potential of Ukrainism (on the material of Russian texts of Ukraine) / I. Koshman // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 277–281.

The article deals with some current trends which are characteristic of the use of Ukrainian lexical units in Russian-language texts in Ukraine. Studying the texts in newspapers, magazines, Internet media, and Internet-forums, the author analyzes different ways of using Ukrainian lexical units in Russian in order to create expressively marked contexts. The author describes the use of Ukrainian tropes in Russian and the introduction of expressively marked lexical units. The lexical unit «poperednyk» serves the purpose of analyzing the expressive potential of those words which are currently in the center of the public discourse.

Key words: expressive, trope, stylistic meaning, text, Ukrainism.

Поступила в редакцию 18.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 282–287.

УДК 811.161.1'374:2-255

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ТАИНСТВО КРЕЩЕНИЯ'

Митроченкова Ю. Ю.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье анализируется понятие 'таинство' в толковых словарях русского и польского языков. Проводится анализ русских и польских существительных со значением 'Таинство Крещения' в толковых словарях. Рассматривается как представлено 'Таинство Крещения' в богословской литературе. Исследование данной лексики позволяет обнаружить недочеты в словарных формулировках и на основании проделанной работы предложить такие толкования, которые не будут искажать представление о данном понятии.

Ключевые слова: языковая картина мира, религиозная картина мира, христианство, православие, словарь, словарная формулировка, лексема, семема, сема, Таинство, обряд, Крещение.

Постановка проблемы. С каждым годом учёные все больше интересуются такими направлениями в науке, как теология, теолингвистика, эортология, и другими, связанными с религией. Понятие «Таинство» описывали представители различных наук: богословы, культурологи, философы, историки, этнологи. Изменение значения, роли религии в жизни общества стало причиной внимания филологов к данной проблеме, и в конце 20-21 вв. привело к созданию такого раздела языкознания, как теолингвистика.

Исследованием данной проблемы занимались учёные разных стран: Украины (И. В. Бочарова, А. К. Гадомский), России (Ю. Н. Михайлова, И. В. Бугаева), Польши (И. Баерова), Сербии (Р. Баич), однако вопросы, связанные с религиозным языком, лексическими группами, терминологией и правильным пониманием религиозной лексики, остаются одними из ключевых в теолингвистике.

Целью статьи является анализ словарных формулировок русских и польских существительных со значением 'Таинство Крещения'.

Что же такое само Таинство? Как значение этого слова толкуется в словарях?

В толковых словарях лексема «Таинство» представлена чаще всего двумя семемами, одна из которых отсылает к семеме 'тайна'. Другая семема толкуется как религиозное понятие. Анализ толкований семем с религиозным значением и представляет для нас интерес в данной статье.

Фрагменты словарных формулировок свидетельствуют о том, что такое понятие, как 'Таинство', относится к религиозной жизни, а не светской: «в христианстве», «церковный обряд», «религиозный обряд», «приобщения верующего», «божественная благодать», «особая благодать», «христианское учение», «чудодейственная сила».

В словарях (СОШ, СУ, МАС, БАС, БТСК, JSJP) говорится, что Таинство – это и есть обряд, только церковный.

В СОШ лексема «Таинство» представлена одной семемой: *Таинство*$_0$. В христианстве: церковный обряд, предназначенный для приобщения верующего к божественной благодати [9].

В СУ: *Таинство*$_2$ Обряд, имеющий, по христианскому учению, чудодейственную силу и сообщающий верующим особую благодать, напр. крещение, причащение и др. (церк.) [10].

В МАСе: *Таинство*$_2$ Религиозный обряд, имеющий, по убеждению верующих, чудодейственную силу, сообщающий особую благодать [11].

В БАСе: *Таинство*$_2$. Церковный обряд, якобы обладающий чудодейственной силой и сообщающий верующим особую благодать (напр., крещение, бракосочетание и т. п.) [12].

В БТСК: *Таинство*$_1$. В христианстве: церковный обряд, приобщающий верующих к божественной благодати [2].

В словарях польского языка мы находим следующие толкования семем.

В ISJP: *sakrament*$_0$ to jeden z najważniejszych obrzędów liturgicznych w religii chrześcijańskiej, będących wyrazem łaski Bożej, np.chrzest lub eucharystia / пер.: один из наиважнейших литургических обрядов в христианской религии, являющийся выражением Божьей благодати, например, Крещение или Евхаристия [12, с. 541].

В USJP ‘таинство’ представлено как религиозный акт, а не обряд:

sakrament$_0$ akt religijny dający łaskę uświęcającą za pośrednictwem znaków ustanowionych przez Chrystusa; we wszystkich wyznaniach chrześcijańskich: chrzest; komunia; w Katolicyzmie i prawosławiu także: bierzmowanie, pokuta, namaszczenie, kapłaństwo, małżeństwo / пер.: религиозный акт, дающий святую благодать посредством знаков, установленных через Иисуса; во всех христианских конфессиях: Крещение, Причастие; в католицизме и православии также: Миропомазание, Покаяние, Елеосвящение, Священство, Брак [13, t. 3, с. 1128].

Интегральной семой в семантической структуре семемы «Таинство» является ‘отнесённость к религии’, это подтверждается элементами словарных формулировок: «церковный», «религиозный», «liturgicznych».

Дифференциальной семой, закодированной в словарных формулировках, является ‘обрядовость’ «церковный обряд», «религиозный обряд», «najważniejszych obrzędów liturgicznych» / наиважнейший литургический обряд.

В СУ, МАСе, БАСе закодирована дифференциальная сема ‘чудодейственный’, подчёркивающая важное значение этого обряда, главное отличие религиозного обряда от светского.

В СУ фрагмент толкования с нейтральной коннотацией: «имеющий, *по христианскому учению*, чудодейственную силу».

В МАСе и БАСе в семемах закодирована индивидуальная сема ‘нереальность действия’: «по убеждению верующих», «якобы обладающий чудодейственной силой».

К дифференциальной семе, закодированной в СФ, также можно отнести ‘цель таинства’:

– «для приобщения верующего к божественной благодати» (СОШ);

– «сообщающий верующим особую благодать» (СУ, БАС);

– «сообщающий особую благодать» (МАС);

– «приобщающий верующих к божественной благодати» (БТС).

Священник Павел Флоренский в Богословских трудах пишет: «Каждое Таинство Церкви приобщает человека к Божественной жизни, к миру Божественного света…»; «Таинством обозначается особое действие Промысла Божия на верующих, в силу которого невидимая благодать Божия сообщается им через видимое посредство»[11, с.17, с. 13].

Христианская церковь (православие и католицизм) признаёт 7 таинств. В предлагаемой статье мы проанализируем одно из них – Таинство Крещения.

После начала новой жизни, после рождения, над человеком совершается Таинство Крещение. Уже в месяц ребёнка, рождённого в христианской семье, принято крестить. После праздника Рождества Христова (7 января в православии) отмечают праздник Крещения Иисуса Христа (19 января в православии).

В БАСе лексема «крещение» представлена двумя семемами, одна из которых толкуется как праздник, другая – как обряд:

Крещение$_1$ **Религиозный обряд** принятия кого-либо в число верующих христианской церкви.

В МАСе: *Крещение*$_1$ **Христианский обряд**, совершаемый над новорождёнными, а также над взрослыми людьми, принимающими христианство.

В СУ: *Крещение*$_1$ (церк.). **Христианский обряд**, совершаемый над младенцами (или взрослыми) для включения их в число членов церкви.

В СОШ: *Крещение*$_2$ **Христианский обряд (таинство)** принятия кого-н. в число верующих, приобщения к церкви и наречения личного имени.

В идеографическом словаре Л. Г. Бабенко лексема «Крещение» находится в группе «существительные, обозначающие обряд», в разделе «религия»: культовые действия и ритуалы, религиозные обряды и таинства.

Крещение **Таинство в Христианстве – обряд** принятия человека в церковь, состоящий в погружении в купель (в православии) или поливании головы крещаемого (у католиков), миропомазании, произнесении священником строго определённого текста, надевании на крещёного нательного крестика и присвоении ему личного имени со святцами.

В ISJP: *Chrzest* to sacrament którego celem jest zmazanie grzechu pirworodnego przes symboliczne polanie wodą lub zanurzenie w wodzie, a także nadanie imienia i przyjęcie do wspólnoty chrześcijańskiej / таинство, цель которого – стирание первородного греха через символическое обливание водой или погружение в воду, а также наречение именем и принятие в христианство.

В БТС и ISJP семема «крещение» толкуется как таинство, а не как обряд. Понятия «таинство» и «обряд» неравноправны. Обряд является составной частью Таинств.

В USJP: *Chrzest Święty* jeden z sakramentów chrześcijańskich / одно из таинств христианства.

В словарях БАС, МАС, СУ интегральной семой является ‘обрядовость’: ‘религиозный обряд’, ‘христианский обряд’. Таким образом подчёркивается, что Крещение – это, прежде всего, обряд. В словарных формулировках закодирована дифференциальная сема ‘цель обряда’, об этом свидетельствуют фрагменты словарных формулировок:

– «принятия кого-либо в число верующих христианской церкви» (БАС);
– «принимающими христианство» (МАС);
– «для включения их в число членов церкви (СУ).

В СУ и МАСе также уточняется ‘над кем совершается данный обряд’:
– «над новорождёнными, а также над взрослыми людьми» (МАС);
– «над младенцами (или взрослыми)» (СУ).

В словарях СОШ и БТС, ISJP и USJP в толковании семемы «крещение» закодирована другая интегральная сема ‘таинство’:
– «Христианский обряд (таинство)» (СОШ);
– «Таинство в Христианстве» (БТС);
– «to sacrament» / это таинство (ISJP);
– «jeden z sakramentów chrześcijańskich» / одно из христианских таинств (USJP).

В СО, ISJP не уточняется, над кем совершается данный обряд, а только обозначается ‘цель проведения’: ‘принятия кого-н. в число верующих, приобщения к церкви и наречения личного имени’, ‘celem jest zmazanie grzechu pierworodnego’ / цель – смывание первородного греха.

В ISJP и БТС также закодирована сема ‘порядок проведения таинства’: «polanie wodą lub zanurzenie w wodzie» / поливание водой или погружение в воду, «nadanie imienia» /наречение именем, «przyjęcie do wspólnoty chrześcijańskiej» / принятие в христианство, «состоящий в погружении в купель (в православии) или поливании головы крещаемого (у католиков), миропомазании», «произнесении священником строго определённого текста», «надевании на крещёного нательного крестика», «присвоении ему личного имени со святцами».

Из всего сказанного можно сделать **выводы**, что Таинство – это приближение к божественному, форма общения с Богом, а обряды – это видимая форма священнодействий, через которые мы постигаем Божью Благодать.

В словарях (МАС, БАС, СУ) чаще всего лексема «Таинство» трактуется через обряд: ‘церковный обряд’, ‘религиозный обряд’, ‘обряд, имеющий чудодейственную силу’. Такие словарные формулировки искажают представление о данном понятии.

Таинство непосредственно связано с тайной (практически во всех словарях первое значение данного понятия). Во всех словарях закодирована интегральная сема ‘отнесённость к религии’.

После анализа словарных формулировок русских и польских существительных со значением ‘таинство Крещения’ мы увидели, что в семемах в БАСе, МАСе, СУ закодирована интегральная сема ‘обрядовость’, а в СОШ, БТС, ISJP, USJP – интегральная сема ‘таинство’.

На основании проделанной работы предлагаем следующие словарные формулировки:

Таинство – священнодействие, имеющее чудодейственную силу, предназначенное для приобщения верующего к божественной благодати. Крещение – это таинство в христианстве, сопровождаемое обрядом, состоящим в погружении в купель или поливании головы крещаемого, а также чтением молитв.

Список литературы

1. Бабенко Л. Г. Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы / Л. Г. Бабенко. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 864 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / [под ред. С. А. Кузнецова]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
3. Бугаева И. В. Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ : [монография] / И. В. Бугаева. – М. : ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева, 2007. – 138 с.
4. Гадомский А. К. К вопросу о теолингвистических исследованиях в украинском языкознании / А. К. Гадомский, Г. П. Гадомская // J. Mędelska, E. Titarenko // Dialog kultur. Języki wschodniosłowiańskie w kontakcie z polszczyzną i innymi językami europejskimi. – Bydgoszcz : UKW, 2013. – S. 287–299.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Издательство «Азъ», 1992. – 955 с.
6. Протоиерей Геннадий Нефёдов. Таинства и обряды православной церкви : [учеб. пособие по литургике] / Протоиерей Геннадий Нефёдов. – М., 2008. – 319 с.
7. Русское православие [Электронный ресурс] / Русское православие. – Режим доступа: http://www.pravoslavie.ru/put/060501124410.htm
8. Словарь русского языка : в 4-х т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – М. : Рус. яз., 1981–1984.
9. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М., Л. : АН СССР, 1948–1965.
10. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / Д. Н. Ушаков. – М., 1947–1948.
11. Флоренский П., свящ. Из богословского наследия / П. Флоренский // Богословские труды. – Сб. № 17. – М., 1977. – С. 147.
12. Bańko M. Inny siownik języka polskiego / M. Bańko. – Warszawa: PWN, 2000. – T. 1–2.
13. Uniwersalny słownik języka polskiego / [pod red. S. Dubisza]. – Warszawa : PWN, 2003. – T. 1–4.

Список условных сокращений

1. БАС – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М., Л. : АН СССР, 1948–1965.
2. БТС – Бабенко Л. Г. Большой толковый словарь русских существительных / Л. Г. Бабенко. – М., 2005.
3. БТСК – Большой толковый словарь русского языка / [под ред. С. А. Кузнецова]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
4. МАС – Словарь русского языка 6 в 4-х т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – М.: Рус. яз., 1981–1984.
5. СУ – Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / Д. Н. Ушаков – М., 1947–1948.
6. СОШ – Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Издательство «Азъ», 1992.
7. ISJP – Bańko M. Inny siownik języka polskiego / M. Bańko. – Warszawa : PWN, 2000. – T. 1–2.
8. USJP – Dubisz S. Uniwersalny słownik języka polskiego / S. Dubisz. – Warszawa : PWN, 2003. – T. 1–4.

Мітроченкова Ю. Ю. Компонентний аналіз російських та польських іменників зі значенням "Таїнство Хрещення" / Ю. Ю. Мітроченкова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 282–287.

У статті аналізується поняття 'таінство' в тлумачних словниках російської та польської мов. Проводиться аналіз російських і польських іменників зі значенням 'Таінство Хрещення' в тлумачних словниках. Розглядається як представлено 'Таінство Хрещення' у богословській літературі. Дослідження даної лексики дозволяє виявити недоліки в словникових формулюваннях і на підставі виконаної роботи запропонувати такі тлумачення, які не будуть спотворювати уявлення про даному понятті.

Ключові слова: мовна картина світу, релігійна картина світу, християнство, православ'я, словник, словникова формулювання, лексема, семема, сема, Таїнство, обряд, Хрещення.

Mitrochenkova J. Y. Component analysis of Russian and Polish nouns meaning 'Tainstvo Baptism' / J. Y. Mitrochenkova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 282–287.

This article analyzes the concept of 'tainstvo' in the dictionaries of the Russian and Polish languages, in theological literature. This allows you to distinguish between the value meaning of 'tainstvo' and 'ritual'. The analysis of Russian and Polish nouns meaning 'Tainstvo Baptism' in the dictionaries. Considered as is 'Tainstvo Baptism' in the theological literature. Stand integral and differential Seme encoded in the dictionary wording sememes meaning 'Tainstvo Baptism'. The analysis carried out on the material of the Polish and Russian vocabulary, allows to consider the broader issue of interpretation of data sememes, pay attention to the differences in the supply of vocabulary in dictionaries of Polish and Russian language, as well as in theological literature. The study of the lexicon can detect flaws in the wording and the word and on the basis of the work done to offer such interpretations that will not distort the view of this concept.

Keywords: language world, the religious world view, Christianity, Orthodoxy, dictionary, language dictionary, the token sememe, sem, sacrament, ritual.

Поступила в редакцию 23.11.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 288–291.

УДК 81'2

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Мусагулова А. К.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы

В настоящее время поднятие процесса обучения английскому языку как второму иностранному на качественно новый уровень становится одной из фундаментальных задач отечественной педагогики. Развитие культурного проекта «Триединство языков», инициированного Президентом РК Н.А. Назарбаевым, стало приоритетным направлением, в том числе особое внимание уделяется английскому языку как языку интеграции в мировое пространство в условиях глобализации.

Ключевые слова: постсоветское языковое пространство, бизнес-терминология, заимствования, русско-казахско-английское трёхъязычие.

Постановка проблемы. Английский язык стал основным языком, функционирующим на международной арене, языком дипломатии и бизнеса, туризма и культуры, мировой экономики и политики, образования и науки, передовых технологий и права. Ввиду этого представляется важным формировать специальную лексику английского языка в разрезе специальности будущих экономистов.

На сегодняшний день сфера бизнеса в нашей стране отличается высокими темпами развития. В связи с этим возникает необходимость изучения иностранных языков, применения их в практике для экономического сотрудничества с зарубежными странами, а также для работы в иностранных фирмах. В эпоху глобализации всех сфер общественной жизни словарный состав казахского языка и других национальных языков может обогащаться за счет заимствования иноязычных бизнес-терминов, или наоборот эти новые слова могут отрицательно повлиять на самобытность любого языка. Бизнес-термины вызывают наибольшие трудности в процессе перевода. В связи с этим современные учёные-языковеды изучают терминологию бизнеса, заимствованную из иностранных языков. При этом перевод на казахский язык всех экономических терминов создаёт предпосылки для широкого использования их как в делопроизводстве, так и в устной речи на производстве. Известно, что бизнес-термины переводятся и используются по-разному или переводятся наполовину, а зачастую передаются путем транслитерации. Обычно бизнес-термины состоят из одного, двух и более слов. Переводчик испытывает значительные затруднения при переводе терминов, состоящих из нескольких слов, нахождении их понятийных эквивалентов в другом языке и передаче значений, потому что целостное значение таких сочетаний не вытекает из значений составляющих их отдельных слов. На основе взаимодействия значений компонентов сложных словосочетаний некоторые слова теряют основное значение и употребляются в переносном, вследствие чего образуется новое понятие. Нельзя не учитывать все вышеизложенные факты при переводе подобного рода сложных словосочетаний. Эквивалентный перевод слов, входящих в состав этих словосочетаний, в большинстве случаев стирает основной замысел. Кроме того, известно, что при переводе с русского или английского на казахский язык меняется

порядок слов в словосочетаниях, их падежные окончания, в результате данные словосочетания образуются соответственно системе и особенностям каждого языка [7].

В связи с этим в науке о языке появляются новые направления: «Употребление языка в коммуникативном процессе рассматривается прагматической лингвистикой. В этом направлении рассматриваются не только языковые отношения, но и языковые объекты и коммуникативные процессы. Если прежняя лингвистика при изучении языка рассматривала текст, предложение, слово и его грамматические формы, то прагматическая лингвистика участвует в качестве говорящего, слушателя, писателя и читателя в потребностях, целях, практической и коммуникативной деятельности человека» [5, с. 88]. Нынешнее общество нашей страны придерживается идеологии трёхъязычия. Это вызывает необходимость ведения деловой переписки на трёх языках. Но, к сожалению, в ведении деловой документации, делопроизводстве наблюдаются недостатки и пробелы. Поэтому в большинстве случаев термины не переводятся, что приводит к употреблению двух или более заимствованных слов подряд.

По мнению Б. Х. Хасанова, опыт двуязычия или полиязычия в полиэтническом государстве способствует устранению языкового барьера, развитию сферы экономических и деловых отношений любого общества. Для того чтобы быть в числе первых, необходимо иметь достаточно глубокие знания о рыночных отношениях, а также считается важным применение языковой стратегии и коммуникативной политики. Двуязычие является одним из направлений языковой стратегии сферы управления и коммерции [8, с. 196].

Б. К. Аяпбергенов отмечает, что двуязычие (казахско-русский, казахско-английский, русско-английский) используется во внешней рекламе, объявлениях, рекламных досках, афишах, электронных досках и т. д. Например: сауда үйі – торговый дом – trad-house; дүкен – магазин – shop; азық-түлік – продукты; двуязычие используется в наименованиях товаров, например: электроинструмент Black Decker, салон Leonardo и др. [2, с. 177].

А. М. Омергалиева пишет: «Бизнес-термины посредством языковой манипуляции оказывают непосредственное воздействие на потребителя. В казахской рекламе употребляются красивые, загадочные названия. Через визуальные отношения можно воздействовать на сознание и характер потребителя, что способствует приобретению им данного товара» [6, с. 257].

С. А. Асанбаева, изучая социолингвистику, уделяет внимание употреблению казахского языка в средствах визуальной и рекламной информации. По её словам, в сфере рекламы отсутствует контроль, рекламные тексты не соответствуют нормам казахского литературного языка. В качестве примера приводится большое количество неверных переводов бизнес-терминов [1, с. 32].

В первую очередь нужны казахско-английские терминологические словари. Имеется несколько казахско-русских терминологических словарей по делопроизводству: «Русско-казахский терминологический словарь делопроизводства» (Г. Т. Мусабеков, Б. А. Сулейменова), 1992; «Жаңа атаулар» (А. Алдашева, Ш. Сарыбаев, Н. Уэлиев), 1992; «Қоғамдық-саяси терминдер мен атаулардың қазақ тілінде іс қағаздарын жүргізудің және құжаттарды дұрыс

толықтырудың анықтама сөздігі», 1994; М. Касымбеков, К. Әлімқулов. Екі тілде іс жүргізу» – Алматы, 1994; «Іс қағаздарын жүргізуде жиі кездесетін құжаттар үлгілері», 1996; «Терминологиялық жинақ», 1972-1988; «Бекітілген терминдер тізбесі» – Астана, 1998; «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Іс жүргізу және мұрағат ісі» – Астана, 2000. В этих словарях встречаются слова, которые не относятся к терминам или терминологическим словосочетаниям, устаревшие слова [7].

В настоящее время термины в казахском языке встречаются во всех сферах жизни. В банковской сфере множество терминов заимствовано из других языков, в частности, из русского и английского. Заимствованные термины подчиняются закономерностям казахского языка и претерпевают морфологические, фонетические и синтаксические изменения. Например: термины *акция*, *валюта*, *банк*, *чек* не переводятся. Многие термины казахского языка заимствованы из русского языка, в свою очередь эти термины в русский язык пришли из других языков. В 20-х годах прошлого столетия в казахском языке наблюдался стремительный рост заимствований. Заимствованные термины претерпевали некоторые фонетические и орфографические изменения. Например: *ярмарка – жәрмеңке*, *генерал – жандарал* и т. д. Затем был сформирован основной лексический фонд казахского языка, заимствованные термины употреблялись без морфологической и орфографической адаптации. Сопоставляя банковские системы Республики Казахстан и других стран, можно освоить английскую терминологию, правильно подобрать казахский эквивалент англоязычных терминов. Большинство бизнес-терминов имеет греческие и латинские корни, в таком случае следует обратить внимание на историю языка, на этимологию терминов и их интерпретации.

Как отмечает Г. А. Қожахметова, «словарный состав казахского языка значительно пополнился за счёт заимствований из других языков. Существенные изменения в социально-общественных сферах и сферах экономики и техники в стране способствовали развитию и популяризации казахского языка. Заимствованные слова в лексике казахского языка требуют тщательного изучения. Процесс заимствования иноязычных слов обусловлен экстралингвистическими факторами. Это: расширение межгосударственного сотрудничества, изменения в общественно-политической жизни страны, процесс глобализации, интеграция в мировое экономическое пространство» [3, с. 159].

Из вышеизложенного можно сделать следующие **выводы**. Перевод иноязычных терминов не соответствует принятым среди специалистов отрасли значениям. В процессе формирования независимого государства ключевую роль играет государственный язык. Развитие государственного языка должно осуществляться на основе государственной поддержки. Доля государственного языка в делопроизводстве должна быть стопроцентной. Все государственные чиновники и служащие обязаны знать государственный язык. Ассамблея народа Казахстана должна внести действенный вклад в развитие и пропаганду государственного языка, содействовать развитию государственной языковой политики среди этносов, живущих в Казахстане. Наша основная задача – развивать государственный язык, активно используя его во всех сферах.

Список литературы

1. Асанбаева С. А. Жарнама сласындағы мемелекеттік тілді қолданудың социолингвистикалық өзекті мәселелері. Филолгия ғылым / С. А. Асанбаева. – Алматы, 1999. – 32 с.
2. Аяпбергенов Б. К. Социально-лингвистические проблемы функционирования государственного языка в маркетинговой сфере Республики Казахстан / Б. К. Аяпбергенов. – Алматы, 2004.
3. Қожахметова Г. А. Шет тілдік лексиканың бұқаралық ақпарат құралдарында көрініс беруі / Г. А. Қожахметова. – Алматы. – 2006. – 159 б.
4. Нуркина Н. Казахско-русско-английское трёхъязычие бизнеса: формы правления и тенденции его развития / Н. Нуркина // Поиск, 2001. – № 1.
5. Омарова Ж. К. Языки народов зарубежных стран (Английский язык) / Ж. К. Омарова. – Алматы, 2007.
6. Омергалиева А. М. Проблемы языкового манипулирования в рекламе / А. М. Омергалиева // Проблемы социально-экономической и политико-провавой модернизации транзитного общества. – Астана, 2004.
7. Тілдердің үйлесімді қызмет етуі мен дамуы. Егемен қазақстанның тұрақты және өркениетті дамуының тірегі ааты іргелі бағдарламасының «мемлекеттік тілде терминдік лексиканы қалыптастырудың ғылыми-практикалық негіздері» атты ғылыми зерттеу жұмысы бойынша аралық есеп. – Алматы, 2003.
8. Хасанов Б. Х. Казахско-русское двуязычие (социально-лингвистический аспект) / Б. Х. Хасанов. – Алма-Ата : Наука, 1987. – 200 с.

Мусагулова А. К. Формування і розвиток бізнес-термінів у сучасній казахській мові / А. К. Мусагулова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 288–291.

В даний час підняття процесу навчання англійської мови як другої іноземної на якісно новий рівень стає одним з фундаментальних завдань вітчизняної педагогіки. Розвиток культурного проекту «Триєдність мов», ініційованого Президентом РК Н. А. Назарбаєвим, стало пріоритетним напрямком; в тому числі особлива увага приділяється англійській мові як мові інтеграції у світовий простір в умовах глобалізації.

Ключові слова: пострадянський мовний простір, бізнес-термінологія, запозичення, російсько-казахсько-англійська тримовність.

Mussagulova A. Role of terminology in globalization / A. Mussagulova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 288–291.

The extensive development of private enterprise in the post-Soviet space has meant that the economic terms are used in the first of the narrow sphere of the state ekonomics, began to be used in everyday life and in everyday speech. Recently in the Kazakh language (as in Russian), a host of foreign (English) and international market eknomics terms, which are not translated or not be translated, and some of them have counterparts in the Kazakh language. Such competing synonyms common in language media. Therefore, the question of creation and dissemination of the national economic terminology this is a problem not only eknomics, but also of all the specialists in the field terminlogy. One of the important factors of the linguistic heritage of the people's business are terms borrowed from common language that has accumulated over many centuries. Such terms have been in the past, there are at present and in the future will be of great value to the business generating scientific terminology in the Kazakh language. In which badly needs a modern society that is relevant to economics. The current stage of development of Kazakhstan has international relations and the development of trade market relations with other countries has led to borrowing tens of thousands of words in European languages.

Key words: post-Soviet linguistic space, business terminology, borrowing, Russian-Kazakh- English trilinguism.

Поступила в редакцию 13.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 292–299.

УДК 811.111'374.3+811.111'373.2

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІНІЦІЙ НАЗВ ФРУКТІВ У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Новак В. Р.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

У статті розглянуто структуру дефініцій лексем, що належать до тематичної групи «фрукти», у тлумачних словниках сучасної англійської мови. Проаналізовано особливості лексикографічного опису цих лексем у словникових статтях, що містять лише вербальний опис, та в тих статтях, що додають до вербального опису ілюстративний матеріал у вигляді зображення. Показано, що лексеми тематичної групи «фрукти» мають яскраво виражений емпіричний компонент значення, який включає найхарактерніші особливості предмета, що сприймаються органами чуттів і важко піддаються вербалізації. Саме поєднання вербального та невербального (наочного) компонентів створює конкретні уявлення про об'єкт та розкриває точну смислову структуру слова, його семантичні ознаки та смислові відтінки.

Ключові слова: тлумачний словник, дефініція, лексичне значення, емпіричний компонент, невербальний компонент.

Постановка проблеми. Питання лексикографічного опису лексики, його принципів та специфіки, давно перебувають у центрі уваги мовознавців (Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, В. В. Дубічинський, Й. А. Стернін, Д. М. Шмельов та ін.), оскільки лексичне значення слова є складним, багаторівневим утворенням, у якому поєднується інформація різних видів. Представлення в тлумачних словниках назв природних об'єктів виявляється достатньо складним для лексикографів завданням з огляду на те, що натуроб'єкти мають певний (інколи територіально обмежений) ареал поширення, а звідси і різну міру залучення у практику людського життя, що не дозволяє з певністю обрати більш чи менш стабільний набір параметрів тлумачення.

До характерних особливостей такого класу лексики деякі лінгвісти відносять наявність у структурі їх лексичного значення так званого емпіричного компонента. Емпіричний компонент значення знака − це закріплений за знаком узагальнений чуттєво-наочний образ предмета [5, с. 129]. Емпіричний образ предмета складається з відображення найхарактерніших його ознак, що піддаються чуттєвому сприйняттю. Ознаки предмета, які сприймаються органами чуттів, можуть також бути концептуалізовані та названі. Тобто, відображаючись у значенні слова не лише у чуттєвій, а й у раціональній формі, вони узагальнюються до рівня утворення поняття. Такі поняття входять у денотативний компонент значення слова як денотативні семи [4, с. 83].

Тлумачення лексичних значень слова розглянуто у працях Д. І. Арбатського [2] та Ю. Д. Апресяна [1]. Зокрема, Д. І. Арбатський наголошує на двосторонньому зв'язку між поняттям про предмет і словом, який формується в процесі пізнавальної діяльності; розглядає функціональні типи семантичних визначень, а також критерії тлумачення лексем, що належать до групи конкретної іменної загальновживаної лексики. Ю. Д. Апресян [1] у своїй праці докладно розглядає лексичну синонімію та висвітлює принцип інтегральності лексикографічних описів.

Звертаючись до проблеми типології семантичних компонентів лексичного значення, Й. А. Стернін пропонує розмежовувати мегакомпоненти, макрокомпоненти, мікрокомпоненти (семи), семантичні ознаки, семні конкретизатори й аспекти лексичного значення. Складовими лексичного значення слова є емпіричний макрокомпонент, денотативний (предметно-понятійна інформація, пов'язана з відображенням позамовної реальності) та конотативний, який відображає ставлення мовця до предмета номінації у формі оцінки денотата [3, с. 46].

Слова з яскраво вираженим емпіричним компонентом мають бідний денотативний компонент, який часто є продуктом осмислення емпіричної частини значення, тобто когнітивного оброблення чуттєвого сприйняття. Глибина такого поняття вичерпується відображенням зовнішніх особливостей предмета чи явища. Семи, що створюють денотативний компонент значення таких слів, фактично перераховують емпіричні ознаки [5, с. 73]. Наявність емпіричного компоненту яскраво прослідковується в першу чергу у дефініціях слів із семантикою кольору, смаку, запаху, форми, звуку, проте через його виключно чуттєву природу часто не піддається вербалізації та членуванню на складові частини.

На думку Й. А. Стерніна, непрямим шляхом дослідження емпіричного компонента значення слова є аналіз словникових дефініцій, поданих у тлумачних словниках, які часто містять вербальний опис емпіричного компонента [5, с. 132]. Аналіз дефініцій показує, що лексикографи використовують найрізноманітніші засоби для фіксації емпіричного компонента значення слів: вербальні визначення, посилання на враження від інших референтів (кислий − "смак лимона"), а у випадках, коли слова не передають суті предмета, часто використовується ілюстративна дефініція − супровід знака малюнком або схемою його референта, що формує емпіричний компонент значення [2, с. 32]. Найефективніші тлумачення значень слів виникають у результаті об'єднання наочного та вербального компонентів, одночасно створюючи конкретні уявлення про предмет та розкриваючи точну смислову структуру слова, його семантичні ознаки, смислові відтінки, що синтезуються у реальному змісті слова [2, с. 36].

Актуальність дослідження зумовлена потребою у всебічному аналізі структури лексичного значення слів із сильним емпіричним компонентом та шляхів ефективного представлення даного типу лексики у лексикографічних джерелах.

Метою статті є аналіз структури дефініцій назв фруктів у тлумачних словниках англійської мови та виявлення емпіричного компоненту в їх лексичному значенні. **Завданнями** дослідження є встановити, як чуттєво-наочні образи, що є компонентами змісту слова, можуть бути виражені засобами мови та яким чином здійснюється їх передача у словниковій статті.

Матеріалом дослідження ми обрали лексико-семантичну групу «фрукти». Матеріал було отримано методом суцільної вибірки із трьох тлумачних словників: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A.S. Hornby, V1, V2 (далі OD1, OD2), Longman Dictionary of Contemporary English (далі LD) та New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language (далі NW), загальною кількістю 69 одиниць.

Об'єктом розгляду в роботі стала структура дефініції з точки зору її зорієнтованості на споживача лексикографічного продукту. Передусім, нас цікавила наповненість словникових дефініцій, тобто наявність у них достатньої кількості мінімальних ознак, які дозволяють якомога точніше ідентифікувати означуваний об'єкт, в залежності від ілюстративного супроводу до поданого визначення. Ми розглянули співвідношення обов'язкових та факультативних компонентів у складі словникових дефініцій назв фруктів та емпіричний компонент як чинник, який сприяє кращій ідентифікації означуваного об'єкта.

Метою словникового тлумачення є розкриття значень слів шляхом фіксування найістотніших властивостей, ознак, відносин і формування у читача відповідних уявлень про предмет. Ефективним є таке тлумачення, що відповідає певному набору чітких критеріїв: поєднує в собі об'єктивний та суб'єктивний аспекти [2, с. 12] та містить лише ту інформацію, яка ввійшла до сфери регулярного вжитку.

Аналіз відібраного лексикографічного матеріалу показав, що у словникових статтях, які описують об'єкти тематичної групи «фрукти», емпіричний компонент лексичного значення є дуже яскраво вираженим. Оскільки основними відчуттями, в яких ці об'єкти доступні фізичному сприйняттю людини, є зір, дотик, нюх і смак, то природно, що саме ці характеристики денотатів мають бути представлені у словникових дефініціях.

Розглянемо членів тематичної групи «фрукти», починаючи із узагальнених визначень, які знаходимо у використаних лексикографічних джерелах:

Fruit – that part of a plant or tree that contains the seeds and is used as food, e.g. apples, bananas [OD1, с. 347]; – *something that grows on a plant, tree, or bush, can be eaten as a food, contains seeds or a stone, and is usually sweet* [LD, с. 650]; – *the enlarged or developed reproductive body of a seed plant, consisting of one or more seeds and usually various protective and supporting structures. Fruits are dry or fleshy, and dehiscent or indehiscent* [NW, с. 382] «фрукт – та частина рослини чи дерева, що містить насіння та використовується в їжу, напр. яблука, банани; – щось, що росте на рослині, дереві чи кущі, можна споживати в їжу, містить насіння чи кісточку, та зазвичай є солодким; – збільшений чи розвинений репродуктивний орган насіннєвої рослини, що складається з однієї чи більше насінин та часто різноманітних захисних та підтримуючих елементів. Фрукти можуть бути сухими чи м'ясистими та розкриватися чи ні».

Як бачимо з наведених дефініцій, у визначенні групи «фрукти» в першу чергу вербалізуються такі спільні для всіх представників групи ознаки, як наявність насіння (будова) та можливість їх споживання в їжу. Емпіричний компонент значення передається шляхом апеляції до смакових відчуттів людини (*sweet, dry*).

Відзначимо, що у словниках LD та OD1, 2 статті подають ілюстративний матеріал у вигляді зображення, тобто невербально, в той час як NW містить виключно вербальний опис натуроб'єктів, що відносяться до групи «фрукти». Порівняння представлення інформації в словникових статтях з наявним невербальним компонентом та лише вербальним описом дозволяє нам виділити спільні та відмінні риси у лексикографічних описах об'єктів даної групи. Отже, характерною ознакою тих дефініцій, що супроводжуються ілюстративним матеріалом, є безпосередня апеляція до зорового

сприйняття плоду (його розміру та форми, особливостей будови, зокрема, наявності шкірки, насіння та м'якоті, а також кольору плодів). Такого типу інформація (чи принаймні один із перерахованих компонентів) присутня у всіх проаналізованих дефініціях (43 одиниці) обох словників. Хоча зоровий канал впливу превалює у дефініціях, деякі з них містять також вказівки на додаткові канали сприйняття, в першу чергу смаковий (23 одиниці) та тактильний (16 одиниць). Слід зауважити, що жодна з вищезгаданих дефініцій не експлікує нюховий канал сприйняття.

Вибірка за невербальним компонентом (зображенням) дозволила нам виділити і розглянути в групі «фрукти» наступні об'єкти: *apples (pip, core), avocado, bananas, cherries, coconuts, figs, grapefruits, grapes, kiwi fruit (flesh), lemons, lime, mango, melon, oranges (pith, segment), peaches (stone), pear (stalk), pineapple, plums, strawberries, watermelon (seeds)* [LD, с. 650] «яблука (кісточка, серцевина), авокадо, банани, вишні, кокоси, інжир, грейпфрути, виноград, ківі (м'якоть), лимони, лайми, манго, диня, апельсини (серцевина, сегмент, персики (кісточка), груша (стебло), ананас, сливи, полуниця, кавун (насіння)» – 20 одиниць; та *apples (stalk, skin or peel, core), apricot, avocado, bananas, blackberries, cherries (stone), fig, gooseberries, grapefruit (segment), grapes, guava, lemon, loquat, lychees (shell), mango, melon (seeds), orange (rind or peel, pip), pa(w)paw, peach (stone), pear (stone), pineapple, plums, strawberries (seed)* [OD1, с. 348] «яблука (стебло, шкірка, серцевина), абрикос, авокадо, банани, ожина, вишні (кісточка), інжир, аґрус, грейпфрут (сегмент, виноград, гуава, лимон, мушмула японська, лічі (оболонка), манго, диня (насіння), апельсин (шкірка, кісточка), папайя, персик (кісточка), груша (кісточка), ананас, сливи, полуниця (насіння)» – 23 одиниці. Спільно-представленими в обох словниках виявилися такі одиниці, як яблука, авокадо, банани, вишні (кісточка), інжир, грейпфрут, виноград, лимон, манго, диня, апельсин, персик, груша, ананас, сливи та полуниця – загальною кількістю 16. Також в обох словниках на ілюстраціях позначено певні структурні елементи деяких фруктів, що є їм характерними, проте можуть різнитися вербалізаторами в залежності від своєї приналежності (такі як *stone/pip* «кісточка», *core/pith* «серцевина», *skin/peel/rind* «шкірка», *seed* «насіння», *stalk* «стебло», *segment* «сегмент», *flesh* «м'якоть», *shell* «оболонка»). Відзначимо, що кожна одиниця, подана у OD та LD, а також опис елементів фруктів, представлених невербально, містять посилання на ілюстрацію, яка знаходиться на сторінці із загальним визначенням *fruit*, що значно прискорює та полегшує ідентифікацію цих об'єктів.

У переважній більшості дефініцій фруктів у словниках, що містять ілюстрацію до цієї лексичної групи, виділяються такі важливі емпіричні ознаки, як форма (*round/pear-shaped/long/curved*), розмір (*large/small*), колір і його інтенсивність (*red/yellow/green/yellowish-red//dark/pale*), товщина шкірки (*thick/thin*), смакові якості (*sweet/sour/sharp/acid*) та характеристики, які людина сприймає тактильно (*soft/hard/firm//rough/smooth*). Наприклад, *apple – a hard round fruit that has red, light green, or yellow skin and is white inside* [LD, с. 60] «яблуко – твердий круглий фрукт, який має червону, світло-зелену чи жовту шкірку і є білим всередині». Як бачимо, головними емпіричними ознаками, що експлікуються у визначенні цього фрукту, є 'колір', 'форма' та 'тактильний' компонент.

Крім емпіричного компоненту, дефініції фруктів містять ознаки денотатів, які не потребують безпосереднього сприйняття через органи чуттів. До них належать ареал поширення ‘тропічний’ (*tropical*); опис самої рослини, опис типу росту плоду (*grows in clusters, growing wild on bushes*), а також супровід колірних ознак посиланням на ступінь зрілості плоду (*cherry – red, yellow or black when ripe, blackberry – small berry, black when ripe, etc.*). У деяких дефініціях знаходимо ознаку ‘їстівний’ чи зазначення сфери (*used for drinks/flavouring/jam*) чи манери (*eaten raw*) вживання плоду людиною (2 одиниці в LD та 6 у OD). Як факультативну, слід відзначити й наявність у деяких словникових дефініціях порівняльних конструкцій (*pear-shaped, stone-like seed*). Наприклад, в обох словниках грейпфрут порівнюється із апельсином – *grapefruit – a round yellow citrus fruit with a thick skin like a large orange* [LD, с. 706] «круглий жовтий цитрусовий фрукт з товстою шкіркою, схожий на апельсин»; – *fruit like a large orange but with acid taste* [OD1, с. 376] «фрукт, схожий на апельсин, але із кислим смаком». У першій дефініції експлікуються такі ознаки як ‘форма’, ‘колір’, ‘товщина шкірки’ та ‘розмір’ із посиланням лише на зорове сприйняття, в той час як у другій дефініції експлікуються лише ознаки розміру та смаку.

Варто зауважити, що об’єкти групи «фрукти» із вербалізатором ‘тропічний’ доволі розпливчасто описано у OD. Наприклад, *avocado – pear-shaped tropical fruit* [OD1, с. 53] «авокадо – тропічний фрукт у формі груші»; *mango – (tropical tree bearing) pear-shaped fruit with yellow flesh* [OD2, с. 13] «манго – (тропічне дерево, що має) грушоподібний плід із жовтою м’якоттю; *pineapple – (tropical plant with) sweet juicy fruit* [OD2, с. 128] «ананас – (тропічна рослина із) солодким соковитим плодом». Із наведених дефініцій виходить, що жовта м’якоть – це єдине, що відрізняє манго від авокадо, а вже ананас (без попереднього перцептивного досвіду) точно неможливо розпізнати, оскільки ознаки ‘солодкий’ та ‘соковитий’ зустрічаємо, наприклад, і у визначенні груші. В такому випадку, звичайно, без допомоги ілюстративного матеріалу доволі важко розпізнати дані об’єкти лише по дефініціям.

Дефініції, що подаються у лексикографічному джерелі без ілюстративного матеріалу (NW), відрізняються більш академічним підходом до визначень та значно більшим лексичним наповненням. По-перше, опису майже кожного фрукта передує опис рослини, що дає такі плоди, із її класифікацією (вид, родина), конкретними прикметними ознаками будови цієї рослини (форма та розмір листків та плодів, тип росту тощо). По-друге, більшість фруктів описується через поєднання емпіричного компоненту з іншими видами інформації, зокрема, про походження, ареал поширення, призначення, особливості використання в культурі, навіть поживність. По-третє, набір прикметників на позначення форми та кольору об’єктів даної групи є значно ширшим та багатшим. Так, наприклад, у описі форми фруктів, окрім найрозповсюдженіших *round, long* or *pear-shaped* «круглий, довгий чи грушоподібний», у NW знаходимо такі прикметні ознаки, як *oval, oblong, elongated, globose* and *bulbous* «овальний, довгастий, витягнутий, сферичний та цибулеподібний».

Проте, у дефініціях таких фруктів як банан, кокос, інжир емпіричний компонент зовсім не експлікується, що доволі ускладнює загалом формування поняття про певний плід за умови відсутності попереднього досвіду. Наприклад, *banana – the edible fruit of Musa, fam. Musaceae, a genus of plant cultivated widely in tropical and*

subtropical areas. Bananas are internationally important as a food-stuff, esp.in S. E. Asia || the tall, coarse plant itself (up to 30ft), having large clusters of fruit [NW, с. 76] «банан – їстівний фрукт родини однодольних, що широко культивується у тропічних та субтропічних регіонах. Банани всесвітньо визнані важливим харчовим продуктом, особливо у країнах Південно-Східної Азії || сама по собі висока крупна рослина (до 9 м заввишки) із великими гронами плодів». Як бачимо, у дефініції відсутні вказівки на зорове сприйняття (ні кольору, ні форми – лише ‘великі грона’), смакові та тактильні відчуття, без яких (за відсутності додаткового ілюстративного матеріалу) неможливо навіть уявити цей плід.

У NW *plum* «слива» визначається як *the edible fleshy fruit of the tree (a small tree, widely cultivated in temperate regions), or of other trees of the same genus* [NW, с. 772] «їстівний м’ясистий фрукт маленького дерева, що широко культивується у помірних регіонах, чи інших дерев того ж роду». Порівняємо із дефініціями з попередньо проаналізованих словників, які до того ж супроводжуються ілюстраціями: *plum – soft round, smooth-skinned fruit with a stone-like seed* [OD2, с. 137] «слива – м’який, круглий, гладкошкірий фрукт із кісточко-подібним сім’ям» та *plum – a small round juicy fruit which is dark red, purple, or yellow and has a single hard seed* [LD, с. 1256] «слива – маленький, круглий, соковитий фрукт темно-червоного, фіолетового чи жовтого кольору із одним твердим сім’ям». На нашу думку, лексикографічний опис фрукту «слива», представлений у NW є недостатнім для формування у читача чіткого уявлення про описаний об’єкт та неефективним через брак релевантної інформації та чітких критеріїв для розкриття значення конкретного об’єкта.

Вартим уваги є представлений у NW опис кавуна: watermelon – Citrullus vulgaris, fam. Cucurbitaceae, a trailing vine native to tropical Africa but widely cultivated, esp. in warm climates || its large round or elongated fruit, having a green or white rind and a pink, red or yellow, edible, very juicy, sweet pulp [NW, с. 1112] «кавун звичайний, родини гарбузових родом із тропічної Африки, проте широко культивується, особливо у теплих кліматичних умовах, росте на лозі, що плететься по землі, має великий круглий чи продовгуватий плід із шкірою зеленого чи білого кольору та рожевою, червоною чи жовтою, їстівною, дуже соковитою, солодкою м’якоттю». У даній дефініції експлікуються такі релевантні для чуттєвого сприйняття ознаки як ‘форма’ та ‘колір’, що сприймаються зором, також емпірична ознака ‘смак’; крім цього наявні такі аспекти тлумачення, як ‘ареал’ та ‘можливість споживання в їжу’.

Єдиним фруктом, у дефініції якого знаходимо вказівку на сприйняття на нюх (до речі, у єдиному з усіх словнику – NW), це манго із прикметною ознакою aromatic ‘ароматний’.

Слід зауважити, що в проаналізованому масиві дефініцій фруктів (усіх трьох словників) з емпіричним компонентом значення «доступний для зорового, тактильного чи смакового сприйняття» ми не зауважили послідовного зв’язку між такими параметрами, як обсяг тлумачення (кількість семантичних ознак), наявність або відсутність наукової назви рослини, чи то специфіка використання плоду людиною. Підхід до створення словникової статті, яка розкриває значення фрукту, у лексикографів-укладачів вищезгаданих словників подекуди буває надто абстрактним чи доволі суб’єктивним, коли, наприклад, у визначенні ананасу в OD та дині в NW відсу-

тні будь-які зовнішні ознаки цих фруктів, без яких просто неможливо (особливо за відсутності ілюстрації) сформувати у користувача уявлення про дані об'єкти.

Аналіз дефініцій натуроб'єктів, що належать до лексичної групи «фрукти» виявив важливу роль емпіричного компонента в структурі їх лексичного значення. Значне кількісне переважання дефініцій, що експлікують емпіричний компонент значення «зорове сприйняття», відображає основний спосіб отримання людиною інформації про фрукти. Укладач-лексикограф часто покладається на певний рівень фонових знань користувача словникової продукції, що допомагає правильній ідентифікації означуваного об'єкта навіть за умови неповної дефініції.

Висновки. Набір семантичних ознак, який обирається для опису семантики слів тематичної групи «фрукти», не можна вважати достатнім для повної ідентифікації значення певної лексеми. У дефініціях спостерігається непослідовність при виборі наведених ознак, відсутня уніфікованість опису лексичного значення. Проте опис емпіричного компоненту значення слова є обов'язковим у дефініціях об'єктів розглянутої тематичної групи, а саме слів, у значеннях яких чуттєво-наочний компонент відіграє важливу роль, роблячи можливою диференціацію референтів.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з докладним аналізом принципів лексикографічного опису лексики з емпіричним компонентом у тлумачних словниках англійської мови, що дозволить виявити основні принципи побудови традиційної дефініції, а також специфіку певних лексикографічних традицій.

Список літератури

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
2. Арбатский Д. И. Толкование значений слов. Семантические определения / Д. И. Арбатский. – Ижевск : Удмуртия, 1977. – 100 с.
3. Стернин И. А. Избранные работы. Теоретические и прикладные проблемы языкознания / И. А. Стернин ; [научный ред. З. Д. Попова]. – Воронеж : Истоки, 2008. – 596 с.
4. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи : [монография] / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 170 с.
5. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова : [монография] / И. А. Стернин. – Воронеж, 1979. – 156 с.

Лексикографічні джерела

LD – Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education Limited, 2003.

NW – New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CT : Lexicon publication, Inc., 1993. − 1248 P.

OD (1, 2) – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A. S. Hornby. – V1, V2. – Oxford University Press. – Oxford, 1982.

Новак В. Р. Особенности дефиниций названий фруктов в толковых словарях английского языка / В. Р. Новак // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 292–299.

В статье рассматривается структура дефиниций лексем, принадлежащих к тематической группе «фрукты», в толковых словарях современного английского языка. Анализируются особенности лексикографического описания данных лексем в словарных статьях, содержащих только вербальное описание, и в статьях, дополняющих вербальное описание иллюстративным материалом в виде изображения. Показано, что лексемы тематической группы «фрукты» имеют ярко выраженный эмпирический компонент значения, который включает наиболее характерные особенности предмета, воспринимае-

мые органами чувств и сложно поддающиеся вербализации. Именно комбинация вербального и невербального (визуального) компонентов формирует конкретное представление об объекте и раскрывает точную смысловую структуру слова, его семантические признаки и смысловые оттенки.

Ключевые слова: толковый словарь, дефиниция, лексическое значение, эмпирический компонент, невербальный компонент.

Novak V. R. Features of definition of the names of the fruit in the explanatory dictionaries of the English language / V. R. Novak // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 292–299.

This article goes into the structure of lexeme definitions, referring to the thematic group «fruit», that appear in the explanatory dictionaries of the modern English language. The peculiarities of the lexicographic description of these lexemes in the dictionary entries that contain only verbal description and those that additionally include illustrations are analyzed. It is demonstrated, that the lexemes in the thematic group «fruit» contain a strong empiric lexical component, which includes the most distinctive features of the object that are perceived by the sense perception organs and are difficult to verbalize. The empiric component is predominantly explicit in the definitions of words with the color, taste, smell, form, and size semantics. The definition analysis of the selected objects shows that lexicographers use various methods of fixing the empiric component of the word meaning, such as: verbal definitions, references to the previously acquired experience from other objects, and adding illustrative material to the dictionary entry. This very combination of the verbal and nonverbal (visual) components creates specific ideas about the object described and reveals the precise semantic structure of the word, its semantic characteristics and connotations.

Key words: explanatory dictionary, definition, lexical meaning, empiric component, nonverbal component.

Поступила в редакцию 17.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 300–304.

УДК 81'38

ПОНЯТТЯ «КАЛАМБУР» В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ТА РОМАНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Патлач Г. О.

Горлівський інститут іноземних мов ДДПУ, м. Горловка

В статті розглядається поняття «каламбур» в російській, українській та англійській лінгвістиці. Вивчається питання стосунків між каламбуром та грою слів, так як серед лінгвістів немає одностайної думки, чи треба ці поняття ототожнювати або розмежувати. Розглядаються також різні погляди на структуру каламбуру (дво- або трикомпонентна) та механізм породження комічного ефекту, викликаний цим феноменом. В роботі дається дефініція каламбуру, яка є, на нашу думку, найбільш повною.

Ключові слова: каламбур, гра слів, комічний ефект, виразність, стилістична фігура.

Постановка проблеми. В сучасному мовознавстві каламбур є об'єктом дослідження в роботах представників різних направлень (А. О. Щербина, В. З. Санніков, С. Г. Міхейкіна, П. Гіро, Ц.Тодоров та ін.). В нашій статті ми розглянемо, як слов'янські та французькі науковці трактують це явище. Підвищення інтересу до каламбуру зумовлюється збільшенням його вживання як в різних видах письмових текстах, так і в усному дискурсі, що робить це дослідження *актуальним*.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття «каламбур», описі його структури та механізму. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних задач: розмежити поняття «гра слів» та «каламбур», дати визначення каламбуру та розглянути його механізм та склад.

В публікаціях останніх десятиліть все більшого значення набуває підхід, при якому каламбур моделюється за принципом навмисного використання відхилених від норми й усвідомлених на тлі системи і норми явищ. При цьому каламбур розглядають як естетичну установку, яка привертає увагу до самої форми мовлення.

В. І. Шаховський називає каламбур соціальним інструментом, за допомогою якого можна моделювати певні емоції у споконвічній опозиції народ-влада [11]. *Ще вчора ми одне одного застерігали: «Люди! Будьте пильними! Кандидати по квартирах ходять!» А сунула їх тьма-тьмуща. Масове вождевиявлення. На 450 парламентських стільців претендувало біля семи тисяч кандидатських сідниць. Були й такі, що в одне крісло не втисне* (Є. Дудар). *Кто всегда старается пролезть во власть? Те, у кого не хватает способностей стать настолько профессионалом в своей области, чтобы получать удовольствие от профессии. Во власть идут, чтобы не работать* (М. Задорнов); *En dehors du français, il y a une seule langue nationale que la Constitution tolère: la langue de bois!* (V. Roca) *Крім французької є ще одна національна мова, з якою мириться Конституція: мова політиків*. La langue de bois – букв. «дерев'яна мова», промова, повна заяложених висловів, яка складається зі штампів, стереотипів з метою приховання браку інформації, запобігання відповідати на важкі запитання тощо. Вживається для характеристики промов політиків, працівників, які займають керівні посади.

Завдяки використанню каламбуру автори надають суб'єктивності повідомленню, зосереджують увагу читача / слухача на певному пункті питання. Як точно за-

уважив В. З. Санніков, «в каламбурному упакуванні груба непристойність стає припустимою витівкою, старомодна повчальність – мудрістю, тривіальність – цікавим міркуванням і, нарешті, відверта нісенітниця – загадковою глибокодумністю». Це можливо тому, що «крім прямого, буквального, каламбур містить багатий додатковий зміст, який відволікає читача та присипляє його критику» [10, с. 59]. *Это был переходный период от России советской к России никакой* (М. Задорнов); *Ми є дуже хлібосольні. Тому й сидимо без хліба. У житниці Європи... Сіль маємо. У наших спинах стільки солі, що півсвіту просолити можемо. Комусь наробляли хліб, собі наробляли сіль...* (Є. Дудар).

А. О. Щербина робить акцент на тому, що механізм та техніка комічного в цілому, а в нашому випадку каламбуру, не має нічого спільного із технічною точністю. «Це не сума «прийомів», які можна вивчити і таким чином оволодіти мистецтвом комічного». «Таємниця» того чи іншого «прийому», сила його комічного ефекту та його художня цінність повністю залежать від дійсного значеннєвого та емоційного наповнення даного прийому, від контексту та підтексту [13, с. 153].

Кожен дослідник, який вивчає це питання, зіштовхується із традиційною дихотомією каламбур / гра слів. Традиційно ці прийоми вважають синонімічними поняттями і, навіть, визначення одного з них передають через інше:

Каламбур – дотеп, в основі якого лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих за звучанням; *гра слів* [4, с. 524].

Каламбур – гра слів, яка заснована на різниці змісту двох слів, які схоже або однаково звучать [3].

Каламбур – дотеп, заснований на комічному вживанні схожих за звучанням, але різних за значенням слів; *гра слів* [8, с. 140].

Ряд вчених також дотримуються думки про синонімічність каламбуру та гри слів: А. О. Щербіна, О. П. Ходакова, А. Бесс, Ц. Тодоров, П. Гіро, О. А. Земська, В. С. Виноградов, В. З. Санніков та ін.

Серед науковців, які розмежують каламбур та гру слів, назвемо Л. О. Сазонову, А. С. Джанумова, В. Ф. Святовця, Д. Гюланто, В. К. Приходько. В нашій роботі ми дотримуємось підходу, в якому каламбур розглядається як один з видів категорії «гра слів».

Як в слов'янській, так і в романській лінгвістиці в дефініціях каламбуру традиційним є підхід до джерел виникнення каламбуру як стилістичного засобу. Одні науковці обмежуються згадуванням омонімії та парономазії (Н. Робер, В. І. Даль, Ж. Мунен), інші – омонімію та полісемію (О. П. Ходакова, О. С. Ахманова, А. О. Щербина, А. Івченко, В. К. Приходько), А. Бесс до вищезазначених прийомів додає й орфографію.

Російський лінгвіст В. П. Москвін строго розрізняє основу каламбуру (омонімія, полісемія, близькі за звучанням слова, та дериваційна близькість) та прийоми створення каламбуру на цій основі (антанаклаза, дилогія, парафраз та ін.) Виходячи з цього, автор критикує спроби інших вчених дати найбільш розгорнуте визначення цьому виду гри слів: «Подібні спроби приречені на невдачу, оскільки прийоми створення каламбуру занадто різноманітні для того, щоб уміститися в межах одного визначення» [6, с. 68]. В. П. Москвін дає наступну дефініцію каламбуру, запропоно-

вану Боревим, яка не прив'язується до його подібності або тотожності форми обігруваних слів: «Каламбур – гра слів. Каламбур – один з типів дотепів. Це дотеп, який виникає на основі використання власне мовних засобів» [7, с. 39].

На нашу думку, каламбур – це стилістична фігура, яка будується за допомогою явищ широкого діапазону (омонімія, полісемія, парономазія, використання оказіоналізмів, переосмислення фразеологізмів тощо), яка не є обмеженою за своїми структурними параметрами, та яка навмисно вживається для загострення, підкреслення повідомлення, надання комічного ефекту. Обов'язковою умовою для створення каламбуру є наявність: двох компонентів з формально графічним або звуковим (частковим або повним) спів падінням; асоціативного зв'язку між цими двома компонентами, результатом якого є загальна семантика висловлення.

Найчастіше науковці, описуючи каламбур, говорять про два компоненти, що входять до його складу. Кожен з авторів дає свою термінологію цим компонентам, але все вони мають одну ідею: в одному плані вираження реалізується два плани змісту [9, с. 54]. Так, для Бергсона каламбур складають дві окремі фрази, створені з окремих слів; А. Бесс розрізняє «виражене» (présenté) для позначення того, що слухач чує спочатку, та «згадане» (évoqué) для того, що залишається для розуміння. Ц. Тодоров протиставляє «викладений або даний зміст» («le sens exposé ou donné») «нав'язаному або новому змісту» («le sens imposé ou nouveau») [1, с. 32]. П. Гіро так само говорить про два тексти каламбуру: перший текст – «le ludant» – даний, очевидний, який «грає» на другому схованому тексті – «le ludé» – тексті, що мається на увазі, з якого він витягає свій зміст [2, с. 40]. Le ludant – це текст відсутній, але відомий, очікуваний та передбачуваний, який формує фактичний (реальний) текст більш-менш неочікуваний й іноді абсолютно непередбачуваний. Саме ця непередбачуваність складає гру, засновану на ефекті несподіваності. По мірі того, як le ludant – це неочікуваний термін, а le ludé – очікуваний, результат несподіванки буде тим більший, чим більше нормальним буде перший, та більше незвичайним буде другий.

Серед слов'янських лінгвістів теорія про дві складові частини каламбуру також має перевагу. В. С. Виноградов розрізняє опорний елемент (стимулятор каламбуру) та слово (або словосполучення)-«перевертиш»; за Н. О. Штирхуновою, каламбур має наступний склад: ядро (елементи каламбуру, об'єднані однаковою чи схожою фонетичною (графічною) формою) та базисний контекст (характерною відмінністю якого є одночасна реалізація двох значень елементів, які обігруються). В одній мовленнєвій формі поєднуються два контексти, в кожному елемент ядра має своє певне, відмінне від іншого значення [12, с. 19–21].

Схема А. Р. Джанумова дещо відрізняється від інших. Той факт, що каламбур завжди складається з двох компонентів одного рівня, на відміну від усіх інших стилістичних прийомів, складає специфіку його мовної основи. Слід відмітити, що вказані частини каламбуру не тільки протиставляються, але й одночасно діалектично об'єднуються в одне ціле. Єдність каламбуру зберігається завдяки загальному елементу двох частин даного прийому. В свою чергу це положення веде до визнання тричастинної будови каламбуру, коли в одній словесній одиниці присутні завдяки авторському контексту два значення (реально або потенційно), а в другій – одне з цих значень [5, с. 17].

Л. О. Сазонова також збільшує структуру каламбуру до трьох частин. Суть каламбуру полягає не лише в тому, що в одному плані вираження реалізується два плани змісту, а в тому, що в результаті одночасної реалізації цих двох планів виникає третій. Саме він несе нову інформацію про реальну дійсність, розкриваючи протилежне в єдиному та єдине в протилежному, таким чином, актуалізуючи різницю. Саме в створення третього плану змісту і полягає задача каламбуру [10, с. 54].

Висновки. Отже, каламбур представляє собою стилістичну фігуру, яка ґрунтується на різних засобах реалізації неспівпадіння плану змісту та плану вираження і яка загострює та підкреслює судження, продуктує комічний ефект. Дієвість каламбуру залежить від сили та соціальної спрямованості сатиричного викриття, ступеню майстерності автору. Він є дієвим інструментом письменників, публіцистів як емоціональний засіб мовного впливу.

Список літератури

1. Besse H. Culture des calembours / H. Besse // Le français dans le monde. – 1989. – № 223. – P. 32–39.
2. Guiraud P. Typologie des jeux des mots / P. Guiraud // Le français dans le monde. – 1980. – № 151. – P. 36–41.
3. Le Petit Robert de la langue française [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу : http://www.lerobert.com/.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Джанумов А. С. Каламбур и его функционирование в двуязычной ситуации : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. С. Джанумов – М., 1997. – 136 с.
6. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / В. П. Москвин. – Ростов н/Д : Фенікс, 2006. – 630 с.
7. Москвин В. П. Каламбур : приёмы создания и языковая основа / В. П. Москвин // Русская речь. – 2011. – № 3. – С. 35–42.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Издательство «Азъ», 1992. – 960 с.
9. Сазонова Л. А. Закономерности передачи каламбура при переводе художественной литературы : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Порівняльно-історичне, типологічне та зіставне мовознавство» / Л. А. Сазонова – М., 2004. – 185 с.
10. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен / В. З. Санников // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 56–69.
11. Шаховский В. И. Словообразовательная игра как вербальная упаковка социальных интеракций человека и общества [Електронний ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал. – 2006. – № 4 : Режим доступа : http://tverlingua.by.ru/archive/004/04_1_2.htm
12. Штырхунова Н. А. Лингвистическая игра слов (каламбур) в английском языке и в русском переводе : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Порівняльно-історичне, типологічне та зіставне мовознавство» / Н. А. Штырхунова. – Краснодар, 2005. – 160 с.
13. Щербина А. Заметки о технике и искусстве комического слова / А. Щербина // Русская литература. – 1966. – № 2. – С. 23–30.

Патлач Г. А. Понятие «каламбур» в славянской и романской лингвистике / Г. А. Патлач // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 300–304.

В статье рассматривается понятие «каламбур» в русской, украинской и английской лингвистике. Изучается вопрос отношений между каламбуром и игрой слов, так как среди лингвистов нет единодушного мнения, нужно ли разграничивать или отождествлять эти понятия. Рассматриваются так же разные взгляды на структуру каламбура (двух- или трехкомпонентная) и механизм порождения комического эффекта, вызванный этим феноменом. В работе дается определение каламбура, которое, на наш взгляд, является наиболее полным.

Ключевые слова: каламбур, игра слов, комический эффект, выразительность, стилистическая фигура.

Patlach G. A. The concept of «pun» in the Slavic and Roman linguistics / G. A. Patlach // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 300–304.

Pun is an artistic instrument which imbues and enriches every language with secondary and tertiary meanings. This paper presents a brief overview of the notion of the pun in Ukrainian, Russian and English linguistics. As a linguistic phenomenon, pun is universal, existing in all languages. As a traditional approach to produce comic effect in human communication, pun has attracted attention of the researchers all the time. The question of the parceling or identification of the pun and word play is researched in this article. There is no single meaning of relationship of these notions. The structure of the pun is also considered. There are two points of view on this question: the pun has two and three components. We approach the mechanism of the pun which generates the humor effect. We define the pun as a figure of speech which is built on many phenomena (homonymy, polysemy, paronymy, metaphor, metonymy etc). It is not limited by its structural parameters and it is used intentionally for accentuation of an idea or thought, giving the comic effect and transmitting author's meaning. Obligatory condition for pun's creating is the presence of two components which have graphic or phonetic coincidence and associative link between them.

Key words: pun, word play, comic effect, expression, figure of speech.

Поступила в редакцию 09.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 305–309.

УДК 821.112.2

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА «HAUS» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Пономарёва А. Ю.

Российский Государственный Социальный Университет, г. Москва

Статья посвящена исследованию репрезентации концепта «Haus» на базе немецких словарей. Исследуется ядерное значение концепта по семантическим и толковым словарям, а также анализируется ход исторического развития значения слова на базе этимологического словаря. Обращение к концепту «дом» обусловлено значимостью этого понятия в немецкой культурологической картине мира. В результате исследования автор даёт перечень основных семантических признаков концепта «Haus» в немецком языке. Автор приходит к выводу, что, несмотря на то, что слово «дом» выражает пространственное значение (т. е. закрытое помещение, здание), в немецком языке более важным признаком является функциональное назначение здания (жильё, офис фирмы, государственное учреждение, здание парламента и т. д.). Также для немецкого языка свойственно называть «домом» людей, живущих в нём, часто даже не родственников. Кроме того, «домом» может называться как группа людей, так и один человек, что свойственно для разговорной речи. Исследование выполнено в рамках диссертационной работы. Результаты исследования могут быть использованы в преподавании таких дисциплин, как «Культурология», «Теория и практика перевода», «Межкультурная коммуникация», «Лексикология» и др.

Ключевые слова: концепт, ядерное значение, периферийное значение, семантический признак, лингвокультурный подход.

Постановка проблемы. Безусловно, изучение национальных особенностей представляется непростой задачей. Г. Гачев в монографии «Национальные образы мира» утверждает: «…всякий входящий в этот гигантский Космос национальных особенностей – оглушён, ослеплён пестротой, и лишь по частям начинает разбираться, что к чему» [1, с. 8]. Кроме того, довольно сложно определиться с подходами постижения национального своеобразия и, соответственно, методологией исследования: «национальный образ мира витает перед умом, чувством и душой, … но трудноуловим и не определён, ибо он – во всём и ни в чём только одном» [2, с. 191].

В рамках выбранного нами лингвокультурного подхода, предусматривающего познание национальной специфики через язык, мы попытаемся реконструировать концепт «Дом» в немецком языковом сознании. На справедливости и адекватности такого подхода настаивал ещё Н. Хомский, утверждавший очевидную связь языка и мышления, на основании которой даже полагал, что «изучение языка должно занять центральное место в общей психологии» [6, с. 115]. Как способ проникновения в сознание народа мы будем использовать концепты. Под концептом, вслед за Ю. С. Степановым, мы понимаем «сгусток культуры в сознании человека… и то, посредством чего человек сам входит в культуру» [4, с. 43]. Таким образом, «языковое сознание оперирует квантами переживаемого знания – концептами, совокупность которых и является концентрированным опытом человечества, этноса как части человечества, социальной группы как части этноса, личности во всем многообразии её проявлений. Концепты представляются как культурные доминанты,

своеобразные культурные константы» [3, с. 299]. Концепты отражают те ценности, которые играют в жизни народа существенную роль и получают отражение в языке.

Однако содержание и структура концепта в сознании народа в разные эпохи существенно разнится, поскольку концепт исторически изменчив. В разных социальных и возрастных группах периферия концепта также может вбирать в себя новые смыслы. В данном исследовании сконцентрируемся на ядре концепта «Haus». В качестве эмпирический базы исследования будем использовать словарные статьи, т. к., с одной стороны, для фиксации словарного значения проводится глубокое и обширное исследование различных значений слова, а с другой – впоследствии нормы, зафиксированные словарём, считаются общепринятыми и к ним прибегают в случаях сомнения. Для синхронического и диахронического исследования значения слова Haus воспользуемся толковыми и этимологическими словарями, а также словарями синонимов и антонимов.

Для уточнения значения лексемы ‘дом’ обратимся вначале к немецкому стилистическому словарю Дудена. В словарной статье «Haus» в первом значении слова дано описание «*Gebäude, daszumWohnendient, Wohnung, Heim, indemjmd, ständiglebt*» [7, с. 326]: “здание, служащее для жилья, место (домашний очаг), где кто-либо постоянно живёт” (перевод здесь и далее наш. – *А. П.*), т. е. помещение с функциональным признаком ‘для жизни, проживания’. Любопытно, что понятия «здание, служащее для жилья» и «домашний очаг» не разграничиваются. Примечательно ещё, что значение слова “дом” даётся в неразрывной связи с его обитателями (в отличие от русского языка, в котором “дом” – это в первую очередь ‘здание’, ‘строение’ [5, с. 410]). В это первое значение входят также ‘все обитатели дома’ (alle Hausbewohner). Интересно, что употребляется слово «Bewohner» – жильцы, а не «родственники», т. е. *они не связаны кровными узами. Здесь же (но лишь в третьем подпункте) “семья” (*Familie*), далее следует “домашнее хозяйство одной семьи” (*Haushalt Hausweseneiner Familie*), т. е., собственно говоря, быт.*

Во втором значении выделяется сема ‘дом, служащий определённой цели’ (einembestimmten Zweckdienendes Gebäude), и здесь же в виде подпункта следует «alle Besucher, Beschäftigteno. ä. ineinem bestimmten Gebäude» (буквальный перевод: “все посетители, трудящиеся и т. д. в определённом здании”). Здесь наблюдаем склонность немецкого языка к восприятию концепта «Дом» не как объекта со стороны, а как объекта, «воспринимаемого изнутри». Кроме того, очевидным становится тот факт, что носители немецкого языка не акцентируют значение “здание” и более важным для них является значение “люди, живущие вместе”.

Далее проанализируем лексему Haus, опираясь на толковые словари немецкого языка. В Словаре Брокхауза выделяются следующие значения у слова «дом» [13, с. 281]:

1) Строение, здание, которое служит человеку в качестве жилья или для работы, большей частью: жилой дом среднего размера (*Bauwerk, das Menschenals Unterkunftoder Arbeitsstättedient; meist: Wohnbaumittlerer Größe*).

2) Домашний очаг (родной дом) (*Heim*).

3) Жильцы здания или квартиры: весь дом, семья вместе с другими обитателями; все присутствующие (в зале) (*Insasseneines Gebäudesodereiner Wohnung*).

4) Хозяйство семьи (*Wirtschaft einer Familie*).

5) Королевская семья (династия) (*Fürstenfamilie, Dynastie*).

6) Предприятие: торговый дом (*Unternehmung: Handelshaus)*.

7) Корпус, крепкая оболочка, например, об улитке: (*Gehäuse, feste Hülle, bef. der Schnecke*).

8) Народное или сословное представительство: господа депутаты, благородное собрание (*Volks- oder Ständevertretung: dasHoheH.*).

9) (астрология) Поле одной из 12 частей небесной сферы (*Astrologie: Feldeines-der 12 TeilederHimmelskugel*).

10) (саркастическое выражение) Человек. В качестве примера: старик, весельчак, учёная голова (*scherzhafter Ausdruck – Mensch: einaltes, fideles, gelehrtesH.*).

Таким образом, в основное значение входит понятие «люди, живущие вместе», а также «отдельный человек».

В словаре Дудена сообщается о происхождении слова «Haus» следующее: от старо-верхненемецкого «hus» и средне-верхненемецкого «hoyza», что значит закрытый, укрытый – das Bedeckende, Umhüllende и выделяются следующие значения [8, с. 1160]:

1. a) Здание, служащее человеку для жилья (*Gebäude, das Menschen zum Wohnen dient)*.

b) Здание, служащее для определённой цели (*Gebäude, das zu einem bestimmten Zweck errichtet wurde).*

c) Жилье, место для проживания, постоянное место жительства (Wohnung, Heim, in dem manständiglebt):

2. a) (разговор.) Все жители одного дома (*Gesamtheitder Hausbewohner).*

b) Люди, находящиеся в определённом доме (*Personen, die sich in einem bestimmten Hausbefinden).*

c) (возвыш.) Семья (*Familie).*

d) Домашнее хозяйство, быт одной семьи (*Haushalt; Wirtschaft; Hauswesen einer Familie)*.

3. Династия (Dynastie).

4. (раз., шут.) Человек (*Person, Mensch).*

В словаре Байера представлены синонимы слова «дом»: здание, особняк, хижина, место жительство, очаг (*Gebäude.Villa. Hütte. Unterkunft. Heim*) [9, с. 86].

В «Синонимическом словаре» Досталь выделяются следующие синонимы слова Haus: здание, особняк, дворец, замок, двор, хижина, лачуга, род, семья (Gebäude; Villa, Palast, Schloß, Hof, Hütte, Kate, Keusche, Geschlecht, Familie [10, с. 58].

Пронаблюдаем этапы исторического развития данного слова, описанные в этимологических словарях. «Большой этимологический словарь» под редакцией Пфайфера дает следующие значения слова Haus: здание, жители, род, домашнее хозяйство (*Gebäude, Bewohner, Geschlecht, Hauswesen*). Происходит данное слово от общегерманского «*hus*» – здание, семья, домашнее хозяйство, род (*Gebäude, Wohnung, Hütte, Schloß, Rathaus, Haushaltung, Familie, Geschlecht*) [11, с. 657].

Составитель этимологического словаря Кальман подчёркивает, что ранее под словом «дом» понимали прочный, т. е. каменный дом (einfestes Haus –Steinhaus) [12, с. 669].

Таким образом, проанализировав представленные выше словарные статьи, можно сделать следующие выводы:

1. Содержание концепта «Haus» вбирает в себя такие смыслы, как «люди, живущие вместе», «домашнее хозяйство», «семья», «человек», «династия, род».

2. Для немецкого языка наиболее актуальным является семантический признак ‘люди’, а не ‘здание’.

3. В тех случая, когда в содержание концепта входит значение ‘здание’, основной акцент делается не на ‘закрытом пространстве’ или ‘строении’, а на функциональном назначении здания.

Список литературы

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: общие вопросы. Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский : [монография] / Г. Д. Гачев. – М. : Советский писатель, 1988. – 445 с.

2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Эллада, Германия, Франция. Опыт экзистенциальной культурологи : [монография] / Г. Д. Гачев. – М. : «Логос», 2008. – 421 с.

3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : «Перемена», 2002. – 477 с.

4. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры : [монография] / Ю. С. Степанов. – М. : Академич. проект, 2001. – 990 с.

5. Немецко-русский словарь: 80000 слов / [под ред. А. А. Лепинга, Н. П. Страховой]. – 7-е изд. – М. : Рус. яз., 1976. – 991 с.

6. Хомский Н. Язык и мышление : [монография] / Н. Хомский. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 122 с.

7. Duden, 12 Bde., Bd.2, Duden Stilwörterbuch der deutschen Sprache: Die Verwendung der Wörter im Satz. – Mannheim : Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, 1988. – 864 S.

8. Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in 6 Bn./ hrsg. u. bearb. vom Wissenschafttl. Rat. u. d. Mitarb. d. Dudenred. Unter Leitung von Günter Drosdowski. Bearb.: Rudolf Köster; Wolfgang Müller. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag Bibliographisches Institut, 1977. – 1408 S.

9. Bauer B. Synonymen-Lexikon Deutsches wahlwörterbuch. – Berlin : Verlag Ulstein GmbH, Frankfurt/m, 1960. –193 S.

10. Dostal K. Das richtige Wort Synonymisches Wörterbuch. – Wien : Verlag für Jugend und Volk, 1957. – 312 S.

11. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen H-P Erarbeitet von einem Autorenkollektiv des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft unter der Leitung von Pfeifer. – Berlin : W. Akademie-Verlag, 1989. – 1345 S.

12. Karlmann J. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen Limburg: Starke Verlag, Erster Band (Buchstaben A–J), 1957. –788 S.

13. SPRACH-BROCKHAUS Deutsches Bildwörterbuch für jedermann Siebente. – Wiesbaden : F. A. Brockhaus Wiesbaden, 1958. – 800 S.

Пономарьова Г. Ю. Особливості репрезентації концепту «HAUS» у німецькій мові / Г. Ю. Пономарьова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 305–309.

Стаття присвячена дослідженню репрезентації концепту «Haus» на базі німецьких словників. Досліджується ядерне значення концепту по семантичним і тлумачних словниках, а також аналізується хід історичного розвитку значення слова на базі етимологічного словника. У результаті дослідження автор дає перелік основних семантичних ознак концепту Haus в німецькій мові. Автор доходить висновку, що незважаючи на те, що слово «HAUS» висловлює просторове значення-закрите приміщення, будівлю, в німецькій мові більш важливою ознакою є функціональне призначення будівлі. Також для німецької мови властиво називати «домом» людей, що живуть у ньому, часто навіть неродичів. Крім того, «будинком» може називатися, як група людей, такі одна людина, що властиво для розмовної мови.

Ключові слова: концепт, ядерне значення, периферійне значення, семантична ознака, лінгвокультурний підхід.

Ponomareva A. Specific character of the concept representation «Haus» in the German language / A. Ponomareva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 305–309.

The article is devoted to the investigates of the concept representation «Haus» on the basis of German dictionaries. We have studied the core meaning of the concept in the semantic dictionaries and etymology dictionary, and also have analyzed the historical development of the meaning of the word based on an etymological dictionary. In the end of the article the author gives a list of the basic semantic meanings of the concept «Haus» in the German language. The author comes to the conclusion that despite the fact that the word «house» expresses spatial meaning - an enclosed space, the building, in the German language more important feature is the functionality of the building (houseroom, office of the company, government agency, the parliament building, and so on). Also for the German language peculiar to call «home» of people living in it, often not even relatives. In addition, «home» may be referred to a group of people and one man as well, which is typical for spoken language. The investigates were done in the course of Ph.D. thesis. The results of the investigation can be used in the teaching of subjects such as Culturology, Theory and practice of translation, Intercultural communication, Lexicology, etc.

Key words: concept, the core meaning, peripheral meaning, semantic meaning, lingvocultural approach.

Поступила в редакцию 18.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 310–315.

УДК 811.161.2'371

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА БАГАТОЗНАЧНИХ АКСІОНОМЕНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сорока Т. В.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл

Стаття присвячено дослідженню лексичної семантики іменників на позначення загальнонаціональних цінностей української етнолінгокультури в їх формалізованому представленні, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації й об'єднаних 6–4 лексичними значеннями. Проведений комплексний аналіз співвідношення 46 полісемічних аксіономенів п'ятої групи показав, що їх семантична структура виступає системою значень, які певним чином організовані.

Ключові слова: аксіономен, матриця, семантичний аналіз, лексичне значення, сема.

Постановка проблеми. Лексична семантика сьогодення привертає увагу все більшої кількості науковців і перебуває в стані свого постійного розвитку. Наявність існуючих публікацій та їхній аналіз показують, що без опрацювання масштабних методологічних основ, урахування системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях аналізу, використання здобутків інших наук, звернення до фактів національно-культурного характеру не можна адекватно представити опис лексико-семантичної системи як окремої, так і мов у їхньому зіставленні.

У сучасній науці про мову не існує єдиної спільної думки про те, що складає семантичну структуру багатозначного слова. Можна виділити три основні точки зору, розмежувавши їх умовно за тим параметром, який забезпечує слову єдність: а) семантика багатозначного слова утворює ієрархію, вершину якої займає основне значення, йому підпорядковуються неосновні, другорядні; б) семантичні відтінки багатозначного слова не утворюють ієрархії, вони рівноправні, їх поділ на основні та неосновні недоцільний; в) залежно від різних факторів, характер семантичного структурування всередині багатозначного слова може варіювати: в одних випадках значення рівноправні, а в інших – нерівноправні [1, с. 43]. Отже, звернення до розгляду семантичної структури аксіологічного полісемічного слова як системи значень, які перебувають не в хаотичному безладді, а певним чином організовані є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень. У статті «Семантичні особливості аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови)» [2, с. 106–111] ми подали семантичну характеристику лише четвертої групи слів на позначення цінностей, яка охоплює дев'яти-семизначні аксіономени. Однак, до багатозначних слів із середнім ступенем полісемії належить ще й п'ята група.

Метою пропонованої статті є розкриття семантичної структури п'ятої групи аксіономенів, які кваліфікуються як слова на позначення ціннісних констант української етнолінгокультури, що поєднують у собі форму вираження і зміст.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) встановити семну структуру п'ятої групи слів на позначення цінностей; 2) комплексно проаналізувати співвідношення досліджуваних аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. П'ята група складається з аксіономенів, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації [3] й об'єднаних 6–4 лексичними значеннями, і після шостої є найчисельнішою, про що свідчить її кількісний склад – одинадцять слів мають по шість значень, дванадцять – по п'ять, двадцять три – по чотири значення (усього 46 іменників, які тлумачаться за допомогою 218 лексичних значень). До таких, якими поєднуються іменники ***благоговіння*** та ***співчуття***, відносимо "*почуття прихильності, доброзичливості*", "*шанобливе ставлення до когось, чогось*". Спільною вказівкою на "*зовнішній вияв поваги*" об'єднуються слова ***благоговіння*** та ***достоїнство***, останнє, в свою чергу, разом зі словом ***мужність*** тлумачиться як "*позитивна риса, якість*".

Крім спільних рис, кожен з вище представлених аксіономенів додатково семантизується, характеризуючи "*найбільшу, найщирішу повагу*", "*глибоку приязнь*", "*побожність, набожність*" (***благоговіння***); "*почуття жалю, викликане чиїм-небудь нещастям, горем*", "*жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь*", "*підтримку, схвалення*", "*чулість*" (***співчуття***); "*повагу до себе, усвідомлення своїх прав, своєї ваги, свого значення*", "*гідність*", "*на честь*", "*титул, чин, звання* (як застаріле слово)" (***достоїнство***); "*хоробрість, відвагу*", "*рішучість*", "*витримку, холоднокровність*", "*рідко те саме, що змужнілість*", "*зрілість*" (***мужність***).

До лексичних одиниць на позначення цінностей відносимо й слово ***справедливість***, що характеризує "*об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь*", "*людські стосунки, дії*", "*справедливий суд*", "*моральний ідеал, справедливість*", "*добрі вчинки, наслідки, результати*". Досліджуваний іменник у значенні "*властивість/якість за значенням*" виступає семантично близьким до слова ***мудрість***. Останнє визначається як "*глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось*", "*досвід*", "*що-небудь складне, важке*", а вираз **зуби мудрості** – *останні в зубному ряді великі корінні зуби, які прорізуються в людини після 20 років* відповідає генералізованій семі "*зрілість*".

За кількісним критерієм релігійний аксіономен ***аскетизм***, соціальний – ***талант***, політико-правовий – ***держава***, а також два естетичні аксіономени ***краса*** та ***гармонія*** входять до складу п'ятої групи як конституенти загальної аксіосфери духовної культури українського народу, проте вони між собою не перетинаються, хоч і об'єднуються окремими семами з іншими словами на позначення цінностей. Так, наприклад, аксіономен ***аскетизм*** тлумачиться як "*релігійно-етичне вчення, що полягає в проповіді зречення радощів життя*", "*надзвичайна стриманість*", "*відмовлення від життєвих благ*", "*відлюдництво*", "*додержання приписів релігії*", "у релігійних уявленнях – *прагнення людської волі за допомогою подвигів до стяжіння благодаті Святого Духа як запоруки спасіння і Царства Небесного*"; аксіономен ***талант*** характеризується лексичною семантикою у передачі "в Стародавній Греції, Месопотамії, Сирії – *вагової та грошової одиниці*", "*видатних природних здібностей людини*", "*хисту, обдарування*", "*здібності до чогось, уміння робити щось*", "*людини з видатними природними здібностями*", "*загальновизнаного значення*"; аксіономен ***держава*** як застаріле слово – ***де́ржава*** – позначає "*маєток, помістя, володіння*", "*міцність*", "*владу, керівництво*", "*один із символів влади монарха*, наприклад: **Держава і скіпетр**", а як

сучасне слово – ***держáва*** – вказує на "*апарат політичної влади в суспільстві*", "*країну з таким апаратом політичної влади*"; аксіономен ***краса*** семантизує "*ознаку гарного, прекрасного*", "*оздобу, прикрасу кого-, чого-небудь*", "*славу*", "*гарну привабливу зовнішність*", "*красуню* (як застаріле слово)", "*красу, художність, вродливість*"; під аксіономеном ***гармонія*** розуміють "*закономірне поєднання тонів у одночасному звучанні*", "*частину теорії музики, вчення про правильну побудову співзвуччя в композиції*", "*злагоджене звучання, приємне для слуху*", "*поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей* (*предметів, явищ, частин цілого*)", "*пневматичний музичний інструмент* (*ручний, губний*) *з металевими язичками, що приводяться в рух струменем повітря*".

П'ята група досліджуваного мовного матеріалу налічує дванадцять п'ятизначних слів ***совість***, ***творчість***, ***Бог***, ***людина***, ***мораль***, ***побратимство***, ***довершеність***, ***чуйність***, ***благородство***, ***злагода***, ***успіх***, ***Батьківщина***, між якими спостерігаються певні семантичні перетинання. Наприклад, лексичне значення "*люди*(*на*), *особи*(*а*)" виступає спільним для аксіономенів ***совість***, ***людина***, ***побратимство***, ***довершеність***, характеризуючи людську постать в однині як "*найчеснішого, найсправедливішого, найвідповідальнішого представника певного колективу, суспільства*" (***совість***), "*утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей*" (***людина***), "*особу виключно з позитивними якостями*" (***довершеність***), або репрезентуючи в множині "*групу об'єднаних спільною діяльністю і метою людей, які додержуються певних установлених ними правил*" (***побратимство***).

Кожний з представлених іменників, в свою чергу, попарно поєднується з іншим аксіономеном групи завдяки значенню позитивного змісту. Так, наприклад, лексичні одиниці ***совість*** та ***мораль*** містять указівку на "*моральні принципи, переконання*", а пара слів ***совість*** та ***благородство*** – "*втілення чесності, порядності*". Останній аксіономен семантично наближається до слова ***довершеність*** у значеннях "*позитивна риса, якість*", "*висока якість, довершеність*", "*ступінь досконалості*". Лексичні одиниці ***побратимство*** й ***злагода*** збігаються за фактом наявності у внутрішній формі формули тлумачення "*стосунки, відносини*", актуалізуючи "*братські стосунки*" (***побратимство***) та "*мирні, дружні відносини*" (***злагода***). У межах спільного для аксіономенів ***побратимство*** й ***чуйність*** значення "*ставлення*" уточнюється "*поведінка, що пройнята почуттям дружби*" та "*уважність і сердечне ставлення до людей*".

У науковій сфері слово ***людина*** застосовується в якості терміна для позначення "*особового чи неозначено-особового займенника*", а аксіономен ***мораль*** – "*частини психічної структури особистості, яка забезпечує ціннісну оцінку явищ у неусвідомлюваний для індивіда спосіб*", або "*одного з основних способів соціальної неформальної регуляції дій людини*".

Іменники ***совість***, ***творчість***, ***Бог***, уживаючись у словосполученнях, розкривають свої додаткові відтінки значень: **май** (**майте**) **совість** – присоромити когось, викликати почуття відповідальності за щось (=генералізована сема "*обов'язок*"), **муки** (**докори**) **совісті** – переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини (=генералізована сема "*стан*"); **народна творчість** – а) вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та інших видах ми-

стецтва; б) сукупність творів, що виникла як наслідок такої діяльності народу (=генералізована сема "*твір* (*твори*), *витвір*"); **Бог з ним** (**з нею**) – вираз на позначення згоди, примирення, прощення; хай так і буде (=генералізована сема "*згода, несперечливість*"), а використовувані в ситуативно-обумовлених вигуках аксіономени ***людина*** й ***Бог*** мають індивідуальну семантику: **Людина!** – вживається у значенні узагальненого або займенникового звертання; **Боже** (**мій**)! – уживається для вираження здивування, радості, страждання.

У групі п'ятизначних аксіономенів виділяються іменники, що не мають семантичні перетини з іншими словами групи, але за своєю значущістю належать до сфери соціальних цінностей українського народу. Так, наприклад, слово ***успіх*** тлумачиться як "*позитивний наслідок роботи, справи*", "*значні досягнення, удача, талан*", "*сприятливий результат у воєнній операції*", "у множині – *досягнення в навчанні, у вивченні чого-небудь*", "в однині – *громадське визнання, схвалення чого-небудь, чиїхось досягнень*", "*захоплення з боку осіб іншої статі*", а іменник ***Батьківщина***, маючи два варіанти наголосу ***б`атьківщина*** та ***батьківщ`ина***, семантизується в першому випадку як "*спадщина від батьків*", "*спадковий маєток* (як застаріле слово)", а в другому – "*країна стосовно до людей, які народилися в ній та є її громадянами*", "*місце народження кого-небудь*", "у переносному значенні – *місце зародження, походження, виникнення*".

До складу досліджуваної групи лексики на позначення духовно-культурних цінностей входять двадцять три слова. Семантика кожного з них розкривається за допомогою чотирьох значень, а відношення між ними характеризуються різним ступенем близькості. Об'єднуючою ознакою слів ***надія***, ***дипломатія***, ***дружба***, ***симпатія***, ***авторитет*** є позначення "*люди*(*на*), *особи*(*а*)", що конкретизується в кожному окремому випадку як "*той* (*ті*), *на кого* (*яких*) *можна надіятися, покладатися і є відрадою, опорою для кого-небудь*" (***надія***), "у переносному значенні – *дипломатичні представники певної держави*" (***дипломатія***), "*особа, яка тримає вінець над головою молодого чи молодої в час вінчання і перебуває при них під час весільного обряду* (як застаріле діалектне слово)" (***дружба***), "*людина, яка користується чиєюсь прихильністю*; *улюбленець*; *коханий* (*кохана*), *любий* (*люба*) (як розмовне слово)" (***симпатія***), "*особа, що користується впливом, повагою, заслуговує повного довір'я*" (***авторитет***).

Семантика іменників ***доброта***, ***гуманізм***, ***уважність*** розкривається шляхом вказівки на позитивне "*ставлення до людини, пройняте дружністю, турботою про її благо, повагою до її гідності*", а "*розсудливе ставлення до життя*" характеризує слово ***раціоналізм***.

Значення "*почуття приязні, прихильності, доброзичливості*" притаманне лексичним одиницям ***симпатія***, ***уважність***, ***доброта***.

Формула тлумачення "*властивість/якість за значенням відповідного прикметника*" об'єднує лексичні одиниці ***толерантність***, ***доброчесність***, ***майстерність***, ***соборність***.

Спільна семантична ознака "*в науці*" об'єднує аксіономени ***гуманізм***, ***раціоналізм***, ***знання***, ***толерантність***, ***рівність***, перші три з яких позначають відповідні напрями наукових досліджень: "*прогресивний рух епохи Відродження, спрямований на утвердження моральних прав людини на земне щастя, чуттєві радощі та вільний*

вияв її прагнень і бажань" (***гуманізм***), "*напрям у теорії пізнання, який вважає розум єдиним джерелом і критерієм пізнання*" (***раціоналізм***), пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому (***знання***), а останні два – виступають термінами відповідних галузей знань: "у фармацевтиці – *здатність переносити великі дози отрут або ліків без шкоди для організму*" та "в математичній теорії множин – *відношення на множині, що задовольняє властивостям рефлексивності і симетричності*" (***толерантність***), "*алгебраїчний вираз із двох рівних між собою частин*" (***рівність***).

Попарні семантичні зв'язки за спільним значенням теж властиві чотиризначним аксіономенам. Так, іменники ***благодать*** та ***благо*** збігаються за позначенням "*добра, щастя*" й "*добробуту, достатку*", а лексичні одиниці ***авторитет*** й ***гуманізм*** характеризуються "*загальновизнаним значенням*".

Слова ***дипломатія***, ***мистецтво*** містять указівку на "*діяльність людини*", визначаючи "*діяльність уряду та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення міжнародної політики держави, а також захисту інтересів держави за кордоном*" та "*творчу художню діяльність*". Крім цього, до кожного з досліджуваних іменників наближається інший аксіономен відповідно за спільним лексичним значенням. Наприклад, між словами ***дипломатія*** й ***дружба*** встановлюється зв'язок за семантичною ознакою "*стосунки, відносини*", в основі яких лежить "*взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів*" на міждержавному або міжособистісному рівнях, а завдяки вказівці на "*уміліcть, вправність в якійсь справі, галузі*" збігаються лексичні одиниці ***мистецтво*** й ***майстерність***.

Аксіономени ***толерантність*** та ***здоров'я***, уживаючись "*у виразах*", додатково семантизуються, набуваючи відповідні лексичні значення: **імунологічна толерантність** – специфічний стан організму, за якого втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигену (=генералізована сема "*стан*"); **на здоров'я** – усталений вислів, що його вживають, подаючи кому-небудь пити, їсти або як відповідь на слова вдячності за щось (=генералізована сема "*прояв фізичних, духовних сил*").

Крім проаналізованих слів, чотиризначні аксіономени ***удача***, ***правосуддя***, ***грація***, ***благочестя*** також складають п'яту групу лексичних одиниць із середнім ступенем полісемії. Проте, виявляючи семантичний потенціал, вони, як між собою, так і з іншими словами цієї групи не перетинаються, хоч і відносяться до соціальних, правових, естетичних та релігійних цінностей духовної культури українського народу. Цей факт підтверджується їхніми словниковими тлумаченнями: "*позитивний, бажаний результат чого-небудь*", "*щасливий збіг обставин для когось*", "*творча знахідка, досягнення в праці*", "*везіння, доля*; *талан*" (аксіономен ***удача***); "*суд, судова діяльність держави*", "*установи, які здійснюють судову діяльність держави*", "*розгляд судових справ*", "*справедливий суд*" (аксіономен ***правосуддя***); "*ознака гарного, прекрасного*", "*приваблива зовнішність*", "*витонченість, краса в позах, рухах*", "як застаріле поетичне слово – *надзвичайно красива жінка*; *красуня*" (аксіономен ***грація***); "*додержання приписів релігії*", "*віра в Бога*", "*побожність, набожність*", "*православна віра, православ'я*" (аксіономен ***благочестя***).

Висновки дослідження. Проведений комплексний аналіз слів п'ятої групи показав, що їх семантична структура виступає системою значень, які певним чином

організовані. Основний склад досліджуваної групи – це аксіономени, внутрішня форма яких передає значущість властивостей та характеристик людини, її діяльності залежно від специфіки життя. При цьому лексичні значення одних слів вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від індивідуального тлумачення до трактування в межах інших груп слів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ціннісних парадигм англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи аксіономени з найвищим і середнім ступенем полісемії в межах лексико-семантичних полів вказаних мов.

Список літератури

1. Жукова Л. К. Аспекты изучения лексико-семантической системы языка / Л. К. Жукова. – Симферополь, 1980. – 56 с.

2. Сорока Т. В. Семантичні особливості аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови) / Т. В. Сорока // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко; отв. за вып. В. М. Калинкин. – Вып. XXIII. – Славянск : Предприниматель Маторин Б. И., 2012. – С. 106–111.

3. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Сорока Т. В. Семантическая структура многозначных аксиономенов украинского языка / Т. В. Сорока // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 310–315.

Статья посвящена исследованию лексической семантики имён существительных, обозначающих общенациональные ценности украинской этнолингвокультуры в их формализованной представленности, выявленных по толковым словарям методом ступенчатой идентификации и объединённых 6–4 лексическими значениями. Проведённый комплексный анализ соотношения 46 полисемических аксиономенов пятой группы показал, что их семантическая структура выступает системой значений, которые определённым образом организованы.

Ключевые слова: аксиономен, матрица, семантический анализ, лексическое значение, сема.

Soroka T. Polysemantic word structure of the ukrainian axionomens / T. Soroka // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 310–315.

The article is dedicated to the investigation of the nouns denoting national values in their formalized representation on the material of the Ukrainian language. The polysemantic axionomens consisting of 6–4 lexical meanings have been taken from the modern Ukrainian thesauri by means of the step identification method. Complex analysis of 46 axionomens interpreted with 218 lexical meanings has been made in the present research. In the process of analysis it has been defined that the semantic structure of the every analyzed axionomen is regarded as the individual system of lexical meanings organized under certain rules. The formalized representation of non-material values gives an opportunity to describe in detail the structure of lexical meangings of axionouns, to distinguish the degree of their related semantics, to expose the functional character of semes forming definite structures within the framework of analyzed words, as well as the axiounits do the same in the lexico-semantic fields. It considers being perspective to investigate all lexico-semantic sub-systems of the value paradigms of the English and French language societies.

Key words: axionomen, matrix, semantic analysis, lexical meaning, seme.

Поступила в редакцию 14.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 316–323.

УДК 81.23

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ТРУДЕ В СЛОВАРЕ В. И. ДАЛЯ

Токарев Г. В.

Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого, г. Тула

В статье рассматривается процесс концептуализации труда на основе семантического анализа многозначных слов *труд, работа, дело*. К многозначному слову применена теория фреймов и прототипов. В ходе анализа выявлены культурные установки и стереотипы, связанные с представлениями о трудовой деятельности. Семемы представлены в виде лингво-семиотических рядов.

Ключевые слова: концепт, семантика, категоризация, многозначное слово, прототип, фрейм, культурная установка.

Постановка проблемы. Во 2-й половине XX в. появляется новая наука – лингвокультурология, призванная дать ответ на вопросы о том, как культура кодируется языком, какую культурную информацию несут те или иные языковые единицы, и др. Эта лингвистическая отрасль – порождение парадигмы научных исследований рубежа веков, культивирующей знания интегрированного типа, принцип антропоцентризма при изучении явлений действительности. Культура стремится к кодированию информации разными языками, отсюда её неоднородность, многоаспектность. Одним из средств репрезентации культурного знания является естественный язык. Его культурное маркирование осуществляется в двух аспектах. Во-первых, естественный язык может репродуктивно отражать культурную информацию. Это касается многочисленных слов, фразеологизмов, паремий, текстов, которые прямо воспроизводят особенности материальной и духовной культуры народа. Данные единицы выполняют фиксирующую функцию. Их объяснение требует простого описания явления. Например, *валенки* – это зимняя обувь, которая делалась валянием из шерсти овцы. Семантика этих единиц может быть неактуальной и актуальной для лингвокультурной общности. В последнем случае она очевидна для каждого, кто пользуется языком как родным. Данные единицы не образуют особой семиотической системы.

Во-вторых, культура может использовать естественный язык как материал, из которого она созидает особые знаки. Они формируют отдельную, лингвокультурную систему. Образование подобных знаковых систем становится возможным в тех случаях, когда две другие системы взаимопроникают друг в друга, следствием чего одна система берёт на себя функцию плана содержания или плана выражения другой. В случае лингвокультурной системы мы можем говорить о том, что система языка выполняет функцию плана выражения для системы культуры.

Перечислим основные виды лингвокультурных знаков.

Базовые метафоры – знаки, отражающие древние фундаментальные представления об устройстве мира. Например, *метафора дома, дерева как пространственная модель мира*.

Квазисимволы – знаки, концентрированно отражающие наиболее важные, обобщённые аспекты в представлениях о мире. Например, *ветер* – символ перемен, *туча* – символ неприятности.

Квазиэталоны – знаки, отражающие представления о стандартах свойств и качеств человека. Например, *лиса – хитрый человек*, *тумба – грузный человек*, *огонь – проворный, бойкий человек*. Квазиэталоны русского языка, отражая стандарты качеств человека, объективируют ценности русского народа, вербализируют систему императивов, направленных на человека, создавая его идеальный образ, фиксируя норму.

Языковое сознание любого народа реагирует прежде всего на отступления от нормы, поэтому внутренние формы квазиэталонов фиксируют стереотипы отступления от нормы, стандарты хорошего или плохого. Как правило, объективируются в большей степени негативные стереотипы.

Наиболее важными аспектами в человеке для русского языкового сознания оказываются следующие: деятельностные характеристики (человек и его практики); социальные характеристики и отношения (отношения человека к другим людям); внешность. Характеристики расположены по степени убывания.

Менее значимыми являются интеллектуальные качества (знания, опыт), возраст, нравственная характеристика; психические свойства и ряд других. Отсюда следует первый вывод: наиболее важным для русских людей является то, как человек проявляет себя в различных видах практик. Эта сторона жизни оценивается наиболее строго, является наиболее важной. Для русских показательна социальная значимость, адекватность обществу, что связано с коллективизмом, соборным укладом жизни. Важными являются физиологические, внешние характеристики человека. Отметим, что они разноаспектны, что обусловливает большое количественное значение в этой группе.

Как было сказано выше, наиболее важным параметром является деятельностный. Низко оценивается лень (*куропас, валях, байбак*). Не одобряются люди, у которых слово расходится с делом: *балаболка, барахло, бубенчик*. Хорошо выполнять работу быстро (*вьюн, вьюга*), споро (*кисель, кислятина*), быть гибким (*бык, баран*).

Несмотря на сложившийся стереотип о русских как любителях крепких спиртных напитков, квазиэталоны фиксируют иную стратегию: пьянство оценивается отрицательно (*качала*).

Для русских важна общественная оценка, примерно в равной мере присутствуют номинации, указывающие на высокую ценность (*клад, лакомый кусок, мармелад*) и низкую ценность (*лилипут, мебель, огрызок, пятое колесо*).

Русские нетерпимы к нездоровому, бессильному человеку (*выжатый лимон, развалина*). Положительно оценивается сильный человек (*бык, богатырь, вол, двужильный*), негативно – слабый (*кляча, ходячий мертвец, огарок, сосулька*).

В физиологическом аспекте номинируются:

- эталоны человека, имеющего плохой слух (*глухой пестерь, безухая курица*);
- эталоны человека с плохим зрением (*слепая курица, одноглазое лихо, поганая бельма*);

● эталонным является человек среднего роста: негативно оцениваются номинации высокого, худого (долговязого) человека: *верста коломенская, долгая петля, орясина, цапля*) – и с низким ростом (*малявка, мужичок-червячок, сморчок*). Последние особенно касаются мужчин;

● эталоны приятного голоса (*канарейка, соловей*);

● эталоны неправильного рта: (*косоротая камбала*);

● эталоны неправильного носа (*носатый клюй*);

● эталоны некрасивого лица: (лицо, поражённое оспой: *прянишная форма, бранный нос*).

Нормой является стройный человек. Плохо оцениваются как толстые (*бегемот, боров, бочка, гиппопотам*), так и худые (*вобла, выдра, глиста в скафандре*). Человек должен иметь обычную походку. Маркируется неповоротливая, грузная походка (*индюк, конь, корова, медведь*).

В человеке ценится опрятность, чистоплотность: *пугало, свинья, росомаха, чучело / игрушка, конфетка, куколка, мартышка, огурчик*.

В социальном аспекте русский должен не нарушать закон (*архаровец*), быть как все (*белая ворона*), не уединяться (*глухарь, дикарь, отшельник*), быть воспитанным (*джентльмен*), не быть отсталым (*ископаемое, ихтиозавр*), быть самостоятельным (*кукла, лакей, приживальщик, подпевала*). Негативно оцениваются люди с низким социальным положением (таких номинаций много больше, чем номинаций людей с высоким положением: *пылинка, накипь, поддонок, бюргер)*. Косвенно это означает, что себя языковая личность относит к людям среднего статуса.

В отношении к другим людям человек должен быть нелицемерным, уравновешенным (*зубатый*), уважительным (*зуботычка*), чутким (*деревяшка, золотое сердце, крокодил*), вежливым, доброжелательным (*купоросная душа*), гуманным (*живодёр*), нежадным (*ненасытное горло, ирод, живоглот*), честным (*вральман, лизун, петляй*), скромным (*волчина, мельница, заплевоха*), ненавязчивым (*муха, порох*).

Среди психических качеств русское языковое сознание отмечает следующие. Человек должен быть расторопным (*варежка, ворона, россомаха*), иметь своё мнение (*воск, слизняк, маятник*), спокойным (*кипяток / стальные нервы*), необидчивым (*мимоза*), в меру уступчивым (*остебельник*), жизнерадостным (*пасмура / ноготок*), смелым (*соломенная душа, овца / коготь, гусар*), добрым (*барбос, крысуха, купорос*), постоянным (*блоха, вертиголова*).

Человек должен вести нравственный образ жизни, преобладают номинации, указывающие на аморальное поведение: *мышиный жеребчик, животное, кобель* и др.

Положительно оцениваются знания, опыт, смекалка (*башка, тёртый калач, ходячий справочник, абориген, баран, болван, борода*).

Среди номинаций, характеризующих преклонный возраст человека (*гриб, кочерга, старая скворечница, первобытный*), преобладают квазиэталоны с отрицательной оценкой, напротив, среди номинаций, характеризующих юный возраст, преобладают единицы с положительной оценкой (*бутон, поросль, птенец*).

Отрицательно оценивается как богатство, так и бедность: *голь перекатная, сирота казанская, гол как сокол / денежный мешок*.

Таким образом, семантика квазиэталонов русского человека отражает стандарты русского характера. Человек должен быть трудолюбивым, здоровым, сильным, считаться с законом, не противопоставлять себя обществу, быть смелым, спокойным, жизнерадостным, воспитанным, честным, вежливым, доброжелательным, гуманным, добрым, нравственным, умным. Идеальный человек имеет средний доход. Он должен иметь невыделяющиеся черты лица, обладать хорошим зрением и слухом, быть стройным и иметь средний рост, быть опрятным. Как видим, особое внимание уделяется тому, как человек проявляет себя в различных видах деятельности, при общении с другими людьми. Отклонения от нормы объективируются квазиэталонами, фиксирующими антистандарты русского человека.

Квазимеры – знаки, указывающие на наивные эталоны меры различных явлений действительности. Например, *до зелёного змея* ‘до галлюцинаций, нервного расстройства’, *за тридевять земель* ‘очень далеко’.

Данный тип единиц наиболее ярко демонстрирует различие между наивной и научной картиной мира. Окружающую действительность научно человек измеряет в метрах, литрах, килограммах, часах и др. Степень древних единиц измерения была более прагматичной: она позволяла человеку мерить тем, чем он располагал всегда: пядь, локоть, сажень.

Квазимеры также отражают высокую степень прагматизма. Образ человека является наиболее продуктивным для образования стереотипов меры явлений. Характерно, что для языкового сознания наиболее важным становится внешний облик человека, все его «этажи»: *с головы до пят, по самые уши, до корней волос, до ушей, до девятой пуговицы, по макушку, головой выше, до пят*. Образы, связанные с частями тела человека, помогают охарактеризовать многообразные внутренние, «не доступные взору» процессы: *до костей, за обе щеки, семь потов сошло, во весь дух, на бровях, ни в одном глазу, большого сердца, от пуза*. Ментальная рефлексия над элементами человеческой субстанции формирует стандарты меры усилия, пространства, времени и др.: *малой кровью, семимильными шагами, рукой подать, на волоску, под боком, на соплях, до седин, до зубов, в голос, как на ладони*.

Наивные меры, квазимеры, приблизительны. Ср: *в три дуги* ‘очень низко’. Указанное свойство этой единиц ярко проявляет себя в переосмыслении научных эталонов. Ср.: *за версту* означает ‘неблизко’, а не конкретное расстояние в 1066,8 м.

Процесс научного измерения происходит путём соотнесения с эталоном меры. Идентичен процесс измерения в наивной картине мира. Эталоном здесь выступают внутренние формы вербальных единиц. Так, эталоном быстроты протекания процесса является брожение дрожжей – *как на дрожжах*. Это означает, что для квазимер существенно обладать живой внутренней формой.

Семантика квазимер предполагает допустимость вопросов: сколько, в какой мере, степени. Очевидно, что для квазимеры характерен интенсивный компонент значения.

Материальная оболочка знака культуры определяет особенности его употребления, сочетаемости. Так, мера количества, объёма может быть обозначена следующим образом: *с хвостом, по макушку, под завязку*. Ясно, что приведённые меры

могут характеризовать разные объекты, хотя имеют инвариантное значение ‘что-либо в избытке’.

Квазимера связана с понятием нормы. Так, квазимера *на булавки* ‘на мелкие расходы’ указывает, что данная сумма небольшая, меньше стандарта, нормы среднего. В то же время квазимера может выражать оценку: *на один зуб* – это не только указание на маленькую массу, несоответствие норме, но и отрицательная оценка данной меры.

Квазимеры образуют своеобразные линейки, ряды единиц, обозначающих различную степень чего-либо. Например, русская языковая картина мира отражает около 10 степеней пьянства. Образные основания единиц указывают на последствия опьянения: невозможность твёрдо держаться на ногах, чётко видеть что-либо, что-либо делать, чётко говорить. Семантика единиц не позволяет определить чёткую градацию усиления признака. Можно выделить низкую степень опьянения (*под шофе*), среднюю (*под балдой*), высокую (*как сапожник, как зюзя, лыка не вяжет, ни водном глазу*), очень высокую (*как стелька, на бровях, до зелёного змея, до чёртиков*). Как видно из примеров, маркируется прежде всего высокая и очень высокая степень.

Мера проявления признака может представлять его со знаком плюс и минус. Причём симметрия относительно нулевой точки (нормы) может отсутствовать. Так, мера присутствия, существования чего-л. в большей степени представлена отрицательными значениями, указывающими на отсутствие чего-либо: *ни шиша, ни уха ни рыла, ни соринки, ни былочки ни поживочки, не бог весть сколько, ни лысого беса, ни рожна*. Номинаций со значением присутствия в достаточном количестве немного: *до хрена, бог не обидел*. Данный факт наглядно демонстрирует универсалию репрезентировать отступления от нормы.

Квазимеры отражают особенности национального мироощущения: внимательность русского человека как к внешнему, так и внутреннему миру. Безусловно, большинство квазимер сформировалось в обыденной среде: *дешевле пареной репы, как горькая редька, седьмая вода на киселе* – и отражает культурные сюжеты, связанные с национально маркированными артефактами. Однако некоторые из них вобрали в себя мифологические представления: *бог не обидел, ни лысого беса, с Адама и Евы, во дни царя Гороха, до чёртиков, как у Бога за пазухой, за тридевять земель, куда ворон костей не заносил*. В семантике квазимер находим отражение представлений об устройстве мира: Земля имеет края (*хоть на край Земли*), время трудовой человек измерял движение солнца (*от зари до зари, ни зимой ни летом*), регулирующего начало и окончание работы. Специфичной чертой характера является ироничное отношение к действительности: *не баран начихал, с хвостом, на воробьиный скок, кот наплакал, как на собаке, как корове седло, воробью по колено*.

Большинство наивных единиц измерения возможно соотнести с научными: километрами, минутами, кубами, промилле и др. Наивные единицы измерения отличаются от научных тем, что характеризуют приблизительную степень, формируя образ и давая оценочно-эмотивную интерпретацию.

Прецедентные имена – знаки, в основу которых положены имена общеизвестных персоналий, обозначающие типажи людей. Например, *Ксюша Собчак* – ‘светская львица’.

Как правило, прецедентные имена формируются в сферах искусства, общественной жизни, средств массовой информации. Прототипами прецедентных имён зачастую оказываются персонажи художественных произведений и реальные люди, артисты, политики и под. Отсюда можно сделать вывод, что прецедентные имена в большей степени идеологизированы, привязаны к тем или иным субкультурам. Так, каждая эпоха может формировать свой набор прецедентных имён, которые могут остаться достоянием именно этой культурной парадигмы. Прецедентные имена, восходящие, например, к греческой мифологии, входят, как правило, в арсенал элитарной культуры, что подтверждает факт незнания семантики этих единиц средним носителем языка.

Безденотатные имена – знаки, которые называют реально не существующие явления действительности. Например, *скатерть-самобранка, сапоги-скороходы, шапка-невидимка, живая и мёртвая вода* и др. Безденотатные имена, как правило, отражают практическую мудрость народа, его чаяния «этого нет, но мы хотели бы, чтобы так было». Основным источником безденотатной лексики является волшебная сказка.

Особенность семиотической природы заключается в том, что сигнификат и денотат в семантике данных единиц совпадают, они нереферентны, репрезентируют представления, основанные на вымысле.

Семантическая специфика данных единиц состоит в том, что в их значении доминирует сема функциональности. Они обозначают объекты, которые наделены способностью оказывать положительное или отрицательное влияние. Отсюда ярко выраженный оценочный компонент их значения, который становится мотивирующей платформой для употребления этих единиц в неосновном, переносном значении, за пределами фольклорного текста. Например, *волшебное кольцо* – предмет, при помощи которого герои вызывают помощников, выполняющих любые задания. *«То **кольцо** не простое; если перекинуть его с руки на руку – тотчас двенадцать молодцев явятся, и что им не будет приказано, всё за единою ночь сделают» («Волшебное кольцо»).* Очевидно, что данный предмет оценивается положительно, что находит прямое отражение в значении единицы. Безденотатные единицы не вступают в отношения тождества или оппозиции, что свойственно другим знакам лингвокультуры.

Когнитивный потенциал данных единиц заключается в том, что на их базе формируются квазисимволы. Например, если в сказке *скатерть-самобранка* обозначает волшебный предмет, расстилая который, герой получает возможность отведать различные яства, то в обычной речи *скатертью самобранкой* можно назвать *мультиварку* или обозначить целую ситуацию, связанную с приёмом пищи. Характерно, что, если другие элементы лингвокультурного уровня имеют высокий деривационный потенциал, безденотатные единицы не становятся словообразовательной базой. Исключение составляет тот случай, о котором мы упомянули выше.

Большинство безденотатных явлений представляет собой переосмысление, наделение волшебными функциями обычных явлений действительности. Например, клубок или мячик, который показывает дорогу (*«На, возьми **клубочек**, пусти перед собою; куда клубочек покатиться, туда и коня управляй» («Иван-Царевич и Белый Полянин»); «Потом взяла **клубочек**, покатила по дороге и наказала вслед за ним идти, куда **клубочек** покатится, туда и путь держи!» («Пёрышко Финиста ясна сокола»)*), дудочка, которая вызывает помощников (*«Глядь – на окне лежит **дудочка**. Взял ее в руки. «Дай, – говорит, – поиграю от скуки». Только свистнул – выскакивают хромой да кривой…» («Три царства – медное, серебряное и золотое»).*

Выбор единицы, на базе которой формируется безденотатное слово, обусловлен обыденными представлениями, закреплёнными за предметом. Так, зеркало было связано с представлениями о потустороннем мире.

По всей вероятности, данные единицы отражали те чаяния русского народа, многих из которых стали возможными в современной жизни: быстрое передвижение, навигация, удобное и простое совершение различных действий. Безусловно, что число безденотатных единиц отражает креативный потенциал русских. Так, по данным опроса вьетнамских магистрантов, мы выяснили, что число безденотатных единиц во вьетнамской лингвокультуре значительно ниже: *волшебный бамбук, волшебная рисовая меленка.* Как видим, безденотатные единицы отражают, с одной стороны, специфику быта, с другой – являются универсальными. Иные культуры активно заимствуют безденотатные единицы русской лингвокультуры. Так, в современном Ташкенте можно встретить кафе с названием «Самобранка».

Безденотатные слова могут быть классифицированы в зависимости от базового образа, положенного в их основу и связанного с тем или иным культурным кодом. Отметим, что преобладают образы фетишного, анимического и биоморфного кода.

Так, одной из популярных безденотатных единиц анимического кода является живая и мёртвая вода. *«На третий день ворон прилетел и принёс с собой два пузырька: в одном – живая вода, в другом – мёртвая, и отдал те пузырьки серому волку» («Сказка об Иван-царевиче, жар-птице и о сером волке»); «– Отпустите меня, сильномогучие богатыри» Я вам покажу, где мёртвая и живая вода» («Безногий и безрукий богатыри»); «Ворон полетел и принёс мёртвой и живой воды» («Чудесная рубашка»).*

Примером безденотатной единицы фетишного кода является *скатерть-самобранка*: *«Вдруг развернулась скатерть, и на ней всяких закусок и напитков наставлено великое множество» («Конь, скатерть и рожок»).*

Примеры безденотатной лексики биоморфного кода является жар-птица, золотая рыбка, сивка-бурка и многие другие: *«Да всего-навсего одну золотую рыбку, и ту бросил в море; крепко она возмолилась: отпусти, говорила, в сине море; я тебе в пригоду стану: что пожелаешь, все сделаю!» («Золотая рыбка»)*

Средством, подчёркивающим волшебную силу предмета, является определение: *шапка-невидимка, сапоги-скороходы, волшебное кольцо, золотая рыбка, серебряное веретено* и др., которое указывает на необычную функцию предмета или его ценность.

Безденотатные единиц представляют немногочисленную группу явлений лингвокультурного уровня по сравнению с другими классами квазисимволов, казиэталонов, квазимер и др. Однако их живая внутренняя форма и функционирование в рамках прецедентных текстов обусловливают высокую значимость в пространстве лингвокультуры.

Языковые обереги – единицы, которые выполняют защитную функцию: *не дай Бог, тьфу-тьфу-тфу, стучу по дереву*. Характерно, что данные единицы могут как сопровождаться ритуальными действиями, так и употребляться самостоятельно.

Выводы. Очевидно, что приведённый список неполный, поскольку лингвокультурный уровень изучен фрагментарно. Особенность данной системы – невыделенность её границ. Отличает данные единицы прецедентный характер, антропоцентризм, живая образность.

Список литературы

1. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 13–24.

2. Телия В. Н. Русская фразеология: семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты : [монография] / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры»,1996. – 284 с.

3. Токарев Г. В. Человек: стереотипы русской лингвокультуры / Г. В. Токарев. – Тула, 2013. – 95 с.

Токарів Г. В. Уявлення про працю в словнику В. І. Даля / Г. В. Токарів // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 316–323.

У статті розглядається процес концептуалізації праці на основі семантичного аналізу багатозначних слів праця, робота, справа. До багатозначного слова застосована теорія фреймів і прототипів. В ході аналізу виявлені культурні установки і стереотипи, пов'язані з уявленнями про трудову діяльність. Семеми представлені у вигляді лінгво-семіотічніх рядів.

Ключові слова: концепт, семантика, категоризація, багатозначне слово, прототип, фрейм, культурна установка.

Tokarev G. V. Work Representation in the Dictionary by V. I. Dal' / G. V. Tokarev // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 316–323.

The content represented by this or that word can be presented in the form of a frame, the slots of which are made from the meanings verbalized by the lexical-semantic variants. Direct meaning can be interpreted as prototypical, because it meets phychological and semantic criteria. The semantic invariant of a polysemantic word, represented by integral semes for all he meanings, is one of the lingvosemiotic lines types. The development of a polysemantic word semantic structure allows to apply to it a notion of an evolutionary semiotic line, reflecting the changes in the culture value paradigms. The semantic structure of the key words «work», «labour», «business», registered in the dictionary by V. Dal, allows to draw a conclusion about the formation of an extentional-intentional precision of the concept «Labour». These processes are reflected by the explicitness of the word meanings semantization. This concept is rather clearly singled out from the concept «Activity», its connection with the concepts «Slavery», «Inner world of a person», «Man's physiology» becomes less close. Lingvosemiotic lines transformation and modification is suggestive of the fact that chiefly actional aspects of the working activity get in sight of a culture meaning generative subject. Linvosemiotic lines evolution reflects the movement of the mind towards higher abstraction levels.

Key words: concept, semantics, categorization, a polysemantic word, prototype, frame, a cultural set.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 324–330.

УДК 81'373.423:711.4:534.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТОНИМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ УРБОЭКОЛОГИИ

Тютюнник В. Ю.

Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры, г. Днепропетровск

В данной статье прослеживается влияние мировых глобализационных и интеграционных процессов на развитие и упорядочение отраслевых терминосистем. Рассмотрены и проанализированы различные подходы учёных к проблемам терминоведения и проблемам антонимических отношений в терминосистемах. Даётся краткий анализ терминологии урбоэкологии как сложного образования, имеющего междисциплинарный характер. Исследованы лексико-семантические особенности антонимических отношений в русской и английской терминосистемах урбоэкологии.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, терминология, отраслевые терминологии, терминосистемы, антонимы, антонимические отношения, словообразовательный тип антонимии, лексический тип антонимии, парадигматические отношения, терминология урбоэкологии.

Постановка проблемы. Мы живём в эпоху колоссальных глобальных цивилизационных преобразований. Современная модель глобализации охватывает экономический, социальный, культурный и духовный аспекты, затрагивая все сферы человеческой деятельности: экономическую, торговую, научную, образовательную и социально-культурную. Процесс объединения Европы, его расширение на восток и Прибалтийские страны, сопровождается формированием общего образовательного и научного пространства и разработкой единых критериев и стандартов в этой сфере. Процесс интеграции Украины в мировое и европейское пространство охватывает различные области науки и техники, в том числе и лингвистику. Сегодня инновационные процессы сильнее всего прослеживаются в языке массовой и научно-технической коммуникации. И это наглядно наблюдается в развитии такой области лингвистики, как терминология. Происходит взаимная интеграция понятийно-терминологического аппарата различных сфер знаний, расширяется международный лексикологический фонд, имеет место взаимодействие разноязычных терминологических систем. Терминология в последние десятилетия представляет особый интерес для специалистов различных отраслей науки и лингвистов, одинаково заинтересованных в упорядочении и усовершенствовании терминологичных систем языка.

Термины, терминосистемы и терминологии всегда являлись предметом анализа многочисленных трудов лингвистического, логического и общенаучного содержания. В советском языкознании особое внимание уделялось разработке общей теории терминологии. Эта сфера терминологической науки исследовалась такими учёными, как Г. О. Винокур, А. А. Реформатский, Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, В. И. Сифоров, В. М. Лейчик, Л. А. Капанадзе, В. Н. Прохорова, А. И. Моисеев, Б. Н. Головин, А. В. Суперпнская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. Эти проблемы актуальны и сегодня. Учёных продолжают волно-

вать вопросы сущности термина, его свойств, проблемы формирования терминосистем и поиска путей их изучения. Исследованиями признаков термина и критериев его выделения, классификации, семантических процессов в специальной лексике, их связи с экстралингвистической реальностью в современном языкознании занимаются такие учёные, как О. С. Ахманова, А. Н. Баранова, Т. М. Белоконь, М. Н. Володина, Л. В. Ивина, В. И. Карасик, К. М. Климович, Е. С. Кубряковой, В. С. Кулебакина, А. В. Лемова, Л. А. Манерко, Е. В. Маринова, В. Ф. Новодранова, И. Н. Ступина, И. Э. Тэн. Но для полноценного анализа проблем терминологии необходимо изучение не только теоретических вопросов. Стандартизация терминологии различных областей знания является одной из актуальных проблем, волнующих лексикологов и лексикографов. Это направление – прикладное, сегодня, в свете современных интеграционных процессов становится всё более востребованным. Современный этап развития лингвистической науки характеризуется глубоким интересом к описанию подъязыков, обслуживающих профессиональные сообщества разных стран. Выявление сходства и различия в терминосистемах двух языков позволяет подвести базу под сравнительно-типологическое изучение терминов как в области лексической семантики, так и в области собственно структурной. Учитывая теоретическую важность и прикладной смысл данного подхода к изучению терминологии, целесообразно использовать терминологический материал подъязыков, ещё не подвергшихся глубокому системному исследованию.

Особый интерес для лингвистов представляет исследование терминосистем, а также разработка и создание отраслевых терминологических словарей, тех отраслей науки, которые и по сей день переживают период бурного динамического развития. К ним принадлежит и «урбоэкология». Урбоэкология – специфическое направление в градостроительной науке, предметом которого является исследование закономерностей взаимодействия градостроительных структур с природной средой и разработка предложений по его оптиматизации. Стремительное развитие городов и рост их влияния на природу и судьбу цивилизации обусловили активное развитие данного научного направления в последнее тридцатилетие как в нашей стране, так и за рубежом. За это время урбоэкология превратилась из отдельной научной ветви биологии в научную дисциплину очень важного прикладного характера, обеспечивающую решение проблем локального и регионального планирования, а также экологизации человеческой деятельности. Урбоэкология в настоящее время является одним из наиболее перспективных направлений науки и чрезвычайно сложной междисциплинарной областью, при этом урбоэкология относительно новая область знания, терминосистема которой находится на стадии формирования. Быстрые темпы развития данной сферы деятельности приводят к расширению её терминосистемы и формированию новых терминов за счёт различных существующих в языке приёмов терминообразования, привлечения уже существующих слов из смежных областей знания.

Терминологическое поле урбоэкологии представляет логически упорядоченную систему и основывается на научной классификации понятий данной области знания, обеспечивающей семантическую связь элементов поля. Данное поле состоит из ядра, которое составляют термины собственно урбоэкологии и отражают специфику

урбоэкологии по отношению к другим сферам знаний, а также периферии, в которой располагаются термины, заимствованные из смежных отраслей знания. Междисциплинарные заимствования терминов исследуемой терминосистемы объясняются междисциплинарностью самой науки – урбоэкологии.

Данная терминология представляет собой целостную, широко разветвлённую, системно организованную терминосистему, которая охватывает все базовые понятия области урбоэкологии. Системность анализируемой терминологии проявляется как в тематико-понятийной её организации, так и в упорядоченности, зависящей от собственно-языковых факторов и выявляющей отношения (парадигматические и синтагматические) слова к другим словам. Системность проявляется в самих тематических группах, которые объединяются на основе семантической и функциональной общности и в пределах которых выявляются гиперо-гипонимические, синонимические и антонимические отношения, одинаково присущие как русской так и английской терминосистемам.

Цель статьи составляет сравнительный структурно-семантический анализ антонимических отношений терминов урбоэкологии в русском и английском языках. Анализ проводится на материале одного из разделов урбоэкологии «физические факторы загрязнения городской среды».

Задачи исследования сводятся к выявлению характерных для данной терминосистемы типов антонимии и их сравнительному анализу на примерах терминологических единиц обоих языков.

Как известно, в науке неоднократно высказывалось положение о том, что антонимические отношения не свойственны терминам, что в терминологии имеет место просто деление, отграничение понятий, а не их противопоставление. Но, по мнению ряда учёных, эта точка зрения не выдерживает серьезной критики. «Лексике языка науки, – пишет В. П. Даниленко, – антонимия свойственна не менее, а скорее более, чем общелитературной. И для этого есть свои причины, кроющиеся в природе научных понятий» [1, с. 79]. И не только научных понятий, но и научного мышления. Весьма показательны в этом отношении высказывания учёных-нелингвистов, которые приводит В. П. Даниленко: «История мышления дает богатый материал для установления того положения, что понятия … рождаются парами. В самом деле, понятие внутреннего рождается с понятием внешнего, понятие правого с понятием левого, понятие света с понятием тьмы, понятие покоя с понятием движения и т. д.» [1, с. 9]. Стало быть, антонимия присуща языку науки. Вопрос лишь в том, какие её разновидности свойственны научной терминологии. Так, по мнению В. П. Даниленко, «в языке науки находит применение два структурных типа антонимии – лексической и словообразовательной» [1, с. 205]. Эти два типа антонимии и реализуются в терминологии градостроительной акустики.

Лексический тип антонимии в данном разделе терминологии урбоэкологии и в русском, и в английском языках представлен довольно широко: **высокий** – **низкий** / **высокая** изоляция – **низкая** изоляция, **high** isolation – **low** isolation, **высокая** частота – **низка**я частота, **внешний** – **внутренний** / **внешний** источник – **внутренний** источник, **internal** source – **external** source/, **сильный** – **слабый** / **сильный** звук – **слабый** звук, **strong** sound – **faint** sound/, **мнимый** – **реальный** / **мнимый** источник –

реальный источник, **virtual** source – **real** source/, **прямой** – **отражённый** / **прямой звук** – **отражённый** звук, **direct** sound – **reflected** sound; **прямой** звуковой луч – **отражённый** звуковой луч, **direct** sound ray – **reflected** sound ray/, **сверхвысокий** – **сверхнизкий** / **сверхвысокие** частоты – **сверхнизкие** частоты, **extremely high** frequencies EHF – **extremely low** frequencies ELF/, **звукоотражающий** – **звукопоглощающий** / **звукоотражающий** экран – **звукопоглощающий** экран, **sound reflective** screen – **sound absorbing** screen/ **излучённый** – **отражённый** / **излученная** энергия – **отражённая** энергия, **radiated** energy – **reflected** energy/, **падающий** – **отражённый** / **падающая** волна – **отражённая** волна, **incident** wave – **reflected** wave/, **наружный** – **внутренний**/, **линейный** – **точечный**/ **линейный** источник – **точечный** источник, **line(linear**) source – **point** source/ и т. д. Как видим, и в русском, и в английском варианте исследуемой терминосистемы картина практически одинаковая.

В русской терминологии урбоэкологии словообразовательный тип антонимии выражается посредством регулярного использования префиксов. Чаще всего при этом наблюдается чередование префиксов с его отсутствием: *симметричный – несимметричный, экранированный – неэкранированный, постоянный – непостоянный, равномерный – неравномерный, плоский – неплоский, селитебный – внеселитебный, комфорт – дискомфорт:* практически то же самое находим и в английской терминосистеме. Например: **симметричные** волны – **несимметричные** волны, **symmetrical** wave – **asymmetric** wave, /**экранированные** участки – **неэкранированные** участки, **screened** area – **unscreened** area/, /**постоянный** шум – **непостоянный** шум, **stationary** noise – **non-stationary** noise/, /**равномерный шум** – **неравномерный** шум, **regular** noise – **irregular** noise/, /**плоская** звуковая волна – **неплоская** звуковая волна, **plane** sound wave – **non-planar** sound wave/, /**селитебная** территория – **внеселитебная** территория, **residential** area – **nonresidential** area/, /зона акустического **комфорта** – зона акустического **дискомфорта,** acoustically (acoustic) **comfort** area – acoustically (acoustic) **discomfort** area/, **баланс** – **дисбаланс**, **balance** – **imbalance**; **модуляция** – **демодуляция**, **modulation** – **demodulation**. Различие только в том, что в английском языке такие префиксы как **non**- не совсем потеряли свое смысловое значение в отличие от русских префиксов и в некоторых случаях пишутся со словами не слитно, а через дефис. Сравните: **non-stationary** noise **non-planar** sound wave, но **nonresidential** area. Вариант с разными приставками, столь характерный для русской терминологии, в английской хоть и имеет место, но представлен значительно реже: **входной** – **выходной** /**входной** глушитель – **выходной** глушитель, **inlet** silencer – **outlet** muffler/, **сходящийся** – **расходящийся** /**сходящаяся** волна – **расходящаяся** волна, converging waves – diverging waves/ и т. п.

Приведенные примеры отражают парадигматические отношения, реально существующие в данном разделе терминологии обоих анализируемых языков. Они осознаются носителями языка и, прежде всего, специалистами, о чём свидетельствуют текстовые данные с параллельным употреблением антонимов, типа: **линейные** и **точечные** источники, **linear** and **point** sources; **стационарные** и **мобильные** источники звука, **stationary** and **mobile** sound sources; зона **прямого** и **отражённого** звука, **direct** and **reflected** sound area; **объективная** и **субъективная** оценка шума; скорость распределения **продольной** и **поперечных** волн, speed distribution of **longi-**

tudinal and **transverse** waves. С помощью союза **и (and)** здесь объединяются наименования антонимических признаков одинаково в обоих языках. Такое употребление специальных понятий, противопоставленных по определенному признаку, является характерным для языка науки в целом и для данной терминологии в частности.

Центральным при определении лексической антонимии является понятие противоположности. Логическую основу антонимии образуют несовместимые противоположные видовые понятия (контрарные и комплементарные). **Контрарную противоположность** выражают крайне симметричные члены упорядоченного множества (контрарные видовые понятия), между которыми существует средний промежуточный член. Это наиболее характерный и распространенный вид противоположности: он лежит в основе антонимии слов, содержащих указание на качество. В данной терминологии такими предельными понятиями являются, например, **крайне высокие** частоты – **крайне низкие** частоты, **extremely high** frequencies EHF – **extremely low** frequencies ELF, **поперечные** звукопоглощающие кулисы – **продольные** звукопоглощающие кулисы, **longitudinal** acoustical links – **transverse** acoustical links; зона **отражённого** звука – зона **прямого** звука, the **reflected** sound area – the **direct** sound area; звук с **преобладанием высоких** частот – звук с **преобладанием низких** частот, **all-top** sound – **all-bottom** sound и т. п. Как видно из приведённых примеров, такое явление также одинаково характерно для обоих языков. О предельности говорится и относительно словообразовательных антонимов. Качественные прилагательные с приставками **не-**, **без-** (соответственно в английском **a-**, **un-**, **ir-**, **non-**, **extra-**) выступают как антонимы только в том случае, если они являются предельными, крайними членами антонимической парадигмы. Применительно к данной терминологии можно полагать, что определяющие компоненты сочетаний типа: **однородные** волны – **неоднородные** волны, **homogeneous** waves – **inhomogeneous** waves; **синусоидальные** волны – **несинусоидальные** волны, **sine (sinusoidal)** wave – **non-sinusoidal** wave; **отражённая** волна – **неотражённая** волна, **reflected** wave – **direct (non-reflected)** wave; **постоянный** звук – **непостоянный** звук, **steady** sound – **non-steady** sound; **обыкновенная** волна – **необыкновенная** волна, **ordinary** wave – **extraordinary** wave и т. п., являются предельными членами антонимической парадигмы. Возможно, впрочем, что здесь имеет место и комплементарная противоположность, которая, по мнению Л. А. Новикова, «в отличие от контрарной характеризуется тем, что между противопоставляемыми членами ***видовыми понятиями***, дополняющими здесь друг друга до единого целого ***родового понятия*** и, являющимися по своей природе предельными, нет никакого среднего, промежуточного члена» [5, с. 245].

В приведенных противопоставлениях типа **сходящийся** – **расходящийся** / **сходящиеся** волны – **расходящиеся** волны, **converging** waves – **diverging** waves; **симметричный** – **несимметричный** / **симметричные** волны – **несимметричные** волны, **symmetrical** waves – **asymmetric** waves проявляется векторная противоположность, представляющая собой противоположность разнонаправленных действий, движений, признаков.

Таким образом, можно констатировать, что в исследуемом разделе терминологии урбоэкологии и в русском и в английском языках представлены все основные

семантические типы антонимов: 1) антонимы, выражающие ***качественную противоположность,*** реализуют **контрарную противоположность**; 2) антонимы, выражающие **комплементарность**; 3) антонимы, выражающие ***противоположную направленность действий***, ***признаков*** *и* ***свойств*** **(векторная противоположность)**.

Выводы. Заканчивая рассмотрение антонимических отношений данной терминологии, следует подчеркнуть, что антонимы не только противопоставлены друг другу и не просто отрицают друг друга, но и предполагают нечто общее, на основании чего их можно сравнивать. В поле этим общим должно быть родовое по отношению к ядру наименование, **суперордината**, в чём, в свою очередь, проявляется системность терминологии. И русской и английской терминосистемам урбоэкологии свойственна антонимия как проявление парадигматических отношений. Причём представлены все основные типы антонимов – антонимы, реализующие контрарную противоположность, комплементарность и векторную противоположность. Но чаще всего наблюдается употребление двух типов антонимии – лексической и словообразовательной. Не меньший интерес представляет сравнительное исследование синонимических, гипонимических и мотивационных отношений, присущих данной терминосистеме в русском и английском языках.

Список литературы

1. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.

2. Деборин А. М. Заметки о происхождении и эволюции научных понятий и терминов / А. М. Деборин // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С. 36–45.

3. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1965. – С. 75–85.

4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке /(семантический анализ противоположности в лексике) : [монография] / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.

5. Новиков Л. А. Семантика русского языка : [учеб. пособие] / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.

6. Самойлюк Е. П. Борьба с шумом в градостроительстве / Е. П. Самойлюк. – К. : Будівельник, 1975. – 128 с.

7. Шелов С. Д. Терминоведение: семь вопросов и семь ответов по семантике термина / С. Д. Шелов // НТИ. Серия 2. Информ. процессы и системы. – 2001. – № 2. – С. 1–12.

Тютюнник В. Ю. Деякі особливості антонімічних відносин у російській та англійській термінології урбоекології / В. Ю. Тютюнник // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 324–330.

У даній статті відслідковується вплив світових інтеграційних процесів на розвиток та уніфікацію галузевих терміносистем на прикладі термінології урбоекології. Розглянуто та проаналізовано різні підходи науковців до проблем термінотворення та проблем антонімічних відносин у терміносистемах. Надається короткий аналіз термінології урбоекології як складного утворення, що має міждисциплінарний характер. Досліджено лексико-семантичні особливості антонімічних відносин у російській та англійській терміносистемах урбоекології.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, термінологія, галузеві термінології, терміносистеми, антоніми, антонімічні відносини, словотворчий тип антонімії, лексичний тип антонімії, парадигматичні відносини, термінологія урбоекології.

Tiutiunnyk V. Some peculiarities of antonymous relations in russian and english urban ecology terminology / V. Tiutiunnyk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 324–330.

Markets, economy, science, technology, culture and education are all global to-day. International scientific and technique communication is necessary for international scientific development and cooperation. In order to communicate about any scientific or technological problems in other culture, it is necessary to understand values that operate in that scientific culture. So we need to adopt and to normalize the branch terminologies of different countries and cultures. In this article the influence of the world globalization integration processes on the development and sequencing of the branch terminological systems is investigated. The different scientific approaches to the terminology problems and to the problems of antonymous relations in the terminological systems have been analyzed. The profound interest to the study of various professional sublanguages is marked. The authors deal with the brief analysis of urban ecology terminology and carried out the scientific investigation of lexica-semantic peculiarities of antonymous relations in Russian and English urban ecology terminology.

Key words: globalization, integration, terminology, branch terminologies, terminological systems, antonyms, antonymious relations, word formation type antonyms, lexical type antonyms, paradigmatic relations, urban ecology terminology.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 331–335.

УДК 811.61.1

ПРОЦЕССЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ФОНДА ЯЗЫКА КАК ЭЛЕМЕНТ ЭВОЛЮЦИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Ясин А.М.

Донецкий национальный университет, г. Донецк

В статье на обширном лексическом материале анализируются семантические, грамматические, стилистические и другие трансформации как устаревшей и архаичной лексики русского языка, так и явление ассимиляции иноязычных фразеологических оборотов, проистекающие во фразеологическом фонде русского литературного языка.

Ключевые слова: трансформация, языковая картина мира, выразительность, экспрессивность, лаконичность, заимствование, квантитативный.

Постановка проблемы. Основой функционирования и дальнейшего развития международной коммуникации в современных условиях, бесспорно, является язык. С помощью языка создаётся более или менее целостная картина мира, своеобразное мировидение, являющее собой промежуточную сферу между действительностью и человеком. Язык пронизывает все формы общественного бытия, духовной культуры и общественного сознания, соединяя разнообразные способы общения, аккумулируя функциональные культурно-исторические ценности человечества, постепенно эволюционируя, обогащая таким образом национальный язык и духовную культуру каждого народа.

Важнейшим явлением, способствующим объективизации процессов, происходящих в системе ЯКМ, стали заимствования, которые, трансформируя слова и выражения, играли и играют важную роль в процессах развития культуры разных народов. Особо это касается периода формирования языков как национальных явлений.

Говоря о характере происхождения заимствования, следует отметить, прежде всего, значение коммуникативных явлений, живых контактов разноязычных народов. Это наиболее заметные события языковой истории, – именно они сильнее всего изменяют языки. Исходя из этого, мы можем утверждать, что изменения, обусловленные языковыми контактами, имеются в лексическом фонде каждого народа, так как «любой современный язык – это сплав языковых элементов, происходящих из разных, родственных и неродственных, языков и диалектов» [1, с. 169].

Процессы заимствования происходили во все эпохи. Уже в древности вводились в оборот разных народов так называемые слова-путешественники, которые вместе с обозначаемыми предметами переходили от народа к народу, от языка к языку. Например, из древнеиндийского языка происходит обозначение *сахар*: др. инд. *sarhara*; тадж. *шаккар*; узб. *шакар*; араб. *sukkar*; ит. *zucchero*; франц. *sucre*; англ. *sugar*; нем. *zucchero*; польск. *cukier* и рус. *сахар* [2, с. 176].

Являясь источником заимствования, то или иное слово в заимствующем языке подвергается существенным трансформациям; иноязычное слово, как видим, заимствующий язык обычно ассимилирует.

Ассимиляция заимствований затрагивает их звучание, грамматические свойства и семантику. Активно включаясь в национальную речь, они внедряются в фразеологический фонд языка. Некоторые из них не теряют актуальности и до сегодняшнего дня, доходя иногда до нас и в архаичных, устаревших формах, например, *сахар медовия* – фразеологизм в ироническом стиле характеризует льстивого, слащавого человека. В таком виде фразеологизм встречается в художественной литературе: *Фрезь тоже разочарована на счёт своего Сахара Медовича* (Грибоедов); *Пора бы и тебе, сахар медович, понять, что знакомство твоё – не ахти благостыня какая* (Салтыков-Щедрин) [3, с. 215].

Значительные трансформации происходят в процессах заимствования фразеологических единиц (ФЕ). Так, в ходе формирования фразеологизмов русского языка в них нередко вводятся иноязычные термины, например: *бить в набат* (поднимать тревогу) – собственно русское выражение, оповещающее о военной опасности, в котором русский термин «колокол» заменён заимствованным из тюркского языка словом *набат* [4, с. 17]. Последнее, во-первых, требует определённого фонетического напора при произношении, а, во-вторых, в комплексе со словом *бить* создаёт особую рифму, способствуя отражению тревожной атмосферы военной опасности, экспрессивно-эмоциональной напряжённости.

Отдельные слова в заимствованных ФЕ могут существенно разниться по своим семантическим признакам. Так, фразеологизм *хлеба и зрелищ* (о потребностях недалёких людей, жаждущих лишь насыщения желудка и развлечений) является неточной калькой с латинского языка – *panet et circense* (хлеба и цирковых зрелищ с гладиаторами) [4, с. 150]. При сопоставлении данных ФЕ мы отмечаем, что они равнозначны по компонентному составу, однако различаются по смыслу, так как латинское *circense* характеризуется более широкой семантикой – оно означает не просто зрелищ, а, как отмечено выше, *цирковых зрелищ с гладиаторами*.

Трансформация заимствованной ФЕ из английского языка *time is on our side* (время работает на нашей стороне) имеет своим результатом в русском языке конкретное и лаконичное выражение *время работает на час* [4, с. 32], что является одним из многочисленных примеров кантитативных трансформаций во фразеологическом фонде русского языка.

Изменения в расположении компонентов и их количественном составе мы наблюдаем в заимствованном из французского языка фразеологизме *хорошо смеётся тот, кто смеётся последний* (не нужно заранее торжествовать), который в родном языке читается rira *bien qui rira le dernier* (смеётся хорошо тот, кто смеётся последний) [4, с. 151]. Компонентный состав анализируемых выражений имеет некоторые различия количественного плана, в частности, во французском варианте отсутствует указательное местоимение «тот» и артикль; кроме этого, нарушено местоположение компонентов первой части фразеологизма в разных языках: русском – *хорошо смеётся*, французском – *смеётся хорошо*, что явно свидетельствует о стилистических трансформациях.

Общественный прогресс, развитие науки, техники и производства, поступательный ход национально-культурного и исторического развития определяют рождение нового и отмирание старого в языке. Данные процессы касаются всех сторон

языковой системы, но особенно это относится к лексическому составу и фразеологии языка как наиболее подвижным его частям. Значительная роль в пополнении языка новыми элементами выпадает на долю процесса заимствования как из родственных, так и неродственных языков.

Процесс формирования ФЕ, как известно, – это столетия и тысячелетия совершенствования, грамматической и лексической шлифовки, семантической и стилистической гармонии, превращения, по словам известного лингвиста Н. М. Шанского, в готовые целостные единицы [6, с. 170].

Так, если устаревшие ФЕ воссоздают перед ними, говоря словами А. С. Пушкина, преданья старины глубокой, то новые устойчивые словосочетания (художественные, публицистические или общенародные, просторечные) образуют в контексте колорит новизны, свежести, способствуют точности, наполненности содержания той или иной мыслью. Так, в ходе своего формирования фразеологизмы испытывают значительные лексические и структурные трансформации, оттачиваются их лаконичность, выразительность, экспрессивность. Из пространного выражения *губа не дура, язык не лопатка: знает что горько, что сладко*, к примеру, вырисовалось лаконичное и чёткое, наполненное глубоким смыслом *губа не дура* (о тех, кто любит использовать для себя что-либо хорошее, ценное) [4, с. 40].

Структурные трансформации произошли и в других ФЕ: трансформация старославянизма из церковного пасхального песнопения «К свету идяху, Христос, веселыми ногами», то есть *к свету шли, Христос, весёлыми ногами* отшлифовывалась столетиями, трансформируясь в современное выражение *весёлыми ногами*, отражающее радостные, светлые эмоции народа, связанные с фактом воскрешения Иисуса Христа [4, с. 26].

Устаревшее фразеологическое выражение *погибоша аки обре* (погибли, не оставив следа, исчезли бесследно) произошло от восточнославянского *погибоша аки обре, их же несть племени наследка* в буквальном переводе означающее: погибли как авары (обры). В данной ФЕ состав копонентов по сравнению с первоначальным вариантом урезан за тысячелетия на шесть лексических единиц – *их же несть племени наследка* (рода) [3, с. 100; 4, с. 108].

Фразеологическая единица русского языка *брать в оброт* (заставлять кого-либо поступать так, как требуется; ругать, бранить кого-либо) произошла от собственного русского выражения *брать в оброт*, где *оброт* означает часть упряжи лошади [4, с. 19].

Устаревшее собственно русское выражение *воспрянуть ото сна*, означающее «проснувшись, быстро вскочить с постели» трансформировалось в ФЕ *воспрянуть духом* [4, с. 31].

Из восьми слов русской поговорки «пусти козла в огород – он всю капусту пожрёт» в бытующем ныне фразеологизме *пустить козла в огород* осталось только четыре компонента, выразительность и экспрессивность которых позволяют явственно домыслить плачевные результаты такого похода *козла в огород* [4, с. 120].

Аналогичные структурные изменения произошли и в других ФЕ, к примеру:

– *всякое лыко в строку* – от первоначального *не всякое лыко в строку*, где исчезла отрицательная частица *не*;

– *через пень-колоду* – от собственно русского *как через пень-колоду валит*, где утерян сравнительный союз *как* и глагол *валит*.

Одновременно с изложенным необходимо отметить факты вхождения в язык новых ФЕ, связанных с появлением в лексическом фонде современного русского литературного языка новой научной, общественно-политической и другой терминологии, к примеру: *окно в Европу, европейский выбор, холодная война, космический центр, выйти на орбиту, заполнить вакуум, народные мстители, финишная прямая, трудовой энтузиазм, записаться в актив* и мн. др.

Выводы. Таким образом, органично входя в структуру языковой картины мира, анализируемые в статье глоттологические процессы, связанные с лексическими, семантическими, квантитативными, стилистическими и другими трансформациями, свидетельствуют о постоянном обогащении современного русского литературного языка.

Список литературы

1. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Н. Б. Мечковская. – М., 2000. – 207 с.
2. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику / А. Я. Шайкевич. – М. : Академия, 2010. – 400 с.
3. Фразеологический словарь русского литературного языка : в 2 т. / [составитель А. И. Федоров]. – М., 1997. – Т. 1. – 396 с.
4. Опыт этимологического словаря русской фразеологии. – М., 1987. – 240 с.
5. Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. И. Молоткова]. – М., 1987. – 240 с.
6. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1972. – 327 с.

Ясін А. М. Процеси трансформації фразеологічного фонду мови як елемент еволюції мовної картини світу / А. М. Ясін // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 331–335.

У статті на обширному лексичному матеріалі аналізуються семантичні, граматичні, стилістичні та інші трансформації як застарілої та архаїчної лексики російської мови, так і явищ асиміляції иномовних фразеологічних зворотів, що виникають у фразеологічному фонді російської літературної мови.

Ключові слова: трансформація, мовна картина світу, виразність, експресивність, лаконічність, запозичення, квантитативний.

Yaseen A. M. Transformation processes of phraseological fund as one of the elements of evolution of linguistic reality representation / A. M. Yaseen // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 331–335.

The author of this article has processed over the vast lexical material in order to analize semantical, grammatical, stylistical and other transformations of outdated and archaic russian vocabulary as well as assimilation of foreign idioms, which occure in the fund phrasebook of russian literary language. Basis of functioning and further development of the international communication in modern the conditions, undoubtedly is language. By means of language and at its means more or less complete picture of linguistic reality representation, peculiar vision of the world, being the intermediate sphere between reality and the person. The Language permeates all forms of social life, spiritual culture and social consciousness, connecting various ways of communication, accumulating functional cultural and historical values of humanity, gradually evolving, thus enriching the national language and spiritual culture of each nation. The most important phenomenon contributing objectification processes, occurring in the system of linguistic reality representation (the linguistic reality representation) were borrowing, which, transforming words and expressions, played an important role in the development of the culture of different nations. Especially it concerns the period of formation of languages as national phenomena.

Talking about the nature of the origin of borrowing, it should be noted, first of all, meaning of communicative phenomena lively contact of the multilingual nations. These are the most significant events of language's history, they most things, which change languages. On this basis, we can say that the changes caused by language contacts are available in lexical fund of every nation «any modern language is an alloy of

the language elements coming from different, related and unrelated, languages and dialects». Processes of Borrowing happened during all eras. Already in the ancient time of the introduction of different nations so-called word-travelers, which together with the denoted object passes from nation to nation, from language to language. For example, from the ancient Indian language entered word sugar: anc. ind. sugar, tajik. shakkar, uzbek. shakar, arab. sukkar, it. zucchero; fra. sucre; eng. sugar; ger. zucchero; pol. cukier and rus. sahar. Being a loan source, this or that word in borrowing language is exposed to essential transformations of foreign words, as we see, borrowing language usually assimilates. Assimilation borrowing affects their value, grammatical properties and semantics. Actively joining in the national speech, they are introduced into phraseological fund of language. Some of them do not lose their relevance until this time, sometimes reaching up to us and in the archaic, outdated forms, for example, sugar medovo - the phraseological unit in ironical style characterizes the flattering sweet person. As such, the phraseological is found in the literature. Transformation of borrowed FE from English time is on our side has the result in the Russian language specific and concise expression time works for us, that is one of many examples of quantitative transformation in phraseological fund of the Russian language.

Social progress, the development of science, technology and production, the onward march of the national cultural and historical development define a new birth and death of the old language. These processes cover every aspect of the language system, but this applies especially to the lexical structure and phraseology language as the most moving parts of it. The significant role in the completion of the new elements of language falls to the process of borrowing from both related and unrelated languages. Process of formation of phraseological units is known. – this many hundreds and thousands years, improvement, grammatical and lexical grinding, semantic and stylistic harmony, transformation, by the words of the famous linguist N. M. Shansky, in ready complete units [6, c. 170]. If outdated the phraseological unit recreate before them, by the words of AS Pushkin, legends of old times deep, new set phrases (artistic, journalistic or nationwide, vernacular), form in the context of novelty flavor, freshness, promote, accuracy, fullness of the content of this or that thought. during its formation idioms experiencing significant lexical and structural transformation, honed their conciseness, strikingly, expressiveness. Structural transformation took place in other phraseological unit: Transforming staroslavyanizmy Easter hymns of the church «To light idyahu, Christ, funny feet», that is going to light, Christ, funny feet otshlifovyvat centuries, transforming into a contemporary expression cheerful feet reflecting joyful, bright emotions of the people associated with the fact of the resurrection of Jesus Christ [4, c. 26]. Obsolete expressions that pogibosha aki obra (died without leaving a trace, disappeared without a trace) there was from East Slavic pogibosha like обре, the несть a tribe a nasledka in a literal translation the meaning: In this phraseological units the structure of components in comparison with the initial version is cut down for about six millennia of lexical units [3, c. 100; 4, c. 108]. Phraseological unit russian language taking into circulation it is mean (to force someone to arrive as it is required; to abuse, scold someone) derived from their own russian expression to take in оброт where the turn means part of a harness of a horse [4, c. 19]. Outdated actually russian expression to rise from the dream, meaning "having woken up, quickly to jump from a bed", was transformed to the phraseological unit to cheer up [4, c. 31]. From eight words of the russian saying "put the cat near the goldfish bowl – he will devour all cabbage" in the phraseological unit occurring nowadays it was necessary to put the cat near the goldfish bowl only four components, expressiveness which allows clearly comprehend deplorable results of this approach Goat in the garden [4, c. 120]. At the same time with stated it should be noted the facts emergence today new phraseological unit connected about emergence in lexical fund of the modern russian literary language new scientific, socio-political and other terminology, for example, window to Europe; European choice; cold war; space center; go in to orbit; to fill the vacuum; national avengers; home straight; labor enthusiasm; to register in an asset and etc.

Thus, organic part of the structure of linguistic reality representation, analyzed in the article glottologicheskie processes, connected with the lexical, semantic, quantitative, stylistic and other transformations testifying to continuous enrichment of the modern russian literary language.

Key words: transformation, linguistics world view, expressive, expressiveness, conciseness, borrowing, quantitative.

Поступила в редакцию 08.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 336–341.

РАЗДЕЛ 3.
ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ И ЕЁ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

УДК 81'233:811.161.1

СПЕЦИФИКА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ ОБЩЕНИЯ

Азарова Л. Е.

Винницкий национальный технический университет, г. Винница

В статье раскрывается специфика языковой личности нового типа, роль коммуникативной компетенции в её становлении. Рассматривается структура языковой личности, состоящая из 3 уровней (вербальный, мотивационный, когнитивный); выделены критерии развитой языковой личности и рассмотрены качественные признаки в рамках трёх существенных характеристик (вербально-семантическая, когнитивная, прагматическая); вычленены компоненты в содержании языковой личности (мировоззренческий, культурологический, личностный) и выявлены объективные факторы, определяющие её характер.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, языковая личность, вербально-семантическая и когнитивная характеристика.

Постановка проблемы. Проблема взаимосвязи культуры, языка, сознания, коммуникации в современных исследованиях получает широкое освещение в современной лингвистике и всё чаще рассматривается как неразрывные составляющие единого комплекса. Язык одновременно и носитель сознания, и член общества, и субъект коммуникации, и субъект культуры, а также лингвокультуры, являющейся той средой, в которой человек формируется и реализует себя как личность, взаимодействуя с другими индивидами. В последние годы в круг интересов современной лингвистики прочно вошло понятие «языковой личности». Важную роль в её формировании имеет коммуникативная компетенция, суть которой заключается в объединении языка и речи, характеризует личность как человека, владеющего языком и умением им пользоваться на основе грамматических правил. Язык отражает в словах предметы окружающей действительности, отношение между ними и формирует в сознании говорящего картину мира. Коммуникативная компетенция приобретается индивидом в процессе социализации, с другой стороны – она позволяет человеку не просто осознавать себя говорящим на данном языке, но и чувствовать себя членом социально обусловленной системы общения. Таким образом коммуникативная компетенция связывается с процессами социализации, с широким социальным контекстом, в котором протекает речевая деятельность человека. В этом и заключается актуальность исследования специфики языковой личности нового типа.

Первое обращение к языковой личности связано с именем немецкого учёного Л. Вейсгербера. В русской лингвистике первые шаги в этой области сделал

В. В. Виноградов, который выработал два пути изучения языковой личности – личность автора и личность персонажа. О говорящей личности писал А. А. Леонтьев. Само понятие языковой личности начал разрабатывать Г. И. Богин, он создал модель языковой личности, в которой человек рассматривается с точки зрения его «готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения речи». Ввел же это понятие в широкий научный обиход Ю. Н. Караулов, который считает, что языковая личность – это человек, обладающий способностью создавать и воспринимать тексты, различающиеся степенью структурно-языковой сложности, глубиной и точностью отражения действительности, определенной целевой направленностью.

Целью данной статьи является раскрытие специфики языковой личности нового типа.

Под понятием «языковая личность» сегодня понимается «совокупность отличительных качеств личности, обнаруживающихся в ее коммуникативном поведении и обеспечивающих личности коммуникативную индивидуальность» [2, с. 16]. Важно отметить, что языковая личность формируется и проявляется в общении. Это даёт возможность рассматривать её в рамках того или иного вида дискурса, где языковая личность, по замечанию В. И. Карасика, представляет собой «срединное звено между языковым сознанием – коллективным и индивидуальным активным отражением опыта, зафиксированного в языковой семантике, с одной стороны, и речевым поведением – осознанной и неосознанной системой коммуникативных поступков, раскрывающих характер и образ жизни человека, с другой стороны» [1, с. 100]. Структура языковой личности складывается из трёх уровней: вербального, характеризующего лексикон человека; когнитивного, включающего в себя тезаурус личности, систему знаний о мире, и мотивационного, отражающего систему целей, мотивов и прагматических установок личности в процессе речевой деятельности. Критериями выделения данных уровней являются типовые единицы – слова, обобщённые понятия – концепты и коммуникативно-деятельностные потребности, отношения между этими единицами и стереотипы их объединения в определённые комплексы. Данная трехуровневая модель позволяет рассматривать разнообразные качественные признаки языковой личности в рамках трёх существенных характеристик – вербально-семантической, или собственно языковой, когнитивной (познавательной) и прагматической.

Вербально-семантическая характеристика складывается из лексикона индивидуума – всего запаса слов и словосочетаний, которыми он пользуется в естественной вербальной коммуникации. При этом учитывается не только количество лексических единиц, но и умение правильно использовать вербальные средства в соответствии с нормами социальной дифференциации и вариативности, функционально-стилистической ценности. Индивидуальность этой характеристики определяется не только степенью владения этим умением, но и нарушением нормативных правил словообразования, грамматики и произношения.

Когнитивная характеристика связана с интеллектуальной сферой личности, познавательной деятельностью человека, предполагающей мыслительные процессы. У каждого индивидуума в процессе его развития вырабатываются идеи, концепты, отражающие его картины мира. В его сознании они представлены как некая иерархия – система социальных и культурологических ценностей, сформировавшаяся в конкрет-

ных условиях социального опыта и деятельности. Это отражается в использовании излюбленных разговорных формул и индивидуальных речевых оборотов, по которым мы часто узнаем известную личность. Прагматическая характеристика определяется целями и задачами коммуникации – намерением говорящего, его интересами, мотивами и конкретными коммуникативными установками. Именно мотивированность говорящего, которая, по определению Ю. Н. Караулова, является коммуникативно-деятельностной потребностью, и представляет собой единицу прагматического уровня языковой личности, служит наиболее существенным фактором, обусловливающим её индивидуальные особенности. Языковая личность – взаимодействие её духовно-нравственных качеств и адекватной им формы словесного выражения.

Концепция трехуровневого устройства языковой личности определенным образом коррелирует с тремя типами коммуникативных потребностей – контактоустанавливающей, информационной и воздействующей, а также с тремя сторонами процесса общения – коммуникативной, интерактивной и перцептивной.

Уровневая модель языковой личности отражает обобщенный тип личности. Конкретных же языковых личностей в данной культуре может быть множество, они отличаются вариациями значимости каждого уровня в составе личности. Таким образом, языковая личность – это многослойная и многокомпонентная парадигма речевых личностей. При этом речевая личность – это языковая личность в парадигме реального общения, в деятельности. Именно на уровне речевой личности проявляются как национально-культурная специфика языковой личности, так и национально-культурная специфика самого общения.

В содержание языковой личности обычно включаются такие компоненты:

1) ценностный, мировоззренческий, компонент содержания воспитания, т. е. система ценностей или жизненных смыслов. Язык обеспечивает первоначальный и глубинный взгляд на мир, образует тот языковой образ мира и иерархию духовных представлений, которые лежат в основе формирования национального характера и реализуются в процессе языкового диалогового общения;

2) культурологический компонент, т. е. уровень освоения культуры как эффективного средства повышения интереса к языку. Привлечение фактов культуры изучаемого языка, связанных с правилами речевого и неречевого поведения, способствует формированию навыков адекватного употребления и эффективного воздействия на партнёра по коммуникации;

3) личностный компонент, т. е. то индивидуальное, глубинное, что есть в каждом человеке.

Параметры языковой личности только начинают разрабатываться. Она характеризуется определённым запасом слов, имеющих тот или иной ранг частотности употребления, которые заполняют абстрактные синтаксические модели. Если модели достаточно типичны для представителя данного языкового коллектива, то лексикон и манера говорения могут указывать на его принадлежность к определённому социуму, свидетельствовать об уровне образованности, типе характера, указывать на пол и возраст и т. д. Языковой репертуар такой личности, деятельность которой связана с выполнением десятка социальных ролей, должен быть усвоен с учётом речевого этикета, принятого в социуме.

В процессе коммуникации каждая языковая личность реализует себя по-разному. В зависимости от характера речевой ситуации одна и та же языковая личность представляет собой совокупность ипостасей, в которых индивид воплощается в языке [3, с. 34]. Таким образом, ситуация, в которой протекает общение, оказывает влияние и определяет характер языковой личности. Ссылаясь на мнения учёных, Т. В. Плавская указывает, что к числу объективных факторов, определяющих характер языковой личности, относятся: языковая компетенция, национальная принадлежность, социально-культурный статус, биолого-физиологические данные, психологический тип, текущее психологическое состояние, степень знакомства коммуникантов, устойчивые вкусы, пристрастия, привычки [3, с. 35]. Здесь нельзя не отметить, что социально-культурный статус, главным образом подразумевающий социальную принадлежность человека, его профессию и занимаемую должность, также является одним из важнейших коммуникативно-значимым признаком, формирующим языковую личность индивида. Профессиональная специфика того или иного индивида не может не накладывать отпечаток на его сознание, а следовательно, и на модель его речевого поведения, тем самым закрепляя за каждой личностью строго определённую социальную позицию в обществе, предполагающую попеременное проигрывание фиксированных социальных ролей. Грамматическое оформление высказывания, поиск лексических единиц, выбор специализированной терминологии, специфическая научно-профессиональная направленность языкового мышления гуманитарного или технического характера являются результатом влияния профессионального статуса говорящего индивида. Занимаемая человеком профессиональная позиция не только оказывает существенное влияние на формирование языковой личности, но и порождает определённые ожидания окружающих по поводу поведения индивида в той или иной ситуации общения. Общество налагает на индивида определённые требования; индивид обязан соответствовать этим требованиям и связанным с ними ожиданиям, иначе его действия будут рассматриваться как нарушение норм социального поведения [3, с. 36].

Итак, языковая личность – социальное явление, но в ней есть и индивидуальный аспект. Индивидуальное в языковой личности формируется через внутреннее отношение к языку, через становление личностных языковых смыслов; но при этом не следует забывать, что языковая личность оказывает влияние на становление языковых традиций. Каждая языковая личность формируется на основе присвоения конкретным человеком всего языкового богатства, созданного предшественниками. Язык конкретной личности состоит в большей степени из общего языка и в меньшей – из индивидуальных языковых особенностей.

Личность вообще, по образному определению Н. Ф. Алефиренко, рождается как своеобразный «узелок», завязывающийся в сети взаимных отношений между членами конкретного этнокультурного сообщества в процессе их совместной деятельности. Иными словами, основным средством превращения индивида в языковую личность выступает его социализация, предполагающая три аспекта:

а) процесс включения человека в определённые социальные отношения, в результате которого языковая личность оказывается своего рода реализацией культурно-исторического знания всего общества;

б) активная речемыслительная деятельность по нормам и эталонам, заданным той или иной этноязыковой культурой;

в) процесс усвоения законов социальной психологии народа. Для становления языковой личности особая роль принадлежит второму и третьему аспектам, поскольку процесс присвоения той или иной национальной культуры и формирование социальной психологии возможны только посредством языка, являющегося для культуры, по выражению С. Лема, тем же, что центральная нервная система для жизнедеятельности человека. Лингвокультурная личность – закреплённый в языке (преимущественно в лексике и синтаксисе) базовый национально-культурный прототип носителя определённого языка, составляющий вневременную и инвариантную часть структуры личности.

Специфика языковой личности нового типа представляет собой умелое сочетание разноструктурных языков: языков народов России или другого постсоветского государства и, например, китайского, английского, арабского. Основными критериями развитой языковой личности нового типа, на наш взгляд, является обязательное владение в различной степени тремя-четырьмя языками: национальным, родным, русским и английским, а также умение оперировать концептами иноязычных когнитивных структур в пространстве коммуникативной культуры родного языка. Специфика языковой личности, формирующейся в условиях полилингвокультурной ситуации, связана с её естественным и динамичным взаимодействием с несколькими культурами и константами, с другими языками. Оставаясь носителем национальной ментальности и языка, человек, участвуя в совместной деятельности с представителями других национальностей, вбирает черты другой культуры, что отражается в характере реального общения. Ориентация на языковую личность представляется плодотворной не только для теоретического, но и для лингводидактического направления культурно-речевых исследований. В связи с этим представляется важным изучение роли языка в построении национально-культурной картины мира. Язык выступает кодовым организатором, связующим звеном между внутренним миром человека и внешним миром: человек, воспринимая в процессе деятельности мир, фиксирует в языке результаты своего познания.

Обоснование модели языковой личности является значительным вкладом в разработку теоретического и практического аспектов социальной коммуникации. Изучение языковой личности и путей её формирования в пределах выделенных характеристик может иметь различную степень глубины в зависимости от конкретной цели исследования, например, в сравнительном или историческом плане, в различных коммуникативных сферах, особенно связанных с общественными отношениями.

Для социологии коммуникации важным является вопрос: в какой степени понятие языковой личности коррелирует с понятием личности как члена социальных структур различных типов? Языковая личность участвует во всех типах коммуникации, поэтому при её описании необходимо учитывать не только индивидуальные характеристики, но и нормы речевой деятельности той или иной социальной группы. В связи с этим возникло противопоставление таких понятий, как «индивидуальная языковая личность» (основано на индивидуальных характеристиках), и «коллективная языковая личность» (основано на характеристике индивида как члена кол-

лектива, малой группы). Второе понятие может быть принято лишь условно, так как сущность языковой личности в основе своей остается стабильной по главным параметрам, хотя, несомненно, индивидуальные характеристики совершенствуются в процессе социализации индивидуума и варьируются в соответствии с коммуникативной сферой, социальной ситуацией и типом коммуникации.

Выводы. Таким образом, на сегодняшний день известны различные подходы к изучению языковой личности, определяющие статус её существования в лингвистике: полилектная (многочеловеческая) и идиолектная (частночеловеческая) личности, этносемантическая личность, элитарная языковая личность, семиологическая личность, русская языковая личность, языковая и речевая личность, языковая личность западной и восточной культур, словарная языковая личность, эмоциональная языковая личность.

Список литературы

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
2. Кочеткова Т. В. Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры (обзор) / Т. В. Кочеткова // Вопросы стилистики: Язык и человек. – Вып. 26. – Саратов : Колледж, 1996.
3. Плавская Т. В. Двуязычный тезаурус исследователя-археолога как основа создания лексикографического продукта нового типа : дис. на соискание учёной степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т. В. Плавская. – Ростов-на-Дону, 2009. – 215 с.
4. Ширяева Т. А. Когнитивная модель делового дискурса : [монография] / Т. А. Ширяева. – Пятигорск : Пятигорский гос. лингв. ун-т, 2006. – 256 с.

Азарова Л. Є. Специфіка мовної особистості в комунікативному процесі спілкування / Л. Є. Азарова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 336–341.

У статті розкрито специфіку мовної особистості нового типу, роль комунікативної компетенції в її становленні. Розглянуто структуру мовної особистості, яка складається із 3 рівнів (вербальний, мотиваційний, когнітивний); виділено критерії розвиненої мовної особистості та якісні ознаки в рамках трьох вагомих характеристик (вербально-семантична, когнітивна, прагматична); охарактеризовано компоненти у змісті мовної особистості (світоглядний, культурологічний, особистісний) та вказано на об’єктивні фактори, що визначають її характер.

Ключові слова: комунікативна компетенція, мовна особистість, вербально-семантична і когнітивна характеристика.

Azarova L. Specificity of the linguistic identity in the communicative process of communication / L. Azarova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 336–341.

The article represents the specific of the language personality of new type and also the role of communicative competence in its establishment. The structure of the language personality which consists of 3 levels (verbal, motivational, cognitive) was analyzed; the criteria of the developed language personality and quality features depending on three significant characteristics (verbal-semantic, cognitive, pragmatic) were distinguished; the components of the content of the language personality (world-view, cultural, personal) were characterized and the objective factors which determine its character were indicated, different approaches to language personality which indicate the condition of his functioning in linguistic were considered.

Key words: communicative competence, language personality, verbal-semantic and cognitive characteristics.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 342–346.

УДК 811.161.2'367:371.147.214

ЧИ РОЗРІЗНЯТИМУТЬ ВОСЬМИКЛАСНИКИ ДВОСКЛАДНІ НЕПОВНІ ТА ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ?

Ачилова В. П.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті проаналізовано рівень подання теоретичного і практичного матеріалу з тем «Односкладне речення» та «Неповне речення» в підручнику для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. Висвітлено здобутки авторів, а також їхні прорахунки в поясненні теоретичних відомостей, у доборі ілюстративного матеріалу і його коментуванні. Звернено увагу на неточності й мовленнєві хиби в тексті навчальної книги.

Ключові слова: лінгводидактика, навчання російською мовою, підручник, односкладне речення, неповне речення, ілюстративний матеріал.

Постановка проблеми. Українська лінгводидактика має давні традиції у створенні підручників для середньої школи. На цій ниві плідно працювали А. Кримський, Є. Тимченко, П. Залозний, Г. Шерстюк, І. Нечуй-Левицький, О. Курило, О. Синявський, О. Білецький, Л. Булаховький, О. Парадизький, М. Сулима, А. Шевчук, І. Бойків, О. Радченко. Як зазначено в енциклопедії «Українська мова», заслуга створення першого стабільного підручника української мови належить А. Загродському (ч. І – 1938 р.; ч. ІІ – 1946 р.), а наприкінці 30-х рр. виходить підручник Б. Кулика та Й. Кудрицького і для шкіл з російською мовою навчання [1, с. 450]. Перегляд змісту шкільного навчання української мови в кінці 50-х – на початку 60-х рр. сприяв активізації роботи філологів, методистів та вчителів над створенням підручників саме з мови, а не лише з граматики. Так, до створення нових підручників для шкіл з російською мовою навчання долучилися С. Канюка, С. Кестель, О. Біляєв, а згодом стабільними для 4, 5–6 класів стали підручники О. Біляєва, К. Плиско та ін. Виходить також підручник для 7–8 класів М. Чемерисова, В. Горяного та ін. Помітним кроком у розвитку теорії і практики навчання мови в школі були підручники О. Біляєва, М. Пентилюк, Л. Симоненкової та ін. Як альтернативний видано підручник І. Ющука.

Теоретичним засадам і практичним питанням створення підручників присвятили роботи Л. Булаховський, Ф. Жилко, Б. Кулик, В. Ващенко, А. Перепада, Л. Симоненкова, В. Сидоренко, Н. Гончаренко, О. Біляєв та ін.

Актуальним є аналіз нового підручника «Українська мова» для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою [2].

Мета нашої роботи – висвітлити відповідність рівня подання навчального матеріалу в підручнику науковим здобуткам українського мовознавства.

Підручник привертає увагу насамперед новою методикою навчання: «робота з текстом пізнавального характеру (з виділеними мовними явищами, на які потім звертатиметься увага) – обговорення змісту цього тексту – актуалізація знань про вивчуване мовне явище з опорою на прочитаний текст – поглиблення знань (робота з теоретичним матеріалом підручника) – різноманітні вправи на закріплення». Увесь

матеріал структуровано за видами роботи, про що свідчать умовні графічні позначення, перелік яких уміщено на початку підручника. Сприяє засвоєнню нових знань також інформація на форзацах книги про структуру двоскладного речення і способи вираження головних членів речення. Дібрано цікавий матеріал, використано узагальнювальні схеми і таблиці, що містять головні теоретичні відомості, є багато творчих завдань, які розвивають в учнів спостережливість і кмітливість.

На жаль, у цій навчальній книзі є й суттєві недоліки, яких, на нашу думку, забагато для очікуваного сучасного підручника. Для прикладу проаналізуємо рівень висвітлення теоретичного й практичного матеріалу з тем «Односкладні речення» та «Неповні речення».

Розмежування двоскладних та односкладних речень і досі залишається одним із найскладніших питань практичної лінгводидактики, попри те що детально розроблене ще в посібнику В. Горяного [1983 р.] та деяких інших роботах. Але навряд чи впораються з цим завданням восьмикласники, оскільки в аналізованому підручнику не вибудувано чітких принципів такого розмежування, теоретичні відомості ілюструються значною кількістю некоректних речень. Умотивуємо наші зауваження.

1. Після прочитання тексту вправи 227 (с. 105) та обговорення його змісту автори підручника пропонують порівняти 4 пари речень, які записані у дві колонки. Перша колонка має заголовок ***Односкладні речення***, а друга –***Двоскладні речення***. Таке спостереження мало б підвести учнів до висновку, що в односкладному реченні, як написано в підручнику, «*другий головний член не потрібен, оскільки зміст речення і так зрозумілий*» (2, 106). Насправді ж це є істинним тільки для половини речень, а саме *Подумалось тоді;* та *Бреду калюжистим лугом до річки.* Зміст двох інших речень (*По всьому лугу біліють;* та *Цвітуть!*) зрозумілий тільки з контексту, тому ці речення не односкладні, а двоскладні неповні.

2. Двоскладними неповними є і речення з прикладів до правил, що стосуються односкладних речень: *Стала. Глянула. Промовила. Одвернулася. Пішла; Збігла – Поспішно збігла по сходах* (2, 106).

3. Після відомостей для обов'язкового засвоєння, що в означено-особових реченнях дієслово-присудок особовим закінченням вказує на 1-у чи 2-у особу, серед 5 ілюстрацій у 2-х реченнях дієслова мають форму минулого часу, тому, як відомо, змінюються не за особами, а за родами, а відтак речення теж є двоскладними неповними: **Верталися** *із кінозйомки.* **Стояли** *один проти одного* (с. 107). Дієслова-присудки у формі минулого часу також є у трьох із дев'яти реченнях вправи 231 (**Читав** *допізна;* **Зійшов** *на тротуар;* **Замовкли**); у 4-х реченнях вправи 234 (**Пішов** *скверіком до міської площі.* **Розглядав** *прозору зелень дерев, легку й тонку, як мереживо. Було таке відчуття, наче* **бачив** *усе це вперше в житті…* **Зупинився** *і довго* **спостерігав** – с. 108); серед двох прикладів до ще одного правила (**Поїхали** – с. 107).

У вправі 240, де слід записати уривок, «*замінюючи всі двоскладні речення односкладними означено-особовими*», є 3 речення з дієсловами-присудками у формі минулого часу, тому така заміна неможлива: *Я* **не поїхав** *у Крим,* **зміняв** *плюскіт морського прибою на полонинський вітер у Карпатах. Я* **завітав** *у дивний край, що давав натхнення митцям. Я* **прийшов** *побачити його і створити пісню* (2, 110).

4. Так само некоректним є зразок перебудови двоскладного речення в односкладне до вправи 59: *Ми раді вам.* – **Раді** *вам* (2, 33), тому що прикметник не може чітко вказувати на особу мовців, це визначають з контексту.

5. Незрозуміло, чому в параграфі про означено-особові речення вміщено вправу 238 з узагальнено-особовими реченнями (2, 110), відомості про які викладено в наступному параграфі.

6. Некоректно сформульовано теоретичні відомості для обов'язкового засвоєння про те, що присудок неозначено-особових речень виражений «дієсловом у 3-й особі множини теперішнього, минулого чи майбутнього часу» (2, 113), бо, як уже зазначено, дієслова в минулому часі за особами не змінюються.

7. Не позбавлений огріхів і матеріал § 20 про безособові речення, де як односкладні речення наведено двоскладні: *Щось мені примарилось* (із вправи 258, с. 120); *Все забувається* (із вправи 121); *Мені защеміло серце* (із вправи 265). У вправах 268 та 269, а також у вправі 623 на повторення автори пропонують замінити на двоскладні речення *Мне припомнился один случай* (с. 123), *Їй усе валилося з рук* (там же) та *Пригадався мені випадок один* (с. 296), які й так є двоскладними.

8. У таблиці про способи вираження присудка в безособових речень прислівник *видно* зараховано до дієслівних форм на *-но*, *-то*: ***Видно*** *ставок* (с. 120).

9. У вправі 272, де порівнюються називні поширені та непоширені речення, є речення *Небо чисте* (с. 125), яке, звичайно, двоскладне, і у вправі 275 учням запропоновано довести, що речення такої ж моделі є двоскладними: *Столиця святкова. Дніпро повноводий* тощо (с. 127).

Не позбавлені недоліків і матеріали з теми «Неповні речення».

1. Не варто було першим же прикладом до правила про неповні речення обирати таку побудову, яка не має однозначної кваліфікації серед синтаксистів: *Я стояв ранком на острові серед моря.* ***Високому, красивому, гордому*** (с. 131). Більшість учених називає таку модель *стилістично розчленованим* реченням, або парцельованою конструкцією. Є дві такі конструкції й у вправі 289: *Подружжя мало двійко дітей.* ***Сина і дочку****; Марко чекав на Галю довго.* ***Більше години*** (с. 133). Другий компонент у них є частиною базового речення і відділений крапкою тільки задля стилістичної виразності.

2. Слушно зазначивши, що «неповними можуть бути як двоскладні, так і односкладні речення» (с. 132), у вправі 289 автори некоректно пропонують порівняти односкладні та неповні речення і пояснити, чим односкладні відрізняються від неповних (с. 133). Звичайно ж, слід було сказати ***двоскладні*** *неповні* речення. Так само у вправі 293 (с. 134) протиставлено поняття *означено-особове* речення і *неповне*, хоча слід було вжити найменування *односкладне означено-особове* та *двоскладне неповне*. Прагнення авторів висловлюватися стисло й коротко порушує логічний закон єдиної підстави, бо не можна порівнювати речення за різними класифікаційними характеристиками.

3. Протиріччя виникає і в ході пояснення шляхів відновлення пропущених членів речення. Зокрема у визначенні неповного речення зазначено, що пропущені члени «*легко відновити за контекстом або з ситуації спілкування*» (с. 131). У наступному правилі ці відомості уточнено, але чомусь подано їх у зворотному порядку:

пропущені слова «*легко можна відновити з ситуації спілкування чи змісту попереднього речення*» (с. 132). Після такого пояснення природно було б прочитати відповідні приклади. Однак до першого правила наведено парцельовану конструкцію, а до другого – складне речення з неповною другою частиною. У підручнику для 9 класу ці ж автори послідовно називають компоненти складного речення саме частинами, а не реченнями (напр., с. 24), як це було в підручниках попередніх років. Тому зауважимо, що повторення відомостей є зайвим, а от перелік шляхів відновлення пропущених членів речення неповний, бо не вказано, що їх можна встановлювати й з іншої частини складного речення. І прикладів має бути не менше трьох, адже неповне ситуативне речення наведено лише через три сторінки, у вправі 294: – *Біля супермаркету, будь ласка* (с. 134). Ілюстраціями до правила про вживання тире в неповному реченні автори підручника вибрали такі речення: *Навпроти нашого будинку – трамвайна зупинка; В руках – букет…* (с. 132). У цих реченнях нульові присудки відновлюють із змісту самого речення – за семантикою залежних від присудка членів речення, тут – обставин, однак про це в підручнику не сказано ніде.

4. Під час пояснення пунктуації в неповних реченнях порушено логіку викладу. Так, у вправі 288, наведеній одразу ж після правила про вживання тире, у перших трьох реченнях тире немає, воно стоїть у наступних трьох реченнях. І лише через чотири сторінки подано правило про те, що за відсутності паузи в неповних реченнях тире не ставиться.

Трапляються в підручнику випадки порушення мовних норм. Зокрема, автори наводять невдалий переклад з російської мови *крупні пластівці снігу* замість *великий лапатий сніг* (с. 127); послуговуються словом *смисл* (в. 247, 249, 250, 272, 277, 287, 295 тощо), однак в академічному російсько-українському словнику-довіднику такий відповідник до російського слова *смысл* відсутній [8, 653]; непоодинокими є порушення норм милозвучності: ***ви ви**берете; **в н**их; **в я**ких; **в ч**астину; дивитес**я у** вікно; йдеться**я у** поданих уривках* тощо.

Не слід уміщувати в шкільний підручник речень складних для розбору, напр.: *Моє робоче місце обличчям до вікна* (с. 135); *А малини – красної, білої!* (с. 134), невиразних щодо змісту, як-от: *Ознайомившись із ним один із них вигукнув* (2, 31); *Вони передадуть йому ваше прохання* (с. 115), *Він як закричить!; Хлопчик ніби засмутився. Він ніби задумався* тощо.

Є в підручнику і технічні недогляди. Наприклад, у зразку письмового розбору речення *Було висловлено дві протилежні думки* підкреслено замість додатка *дві думки* тільки його частину *думки*, іншу ж частину підкреслено як означення (с. 129); у вправі 290 зазначено, що в реченні *З п'ятого – на ліфті* пропущено підмет і присудок, тоді як пропущено ще й частину обставини *з п'ятого поверху*; у вправі 296, де є 7 речень, автори пропонують намалювати схеми 3-го і 8-го речень.

Висновки. Звичайно ж, зазначені недоліки знижують науковий рівень підручника, у восьмикласників формується викривлене уявлення про деякі синтаксичні поняття, частина вчителів теж сприймає відомості як нормативні, а педагоги з критичним сприйняттям змушені маневрувати між підручником і самостійно дібраним матеріалом з інших, авторитетних джерел.

Перспективним є аналіз інших синтаксичних тем цього підручника.

Список літератури

1. Біляєв О. М. Підручники української мови / О. М. Біляєв // Українська мова : Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 447–451.
2. Бондаренко Н. В. Українська мова : [підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою] / Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк. – К. : Освіта, 2008. – 336 с.
3. Бондаренко Н. В. Українська мова : [підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою] / Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк. – К. : Освіта, 2009. – 383 с.
4. Горяний В. Д. Односкладні речення в українській мові : [навч.-метод. посіб.] / В. Д. Горяний. – К. : Рад. шк., 1983. – 165 с.
5. Російсько-український словник-довідник : близько 102 тис. слів і словосполучень. – 2-ге вид. / [за ред. В. М. Бріцина] ; [упоряд. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2008. – 942 с.

Ачилова В. П. Будут ли различать восьмиклассники двусоставные неполные и односоставные предложения? / В. П. Ачилова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 342–346.

В статье проанализирован уровень подачи теоретического и практического материала по темам «Односоставное предложение» и «Неполное предложение» в учебнике для 8 класса общеобразовательных учебных учреждений с русским языком преподавания. Освещены положительные стороны и просчёты авторов при объяснении теоретических сведений, подборе иллюстративного материала и его комментировании. Обращено внимание на неточности и речевые изъяны в тексте учебной книги.

Ключевые слова: лингводидактика, обучение на русском языке, учебник, односоставное предложение, неполное предложение, иллюстративный материал.

Achilova V. P. Whether distinguish eighth graders «one-compound» and «incomplete proposal» sentence? / V. P. Achilova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 342–346.

The article describes level of theoretical and practical material on «one-compound sentence» and «incomplete proposal» in the textbook for 8-th grade general education establishments with Russian language of teaching. Positive aspects in the methodology of the authors are highlighted: the material is structured by types of activity, used charts and tables summarizing a lot of creative tasks that develop pupil's observation and intelligence. Attention is drawn to the shortcomings of authors to explain the theoretical information, the selection of illustrative material and commenting on the speech errors and flaws in the text of the textbook. The presence of these defects decreases the level of scientific textbook. Part of teachers accepts the proposed erroneous information as normative, schoolchildren get a distorted notion of one-compound and incomplete sentences, and they will be difficult to distinguish between them, and teachers with critical thinking will be forced to use other, reputable sources. So we need more careful monitoring of the publication of textbooks.

Key words: linguodidactics, Russian as a language of instruction, textbook, one-compound sentences, incomplete sentences, illustrations.

Поступила в редакцию 11.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 347–361.

УДК 81'2

УСПЕШНАЯ КОММУНИКАЦИЯ *VS* АССЕРТИВНЫЙ УРОК В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Богданович Г. Ю.[1], Бурлай М. Н.[1], Бурлай С. Н.[2]

[1]Крымский научно-методический центр управления образованием НАПН Украины, г. Симферополь
[2]СУВК № 6, г. Симферополь

Для реализации задач языковой подготовки необходимо, чтобы процесс обучения и организационная методика современного урока были нацелены на широкое вовлечение учащихся в самостоятельную, творческую деятельность по усвоению новых знаний и успешному применению их на практике. Таким образом, модель современного урока должна постоянно совершенствоваться, включая новые современные аспекты обучения, воспитания и развития ученика, основанные на формировании коммуникативной компетентности и ассертивности личности. Успешная коммуникация во многом определяется уровнем языковой подготовки, в которой должны быть заинтересованы и учитель, и ученик. В связи с этим актуализируется использование разнообразных инновационных методов и методик получения новых знаний на основе ассертивного компонента. Возможная модель ассертивного урока как приёма успешной языковой подготовки представлена в статье.

Ключевые слова: успешная коммуникация, ассертивный урок, модель ассертивного урока.

Актуальность и анализ источников литературы. Современное развитие общества требует от существующей системы образования создания необходимых условий по формированию и воспитанию всесторонне развитой, уверенной в себе личности. Осуществляемое сегодня реформирование системы образования должно учитывать все факторы, основанные на компетентностном, личностно-ориентированном подходе к результатам обучения и оказывающие влияние на удовлетворение самых различных потребностей всех участников образовательного процесса.

Получив базовые знания, выпускники школы не всегда успешно могут находить решение многих вопросов и проблем, возникающих в жизненных ситуациях, особенно в тех, которые невозможно заранее спрогнозировать. Это связано с отсутствием у учащихся личностных качеств, универсальных знаний, ассертивных навыков и универсальных умений. Успешно решить эти проблемы можно только при формировании опыта самостоятельной деятельности, уверенности в себе, личной ответственности, коммуникативной и профессиональной компетенции на основе модернизации образовательного процесса и, в первую очередь, урока, использующего современные инновационные педагогические технологии.

Для реализации этих задач необходимо, чтобы процесс обучения и организационная методика современного урока были нацелены на широкое вовлечение учащихся в самостоятельную, творческую деятельность по усвоению новых знаний и успешному применению их на практике. Таким образом, модель современного урока должна постоянно совершенствоваться, включая новые современные аспекты обучения, воспитания и развития ученика, основанные на формировании коммуникативной компетентности и ассертивности личности.

Теоретические, практические и методологические исследования проблем организации современного урока рассматривались в разное время известными зарубежными (В. В. Пикан, В. П. Симонов, С. А. Смирнов, А. В. Хуторской, И. С. Якиманская) и украинскими исследователями (В. Ю. Быков, А. В. Возняк, В. И. Шахов и др.). Современный урок представлен в работах Ю. А. Конаржевского и М. И. Махмутова. Разработаны элементы, характеристики, требования, предъявляемые к подобным урокам (Н. Г. Дари, Ю. Б. Зотов, Г. Д. Кириллов, В. А. Онищук, М. Н. Скаткин, В. А. Сластёнин, Н. А. Сорокин, Н. Е. Щуркова, Н. М. Яковлев).

Курс на использование инновационных образовательных технологий на уроках в современной школе невозможен без применения новых информационно-коммуникативных технологий (И. Г Захарова, В. А. Красильникова, Е. С. Полат, В. А. Трайнев) и напрямую связан организационными и дидактическими аспектами современного урока (Б. А. Голуб, Ю. А. Конаржевский, В. М. Лизинский, Л. М. Перминова, Г. А. Русских).

Различным вопросам инновационных изменений образовательного процесса в современной школе на основе личностно-ориентированных, развивающих, дифференциальных, интегральных и других подходов уделено внимание в работах Ш. А. Амонашвили, И. Д. Беха, В. И. Бондаря, С. У. Гончаренко, В. И. Лозовой, В. М. Мадзигона, И. М. Осмоловской, Л. В. Пироженко, А. И. Пометуна, О. Я. Савченко, В. В. Семенова.

Проблемы ассертивности личности достаточно широко представлены в публикациях современных учёных Р. Альберти, Э. Берна, С. Бишопа, Ф. Е. Василюка, Дж. Вольпе, Д. Г. Грецова, Ф. Девиса, В. Каппони, С. В. Ковалева, Р. Коха, А. Маслоу, Е. П. Никитина, Т. Новака, Дж. Рассела, В. Г. Ромека, Э. Солитера, Е. В. Хохловой.

Важные аспекты формирования ассертивных навыков и умений учащихся на современном уроке (И. Д. Бех, В. В. Давыдов, В. А. Кан-Калик, С. В. Кравцова, Е. А. Мухаматулина, А. В. Петровский и др.) актуализируются в связи с развитием межкультурной составляющей образовательного процесса (Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович и др.). Вместе с тем, вопросы построения модели ассертивного урока в публикациях рассмотрены в недостаточной степени, требуют уточнения, обоснования или систематизации. В научных трудах практически отсутствуют исследования по методологии построения ассертивного урока и влиянию на обучаемого факторов, связанных с формированием ассертивных навыков и универсальных коммуникативных умений.

Постановка проблемы. Развитие современного общества существенно меняет и корректирует направления развития образовательной политики страны. Меняются подходы к обучению, принципиальным становится не предметный, а личностный результат. Главная цель обучения рассматривается не как суммарный запас знаний, которые получил ученик за время обучения, а как конечный результат – сформировавшаяся личность школьника. Значит, на современном этапе необходимо применять такие новые методы и формы обучения, которые предполагают учитывать личностные особенности каждого ученика в отдельности.

Традиционные подходы к обучению требуют переосмысления и обновления. Сегодня современный урок не может рассматриваться как статическая форма обучения. Инновационные образовательные и информационные технологии позволяют представить урок как вариативную и постоянно изменяющуюся форму организации учебной деятельности, использующую личностно-ориентированное и развивающее обучение. Опытный учитель школы стремится сделать образование личностно значимым, способствующим ученику самоопределиться в жизни, быть ассертивным – уверенным в себе, не бояться решать возникающие проблемы.

Именно такой ассертивный ученик сможет не только активно отстаивать собственные позиции, но и добиваться понимания ценностей добра и взаимоуважения. Ассертивность человека позволяет отказываться от некоторых жизненных принципов и способствует более эффективному приспособлению и адаптации к общественной среде.

Таким образом, современный урок построен на принципах, способствующих развитию ассертивности, овладению навыками уверенного поведения в межличностных отношениях, межкультурной коммуникации, выработке уверенности в повседневном поведении школьника отвечает сегодняшним требованиям развития общества, перспективным направлениям образовательной политики и заслуживает внимания со стороны учёных, исследователей, учителей, преподавателей и специалистов.

Целью статьи является построение модели ассертивного урока (на примере урока английского языка) на основе систематизации форм, методов и средств обучения, уточнения ключевых подходов по формированию ассертивных навыков и универсальных коммуникативных умений ученика, конкретизации составляющих взаимодействия учителя и ученика, проведения сравнительного анализа этапов построения традиционного и ассертивного уроков и дополнения характеристик универсальных коммуникативных учебных действий, способствующих развитию ассертивности.

В настоящее время модернизация учебного процесса в школе является одной из важнейших составляющих тех преобразований, которые происходят в отечественной системе образования. Сегодня урок является основной частью учебного процесса, на котором выполняются функции обучения, воспитания и развития учащихся. Поэтому уровень подготовки учеников по любой дисциплине во многом определяется уровнем проведения урока и поддержанием благоприятной атмосферы, учитывающей целевую, содержательную, учебно-методическую и педагогико-технологическую наполненность.

Для достижения результата необходима постоянная кропотливая работа учителя, находящегося все время в поиске нового, а также современная учебная материально-техническая база, предназначенная для эффективной организации и проведения инновационной образовательно-практической деятельности. Именно эти факторы, в первую очередь, способствуют проведению современного урока, на котором ученики из пассивных слушателей превращаются в активных участников образовательного процесса.

В результате преобразований, происходящих в системе образования, понятие «современный урок» получает совершенно новый смысл, новую формулировку, новую трактовку. В последние годы в педагогической литературе приводятся различ-

ные определения понятия «современный урок». Среди них можно выделить такие: «это, прежде всего, урок, на котором учитель умело использует все возможности для развития личности ученика, её активного умственного роста, глубокого и осмысленного усвоения знаний, для формирования её нравственных основ» [6]; «свободный урок – урок, освобожденный от страха: никто никого не пугает и никто никого не боится» [9].

Модель современного урока постоянно совершенствуется, включая новые аспекты обучения, воспитания и развития ученика. Из определений современного урока можно выделить то, что неотъемлемой частью такого урока является создание ассертивной среды и формирование ассертивных навыков учащихся. В настоящее время понятие «ассертивность» можно без преувеличения считать основой реализации жизненного предназначения личности. Только ассертивный, уверенный в себе человек, использующий самоопределение и самореализацию, может двигаться к цели и осуществлять свою жизненную миссию. Само понятие «ассертивность» очень близко к такому понятию, как «уверенность в себе». Анализируя различные определения, формулировки, трактовки, можно расширить понятие «ассертивность» другими: «принятие ответственности за события своей жизни», «стремление к самореализации и самоопределению», «оценка собственных сильных и слабых сторон», «уважение к другим людям и их интересам», «естественность и независимость от внешних влияний и оценок», «способность самостоятельно регулировать собственное поведение и отвечать за него», «желание достигнуть рабочего компромисса», «самопродвижение или продвижение своей воли», «самоутверждение без бахвальства или ложной скромности», «стремление к успеху и достижениям с большой силой воли» и др. Таким образом, концептуальное поле ассертивности личности предполагает высокую самооценку, уверенность в себе, низкую тревожность и агрессивность.

Из формулировок также следует, что ассертивная личность обладает такими характеристиками, как способность свободно выражать свои мысли и чувства; стремление к активной жизненной направленности в достижении желаемого и возможности влиять на события; умение открыто, честно, прямо и адекватно общаться с незнакомыми людьми, друзьями, семьёй, людьми вне зависимости от занимаемой должности и ранга; стремление к самоуважению, самореализации, самоопределению, самоутверждению, саморазвитию, самопродвижению, самодостаточности, самобытности и др.

Ассертивность личности является бесценным качеством, которое позволяет честно и решительно действовать в рамках собственных интересов при личном выборе и отстаивании собственных позиций, желаний, мыслей, чувств, но при этом личность никогда не пытается затрагивать интересы других людей, относясь с уважением к их позиции. При этом ассертивная личность не только целеустремленно и активно отстаивает собственные позиции, но и способствует развитию ценностей взаимоуважения и доброты. Такая позиция позволяет навсегда отказаться от разрушительных методов взаимодействия и дает возможность более эффективно адаптироваться в общественной среде. Отсутствие ассертивности у личности лишает её права выбора, а также приостанавливает её развитие.

Обучение ассертивности школьника предполагает проведение ассертивных уроков, на которых используются различные формы и методы обучения, позволяющие учителю передать ученику умения и знания, присущие ассертивной личности. В процессе обучения учитель готовит ученика к самостоятельному воспроизведению полученных знаний, а также к закреплению умений ассертивной направленности. На уроке учителю предлагается наблюдать за школьником, поощряя и оценивая приобретаемые знания и умения. Это, в конечном итоге, способствует формированию ассертивности ученика.

Таким образом, цель урока по развитию ассертивности состоит в овладении навыками уверенного поведения в межличностных отношениях, выработке такого поведения, которое способствует самостоятельному воспроизведению ассертивных умений в повседневных жизненных ситуациях.

Для успешной реализации этой цели при построении ассертивного урока учителю следует учитывать факторы, которые позволяют учащимся преодолеть стеснения, раскрепоститься, научиться свободно выражать свои мысли и отстаивать свою точку зрения, а значит, быть ассертивным. Среди этих факторов следует выделить такие, как обеспечение высокой активности и заинтересованности учеников на уроке, что позволяет вовлечь обучаемых в учебный процесс; создание климата взаимного доверия, выработка спокойствия в тембре речи и терпимости в эмоциях при возникновении любых ситуаций на уроке; поддержание благоприятной обстановки, способствующей свободному выражению мыслей, чувств, эмоций и доброжелательному отношению к сотрудничеству; проведение постоянной оценки качества знаний учащихся, оказание помощи и выработка у учеников умения к проведению самоконтроля уровня подготовки; формирование сведений об индивидуальных личностных особенностях, действиях и поступках учащихся и информирование учеников о способах их улучшения и оценивания поведения самого себя и т. д.

При формировании инновационной модели ассертивного урока, на наш взгляд, необходимо учитывать новейшие образовательные технологии, которые ложатся в его основу. При этом важно при разработке любого урока соблюдение таких основополагающих критериев педагогических технологий, как однозначное и строгое определение целей обучения (*почему и для чего*); отбор и структура содержания (*что*); оптимальная организация учебного процесса (*как*); формы, методы, приёмы и средства обучения (*с помощью чего*); учёт необходимого реального уровня квалификации учителя (*кто*); объективные методы оценки результатов обучения (*так ли это*) [10].

Чтобы лучше понять, каким должен быть современный подход к построению ассертивного урока, целесообразно рассмотреть его в сравнении со структурой построения традиционного урока (табл. 1). Именно такой подход даёт возможность увидеть преимущества инновационных введений и позволяет оценить конечный результат.

Из анализа видно, как изменяются функции учителя и ученика при переходе от традиционных уроков к ассертивным. На традиционном уроке ученик бóльшую часть времени выполняет репродуктивные действия, которые осуществляются по сценарию учителя. Эти действия, как правило, контролируются с помощью оценок, выполняются в строго определенной последовательности и яляются больше

заданными, чем самостоятельными. На таком уроке у ученика притупляется навык самостоятельной деятельности. Он становится зависим от учителя и родителей и, в будущем, в создавшихся жизненных ситуациях не может решить даже простые житейские проблемы без помощи окружающих.

Таблица 1.

Сравнительный анализ этапов построения традиционного и ассертивного уроков

Этап	Традиционный урок	Ассертивный урок
1.	***Учитель*** **проверяет** домашние задания. ***Ученики*** **пересказывают** тексты разделов и параграфов, **выполняют** упражнения и задания. ***Учитель*** **объявляет** оценки за пересказ, упражнение, задание.	***Учитель*** **организовывает** деятельность: **ставит** цель, **планирует** работу, **получает** и **оценивает** результат.
2.	***Учитель*** **объявляет** новую тему урока. Изредка **называет** план урока и иногда **формулирует** цель	***Учитель*** **обучает** ***учеников,*** **добывает**, **преобразовывает** и **представляет** информацию.
3.	***Учитель*** **объясняет** ***ученикам*** новую тему урока. ***Ученики*** пассивно **слушают** и **записывают** иногда под диктовку новые материалы и задания.	В результате совместной деятельности ***учителя*** и ***учеников (или учеников*** между собой) учащиеся **учатся доносить** свою позицию, **понимать** других, **договариваться, делать** что-то сообща.
4.	***Ученики*** **повторяют** материал новой темы, **выполняют** задания по аналогии с рассмотренными ранее решениями. В конце урока ***учитель*** по совокупности работы **объявляет** ***ученикам*** оценки.	***Ученики*** могут **оценивать** свои и чужие поступки, **стремятся** к созидательной деятельности.

Сегодня образовательный процесс в школе направлен, в первую очередь, на формирование универсальных коммуникативных учебных действий, обеспечивающих умение учиться. Универсальные коммуникативные учебные действия на ассертивном уроке способствуют развитию познавательной мотивации и интересов учащихся, готовности и способности к сотрудничеству и совместной деятельности с учителем и сверстниками. При этом в результате обучения ученик должен научиться: излагать ***собственное мнение*** и отстаивать свою ***позицию***; считаться с ***разными мнениями*** и учитывать ***различные позиции*** в общении и взаимодействии с собеседниками; предполагать существование у собеседников ***различных точек зрения***, которые могут и не совпадать с ***собственной***; в совместной деятельности приходить к ***общему решению*** и договариваться с собеседником даже в тех ситуациях, когда сталкиваются ***собственные интересы***; планировать и реализовывать ***учебное сотрудничество*** с учителями и сверстниками, используя различные ***способы взаимодействия***; стремиться при работе в группе со сверстниками, устанавливать ученические ***доброжелательные отношения***, способствующие ***продуктивной кооперации***; формулировать понятные для учащихся ***высказывания***, учитывающие ***знания собеседников***; овладеть искусством ***коммуникативного*** ведения ***диалога*** с собеседниками и учителями; пояснять и аргументировать собеседникам ***свою точку зрения***; доказывать, спорить и отстаивать «до последнего» ***свою позицию***, не при-

меняя ***оскорбительные и враждебные*** для собеседника доводы; без скромности ставить ***вопросы*** перед собеседниками, необходимые для проведения ***собственной деятельности*** и организации ***сотрудничества*** с учениками или сверстниками; стремиться использовать и постоянно совершенствовать коммуникативные ***речевые средства***, а также повторять и развивать формы владения ***письменной речи*** и т. д.

На уроках иностранных языков основной составляющей при обучении является коммуникативная направленность, которая в свою очередь подразделяется на компетенции по всем видам речевой деятельности, позволяющие формировать ассертивные навыки обучаемого. На рисунке 1 представлены ключевые подходы по формированию ассертивных навыков на примере урока английского языка.

Учителю по этой дисциплине на ассертивных уроках следует создавать определённую среду, необходимые условия, подходящие речевые ситуации и такие формы работы, при которых ученик смог бы реализовать коммуникативную компетентность и, следовательно, проявить свою ассертивность.

При построении ассертивного урока необходимо учитывать специфику того или иного типа урока, зависящего от целей, задач и содержания учебной дисциплины. При этом каждый тип урока имеет определённую чётко выделенную, главную образовательную цель и соответствующую ей методику. Это даёт возможность более чётко поставить цель, задачи и определить структуру каждого проводимого урока, а также сосредоточить внимание учащихся на успешном их выполнении. Остановимся на различных типах уроков, проводимых в школе.

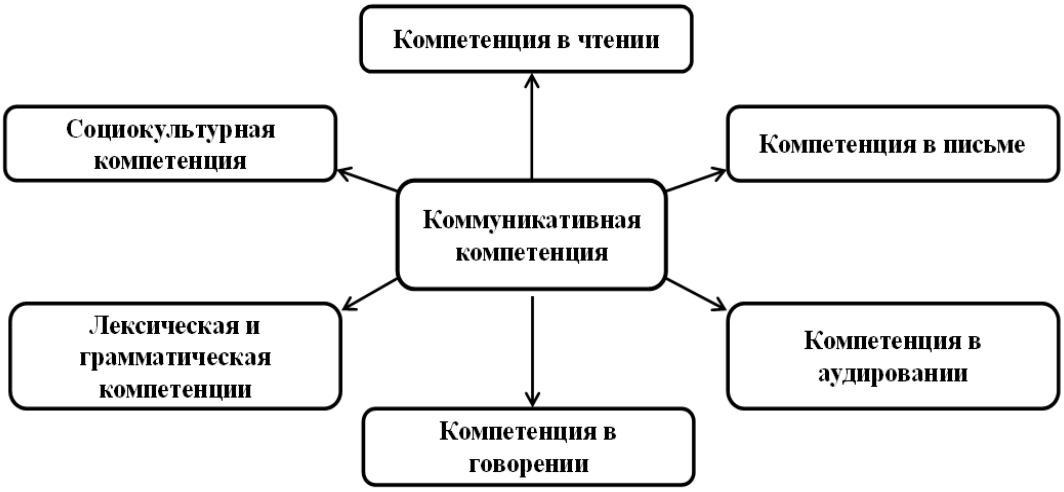

Рис. 1. Ключевые подходы по формированию ассертивных навыков

В настоящее время в педагогической литературе чаще всего уроки классифицируются с учетом основной образовательной цели. Выделяют уроки вводный; усвоения новых знаний учащимися; первичного закрепления изучаемого материала; закрепления знаний; усвоения навыков и умений; комплексного применения знаний;

повторения; систематизации и обобщения знаний; проверки, оценки и коррекции знаний; комбинированный; совершенствования знаний, умений и навыков и др. В соответствии с выбранным типом урока формируется календарный или тематический план с распределением уроков по отдельным разделам и темам.

Для проведения ассертивного урока учитель выбирает соответствующие формы и методы обучения, способствующие формированию и развитию ассертивных навыков и универсальных коммуникативных умений ученика. На рисунке 2 представлены формы обучения, используемые на ассертивном уроке.

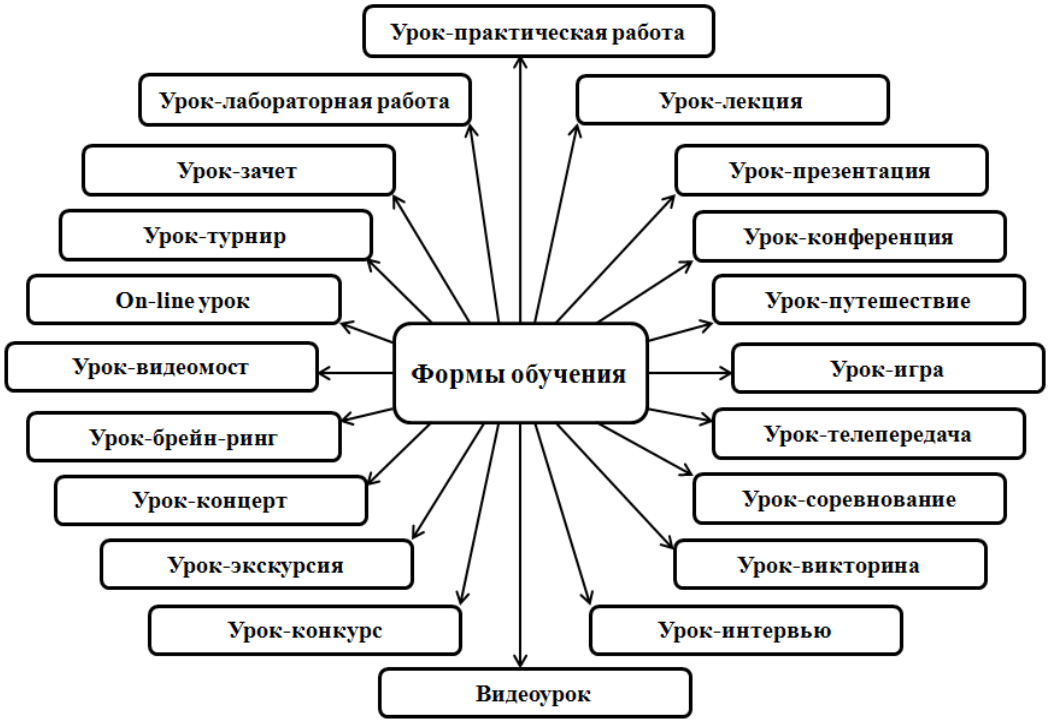

Рис. 2. Формы обучения, используемые на ассертивном уроке

Так, например, на уроках английского языка в Симферопольском учебно-воспитательном комплексе «Сад-школа» № 6 эффективно использовались такие формы обучения, как урок-путешествие «Welcome to England» («Добро пожаловать в Англию»); урок-викторина: «Discover Britain» («Открываем Британию»); урок-презентация «My family» («Моя семья»); урок-интервью «We are different in one big family» («Мы все разные в одной школьной семье»); урок-передача «Mass media in our life» («Средства массовой информации в нашей жизни»); видеоурок «Royal Family» («Королевская семья»); урок-концерт «The culture of Great Britain» («Культура изучаемого языка»); урок-конкурс «Do you know your country?» («Знаете ли вы свою страну?»); урок-лекция «Think globally act locally» («Думаем глобально, действуем локально»); урок-экскурсия «Holidays and traditions of Great Britain» («Праздники и традиции стран изучаемого языка») и др.

Эти мероприятия отличались от традиционных форм обучения высокой активностью, заинтересованностью учеников представленными темами, повышенной мотивацией к изучению языка, сравнением своего уровня подготовки с уровнем своих сверстников, что позволило без труда вовлечь обучаемых в учебный процесс. Они были так увлечены, что даже не замечали, что уроки проходили на английском языке. Конечно, на уроках допускались ошибки, но все же главная цель, которая заключалась в преодоление языкового барьера и отсутствия боязни за допущенные ошибки, была достигнута. Ученики стремились в коллективном процессе преодолеть стеснение, раскрепоститься, научиться свободно выражать свои мысли и отстаивать свою точку зрения. Одним из главных условий проведения урока – поддержание особого микроклимата проявления взаимного доверия, доброжелательного отношения к общению и сотрудничеству, сопереживания за одноклассников. Особой оценкой этих уроков стало уверенное желание выучить язык и посетить страну изучаемого языка.

Представленные формы обучения неразрывно связаны с инновационными методами по развитию ассертивности, многие из них сложно сразу отличить друг от друга. При этом метод обучения характеризуется различными способами взаимодействия учителя и учеников с помощью определённой последовательности педагогических приемов и технологий и обеспечивает усвоение содержания данной дисциплины. На рисунке 3 выделены основные инновационные методы обучения ассертивным навыкам и коммуникативным умениям.

Рис. 3. Инновационные методы обучения

На ассертивных уроках по английскому языку в Симферопольском учебно-воспитательном комплексе «Сад-школа» № 6 применяются разнообразные методы

обучения и информационно-образовательные технологии современной школы. Среди образовательных технологий можно выделить такие, как информационно-коммуникационные, презентационные, мультимедийные, а также технологии проектного, игрового, развивающего, модульного, концентрированного, интегрированного обучения и др.

Особое место на уроках иностранного языка уделяется игровым технологиям, которые позволяют учащимся включаться в процесс добывания знаний. При этом игровая технология является самой свободной и естественной. Через самопереживание и самораскрытие она способствует постижению самого себя, помогает добиться самостоятельности, самоопределения, самоутверждения и самореализации.

Так, на уроках английского языка в Симферопольском учебно-воспитательном комплексе «Сад-школа» № 6 широко применяется технология интегрированного обучения. Задача учителей состоит не только в том, чтобы научить учеников говорить на английском языке (на бытовом уровне), но и использовать английский язык на других уроках. Примерами интегрированного обучения в школе могут быть хорошо известные конкурсы: «Лимон», «Лингвист», «Flex», «Гринвич», в которых ученики с удовольствием принимают активное участие.

Для проведения самоконтроля и закрепления полученных знаний на уроках иностранного языка широкое распространение получили методики тестирования в режиме On-Line, которые осуществлялись в конце учебного года для учащихся 6, 7, 8 классов. Это были своеобразные уроки самообучения и саморазвития, которые проводились в компьютерном классе с использованием специализированных программ.

Отмеченные технологии обеспечивают, прежде всего, индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей учащихся, их уровня знаний и интересов. Они направлены на активизацию и интенсификацию учебной деятельности обучаемых и способствуют повышению эффективности организации учебного процесса. В конечном итоге, они позволяют реализовать целенаправленный подход на формирование ассертивных навыков при обучении учащихся на уроках иностранного языка.

Дисциплина «английский язык» является универсальной для формирования ассертивных навыков и коммуникативных умений учащихся, а применение информационно-образовательных технологий, в том числе и метода проектов, неоспоримо позволяет оказать содействие в самостоятельном приобретении недостающих знаний из разных источников. Учащиеся на ассертивном уроке по английскому языку постоянно учатся использовать приобретенные знания для решения познавательных и практических задач, которые в конечном итоге формируют исследовательские умения и развивают системное мышление. Инновационные информационно-образовательные технологии на ассертивном уроке английского языка позволяют постигать жизненные реалии, сопереживать и участвовать в конкретных ситуациях, приобщаться к культуре, искусству, истории, географии, литературе. За счёт этого прочно формируются межпредметные связи, что в свою очередь способствует расширению кругозора и всестороннему развитию коммуникативной компетентности учащихся.

При разработке модели ассертивного урока нельзя не учитывать позиции главных участников образовательного процесса – учителя и ученика. На рисунке 4 представлена

модель взаимодействия учителя и ученика на современном ассертивном уроке и отмечена важность роли учителя в этом взаимодействии.

Рис. 4. Модель взаимодействия учителя и ученика на ассертивном уроке

При проведении ассертивных уроков иностранного языка широко используются самые различные средства обучения (рис. 5).

Работая над развитием ассертивных навыков, учителю необходимо учитывать определённые принципы работы в рамках ассертивного урока. Среди них (на примере преподавания английского языка) можно выделить основные, наиболее полно способствующие развитию этих навыков: проявление личностных характеристик и самореализация ученика через английский язык; коммуникативный, системный и личностно-деятельностный подходы обучения; позитивное эмоциональное проведение всех составляющих образовательного процесса; мотивация обучения через моделирование учебных ситуаций и др.

Таким образом, наши наблюдения позволили

– уточнить ключевые подходы по формированию ассертивных навыков и универсальных коммуникативных умений ученика (рис. 1);

– проанализировать и конкретизировать составляющие взаимодействия учителя и ученика, систематизировать ключевые компетенции, формы, методы и средства обучения (рис. 2, 3, 5);

– провести сравнительный анализ этапов построения традиционного и ассертивного уроков (табл. 1) и дополнить характеристики универсальных коммуникативных учебных действий, способствующих развитию ассертивности.

Рис. 5. Основные средства обучения, используемые на уроках английского языка

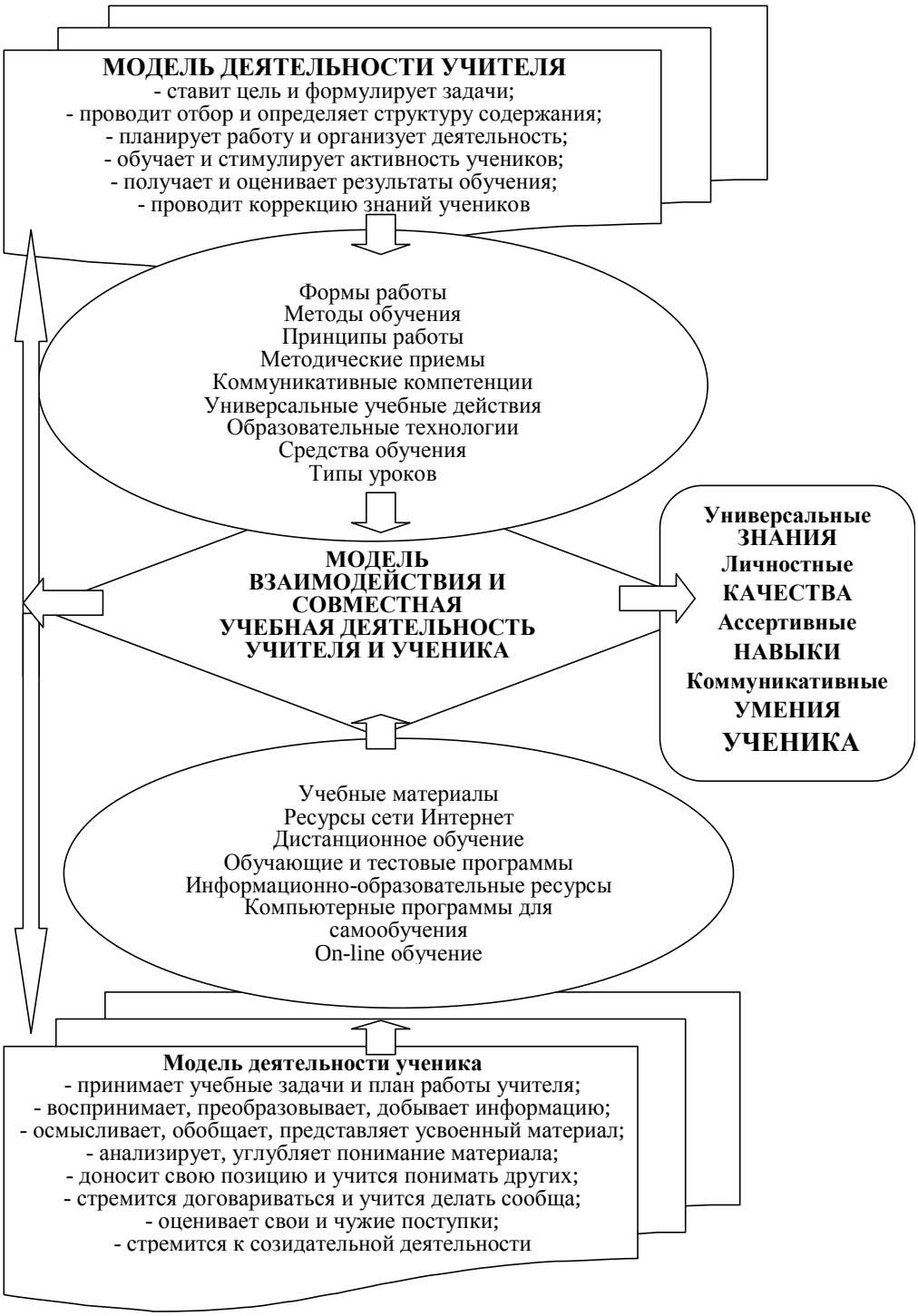

Рис. 6. Модель ассертивного урока

Полученные результаты дали нам возможность построить модель ассертивного урока (рис. 6), которая формируется на основе модели деятельности учителя и модели деятельности ученика с учётом модели их взаимодействия и совместной учебной деятельности (рис. 4).

Список литературы

1. Симонов В. П. Урок: планирование, организация и оценка эффективности: проблемы методологии, теории и технологии : [монография] / В. П. Симонов. – М., 2003. – 185 с.
2. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / [под ред. С. А. Смирнова]. – М. : Академия, 2001. – 512 с.
3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.
4. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід : [монографія] / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
5. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загально- педагогічний аспект / В. І. Шахов. – Вінниця : Едельвейс, 2007. – 383 с.
6. Конаржевский Ю. А. Анализ урока / Ю. А. Конаржевский. – М. : Центр «Пед. поиск», 2000. – 336 с.
7. Махмутов М. И. Современный урок / М. И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1985. – 184 с.
8. Зотов Ю.Б. Организация современного урока : [книга для учителя] / Ю. Б. Зотов. – М. : Просвещение, 1984. – 144 с.
9. Щуркова Н. Е. Культура современного урока / Н. Е. Щуркова. – Смоленск : Смоленский областной институт усовершенствования учителей, 1997. – 114 с.
10. Енциклопедія освіти / [головн. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юнірком Інтер, 2008. – 1040 с.
11. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : [наук.-метод. посібник] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
12. Селевко Г. К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 208 с.
13. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании : [учеб. пособие] / И. Г. Захарова. – М. : Академия, 2003. – 192 с.
14. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / [Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева и др.]. – М. : Академия, 2002. – 272 с.
15. Русских Г. А. Дидактические основы современного урока : [учеб.-практ. пособие] / Г. А. Русских. – М. : Ладога-100, 2001. – 107 с.
16. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса : [монография] / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университетское изд-во, 1990. – 599 с.
17. Бех І. Д. Виховання особистості : [підручник] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
18. Бишоп С. Тренинг ассертивности. – СПб. : Питер, 2001. – 208 с.
19. Каппони В. Как делать все по-своему, или Ассертивность – в жизнь / В. Каппони, Т. Новак. – СПб. : Питер, 1995. – 186 с.
20. Дж. Рассел, Р. Кох. Ассертивность / Дж. Рассел, Р. Кох. – Изд-во: VSD, 2013. – 90 с.
21. Кривцова С. В. Тренинг: навыки конструктивного взаимодействия с подростками / С. В. Кривцова, Е. А. Мухаматулина. – М. : Генезис, 1997. – 192 с.

Богданович Г. Ю. Успішна комунікація Vs асертивний урок у контексті модернізації мовної підготовки / Г. Ю. Богданович, М. М. Бурлай, С. М. Бурлай // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 347–361.

Для реалізації завдань мовної підготовки необхідно, щоб процес навчання й організаційна методика сучасного уроку були націлені на широке залучення учнів у самостійну, творчу діяльність щодо засвоєння нових знань та успішному застосуванню їх на практиці. Таким чином, модель сучасного уроку повинна постійно вдосконалюватися, містити в собі нові сучасні аспекти навчання, виховання та

розвитку учня, засновані на формуванні комунікативної компетентності та асертивності особистості. Успішна комунікація багато в чому визначається рівнем мовної підготовки, у якій повинні бути зацікавлені і вчитель, і учень. У зв'язку з цим актуалізується використання різноманітних інноваційних методів і методик отримання нових знань на основі асертивного компонента. Можлива модель асертивного уроку як прийому успішної мовної підготовки представлена в статті.

Ключові слова: успішна комунікація, асертивний урок, модель асертивного уроку.

Bogdanovich G. Yu. Successful communication vs assertive lesson in the context of modernization of language training / G. Yu. Bogdanovich, M. N. Burlaj, S. N. Burlaj // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 347–361.

Implementation the task of language training needs focus on the necessity of process of learning and organization methodology of modern lesson, which should be directed at the involvement of students in independent, creative work on the assimilation of new knowledge and successful application of received material in practice. Thus, the model of a modern lesson should be constantly improved, including new modern aspects of training, education and development of the student, based on the formation of communicative competence and assertiveness of the individual. Successful communication is largely determined by the level of language training, which should be encouraged by the teacher and the student. In connection with this – a variety of innovative methods and techniques to acquire new knowledge -based component of assertiveness. A possible model of assertive lesson as successful reception of language training is presented in the article.

We identified and organized a variety of teaching methods and educational information technologies of modern school (information and communication, presentation, multimedia, design, gaming, developing, integrated education, etc.) based on the practical component of language training.

Gaming technology takes leading special place in the classroom. Iinteractivity allows students to be included in the process of obtaining knowledge. This game technology is the most free and natural for students. Training games facilitates comprehension, helps to achieve independence, self-determination and self-realization through self-discovery and self-experience.

Scientific and methodological generalizations of successful language training techniques presented in numerous tables and figures, which helps the teacher to build his communication.

Keywords: successful communication, assertive lesson, model of assertive lesson.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 362–367.

УДК 378.026:81'243

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Бондаренко О. М., Шевченко М. Ю.

Донбаський державний педагогічний університет, м. Донецьк

У статті зосереджено увагу на одному із важливих завдань сучасної лінгводидактики, забезпеченні належної мовно-фахової підготовки студентів мовних спеціальностей. Розглянуто структуру іншомовної комунікативної компетенції. З'ясовано сутність головних методів навчання іноземної мови. Уточнено найефективніші методи формування іншомовної комунікативної компетенції, серед яких: комунікативний, проектний, дискусійний та метод рольових ігор. Обґрунтовано необхідність розробки нових методологічних підходів до розвитку іншомовної комунікативної компетенції.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетенція, методи навчання іноземної мови, методи формування іншомовної комунікативної компетенції, студенти мовних спеціальностей.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної лінгводидактики в Україні є забезпечення належної мовно-фахової підготовки студентів різних спеціальностей, зокрема студентів-філологів. Процес інтеграції української освіти в європейський освітній простір підвищує важливість вивчення іноземної мови не тільки як академічної дисципліни, але і як засобу оволодіння вузькогалузевою спеціалізацією, що здавалося б, повинно повною мірою узгоджуватися зі стандартами Болонського процесу та лінгводидактичною політикою, визначеною Рекомендаціями Комітету Ради Європи з питань освіти. Однак декларування європейських принципів оволодіння іншомовною компетенцією в мультилінгвальному світі стикається із проблемою пошуків ефективних методик вивчення іноземної мови у ВНЗ [3, с. 37].

Поняття комунікативної компетенції у педагогіці і методиці навчання іноземних мов не нове і досліджувалось як зарубіжними, так і вітчизняними вченими (Л. Біркун, Л. Брахман, С. Брумфіт, О. Волобуєва, Р. Джонсон, Г. Китайгородська, С. Козак, С. Мельник, Е. Пассов, С. Савіньон, М. Свейн, Д. Хаймс, Д. Шейлз). Слід зауважити, що дана проблема досліджується дещо фрагментарно, де кожного разу вчений переслідує конкретні цілі які ставляться у конкретній ситуації (висвітлити сутність і структуру комунікативної компетенції; розглянути особливості набуття іншомовної компетентності у мовних та немовних ВНЗ тощо). Ретельний аналіз наукової лінгвістичної літератури дав нам підстави визначити напрям нашого дослідження, а саме сконцентруватися на методах формування іншомовної комунікативної компетенції.

Відомо, що іншомовна комунікативна компетенція як важливий компонент комунікативної культури є невід'ємним складником підготовки студентів мовних спеціальностей [5, с. 13]. Враховуючи матеріал зазначений вище, мету нашого дослідження ми вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній апробації найефективніших методів формування іншомовної комунікативної компетенції серед студентів-філологів.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження: розглянути структуру іншомовної комунікативної компетенції; з'ясувати сутність головних методів навчання іноземної мови; уточнити найефективніші методи формування іншомовної комунікативної компетенції серед студентів мовних спеціальностей ВНЗ.

Історія методики навчання іноземних мов завжди була орієнтована на пошуки найбільш раціонального методу навчання. Зауважимо, що спочатку всі способи навчання іноземним мовам запозичувалися з програм, розроблених для навчання так званим «мертвим мовам» – латині і грецької, в рамках яких весь освітній процес зводився до читання і перекладу, *Grammar-translational method (граматико-перекладний метод)*. Відповідно до даного методу, володіння іноземною мовою є володіння граматикою і словником. Процес вдосконалення розуміється як рух від однієї граматичної схеми до іншої.

Сутність методу *Sugesto pedia (метод занурення)* можна порівняти з перевтіленням особистості студента. Вивчаючи мову таким чином, він в групі вибирає собі іншомовне ім'я, нову адресу, долю. Метод яскраво переносить студента в країну, мова якої вивчається, що є ідеальним прийомом у країнознавчих курсах.

Сутність *Audio-lingual method, аудіолінгвального методу*, полягає в повторенні за викладачем або фонограмою реплік з метою оволодіння правильної вимови звуків, інтонації подібної до носіїв англійської мови. Цей метод широко застосовується під час вивчення практичної та теоретичної фонетики англійської мови.

Сучасний *Communicative method, комунікативний метод* вивчення іноземних мов, являє собою гармонійне поєднання багатьох способів навчання іноземним мовам, перебуваючи, напевно, на вершині еволюційної піраміди різноманітних освітніх методик [9].

Згідно з Ю. І. Пассовим принципи комунікативного методу: мовленнєва спрямованість навчального процесу; індивідуалізація; функціональність; ситуативність; новизна. Впровадження цих принципів сприяє формуванню комунікативної компетенції, що передбачає вміння користуватись мовою залежно від конкретної ситуації [8, с. 54].

У матеріалах Ради Європи виокремлено два види компетенцій у сфері вивчення іноземної мови: загальна та комунікативна компетенції. Загальна компетенція складається зі здатності вчитися, екзістенціальної компетенції, декларативних знань, умінь і навичок. До складу комунікативної компетенції входять: лінгвістична, соціолінгвістична та прагматична компетенції [7, с. 33].

У межах нашого дослідження ми будемо розглядати комунікативну компетенцію як здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки на рівні фонологічних, лексико-граматичних і країнознавчих знань та мовленнєвих умінь, а й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування [6, с. 19]. Вважаємо, з цих позицій, для мовленнєвого спілкування недостатньо лише знати систему мови на всіх її рівнях, володіти правилами породження речень, сконструйованих відповідно до граматичних норм, але й необхідно, крім того, адекватно завданням і ситуації спілкування здійснювати свій вплив на співрозмовника і відповідно до цього вживати мовленнєві висловлювання. Отже, комунікативну компетенцію ми визначаємо як індивідуальну динамічну категорію, у якій відбивається єдність мови і мовлення особистості.

Провідний науковець Б. В. Біляєв розумів цілеспрямовану роботу з формування комунікативної компетенції як цілісний процес, заснований на узгодженні його провідних компонентів: цільового, такого, що відображає вимоги одночасної участі всіх студентів у виконанні окремих завдань; змістовного, заснованого на відборі завдань, що сприятимуть успішному формуванню комунікативної компетенції; технологічного, такого, що визначає умови, методи і засоби формування комунікативної компетенції й оцінно-результативного, заснованого на конструюванні діагностичних методик визначення сформованості комунікативної компетенції [1, с. 75].

Визначені провідні компоненти комунікативної компетенції дають нам підстави уточнити найефективніші методи формування іншомовної комунікативної компетенції студентів філологічних спеціальностей.

За основу дослідження було взято підручник М. О. Возна, А. Гапонів (Англійська мова. IV курс), що є базовим на заняттях з практики усного та писемного мовлення для студентів філологічного факультету англо-німецького відділення Донбаського державного педагогічного університету [4].

Підручник охоплює інформацію лінгвістичного, культурологічного, країнознавчого та перекладацького змісту. Автори створили цей підручник з урахуванням цілей, завдань та вимог Болонської системи освіти, рекомендацій Ради Європи та згідно з міжнародними стандартами для підручників такого типу. Сучасна система вправ передбачає паралельний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма). Видання містить оригінальні тексти сучасних англійських та американських авторів (Дж. О'Рурк, Дж. Паксман, І. Ранкін, Дж. Сімпсон), а також тести та інші матеріали, написані спеціально для цього підручника випускником Манчестерського університету А. Гапонівим. Вправи підручника спрямовані на розвиток комунікативних навичок усного та писемного мовлення, розширення фактичних знань про життя в англомовних країнах, розвиток навичок аналітичного читання, лінгво-стилістичного та перекладацького аналізу тексту, а також оволодіння секретами та правилами перекладацької майстерності. До підручника додаються оригінальні аудіозаписи окремих матеріалів

Але високу ефективність навчального процесу, спрямованого на формування комунікативної компетентності, забезпечує застосування таких методів, форм і прийомів навчальної роботи, як: *комунікативна методика*, що допомагає сформувати навички логічного, усного викладу тематичної інформації за допомогою виразів та слів, що стосуються даної теми у формі діалогу чи групової дискусії.

Характеристики згаданих вище рівнів за видами мовленнєвої діяльності зводяться до такого: *аудіювання* – в межах знайомих тем розуміти зміст поширених повідомлень, що включають лекцію, дебати, інтерв'ю, виступ в ЗМІ тощо.

У підручнику післятекстове завдання полягає у правильному виборі відповідей по змісту тексту, що у свою чергу вимагає повного розуміння прослуханого тексту [4].

Одним із прикладів мовленнєвої компетенції є навчання *діалогічного мовлення* – підтримувати спілкування зі швидкістю та спонтанністю, ступінь якого є достатнім, аби не спричинювати незручності співрозмовнику. Такі вправи допомагають сформувати навички вербально-комунікативної компетенції, де студенти їх набува-

ють або застосовують наявні практики опрацьовування, групування, запам'ятовування і використання нових чи вже вивчених виразів та слів.

Монологічне мовлення має на меті формування вмінь та навичок виступати з широкого кола питань, пов'язаних з колом власних інтересів; пояснювати власну точку зору на конкретну проблему, аналізуючи переваги та недоліки різних варіантів її розв'язання. Одним із завдань вправи, яку пропонують автори, М. О. Возна й А. Гапонів, є формування елементів лінгвістичної та вербально-когнітивної компетенцій, що виробляють здібність розуміти, продукувати необмежену кількість мовно правильних та стилістично пов'язаних між собою речень за допомогою засвоєних мовних знаків і правил їх поєднання.

Мета *навчання письма* як мовленнєвого уміння досягається за рахунок вправ на розвиток навичок письма англійською мовою, зокрема текстів академічного, бізнесового та художнього характеру. Особливо привабливе для студентів завдання творчого типу, де вони можуть проявити власну індивідуальність. У підручнику представлено вправи на розвиток навичок перекладу текстів різного жанрового спрямування (художній, науковий, публіцистичний, офіційний) та пов'язаних з цим питань синтаксичних трансформацій, перекладу безеквівалентної лексики, скорочень, заголовків тощо.

Читання – читати статті та повідомлення, що стосуються сучасних проблем; розуміти фактичну інформацію, передану як експліцитно, так й імпліцитно. У підручнику представлено вправи на розвиток навичок аналітичного читання, лексико-стилістичного та перекладознавчого аналізу на базі оригінальних текстів пізнавального та художнього змісту з коментарем лінгвістичного, країнознавчого та перекладацького характеру.

Унаслідок проведеного дослідження ми встановили, що всі складники формування комунікативної компетенції частково або повністю присутні у комплексі вправ підручника.

Проте вважаємо, що ці вправи можуть бути доповнені й іншими видами навчальної діяльності, зокрема дискусійним методом, методом рольових ігор, методом проектів. Методи взаємопов'язані між собою і, застосовуючись в сукупності, вони утворюють нову системну якість – більш високий рівень сформованості комунікативних та інтелектуальних умінь у навчанні.

Проектний метод дозволяє найбільш повно активізувати мовленнєву діяльність на основі самостійного пошуку інформації, вибудовування аргументів, власної позиції, що дозволяє практично повністю перемкнути увагу з форми висловлювання на її зміст. Метод проектів передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів і дій студентів, які дозволяють вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійних пізнавальних дій і передбачають презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності. Проект відрізняється від інших проблемних методів тим, що в результаті визначеної пошукової, дослідницької, творчої діяльності студенти не тільки приходять до вирішення поставленої проблеми, але і створюють конкретний реальний продукт, який показує можливість і вміння застосувати отримані результати на практиці, при створенні цього продукту. Проектний метод дозволяє сформувати у студентів навички самостійного ведення дослідження в заданій сфері, що допоможе їм надалі реалізовувати більш складні проекти в їх професійній діяльності.

Дискусійний метод дозволяє також формувати свідоме ставлення до розгляду висунутої проблеми, активність у її обговоренні, мовну культуру, спрямованість на виявлення причин виникаючих проблем і установку на їх рішення в подальшому. Тут реалізується принцип формування критичного мислення студентів. Мова, таким чином, є одночасно і метою і засобом навчання. Дискусійний метод допомагає студентам не тільки опановувати всіма чотирма видами мовленнєвої діяльності, але за допомогою мовної ситуації на тлі проблеми в соціокультурній сфері виявити причини ситуацій, що виникли та спробувати вирішити їх. Застосування цього методу в сукупності з методом проектів дозволить сформувати фахівця, що не тільки думає і володіє іноземною мовою, але й знається на різних проблемах, здатного орієнтуватися в мінливих інформаційних потоках.

Метод рольових ігор також може відображати принцип проблемності і дозволяє вирішувати проблемні ситуації різного ступеня складності. Він може використовуватися як самостійно, так і в контексті методу проектів. Таке моделювання ситуацій професійно-ділового міжкультурного спілкування допомагає студентові вжитися в різні ситуації майбутньої діяльності, з якими він може зіткнутися в реальному житті. Проблемність рольової гри реалізується через моделювання ситуацій, в яких та чи інша проблема може знайти певне рішення. Студент вирішує проблемні ситуації, наочно демонструючи в повному обсязі практичне вирішення проблеми. Дуже важливо, щоб комунікативна компетентність формувалася в реальних актах спілкування, в яких мова є засобом формування і формулювання думки [2].

Таким чином проблемні методи навчання, згадані вище, сприяють формуванню у студентів комунікативної компетенції, стимулюють інтелектуальний та моральний розвиток особистості, розвиток усіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності, формування лінгвістичних, соціолінгвістичних та прагматичних компетенцій студентів, формування позитивної навчальної мотивації вивчення іноземної мови.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми дослідження дозволяє стверджувати, що іншомовна комунікація можлива за умови володіння суб'єктами іншомовного спілкування мовою як засобом комунікації. Рівень ефективності комунікативного процесу зумовлений рівнем сформованості іншомовної комунікативної компетентності суб'єктів. Компетентність – це стійка готовність і здатність людини до якої-небудь діяльності «зі знанням справи». У нашому випадку такою діяльністю виступає іншомовна комунікація студентів у процесі вивчення ними іноземної мови. У нашому дослідженні експериментально встановлені найбільш ефективні методи викладання та формування іншомовної комунікативної компетенції серед студентів мовних спеціальностей, проте вони будуть вимагати доповнення іншими методами.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у більш детальному вивченні структурних компонентів та особливостей формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх філологів. Навчання студентів ВНЗ вимагає постановки специфічних цілей вдосконалення іншомовної комунікативної компетентності, що передбачає створення конкретних психолого-педагогічних умов та застосування професійно орієнтованих методик для підготовки викладачів.

Список літератури

1. Беляев Б. В. Психологические основы усвоения лексики иностранного язика : [пособ. для препод. и студентов] / Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1964. – 136 с.
2. Виноградова О. С. Проблемные методы в обучении иностранным языкам [Электронный ресурс] / О. С. Виноградова. – Режим доступа: http://distant.ioso.ru/library/publication/vinogradova1.htm.
3. Вища освіта України і Болонський процес : [навчальний посібник] / [за ред. В. Г. Кременя] ; [авт. колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін.]. – К. : МОН, 2004. – 288 с.
4. Возна М. О. Англійська мова. IV курс : [підручник] / М. О. Возна, А. Гапонів, Н. М. Антонюк та ін. / [за ред. В. І. Карабана]. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 440 с.
5. Вольфовська Т. О. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. О. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001.– № 3. – С. 13–16.
6. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. видання д. пед. н., проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – С. 24–73.
8. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
9. Скуратівська М. О. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов [Электронний ресурс] / М. О. Скуратівська. – Режим доступу к ресурсу: http://intkonf.org/skurativska-mo-suchasni-metodi-ta-tehnologiyi-vikladannya-inozemnih-mov-u-vischiy-shkoli-ukrayini/.

Бондаренко Е. Н. Методы формирования иноязычной коммуникативной компетенции студентов языковых специальностей / Е. Н. Бондаренко, М. Ю. Шевченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 362–367.

Статья сосредоточена на одной из важных задач современной лингводидактики –обеспечении надлежащей профессиональной подготовки студентов языковых специальностей. Рассмотрена структура иноязычной коммуникативной компетенции. Выявлена сущность главных методов обучения иностранному языку. Уточнены эффективные методы формирования иноязычной коммуникативной компетенции, среди которых коммуникативный, проектный, дискуссионный и метод ролевых игр. Обоснована необходимость разработки новых методологических подходов к развитию иноязычной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, методы обучения иностранному языку, методы формирования иноязычной коммуникативной компетенции, студенты языковых специальностей.

Bondarenko O. M. Methods of forming foreign language communicative competence for students of linguistic departments / O. M. Bondarenko, M. Yu. Shevchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 362–367.

The article is focused on one of the most important tasks of modern linguo-didactics, the provision of proper language and vocational training of students of linguistic departments. The structure of the foreign language communicative competence has been analyzed. Note that the authors consider foreign language communicative competence to be a coherent structure in which they single out the following substructures (components, elements, competence types, etc.). The main methods of teaching foreign language have been exposed. The effective methods of the formation of communicative competence have been specified. Communicative method, project method, method of discussion and role play method are among them. The authors point out that the formation of foreign language communicative competence of students of higher educational establishments is to be regarded as a necessary component of the vocational training. New methodological approaches are to be developed side by the identification of the pedagogical conditions for their implementation to ensure the efficiency of the formation of foreign language communicative competence.

Key words: foreign language communicative competence, methods of teaching foreign language, methods of formation of foreign language communicative competence, students of linguistic departments.

Поступила в редакцию 07.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 368–373.

81'342

ИНТОННАЦИОННАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ЕЁ СВОЙСТВА

Евтихова И. М., Воробьёва М. В.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

Настоящая статья посвящена теме интонационной интерференции в русском, английском, немецком, французском и крымскотатарском языках. Существует множество теоретических работ по интерференции в целом, однако не имеется сопоставления и анализа интонационных структур русского, английского, немецкого, французского и крымскотатарского языков. В данной статье выявлено наиболее характерное влияние интонационной интерференции при коммуникации.

Ключевые слова: интонационная интерференция, интонационные структуры, коммуникация.

Постановка проблемы. Вопросы языковой интерференции занимают центральное место в теории языковых контактов и теории речевой коммуникации, а также практике преподавания иностранных языков. Проблема изучения иноязычной интерференции приобретает в настоящее время особую актуальность вследствие необходимости разработки вопросов теории речевой коммуникации, в связи с насущными задачами практики обучения иностранному языку. Наиболее ярко в звучащей речи проявляется фонетическая интерференция.

Анализ литературы. Изучение интонационной интерференции началось значительно позднее, чем исследование интерференции на уровне лексики, грамматики и фонетики. Исследование интонационной интерференции началось в конце 60-х годов. Проблемам интонационной интерференции посвящено немало фундаментальных работ отечественных и зарубежных учёных. Значительный вклад в исследование интонационной интерференции внесли такие ученые, как В. В. Виноградов, Е. А. Брызгунова, Л. Л. Буланин, Л. Р. Зиндер, А. А. Метлюк, И. Г. Торсуева.

С лингвистической точки зрения, интонация, – «строевой элемент языка, без которого язык не может существовать» [7, с. 31]. Все исследователи отмечают, что интонация является чрезвычайно сложным понятием, поэтому существуют различные его трактовки.

Так, Л. Л. Буланин понимает под интонацией «совокупность средств организации звучащей, устной речи» [2, с. 167]. Е. А. Брызгунова отмечает, что зачастую интонация представляет интерес для исследователей именно с эмоциональной стороны – как средство выражения чувств и средство выразительной речи [1, с. 158]. Это объясняется тем, что выражение эмоциональной стороны речи – основная и, надо думать, исконная функция интонации. Однако для постановки иноязычного произношения значение этого аспекта второстепенно, а наиболее важно, что интонация передаёт смысл высказывания [1, с. 159]. Предложение может быть произнесено и нейтрально, без каких-либо эмоций, но избавить его от коммуникативной направленности невозможно. Л. Р. Зиндер, различая две функции интонации, коммуникативную и функцию выражения эмоциональных значений и оттенков, предлагает «считать единой коммуникативной функцией всё то, что связывает интонацию со смысловым и синтаксическим строем» [9, с. 28].

Неправильное употребление интонационных норм определённого языка приводит к интонационной интерференции. По определению А. А. Метлюк, интонационная интерференция – это процесс и результат нарушений языковой системы и речевой нормы изучаемого языка под влиянием родного языка, который проявляется в нарушениях акцентно-ритмических и мелодических норм языка в речи [5, с. 98].

Отклонения от интонационных норм изучаемого языка носят весьма устойчивый характер и объясняются тем, что обучающийся иностранному языку обладает уже устоявшимися навыками восприятия и воспроизведения интонационных конструкций родного языка, во взаимодействие с которыми вступают «чужеродные элементы» иноязычной структуры, а ещё не сформировавшиеся слуховые навыки не могут служить опорой для различения интонационных нюансов.

Цель работы – сравнить интонационные модели немецкого, английского, русского, французского и крымскотатарского языков. Эта цель определяет задачи работы:

1. Изучение явления интонационной интерференции в русском, английском, немецком, французском и крымскотатарском языках.

2. Сравнение интонационных конструкций анализируемых языков.

Изложение основного материала. В лингвистике термин «интерференция» используется в различных областях: в грамматике, лексике, фонетике. В звучащей речи наиболее сильным образом проявляется именно фонетическая интерференция. Она часто является причиной появления **акцента**. Существует основное мнение, что акцент наиболее заметно проявляется в **интонации**, а его последствия на этом уровне могут быть весьма серьёзными, так как неправильное употребление интонации может привести к смене эмоциональной и стилистической окраски и высказывания, к сбою коммуникации, к коммуникативной неудаче [5, с. 25]. Ещё в 1924 г. Г. Пальмер писал в работе «English Intonation with Systematic Exercises», что «то, что воспринимается как „неанглийское произношение” или „иностранный акцент”, нередко оказывается иностранной интонацией» [6, с. 89].

Фонетическая интерференция достаточно хорошо исследована и представляет большой интерес как с точки зрения теории, так и практики в силу её влияния на степень успеха речевой коммуникации. Фонетическая интерференция затрагивает все уровни звуковой системы языка: звуковой, просодический, интонационный.

Интонационная интерференция представляет собой «взаимодействие интонационных систем в речи билингва в ситуации естественного или искусственного языкового контакта, проявляющееся в модификациях интонационных единиц и интонационных средств выражения, включающих мелодические, акцентуационные, ритмические, темпоральные и некоторые другие изменения в звучащем высказывании [3, с. 54]. Однако отдельные учёные этой школы по-своему уточняют и дополняют общее представление. Несомненно, интонация одного языка, например русского, будучи применённой к другому языку, может затруднять взаимопонимание и часто создаёт проблемы в процессе языкового общения [4, с. 87]. Сами иностранцы считают, что они "охотнее простят иностранцу неправильное произношение звуков, чем неправильную речевую интонацию", которая, помимо других функций, выражает отношение говорящего к собеседнику, и потому иностранец, употребив неправильную интонацию, может ненамеренно оскорбить слушающего.

Как известно, специфика любого языка весьма ярко проявляется в использовании характерных для него тонов и шкал. По справедливому замечанию А. Д. Травкиной, тоны одного языка необязательно имеют то же формальное выражение и производят тот же смысловой эффект, что и тоны в другом языке, хотя им, как правило, и свойственны черты сходства как в форме, так и в значении [8, с. 131].

В некоторых случаях ошибки в интонации могут вызвать не ожидаемую говорящим реакцию со стороны собеседника – носителя языка. В лингвистических работах приводят и такой пример неправильного употребления английских тонов иностранцами: замена высокого восходящего тона ровным, который в английском языке часто передаёт отрицательные эмоции – равнодушие, сарказм и т. д., что может привести к непреднамеренной грубости со стороны говорящего: *Can`` `I go `now↘ ?* (вежливый вопрос-просьба). *Can `I go ``now↗?* (вопрос, выражающий раздражённость и нетерпение).

Как правило, интонационные ошибки влекут за собой изменение логической и эмоциональной информации, передаваемой конкретной интонационной конструкцией [4, с. 52]. Некатегоричные высказывания и специальные вопросы, произносящиеся нисходяще-восходящим тоном оцениваются носителями английского языка как отрицательно окрашенные со значениями «раздражение, упрёк»:

- *You'll be 'safe e'nough if you 'don't look down↘*. (выражение дружеской поддержки, участия).

- *You'll be 'safe enough if you ''don't look down↗*. (оттенок раздражения или возражения).

Например, интонация повышения в английском языке вместо понижения делает команду более вежливой, более похожей на просьбу.

Go`` to the `blackboard↗!

Для немецкой речи наиболее важным моментом интонации является не мелодика, а особый своеобразный ритм, который резко отличает немецкую речь от русской. В утвердительном ответе на вопрос чаще всего употребляется слово ja «да», которое произносится с понижением тона. После небольшой паузы следует подтверждающее предложение, оно тоже имеет нисходящую интонацию с ударением на главном по смыслу слове.

`Sind das `` Äpfel↗? - `Ja↘ , das sind `Äpfel↘ .

Для немецкой речи характерно достаточно ровное снижение голоса и резкое падение на последнем слоге. Так произносятся повествовательные, восклицательные предложения и вопросы, содержащие в своей конструкции различные вопросительные слова. При отсутствии вопросительных слов в вопросительных предложениях тон голоса в конце предложения резко повышается. Например:

● *Ich ``habe diese `schwere `Arbeit ```gemacht↘ . – Я выполнил эту трудную работу.* (Интонация к концу предложения постепенно понижается и в конце резко падает вниз).

● *``Hast `du diese schwere `Arbeit `gemacht↘ ? – Ты выполнил эту трудную работу?* (Интонация к концу предложения резко повышается).

Мелодика французского языка зависит напрямую от типа предложения. Так, если говорить обобщённо, то утвердительное предложение характеризуется пони-

жением тона в конце предложения : *C'est Marie* ↘., а вопросительное – повышением: *C'est Marie?* ↗.

Таким образом, в следующей фразе:

`Ils sont `venus tous les deux cet ``après-midi↗ *`m'apporter de la `musique et des livres*↘ . Они оба пришли сегодня после обеда, чтобы принести мне ноты и книги. Первая часть: i*ls sont venus tous les deux cet après-midi* произносится при постоянно повышающемся тоне, а вторая *m'apporter de la musique et des livres* произносится на падающем тоне. Высота тона повышается к центру фразы и понижается от центра до её конца. Крымскотатарский и русский языки принадлежат к разным группам языков, и это накладывает свой отпечаток при изучении крымскотатарского языка. Крымскотатарский язык является ритмическим языком. Ударение в основном падает на последний слог. В простом неэмоциональном повествовательном предложении логическое ударение падает на слова перед сказуемым. Интонация крымскотатарского языка характеризуется резким падением и подъёмом основного тона в конце предложения в зависимости от структуры предложения: вопрос или утверждение. Крымскотатарский язык является ритмическим, где основным компонентом интонации является ритм (ритмика), имеется тенденция к произнесению слов в высказывании с примерно равными промежутками времени. *Вопросительное высказывание с вопросительным словом:* Не ``вакъыт `келеджек эди? *имеет две части. Каждая часть независимо от количества содержащихся в ней синтагм имеет свой самостоятельный рисунок. Первая синтагма представляет собой интонацию незавершённости с увеличением интенсивности на последнем слоге синтагмы. Вторая синтагма имеет нисходящий мелодический контур, сопровождаемый замедленным темпом произнесения и большей энергией звучания.* Различные виды побуждений (просьба, совет, пожелание, требование) характеризуются довольно единообразной интонацией*: ``Сен манья `бакьчы! Постоянным признаком интонации побуждения является высокое начало с последующим понижением тона до минимального уровня в конце. Несмотря на разнообразие значений, выражаемых побуждением, можно выделить две наиболее отличительные интонации: вежливой просьбы и категорического приказа, между которыми располагаются по степени повелительности и другие виды*.

Влияние интонации на смысл очень существенно, и вполне очевидно, что интонационные варианты высказываний подобного рода нуждаются в предварительной интерпретации для изучающих иностранный язык. Наиболее часто встречающейся ошибкой на интонационном уровне является, прежде всего, перенос русского ритмического рисунка на фразу немецкого (английского, французского) языков. В результате в произношении обучающегося наблюдаются отклонения от произносительной нормы в речи на иностранном языке. Для английской речи русских носителей в целом характерен неустойчивый, неровный ритм; расстановка пауз и их длительность нередко носят случайный характер. Между немецким и русским языками имеются существенные различия в интонации. Это понятие включает в себя, прежде всего, ритмику речи и мелодию. Для немецкой речи наиболее важным моментом интонации является не мелодика, а особый своеобразный ритм, который резко отличает немецкую речь от русской. Немецкая речь более отрывистая и чеканная, в то

время как русская речь звучит плавно и несколько напевно. Известно, что каждому языку присущ свой неповторимый интонационный рисунок. Таким образом, в таблице № 1 (см. Таблица № 1) приведены основные типы тонов и интонационные конструкции в русском, английском, немецком, французском и крымскотатарском языках. В данной таблице можно заметить как различия, так и сходства в интонационных конструкциях анализируемых языков. Например: в русском языке нисходящий тон присущ завершённым, простым предложениям, в то время как в английском нисходящий тон в предложениях со сложным сказуемым означает заинтересованность слушающего. Следующее различие в интонационном рисунке заключается в том, что вопросительное предложение с вопросительным словом в русском языке и вопросительное предложение без вопросительного слова в немецком языке произносятся с восходящим тоном.

Выводы. Игнорирование специфики интонационной системы иностранного языка и условий реализации этой специфики «выдают» в говорящем носителя другого языка. Игнорирование же особенностей интонации изучаемого языка приводит к нарушениям языкового общения, т. е. к неадекватному пониманию говорящего слушающим. Важно понимать, что интонационные модели имеют своё собственное значение. Изменение стандартных моделей интонации тоже приводит к нарушению коммуникации.

Список литературы

1. Брызгунова Е. А. Практическая фонетика и интонация русского языка / Е. А. Брызгунова. – М. : Высшая школа, 1963. – 320 с.
2. Буланин Л. Л. Фонетика современного русского языка / Л. Л. Буланин. – М. : Высшая школа, 1970. – 287 с.
3. Вишенская Г. М. Фонетическая интерференция / Г. М. Вишенская. – Иваново, 1985. – 195 с.
4. Вольская Н. Б. О фонетической реализации интонационных моделей / Н. Б. Вольская. – СПб., 2009. – 78 с.
5. Метлюк А. А. Теоретическая фонетика английского языка / А. А. Метлюк. – Минск : Вышэйшая школа, 1980. – 144 с.
6. Пальмер Г. «English Intonation with Systematic Exercises» / Г. Пальмер. – Кембридж, 1924. – 128 с.
7. Тосуева И. Г. Интонация и смысл высказывания / И. Г. Тосуева. – Книжный дом «Либроком», 2009. – 112 с.
8. Травкина А. Д. Обновление фонетической формы английского языка / А. Д. Травкина. – М. : Просвещение, 2002. – 189 с.
9. Зиндер Л. Р. Общая фонетика : [учеб. пособие] / Л. Р. Зиндер. – М. : Высшая школа, 1979. – 386 с.

Євтіхова І. М. Інтонаційна інтерференція та її властивості / І. М. Євтіхова, М. В. Воробйова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 368–373.

Дана стаття присвячена темі наявності інтонаційної інтерференції у російській, англійській, німецькій, французькій та кримськотатарській мовах. Наявна ціла низка теоретичних робіт з інтерференції в цілому, проте немає зіставлення та аналізу інтонаційних структур російської, англійської, німецької, французької та кримськотатарської мов. У даній статті виявлено найбільш характерний вплив інтонаційної інтерференції при комунікації.

Ключові слова: інтонаційна інтерференція, інтонаційні структури, комунікація.

Yvtikhova I. M. Intonation interference and its properties / I. M. Yvtikhova, M.V. Vorob'eva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 368–373.

The article deals with the problem of interference at the level of intonation at learning of foreign language. Problems of intonation interference are being considered by many researchers. The interference of the native language in speech speaking a foreign language is especially intensively studied: a study of this kind of interference can solve many practical problems in the theory of speech communication, as well as in the practice of teaching foreign languages. Under interference in this case, as generally understood is the impact of the native language to bilingual speech in a foreign language, which is caused in her deviation from the norm. While a foreign accent is characterized by a greater degree of distortion of intonation and rhythmic parameters of the target language. Observations show that the influence of a foreign language to bilingual speech activity can take place, and against the will of a bilingual, occur unconsciously. This article provides a comparative table types of tones and intonation structures the languages in question, namely, Russian, English, German, French, and Crimean Tatar. When comparing the intonation structures of these languages have been identified as the differences and similarities in the languages in question intonation structure. Article is devoted to an interference problem at the level of intonation. Questions of an intonational interference are considered now by many researchers. The interference of the native language in speech speaking a foreign language is especially intensively studied: research of this type of an interference allows to solve many practical problems in the theory of speech communication, and also in practice of teaching of foreign languages. The interference thus, as a rule, is understood as such impact of the native language on speech a bilingual in a foreign language which causes in it deviations from norm. While, the foreign accent is characterized more by distortion of intonational and rhythmic parameters of studied language. Supervision show that influence of a foreign language on speech activity a bilingual can take place and besides will a bilingual, occur unconsciously. The comparative table of types of tones and intonational designs of considered languages is provided in this article, namely, Russian, English, German, French and krymskotatarsky. When comparing intonational designs of these languages were revealed as well as distinctions, and similarities in an intonational system of considered languages.

Keywords: intonational interference, intonational structures, communication.

Поступила в редакцию 12.11.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 374–380.

УДК 801.73+ 801.82

ДЕВИЧИЙ АЛЬБОМ В ИНТЕРНЕТЕ – ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ЖАНРА В НОВЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ

Ермакова Н. В.

Донецкий национальный университет, г. Донецк

Статья посвящена рассмотрению основных процессов реактуализации жанра девичьего альбома в начале XXI века. За основу взяты две плоскости распространения альбомного творчества: традиционная – письменная и формирующаяся – виртуальная. Подробно проанализированы составляющие сложившегося тождества ситуаций. На основе проведённого исследования автор приходит к выводу, что виртуальная социальная сеть «В контакте» является отражением альбомной традиции в интернете.

Ключевые слова: альбомная традиция, жанр, социокультурная реактуализация, виртуальное пространство.

Постановка проблемы. Языковые процессы XXI века отличаются существенным динамизмом. Стремительные изменения происходят во всех направлениях: в грамматике, лексике, синтаксисе, орфографии. Лингвистическая наука в целом проявляет явную тенденцию к расширению своих границ, к формированию новой научной парадигмы. «Мейнстрим» [1] современной лингвистики можно обозначить в виде четырёх основных направлений: «экспанционизм», «антропоцентризм», «функционализм», «экспланатарность»[2]. Основное отличие этих направлений состоит в отношении к языку как предмету исследования. Экспансионизм изучает язык, используя методы смежных наук, что влечёт за собой появление пограничных дисциплин антрополингвистики, социолингвистики, психолингвистики, Интернет-лингвистики и т. д. Вопрос о назначении языка, особенностях его природы, доминантах функционирования, употребления стал во главу угла функционализма. В центре теоретических предпосылок антропоцентризма находится человек: язык изучается с позиции его роли в жизнедеятельности человека. Логичным продолжением является экспланаторный подход, который стремится найти «каждому языковому явлению разумное объяснение» [2, с. 280].

Как справедливо отмечает Е. И. Горошко, «…изучение любого предмета или явления проходит в среде определённой парадигмы, с позиций которой разворачивается направленность, в том числе мировоззренческая направленность исследования» [3]. В исследовании мы обратимся к формирующемуся направлению современной когнитивной лингвистики – лингвальной когнитологии. Объектом нашего изучения станет девичий альбом – жанр письменной фольклорной традиции, который в начале XXI века получил развитие в новой социокультурной среде – виртуальном пространстве, что особенно ярко проявилось в форме страниц социальных сетей (за основу нами будет взят популярный сайт «В контакте», для которого наблюдается наибольшее количество сходств).

Цель статьи – рассмотреть трансформационные процессы лингвального мира письменного и виртуального пространства, точек их соприкосновения в момент жанрового перехода из одной плоскости в другую.

Направляющим вектором нашего исследования стало понимание этих миров как лингвальных пространств, существующих в слове и им опосредованных. Такой подход обусловил новизну и актуальность предлагаемого исследования.

Девичий альбом – фольклорный жанр письменной речевой традиции. За четырёхвековую историю своего существования (конец XVIII – начало XXI века) не раз изменялся его внешний вид, внутреннее содержание, сфера распространения. Как и большинство других фольклорных жанров, альбом переживал различные периоды – от массовой популярности до архаизации.

Традиционный (деревенский) и городской фольклор – это устное народное творчество, жанры, передаваемые «из уст в уста». Поэтому с появлением Интернета и его повсеместным распространением в начале XXI века фольклор практически полностью изживает себя. Лишь некоторые жанры оказываются рентабельными и вполне актуальными в современной социокультурной среде: жанр анекдота, приметы, суеверия, поговорки. Девичий альбом всегда находился в обособленном положении относительно существующей фольклорной системы жанров. Долгое время он намеренно исключался из поля научных исследований. Такая ситуация обусловлена прежде всего письменной формой бытования указанного жанра. Для того чтобы ввести письменные жанры в круг фольклорных текстов, исследователям необходимо было обосновать более широкое понимание самого термина «фольклор», не ограничивая его критерием «устное творчество». Поэтому жанры, выбивающиеся из привычных, устоявшихся традиций, стали относить к формирующемуся понятию «городской фольклор».

В 80–90-е годы XX века девичья фольклорная традиция находится на пике своей популярности: альбом получает массовое распространение, появляется новый жанр – «письма счастья». Исследователи различных гуманитарных направлений обращаются к рассмотрению этого феномена: А. Ю. Ханютин в статье «Школьный рукописный альбом-песенник: новый успех старого жанра» рассматривает социально-культурологическую значимость альбома, С. Б. Борисов в монографии «Мир русского девичества: 70-90-е годы XX века» – социально-философский аспект, В. Ф. Лурье и В. В. Головин в статье «Девичий альбом XX века» – культурологическую значимость альбомной традиции, М. В. Калашникова («Литературные произведения в альбоме»), В. В. Бахтин («Писал поэт, фамилии нет») – жанровую наполняемость традиционного альбома, С. М. Аникина («Функции рукописного школьного альбома в контексте массовой культуры») – особенности функционирования альбома. Фундаментально-филологическим исследованием данного явления стала кандидатская диссертация А. В. Чекановой «Рукописный девичий альбом: традиция, стилистика, жанровый состав», в которой проанализирована жанровая наполняемость, основные лексические единицы, их семантические и стилистические особенности.

В начале XXI века ситуация меняется: рукописный альбом становится неактуален, его внутреннее содержание не отвечает запросам действительности. Однако жанр не исчезает полностью, наблюдаются новые трансформационные тенденции, адаптирующие его к действительности:

– появляются готовые печатные альбомы. Такое новшество не получает должной популярности в виду чрезмерной шаблонизации составляющих альбома: на

страницах уже напечатаны вопросы, рисунки, стихотворения, цитаты, изображения мультипликационных героев;

– тексты альбомных пожеланий активно используются в качестве поздравлений в sms- и mms-переписке школьниц:

«Желаю, желаю, желаю...
Ну, что же тебе пожелать?
Пока ты еще ученица,
Желаю учиться на пять!» [4];

– альбомные тексты, характерная символика появляется в продукции для подростков (календари, тетради, дневники, sms-энциклопедии).

В совокупности эти тенденции стали промежуточными ступенями реактуализации альбома в новых социокультурных условиях. Однако широта традиции и внутренние характеристики жанра требовали более масштабного пространства. Таким пространством стал Интернет.

Несмотря на видимую разноречивость виртуальной и письменной среды, есть несколько важных констант, объединяющих их. Первой и наиболее важной является то, что это два «лингвальных» мира, созданные и опосредованные словом. Концепция лингвальной когнитологии предложена и разработана В. И. Теркуловым в фундаментальной монографии «Номинатема: опыт определения и описания» [5]. Обосновывая свою концепцию, автор пишет: «В вершину угла моей концепции, основанной на определении В. фон Гумбольдтом языка как “мира, лежащего между миром внешних явлений и внутренним миром человека”, поставлено предположение о существовании организованного языком мира событий, то есть о существовании перформативного лингвального бытия социума и субъекта» [5, с. 23]. Продолжая свои рассуждения В. И. Теркулов, говорит «о репрезентации в семантической структуре языка двух миров – онтологического, референтного, то есть мира внеязыковых сущностей и событий, протоколируемых в языке, и лингвального, то есть мира, созданного языком. Другими словами, в моей концепции не язык определяет мышление, а мир, созданный языком, является миром нашего человеческого существования <…> Важно то, что на пересечении этих миров и существует человек как личность, с одной стороны, определяющая формы существования онтологического и лингвального бытия, а с другой, определяемая, формируемая этими мирами» [5, с. 24].

По мнению исследователя, именно лингвальная реальность «становится главным конструктом человеческого бытия» [5, с. 26]: «Лингвальный мир – это не только отражение внеязыковой реальности в языке, но и особым образом организованная реальность, то есть не только картина мира, но и мир» [5, с. 26].

Указанную концепцию В. И. Теркулов относит к глоттоантропоцентрическому подходу, объединив тем самым две выделяемые им парадигмы – глоттоцентрическую («считающую своим единственным объектом язык, а человека, его психику, общественные институты, культуру и т. д. – только средством для познания языка» [6]) и антропоцентрическую («настроенную на изучение человека, его психики, общественных институтов, культуры через посредство языка, который выступает в этом случае только в качестве средства научного поиска»[6]).

Используя указанный терминологический подход, отметим, что ценность девичьего альбома как жанра заключается в его участии в лигвальном бытии индивида. Он – вербальный способ самоутверждения личности в социальном пространстве. Писать, чтобы быть услышанным и одобренным обществом сверстников, – такова основная направленность альбомного творчества. Абсолютно идентична ситуация в социальных сетях Интернета, где возможность быть услышанным возрастает в несколько раз. И в одной и в другой плоскости, девочка сама вправе ограничить доступ к своей информации: в письменной традиции она решает, кому из сверстников давать свой альбом, в виртуальной – добавляя к себе в друзья определенных людей, ограничив доступ к своей странице в специальных настройках.

Схожесть лингвальных ситуаций обоих традиций в том, что речь идет о письменном слове. О слове, которое будет прочитано, а не услышано. Такое слово само по себе диалогично, настроено на собеседника. Это обусловливает наличие второй важной константы – диалоговой формы обоих пространств. Коммуникативная модель как альбома, так и сайта «В контакте» выглядит следующим образом: девочка формулирует вопросы, создавая параметры, рамки условленного мира. Информант заполняет их своими ответами. При этом создаётся реальность, нужная автору.

Рассмотрим более подробно сложившееся тождество ситуаций.

1. **Гендерные предпосылки**. Принадлежность к миру «девичьей субкультуры» является одной из первых ступеней социализации подрастающей девочки. Осознание своей особенности в наибольшей степени проявляется в предподростковый и подростковый периоды, когда школьницы играют в традиционные девичьи игры, используя фольклорные жанры считалок, шуток-прибауток, вызываний и т. д. (фольклорные элементы очень важны в этот период, они являются коллективной памятью поколений, которая помогает скорейшей адаптации подрастающей девушки). Одной из таких игр стал девичий альбом. На страницах альбома девочки рассказывают друг другу о первой любви и влюблённости, переживаниях, делятся опытом о взаимоотношениях с противоположным полом. Крайне редким явлением выступает заполнение страниц альбома мальчиками. Зачастую это признак особого отношения к девочке среди сверстников. Поэтому можно в определенной степени утверждать, что девичий альбом обособлен по гендерному признаку. Смежной выглядит и ситуация в социальной сети: в списке друзей у хозяйки страницы превалируют девочки, переписка с мальчиками случается значительно реже. Подача своей опытности / неопытности происходит скорее косвенно – через статусы, копирование текстов любовной направленности: «Можно кричать, ненавидеть, не видеть друг друга неделю, месяц, год, думать, что всё прошло. А потом увидеться и просто сойти с ума» [7].

2. **Возрастной диапазон** – одна из меняющихся характеристик указанной традиции. Так, в середине XX века в альбомном творчестве участвовали школьницы 14–17 лет, к концу века возрастные границы сместились до 8–12 лет. Такая тенденция вполне оправдана особенностями социокультурной среды, техническим прогрессом: современные подростки взрослеют значительно быстрее предшествующих поколений, интерес к противоположному полу активизируется раньше. В отношении анализируемого сайта «В контакте» действуют совершенно иные границы: пик

особой популярности приходится на молодежь и подростков 9–25 лет, хотя наблюдается расширение возрастных границ как в одну, так и в другую сторону. Опираясь на возрастные параметры альбомов, мы решили ограничиться виртуальными страницами девочек 8–14 лет, чтобы сходства и различия были более очевидными [5].

3. **Визуальные характеристики**. Визуальная схожесть особенно заметна: виртуальной странице присущи многие характеристики традиционной «страницы хозяйки альбома»: фотография, небольшой рассказ о её увлечениях, список интересующих вопросов, перечень друзей. Так называемый статус страницы соответствует любимым цитатам, которые девочки пишут на форзаце альбома. Своё отношение к друзьям, благодаря Интернет-возможностям, хозяйка страницы может выразить, обозначив их «лучшими», в традиционном альбоме – выделив им первые странички для заполнения. Взглянув на виртуальную страницу, можно всегда понять, с кем школьница наиболее близка – лучшие подруги пишут пожелания, признания ей на стене, рисуют картинки. Ситуация в альбомах абсолютно идентична, только аналогом виртуальной стены становятся тетрадные страницы [4; 7].

4. **Интерактивность альбомного жанра**. Особенность альбома заключается в том, что он предполагает соучастие. В пространство, созданное словом, перемещаются и автор и читатель. Читатель, заполняющий альбом, становится его соавтором. То есть мир, по просьбе автора, творится собеседником. Этот постулат абсолютно правомерен как для письменной, так и для виртуальной традиции:

Писать красиво не умею, Тебе не нравится моя страница?
Альбом украсить не могу. Тогда иди в другое место веселиться!
Но за друзей любимых, я радею. Тут все написано лишь для друзей.
Для них странички эти берегу [4]. *Залез не друг? – Получит звиздюлей* [7].
(Альбом 1998 г.) (Сайт «В контакте»)

5. **Текстовые пересечения**. Фольклорные тексты, бытующие в девичьих альбомах, довольно быстро переместились в виртуальное пространство. Наиболее распространёнными из них стали пожелания, игровые гадания. Проанализируем такое взаимодействие на примерах.

1) Некоторые тексты пожеланий полностью идентичны и в одной и в другой плоскости:

Желаю с лестницы свалиться,
Желаю выпрыгнуть в окно.
Желаю в мальчика влюбиться,
Но только чур не в моего [4; 7].

2) Отчётливая схожесть мотивов наблюдается между альбомными пожеланиями и теми текстами, которые по аналогии возникли в виртуальном пространстве:

Вино с бокалов надо пить, Бери от жизни всё, что хочешь,
Пока оно играет. Что в ней прекрасно и светло,
Пока живется надо жить – Ведь жизнь на жизнь не променяешь,
Двух жизней не бывает И дважды жить не суждено!
(альбомное пожелание) [4]. *(Итернет-пожелание)* [7].

3) Возникновение характерных игровых моментов. Главным стремлением хозяйки альбома является игра-гадание, происходящая на страницах тетради, которая

поможет понять, как к ней относятся её сверстники. Традиционным приёмом для этого является рифмованное заигрывание:

Кто любит тебя больше меня,
Пусть напишет ниже меня [4].

Для сравнения обозначим такую игру на страницах «В контакте»:

Кто любит меня больше всех,
Тот напишет на моей стене быстрее всех [7].

Главным связующим звеном выступает схожесть виртуальных и традиционных мотивов, традиционной символики: мотивы любви, дружбы, привязанности, жизни и смерти, бренности человеческого существования.

6. **Лексические особенности**. Язык альбомного творчества предельно клишированный, искусственно олитературен. Он выступает одной из рамок, ограничивающих творческое пространство альбома. По внегласной традиции, берущей начало ещё в XVIII веке, альбомное творчество не приемлет просторечий, грубой лексики, ошибок:

Тетрадь моя, хозяйка я. Прошу тетрадь не пачкать.
Кто не культурно пишет – Листы не вырывать.
Тот свинья! [4] *А если есть ошибка –*
Её не исправлять [7].

Использование литературного языка добавляет особого пафоса альбомной игре. Поэтому на страницах этих тетрадей можно встретить возвышенные слова типа «совершенство», «блаженство», «хвала», «лесть» и т. д.:

Ваши глаза совершенство,
Ваши губы идеал.
О! Великое блаженство!
Кто их только целовал [4].

Конечно, о полном отказе от просторечной лексики в альбомах речь не идёт, однако стремление к этому всё же наблюдается. Иным видится нам лексическое своеобразие анализируемой социальной сети, где используются слова абсолютно разных исторических пластов – от старославянизмов до новомодной жаргонной Интернет-лексики. Поэтому говорить о выработке особой лексической направленности девичьих страниц «В контакте» нам не представляется возможным. Скорее можно охарактеризовать это явление как «всё и обо всём».

Выводы. Таким образом, страница сайта «В контакте» имеет множество типологических сходств, которые роднят её с традиционным альбомным творчеством. В некоторой степени можно утверждать, что этот сайт стал новой социокультурной средой для бытования альбомного творчества. Происходит взаимодействие двух сложившихся традиций – письменной и виртуальной, основополагающей чертой которых является то, что это два мира, созданные словом. Слово является инструментом создания реальности, рамкой, ограничивающей и курирующей творческий процесс, передаёт историческую память сложившейся традиции. Такая опосредованность словом даёт основание для утверждения того, что мы имеем дело с двумя лингвальными пространствами. Две анализируемые нами плоскости также подчинены определённым сложившимся законам и стереотипам: хозяйка альбома, виртуальной страницы сама создаёт рамки деятельности своего гостя. В качестве задачи

будущих исследований мы ставим подробную аргументацию сложившегося гендерного дискурса двух плоскостей: особенности коммуникативных тактик, жанровых запретов, лексических и синтаксических единиц, указывающих на этот аспект.

Список литературы

1. Угланова И. А. Существует ли мейнстрим в современной лингвистике? / И. А. Угланова // Филологические заметки. – Вып. 4 : в 2 ч. – Пермь : «Любляна», 2006. – Ч. 1. – С. 163–173.
2. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 144–238.
3. Горошко Е. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа к ресурсу: http://gendocs.ru/v21938/горошко_е.и.
4. Девичьи альбомы 1972 г. – 2012 г. [Тексты] // Материалы экспедиционной работы 2002–2012 годов [Из личной коллекции Н. В. Ермаковой].
5. Теркулов В. И. Номинатема: опыт определения и описания : [монография] / В. И. Теркулов. – Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – 228 с.
6. Теркулов В. И. Антропоцентрическая парадигма: Что было? Что будет? [Электронный ресурс] / В. И. Теркулов.– Режим доступа к ресурсу: https://sites.google.com/site/ /cognitiondiscourse/vypusk-no5-2013/terkulov-v-i
7. Сайт «В контакте» [Электронный ресурс] / «В контакте». – Режим доступа к ресурсу: http://vk.com/login?act=mobile&hash=a9ca40ef44489564

Єрмакова Н. В. Дівочий альбом в Інтернеті – переосмислення жанру в нових соціокультурних умовах / Н. В. Єрмакова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 374–380.

Стаття присвячена розгляду основних процесів реактуалізації жанру дівочого альбому на початку XXI століття. За основу взято дві площини поширення альбомної творчості: традиційна – письмова і та, що формується – віртуальна. Детально проаналізовано складові сформованої тотожності ситуацій. На основі проведеного дослідження автор приходить до висновку, що віртуальна соціальна мережа «В контакті» є відображенням альбомної традиції в інтернеті.

Ключові слова: альбомна традиція, жанр, соціокультурна реактуализация, віртуальний простір.

Ermakova N. V. The girlish album in Internet – genre reconsideration in new sociocultural conditions / N. V. Ermakova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 374–380.

The article is devoted to consideration of the main processes of a reaktualization of a genre of the girlish album at the beginning of the XXI century. Two planes of distribution of the album creativity are taken for a basis: the traditional – written and being formed – virtual. Thoroughly analyzed the components of the existing identity situations: gender background, age range, visual characteristics, texts crossings, interactivity of an album genre, lexical features.Using terminology of V.I. Terkulov, the author characterizes written and virtual traditions as two «lingual» worlds created and indirected by the word. The word is the instrument for the establishment of reality, frame which limits the creative process and reports the historical memory of the tradition. The similarity lingual situations of the two planes is in the written word. The word which will be read, but not heard.Such word is dialogical and adjusted on the interlocutor. The author comes to the conclusion that a virtual social network «In contact» is a reflection of the album tradition in the Internet. The communicative model as album and site "In Contact" looks as follows: the girl formulates questions, creating parameters, the framework of an agreed world. The reality is created necessary to the author.

Key words: album tradition, genre, sociocultural reactualization, virtual space.

Поступила в редакцию 13.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 381–385.

УДК 81'242:323.2

ПОНЯТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ И ЕЁ ВИДЫ (ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Зверева М. И.

Сибирский федеральный университет, Красноярский край

Статья посвящена рассмотрению информационной войны с позиции лингвистики, выделению её видов и сопоставлению таких понятий, как «информационная война», «информационно-психологическая война», «информационно-организационная война», «информационно-сетевая война». Понятия «имплицитная информационная война» и «эксплицитная информационная война» соотнесены с терминами «речевая манипуляция» и «речевая агрессия».

Ключевые слова: информационная война, речевая манипуляция, речевая агрессия, имплицитная информационная война, эксплицитная информационная война, глобальная информационная война, локальная информационная война.

«Идея становится материальной силой, как только она овладевает массами».[1]

Постановка проблемы. В современном информационном мире идеи, которые превращаются в убеждения большого количества людей, представляют собой особую силу, и господство над информационным пространством становится определяющим фактором при решении экономических и геополитических вопросов. В связи с этим актуальной остаётся проблема поиска и изучения способов внедрения определённых идей в массовое сознание посредством ресурсов языка и речи, а также исследование информационного противоборства, которое с 80-х годов прошлого столетия называют информационной войной.

Целью статьи является рассмотрение понятия информационной войны, её лингвистического аспекта и выделение её основных видов с учётом некоторых прагматических и семантических особенностей соответствующих текстов СМИ.

Изучение феномена информационной войны в настоящий момент ведётся одновременно по нескольким направлениям: *историко-политическому* (Юлдашев 2004; Бедрицкий 2007 и др.), *философскому* (Поликарпов 2000; Цымбал 2010 и др.), *социологическому* (Меркулова 2005; Артамонова 2006 и др.), *военному* (Левин 2004; Кхадур 2006 и др.), *научно-техническому* (Жигулин 2001; Кулаков 2005 и др.), *психологическому* (Лисичкин, Шелепин 1999; Почепцов 2000 и др.), *лингвистическому* (Лобанова 2010, Сковородников 2013).

Разносторонность направлений исследования данного явления способствовала появлению в теоретических работах ряда созвучных терминов, таких, как «информационная война», «информационно-психологическая война», «информационно-сетевая война», «информационно-организационная война».

Ключевым компонентом значения у всех указанных терминов остаётся «борьба посредством информации», некое «целенаправленное информационное воздейст-

[1] В оригинале: Теория становится… Первоисточник – статья «К критике гегелевской философии права» (1844) Карла Маркса (Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. – М., 2003).

вие». При использовании понятия «информационно-психологическая война» дополнительно подчёркивается особая роль психологического фактора в такой войне – то, что информационное оружие построено на базе технологий именно психологического воздействия, а не физического. При использовании понятия «информационно-сетевая война» акцентируется внимание на том, что данная война включает в себя и такую серию технологий информационного воздействия, как «организация хакерских атак и внесение компьютерных вирусов различного рода в вычислительные и коммуникационные системы и базы данных» [1]. Что касается понятия информационно-организационной войны – как правило, под ним подразумевается то, что мощному информационному оружию сопутствуют тщательно продуманные организационные действия, спланированные мероприятия, акции. Понятие «информационная война» является более широким, общим и обозначает «целенаправленное информационное воздействие информационных систем друг на друга с целью получения выигрыша в материальной сфере» [4].

Отталкиваясь от подобной трактовки информационной войны, А. Н. Самарин, Л. К. Фионова, А. П. Шабалин проводят аналогию между информационной системой компьютера и сознанием человека: «В некотором смысле каждый человек представляет собой точно такую же информационную систему, какой является обыкновенный компьютер. Это сходство проявляется в том, что люди, точно так же, как и любая вычислительная система, постоянно воспринимают полученную информацию, обрабатывают её и принимают соответствующее решение. А раз это так, то существуют алгоритмы, с помощью которых людей можно прекрасно программировать» [5].

Данное «программирование» осуществляется по определённым линиям. В. И. Самохвалова обозначает их следующим образом: «Информационно-смысловой удар дезориентирует человека; информационно-эмоциональный – разрушает его способность к адекватному восприятию, делает нечувствительным либо раздражительным; информационно-нравственный – разрушает в человеке прежние нормативные представления о добре и зле, и, наконец, информационно-исторический удар приводит к тому, что человек перестает понимать, кто он, и начинает забывать свои корни» [6, с. 56].

Однако главным остаётся вопрос: каким образом осуществляются данные «удары», «программирование» человека, социума, иными словами, каким образом идея может овладеть массами, стать «материальной силой»?

Представитель современной американской трансперсональной психологии Т. Лири заметил: «Вместо борьбы за территории и обладание сверхмощным оружием необходимо сфокусироваться на сознании, на едином поле мирового сознания» [2]. Наиболее сильное воздействие на сознание достигается за счёт манипулирования им. Поэтому в качестве основного способа «программирования» человека в условиях информационной войны выступает речевая манипуляция – реализация манипулятивных стратегий и соответствующих тактик и приёмов. Поскольку речевая манипуляция – это скрытое воздействие, осуществляемое средствами языка и речи, – то и информационная война, основным оружием которой является речевая манипуляция, будет протекать скрыто – имплицитно. В случае, когда мы сталкиваемся с

проявлениями речевой агрессии, с помощью которой целенаправленно, умышленно дискредитируются ценности, обостряются отношения власти и народа и т. п., то тогда информационная война является эксплицитной.

Значительное количество примеров речевой манипуляции, служащей целям информационной войны, можно обнаружить в текстах СМИ (непосредственно ориентированных на массового читателя, массовое сознание). Приведём некоторые из них. Первый фрагмент текста относится к иностранной переводной прессе, широко распространяющейся посредством сети Интернет:

«15 сентября ещё одна волна антипутинских протестов захватила Россию. Она была последней в серии митингов, начавшихся в декабре 2011 года и ставших ***одними из самых крупных и длительных акций в стране с момента развала Советского Союза. А всего лишь через три дня Кремль выдворил американское Агентство по международному развитию (USAID) из России, лишая гражданское общество и продемократические организации финансирования, на которое они так рассчитывали, и показав, насколько российский президент Владимир Путин напуган тем, что россияне его авторитарному правлению предпочитают свободу»*** («CNN», США. 2012. 25 сентября. URL: http://inosmi.ru/usa/20120925/199783648.html).

В данном случае манипулятивная тактика «снижения образа какого-либо деятеля при помощи создания иронического, сатирического или саркастического контекста» [7] нацелена на дискредитацию личности президента, обострение отношений власти и народа. С помощью тактики подмены понятия под маской слова «свобода» пропагандируется социальный хаос, который разрушает государство. Внедрение данных идей в общественное сознание и их воплощение крайне выгодно для враждебно настроенных сил в условиях информационной войны.

Другой пример также из иностранной переводной прессы.

«Ныне президент хочет вернуть пошатнувшуюся поддержку общества при помощи ***патриотизма*** *и* ***православия****, но этот новый союз* ***кинжала*** *– эмблемы КГБ – и* ***кропила расстраивает прогрессивно-мыслящих россиян****. <…> Путин опирается на* ***самые консервативные принципы****, вместо того чтобы искать новаторские идеи»* (InoPressa: тема дня, 2012. 8 октября. URL: http://www.inopressa.ru/article/08Oct2012/inotheme/putin60.html).

Очевидно, что в приведённом контексте «демонизация» значения слова «патриотизм» происходит намеренно и направлена на дискредитацию действующей власти, провоцирование негативного отношения к родной стране, разобщение. Причём заметно доминирует эмоциональная, а не рациональная составляющая высказывания, что снижает шансы читателя на осознанное построение цельной картины происходящего. С рациональной точки зрения, отталкиваясь от словарных толкований данной лексемы, подобные высказывания должны рассматриваться как абсурдные: патриотизм – это исключительно положительное чувство, которое философом В. С. Соловьёвым было определено как «любовь к отечеству» [3], оно естественным образом способствует сохранению целостности государства, единению народа. Однако частотность употребления данного слова с такой ярко выраженной (хоть и ложной) негативной окраской повышает его манипулятивный потенциал в текстах

СМИ. Более того, эффект воздействия усиливается за счёт использования эмоционально-оценочных, но бездоказательных выражений (*«расстраивает прогрессивно-мыслящих»*, *«самые консервативные принципы»*) и образного сравнения, основанного на параллелизме (*«патриотизм» – «кинжал»*, *«православие» – «кропило»*).

Скрытое воздействие на сознание массового читателя обнаруживается и в следующем фрагменте текста уже российской прессы:

Вопрос о «Правом деле» возник не случайно: дело в том, что Навального вполне можно интегрировать в партию, и его проект «РосПил» – это идея вполне в духе проводимых Дмитрием Медведевым преобразований государственного аппарата. Навальный – очень харизматичная фигура, он давно заявлял, что хочет в политику, **и если не в «Правое дело», то больше ведь и некуда** («Взгляд». 2011. июнь. URL: http://vz.ru/politics/2011/6/6/497398. html.).

Манипуляция в данном тексте направлена на искажение представлений читателя о действительности, об объективном положении дел (учитывая параллельное существование других партий) и одновременно на дискредитацию остальных политических партий. Усиливается эффект воздействия за счёт использования частицы ведь, посредством которой реализуется манипулятивная тактика «выбор без выбора».

Если же рассматривать приведённые выше примеры не только с позиции прагматики, но и семантики, то можно отметить, что в первых двух текстах речь идёт об отношениях власти и народа (не случайно противопоставляются «президент» и «россияне»), о понятиях национального значения («патриотизм», «православие»), а в последнем примере говорится об отношении к политическим партиям. Учитывая параллельное существование в текстах СМИ большого количества примеров подобного рода, можно сделать вывод о том, что информационная война может быть разной и по своему масштабу: глобальной (межгосударственной, межнациональной) и локальной (межпартийной, межкорпоративной, охватывающей какой-либо социум или даже возникающей между определёнными личностями).

В ходе информационной войны, по мнению В. И. Самохвалова, оказывается возможным «фрагментировать картину мира, извращать естественную (нормативно-культурную) иерархию смыслов и ценностей, смещать акценты нормальных человеческих интересов, разрушать эмоциональную жизнь» [6, с. 69].

Выводы. Таким образом, информационная война представляет собой сложный многоаспектный феномен, который можно определить как целенаправленное воздействие на какой-либо социум, коллектив или личность с целью получения выигрыша в материальной сфере. Она может осуществляться на межгосударственном и межнациональном уровне, а может происходить между какими-либо партиями, корпорациями, личностями. Информационная война бывает как эксплицитной (и тогда она соотносится с понятием речевой агрессии), так и имплицитной (и тогда основным способом её реализации является речевая манипуляция). Язык, являясь важнейшей семиотической системой и предоставляя широкий выбор средств воздействия, играет особую роль в информационной войне, становясь одновременно и её «оружием», и «мишенью».

Список литературы

1. Карякин В. В. Наступила эпоха следующего поколения войн – информационно-сетевых [Электронный ресурс] / В. В. Карякин. – Режим доступа к ресурсу : http://www.oboznik.ru/?p=8184
2. Лири Т. Семь языков Бога [Электронный ресурс] / Т. Лири. – Режим доступа к ресурсу : http://read24.ru/fb2/timoti-liri-sem-yazyikov-boga/
3. Патриотизм // Толковый словарь по философии [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://www.terme.ru/dictionary/194/word/patriotizm
4. Расторгуев С. П. Философия информационной войны [Электронный ресурс] / С. П. Расторгуев. – Режим доступа к ресурсу : http://www.pobeda.ru/cyberwars/infowar/
5. Самарин А. Н. Технология победы. I. Инвалиды информационной войны [Электронный ресурс] / А. Н. Самарин, Л. К. Фионова, А. П. Шабалин. – Режим доступа к ресурсу : http://www.za-nauku.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=4786&Itemid=35
6. Самохвалова В. И. Специфика современной информационной войны: средства и цели поражения / В. И. Самохвалова // Философия и общество. – № 3. – М. : Учитель, 2011. – С. 54–73.
7. Сковородников А. П. Способы манипулятивного речевого воздействия в российской прессе / А. П. Сковородников, Г. А. Копнина // Политическая лингвистика. – № 3 (41). – Екатеринбург : Изд-во УрГПУ, 2012. – С. 36–42.

Звєрєва М.І. Поняття інформаційної війни та її види (лінгвістичний аспект) / М.І. Звєрєва // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 381–385.

Стаття присвячена розгляду інформаційної війни з позиції лінгвістики, виділенню її видів і зіставленню таких понять, як «інформаційна війна», «інформаційно-психологічна війна», «інформаційно-організаційна війна», «інформаційно-мережева війна». Поняття «імпліцитно інформаційна війна» і «експліцитно інформаційна війна» співвіднесені з термінами «мовна маніпуляція» і «мовна агресія».

Ключові слова: інформаційна війна, мовна маніпуляція, мовна агресія, імпліцитно інформаційна війна, експліцитно інформаційна війна, глобальна інформаційна війна, локальна інформаційна війна.

Zvereva M. I. The concept of information war and its types (the linguistic aspect) / M. I. Zvereva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 381–385.

The article is devoted to the problem of information warfare, its linguistic aspect, although information warfare is a multidimensional problem. Also the article includes the definitions of information warfare types and comparison of such terms as "information warfare", "information-psychological war", "information and organizational war", "information network war."

The following types of information warfare are identified: global information warfare (i.e. information warfare is carried out on the interstate and international level) and local information warfare (i.e. information war between any public association, corporations, persons). Moreover, such types as "implicit information war" and "explicit information war" are described in this article too. The concept of "explicit information war" is correlated with the terms "speech aggression", the concept of "implicit information war" is correlated with the terms "speech manipulation".

A lot of attention is focused on methods of realization of the implicit meanings in texts, reviewing linguistic meanings used to conduct information war, consideration of a manipulative potential of the word semantic distortion in texts of Mass Media that serves the purposes of the information war.

Keywords: information war, speech manipulation, speech aggression, implicit information war, explicit information war, global information war, local information war.

Поступила в редакцию 18.11.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 386–390.

УДК 811.161.1'342.623-115:811.581

ОПЫТ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ЧЕРЕДОВАНИЯ С/Ш В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ТРАНСФОРМАЦИИ S/SH В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ли Же

Чженчжоуский педагогический институт, КНР

В статье предпринимается попытка глобализации языкознания путем сравнения аналогий языков различных семей; анализируется чередование ***с/ш*** в русском языке, а также трансформация ***s*** в ***sh*** в китайском языке; прослеживается эволюция звука ***s.*** В результате доказывается возможность параллельного развития аналогий в фонетических системах языков. Исследование показывает ценность сопоставления языков различных типов.

Ключевые слова: чередование, диалекты китайского языка, санскритский язык, языковой союз, компаративистика.

Постановка проблемы. После открытия санскрита и обнаружения его родства с европейскими языками учёные стали выяснять генеалогические связи различных языков, путём сравнения фонетических, лексических и грамматических соответствий (работы В. Джонза, Ф. Боппа, Ф. де Соссюра, А. Мейе, И. Шмидта, Ф. Боаса, Э. Сепира, О. Есперсена). Историей чередований в славянских языках занимались А. Х. Востоков, Ф. И. Буслаев, И. А. Бодуэн де Куртенэ, Р. Якобсон, Ф. Ф. Фортунатов, Р. И. Аванесов, П. С. Кузнецов, С. Б. Бернштейн и др. Однако к сравнению никогда не привлекались языки различных типологических структур, как, например, русский и китайский. В статье «О теории фонологических союзов между языками» Р. Якобсон выдвинул понятие *языковых союзов*, т. е. союзов неродственных языков по аналогиям (напр., союз полифонических языков), но оно не получило широкого отклика в научных кругах. Между тем, сопоставления подобного типа могут оказаться крайне полезными для профилактики ложных аналогий и реконструкций в языках родственных [7]. Таким образом, обнаружение и *анализ* аналогий между явлениями китайского языка и явлениями других языков является *актуальным* направлением лингвистики.

В процессе преподавания курса русской фонетики в китайской аудитории Чженчжоуского педагогического института (КНР, пров. Хэнань) нами было обнаружено неразличение респондентами русских звуков *с* и *ш* при чтении, говорении и письме, которое имеет стойкий характер. Например, слово *[кошкъ]* произносят как *[коскъ]*, *[ваш]* как *[вас]*, *[лошкъ]* как *[лоскъ]*. Иногда респонденты путают звуки: *[сок]* звучит как *[шок]*, а *[шок]* звучит как *[сок]*. Не различаются также пары согласных *з/ж*, *ц/ч*. Выяснилось, что респонденты не различают *s/sh*, *z/zh*, *ts/ch* также в китайском литературном языке, что обусловлено их принадлежностью к южно-хэнаньской диалектной языковой группе. Основываясь на китайском буквенном алфавите, приведём примеры произношения некоторых слов в литературном языке и в хэнаньском диалекте: *she (лит.) / se (диал.) – змея, shu (лит.) / su (диал.) – крыса, sha (лит.) / sa (диал.) – песок.*

Однако в путунхуа фонемы <s> и <sh> различают одинаковые в тоне слова: *she (стрелять) / se (цвет), shu (дерево) / su (жаловаться), sha (глупый) / sa (сыпать).*

Из примеров видно, что в диалектном языке отсутствует фонема <sh>, но в литературном языке фонема присутствует, согласно закону Трубецкого о замещении фонем в одинаковых фонетических условиях с изменением значения слова [5, с. 53].

Носители диалекта, попадая в среду литературного языка, не дифференцируют *s* и *sh*. После определённых тренировок респонденты начинают различать звуки, но сами не всегда воспроизводят их соответственно значению. Так, один из респондентов произносит *[yi wu shuo]* (поликлиника), вместо литературного *[yi wu suo]*, в другом случае произносит *[suo]* (говорить), вместо литературного *[shuo]*.

Это явление натолкнуло нас на мысли об историческом переходе *с* в *ш* в русском языке, и мы обозначили *задачу* исследования – проанализировать аналогию чередования *с/ш* в русском и *s/sh* в китайском языках.

1. Анализ физических параметров звуков. Чтобы проверить акустическую гомогенность ***s/sh*** в русском и китайском языках, мы сравнили параметры звуков, руководствуясь системой бинарных признаков Р. Якобсона, Г. М. Фанта, М. Халле [6].

Анализ показывает: 1. Физические параметры исследуемых звуков совпадают в обоих языках; 2. ***s*** и ***sh*** (равно как и ***с/ш***) являются близкими по природе звуками.

2. Анализ артикуляции. Сравнение артикуляции звуков на основе описаний Р. И. Аванесова [1, с. 153–154] и Божун Хуан [9, с. 40–41] показало: 1. Русский ***с*** и китайский ***s*** идентичны в артикуляции, русский ***ш*** и китайский ***sh*** незначительно разнятся; 2. Свистящие и шипящие звуки – существенно отличаются по артикуляции.

3. История перехода *s* в *sh* в китайском и чередования *с/ш* русском языках. В связи с языковой политикой власти древнего Китая обращали особое внимание на стандарты произношения официального языка. В третьем веке н.э. Ли Дэн создал первое исследование о фонетической системе китайского языка «Sheng lei (Категории звуков)» [10, с. 75]. В истории китайского языкознания самой популярной работой является «Guang yun» (Произношение китайского языка), созданная в 1008 году династией Сун [10, с. 79].

Чтобы выяснить историю звуков ***s*** и ***sh*** в китайском языке, мы обратили внимание на южный диалект «Gangdong hua (Гуандунский диалект)». Данный диалект используется помимо китайских провинций Гуандун, Гуанси, Хайнань также в Гонконге, в Макао, в Сингапуре, в Малайзии и т. д. Ценность этого диалекта, как считают лингвисты, заключается в том, что именно в нём сохранилось произношение древнего литературного китайского языка. Известный китайский ученый Чэн Фон (1810–1882) в исследовании «О произношении гуандунского диалекта» пишет, что в период династий Сун и Тан [6–10 век н.э. – Ли Же] народы постоянно мигрировали из северного Китая на юг, до провинции Гуандун, поэтому люди в Гуандун говорят на литературном языке того времени до сих пор [8, с. 83]. Такое мнение поддерживают и современные лингвисты. Так, Иэ Гочуань и Ло Каннин утверждают, что «с четвертого века, из-за постоянных войн, северные люди начали мигрировать в южную часть Китая, и этот процесс происходил несколько веков» [12, с. 158]. После нападения монголов (13 век) на севере Китая произношение официального (ли-

тературного) языка менялось при разных династиях, но произношение гуандунского диалекта почти не изменилось. По мнению учёных, «в гуандунском диалекте сохранился образ литературного языка до династий Сун и Тан. Таким образом, этот диалект уже стал относительно стабильным языковым явлением, и после этого он больше не желает принимать изменения из северного литературного языка позднего периода» [там же].

Итак, в фонетической системе гуандунского диалекта до сегодняшнего дня существует только звук ***s***, без ***sh***. Таким образом, звук ***sh*** современного китайского литературного языка звучит в гуандунском диалекте как ***s***. Можно предположить, что появление звука **s** в китайском языке произошло намного раньше звука ***sh***. Точное время фиксирования звука ***sh*** в китайском языке не определено, но, по утверждениям лингвистов, в работе «Guang yun», созданной в 1008 году, в династию Сун, такие звуки, как ***zh, ch*** и ***sh***, не фиксировались в китайском языке [11, с. 124–125].

По географическому расположению зона диалекта южной части провинции Хэнань находится между зонами северных и южных диалектов, на маршруте миграций народа в Древнем Китае, поэтому он, как и Гуандунский диалект, сохранил звук ***s*** вместо ***sh***. Это объясняет неразличение и смешение студентами звуков ***s/sh*** в родном китайском и в русском языках.

По замечанию А. Гильфердинга, славянское ***ш*** приходит на место санскритского ***c*** не только вследствие палатализации, но и «без всякой видимой причины» [3, с. 161]. С другой стороны, исследователи отмечают большие трудности в определении хронологической последовательности фонетических изменений [4, с. 11]. С. Б. Бернштейн пишет: «У нас нет никаких оснований утверждать, что случаи типа *греховьнъ* древнее случаев типа *грешенъ*» [2, с. 138]. Поэтому мы склоняемся к выводу о том, что в славянских языках ***ш*** неоспоримо образовался от ***c***, как и в китайском языке. Происхождение ***ш*** от ***c*** подтверждается языком санскритским. А. Гильфердинг отмечает: «Санскритский язык имеет три согласные ***Ç, š, s.*** Между ними ***s*** есть, без сомнения, звук первоначальный, ***š*** же образовалось из него в позднейшее время» [3, с. 161].

Особенно заметен частый переход ***c*** в ***ш*** в поздний праславянский период перед гласными переднего ряда. На наш взгляд, для перехода в ***ш*** одного только ***c*** и гласного переднего ряда недостаточно. Мы предполагаем, что санскритское ***s*** имело сильное придыхание, обозначим его ***kh***. А. Гильфердинг пишет: «В зендском и греческом языках замена ***s*** придыханием имеет значение господствующего закона. Любопытно и то, что многие учёные в Индии произносят ***s*** как ***kh***» [3, с. 163].

При наследовании славянами лексики языков-предков придыхтельное сочетание ***skh*** могло превратиться в мягкое ***ш'*** перед гласным переднего ряда (иногда перед ***а*** – более передним по ряду, если после него следует мягкий согласный) или в ***х*** (звук, сформированный из придыхания) перед непередними гласными, поскольку в такой позиции доминировало придыхание:

*потоха (в хоруганском языке), птахъ – птица. От санскритского patasa (мы думаем **pataskha*)*[3, с. 180]; *бухнуть – бросить. От санскритского bus (**buskh*)* [3, с. 178]; *шибить – убивать. От санскритского sibh (**skhibh*)* [3, с. *37*];

*шаня-маня (в нижегородском диалекте) – кое-как. От санскритского sanais-manak (****skhanais-manak****)* [3, с. 37].

В китайском языке звук ***sh*** развился из ***s*** независимо от индоевропейских языков, однако при сходных фонетических условиях. Из сравнения бинарных признаков видно, что китайский ***s*** является напряжённым, близким к придыхательным. Мы полагаем, что в период после династий Тан и Сун перед гласными ***e*** (в китайском языке гласный переднего ряда), ***i***, ***uo s*** перешёл в ***sh***, а позже, поскольку эти сочетания доминировали, переход затронул и все остальные позиции ***s***.

Тот факт, что акустически гомогенные звуки, которые в определённых фонетических условиях трансформируются один в другой одинаковым образом в двух различных языках, но при этом различаются в артикуляции, по нашему мнению, есть свидетельство древней ***смешанной артикуляции***. По справедливому замечанию Р. Якобсона, «сходство в структуре независимо от генетических отношений данных [т. е. материала – Ли Же] языков и может связывать равным образом как языки с общим происхождением, так и языки разного происхождения [...] Это вызывает необходимость в понятии *языковых союзов*» [7, с. 94].

Выводы. В процессе сопоставительного анализа мы пришли к выводу о том, что фонетическая система языка развивается по ***параллельной (независимой) аналогии*** в различных языках, по принципам физиологических возможностей речевого аппарата человека. Это объясняет физическое сходство звуков всех языков мира. Лексические и грамматические изменения – вероятно, результат экономической и культурной интеграции социума.

В этой сфере предстоит прокомментировать многие нераскрытые факты, что является дальнейшей целью исследования.

Список литературы

1. Аванесов Р. И. Фонетика современного русского литературного языка / Р. И. Аванесов. – М. : Изд-во Московского университета, 1956. – 240 с.

2. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков / С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1984. – 379 с.

3. Гильфердинг А. О сродстве языка славянского с санскритским / А. Гильфердинг. – Спб. : Типография императорской академии наук, 1853. – 294 с.

4. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – М. : Университетская типография, 1907. – 309 с.

5. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 352 с.

6. Якобсон Р. Введение в анализ речи / Р. Якобсон, Г. М. Фант, М. Халле // Новое в лингвистике. – Вып. 2. – М., 1962. – С. 173–230.

7. Якобсон Р. О теории фонологических союзов между языками / Р. Якобсон // Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 92–104.

8. Chen Feng Guangzhou yin shuo / Feng Chen // Dong shu ji. Taiwan: Hai wen chu ban she, 1973. – 80–83 y.

9. Huang Borong. Xian dai han yu (shang ce) / Borong Huang, Liao Xudong. – Beijing : Gao deng jiao yu chu ban she, 2002. – 337 y.

10. Tang Zuofan. Yin yun xue jiao cheng / Zuofan Tang. – Beijing : Beijing da xue chu ban she, 2002. – 237 y.

11. Wang Li. Han yu yin yun / Li Wang. – Beijing : Zhong hua shu ju, 2003. – 190 y.

12. Ye Guoquan, Luo Kangning Yue yu yuan liu kao / Guoquan Ye // Yuan yuan jiu, 1995 (1). – 156–160 y.

Лі Же. Досвід порівняльного аналізу чергування с/ш в російській мові і трансформації s/sh в китайській мові / Лі Же // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 386–390.

У статті робиться спроба глобалізації мовознавства шляхом порівняння аналогій мов різних сімей; аналізується чергування ***с/ш*** в російській мові, а також трансформація ***s*** в ***sh*** в китайській мові; простежується еволюція звуку ***s***. Як наслідок, доводиться можливість паралельного розвитку аналогій у мовних фонетичних системах. Дослідження показує цінність порівняння мов різних типів.

Ключові слова: чергування, діалекти китайської мови, санскритська мова, мовна спілка, компаративістика.

Li Zhe. Experience of comparative analysis of alternation с/ш in the Russian language and the transformation of s/sh in the Chinese language / Li Zhe // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 386–390.

In the paper one attempts to make the linguistic globalization by means of comparing the languages similarities, which belong to the different languages families, and analyzes the alternation of Russian sounds ***с/ш***, as well as the transformation of ***s*** into ***sh*** in Chinese; one traces the evolution of the sound ***s***. As a result, one proves the possibility of parallel development of the analogy in different languages phonetic systems. The research demonstrates the value of the different type languages comparing. In the process of the comparative analysis we can make the conclusion that the phonetic system of the language develops in parallel (independent) analogies in different languages, on the principles of physiological possibilities of the human vocal apparatus.

Keywords: alternate, Chinese dialects, Sanskrit, language union, comparative studies.

Поступила в редакцию 22.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 391–396.

УДК 811.111'25

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗА ФАХОМ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Радзієвська О. В., Рижкова С. В.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Донецьк

У статті аналізуються проблеми, пов'язані з особливостями перекладу наукової літератури за фахом студентами немовних факультетів. Визначається місце вивчення іноземної мови на немовних факультетах, аналізуються етапи навчання та окреслюються види перекладу. Визначаються основні вимоги до перекладу наукової літератури за фахом з найбільш повною і точною передачею змісту оригінального тексту. Надаються рекомендації щодо способів подолання лексичних труднощів при перекладі.

Ключові слова: переклад, фахова наукова література, немовні факультети, іноземна мова.

Актуальність. У сучасних умовах випускник вищого навчального закладу повинен не лише мати знання й уміння, необхідні для майбутньої трудової діяльності, але й бути готовим до сприйняття новітніх тенденцій і технологій. Потреба у фахівцях, які спроможні систематично використовувати в якості джерела інформації літературу іноземною мовою, стає все більш нагальною. Тому одним із найбільш актуальних завдань навчання англійській мові на немовних факультетах вищих навчальних закладів є формування у студентів умінь використання іноземної мови для практичної роботи за фахом та підвищення свого професійного рівня.

Аналіз останніх досліджень. Однак незважаючи на те, що є велика кількість наукових робіт з перекладу, і накопичено певний досвід з навчання перекладу технічних, економічних, художніх, медичних текстів (А. Л. Пумпянський, А. Т. Базієв, В. І. Карабан, А. Я. Коваленко, Н. В. Кондрашова, Є. С. Троянська, Л. М. Кудряшова, Л. П. Ціленко та ін.), проблема деяких особливостей перекладу наукової літератури за фахом студентами немовних факультетів залишилася поза увагою дослідників. При цьому неодноразово зазначалося, що дійсно кваліфікованим перекладачем спеціальних текстів може бути лише фахівець у даній галузі. В даний час ознайомлення з основами перекладу літератури за фахом є одним з аспектів вивчення іноземної мови на немовних факультетах, тому формування у студентів перекладацьких навичок і вмінь на базі наукових текстів за фахом можна вважати одним із завдань навчання іноземної мови в умовах, що описуються.

Мета статті – розглянути основні труднощі, способи та види перекладу наукової літератури за фахом студентами немовних факультетів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду викладання англійської мови на немовних факультетах показує, що студенти при перекладі наукових автентичних текстів за фахом відчувають значні труднощі, які обумовлені наступними причинами: на першому та других курсах студенти вивчають весь базовий лексико-граматичний матеріал та фрагментарно перекладають навчальні тексти. Перехід від навчальних текстів до автентичних наукових текстів значно утруднено, так як науковий текст рясніє складними граматичними структурами, термінами, професійно-

орієнтованої лексикою, безеквівалентною лексикою, яку слід перекладати, використовуючи перекладацькі трансформації (додавання, опущення, антонімічний та описовий переклади). Отже, переклад наукового тексту викликає значні труднощі для студентів немовних факультетів.

Переклад – це відтворення оригіналу засобами іншої мови із збереженням єдності змісту і форми. Ця єдність досягається цілісним відтворенням ідейного змісту оригіналу в характерній для нього стилістичній своєрідності на іншій мовній основі. Шлях до досягнення такої єдності не лежить через встановлення формальних відповідників. Співставлення засобів різних мов, навіть найбільш віддалених, можливе лише шляхом співставлення функцій, які виконують різні мовні засоби. Звідси точність перекладу полягає у функціональній а не формальній відповідності оригіналу. У кожній мові існують свої граматичні, лексичні та стилістичні норми, дійсні тільки для даної мови. При переході до вираження думки на іншій мові необхідно знайти такі засоби і, в першу чергу, такі граматичні форми, які б так само відповідали змісту, так само зливалися б з ним, як зливається із своїм змістом форма оригіналу [3, с. 58].

У залежності від ступені володіння студентом іноземною мовою процес перекладу може відбуватися по-різному. Студенту-початківцю нерідко потрібен переклад для повного розуміння оригіналу. Тому для нього процес перекладу складається, принаймні, з трьох етапів: 1) аналіз тексту, що перекладається; 2) чорновий (часто дослівний) переклад; 3) адекватний літературний переклад.

Отже, важлива вимога до перекладання наукової літератури за фахом полягає в найбільш повній і точній передачі змісту оригінального тексту. Багато студентів-початківців припускаються найпоширеніших помилок при перекладі – *дослівний переклад* та *буквалізм*.

Дослівний переклад, свого роду «фотографія» оригіналу, може служити початковим етапом для розшифровки складних місць оригіналу. Однак, якщо в тексті є синтаксичні конструкції, яких немає в українській мові, то дослівний переклад тільки ускладнить розуміння значення оригіналу. Наприклад, дослівний переклад наведеного нижче речення може сприяти правильному їх розумінню:

He **had** his **photo taken.** – * Він мав свою фотографію зробленою.

Правильний переклад: Він сфотографувався.

Буквалізм є основною перешкодою при перекладі в роботі студентів – початківців. Слід розрізняти буквалізм етимологічний, зв'язаний із походженням слова, та буквалізм семантичний, тобто зв'язаний із його значенням.

Етимологічний буквалізм полягає у використанні при перекладі зовнішньо схожого слова чи словосполучення, котре не відповідає за своїм значенням слову або словосполученню оригіналу: *obligation – зобов'язання*, а не *облігація*; *decade – a period* of *ten years*, а не *десять днів; activities – діяльність*, а *не активність*.

Під *семантичним буквалізмом* розуміють використання при перекладі загального, як правило, найвідомішого значення слова або словосполучення замість конкретного. Буквальний переклад фразеологічних одиниць призводить в кращому разі до порушення норм української мови, а нерідко і до смислових помилок. Наприклад, фразеологічний зворот *to call names* перекладається «*сварити*», а не «*називати*

імена»; to bring home to – «переконувати»; to call into being – «створювати». Слід зупинитися на понятті *калька*, яке часто плутають з буквалізмом. Калька – особлива форма запозичення шляхом дослівного перекладу. Це є слова або словосполучення, які створені із мовного матеріалу мови перекладу під впливом морфологічної структури іноземного слова чи словосполучення. Калька може бути повною, коли відтворюються всі елементи оригіналу у відповідній формі: *good neighbourly relations – добросусідські відносини* або частковою, коли спостерігаються деякі розходження у формі: *war effort – воєнні зусилля (однина – множина).* Калькування (як повне, так і неповне) часто зустрічається при перекладі термінів та термінологічних виразів, а також фразеологічних зворотів, у т. ч. приказок і прислів'їв: *the air-lift – повітряний міст; better late than never – краще пізно, ніж ніколи.* Однак словотворення при калькуванні не може бути необмеженим, у цьому випадку свого роду корективом є суспільна практика: вона або сприймає кальку, або відкидає її. Прийнята калька фіксується в мові, входить в її склад у якості слова або словосполучення. Але часто зустрічаються кальки, які існують дуже короткий час і потім зникають. Калькування – один із шляхів збагачення словника мови, оскільки воно не є порушенням мовних норм, яким є буквалізм.

Основна складність перекладу наукових текстів за фахом, а саме переклад термінів, полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Було би невірним говорити про переклад термінів як таких. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, – повне розуміння його перекладачем. Механічне заучування термінів, без проникнення у їх сутність, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у перекладі. Студент повинен детально вивчити ту область науки і техніки, в якій він працює. Тільки тоді він зможе сміливо користуватися відповідними термінологічними словниками [2, с. 38]. Серед лексичних труднощів наукового перекладу В. І. Карабан виокремлює «багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанту перекладу слова (терміна), особливості вживання загальнонародних слів в науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики, визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, абревіатур, такі "фальшиві друзі" перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та терміни-омоніми, етноспецифічна лексика і етнонаціональна варіантність термінів, іншомовні слова і терміни в англійських наукових текстах, різного роду власні імена і назви тощо» [1]. До граматичних відмінностей автор відносить особливості граматичної будови мови, форми і традиції письмового наукового мовлення: «Так, в англійських фахових текстах значно частіше, ніж в українських, вживаються форми пасивного стану та неособові форми дієслова, дієприкметникові звороти й специфічні синтаксичні конструкції, особові займенники першої особи однини та одночленні інфінітивні й номінативні речення тощо» [1].

Усе вищезазначене дає змогу сформулювати основні вимоги до перекладу наукової літератури за фахом студентами немовних факультетів:

читання тексту, ознайомлення із загальним змістом, не вдаючись до деталей. В процесі первинного ознайомлення із змістом тексту не виключається і деяка аналітична робота;

наступним етапом роботи з текстом є аналітичне розуміння: розуміння окремих слів, виявлення граматичних форм, складних конструкцій, лексичних зворотів, виявлення жаргонних термінів. З цією метою проводиться повторне повільне читання тексту з його аналізом;

перш ніж приступити до відтворення (перекладу) тексту на рідну мову слід пам'ятати про характерні помилки, зокрема:

а) намагання перекласти всі елементи речення в тій послідовності, в якій вони подані в тексті іноземною мовою;

б) ігнорування контексту, як засобу встановлення значення того чи іншого слова, відшукування в словнику значення кожного незрозумілого слова;

в) неправильний вибір за словником значення слова; шукання слова в словнику до того, як прочитано весь текст;

г) недооцінювання ролі мовної догадки, намагання перекласти речення до розуміння загального змісту тексту.

Особливу увагу слід приділяти вмінню знаходити правильне значення слів за контекстом і зовнішніми ознаками, працювати з словником, проводити морфологічний і синтаксичний аналіз. Доцільно:

а) визначити місце групи підмета і присудка в реченні;

б) визначити місце означення;

в) починати аналіз речення з присудка в реченні (по його допоміжному чи модальному дієслову, граматичному закінченню, прислівнику неозначеного часу, наявності прямого додатка і т. п.);

г) визначити труднощі лексичного порядку (керування дієслів, відсутність морфологічних ознак, великої кількості слів).

Після з'ясування взаємозв'язку слів та змісту речення приступити до дослівного перекладу його, якій передає зміст того, що читається, але часто не відповідає нормам рідної мови.

Необхідна певна літературна обробка матеріалу, проте вона не є обов'язковою; інколи можна обмежитись адекватним перекладом, знаючи особливості технічного перекладу.

Переклад заголовка можна виділити в окремий етап, щоб підкреслити важливість та своєрідний характер цієї роботи.

В області художньої літератури заголовок не завжди несе достатньої інформації про зміст твору. В науково-технічній літературі призначення заголовків зовсім інше. Основними рисами заголовків технічних статей є особливий стиль, їх яскрава форма. Часто заголовок перекладають після читання тексту.

При початковому ознайомленні з оригіналом бажано зробити спочатку розмітку тексту, що має практичне значення при роботі над текстом.

Послідовність роботи над оригіналом:

читання оригіналу;

– розмітка тексту:

а) виявлення складних термінів,

б) виявлення граматичних конструкцій,

в) виявлення складних лексичних зворотів,

г) виявлення жаргонних термінів;

– користування словником: знаходження незнайомих або незрозумілих термінів в загальних загальнотехнічних, спеціальних словниках;

користування довідниками та спеціальною літературою.

Висновки. Ефективність навчання перекладу наукових текстів за фахом студентами немовних факультетів слід забезпечувати завдяки аналізу та врахування лексичних та граматичних труднощів перекладу наукових текстів та використання можливих способів їх подолання. До лексичних труднощів відносять: труднощі в перекладі однозначних відповідностей (терміни, стійкі словосполучення, власні назви / географічні назви), труднощі у перекладі варіантних відповідностей (відповідності, контекстуальний вибір яких варіативний, розчленованість понять), труднощі у перекладі безеквівалентної лексики (реалії, слова, що позначають щось малознайоме і маловивчене).

В якості способів подолання лексичних труднощів доцільно використовувати такі способи, як: вибір еквіваленту згідно контексту, заміна, створення нового словосполучення засобами мови перекладу, транслітерація, калькування та ін. Граматичні труднощі – це труднощі в розпізнаванні рамкової конструкції речення, підрядного речення; в перекладі інфінітивних груп, пасивних конструкцій, конструкцій з декількома ознаками тощо. Граматичні труднощі слід долати, використовуючи такі способи: перестановку членів речення, використання правил перекладу зворотного порядку слів, додавання, заміну пасивного стану активним тощо.

Список літератури

1. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – Київ–Кременчук, 1999. – 354 с.
2. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу / А. Я. Коваленко. – К. : «Інкос», 2002. – 147 с.
3. Пронина Р. Ф. Пособие по переводу английской научно-технической литературы / Р. Ф. Пронина. – М. : Высшая школа, 1973. – 200 с.

Радзиевская О. В. Особенности перевода научной литературы по специальности студентами неязыковых факультетов / О. В. Радзиевская, С. В. Рыжкова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 391–396.

В статье анализируются проблемы, связанные с особенностями перевода научной литературы по специальности студентами неязыковых факультетов. Определяется место изучения иностранного языка на неязыковых факультетах, анализируются этапы обучения, а также виды переводов. Определяются основные требования к переводу научной литературы по специальности с наиболее полной и точной передачей содержания оригинального текста. Даны рекомендации относительно способов преодоления лексических трудностей при переводе.

Ключевые слова: перевод, специальная научная литература, неязыковые факультеты, иностранный язык.

Radzievska O. V. The peculiarities of the scientific speciality literature translation of the students of non-linguistic faculties / O. V. Radzievska, S. V. Ryzhkova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 391–396.

This article is devoted to the peculiarities of translation of scientific literature on the specialty by the students of nonlinquistic faculties. The author states that students have some difficulties while translating authentic scientific texts. It is also noted that students make the most common mistakes while translating – word for word translation and literalism, and they have lexical and grammatical difficulties.

Author pays special attention to the requirements for the translation of scientific literature:

– reading text, trying to understand with common sense, without any details. At this stage any analytical work is not required;

– the next stage of the text is analytic understanding: understanding individual words, identifying grammatical forms, complex structures, lexical phrases, revealing slang terms. Re-reading the text analyzing it take place at this stage.

Before translating text into your native language one should remember common mistakes the students usually make:

A) an attempt to translate all elements of sentences in the order in which they are presented in the text in a foreign language;

B) ignoring the context to establish the meaning of a word in the dictionary;

C) the wrong dictionary choice of the meaning of the word, searching words in a dictionary before having read the whole text;

D) to fail the role of language guess, attempts to translate the sentence to understand the general meaning of the text.

Key words: translation, professional scientific literature, non-linguistic faculties, foreign languages.

Поступила в редакцию 19.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 397–408.

УДК 811.161.2.276.1'18

ПОНЯТТЄВІ ТА ОБРАЗНІ ОЗНАКИ В СТРУКТУРІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ «РОБІТНИК»

Сукаленко Т. М.

Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Київська обл.

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типажу «робітник», зафіксованого в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його поняттєвих, образних і ціннісних характеристик.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурний типаж «робітник».

Постановка проблеми. Поряд з картинками, схемами, сценаріями, гіперонімами та іншими різновидами концептів В. І. Карасик виділив лінгвокультурний типаж як «узагальнений образ представника певної соціальної групи в рамках конкретної культури, впізнаваний за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки і виведеної ціннісної орієнтації» [11, с. 221] Кількість робіт, присвячених різним різновидам лінгвокультурних типажів, збільшується з кожним роком. Протягом 2013 року в Росії описані такі лінгвокультурні типажі: «царівна» (М. В. Піменова), «сноб» (М. В. Бессарабова, О. Г. Орлова), «американський першопроходець» (А. В. Валяйбоб), «хам» (Я. А. Волкова), «грузин» (М. Б. Ворошилова), типізована особистість професора (Я. В. Зубкова), «скептик» (М. М. Панченко), «stand – up comedian» (В. С. Плавинська), «каро», глава мафіозної організації (Н. С. Соловйова), «англійський лицар» (Ю. О. Храмова), лінгвокультурні типажі карикатурного Барака Обами (Є. В. Шустрова).

У сучасній білоруській лінгвокультурі О. І. Десюкевич дослідила типаж «шляхтич», в казахській лінгвокультурі М. В. Тьо проаналізувала комунікативний типаж «жителі півдня», в осетинській лінгвокультурі Т. Ю. Тамерьян представила етнокультурний типаж «кударца», в українській лінгвокультурі М. А. Суслова провела дослідження лінгвокультурного типажу «мусульманка» на матеріалі іспанської та французької мов. Як бачимо, дослідники звертаються як до лінгвокультурних типажів російської мови, так і білоруської, казахської, осетинської, англійської, іспанської та французької мов.

Мета статті – описати поняттєві та образно-перцептивні характеристики типажу «робітник».

Матеріалом дослідження слугували різноманітні словники української мови, енциклопедії, історичні та літературознавчі праці, документи, художні тексти XIX століття.

У роботі лінгвокультурний типаж визначено як «узагальнене уявлення про осіб, релевантне для тієї чи іншої лінгвокультури» [11]. Важливою умовою для виділення лінгвокультурного типажу є його «етнокультурна або соціокультурна значущість» [16, с. 556].

Слушно зауважила з цього приводу М. В. Піменова: «Лінгвокультурні типажі зазвичай мають етнокультурну значущість, висловлюють цінності всього співтовариства, підкреслюючи національно-культурну своєрідність етносу (до етнокультурних типажів, наприклад, належать «англійський аристократ», «американський ковбой», «російський інтелігент») або соціокультурну значимість, вони характеризують особливу соціальну групу, протиставлену решті суспільства (серед соціокультурних типажів описані «комп'ютерний хакер» і «футбольний фанат»)» [13, с. 17]. В. І. Карасик пише «про етно- та соціокультурні концепти – кванти пережитого знання, у складі яких виділяються поняттєві, образні та ціннісні характеристики, про протиставлення особистісно-орієнтованого та статусно-орієнтованого дискурсу і виділення в рамках цих базових різновидів вербального спілкування в їх інституційних та неінституційних типах, про лінгвокультурні типажі як узагальнені образи представників того чи іншого соціуму» [11, с. 5].

Змоделювати лінгвокультурні типажі, які мають соціокультурну значимість, значно важче, оскільки «важливо враховувати не тільки всі особливості досліджуваної соціальної групи, представником якої є лінгвокультурний типаж (наявність соціолекту, склад групи, місце соціальної групи в структурі суспільства), але і те, як ціннісні установки досліджуваної групи співвідносяться з загальноприйнятими ціннісними установками суспільства» [16, с. 556].

«Робітник» належить до числа соціально-класових типажів. І. В. Щеглова, яка виділяє такий різновид лінгвокультурних типажів, зазначає, що це – «узагальнені впізнавані особистості, головною характеристикою яких є їх належність до певної соціальної групи і що випливає звідси їх ставлення до влади і решти населення» [20].

Теоретичним підґрунтям для моделювання типажу виступають базові ідеї В. І. Карасика, які полягають у тому, що: 1) лінгвокультурний типаж є впізнаваний узагальнений тип особистості; 2) типаж є різновидом концептів – складних ментальних утворень, у складі яких можна виділити поняттєві, образні та ціннісні ознаки; 3) лінгвокультурний типаж має ім'я, яке служить основним способом апеляції до відповідного типажу; 4) виділяються різновиди лінгвокультурних типажів: типажі реальні й фікціональні, етнокультурні та соціокультурні, сучасні та історичні [11, с. 222–223].

У роботі лінгвокультурний типаж «робітник» змоделюємо за схемою, запропонованою О. О. Дмитрієвою [6; 10], В. І. Карасиком [10; 11]: 1) характеристика соціально-історичних умов, у межах яких виділяється певний типаж; 2) перцептивно-образне уявлення про типажі, що включає його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце існування, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності та дозвілля; 3) поняттєві характеристики, побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях; 4) ціннісні ознаки – оцінні висловлювання, які характеризують як пріоритети певного типажу, так і його оцінку з боку його сучасників і носіїв сьогоднішньої лінгвокультури.

Пор.: у структурі концепту (типажу) М. В. Піменова виділяє не тільки «поняттєві, образні та ціннісні, а й мотивуючі, категоріальні й символічні – не менш важливі – ознаки» [13, с. 17].

Нас цікавлять лише поняттєві та образні ознаки, які фігурують у структурі типажу «робітник». Під поняттєвими ознаками М. В. Піменова розуміє «семи і семеми слова – репрезентанта концепту, відображені в тлумачних словниках сучасної мови. Значення слів, зазначені в таких словниках, визначають не всю сукупність пізнаних ознак предметів чи явищ, а тільки ті з них, які допомагають відрізняти один предмет від іншого. У різних словниках наводиться тільки частина поняттєвих ознак слова – репрезентанта концепту. Щоб виявити всі поняттєві ознаки концепту, варто звернутися до багатьох словникових статей» [13, с. 18].

Слово робітник у словниках визначається так:

У Словнику української мови: *робітник* – «1. Той, хто створює матеріальні цінності, працюючи на промисловому підприємстві; **/** У капіталістичному суспільстві – представник експлуатованого класу, позбавлений засобів виробництва **/** У соціалістичному суспільстві – людина, що працює за фахом і належить до робітничого класу, який володіє загальнонародною власністю на засоби виробництва і є керівною силою держави **/** Той, хто здійснює нескладну, допоміжну фізичну роботу. 2. Той, хто працює, трудиться; трудівник: *Він бачив, що батько його – темний хлібороб, мати – мужичка, брат –* ***слухняний робітник*** *у сім'ї, а він?..* (Панас Мирний, IV, 1955, 35); [Генрікова:] *Та ви ж хоч маєте дочок. Маєте чоловіка* ***робітника****, а мого ж на тім тижні знов напала слабість* (Леся Українка, IV, 1954, 214); *В його* [М. Павлика] *особі всі ми втратили* ***Талановитого робітника****, живу, Чуткую силу, сівача зерен плодючих* (Іван Франко, XIII, 1954, 385). 3. Людина, зайнята в якій-небудь певній галузі діяльності: *Лошаков перший підняв чарку за земство, за* ***земських робітників*** (Панас Мирний, III, 1954, 288). 4. Той, хто найнявся до кого-небудь працювати на нього; наймит: *– Ти, Юрку, будеш за старшого над моїми слугами та* ***робітниками****, бо ти мені сподобався* (Нечуй-Левицький, III, 1956, 295); *Робитимемо все, аби на час скінчити:* ***наймемо робітників****, не прогайнуємо і години* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 146)» [15, т. 8, 585].

У словнику В. І. Даля лексеми *рабочий, работник* вживаються на позначення «працівника, взятого для робіт, простих, чорних, або сільських, або фабричних і заводських; простий прислужник, наймит, служитель» [3]. У словнику Б. Д. Грінченка зафіксовано слово *робітник* у значенні «працівник» [2].

Універсальний словник-енциклопедія фіксує слово *робітники* – «загальна назва різних категорій найманих працівників, які займаються переважно фізичною працею, продають її, утримуючи себе заробітною платою» [18].

Тлумачні словники визначають не всі поняттєві ознаки, тому що пізнання світу продовжується, значення слів змінюється – доповнюється і втрачаються якісь ознаки [13; 19]. Для визначення всього переліку поняттєвих ознак типажу «робітник» звернемося до «Практичного словника синонімів української мови» С. Й. Караванського, в якому подано такий синонімічний ряд: «трудівник, трудар, роботяга, пролетар; наймит; працівник» [9].

В українській мові дуже варіативно виражена позитивна оцінка лінгвокультурного типажу «робітник» і закладена в значеннях спільнокореневих слів або синонімічно уточнюючих його номінантів: ***трудівник*** – 1. Той, хто багато й старанно працює; **/** Той, хто вклав багато зусиль у якусь діяльність і т. ін. 2. Той, хто живе зі своєї

праці; трудящий [15, т. 10, 293]; ***трудар*** –те саме, що трудівник [15, т. 10, 292]; ***роботяга*** – розм. Роботяща, працьовита людина **/** Робітник, робітниця [15, т. 18, 588]; ***пролетар*** – 1. У Стародавньому Римі – громадянин, який не мав майнового цензу. 2. У капіталістичному суспільстві – найманий робітник, позбавлений власності на засоби виробництва. 3. заст. Людина, що не має власності [15, т. 8, 214]; ***наймит*** – 1. Робітник, що працює по найму у приватного власника, підприємця; батрак: *Чула [Явдоха], що він ходив по роботах; він – хазяйський син, як* ***простий наймит****, робить на чужих людей...* (Панас Мирний, IV, 1955, 42). 2. перен., зневажл. Той, хто захищає чужі інтереси не з переконання, а з корисливих мотивів: *Ваші господарі –* ***Наймити*** *татарам, Турецьким султанам* (Тарас Шевченко, I, 1963, 97) [15, т. 15, 98]; ***працівник*** – 1. Трудяща людина, трудівник: *А се ж не гріх, – голодних об'їдати і голих обдирати? і кого ж? своїх братів,* ***працівників, рабів*** (Леся Українка, II, 1951, 230); **/** рідко. Те саме, що робітник: *А знаєте, до кого подібні ті скриньки? Подібні до тих жебраків, мужиків та* ***працівників****, одягнених у вбогі, латані одежі* (Іван Франко, IV, 1950, 139). 2. Член якогось виробничого колективу, особа, яка бере участь у певному трудовому процесі, працює за певним фахом. **/** Людина, що працює в якійсь галузі народного господарства, науки, культури [15, т. 7, 520].

У випадку з досліджуваним типажем ми бачимо, що синоніми показують його додаткові ознаки, наприклад: «той, хто відзначається своєю активністю та енергійністю на якій-небудь роботі, в якійсь галузі життя».

Типаж «робітник» на поняттєвому рівні функціонує з таким значенням: представник експлуатованого класу, позбавлений засобів виробництва; багато й старанно працює; той, хто найнявся до кого-небудь працювати.

Зазначені словникові характеристики дають сукупність поняттєвих і оцінних характеристик типажу робітник, виходячи з сучасних уявлень про цей типаж. Глибше розуміння дають типажу робітник XIX ст. тогочасні джерела, контексти різножанрових художніх дискурсів XIX ст.

Важливі уточнення щодо образу робітника XIX ст. можуть давати різноманітні наукові дослідження, які містять соціокультурні довідки (термін О. О. Дмитрієвої) про населення описуваного періоду. Зокрема, в літературознавчій праці Г. І. Карпенко «Творчість І. Нечуя-Левицького як історичне джерело» читаємо: «Українська промисловість другої половини XIX ст. характеризувалася спочатку сільськогосподарською спеціалізацією, тобто переважала переробка продукції сільського господарства – як-то спиртова, цукрова, тютюнова й олійна. Довгий час цукроварство було головною галуззю української промисловості. Хоча робітники у цей час стали досить великою соціальною верствою, їх права всіляко зневажалися і не забезпечувалися законом. Відповідно це штовхало робітників на боротьбу з власниками фабрик та заводів: у 60–70-х роках XIX ст. вони переважно тікали чи псували заводське майно» [12].

Пор: у енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона знаходимо цікаву інформацію про робітничий клас у Росії, чисельність якого «прогресивно зростала в другій половині XIX століття, обганяючи приріст населення; одних фабрично-заводських робітників у 1896 р. нараховувалося, згідно з новітнім офіційним виданням: «Торгово-промислова Росія» (під редакцією А. А. Блау), до 1742181 чоловік.

Якщо вважати цю цифру порівняно з цифрою зводу даних про фабрично-заводську промисловість Росії за 1893 р. – 1406765, то виявиться, що за три роки число фабричних робітників збільшилося на 336 тис., тобто на 24%. Дані послідовних цензів показують зростання числа промислових робітників у Сполучених Штатах Північної Америки: з 1880 по 1890 р. число робітників збільшилося на 65,77 %» [1].

Внаслідок великого приросту робочих, зайнятих в промисловості і торгівлі, «загальне відносне число осіб, що виконують підприємницьку функцію, падає. Це означає зростання чисельності і соціальної ваги відокремленого робітничого класу». На робітничий клас у Німеччині припадає 56,8 % всього продуктивного населення [1].

Пор.: дані Американського цензу: «з 1880 по 1890 р. число жінок, зайнятих промисловою працею, зросло на 47,91 %, тоді як число чоловіків зросло на 78,93 %...» [1].

На нашу думку, важливим у процесі опису типажу «робітник» є залучення історичних праць, оскільки з'являється можливість проводити зіставний аналіз типажів у різних країнах.

Пор. документи Англії: У 1963 році опублікувано дослідження Едварда Палмера Томпсона «Формування англійського робітничого класу» (The Making of the English Working Class) [14, с. 129], у якому зосереджено увагу автора на формуванні класової свідомості англійських робітників на зламі XVIII і XIX століть. Томпсон пише «біографію робітничого класу від підліткового віку до молодості», зазначаючи, що з 1780-го по 1832 рік більшість англійських робітників почали відчувати єдність інтересів між собою, на противагу їхнім роботодавцям, і що «присутність робітничого класу була 1832 року найважливішим чинником британського політичного життя» [14, с. 130–131].

У Бірмінґемі виник центр сучасних культурних студій (1964). Його першим директором став Ричард Гоґард – літературознавець робітничого походження. В його праці під назвою «Культура бідного» («The Uses of Literacy») представлений «робітничий клас», який сформувався на початку XIX століття, виробив власну культуру та способи самоідентифікації. В 1960-ті роки, коли «англійський робітничий клас перебував у стадії занепаду, британські марксисти вважають за необхідне зробити ставку на робітничу культуру» [14, с. 134].

Пор. документи Франції: У Франції під впливом Томпсона історик Жерар Нуарель описав на початку 1980-х років «формування» французького робітничого класу під назвою «Робітники у французькому суспільстві XIX–XX століть [14, с. 136].

Джерелом даних про типаж «робітник» можуть бути різноманітні документи описуваного часу. Наприклад, в інвентарних правилах (29 грудня 1848 р.) читаємо: «Кожний робочий день вважати від сходу до заходу сонця, а з 15 травня до 15 серпня – з 5 годин ранку до заходу сонця» [8, с. 243].

Розподіл і призначення роду робіт між робітниками та робітницями «залежить від безпосереднього розсуду поміщика або економії» [8, с. 244].

Пор. історичні документи про оплату праці робітників: «При середніх цінах на робочі руки існувала велика різноманітність у оплаті праці залежно від виконуваних робіт. Наприклад, у Єлисаветградському повіті наприкінці XIX ст. середня поденна плата плугаря складала 33,3 коп. весною і 39,1 коп. восени; погонича – 19,1 коп.

весною і 20 коп. осінню; сівача – 50 коп.; сапальника – 25 коп.; косаря – 55 коп. під час сінокосу та 87,5 коп. у жнива; гребця – 27,5 коп.; в'язальника –42,5 коп. за косарем та 70 коп. за жаткою; барабанщик при машині отримував 1,10 руб.» [5].

Варто наголосити, що робітник з конем залежно від пори року оплачувався на 50–70% більше пішого [5].

І. В. Десятніков у науковій розвідці, присвяченій оплаті праці сільськогосподарських робітників в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. пише: «Інколи заробітна плата різнилася залежно від спеціальних вмінь та досвіду робітника. Так, на Півдні наймачі вирізняли «кращих» і «гірших» робітників. «Кращим» – «чигиринцям» та «полтавцям» – вихідцям відповідно з Правобережної та Лівобережної України – завжди платили більше ніж «гіршим» – «литвинам» та «кацапам» – робітникам відповідно з білоруських та російських губерній, оскільки вони не вміли правити волами» [5].

Далі дослідник наголошує на різноманітності оплати праці, яка спостерігалась при відрядному наймі: «У Чигиринському повіті в кінці XIX ст. за те, щоб зібрати та скласти у копи 1 дес. вівса, сплачували 3–4 руб., за 1 копу у 60 снопів озимого хліба – 35–40 коп., ярового – 20–25 коп.; зв'язати 1 копу озимини за жниваркою – 15–20 коп., накопати 15–17 пуд. картоплі та віднести у бурти – 25–30 коп.; обмолотити 1 копу озимого жита ціпами з приготуванням «кулів» – 30-35 коп.; розкидати на 1 дес. 120 куп гною – 90 коп. [24]. На проривці буряка за кожен рядок, що складав 160 погонних сажнів, платили 10 коп., на перевірці – 5 коп., а на підгортанні та прополці – 2,5–3 коп. Копання буряка проводилось по 30 коп. від міри у 30 пуд. [25]. Оранка 1 дес. у Київській губернії в 1906 р. в середньому оцінювалась у 3,64 руб., боронування – 68 коп., посів – 48 коп.» [5].

Наведені дані свідчать про значну диференціацію в умовах життя робітника XIX ст. значні розбіжності між робітничою працею на виробництві, у сільському господарстві. Звернення до художньої літератури показує, що об'єктом опису стають, як правило, робітники з найнижчим рівнем заробітної плати, які зазнавали утисків.

Пор.: про зародження та становище робітників на фабриках України писав І. С. Нечуй-Левицький («Бурлачка», «Микола Джеря») [12].

В українській літературі І. Я. Франко перший розробив тему праці робітничого класу, «зображуючи морально-етичні й суспільні орієнтири представників пролетаріату. Об'єктивно змальовуючи антагонізм капіталістичного суспільства, І. Франко не тільки підкреслює закономірність боротьби робітничого класу, а й наголошує, що така боротьба – єдино можливий шлях до поліпшення економічного і соціального становища» [7].

І. Я. Франко у своїх творах змалював індивідуалізовані постаті, «прислуговуючись такими художніми прийомами, як портрет, авторська характеристика, монолог у формі запитання і відповіді, діалог, зображення масових сцен і гуртових розмов, змалювання таких ситуацій та епізодів, які вияскравлюють визначальні риси характеру того чи іншого героя, його індивідуальне начало» [7].

У творчості І. Я. Франка спостерігаємо звернення до людей, що були на нижчих щаблях робітничої ієрархії. Засобами зображення їхнього життя на відміну від статистичних даних (рівень життя, заробітна плата тощо) стали інші різноманітні озна-

ки: зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце існування, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності та дозвілля.

1. Зовнішність.

Параметричні дані можуть бути пов'язані з ціннісними характеристиками і навпаки [6, с. 87].

Варто зауважити, що одяг є елементом зовнішності: «Український одяг XVII–XIX ст. розкриває складність соціальної структури суспільства. Представники різних соціальних груп, зокрема робітники, відрізнялись своєрідністю вбрання. Костюм того часу був своєрідною позначкою, за якою визначалась належність людини до певної соціальної верстви» [17]: *Достроювалися обличчя та вбрання* ***фабричних робітників****, але тільки до свойого найближчого брудного та вонючого окруження. Ті, що йшли від кітла,* ***були майже голі, в подертих сорочках****, і многі з них душилися від кашлю наслідком ядовитих випарів, які мусили вдихати при дестилюванні та чищенні земного воску. Ті, що йшли від «гайну» (огнищ), були також* ***тільки в сорочках і виглядали, як виняті з окропу, з набіглими кров'ю очима і осмаленими та червоними лицями від горючого вугля****. Інші йшли від «сирівця», який носили до кітла, і* ***виглядали, немов облиті смердючою смолою*** (І. Я. Франко, Задля празника, с. 309).

Робітники були одягнені в поганий, подертий одяг; обірвані: *Інші (робітники) йшли з боднарні, з магазину і від інших помічних занять, а всі* ***обшарпані****,* ***збідовані, втомлені****, всі, очевидно, бажали тільки одного –* ***перекусити щось якнайшвидше і якнайшвидше впасти десь у куті на солому, на тріски або на голу землю, аби тільки заснути і проспати мертвецьким сном аж до найближчого дзвінка*** (І. Я. Франко, Задля празника, с. 309).

Пор.: одяг сільського населення України був найстійкішим щодо збереження давньоруських традицій і увібрав в себе характерні риси попередніх епох і трансформував їх, пристосовуючись до конкретних умов [17]. «За певними ознаками одяг підлягав районуванню. Основними елементами чоловічого вбрання на Наддніпрянщини були штани, безрукавка, свита, кожух, жупан, кирея, пояс. Чоловічі сорочки мали на грудях прямий розріз – пазушку. Заправлялися сорочки у полотняні штани, які до кінця XIX ст. були досить широкими. Шаровари, як одяг, зручний для верхової їзди, побутували у районах із відгінним скотарством. Обов'язковою частиною чоловічого вбрання центральних областей України була безрукавка, якій на зміну у кінці XIX ст. прийшов жилет» [17].

2. Вік.

Вік також є елементом зовнішності. Для деяких типажів, як зауважує О. А. Дмитрієва, «це центральна ознака, як, наприклад, сувора регламентованість віку, в ряді інших типажів вік не має значення чи вказується факультативно, залежно від стереотипного уявлення про певний типаж» [6, с. 87].

У художній літературі XIX ст. представлена широка палітра типажу *робітник*: за віком – як молоді, середнього віку, так і старі. Наприклад, молодий робітник асоціюється з силою і здоров'ям, а старий – із слабкістю, зігнутим, скорченим тілом:

– Lebe hoch! Niech zyje! Многая літа! – підхопила юрба знадвору і внутрі фабрики. А внутрі па подвір'ї, чистім, як нутро коробочки, висипанім шут-

ром і умаєнім зеленню, стояли ***випростувані робітники*** *довгими рядами.* ***Обмиті, обголені, в нових мундурах, виглядали зовсім прилично****, тим більше що в першім ряді, ближче від брами,* ***поставлено молодих, сильніших і здоровіших, а старші, слабовиті, скулені вдвоє або ледве вилічені з ран,*** *мусили стояти ззаду, оддалік від входу* (І. Я. Франко, Задля празника, с. 313–314).

3. Соціальне походження.

Походження або визначений типажем соціальний статус «характеризує певною мірою ціннісні пріоритети типажу» [6, с. 87].

За матеріалами творів Франка робітник – бідна людина: А жид не дармував через літо. Наняв двох **робітників**, таки бориславських парубків, що з **бідності вже пустилися на заробок**, – та й ну копати. Та й ще яку, собака, штуку придумав! (І. Я. Франко, Борислав, Навернений грішник ІІІ, с. 311); **А й робітники самі, звичайно** вибірки з найбідніших**, відмаленьку прибитих та** в нужді заниділих людей із околишніх сіл**, зносили терпеливо ту наругу, до якої призвичаювало їх тяжкими товчками від дитинства їх** убоге життя **(**І. Я. Франко, Рутенці, с. 384).

4. Місце існування.

Розглянемо ще один аспект, який дозволяє доповнити образ розглянутого типажу – **місце проживання.**

В історичному документі читаємо: «На початку XIX ст. у містах України з'являється нова суспільна група, яка перебувала поза міськими станами, –"робочі люди". У них не було власного будинку і постійного місця проживання, і джерелом їх існування була праця за наймом, тобто це були вільнонаймані робітники, які у 1828 р. становили 25% загальної кількості робітників, а у 1861 р. – 75%. У першій половині XIX ст. цей прошарок значно поповнювався за рахунок державних селян – за законом у наймані робітники зараховувались ті державні селяни, які при переході із селянського стану не отримали згоди міщанського міського товариства на включення їх до міщанства міста або не подали поручительства благонадійних господарів і не сплатили подушний податок; тож вони опинялись серед мешканців міста, але поза їх становими групами і організаціями» [4].

За матеріалами українських художніх текстів XIX в., робітники проживали як в селах, так і в містах: Минуло пару літ. Хома без серця скінчив права і щез якось раптово з горизонту, а Хома з серцем увесь віддався діяльності серед **міських робітників…** (І. Я. Франко, Хома з серцем і Хома без серця, с. 16).

Наведені відомості виступають в якості артефактів для моделювання типажу.

Міські робітники жили в ***тісних хатах та комірках*** *(комірка – м*аленьке, тісне приміщення; кімнатка) (Словник української мови : у 11 т. – Т. 4, 1973. – С. 246): А вечорами, по роботі, він [Бенедьо] не раз до пізньої ночі ходив в важкій задумі по болотистих улицях Борислава, заглядав до брудних шинків, **до тісних хат та комірок, де жили робітники**, заходив в бесіду з старими й малими і розпитував їх про їх життя і бідування **(**І. Я. Франко, Рутенці, с. 367–368).

Сільські робітники ночували в ***шопі*** (шопа – покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін.; повітка; сарай) (Словник української мови : у 11 т. – Т. 11, 1980. – С. 509): ***Із шопи, де ночували робітники****, давно*

вже повиношено перегородки, дверці, ліжка та постіль. Усе те було або сфабриковане на час, або позичене, і тепер робітники знов ***почували на голій соломі та гиблівках, на дошках або на голій землі, де хто впав*** (І. Я. Франко, Задля празника, с. 315).

5. Манери поведінки.

Серед рис характеру робітника у творах Франка можна виокремити такі:

1) покірність, згода працювати за безцінь:

Дешеві і покірні робітники *рікою напливали до них,* ***з сльозами напрошувалися на роботу****, хоть би й* ***за яку дешеву ціну****, і ціна справді пішла чимраз дешевша (*І. Я. Франко, Рутенці, с. 368–369).

2) вразливість до несправедливості та кривди: **Особиста кривда**, особиста нужда і грижа кождого **робітника переказувалася другим, ставалася часткою загальної кривди і нужди, доливалася, мов краплина до бочки, до суми загальних жалоб. І все те, з одного боку, давило і путало людей, непривичних до важкої праці мислення, але, з другого боку, дразнило і лютило їх, розрушувало нерухливих та рівнодушних, розбуджувало ожидання і надії, а чим вище настроєні були ожидания і надії, тим** більше уваги звертали люди на своє положення, на кожду, хоть і як маловажну, подію, тим більше ставали вразливі на кожду нову несправедливість і кривду**.** Сварки між робітниками та жидами-надзірцями ставали тепер чимраз частіші *(*І. Я. Франко, Рутенці, с. 384);

3) **гірка доля робітників**: Ще бодай те було добре, що тут я часто здибав людей, що працювали на гостинці, – робітників. Гірка доля тих людей. **За нужденну плату 60–80** кр[ейцерів] **денно сиди там цілий день на вітрі, сльоті й вогкості, двигай тяжкий залізний молот та товчи каміння** (І. Я. Франко, Вугляр, с. 245–246).

І. Я. Франко писав про те, що був панівний клас і клас робітників, тобто «невільників, що жили тільки тим, що їм дають їх власники в заміну за їх криваву працю» [19, с. 142]. Слушно з цього приводу зауважив письменник: «невільник був попросту річчю в руках власника, що міг його безкарно продати, бити і навіть забити» [19, с. 142], про що свідчить такий приклад: **Жиди ті привикли були віддавна** вважати робітника за худобину, за річ, котру можна втурити**, де хочеться, копнути ногою, викинути, коли не сподобається, супроти котрої смішно навіть говорити о якімось людськім обходженні (**І. Я. Франко, Рутенці, с. 384).

6. Види діяльності.

Сфера діяльності фіксує особливості комунікативної поведінки типажу в процесі забезпечення життєвих цінностей [6, с. 88].

І. Я. Франко робітником назвав «тільки того, хто, не маючи власності ані у вигляді землі, ані у вигляді капіталів, змушений найматися до капіталістів, тобто продавати їм свою працю за ціну, якому йому вистачить на покриття коштів на своє утримання» (І. Франко, Про працю, с. 141). Почали жиди **робітників наймати**, почали копати ями (І. Я. Франко, Борислав, Навернений грішник І, с. 308).

Надлишок робочої сили, її ринок формується з появою найманої праці в Україні. «Наймані робітники були доволі безправними, оскільки законодавство майже не врегульовувало їх правовий статус. Поява цієї позастанової групи у місті дезорганізуюче впливала на його становий устрій» [4].

Пор.: Цікавим виявився той факт, що «потребу землевласника у робітникові саме у період збирання врожаю можна прослідкувати і на прикладі строків найму. Наприклад, наприкінці XIX ст. у Єлисаветградському повіті Херсонської губернії заробіток при наймі з 1 травня по 15 листопада складав в середньому 50 руб., з 15 травня по 15 листопада – 55 руб., з 15 травня по 1 вересня – 60 руб., з 1 липня по 1 жовтня – 55 руб., з 1 жовтня по 15 травня – 30 руб.» [5].

Робітники працювали на фабриці: ***Робітники*** *щойно сходилися «на фабрику»* (І. Я. Франко, Рутенці, с. 61); ***От тепер пішла його фабрика! В ямі і в її бокових штольнях працювало щодень по 20, далі по 30 і по 50 робітників****, в міру того як розширявся простір, занятий штольнями під землею* (І. Я. Франко, Boa constrictor, с. 202).

І. В. Десятніков у науковій розвідці, присвяченій оплаті праці сільськогосподарських робітників в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. пише: «оплата праці сільськогосподарських робітників значно різнилася від місцевості, виконуваних робіт, строку найму, статі та віку робітника» [5].

Дослідник з цього приводу висловлює таку думку: «При стихійності ринку праці величина оплати праці визначалась перш за все кількістю вільних робочих рук. Тому на Півдні, де спостерігалася їх нестача, оплата праці сільськогосподарських робітників була вищою, ніж у Лісостепу, де мав місце значний надлишок робочих рук. Середньорічна поденна заробітна плата на Півдні перевищувала плату на Лівобережжі на 10-25%, а ту, що отримували на Правобережжі, – на 45–50%. Різниця між рівнем оплати на Лівобережжі та Правобережжі складала 20–30%» [5].

І. В. Десятніков проаналізував величину заробітної плати сільськогосподарських робітників залежно від місцевості та періоду року та помітив, що відбуваються певні коливання: «Так, на Півдні середньорічна поденна плата за 1886–1910 рр. у Херсонській губернії складала 1,08 руб., у Таврійській – 1,11 руб. і у Катеринославській – 1,19 руб. Отже, на Півдні при поденному наймі в середньому у Херсонській губернії платили найменше і у Катеринославській – найбільше. Проте 1890 р., наприклад, під час ярової сівби у Херсонській губернії поденна плата складала 35 коп., у Катеринославській – 30 коп. і у Таврійській – 40 коп. У період сінокосу цього року вона становила відповідно 50, 40 та 50 коп., а під час жнив – 1 руб., 65 та 75 коп. відповідно. Аналогічна картина спостерігалася і в інших українських губерніях. Як бачимо, мала місце невідповідність співвідношення оплати у різні періоди сільськогосподарських робіт та сумарного річного заробітку. Тому, говорячи про величину поденної заробітної плати, можемо порівнювати географічні райони, а не губернії всередині них, оскільки абсолютна середньорічна величина заробітної плати не відображає реального стану оплати праці. Те ж саме можна сказати і про місячну заробітну плату. У цьому аспекті ми можемо говорити про річну заробітну плату. Так, за 1882–1891 рр. на Півдні середня плата річним робітникам складала у Херсонській губернії 80 руб., Катеринославській – 84 руб., Таврійській – 104 руб.; на Лівобережжі: у Чернігівській – 50 руб., Полтавській – 60, Харківській – 63 руб.; на Правобережжі: у Волинській – 30 руб., Подільській – 44 руб., Київській – 51 руб.» [5].

Отже, щорічна плата встановлювалася відносно минулого року, місячна, або поденна, – з огляду на врожай та пропозицію робочих рук [5].

7. Дозвілля.

Дозвілля також вказує на ціннісну шкалу пріоритетів і спосіб життя типажу: *Робітники день і ніч заповнювали простору, брудну і вогку шинківню; співи, крики та сварки не втихали там ніколи і глухим клекотом неслися на Борислав крізь вічно отворені вікна (*І. Я. Франко, Рутенці, с. 223).

Висновки. Уявлення про робітника, які дає Франко через загостреність оцінних характеристик, не завжди збігаються з об'єктивними характеристиками типажу «робітник» за даними словників, енциклопедій, історичних праць, документів тощо. Тому саме залучення різноманітних джерел дає можливість встановити суспільні уявлення про типові риси того чи іншого населення, яке існувало в суспільстві XIX ст.

Список літератури

1. Брокгауз Ф. А. Малый энциклопедический словарь : в 4 т. / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – М., 1997.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – Т. 1–4 / Б. Д. Грінченко. – К., 1958–1959 (перевиданий).
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – Т. 4. – М., 1998.
4. Держава і право України у складі Російської імперії у першій половині 19 ст. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/Theory_of_Law_and_State/95792-3.html
5. Десятніков І. В. Оплата праці сільськогосподарських робітників в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. / І. В. Десятніков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/History_of_Ukraine/69537-6.html
6. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века : [монография] / О. А. Дмитриева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 307 с.
7. Зображення робітничого руху в повісті «Борислав сміється» Івана Франка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.rlspace.com/zobrazhennya-robitnichogo-ruxu-v-povisti-borislav-smiyetsya-ivana-franka/
8. Історія України: хрестоматія : у 2-х ч. / [вид. 2-е, перероб. і доп.] ; [упор. С. М. Клапчук (керівник), Б. І. Білик, Ю. А. Горбань та ін.]. – К. : ІЗМН, 1996. – 372 с.
9. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови / С. Й. Караванський ; [третє видання, опрацьоване й значно доповнене]. – К., «БаК», 2008. – 512 с.
10. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи / [под ред. В. И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 5–25.
11. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2010. – 422 с.
12. Карпенко Г. І. Творчість І. Нечуя-Левицького як історичне джерело / Г. І. Карпенко // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Д. : ПДАБА, 2011. – № 11–12. – С. 111–119.
13. Пименова М. В. Развитие теории лингвокультурных типажей (русский фольклорный концепт *царевна*) / М. В. Пименова // Человек. Язык. Культура / [сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика : в 2-х ч.; отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов]. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Часть 1. – С. 16–25.
14. Рябчук Анастасія «Формування» і «занепад» робітничого класу (спроба огляду) / Анастасія Рябчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.historians.in.ua/docs/umoderna/um14/ukraina-moderna-14-pp126-142.pdf

15. Словник української мови : у 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
16. Соловьёва Н. С. Лингвокультурный типаж «капо» (на материале произведений М. Пьюзо и С. Шелдона) / Н. С. Соловьёва // Человек. Язык. Культура / [сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика : в 2-х ч.; отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов]. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Часть 1. – С. 555–564.
17. Українська культура 18–19 ст. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:http://referaty.com.ua/ukr/details/5672/3/
18. Універсальний словник-енциклопедія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hohlopedia.org.ua/use_universalnyy_slovnyk_entsyklopediya/search/?word=%F0%EE%E1%B3%F2%ED%E8%EA&select=use_universalnyy_slovnyk_entsyklopediya.
19. Франко Іван. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори / Франко Іван. – К. : Державне Видавництво Політичної Літератури УРСР, 1956. – 499 с.
20. Щеглова И. В. Лингвокультурный типаж «чиновник» (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. В. Щеглова. – Волгоград, 2010. – 25 с.

Сукаленко Т. Н. Понятийные и образные признаки в структуре лингвокультурного типажа «рабочий» / Т. Н. Сукаленко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 397–408.

В статье разработана модель описания лингвокультурного типажа «рабочий», зафиксированного в украинском художественном дискурсе XIX века с учётом его понятийных, образных и ценностных характеристик.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурный типаж «рабочий».

Sukalenko T. M. Concept and image characteristics in the structure of linguistic-cultural type «worker» / T. M. Sukalenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 397–408.

The research work introduces a new approach to linguistic modeling of national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine.

The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «worker» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «worker» in Ukrainian literature of the XIX century guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V. I. Karasik (2005-2012), devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

The object of the analysis is the type «worker», as its subject the author views conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics of the type in the Ukrainian artistic discourse of the XIX century.

Key words: linguistic culturology, the linguistic-cultural type “worker”.

Поступила в редакцию 21.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 409–414.

УДК 351.085

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРІОРІТЕТНИЙ НАПРЯМ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Сукаленко Т. М., Солодка І. В.

Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Київська обл.

У статті розмежовано поняття «компетенція», «компетентність» розглянуто основні складові та шляхи формування комунікативної компетентності як пріоритетного напряму у процесі викладання курсу «Українська мова (за професійним спілкуванням)».

Ключові слова: комунікативна компетентність, мовна компетентність, мовленнєва компетентність, соціолінгвістична компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що велика увага компетентнісної складової сучасної особистості зосереджена у багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних лінгвістів та лінгводидактів: О. Аршавська, О. Бєляєв, А. Богуш, С. Бондар, М. Васильєв, М. Вятютнєв, М. Вашуленко, Л. Виготський, Л. Вірюк, В. Вітюк, Н. Волкова, Т. Вольфовська, Н. Гальскова, Н. Гез, А. Годлевська, М. Гончарова-Горянська, М. Жинкіна, А. Капська, В. Коккота, М. Коця, О. Леонтьєв, Р. Мільруд, О. Миролюбов, А. Немушин, О. Овчарук, О. Падалко, Ю. Пассов, М. Пентилюк, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко, О. Сагач, О. Селіванова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» покликаний формувати мовну особистість, готову до розв’язання різноманітних комунікативних завдань у всіх сферах спілкування та передбачає зростання не тільки рівня теоретичних знань, але й вдосконалення практичних умінь і навичок, які необхідні для навчання і розвитку особистісно-професійних якостей студента.

Як стверджує Н. В. Салівон, «основою сучасної освіти є перехід процесу навчання на розвиток особистості. Упродовж останніх роківрозробляється та входять у вжиток безліч інноваційних технологій, підвищується інтелектуальний розвиток нації, а це і вимагає зміни в галузі освіти з інформаційного на компетентнісний» [7]. Дослідниця виокремлює типові риси сучасної особистості, серед яких виділяє:«творче мислення, обізнаність з інформацією, мобільність, мотивацію до навчання, прагнення до самовдосконалення» [7].

Компетентнісний підхід у процесі викладання курсу «Українськамова (за професійним спрямуванням)» є своєрідним орієнтиром, який спрямовує професійну діяльність викладача на виконання головної мети мовної освіти – виховання мовної особистості, яка володіє системою лінгвістичних знань, пізнавальних і творчих умінь,соціокультурних навичок, світоглядних переконань, що забезпечить її високий рівень спілкування в різних життєвих ситуаціях [1, с. 82].

Вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень дає підстави стверджувати, що досі не існує єдиного визначення поняття «комунікативна компетенція», оскільки дослідники різних галузей знань підходять до його опису узагальнено й наголошують на особливостях, властивих конкретній науці [1].

Не існує єдиної думки щодо обґрунтування чіткої парадигми видів та рівнів комунікативної компетенції. Деякі вчені (Л. Петровська, О. Кузьменко та ін.) пропонують трактувати поняття «компетенція» та «компетентність» як синонімічні лексичні структури [1]. Однак доцільніше, на нашу думку, їх розмежовувати.

Зауважимо, що такі дослідники, як: Н. Кузьміна, О. Дрогайцев, Г. Вороніна, Ф. Гноболін, С. Вершловський, Ю. Варданян, М. Кабардов, В. Русецький, Е. Голубóєва, Ж. Бутенко та ін. вважають поняття «комунікативна компетенція» однією зі складових загального терміна «комунікативна компетентність».

Лексему «компетенція» уперше вжито в роботах німецького мовознавця і філософа В. Гумбольдта. Проте як лінгвістичний термін в обіг її ввів Н. Хомський, який визначив компетенцію як знання мови та протиставив «використанню мови», мовній активності. Н. Хомський уважає, що «комунікативна компетенція – це здібність, необхідна для виконання певної мовленнєвої діяльності рідною мовою». Компетентний мовець (слухач), на його думку, повинен утворювати (розуміти) необмежену кількість речень за моделями; мати судження про висловлювання, тобто вбачати формальну схожість (різницю) у значеннях двох висловлювань [1].

Відомо, що термін «комунікативна компетенція» уведений Д. Хаймзом у значенні «системи знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, ритуал, яка відображає взаємодію інтелектуального, соціального й вербального в поведінці комуніканта» [8, с. 234].

У слов'янській лінгводидактиці термін «комунікативна компетенція» запровадив до активного вжитку російський мовознавець Марк В'ятютнєв. Дослідження в цьому напрямі дали змогу вченому уточнити розуміння категорії й запропонувати таке визначення: «комунікативна компетенція – це здатність людини спілкуватися у трудовій або навчальній діяльності, задовольняючи свої інтелектуальні потреби» [3].

Узагальнене значення комунікативної компетенції подає О. Селіванова в термінологічній енциклопедії: «здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях» [8, с. 233].

Дослідниця наголошує на тому, що «комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо» [8, с. 233].

Визначимо комунікативні навички, які входять у структуру комунікативної компетенції:

● розподіляти свою увагу;

● сприймати та розуміти внутрішній стан партнера за зовнішніми ознаками;
● здійснювати прогноз реакції партнера по спілкуванню;
● презентувати себе у спілкуванні з людьми;
● керувати власною поведінкою в процесі спілкування.
● встановити діловий та емоційний контакти з партнерами;
● пристосовуватися до партнера;
● здійснити «комунікативну атаку»;
● тримати ініціативу в спілкуванні;
● спрямовувати процес комунікації у потрібне русло.

На нашу думку, складовими комунікативної компетентності є:
● обізнаність у різних комунікативних ситуаціях;
● можливість взаємодіяти з навколишнім світом;
● вміння контактувати з людьми;
● засоби контролю у спілкуванні;
● знання конструктивного спілкування;
● внутрішнє багатство для побудови результативної комунікативної дії.

У будь-якому спілкуванні існують певні бар'єри, які можуть виникати в процесі розбіжності думок між комунікантами через політичні, конфесійні, фахові, соціальні розходження.

На думку дослідників, «модель комунікативної компетенції побудована на засадах системного підходу, який передбачає дослідження комунікативної компетенції як системи, визначення її внутрішніх якостей, зв'язків і відношень. У межах такого підходу комунікативна компетенція, як будь-який системний об'єкт, допускає поділ на численні мікросистеми, залежно від конкретних завдань. На системному принципі побудована також модель комунікативної компетенції, репрезентована в «Проекті державного освітнього стандарту з вивчення української мови у вищих-навчальних закладах», де зазначається, що «комунікативна компетенція складається з трьох головних видів компетенції: мовленнєвої, ілокутивної (мовної) та соціокультурної, які, у свою чергу, також включають цілий ряд компетенцій» [3].

Наприклад, О. Селіванова до комунікативної компетенції залучає такі типи: мовну, дискурсивну, соціолінгвістичну, ілокутивну, стратегічну, а також додає до них паравербальну, лінгвокультурну, міжкультурну [8, с. 233].

До сучасної структури комунікативної компетенції можна віднести 7 компонентів:

● дискурсивна компетенція – можливість поєднувати кілька речень у зв'язний текст; у процесі створення повідомлення можна використовувати різні синтаксичні і семантичні засоби;

● соціолінгвістична компетенція – це спроможність враховувати соціальні аспекти ситуації спілкування в комунікативній діяльності;

● стратегічна компетенція – здатність продуктивно брати участь у процесі комунікації, плануючи при цьому її початок, розвиток і завершення;

● лінгвістична компетенція – можливість розуміти та створювати вже заздалегідь вивчені висловлювання і здатність розуміти ще нові висловлювання;

● ілокутивна компетенція – здатність відповідним способом створювати ілокутивний або мовний акт (запрошувати, поінформувати когось про щось) відповідно до ситуації комунікації, тобто реалізовувати комунікативні наміри у повідомленні;

● психологічна компетенція – уміння відчувати особистість комуніканта, його характер, настрій тощо;

● соціокультурна компетенція – розуміння і використання різних компонентів національної культури (звичаї, традиції, соціальні стереотипи) у певних ситуаціях з урахуванням норм міжкультурної комунікації [6].

Крім зазначених ще варто виділити мовну та мовленнєву компетенції.

Невіддільним поняттям від комунікативної компетентності є мовна компетенція, яка означає «здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення» [8, с. 233].

Слід зауважити, що в сучасних дослідженнях найчастіше фігурує термін «мовна компетенція», але можна зустріти й інші типи компетенцій – «прагматична, соціокультурна, стратегічна, комунікативна або предметна, культурна й комунікативна» [8, с. 233]. Безумовно всі ці типи мають безпосереднє відношення до комунікативної компетентності.

Аналізуючи тлумачення М. Пентилюк, що мовну компетенцію «становлять знання особистості про саму мову, її граматичну структуру, словниковий склад, історію та закони її розвитку; роль мови у ментальності українського народу, в суспільному житті, розвитку інтелекту; уміння давати оцінку кожному з рівнів мовної системи, розрізняти мовні категорії, здатність усвідомлювати мову як своєрідну знакову систему, що забезпечує мислення людини, формування її думок і почуттів» [5, с. 12], можемо визначити, що мовна компетенція складається з фонетичної, лексичної, словотвірної, орфоепічної, орфографічної, граматичної, пунктуаційної, стилістичної компетенцій [1].

Проаналізуємо деякі з них, які є основоположними для вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»:

● лексична компетенція – наявність знань про лексичні засоби сучасної української літературної мови, а також вміння користуватися ними (студент повинен мати достатній словниковий запас слів, а також володіти фаховою термінологією в процесі професійного спілкування);

● граматична компетенція – наявність знань та вмінь використовувати граматичні ресурси рідної мови (словотвірні одиниці, способи творення, категорії та форми, морфологічні та синтаксичні одиниці);

● семантична компетенція – вміння комуніканта усвідомлювати та контролювати логіку змісту висловлювання;

● фонологічна та орфоепічна компетенції – ґрунтуються на знанні звукових засобів сучасної літературної мови, вмінні користуватися ними; забезпечують відтворення звукового образу складових елементів мови і правильне звукове оформлення мовлення;

● орфографічна компетенція – заснована на опануванні системи правил, які визначають правопис слів згідно з усталеними нормами літературної мови та умінні їх застосовувати; це запорука грамотного письма;

● пунктуаційна компетенція – логічне інтонаційне розділення мовного потоку; забезпечує адекватне сприймання та розуміння писемного тексту [6].

Мовленнєва компетенція включає деякі знання щодо точності, адекватності, правильності застосування мовних засобів. Потрібно відрізняти випадки застосування мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення. Формування мовленнєвих умінь, комунікативної культури, які є важливими для фаху, відбувається під впливом соціокультурних, психофізіологічних чинників, що сприяють засвоєнню студентами знань про мовленнєву культуру.

У функціональній прагматиці, як слушно зауважує О. Селіванова, «комунікативна компетенція охоплює *лінгвістичну* як уміння використовувати семіотичну систему мови; *вербально-когнітивну* як досвід комунікантів і *вербально-комунікативну* як здатність вступати в комунікацію, планувати її і досягати кооперативного результату» [8, с. 234].

Як бачимо, комунікативна компетенція – це «система знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного спілкування» [9].

Питання формування вагомих компетентностей є дуже актуальним і потребує вивчення, оскільки «компетентність – це мобільні знання, які постійно оновлюються; гнучкі, дієві методи, які дають можливість використовувати ці знання у конкретній ситуації, критичне мислення, яке дозволяє оцінювати окремі ідеї щодо можливості їх використання в тій чи тій ситуації» [7].

Ю. М. Ємельянов зазначає, що комунікативна компетентність постійно набувається у соціальному контексті, а головними чинниками, які обмежують її розвиток, є життєвий досвід людини, її загальна ерудиція, наукові методи. На думку вченого, все це вимагає від людини усвідомлення особистих потреб, ціннісних орієнтацій, техніки, своєї роботи, власних умінь; готовності сприймати нове в оточенні; своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур; своїх почуттів і психічних станів у зв’язку з впливом чинників зовнішнього середовища; рівня своєї економічної культури та інше [4].

Комунікативна компетентність є своєрідною інтегральною якістю особистості, що виконує роль пристосування та адекватної діяльності особистості в соціумі; містить установки, переконання, ролі, цінності особи, є стимулюючим засобом творчого потенціалу людини.

Висновки. Суть комунікативної компетентності полягає у спроможності встановити і підтримати контакти з іншими особами; також це визначена система знань, навичок, умінь, позицій, думок і поглядів, за допомогою яких здійснюється ефективне спілкування. Досвід комунікативної компетентності набувається не тільки в процесі безпосереднього спілкування, а й під час опрацювання літератури, перегляду кінофільмів тощо.

Отже, для розвитку комунікативної компетентності студентів необхідно розвивати навички управління комунікацією за допомогою моделювання ситуацій спілкування, здійснення спеціальних вправ, не забуваючи при цьому про розроблення стратегії і тактики спілкування, тобто постановки мети, виділення очікуваних результатів, прогноз поведінки комунікантів.

Список літератури

1. Вітюк В. В. Основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів / В. В. Вітюк // Семантика мови і тексту : [матеріали XI Міжнародної наукової конференції]. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 82–85.
2. Демин В. А. Профессиональное образование компетентного специалиста: понятие и виды / В. А. Демин // Мониторинги образовательного процесса. – 2000. – № 4. – С. 80.
3. Державна мова – мова професійного спілкування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibl.com.ua/literatura/448/index.html.
4. Ємельянов Ю.М. Активне соціально-психологічне навчання / Ю. М. Ємельянов. – Л. : Видавництво ЛДУ, 1985. – 168 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман; [за ред. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 10–15, 47–54.
6. Професійна мовно-комунікативна компетенція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmeti.dp.ua/ua/mdiv/i2036/p-3/e303.
7. Салівон Н. В. Формування ключових компетентностей учнів на уроках біології і шляхом використання методики розвитку критичного мислення / Н. В. Салівон. // Біологія. – № 19–21 (175–177). – липень 2007.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням / С. В. Шевчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1376102540601/dokumentoznavstvo/mova_profesiynogo_spilkuvannya_movna_movlennyeva_komunikativna_kompetentsiyi.

Сукаленко Т. Н. Коммуникативная компетентность как приоритетное направление в процессе преподавания курса «Украинский язык (по профессиональному направлению)» / Т. Н. Сукаленко, И. В. Солодка // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 409–414.

В статье разграничены понятия «компетенция», «компетентность», рассмотрены основные составляющие и пути формирования коммуникативной компетентности приоритетного направления в процессе преподавания курса «Украинский язык (по профессиональному направлению)».

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, языковая компетентность, речевая компетентность, социолингвистическая компетентность.

Sukalenko T. M. Communicative competence as priority direction in the process of teaching «The ukrainian language (professional orientation course)» / T. M. Sukalenko, I. V. Solodka // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 409–414.

The article presents an attempt to discriminate between such concepts as «cognizance» and «competence»; it focuses the reader's attention on linguistic, discursive, social-linguistic, illocutionary, strategical, paralinguistic, linguistic-cultural and intercultural cognizance; the author considers the basic constituents and ways of forming communicative competence as a principal orientation of teaching the course «The Ukrainian language (for professional communication)».

In the current investigation «cognizance» is regarded as a range of questions about which an individual is to be knowledgeable, or as a sphere of activities in which he is to be competent. «Competence» is treated as an ability obtained by a person in the process of training and put into practice. The article defines communicative competence as an ability to establish and sustain connections with other persons, and a system of knowledge, skills and techniques, standpoints, ideas and views which facilitate effective communication.

Key words: communicative competence, language competence, linguistic competence, sociolinguistic competence.

Поступила в редакцию 11.10.2013 г.

Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). № 4, ч. 1. 2013 г. С. 415–421.

УДК 069.01(100)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РІВНІ

Фецко І. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

У статті розглянуто історію зародження основних термінів музейництва, проаналізовано розвиток музейної справи в різних країнах світу, вказано на міжнародну термінологічну діяльність музейних організацій та асоціацій, простежено внесок учених у наукове обґрунтування музейництва.

Ключові слова: музей, музейництво, термін, міжнародні організації.

Постановка проблеми. На сьогодні наука є невід'ємною частиною процесу розвитку людства. Все більш очевидною стає зміна її інституційних зв'язків зі суспільством і державою, соціокультурних функцій, систем міжнародних і регіональних взаємодій. Виникають нові форми наукових співтовариств, відбувається оновлення проблематики досліджень, актуалізація комплексних міждисциплінарних напрямів [7, с. 23].

Сучасний етап розвитку наукового знання характеризується пильною увагою до проблем термінології. Соціологи пишуть про кризу термінології своєї науки, історики задумалися над адекватністю віддзеркалення реалій минулого в категоріях наукової мови XXI століття. Вдосконалення професійної мови є однією з найактуальніших проблем музейної науки [4, с. 4]. В останнє десятиліття по всьому світу спостерігають зростання інтересу до проблем музеології як галузі знання, її теоретичного осмислення. Це знайшло відображення у виданих монографіях-підручниках і збірниках статей, що порушують проблему становлення музеології як науки і в приверненні уваги до однієї з основних ознак науковості – термінології [2, с. 42]. Розвиток музеїв на сьогодні неможливий без глибоких знань основ музейної справи в різних країнах світу, вивчення міжнародного досвіду діяльності музеїв.

Розроблення категоріального апарату характеризує рівень пізнання, досягнутий наукою. Більше того, наукова мова, яка сформувалася, є однією з ознак зрілості наукової дисципліни, а історія формування категорій відображає історію формування наукового напряму. На думку науковців, процесу впорядкування музейної лексики може значно сприяти звернення до історії розвитку категоріального апарату музеєзнавства [4, с. 4].

Мета статті – дослідити історію зародження основних музейних термінів, розглянути розвиток музейництва в різних країнах світу, вказати на роль організацій та асоціацій у галузі музейництва.

Сам термін «музеологія» має давню історію. У 1877 р. директор знаменитого дрезденського музею «Зелений звід» Дж. Грессе заснував «Журнал з музеології і антикварознавства» («Zeitschrift fiir Museologie und Antiquitatenkunde»), а вже після декількох років на його сторінках було опубліковано статтю «Музеологія як наука»,

що позначила потенціал нової сфери досліджень. Так до наукового обігу ввійшов термін «музеологія» [8, с. 3].

За передісторію розвитку цієї науки вважають епоху Ренесансу. В цей час першу теоретичну роботу з музейної справи видав у 1565 році в Мюнхені бельгійський лікар Самюель фон Кіхельберг [12]. Безпосереднім основоположником музейної теорії можна вважати лікаря Іохана Даніеля Майора [10]. Термін «музеографія» для позначення теоретичних аспектів музейної практики вперше використав К. Ф. Найкель [11] у 1727 році. Значний внесок у розвиток музейно-теоретичної думки зробив також Карл Лінней [9]. Таким чином, пріоритет у становленні музеології належить західноєвропейським науковцям.

У Росії музеєзнавство, як і сама історія музеїв, має виражену національну специфіку. Перший музей в країні з'явився тоді, коли в Європі вже робилися кроки з узагальнення й осмислення досвіду класифікацій музейних закладів.

Тільки у XIX ст. музейні процеси в Росії синхронізуються з музейними практиками в Європі. Велика частина термінів, які використовують музейні професіонали, з'явилася в XX ст. Але саме в цей час через складні геополітичні події міжнародні контакти російських учених ускладнилися, а часом і зовсім уривалися на багато років. Деяка відособленість від міжнародної практики не стала єдиним чинником, що визначив специфіку музеєзнавчих досліджень у Росії.

Уже перші кроки у вивченні походження категорій дали цікаві результати, показали, як закріплювалися впродовж десятиліть, а то й століть, у професійній мові окремі поняття, що характеризують специфіку музейної роботи.

У російській музейній практиці питання про необхідність дати чітке визначення поняттю «музей» перше було поставлене в 1912 р. на Попередньому з'їзді музейних діячів. Утім, зробити це було вкрай важко, тому що в той момент ще не було досягнуто розуміння єдності багаточисельних і різноманітних музейних утворень [4, с. 4].

Так, століттями вироблялася система обліку музейних колекцій, яка має як спільні з іншими країнами, так і специфічні особливості, закріплені в термінології (наприклад, специфічно російським є «другий ступінь обліку» музейних предметів). Синонімом сучасного поняття «облік» ще на початку XX ст. було поняття «каталогізація». Воно доволі точно відображало характерні для свого часу прийоми і завдання музейної роботи з колекціями, дуже близькими з аналогічною діяльністю архівів і бібліотек.

Відзначимо, що термін «комплектування» також з'явився лише в минулому столітті, але музейні фахівці писали про необхідність проводити «збирання музейних предметів», згідно з програмою. Лише у XIX ст. відбувся поділ музейних зібрань на фонди й експозицію; тільки до кінця XIX ст. у музейну практику ввійдуть екскурсії, що носили у свій час назву «наукові прогулянки»; протягом XIX–XX ст. формуються музейні професії. Музейні терміни не лише виникали, але й зникали, коли зникали визначувані ними об'єкти, явища або процеси [4, с. 5].

Розвитку міжнародних зв'язків музеїв значною мірою сприяють неурядові громадські організації, об'єднання професіоналів, пов'язані єдиними цілями і завданнями, спрямованими на збереження культурної спадщини.

Першу в світі міжнародну організацію музеїв так звану «Асоціацію музеїв» було створено в Йоркширському музеї (графство Йорк, Англія) 20 червня 1889 року. Вона об'єднувала колективних та індивідуальних членів з різних країн. У міру зростання впливу й авторитету цієї організації почали з'являтися національні музейні асоціації в інших частинах світу [5, с. 133]. У 1893 р. організаційно оформлено Словацьку музейну організацію. Серед останніх слід виділити заснований у 1901 р. «Музейний журнал». За його прикладом на початку XX ст. створено ще цілу низку національних асоціацій, деякі з яких діяли впродовж досить тривалого часу, наприклад: Американська асоціація музеїв (1906 р.), Німецький союз музеїв (1917 р.), Генеральна асоціація консерваторів французьких публічних колекцій (1922 р.) [3, с. 45].

У 1935 р. засновано Китайську асоціацію музеїв, яка мала явну теоретичну орієнтацію. У цей же період видано низку високоякісних музеєзнавчих книг. Наприклад, у 1930 р. опубліковано працю «Спільна музеологія» Чен Данши. Своє дослідження автор будує на вивченні європейських, американських і японських джерел, що робить його професійний огляд досить широким і ґрунтовним [1, с. 56].

Діяльність асоціацій та організацій було спрямовано на неформальне професійне спілкування вчених і фахівців, встановлення міжнародних контактів, розвиток видавничої діяльності, проведення спільних наукових досліджень та експедицій, комплектування і наукову обробку колекцій, а також на узагальнення практичного досвіду діяльності музеїв [8, с. 16].

Перша світова війна нанесла непоправну втрату всесвітньої спадщини. Після її закінчення для підтримки розвитку співпраці між народами було створено міжнародну організацію Ліга націй.

Міжнародна, національна і локальна культурна спадщина відіграла важливу роль в миротворчому процесі. Тому Міжнародна комісія з культурної співпраці при Лізі націй заснувала Міжнародне бюро музеїв – нову міжнародну музейну організацію. Міжнародне бюро музеїв займалося поширенням наукових знань, координацією наукових досліджень, здійснювало всесторонню підтримку музейної справи, вивчало питання про зростання мілітаризації в світі і її небезпеки для збереження музейних колекцій. Журнал «Музеон», що публікує бюро більше, ніж 20 років, був провідним міжнародним музейним виданням.

У 1939 р. Європу знову було втягнуто в міжнародний конфлікт, що вилився у світову війну. Міжнародне бюро музеїв використовувало свій практичний досвід для збереження національної культурної спадщини країн учасників війни [5, с. 133].

У 1946 р. в Парижі було засновано Міжнародну раду музеїв, більше відому під англомовною абревіатурою ІКОМ (International Council of Museums). Вона поставила своєю метою організацію співпраці і взаємодопомоги між музеями і музейними професіоналами всього світу, розробку і технічне забезпечення програм в галузі розвитку музейної справи, а з 1948 р. почала видавати журнал «Museum», що аналізує актуальні проблеми музейної сфери [8, с. 3–4]. Музеї різних країн світу отримали можливість здобути захист в умовах екстремальних ситуацій, воєн і катастроф, можливість спільного пошуку шляхів вдосконалення своєї діяльності, відкритого доступу до пам'яток історії і культури.

Міжнародне музеологічне співтовариство організаційно оформилося в травні 1977 року, коли на 34 сесії Консультативного комітету Міжнародної ради музеїв (ІКОМ) було вирішено утворити Міжнародний комітет музеології (ІКОФОМ). Під егідою ІКОФОМ міжнародним музейним співтовариством здійснено уніфікацію системи музейних термінів у формі міжнародного музеологічного словника. На жаль, цей досвід не був завершений. Причинами припинення робіт стали, мабуть, не лише зміна спільної ситуації в світі, фінансові та інші труднощі, але і стан самого об'єкта пізнання. Величезне число музеїв, вельми не схожих один на одного, було створено по всьому світу в період так званого «музейного буму» 1960-х – початку 1980-х рр. [4, с. 5].

Від початку діяльності Комітет музеології розглядали як відкриту й демократичну організацію, спрямовану на максимальне залучення музейних фахівців. Про це свідчить і процедура обрання президентів і правління. Нормативне обмеження тривалості перебування на керівних місцях, регулярна звітність, участь не лише в організаторській, але й науковій роботі сприяли висуненню яскравих лідерів співтовариства. Комітет постійно приділяв значну увагу консолідації музеологів, до якої входили представники держав усіх континентів світу. На симпозіумах, відкритих теоретичних дискусіях мова йшла про можливі шляхи поліпшення міжнародної співпраці в галузі музеологічних досліджень й обмін ідеями та досвідом у цій галузі.

У резолюції № 7 XII Генеральної Асамблеї ІКОМ, яка проходила в Москві 28 травня 1977 року, було підкреслено необхідність визначення музеологічних термінів для досягнення взаєморозуміння між музейними професіоналами різних країн. ІКОМ закликав свої національні й міжнародні комітети акумулювати теоретичні й практичні знання для уніфікації музеологічної термінології і створити словник музейних термінів [5, с. 133].

Велику роль у становленні сучасної музеології відіграв Президент ІКОМ (1971–1977 рр.) Ян Елінек, який і очолив ІКОФОМ від моменту його створення. Будучи Президентом ІКОМ, Ян Елінек ініціював закріпити в резолюції № 4 Генеральної асамблеї (1971 р.) звернення до урядових організацій про визнання музеології як наукової дисципліни на університетському рівні [5, с. 133]. У 1921 році в університеті Масарика (м. Брно, Чехословаччина) було затверджено один з перших в Європі лекційний курс з музеології. У 1963 р. при цьому ж університеті було створено кафедру музеології. Ініціатором її став видатний чеський музеолог Ян Елінек. Упродовж багатьох років завідувачем кафедри був Збинек З. Странський, який розробив оригінальну метатеорію музеології. Тут же, в Брно, в 1986–2001 рр. він проводив свої знамениті літні школи з музеології. Біля витоків хорватської школи музеології стояв Антун Бауер, який у 1966 р. створив аспірантуру з музеології при університеті Загреба. Аж до 1976 р. він очолював створений також за його ініціативою загребський Центр музейної документації. Серед тих, хто продовжив його ініціативу, мають бути виділені дві дуже яскраві особи: по-перше, це Іво Мароєвіч, який керував музеологічною аспірантурою в Загребському університеті з 1975 по 1983 рр., був професором музеології в Загребі з 1984 по 2001 рр., а в 1985–1990 рр. читав також лекції з музеології і в університеті Вікторії (Канада). По-друге,

Томіслав Шола, який не лише керував загребським Центром музейної документації з 1981 по 1988 рр., але й очолював з 1995 р. музеологічну аспірантуру в Загребському університеті [3, с. 49].

На Заході початок музеологічних досліджень, створення центрів і кафедр музеології належить до пізнішого часу. У 1959 р. ступінь музеології було введено в аргентинському університеті. В Індії в університеті Махараджі Сайаджірао (Барода) кафедру музеології було створено в 1952 р., тоді як у Великобританії, наприклад, ще не існувало ніяких інших курсів, окрім тих, які могла запропонувати Музейна асоціація. Остаточно музеологія змогла утвердитися в університетах лише після Другої світової війни. У 1950-і рр. було засновано Центральну раду музеїв (Берлін) і створений Центральний музейний ліцей (Лейпціг). З другого боку, чеська і хорватська наукові школи виявилися творцями повсюдно прийнятого зараз термінологічного апарату нашої науки. Засновниками післявоєнної чеської музеології можна вважати Ярослава Гельферта та Іржі Неуступного, творця Центру музеологічних досліджень при Національному музеї в Празі [3, с. 49–50].

Чимало зусиль до наукового обґрунтування музейної справи доклав директор ІКОМ (1947–1964) і «батько» екомузеїв Жорж Анрі Рів'єр. У своїй доповіді на Міжнародному симпозіумі «Музеї в сучасному світі» (1969) він підкреслював необхідність ретельно вивчати «музеологію як дисципліну, спрямовану на створення певних відносин між музеями, з одного боку, і між наукою, культурою і суспільством – з іншого» [6, с. 20–21].

Саме з 1970-х рр. музеологія утвердила себе як навчальна дисципліна і її було введено в навчальні програми в багатьох університетах світу, оскільки викладання вимагає формування чіткої термінологічної системи. Паралельно з цим процесом безліч нових термінів і понять було «покликано» до життя, з одного боку, появою і розвитком поняття «спадщина», з іншого – розвитком «нової» і «критичної» музеології [2, с. 42].

Важливе значення для становлення музеології як наукової дисципліни внесли публікації ІКОФОМ: «Можливості і обмеження наукових досліджень, типових для музеїв Польщі» (1978), «Соціологічні й екологічні аспекти музейної діяльності» (1979), «Музеологія: наука або практика музейної діяльності" (1980), «Міждисциплінарність в музеології» (1981), «Методологія музеології і професійна підготовка» (1983), «Музей–територія–суспільство: нові тенденції, нова практика» (1983) [5, с. 133].

У 1981 р. В. Софка (Швеція) опублікував статтю [13], в якій підвів підсумки виконання Комітетом музеології першої трирічної програми (1977–1979 рр.). Проаналізувавши основні напрями діяльності Комітету, автор пише про нові форми роботи, досягнення і невдачі перших міжнародних музеологічних форумів, про проблеми підготовки видань та плани на майбутнє. Особливу увагу приділено створенню журналу «Museological Working Papers (MUWOP)» (Робочі записки з музеології).

За останні десятиліття в світовій практиці послідовно вибудовується система термінів, які характерні безпосередньо для музеєзнавства й активно використовуються в музейному світі. Це явище разом з комплексом окремих музеологічних

теорій складає спільну теорію музеології – метамузеологію, поняття, яке ввів чеський музеолог З. Странський [14].

Висновки. Отже, дослідження історичного досвіду діяльності асоціацій та організацій не вичерпує всіх проблем міжнародної співпраці в цій галузі. Широка участь фахівців різних країн світу в обговоренні актуальних проблем розвитку музеїв на конференціях, семінарах, лекційних курсах, щорічні дискусії, публікація статей в наукових виданнях сприяло росту авторитету і впливу музеології як науки.

Список літератури

1. Бонами З. А. Музей и музеология в Китае / З. А. Бонами // Музей и демократия. – Вып. 10. – М., 1997.– С. 55–59.

2. Лещенко А. Г. Проблемы становления музееведческой терминологии на международном уровне / А. Г. Лещенко // Музей. – 2009. – № 5. – С. 42–46.

3. Лоренте Педро Х. Развитие музеологии как университетской дисциплины : от технической подготовки к критической музеологии / Педро Х. Лоренте // Вопросы музеологии. – 2011. – 2(4). – С. 45–64.

4. Сундиева А. О базовых понятиях музейной науки / А. Сундиева // Музей. – 2009. – № 5. – С. 4–10.

5. Труевцев Н. В. История ИКОФОМ как взгляд в будуще / Н. В. Труевцев // Музеи и этнокультурный туризм : [сборник материалов III Ежегодного международного симпозиума Комитета музеологии Сибири] / [под ред. О. Н. Труевцевой, О. Н. Шелегиной]. – Новосибирск, 2010. – С. 132–134.

6. Усенко П. С. Роль та місце музеологічної дисципліни в контексті розвитку теоретичних і практичних музейних досліджень другої половини ХХ ст. /

П. С. Усенко // Грані. – Липень, 2012. – №7 (87). – С. 20–24.

7. Шляхтина Л. М. Музеология и ее методы в системе социально-гуманитарных наук / Л. М. Шляхтина // Факты и версии : Историко-культурологический альманах Исследования и материалы. – Кн. 4 : Методология. Символика. Семантика. – СПб. : ИМИСП, 2005. – С. 23–34.

8. Юренева Т. Ю. Музееведение : [учебник для высшей школы] / Т. Ю. Юренева. – 4-е изд. испр. и доп. – М. : Академический проект, Альма Матер. – 2007. – 560 с.

9. Linné C. Instructio musei rerum naturalium / C. Linné. – Upsaliae : Hojer, 1753. – 19 s.

10. Major J. D. Unvergreiffliches Bedenken von Kunst- und Naturalien-Kammern /

J. D. Major. – Kiel : Reuman, 1674. – 20 s.

11. Neickelius C. F. Museographia, oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritäten-Kammern / C. F. Neickelius. – Leipzig etc : Hubert, 1727. – 464 s.

12. Quichelberg S. von Inscriptiones del tituli Theatri amplissimi / S. Quichelberg. – Monachii [Munchen] : A. Berg, 1565. – 32 s.

13. Sofka V. ICOFOM Symposium 1980. – Systematics and systems in museology / V. Sofka // MuWoP. – 1981. – № 2. – P. 67–69.

14. Stransky Z. Z. Archeologie a muzeologie / Z. Z. Stransky. – Brno : Masarykova univerzita, 2005. – 156 c.

Фецко И. М. Становление и развитие музейного дела на европейском уровне / И. М. Фецко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 1. – С. 415–421.

В статье рассмотрена история зарождения основных терминов музееведения, проанализировано развитие музейного дела в разных странах мира, указано на международную терминологическую деятельность музейных организаций и ассоциаций, выявлен вклад учёных в научное обоснование музееведения.

Ключевые слова: музей, музееведение, термин, международные организации.

Fetsko I. M. Formation and development of museum studies at European level / I. M. Fetsko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 1. – P. 415–421.

The article aims at researching the history of originating major museum terms, examining the development of Museum Studies in different countries of the world, pointing out at the role played by the organizations and associations in the field. It is maintained that Term Studies as important linguistic area finds itself in the crisis period at present, thus necessitating a closer attention to be devoted to the elaboration of the relevant terminological apparatus.The adequacy of mirroring the realities of the past in the categories of the 21st c. academic discourse should ever more come to the foreground of research.It is emphasized that perfecting the professional parlance is a top priority in Museum Studies nowadays.

The paper analyzes the development of Museology all over the world, with an emphasis being made, not without a good reason, on the European level as the priority in the formation of Museology as an academic discipline goes to European scholars. The recent decade has witnessed a growth of interest in the issues of Museology as a branch of knowledge, its theoretical comprehension.

The paper covers international terminological activity of museum organizations and associations. In particular, the author delves into quite a substantial analysis of the very term «Museology» having, by the way, been in existence since 1877.The prehistory of the problem goes as far back asthe Renaissance epoch.

The contribution of scholars into the substantiation of Museology has been dealt with at greater length too.

Key words: museum, Museum Studies, the term, international organizations.

Поступила в редакцию 17.10.2013 г.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Азарова Лариса Евстафиевна	доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой языкознания Винницкого национального технического университета, e-mail: le-azarova@rambler.ru
Андрейко Яна Вячеславовна	старший преподаватель Харьковской медицинской академии последипломного образования, e-mail: yandrejko@mail.ru
Ачилова Вера Павловна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: alisherai@mail.ru
Ачилова Елена Леонидовна	кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры культуры украинского языка Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Баранова Любовь Андреевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Государственного учреждения «Крымский государственный медицинский университет имени С. И. Георгиевского»
Бачинская Галина Васильевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и общего языкознания Тернопольского национального педагогического университета имени В. Гнатюка, e-mail: r_bachynska@rambler.ru
Бекасова Елена Николаевна	доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры языкознания и методики преподавания русского языка, ФГБОУВПО «Оренбургский государственный педагогический университет», e-mail: bekasova @mail.ru
Блюмина Ольга Валентиновна	преподаватель, кандидат филологических наук ГГПИИЯ, e-mail:olya00700@mail.ru
Богданович Галина Юрьевна	доктор филологических наук, профессор, декан факультета славянской филологии и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail:bogdanovich@crimea.edu
Бондаренко Елена Николаевна	кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего, немецкого и славянского языкознания Донбасского государственного педагогического университета, e-mail: lena.bond@bk.ru
Бурлай Михаил Николаевич	научный сотрудник Крымского научно-методического центра управления образованием НАПН Украины

Бурлай Светлана Николаевна	старший учитель высшей категории СУВК № 6 г. Симферополь
Воробьёва Марина Викторовна	студентка РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», e-mail: marina.vorob@rambler.ru
Гайсина Рейда Миргалеевна	доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языкознания Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Башкирский государственный университет», e-mail: grm@bsu.bashedu.ru
Евтихова Ирина Митрофановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет»
Ермакова Надежда Викторовна	специалист 1 категории, выпускница аспирантуры кафедры русской литературы Донецкого национального университета, e-mail: GorodokN@yandex.ru
Жуйкова Маргарита Васильевна	доктор филологических наук, профессор кафедры прикладной лингвистики Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки
Зверева Марианна Ивановна	преподаватель кафедры русского языка и речевой коммуникации Сибирского федерального университета, e-mail: marianna_zz@mail.ru
Ибрагимова Венера Февзиевна	кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русской филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», e-mail: ibragimova.venera @ gmail.com
Иваночко Константин Николаевич	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка, e-mail: Ivanochko.kostyantyn@gmail.com
Ивасюк Оксана Васильевна	аспирант кафедры русского языка Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова, Институт иностранной филологии, e-mail: english_ov@ukr.net
Кадырова Ление Диляверовна	аспирантка кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: lenie_1989@inbox.ru

Калугина Татьяна Васильевна — кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры русского языка Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова, e-mail: tvkalug@mail.ru

Катачина Елена Алексеевна — кандидат филологических наук, преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Львовского института «Межрегиональная академия управления персоналом», e-mail: lena-katachina@mail.ru

Ковбасюк Лариса Анатольевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого языка, заместитель заведующего кафедрой немецкого языка Херсонского государственного университета, e-mail: kovlor@yahoo.de

Колесникова Ольга Вячеславовна — кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания филологических дисциплин Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: kvhelga@mail.ru

Колпакова Галина Юрьевна — кандидат филологических наук, ассистент кафедры английской филологии Львовского национального университета имени Ивана Франко, e-mail: halyna_kolpakova@mail.ru

Костусяк Наталья Николаевна — доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинского языка Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки, e-mail: nat_kostusyak@ukr.net

Котелевец Екатерина Викторовна — преподаватель кафедры украинского, русского языков и прикладной лингвистики Национального технического университета «ХПИ», e-mail: kotelevec-katya@mail.ru

Кошман Ирина Николаевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля, e-mail: ikoshman@ukr.net

Ли Же — кандидат филологических наук, преподаватель по русскому языку Чженчжоуского педагогического института, e-mail: zcu@mail.ru

Межов Александр Григорьевич — доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинского языка Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки, e-mail: mezhov@ukr.net

Межова Оксана Владимировна соискатель кафедры украинского языка Восточноевропейского университета имени Леси Украинки; преподаватель, заместитель директора по учебно-воспитательной работе Волынского техникума Национального университета пищевых технологий, e-mail: mezhov@ukr.net

Митроченкова Юлия Юрьевна аспирант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail:ulchik-fil

Мусагулова Аида Канатовна преподаватель кафедры иностранных языков естественных факультетов Казахского национального университет имени Аль-Фараби, e-mail: musagulaida@mail.ru

Новак Виктория Руслановна аспирантка Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

Патлач Галина Александровна аспирантка кафедры языкознания и русского языка Горловского института иностранных языков ДГПУ, e-mail:rirelle@gmail.com

Петров Александр Владимирович доктор филологических наук, профессор кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: liza_nada@mail.ru

Пономарёва Анна Юрьевна аспирантка, переводчик ООО Билла, e-mail: ponomareva201@yandex.com

Попов Сергей Леонидович кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка филологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, e-mail: sl_popov@mail.ru

Прадид Ольга Юрьевна ассистент кафедры культуры украинского языка Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.

Радзиевская Ольга Валериевна кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков ГВУЗ «Донбасского государственного педагогического университета», e-mail: miricle@ukr.net

Романюк Юлия Витальевна кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины, e-mail: ju.romaniuk@gmail.com

Рудницкая Людмила Ивановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Рыжкова Светлана Викторовна	кандидат педагогических наук, ассистент кафедры иностранных языков ГВУЗ «Донбасского государственного педагогического университета»
Савченко Елена Вацлавовна	Донбасский государственный педагогический университет, г. Донецк
Салехова Светлана Владимировна	аспирантка Донецкого национального университета, e-mail: svetlana.salekhova@yandex.ru
Сембирцева Валентина Павловна	ассистент кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: sembirceva89@mail.ru
Семиколенова Елена Ивановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры межъязыковых коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Солодка Ирина Васильевна	студентка III курса факультета финансов и банковского дела Национального университета государственной налоговой службы Украины
Сорока Татьяна Вячеславовна	кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета, e-mail:magpie3f@mail.ru
Соснина Людмила Васильевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Донецкого национального технического университета, e-mail: ludmilasosnina@gmail
Сукаленко Татьяна Николаевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской словесности и культуры Национального университета государственной налоговой службы Украины, e-mail: sukalenko_78@mail.ru
Сухомлин Валентина Викторовна	кандидат филологических наук, доцент Киевского национального лингвистического университета, e-mail:tina.suchomlin.70@mail.ru

Титаренко Елена Яковлевна — доктор филологических наук, профессор кафедры методики преподавания филологических дисциплин Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: elenatit@mail.ru

Токарев Григорий Валериевич — доктор филологических наук, профессор Тульского государственного педагогического университета имени Л. Н. Толстого, e-mail: grig72@mail.ru

Тютюнник Вера Юрьевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры интенсивного обучения иностранным языкам Приднепровской государственной академии строительства и архитектуры, e-mail: acaciawriter@mail.ru

Фецко Иванна Михайловна — аспирантка Львовского национального университета имени Ивана Франко, e-mail: ivanka_fly@ukr.net

Ховалкина Александра Александровна — доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русского языка Крымского государственного медицинского университета имени С. И. Георгиевского

Цымбалюк Елизавета Викторовна — аспирантка кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: symbaliuk.e.v@mail.ru

Чабаненко Татьяна Сергеевна — ассистент кафедры межъязыковых коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского

Чепурко Екатерина Александровна — аспирантка кафедры языкознания, ассистент кафедры культуры языка Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail:endi-1@mail.ru

Чернобривец Светлана Григорьевна — кандидат филологических наук, доцент кафедры межъязыковых коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского

Шевченко Марина Юрьевна — кандидат философских наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета, e-mail:mary.lucky@mail.ru

Ярошенко Наталья Александровна — кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и истории языка Донецкого национального университета

Ясин Али Мухаммед — аспирант Донецкого национального университета, e-mail: alimuh_y@yahoo.com

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1.
ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Андрейко Я. В.

Роль контексту в організації складнопідрядних речень з відношенням ідентифікації 3

Баранова Л. А.

Аббревиатура или акроним? (К проблеме терминологической вариативности)....9

Блюмина О. В.

О разграничении квазикомпозитов деривационного и универбализационного типа 15

Гайсина Р.М.

Категория отношения: лингвистический аспект 21

Ивасюк О. В.

Словообразовательное гнездо как форма фиксации фрагмента языковой картины мира 26

Іваночко К.М.

Про особливості наголошування префіксально-суфіксальних дієслівних лексем із суфіксом -а- з дуративною семантикою в подільських та бойківських говірках у порівнянні з іншими південно-західними, південно-східними й відповідними говорами російської мови 33

Кадырова Л.Д.

Деривационная адаптация заимствованной лексики в масс-медийном дискурсе: модели образования и частотность морфем....43

Калугина Т. В.

Прономинальные средства выражения языкового смысла «причина»....52

Ковбасюк Л. А.

Субстантивні композити в німецькомовних смс-повідомленнях 59

Колесникова О. В.

Репрезентация экстралингвистического понятия «воздействие на субъект» фразеологическими средствами русского языка....65

Колпакова Г. Ю.

Динаміка аспектуальної класифікації предикатів у сучасній англійській мові 72

Костусяк Н. М.

Динамічний локатив як семантичний відмінок сучасної української літературної мови 79

Межов О.Г.

Дуплексив як компонент з подвійним синтаксичним зв'язком 87

Межова О. В.

ВнутрІшня об'єктна транспозиція прийменниково-відмінкових форм в сучасній українській мові 93

Петров А. В.

Микрополе с ядром 'каузирование субъектом физических изменений в объекте, приводящих к смерти, в результате его поедания' в русском языке 99

Попов С. Л.

Развитие русских грамматических вариантов с семантикой конкретности и абстрактности 108

Прадід О. Ю.

Типологійні вияви формально неускладнених простих номінативних речень (на матеріалі назв розділів і статей кримінального кодексу України) 115

Романюк Ю. В.

Тенденції розвитку українського дієслова: словник і мовна практика 125

Рудницька Л. І.

Українські іменники спільного роду як предметно-ознакові імена: функціональний та семантико-дериваційний аспекти 133

Савченко Е. В.

Развитие словообразовательного гнезда глагола работать в процессе исторического развития 139

Салєхова С. В.

Семантична парадигма прийменникових одиниць української мови 145

Сембирцева В. П.

Мотивационные поля в лингвистике 153

Семиколенова Е. И.

Ландшафт и границы видовых корреляций русского глагола 160

Соснина Л. В.

Деривационное композитопостроение как способ образования сложных прилагательных 167

Сухомлин В. В.

Модальні слова і модальні дієслова як виразники суб'єктивної модальності у німецькому публіцистичному дискурсі 172

Титаренко Е. Я.

Имплицитная аспектология русского глагола 178

Ховалкина А. А.

Лексико-семантический разряд наречий меры
и степени в свете теории языковых смыслов 184

Цымбалюк Е. В.

Роль компонентов ономасиологической структуры языкового знака
в процессе формирования омонимов (на материале омогруппы
предлога-приставки на- в текстах XVII века).....193

Чабаненко Т. С.

Грамматическая презентация глагольных форм в толковых словарях 201

Чепурко К. О.

Відступи від нормативних засад української мови
в системі відмінкової словозміни іменників у сучасних газетах.....206

Чернобривец С. Г.

Контекст как катализатор синтаксической неоднозначности.....219

Ярошенко Н. А.

Типы лексико-семантических отношений между компонентами
словообразовательных гнезд (сопоставительный аспект) 224

РАЗДЕЛ 2.
СЕМАНТИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ АВТОРОМ И АДРЕСАТОМ

Ачилова О. Л.

Лексичні детермінанти багатократності та особливості їх уживання.....229

Бачинська Г. В.

Апелятивні назви в основах прізвищ жителів
смт. Козови Козівського району Тернопільської області 235

Бекасова Е. Н.

Диапазон языковой личности в записках XVIII в. 241

Жуйкова М. В.

О происхождении одного «темного» глагола
из тематической группы обмана: облапошить 248

Ибрагимова В. Ф.

Основные проблемы изучения русских антропонимов 255

Катачина О. О.

Запозичення у сучасній чеській термінології позначення правопорушень.....262

Котелевець К. В.

Мовний код українця.....270

Кошман И. Н.

Экспрессивный потенциал украинизма
(на материале русскоязычных текстов Украины) 277

Митроченкова Ю. Ю.

Компонентный анализ русских и польских имен существительных
со значением ‘таинство крещения’ 282

Мусагулова А. К.

Формирование и развитие бизнес-терминов
в современном казахском языке 288

Новак В. Р.

Особливості дефініцій назв фруктів
у тлумачних словниках англійської мови 292

Патлач Г. О.

Поняття «каламбур» в слов’янській та романській лінгвістиці 300

Пономарёва А. Ю.

Особенности репрезентации концепта «haus» в немецком языке 305

Сорока Т. В.

Семантична структура багатозначних аксіономенів
сучасної української мови 310

Токарев Г. В.

Представления о труде в словаре В. И. Даля 316

Тютюнник В. Ю.

Некоторые особенности антонимических отношений в русской
и английской терминологии урбоэкологии 324

Ясин А.М.

Процессы трансформации фразеологического фонда языка
как элемент эволюции языковой картины мира 331

РАЗДЕЛ 3.
ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ
И ЕЁ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

Азарова Л. Е.

Специфика языковой личности в коммуникативном процессе общения 336

Ачилова В. П.

Чи розрізнятимуть восьмикласники двоскладні неповні
та односкладні речення? 342

Богданович Г. Ю., Бурлай М. Н., Бурлай С. Н.

Успешная коммуникация vs ассертивный урок
в контексте модернизации языковой подготовки 347

Бондаренко О. М., Шевченко М. Ю.

Методи формування іншомовної комунікативної компетенції студентів мовних спеціальностей 362

Евтихова И. М., Воробьёва М. В.

Интоннационная интерференция и её свойства 368

Ермакова Н. В.

Девичий альбом в интернете – переосмысление жанра в новых социокультурных условиях.....374

Зверева М. И.

Понятие информационной войны и её виды (лингвистический аспект).....381

Ли Же

Опыт сопоставительного анализа чередования с/ш в русском языке и трансформации s/sh в китайском языке.....386

Радзієвська О. В., Рижкова С. В.

Особливості перекладу наукової літератури за фахом студентами немовних факультетів.....391

Сукаленко Т. М.

Поняттєві та образні ознаки в структурі лінгвокультурного типажу «робітник» 397

Сукаленко Т. М., Солодка І. В.

Комунікативна компетентність як пріорітетний напрям у процесі викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».....409

Фецко І. М.

Становлення та розвиток музейної справи на європейському рівні 415

Сведения об авторах 422